ספר־זכרון לקהילות

שצ׳וצ׳ין
ואסילישקי
אוסטרין
נובירבור
רוז׳אנקה

ספר־זכרון לקהילות

ש צ׳ ו צ׳ י ן
ו א ס י ל י ש ק י
א ו ס ט ר י ן
נ ו ב י ־ ד ב ו ר
ר ו ז ׳ א נ ק ה

העורך: ל. ל ו ש

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאה משותפת של יוצאי הקהילות הנ״ל בישראל

חשון תשכ״ז * תל־אביב * נובמבר 1966

ה ק ד מ ה :

לתולדות היהודים בעיירות שצ'וצ'ין — ואסילישוק — אוסטרין — נובידבור — רוז'אנקה

מאת יוסף כהנוביצקי

עמודים 7—24

הספר מורכב מ־5 חלקים (כמספר הקהילות), שכל אחד מהם מהווה יחידה בפני עצמה. לכל חלק שער שלו, וכן תוכן העניינים של כל חלק מובא מעבר לשער שלו.

*

כל הזכויות שמורות

*

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

האחראי : ל. לוש, תל־אביב, רח' דיזנגוף 4.

דפוס „אורלי" תל־אביב

ח ל ק י ה ס פ ר :

חלק ראשון / ערשטער טייל

שצ'וצ'ין - שטשוטשין

עמודים 25—114

חלק שני / צווייטער טייל

ואסילישוק(שקי) - וואסילישאק

עמודים 115—292

חלק שלישי / דריטער טייל

אוסטרין(ה) - אסטרין

עמודים 293—378

חלק רביעי / פערטער טייל

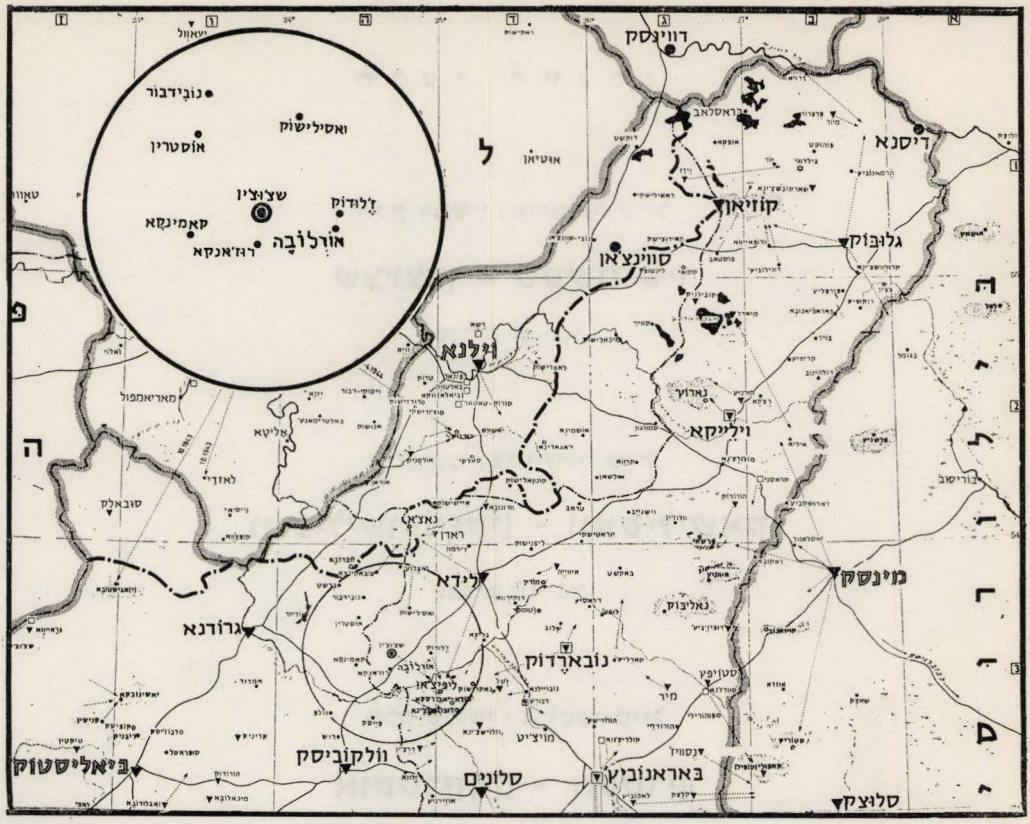
נובידבור - נאווידוואר

עמודים 379—434

חלק חמישי / פינפטער טייל

רוז'אנקה - ראזשאנקע

עמודים 435—453

מפת צפון־מזרח פולין (1939)

מחוז (פוביאַט) שצ׳וצ׳ין מסומן בעיגול, במרכז המשולש לידה—גרודנה—וולקוביסק

שמות העיירות שנכללו בספר:

בעברית	יידיש	פולנית	רוסית
שצ׳וצ׳ין	שטשוטשין	Szczuczyn	Щучин
וואסילישקי	וואַסילישאַק	Wasiliszki	Василишки
אוסטרין(ה)	אָסטרין	Ostryna	Острыно
נובידבור	נאָווידוואָר	Nowy-Dwór	Новыдвор
רוז׳אנקה	ראָזשאַנקע	Różanka	Рожанка

דבר העורך

...ההיתה זאת בימיכם ואם בימי אבותיכם, עליה
לבניכם ספרו ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר.
(יואל, א')

חמישה אירגונים בישראל, יוצאי חמש עיירות־קהילות בפולין שנחרבו בתקופת השואה, מציבים בספר־זכרון זה יד ושם לקהילותיהם ולקדושיהם. אלו הן חמש עיירות שכנות — בצפון־מזרח פולין (מרחב וילנה), במרכז המשולש שנוצר ע"י הערים לידה, גרודנה וולקוביסק — חמש עיירות שהשתייכו כולן על סף מלחמת־העולם השניה למחוז (פוביאַט) שצ'וצ'ין. עיר המחוז שימשה מרכז כלכלי־חברתי בחיי העיירות הנדונות על סף חורבנן, היא גם שימשה אחר־כך גיא־הריגה לשרידי־האבדון מהגיטאות של המחוז, שרוכזו בה לאחר חיסולן הסופי בימים כ"א—כ"ב אייר תש"ב (8—9 במאי 1942).

בחמש העיירות הנדונות (שצ'וצ'ין, ואסילישקי, אוסטרין, נובידבור, רוז'אנקה), עם פרוץ מלחמת־העולם השניה, חיו כ־8000 יהודים, מהם נשארו לפליטה כ־160 בלבד (2%), רובם נתקבצו בישראל. בעיקר אלה האחרונים, הם שמצאו פורקן בספר־זכרון זה לפרעון החוב כביכול לגבי אלה שהושמדו לעיניהם על ידי האשמדאי הנאצי ועוזריו, כשתפילה אחת מרחפת על שפתותיהם: להזכיר ולא לשכוח!

לא־מעט מבין המזכירים והמספרים בספר זה (בכל אחד מחלקיו ופרקיו) התעלו אף לדרגה ספרותית ראויה לציון, שכן נתמזגו בזכרונותיהם־סיפוריהם אהבה וזיקה שורשית לנושא היקר להם מכל. גם אם ישנם דמיון, קווים משותפים, ואף שיגרה מסויימת בצורתם ובתוכנם של כל חמשת החלקים המכונסים בספר־זכרון זה — דבר שלא היה מנוס ממנו ושהוא גם טבעי מבחינה עובדתית ומהותית — מצטיין כל חלק בייחודו. כל חלק של הספר ייחודו לא־רק מבחינת כושר ההבעה של המשתתפים, העיבוד והסגנון של המלב"ד (העורך הכללי רק הדריך את אוספי החומר ומעבדיו־מסגנניו) — אלא, והוא העיקר, כל קהילה משתקפת בחלק שלה בקווים אופייניים של חייה, אישיה ודמויותיה, ואף בתנאים שונים של חורבנה.

יבואו על הברכה כל חמש ועדות־הספר (המערכות) שטרחו באיסוף החומר, עיבודו וסגנונו. תודה עמוקה לחברי־ידידי: פנחס אורן, שמואל גלר וזרח קרמן, שליוו את איסוף החומר ותרמו כל אחד את חלקו לעיבודו, סגנונו ועריכתו. הוקרה והערכה לרבי־מורי יוסף כהן־צדק — סופר, חוקר ובלשן — שמפאר את יריעת ההקדמה של הספר בסקירה מדעית: לתולדות היהודים בעיירות שצ'וצ'ין — ואסילישוק — אוסטרין — נובידבור — רוז'אנקה.

הכותב שורות אלה (יוצא שצ'וצ'ין) היה קשור בנמי נפשו לכל חמש הקהילות הנדונות, בהן עשה בחמש השנים שלפני חורבנן (1936—1941) בתחום החינוך והתרבות. הוא תרם את חלקו להכנתו, עיצוב דמותו והוצאתו לאור של ספר זה מתוך רצון להציב בצורה זו ציון וזכר לחמש קהילות ישראל במחוז אחד, שבחייהן ובמותן לא נפרדו.

מי יתן וזכרן של הקהילות הללו יישמר בקרבנו, ונפשות קדושיהן לנצח צרורות בצרור החיים של הדורות הבאים — מבצרי תקומת ישראל.

ל. לוש

לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם.
(תהילים, ט"ז, ג')

א ל מ ל א ר ח מ י ם

שוכן במרומים, דין אלמנות ואבי יתומים, המצא מנוחה נכונה על כנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים, לנשמות אלפי בני ישראל מן הקהילות הקדושות:

שצ'וצ'ין

ואסילישקי

אוסטרין

נובידבור

רוז'אנקה

חורינו, אחינו ואחיותינו, קרובינו ומכרינו, אנשים נשים וטף, כולם קדושים וטהורים, שנהרגו ושנשחטו, שנחנקו ושנשרפו ושנקברו חיים בידי המרצחים־הנאצים ועוזריהם, בשואת מלחמת־העולם השניה.

בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים, ויצרור בצרור החיים את נשמותיהם, בגן עדן תהא מנוחתם. יי הוא נחלתם, יזכור עקדתם ותעמוד לנו ולכל ישראל צדקתם.

ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם, בזכותם ישובו נדחי ישראל לאחוזתם, והקדושים לזכרון תמיד נגד יי יעמדו לגורלם, יבואו שלום וינוחו על משכבותם, ויקומו לקץ הימים לחיותם, ונאמר אמן.

יוסף כהן-צדק

לתולדות היהודים בעיירות שצ'וצ'ין - ואסילישוק - אוסטרין - נובידבור - רוז'אנקה

(סקירה היסטורית)

1. בתקופת ממלכת פולין (עד 1772)

א.

משני כיוונים חדרו היהודים אל נסיכות ליטא. הראשונים היו יהודי המקרא ויהודים רבניים אשר הגיעו לגבולות ליטא במאה ה־12, מן השטחים אשר פעם השתרעה על פניהם ממלכת הכוזרים משכבש גדימין נסיך ליטא את הנסיכויות הרוסיות מדרום וממזרח לגבולותיו, הוא כבר מצא יהודים בווהלין, בגאליץ' ובקיוב. הוא יסד בשנת 1320 את וילנה, העביר אליה את בירתו והושיב בה מספר יהודים, ואילו בבירתו הקודמת, בטרוקי, הושיב את יהודי המקרא. בגל ההגירה השני באו לגבולות ליטא יהודים מארצות אשכנז, שנטשו את מקומותיהם בשל הרדיפות של נושאי הצלב. הנסיך ויטולד (1389) הוא שהביא אז יהודים מקרים והושיבם בווילנה.

העיר גרודנה (היא „הראדנא" לפי המקורות העתיקים) נוסדה ע"י נסיכי רוס ונזכרה לראשונה בכרוניקה משנת 1128. בגרודנה התישבו היהודים במספר ניכר, כי העיר העתיקה הזאת היתה גדולה מן הבירה ומבוצרת יותר, וסחרה שהתנהל עם זרם הנהר ניאמאן היה גוח יותר.

במשך הזמן, משנתפתחו הערים וילנה וגרודנה, נתרבה בהן היישוב היהודי והתחיל להתפשט על פני השטח אשר ביניהן. על ידי כך התישבו יהודים בעיר לידא (לידה) ובסביבותיה ובמשך מאות שנים היו כל העיירות שבין וילנה —לידה— גרודנה כפופות לשלטונות גרודנה ויהודיהן היו נתונים לשלטונה של עדת יהודי גרודנה.

בשנת 1389 העניק ויטולד נסיך ליטא ליהודי גרודנה (והגליל) מגילת זכויות („כרטיה"), כדוגמת הזכויות שהוענקו ליהודי פולין ע"י המלך קזימיר הגדול. על־פי המגילה הזאת היו חייהם ורכושם של היהודים מוגנים היטב וכן גם חופש תנועתם ומסחרם, שמירת דתם, פולחנם ומנהגיהם, וכמו כן הבטיחה המגילה את אירגון קהילתם ושלטונה בקרב הציבור היהודי. את המס למלכות לא היו היהודים משלמים איש איש בנפרד — ראשי הקהל היו גובים מהם את מכסת המס המוטלת לפי שיפוטם הם, והיו מסלקים אותו בשם כל העדה.

על פי מגילת הזכויות של ויטולד מסתבר, שיהודי גרודנה וסביבתה עסקו במסחר ובמתן הלוואות בריבית לגויים תמורת פקדונות. כמה מהם שימשו מוכסי המלכות, שתמורת תשלום שנתי חד־פעמי לנסיך „קנו" ממנו את ההרשאה לגבות את מיסי המדינה מן האיכרים, האזרחים והאצילים — לטובתם הם.

בשנת 1408 ניתנה ליהודי גרודנה מגילת זכויות מחודשת ממנה מסתבר, כי יהודי החבל עסקו גם במלאכות ואפילו בעבודת האדמה, וכן היו להם נכסי קרקע (אדמת בתי־הכנסת ובתי־העלמין היתה קנינם).

אם יהודי גרמניה היו אז לפי מעמדם „קאַמערקנעכטע" („עבדי הכתר") ונחשבו לקנינו הפרטי של המלך, הרי לעומתם היו יהודי ליטא אזרחים חופשיים, השווים במעמדם אל כת האצולה הנמוכה. בראש כל קהילה עמד „זקן העדה", שמתפקידו היה לקבוע את מכסת המסים של יהודי המקום. רב העדה היה דן במשפטים שבין היהודים לבין עצמם, פרט למשפטים פליליים, שנידונו ע"י בית־דין

של המלכות, ופרט למשפטים שהיהודים הפנו מרצונם אל בתי־הדין האזרחיים. השוחט, החזן והשמש היו נתונים למרותו של הרב.

ב.

איחודן של פולין וליטא בידי ולאדיסלאוו יאגילו (1413) גרם להרעת מצב יהודי ליטא; זכויותיהם צומצמו והושוו לאלה של יהודי פולין. אך המלך קזימיר יאגילו (1492—1442) החזיר להם זכויותיהם הקודמות.

רצח של יהודי היה נענש כרצח אציל פולני. נוצרי שהעליל עלילת־שוא על יהודי היה עתיד להענש כפי שהיה נענש היהודי, אילו אשמתו בכך הוכחה. המוכסים היהודים היו רודים אפילו באצילי המדינה ושיתפו עצמם בחיי החברה הגבוהה.

אמנם ב־1439 היו נגישות נגד היהודים, הם נאשמו בהסתת האוכלוסיה הנוצרית להתיהד ולהגר לתורכיה. הוועדה שמונתה ע"י הממשלה לחקור את האשמה, השתוללה בקרב יהודי גליל גרודנה, חיפשה את המתיהדים החבויים בכפרים ובעיירות, אסרה יהודים רבים, השחיתה וחבלה ברכוש, הכתה רבים והציקה לנותרים. עמדה אז ליהודים המלכה הנאורה והחסודה בונה לבית ספורצה (אשת המלך סיגיזמונט ה„זקן"), היא הפריכה את האשמה ופטרה ממנה את היהודים.

מחלוקת גדולה קמה אז בין יהודי גרודנה וגלילה. משפחת יודיטש השלטת בקהילת גרודנה, מינתה לרב הקהילה את חתנה, את ר' יהודה הנקרא בוגדאַנוביטש, (כנראה זה הוא תרגום השם: „בן מתתיהו"). ר' יהודה זה לא היה לרצון של רבים מיהודי העיר ובפרט לא לרצון הקהילות הנתונות למרות עדת יהודי גרודנה. המחלוקת הגיעה אל המלכה (אשר משלה למעשה במדינה בשל זקנת בעלה המלך) — היא פסקה למנות רב אחר וממשפחת יודיטש היא נטלה את המעמד והתואר של „זקן העדה".

על־פי משפט האיחוד הראשון בין פולין לליטא (הוא האיחוד שבימי וול. יאגילו), התנהלה ליטא ע"י נסיך ניפרד, החוסה תחת כתר מלכי־פולין (בסוף המאה ה־15 שלט בליטא הנסיך אלכסנדר ואילו אחיו הבכור היה מלך פולין). שלוש שנים לאחר גירוש היהודים מספרד (בשנת 1495), גזר אלכסנדר זה גירוש כולל על כל יהודי נסיכותו. רוב יהודי גלילות ריישן יצאו במקלם ובתרמילם אל רוסיה הדרומית או לקרים ואילו רוב יהודי חבל גרודנה ובנותיה יצאו אל העיירות אשר על גבול פולין הסמוכה. היו מהם שהתנצרו על מנת להשאר במדינה ולהם העניק הנסיך מקרקעין ותוארי אצולה. סיבות הגירוש היו: חובות של האוצר, של האצולה הליטאית ושל אזרחים ליטאים ליהודים מלווים בריבית — חובות שבטלו עם הגירוש, ונוסף לזה ירש האוצר את נכסי המגורשים (המקרקעין נמסרו בחלקם למנזרים ובחלקם לנסיך).

ברם, בעקב הגירוש שותק המסחר בפנים המדינה וביחוד עם ארצות חוץ. אלכסנדר, שהיה שקוע בחובות, נאלץ היה להתחרט ולהזמין את המגורשים לחזור למקומותיהם ואף הבטיח להם החזרת הרכוש במלואו. איגרת החזרת הרכוש במחוז הנדון ניתנה ע"י הנסיך ליהודי גרודנאי לייזר מויזשיטשוביטש (אליעזר בן משה) ולחברו יצחק פייבושוביטש. אכן, מרבית יהודי גרודנה והעיירות הסמוכות לה חזרו למקומותיהם, אף קיבלו בחזרה (לפעמים רק חלק) מרכושם, וכן קיבלו בחזרה את בתי הכנסת ובתי העלמין. הדבר אירע בשנת 1503 ומאז התחילה פרשת המשפטים שהתעוררו בעקב החזרת הנכסים. לנציב גרודנה (אלכסנדר יורייביטש) ניתן הצו לסייע בהחזרת הנכסים המוחרמים מן היהודים בכל רחבי החבל ובגביית החובות המגיעים להם מן הגויים. הדבר גרם לשורה ארוכה של הסתבכויות משפטיות, אשר ישבו רק לאחר שנים רבות. עוד בשנת 1526 הוצרך המלך סיגיזמונט ה־1 להגן על יהודי גרודנה וסביבתה מתעלולי ה„סטארוסטה" (שר־המחוז) הגרודנאי מבית רדזיוויל, שהתנגד נמרצות להחזרת השלל המוחרם מידי היהודים...

ג.

את גרעונות האוצר המרובים צריכים היו למלא היהודים. סוחרים יהודים הושיטו את יבולי התבואה שבמחוז גרודנה, על רפסודות בנהר ניאַמאַן, עד המדינות הבלטיות, ואת עצי היער לבנין־אניות הושיטו לעיר דאנציג ומשם החזירו סחורות ממדינות המערב — מוצרי ברזל ופלדה, אריגים ומצרכים שונים. מוכסי היהודים גבו מסי המלכות ביד רמה כשהם מלווים על ידי גונדות של שוטרים מזויינים. רבים מהם התעשרו והיו מהם שהחרימו בעד החובות לאוצר את נחלאותיהם של אצילים והפכו על ידי כך לבעלי אחוזות.

בימי המלך סיגיזמונט־אוגוסט ה־2 הוטב מצב יהודי המדינה. בשנת 1551 הורשו היהודים לשבת בווילנה ללא הגבלות (ברם, רק ברחובות מסוימים) — זכות אשר עליה נאבקו במשך שנים רבות. בימיו של המלך הנ"ל הוכתר רבה של ברסט כ„פקיד המלכות" והיהודי שמואל ישראלוביטש שימש כציר היהודים בלשכת הוויאבודה (שר־הפלך) בווילנה. תוארו של כל יהודי היה „פאן" (אדון) — והוא היה חוגר חרב, עונד שרשרת זהב, ועל טבעתו היה חקוק סימלו המשפחתי. בגלל מעמדם זה נתרבו נשואי־תערובת בין היהודים לבין אצילי הארץ ועל כך התאונן הבישוף הווילנאי בפני המלך בשנת 1548, משום שהבנים מנשואים אלה היו מתחנכים בדתו של האב היהודי. אי־לזאת, לפי חוקת 1566, נאסר על היהודים ללבוש פאֵר, לענוד תכשיטי זהב וכסף ולחגור חרב מעוטרת. היה עליהם לחבוש כובעים צהובים ומטפחות צהובות לראשי הנשים, וכן גם בגדים מיוחדים, שעל־פיהם יבדלו מן הנוצרים.

בשנת 1520 נוסד על־פי צו המלכות „ועד ארבע הארצות", השלטון המאוחד של ה„קהל" היהודי בכל רחבי המדינה המאוחדת — בתחום ענייניהם הפנימיים של היהודים. מלכתחילה נוסד הוועד לשם הערכת המסים והארנוניות של הקהילות וגבייתם, וכן לשם סידור עניני הציבור היהודי, אך אחר־כך נתרחבו סמכויותיו על חיי הדת והתרבות של היהודים. לתקנות הוועד היה תוקף חוקי והוא שימש כעין בית־משפט עליון לערעורים על החלטותיהן של הקהילות ופסקי־דין של בתי־המשפט הרבניים למקומותיהם.

תחילה נקרא הוועד בשם „ועד שלוש הארצות" שהן: פולין, ליטא ורייסן (היא „רוס־הלבנה"); אחר־כך נקבע שמו „ועד ד' הארצות" שהן: פולין־הגדולה, פולין־הקטנה, ליטא ורייסן (הוועד היה מתאסף בימי היריד בלובלין, ביארוסלאוו, בקראָקאָניץ ועוד). כעבור 100 שנים (בשנת 1623) התבדלה מדינת ליטא מ„ועד ארבע הארצות" וכוננה את „ועד המדינות" אשר כלל שלושה גלילים: בריסק, הורודנא ופינסק, אליהם הצטרף אח"כ גליל וילנה ולאחרונה גם גליל סלוצק. „ועד ארבע הארצות" הפסיק להתקיים בשנת 1764 בפקודת המלך סטאניסלאוו־אוגוסט ואילו „ועד המדינות" הליטאי התקיים עד לשנת 1766.

ר' מרדכי יפה, הראש הראשון ל„ועד ארבע הארצות" היה רבה של גרודנה והסביבה (שכללה את הקהילות היהודיות של המחוז הנידון). הוא היה בר־סמכא נודע בתפוצות בעניני היהדות, שימש ראש־ישיבה בפראג ובשנת ה'שכ"א הגלה משם והלך לאיטליה. בשנת ה'שמ"ח נבחר לרב בלובלין, אח"כ עבר לגרודנה והטביע את חותמו על גרודנה וכל סביבתה, הקים וקיים בתי־מדרשות וישיבות בעירו ובשאר הקהילות שבהשגחתו.

הוא נודע כ„בעל הלבושים" על שם סיפרו „לבוש מלכות" ובו 10 שערים („לבוש התכלת", „לבוש עטרת זהב" ועוד), בהם פרש דיני ארבעת ה„טורים" וה„שולחן ערוך" וכן ביאר את „מורה נבוכים" להרמב"ם. אם כי היה גם „מקובל", לא היתה הקבלה עיקרו כי אם התלמוד ומפרשיו.

ד.

במרוצת כל המאה ה־16 וה־17 לא פסקו המאבקים על זכויות היהודים בפולין, בליטא בכלל ובחבל־הארץ הנידון בפרט, בעיקר עם השלטונות העירוניים, אשר ביקשו להצר צעדיהם של היהודים בגרודנה, וילנה וסביבותיהן.

בימי סיגיזמונט ה־3 (לבית ואָזה) הוחק החוק, שכל יהודי הממיר דתו נעשה אציל. חוק זה בוטל ב־1768 ע"פ דרישת האצולה, כדי להגביל את מיספר ה„אצילים מבני ירושלים"... שכן נתרבו היהודים המומרים בעלי־תארים ובניהם הגיעו ע"י חיתון למרום הגדולה והשררה במדינה...

באי־כוח האזרחים בעיריות של גרודנה, וילנה ולידה השתדלו לא־אחת להגביל את מסחרם של היהודים בעריהם ואילו באי־כוח בעלי־המלאכה הנוצרים, שהיו מאוגדים באיגודיהם הסגורים („צכים") השתדלו למנוע מן היהודים שיעסקו במלאכותיהם. אמנם, לעתים קרובות עלה בידיהם להצר את צעדיהם של בעלי־המלאכות היהודים ע"י צווי־מלכות ופסקי בתי־המשפט, ברם הגבלות אלו לא חלו על יהודי העיירות שהיו זכאים לעסוק במלאכות. בעיירות ובכפרים היה נטוש המאבק על זכויות היהודים לייצר יין־שרף ולמכרו לגויים — לעתים ניטלה מהם זכות זו ולעתים הוחזרה, לעתים הוגבלה ולעתים הוסרו ההגבלות. התואנה להגבלות ולאיסורים לממכר יינות וייצורם היתה — „ניצול האיכרים" ודילדולם עקב חובותיהם לבעלי בתי־המרזח היהודים.

במשך המאה ה־16 נתרבו יהודי החבל הנדון בעקב הגירתם של יהודי גרמניה ובוהמיה אל ערי ליטא ועיירותיה, בשל הרדיפות בארצותיהם. רבים מהם התישבו בווילנה, גרודנה, לידה

(וסביבותיהן), שם ישבו היהודים רק במספר מועט של רחובות ולא היו זכאים לדור בכל רחבי העיר. שכונות היהודים בשלוש הערים היו קטנות, צרות וצפופות, רחובותיהן מלוכלכים ומעופשים, ומקומם נעשה צר להכיל את האוכלוסיה המתרבה. על־כן נטשו רבים בסוף המאה ה־16 את הערים ופשטו בערי־השדה וכך נוסדו קהילות חדשות, כמו נובוגרודוק, טיקטין ונובי־דבור.

ביחוד רבה היתה עזיבת העיר גרודנה לאחר השריפה הגדולה שפקדה אותה (בשנת 1617), בה נשרפה כליל כל השכונה היהודית. פליטי גרודנה התישבו בשצ׳וצ׳ין, אוסטרין, ז׳אלודוק וואסילישוק, בהן כבר נתקיימו קהילות מקומיות, שהיו נתונות למרותה של עדת יהודי גרודנה. עדה זו שלטה גם על קהילות אמדור, סקידל, מוסטי, מיאסטיצ׳קו, קוזניצה, נובי־דבור, ראדון, סלונים ועל שורה שלמה של ישובים יהודים כפריים למחצה. אפילו יהודי המקרא, שישבו בחבל גרודנה (שהשתרע אז על שתי גדות הניאמאן עד קובנה ווילנה ועד סובאלק מזה), נמצאו אז תחת מרותה של עדת גרודנה.

לתורתם של אנשי גרודנה יצא שם במדינה כולה: שם העיר „הראדנא" היה נדרש בפי בני הדור כ„הר־אדני" וקהילות שבסביבה סמכו על גדולי העיר בהנהלת ענייניהם. משנתעוררה שאלת השלטון על קהילת לידה, שהיתה עדיין עיירה קטנה, פסק ועד ארבע הארצות (בשנת 1623) שהשלטון עליה יהיה נתון לעדת יהודי גרודנה.

ה.

מספר היהודים בלידה וסביבתה גדל בתוקף השואה שנתרחשה בשנת 1648 בקרב יהודי אוקראינה, פודוליה וואהלין. כאשר קם בוגדאן חמלניצקי עם הקוזאקים להלחם את מלחמת הדת וההירות נגד ה„פריצים" הפולניים ובעלי האחוזות, ואגב כך גם נגד היהודים אשר שימשו חוכרים וסרסורים בשירות בעלי־האחוזות הפולניים, הוא מסר את יהודי הקהילות הכבושות להרג ולעינויים קשים (גזירות ת״ח ות״ט). פליטים רבים מן הדרום נהרו אל הקהילות בערים המבוצרות וילנה, גרודנה והעיירות שביניהן — הקהילות הללו נתעצמו ורבים מן הפליטים נשארו בהן גם לאחר הסערה הגדולה, אחרי שהקוזאקים המשחיתים נעצרו בסמוך למבואות הערים הנ״ל.

בעקב שואת ת״ח ות״ט גברו בין יהודי ליטא געגועים משיחיים, שגרמו לתסיסת הכת „שבתי צבי", ברם, רבני וילנה וגרודנה המפוקחים ריסנו את התסיסה ברחבי גלילותיהן, הגבירו את הזיקה המסורתית ללימוד התלמוד ואף הדיחו את המתמסרים ללימודי תורת הניסתר. פרט לר׳ השיל, צורף מווילנה, שעורר המונים נבערים מדעת לטובת ש״ץ, לא ניכרה השפעתו בחבל ארץ זה, כלל וכלל.

המאה ה־17 היתה הקשה מכל התקופות הקודמות בחיי היהודים בחבל הנדון. אם לא נפגעו יהודי החבל מגזירות ת״ח ות״ט, כי אם רבו ונתעצמו, הרי נפגעו מאד במלחמת רוסיה—שוודיה (1654—1667), שהתחילה מן המריבה בין רוסיה לפולין בשל אוקראינה. בשנת 1655 נכבשו ע״י הרוסים ווילנה וגרודנה. בווילנה נערכו פרעות והשכונה היהודית הועלתה באש ובגליל כולו החלו ברדיפות היהודים ובשוד רכושם. משנחלשה פולין, בא המלך השוודי קרל־גוסטאב ה־10 לכבשה וצבאותיו פשטו והגיעו לחבל ארץ זו שאנו עוסקים בו. כאן הם התנגשו ברוסים (שבינתיים השלימו עם הפולנים), כבשו את האיזור ובמשך ארבע שנים שלטו בגרודנה וגלילה. השוודים לא הרגו ביהודים במיוחד, אבל סחטו את ממונם. גרוע יותר היה מצבם של היהודים כאשר פשטו לפלך גרודנה—וילנה צבאותיו של הנסיך הליטאי יאנוש רדזיוויל, שבגד במלכו יאן־קזימיר ויצא להלחם בו לטובת השוודים.

כעבור יובל שנים (1707) שוב השתוללו צבאות מלך־רוסיה פטר הגדול בחבלי ארץ וילנה וגרודנה, במלחמתם נגד השוודים שעלו על פולין. בשנת 1702 כבשו הרוסים את וילנה והטילו עליה מס־עונשין בסכום 22.115 טאלר, שנסחטו ברובם מידי היהודים (גם גרודנה סבלה מאד מכיבוש זה). קרל הגדול (ה־12) מלך שוודיה הנועז שיחרר את גרודנה ואת וילנה מצבאות הרוסים, שנסוגו עד פולטאווה, שם נחל קרל את מפלתו. בין הריחים של הצבאות היריבים שוב נטחנו היהודים, שנאלצו לשלם מסי־עונשין לאלה ולאלה...

בין שתי המלחמות הנ״ל ואחריהן נאלצו היהודים בפלכים הווילנאי והגרודנאי להאבק מרה על זכויותיהם האזרחיות, בעיקר על הזכות להשתתף בבחירות לעיריות ועל זכויות המסחר והעיסוק במלאכות. הם נאבקו גם על הזכות לשמש רופאים וגלבים בקרב האוכלוסיה הבלתי־יהודית, ומאידך — להעסיק משרתים ומיניקות מן הנוצרים בבתיהם. בעיירות ובכפרים היו האצילים חופשים לרדות ביהודים, יושבי אדמותיהם, ויש שהיו מתעללים ורודים בהם ביד חזקה.

האנרכיה וההפקרות שהשתלטו בתחוקה ובחיי הציבור והמדינה בכל ארץ פולין, בעקב עליית מעמד האצולה והשפעתו, גרמו למשנה סבל ליהודי המקומות הנדונים. לפי המצב המשפטי נבדלה ליטא מפולין והסבך התחוקתי גרם להתגברות האנרכיה הפיאודלית ולשרירותה של האצולה ביחס ליהודים, שסיסמתה היתה: „איש הישר בעיניו יעשה!"...

ו.

קהילת יהודי וילנה, שנסגרה בתוך חומות ה„גיטו" עוד בימי המלך ולאדיסלאוו ה־4 (בשנת 1619) גדלה ונתרחבה. בשנת 1652 הוכרה קהילת וילנה ע"י „ועד ארבע הארצות" בתור „קהילה ראשית" ועל אף כל הצרות והנגישות גדלה אוכלוסייתה וגם מצבה החומרי עלה. מאידך גיסא, נתרבו בה הישיבות, בתי־מדרשות ושאר מוסדות חינוך, בהם הרביצו תורה למקטון ועד גדול. גם מוסדות צדקה וחסד קמו בה לעזרת כל ניצרך, וכך גברה השפעתה הרוחנית ואף עלתה על זו של גרודנה. הריכוז הגדול של תלמידי־חכמים בתוכה הפך אותה ל„ירושלים דליטא" ומובן מאליו, שכל השטח בין „הר־אדני" (גרודנה) ל„ירושלים דליטא" (וילנה) לא היה יכול להשאר מנותק ממעינות תורה וחכמה. חבל זה רובו ככולו נתכסה ברשת סמיכה של בתי־מדרש גדולים וקטנים וישיבות רבות־תלמידים, מהן יצאו גדולי תורה.

בייחוד רבה היתה השפעת המרכז הווילנאי על הלמדנות היהודית בכל העיירות שבסביבות לידה, שנעשתה בינתיים לעיר מחוז בפלך וילנה. הגאון ר' אליהו בן שלמה־זלמן, הנודע בכינוי הגר"א (1720—1797), דאג להגדיל תורה ולהאדיר לא־רק בתחומי עירו כי אם גם בערי־השדה, באמצעות תלמידיו ושליחיו. תלמידו ר' חיים יסד את ישיבת וולוז'ין וכמה מתלמידיו האחרים הרחיקו לשאת את תורתו והרחיבו גבולות הלמדנות התלמודית עד העיר שקלוב מזה ועד צפת וירושלים מזה.

גם בגרודנה ישבו אז גדולי־תורה כמו ר' אליעזר בן צבי־הירש ור' אלכסנדר־זיסקינד בר' משה, המקובל (המחבר של „יסוד ושורש העבודה", שנדפס בנובידבור בשנת תקמ"ב).

בלידה כיהן כרב העדה ר' דוד'ל בר' אריה־לייב, הנקרא „הלידאי" („דער לידער") — חכם בתלמוד, פרשן, דרשן ומקובל (חיבר ספרים הרבה בתורה: „עיר מקלט", „עיר דוד" ועוד). בנו — ר' פתחיה, ונכדו — ר' דוד, היו גם הם רבנים בלידה, הנודעים לתהילה כלמדנים מופלגים וכמחדשים בתורה.

התפשטות הלמדנות התלמודית, האופיינית ליהודי ליטא, גידרה וסיכרה בפני חדירת החסידות אל פלכי וילנה—גרודנה ואל מחוז לידה. בעיקר עמדו נגד חדירה זו הרבנים מבית מדרשו של הגאון מווילנה: החרם שהטיל נגד החסידים מפחד שמא תקבל החסידות מפנה דומה לתנועת ש"צ, השפיע בצורה מרסנת.

גם החסידות ה„קארלינית", שצצה ועלתה בפוליסיה הליטאית, לא התפתחה בחבל ארץ זה. ר' שלמה איש קארלין, אבי החסידות בנוסח זה, ור' יצחק־לוי, שכיהן רבם של חסידי פינסק, — שניהם גורשו מקהילותיהם (ר' שלמה נאלץ ללכת לוולאדימיר שבווהלין ור' יצחק־לוי פנה לברדיצ'ב). כן גם החסידות נוסח חב"ד, שמקורה בריישן הסמוכה, לא הכתה שרשים במחוז לידה, למרות העובדה, שבאַמדור הסמוכה לגרודנה היה מרכז חב"די בראשות ר' חיים־חייקא, — תלמידו של המגיד מדובנא. לחסידי אַמדור, אחרי פטירת רבם — ר' חיים (תקמ"ז) ובנו — ר' שמואל (תקנ"ח), לא נמצא המשך.

החסידים המועטים שנתפסו למנהגי החסידות בסתר, משנתגלו, היו נרדפים בעיירות של מחוז לידה גם ע"י ראשי הקהל וגם ע"י תושביהן, שהיו יורדים לחיי החסידים ומקפחים פרנסתם. הרבנים אף אסרו באיסור גמור על החיתון בהם וע"כ נאלצו מעט החסידים דאז להגר מזרחה או לשנות טעמם.

בתקופה בה אנו דנים (המחצית השניה של המאה ה־18) — נימנו בכל פולין (פרט לגאליציה המזרחית) — 429.587 יהודים; בכל מדינת ליטא — 157.300; בכל פלך וילנה (פרט לעיר) — 26.977; (בעיר וילנה עצמה — 3.202); בכל פלך גרודנה (פרט לעיר) — 13.815; (בעיר גרודנה עצמה — 2.418).

2. צמיחתן ההיסטורית של העיירות הנדונות

א.

על סף חלוקתה של פולין בין רוסיה, פרוסיה ואוסטריה, היתה כבר לידה עיר־מחוז. בספירה משנת 1766 חיו בכל מחוז לידה 5.291 יהודים (משלמי מס־גולגולת), מהם: בעיר גופא — 1.167; בשצ'וצ'ין — 405; באוסטרין — 400; בוואסילישוק — 398; בנובידבור — 294; בז'ולודוק — 287; ברוז'אנקה — יחידים בלבד.

ב.

העיירה שצ'וצ'ין היתה אז נחלתם של האצילים לבית סציפיון, משפחה ידועה באהבת חכמה ודעת, שיסדה בשצ'וצ'ין, בשנת 1726, בית־ספר עליון („קולגיום") לנזירים של המיסדר על־שם האפיפיור פיוס („פיאַרים") וכן בי"ס לעם־הארץ. בראש הקולגיום העמידה משפחת סציפיון את קרובם — ה„וויסקי" (שר־צבא) של העיר פולוצק — חליביצקי־יוזפוביטש. היה זה בית־ספר אוניברסיטאי ממש ונילמדו בו שפות לועזיות, עתיקות וחדשות, דברי־הימים, מדעי־הטבע, מיתפיזיקה, תיאולוגיה, תורת המוסר, ההיגיון ועוד מדעים שונים.

בשנת 1742 כינסה הגבירה תיריזה סציפיון (מבית חליביצקי־יוזפוביטש, הקשטילאנית מסמולנסק) חבר אחיות־רחמניות ויסדה בשצ'וצ'ין בית־חולים, מן המתוקנים במדינה בעת ההיא.

לאחר חלוקת פולין בשלישית (1795), הוחרמה שצ'וצ'ין ע"י השלטונות הרוסיים מידי בית סציפיון, בשל פטריוטיותם הפולנית, ונמסרה לידי הנסיכים לבית דרוצקי־לובצקי, שצדדו בשלטונם של קיסרי רוסיה.

השם „שצ'וצ'ין" ניתן לעיירה בגלל הנחל „שצ'וצ'ינקה" הזורם בקרבתה, שנקרא כך משום ריבוי הדגים בו ממין „זאבי־מים", המכונים „שצ'וקה" (בפולנית וברוסית).

ג.

שכנתה הקרובה של שצ'וצ'ין — היא רוז'אנקה, שהיתה לפני החלוקה של פולין נחלתם של האצילים הנודעים לבית פאץ, ועל כן היא נקראה „רוז'אנקה־פאצובסקה", להבדילה מרוז'אנקה אחרת. המצביא לבית פאץ היכה בשנת 1650 את צבאותיו של בוגדאן חמלניצקי והציל את וילנה ואת גרודנה מפלישת הקוזאקים. (רווחת סברה, שבית פאץ מוצאו מבני־ישראל).

הוויאבודה (המצביא) לבית פאץ הקים ברוז'אנקה בשנת 1764 את הכנסיה המפוארת על שם השליחים פטר ופאול. בשנות ה־30 של המאה ה־19 הוחרמה רוז'אנקה מידי בית פאץ, על כי השתתפו במרד הפולנים נגד הרוסים. בשנות ה־60 של אותה המאה, משוחררו האיכרים מעבדותם ע"י הקיסר אלכסנדר ה־2, נמסרו אדמות רוז'אנקה לאיכרים, בתנאי, שיפדו מחירן בתשלומים ארוכי זמן.

יהודים מעטים ישבו ברוז'אנקה, — יישובם החל משנות ה־80 של המאה שעברה, משנסללה מסילת הברזל העוברת בקרבתה. בקירבת רוז'אנקה נוסדה בשנות ה־60 של המאה שעברה קולוניה של יהודים חקלאים — הוא הכפר מאַליביצה.

ד.

העיירה אוסטרין (אוסטרינו) שעל חופי נחל „אוסטרינקה", היתה פעם גדולה משצ'וצ'ין ואף עתיקה ממנה. לראשונה נזכר שמה בקשר למינויו של סגן שר־האוצר של נסיכות ליטא, האציל פידקו בוהדאנוביטש־חריפטוביטש, בשנת 1508, בתור נציב („נאמיאסטניק") על העיירה הזאת.

בשנת 1641 קיבלה אוסטרין זכויות עירוניות מידי המלך ולאדיסלאוו ה־4. בשנת 1666 בנו בה הקאנצלר הליטאי לבית פאץ יחד עם האצילים לבית די־מאַלגי (שמוצאם מארץ ספרד) כנסיה קתולית מפוארת.

בשנת 1771 עברה אוסטרין לידי אנדז'יי זינקוביטש ונעשתה עיר מחוז („סטארוסטבו"). המחוז השתרע על פני 25 כפרים בהם התגוררו אז 3.366 תושבים, אך קרנה של העיירה ירד

עקב מלחמת השוודים. סמוך להלוקת פולין היו באוסטרין רק 436 בתי־אב משלמים מס־גולגולת, מהם 400 בתי־אב יהודים.

ה.

העיירה ז׳ולודוק שעל נהר „ז׳ולודצ׳אנקה", גם היא קיבלה את שמה לפי השם של הנהר, שנקרא כך משום עצי־האלון המרובים שצמחו על חופיו והיו משירים את פירותיהם, הרי הם הבלוטים הנקראים „ז׳ולוד" ברוסית. בימי מלכי פולין היו הקרקעות של ז׳ולודוק קניינם הפרטי והעיירה היתה עיר־מחוז, מושב ה„סטארוסטה".

את הכנסיה יסד בה המלך קזימיר יאגילונצ׳יק בשנת 1480. בשנת 1506 נשרפה הכנסיה בעת פשיטת הטאטארים והוקמה מחדש בשנת 1529 על ידי המלך זיגמונט (סיגיזמונט) ה־1.

בשנת 1535 ברחו ממוסקווה לפולין שניים מאצילי רוסיה, שנמלטו מכעסו של מלכם האכזרי איוואן האיום — היו אלה שמעון ביילסקי ואיוואן לאצקי. זיגמונט הזקן, שאת חסותו הם ביקשו, העניק להם קרקעות ובחלקו של איוואן לאצקי נפלה ז׳ולודוק. במרוצת הזמן היא עברה לקניין בית סאַפיהא, אח״כ היא עברה אל בית רודזימין־פראנצקייביטש.

בראשית המאה ה־18 עברה ז׳ולודוק לקניין בית טיזנהאַוז (טיזנהויז). מידי בית טיזנהויז עברה ז׳ולודוק, לאחר חלוקת פולין, לקניין בית אורוסקי. אז מנתה אוכלוסייתה רק 650 נפש משלמי־מס, מהם 287 בתי־אב יהודים.

ו.

העיירה ואסילישוק קשורה במאורעות היסטוריים בדברי ימי ליטא—פולין: בקרבתה מצוי הכפר שייבאַקפוליה („שדה־שייבק"), שם ניצח הנסיך הליטאי אַרדזיוויל בשנת 1242 את המצביא הטאטארי שייבאַק, ראש צבאותיו של החן באַטאַי, נכדו של הג׳ינגיז־חן. נצחון זה הציל את אירופה כולה מפלישה מחודשת של הטאטארים, שאיימו להחריב את כל היישובים על דרכם.

את כנסייתה של ואסיליישוק הקים המלך קזימיר בשנת 1489. משנחרבה הכנסיה ברבות הימים, היא חודשה בשנת 1747, ואז היתה ואסילישוק ל„סטארוסטבו" (עיר־מושל) של סביבתה, שהשתרעה על פני למעלה מ־20 ישובים כפריים. עם מושליה בתואר „סטארוסטה" נימנים: 1499 — יאן סטאטקוביטש; 1501 — ואסיל לבוביטש הלינסקי; 1505 — סטאניסלאוו קישקה; 1507 — יאן שצ׳יטוביטש; 1518 — יעקוב קונציביטש; 1523 — יאן ראדזיוויל; 1546 — קאספאר קאנציביטש; 1547 — הנסיך מיקולאי ראדזיוויל; 1569 — יאן וולקוביטש.

המנזר הדומיניקאני בוואסילישוק הוקם ב־1658 ע״י השופט האזורי הלידאי — מארטין לימון.

בימי מלחמת השוודים, בשנת 1706, חנה בעיירה זו המלך סטאניסלאוו לישצ׳ינסקי וקיבל בה את כניעתם של אצילי ליטא, שנלחמו בצידו של קארל ה־12, מלך שוודיה.

בשנת 1766 שימש בה כ„סטארוסטה" הוויאבודה הווילנאי הנודע מיכאיל־קזימיר לבית אוגינסקי (1728—1800), שהקרקעות של ואסילישוק היו קניינו, ואילו כ„סטארוסטה" האחרון שימש בה ה„פודקומורני" אלכסנדרוביטש, שהבעלות על העיר עברה לידו. עם סיפוח החבל לרוסיה עקב חלוקת פולין, בטלה ה„סטארוסטבו" בוואסילישוק.

ז.

נובי־דבור היא אחת הקהילות היהודיות העתיקות במדינת ליטא. לפי תיקי בית־הדין האזרחי הגרודנאי, שהיו שמורים בארכיון המשפטי בווילנה, נערכו משפטים בין יהודי נובי־דבור והגויים בה עוד בשנת 1540. בספר הרשומות („קסינגה פיסצובה") של „האיקונומיה הגרודנאית" נאמר, שבנובי־דבור „השוכנת על אם הדרך מגרודנה אל זאַבלוֹציה, במרחק 140 וויארסטאות מווילנה, 52 וויארסט מלידה ו־28 וויארסט משצ׳וצ׳ין..." היו בשנת 1558 יהודים בעלי־בתים ובעלי משקי־עזר חקלאיים — 12 בתי־אב. שם גם צויינה „שקולה" יהודית (ולא ברור, אם הכוונה לבית־ספר או לבית־תפילה, שבלשון התרגום מיידיש לפולנית כינו גם זה וגם זה בלשון „שקולה").

בשנת 1623 פסק „ועד ארבע הארצות" שקהילת נובי־דבור תשתייך ל„קהל" שבגרודנה. בשנת 1765 מנתה קהילת נובי־דבור יחד עם יהודי סביבתה — 299 יהודים משלמי־מס.

בסמוך לחלוקת פולין קיבלה נובי־דבור מידי המלך אוגוסט ה־2 (בשנת 1720) זכויות עירוניות,

אך עוד משנת 1678 היתה נובי־דבור מושב ה„סטארוסטה" — המושל על כל הכפרים שבסביבה (האציל אנדזי גימביצקי קנה אותה מאוצר המלוכה והיה ל„סטארוסטה"). בשנת 1766 היה איגנאץ גונסיצקי ל„סטארוסטה" ומידו עברה העיירה לידי אנטוני רומר הנודע בדברי ימי פולין (בימיו ישבו בנובי־דבור 294 בתי־אב יהודים משלמי־מסים).

ח.

העיירה אורלובה נזכרת ב„פנקס המדינה" של „ועד הקהילות הראשיות של מדינת ליטא" בשנת תפ"ל לפ"ק (היא שנת 1729).

הכנסיה היוונית־הקתולית (ה„פראוואסלאווית") הוקמה שם בשנת 1783, היינו, אחרי החלוקה הראשונה של פולין. בשנת 1847 היה כלל התושבים באורלובה 804 איש ואישה.

העיירה קאמינקה אינה בחזקת עיירות עתיקות־יומין. בדברי ימי פולין היא נזכרת כמקום הנייתו של המלך קרל ה־12 (השוודי), בפברואר 1706, בלחמו נגד פטר הגדול.

3. בתקופת הכיבוש הרוסי (1772—1914)

א.

שלוש פעמים חילקו ביניהן רוסיה, פרוסיה ואוסטריה את מדינת פולין שהיתה שקועה במדנים פנימיים (1772—1793—1795). בשנת 1772 נפל מחוז לידה, ככל פלך וילנה וגרודנה, בחלקה של רוסיה. הכובשים, בהשפעת הלכי־הרוח המתקדמים של המערב, העניקו ליהודים — נתיניהם החדשים — מעמד אזרחי שווה לזה של הגויים, עם הזכויות לבחור ולהבחר לעיריות ולקיים שלטון קהילתי בענייני פנים.

החלוקה הראשונה השאירה את פולין מקוצצת, אך החלוקה השניה (1793) שמה קץ לעצם אפשרות קיומה, דבר שהביא להתקוממות העם הפולני בראשותו של תדיאוש קוסציושקו. יהודי פולין השתתפו בפועל בהתקוממות ובראשם עמד שר־גדוד יהודי — ברק (דב־בר) יוסיליביטש (1765—1809). הוא היה יהודי ליטאי, בן העיירה קרטינגן אשר בזאמוט, ושימש תחילה סוכנו של הבישוף הווילנאי מאסאלסקי. בזמן ההתקוממות עבר יוסיליביטש על פני ערי ליטא ועיירותיה ואסף אנשים מתנדבים לגדודו, מהם יוצאי העיירות במחוזנו. גדודו נלחם בחירוף־נפש בין חורבותיה של פראגה — פרוורה של וואַרשה — נגד הרוסים (1794) ורבים מאנשיו נפלו בקרב זה. יוסיליביטש נמלט ונספח אל גדודו של הגנרל דומברובסקי אשר שירת בצרפת, חזר עם צבאות נפוליאון לוואַרשה בימי „הדוכסות הוואַרשאית" שהקים נפוליאון, ובמלחמה נגד האוסטרים (1809) נפל כגיבור בקרב פרשים, ליד העיר קוצק.

אפילו בימי „הרת־עולם" אלה לעם־הארץ, לא פסקו עלילות הדם על היהודים. בשנת 1790 נאשם יהודי בשם אליעזר, בן העיירה וורבלובה (קרובה לגרודנה), בשימוש בדם תינוק נוצרי לצרכי פסח ונידון למיתה ע"י כריתת גפיים והראש („פירטיילונג").

ב.

אחרי החלוקה השלישית (1795), משעברה מרביתה של פולין לשלטון רוסיה (להוציא חבל פוזן שעבר לפרוסיה וחבל גליציה שעבר לאוסטריה), מצאו את עצמם יהודי פולין ברוסיה תחת שלטונה של הקיסרית ייקאתרינה הגדולה. ראשית צעדיה של הקיסרית „הנאורה" היה לקבוע את „תחום המושב" בשביל היהודים הללו, כלומר, לאסור עליהם להתגורר בפלכי רוסיה עצמה. הותר ליהודים לשבת בפלכי פולין וליטא לשעבר וכן באוקראינה, שעמדה אז בסימן התישבות והתנחלות (חוק זה נשאר בתוקפו עד חורבנה של רוסיה הצארית).

בענייני הדת נשאר השלטון בידי הקהילות, שהיו ממונות גם על גביית מסיהם של היהודים, עליהם הוטל מס כפול בהשוואה עם מסי הגויים (בחבל גרודנה — פי ארבע). אמנם, הורשה ליהודים להפטר מעבודת־הצבא תמורת כופר־נפש גבוה מאד, אך נתרבו הגזירות כמו: איסור להחזקת פונדקים, בתי־מרזח ובתי־משרפות לי"ש. הותר העיסוק במסחר ובמלאכות ללא הגבלות, אבל את יהודי הכפרים רשמו בתור עירוניים ונגזר עליהם לעזוב את הכפרים. בשנת 1804 התחיל

הגירוש מהכפרים, אולם הדבר לא בוצע עד גמירא מחמת קשיי־הקליטה של המגורשים בערים וכן מחמת פלישת נפוליאון אל רוסיה...

היהודים לא צידדו את הצרפתים הפולשים והרבנים ראו את נפוליאון כמפיץ הכפירה בדת. ר' שניאור־זלמן מליאדי הודיע ברבים, שטוב בעיניו השלטון הרוסי המדכא מן השלטון הצרפתי המשחרר, המרחיק יהודים מאביהם שבשמים. יהודים רבים סייעו לרוסים בהעברת ידיעות על תנועות הצבא של הפולשים, ההביאו בבתיהם את החיילים הרוסיים הנמלטים, שימשו כרצים וכמורי־דרך לרוסים ושירתו כספקים צבאיים. היו יהודים שזכו לאותות הצטיינות ולשבחים מהממשלה הרוסית בעד מעשי העזרה לצבאות הצאר הנלחמים בצרפתים. עם אלה נמנה גם ר' אליעזר ז'מודסקי, שצאצאיו בראשית המאה הזאת התגוררו בעיירה שצ'וצ'ין (אליעזר ז'מודסקי זכה לשתי מדליות בעד עזרתו החשובה לרוסים).

הכובשים הצרפתיים גרמו צרות צרורות ליהודים: חיללו בתי־כנסת ובתי־עלמין, גבו מיסים גבוהים, דרשו גיוס אנשים לצבאם, ובימי נסיגתם שדדו ובזזו מן היהודים. ראש הפרטיזאנים הרוסיים, הגנרל הנודע דוידוב, שיחרר את גרודנה ומצא אותה ללא סדר והנהלה. הוא מינה את ה„קהל" היהודי לשמש בתפקידי הנהלת העיריה עד אשר הוקם בה ממשל קבוע.

הצרפתים גרמו הרס וחורבן בשעת נסיגתם, שרפו בתים וירו בתושביהם: כך קרה בגרודנה, בנובוגרודוק, בטרוקי ובשצ'וצ'ין כאשר באה לעיירה פלוגה צרפתית ודרשה אספקה, אף־על־פי שהאספקה ניתנה להם כפי שדרשו, התחילו החיילים לירות בתושבים ובמשך כל הלילה השתוללו בחוצות העיירה. כמה תושבים נורו ונהרגו ורבים נפצעו בעת שהיהודים ניסו להתגונן.

ג.

מלחמת נפוליאון דילדלה מאד את היהודים, ההמונים היו שקועים בעוני רב. הבערות היתה גדולה מאד, המחלוקת בין החסידים והמתנגדים החריפה והביאה לצימצום זכויות הקהילות. יהודים רבים נאלצו להתפרנס רק מסרסוריות, לרבות סרסרות לדבר־עבירה... היהודים יושבי־הגבול נאלצו לעסוק בהברחות של סחורות, עד אשר השלטונות אסרו עליהם לגור בתחום הגובל בין המדינות וגירוש זה גרם לריבוי העוני בין היהודים.

הקיסר אלכסנדר ה־1 הושיב ועדה ל„פתרון בעית היהודים", שהציעה להעביר יהודים להתישבות חקלאית. לגיוס אמצעים כספיים למימוש ההצעה, גזרו הקהילות במחוז וילנה על איסוף קישוטי־זהב של בנות ישראל, אך התוצאה היתה — התנחלותם של יהודים מועטים בלבד.

בשנת 1808 עלתה לארץ־ישראל קבוצת תלמידים של הגר"א, מהם אנשי וילנה ומהם אנשי העיירות של הפלך (מספרם הסתכם בכ־420 איש), שהניחו את היסוד לישוב ה„פרושים" בצפת ובירושלים. בווילנה ובלידה ובסביבותיהן הוקמו ועדים לתמיכה בעולים אלה.

בשנת 1816 חזרו ונשנו עלילות הדם שבטלו קודם־לכן לפי צו הקיסר. ב־1819 נאסר על יהודי המחוז הנדון לחכור אחוזות אצל גויים ובשנת 1823 בוצע גירוש היהודים מן הכפרים במחוז לידה.

ד.

מכל הגזירות והנגישות מהן סבלו יהודי רוסיה הצארית, היתה הקשה, הבלתי־אנושית והאכזרית ביותר זו של הגיוס לצבא, כפי שהונהגה על־פי צו הקיסר ניקולאי ה־1 בשנת 1827 והנקראת „גזירת הקאַנטוניסטים". בניהם של החיילים הרוסיים („קאַנטוניסטים"), היו משועבדים למלכות ומתחנכים לשירות צבאי במוסדות מיוחדים עד היותם בני 18, עת היו נעשים כשרים לשירות צבאי ממש. לחינוך זה ע"פ צו משנת 1805 נמסרו גם בניהם של המורדים במלכות, של „נוודים" („בראַדיאַגעס") חסרי מקום מגורים, ושל כופרים בדת המדינה ושאר פושעים. משנת 1827 נכללו בצו הנ"ל גם בניהם של יהודים, אך בעוד שהנוצרים היו נלקחים לצבא בגיל 18 (לתקופה של 25 שנים), נאמר בהוראה, שמבני ישראל צריך לגייס נערים מגיל 12, להחזיקם במוסדות ה„קאַנטוניסטים" עד היותם בני 18, על מנת שילמדו את לשון המדינה.. (השירות הצבאי הממשי נחשב גם לגביהם מגיל 18 משך 25 שנים רצופות).

על כל קהילה במחוז הנדון הוטל להמציא לרשות מכסה מסוימת של חיילים ועל ה„נאמנים" של הקהילה הוטלה אחריות אישית להוציא לפועל את הפקודה. שלושה סוגים היו פטורים מעבודת הצבא: סוחרים המשלמים עד 1.000 רובל תעודת־סוחר („גילדה"), בעלי־מלאכה שהיתה בידם

תעודה לכושר מלאכתם, וכלי־קודש (אחר כך — גם בנים יחידים להוריהם). היו ה„נאמנים" מתפשרים עם מי שהיכולת והכוח בידם, מקבלים שוחד, מטים משפטים של עניי העם, סוחרים ב„תעודת־סוחר" וכו'.

משהיה מגיע זמן קריאת הטירונים, היו הרבה צעירים בורחים ומשתמטים, מסתתרים ביערות ובכפרים והיתה המכסה חסרה. נענשו הקהילות בצו האומר, שתחת כל טירון חסר חייבת הקהילה להמציא 3 אחרים ונאלצו ה„נאמנים" לתפוס מכל הבא ליד (אפילו בני 8 היו נחטפים ונמסרים ללשכות הגיוס). ה„נאמנים" שכרו „חוטפים" יהודים וגויים, שהיו מחפשים אחרי ילדים ומוציאים אותם בכוח מזרועות הוריהם. התפתח מנהג הדילטוריה, מלשינים מקצועיים בשכר (— „מוסרים") היו בולשים אחרי ילדים ומודיעים עליהם ל„חוטפים". רישום מדוייק של הילודה לא התנהל בקהילות שלנו, רבים היו חסרי תעודות־לידה ונחטפו ע"פ משפט ה„נוודים", אחרים נחטפו במרמה ושימשו „קרבנות" במקום חייבי הגיוס האמיתיים.

ה„קאנטוניסט" י. איצקאוויטש (מגליל וילנה) מספר בזכרונותיו, שהוא נחטף בגיל 7; א. ש. פרידברג (מפלך גרודנה) נחטף בגיל 5; ואילו מ. שפיגל (ממחוז לידה) נחטף בשנת 1852 בגיל 8. הנחטפים הקטנים שלא ידעו לשון המדינה לא יכלו להתגונן בפני הזיופים ולהעיד על עצמם, הם נרשמו בפנקסי הגיוס כבני 12.

את הילדים הרכים היו מובילים בעגלות בימי־חורף (וברגל בימי־קיץ) אל הפלכים המרוחקים של רוסיה הפנימית, כדי להרחיקם מהשפעת בני עמם. המשלוחים התנהלו לאיטם, לפעמים במשך שנה תמימה מ„אָטאָפ עד אָטאָפ" (מחניה עד חניה). בני פלך מינסק, למשל, היו מובלים לאסטראחן, ואילו את בני מחוז לידה (ושאר מחוזות וילנה) היו שולחים אל פלך פערם שעל נהר קמה, ליד הרי אורל, על הגבול שבין אירופה ואסיה.

מטרת גיוס הילדים הייתה, בעיקר, להביאם לידי המרת הדת. מיום בואם אל הקסרקטין היו מרבים להכותם, לענות את גופם, להשפילם ולדכאם ולדרוש מהם כי יתנצרו. בין השנים 1836—1842 השתמדו 381 מילדי הבטליון של פערם (הילדים ממחוז לידה) ובשנת 1843 קיבל הכומר של אותו הבטליון (טאַראַפאָוו) מדליה בשל המרת הדת של 215 ילדים. בשנת 1845 דיווח ההגמון („אַרכייערעי") אַרקאַדי אל הסינוד (= מועצת הכהונה העליונה), שבבטליון של פערם לא נשארו „קאנטוניסטים" יהודים, מאחר שכולם המירו דתם. ההמרה של 95 הילדים האחרונים, נערכה בפומביות ובחגיגיות רבה והמומרים קיבלו את שמותיהם של השושבינים. הילד אליהו מילעצקי הפך לניקולאי אנדרייב, אלתר רעזניק — לוולאדימיר פעראָוו, ושלמה גאַרדאָן — למיכאיל יעפגראפאוו... (כולם ממחוז לידה).

לא בנקל הסכימו ילדים אלה לשמד. החיל דמיטרי קויפמן מאותו בטליון סיפר: „הדיאדקא, היעפרייטאר הכה אותי במוט על ידי, דקרני במחטים מתחת לצפורני ובמשך שני ימים מנע אותי מלאכול. במשך חודש ימים סרבתי עד אשר אזלו כוחותי ונכנעתי"... החייל אַגיי מאראשינסקי מאותו בטליון סיפר, כי את שערותיו תלשו קבוצות־קבוצות וכל הראש היה זב דם... (את העדויות הנ"ל השמיעו השניים במשפטם הצבאי, לאחר שהכריזו על שובם לדת אבותיהם, שנים רבות אחרי ההמרה, ונשפטו לעבודת־פרך על חטא החרטה).

אותם מעטים אשר מחאו על ניצורם בכוח, עינויים בימי קטנותם, לא זכו לשוב אל עמם ודתם, הם נענשו בעונשין חמורים ביותר: שילוח לסיביר לעבודת־פרך למשך כל ימי־חייהם, או — לבתי־המנזרים. רק בודדים, מן הילדים הקשישים יותר, שנמסרו ל„קאנטוניסטים" לאחר בר־מצווה, זכו לעמוד בעינויים ולא להמיר דתם. מספרם הגיע לכדי עשירית אחת ממספר הילדים ה„קאנטוניסטים", הם שחזרו אחרי שירות כולל של כ־31 שנה לחיק עמם ונשארו לחיות בפנים רוסיה בתור יהודים (ל„החיילים הניקולאייעביים" מותר היה לגור גם שם).

בשנת 1849 נשלחו לפלוגות־האסירים („אַרעסטאַנטסקע ראטע") חמישה משומדים מן הבטליון הפערמי על שהכריזו כי השתמדו נגד רצונם בכוח. בשנת 1860, לאחר 11 שנה, שניים מהם (שלמה טקאַטשאוו ובן־ציון נעספעראָוו, ממחוז לידה) עדיין התענו בבית־הסוהר שבעיר סוויאבורג. מוראות ה„קאנטוניסטים" נסתיימו בשנת 1856 (לאחר 30 שנות הגזירה) עם התקסרותו של אלכסנדר השני.

ה.

בשנת 1831 מרדו הפולנים בקיסר, אך יהודי מחוז לידה היו אדישים לגבי הפולנים כלגבי הרוסים ולא נטלו חלק פעיל במרידה. באותו הזמן השתוללה במחוז מגיפת החולירע והפילה

חללים רבים, ביחוד מבין הנוצרים, ברם לא חסרו חללים גם מבין היהודים העניים. בשנת 1835 חודש גירוש היהודים מן הכפרים שבמחוז והפליטים הופנו אל הערים גרודנה, לידה, וילנה.

ההשכלה נוסח מנדלסון התחילה לחדור אל מחוזנו עוד בראשית המאה ה־19 וכמו בכל ליטא היא קיבלה צביון לאומי מובהק. שלא כבפולין, שם תנועת ההשכלה הובילה להתבוללות, היה פירושה בגלילות וילנה—לידה—גרודנה הקנייית חכמה ודעת מערביות, מבלי לנטוש את דת ישראל ומנהגיה.

ההשכלה „נוסח ליטא" דרשה ידיעת התנ"ך, שהוזנח בעבר משום הנטיה היתרה אחרי לימוד התלמוד. היא דרשה ידיעת הלשון העברית ודקדוקה וכן חיבת ארץ־ישראל, היא גם דרשה ידיעת שפת המדינה ולימוד הלשון הגרמנית שנחשבה אז למקור החכמות והמדעים. רבני וילנה וגרודנה ולידה לא התנגדו נמרצות לתנועת ההשכלה, הם הנהיגו בהרבה ישיבות את לימוד שפת המדינה ותורת החשבון. בשנת 1841 כבר היו בווילנה, בלידה ובגרודנה בתי־ספר של יהודים בהם לימדו לעניים את שפת המדינה, חשבון וגיאוגרפיה, בצד הלשון העברית והתנ"ך, ורבים מבני העיירות במחוזות אלו היו באים ללמוד בהם.

הנהירה אחרי ההשכלה הכללית חייבה הדפסת ספרים ואכן — בגרודנה היה קיים בית־דפוס גדול משנת 1785 ושני הוקם שם בשנת 1793. לאחר שמרכז הפעילות התרבותית הועתק מגרודנה לווילנה, הועברו לשם שני בתי־הדפוס בשנת 1799. בנו של ר' מנחם מאן, בעל בית־הדפוס הראשון בגרודנה, העבירו לווילנה, הוא בית־הדפוס הנודע שנקרא אח"כ „דפוס האלמנה והאחים ראם", שסיפק ספרי־דת וספרי־השכלה לכל תפוצות הגולה במשך דורות.

ריבוי בתי־דפוס הרגיז את מנוחת השלטונות והם נסגרו על־פי פקודה מגבוה (1836). נשארו רק: אחד בווילנה („דפוס ראם"), אחד בוואַרשה ואחד בז'יטומיר.

ב־1841 פקדה הממשלה לבדוק את כל הספרות העברית והאידית בטרם צאתה מבתי־הדפוס ולהחתים כל ספר שימצא „כשר" בחותם ה„הכשר". בשנת 1844 יסדה הממשלה בווילנה ובז'יטומיר שני מוסדות עליונים להכשרת מורים יהודים „ממשלתיים" להפצת ההשכלה בין היהודים. יוצאי בתי־מדרש אלה היו ברבות הימים למפיצי ההשכלה בקרב יהודי העיירות במחוז לידה, בתור מורים בבתי־ספר יהודיים (בלשון המדינה) שנוסדו שם. כדי להרבות השכלה החליטה הממשלה למעט את שלטון הקהילות וביטלה לגמרי את זכויותיהם: מעתה נגבו מסי הממשלה עם מסי היהודים („הקורובקה" וה„טכסה") ישירות ע"י השלטונות עצמם, ואילו ענייני הצדקה בהן עסקו הקהילות, עברו לידי גבאי בתי־הכנסת.

כדי „להרבות השכלתם של היהודים" החליטה הממשלה לבטל גם את לבושם המיוחד. בשנת 1839 הוטל מס מיוחד על תפירת מלבושים בנוסח יהודי־מסורתי ובשנת 1850 נאסר לחלוטין להתלבש בהם. השימוש בכיפה („יארמולקע") לא נאסר אבל הוטל מס בגובה של 5 רובל לשנה בעד השימוש בה. הגזירה הזאת, שהיתה מן הקשות ליהודי פולין ואוקראינה, לא נתקבלה כעין גזירה במחוז לידה ועיירותיה. עוד בדור הקודם (מראשית המאה ה־19), עם ראשית חדירת ההשכלה מגרמניה אל פלכי ליטא, חדרו לשם גם המלבושים המערביים, להם התרגלו מכבר יהודי וילנה, גרודנה, לידה והעיירות. ה„שטריימל" נשאר סמלם של הרבנים בלבד ואילו המעיל ה„קצר" היה לנחלת ההמונים, ה„צילינדר" נתחבב על נכבדי העדה ואילו ה„קפוטה" — חלף עבר זמנה.

גם האיסור הממשלתי שלא לגלח את ראש הכלה עם נשואיה, לא היה בבחינת גזירה חמורה במחוז לידה. נוהג זה, שהאיסור עליו הוטל בשנת 1851, רק נשים מעטות החזיקו בו עוד בשנה ההיא. לעומת זאת, ביחס למנהג לגדל שערות הזקן והפאות, האיסור עליו היה בעיני היהודים גם במחוז לידה גזירה ממש, גם אם בפרובינציה לא התנהל המאבק של הממשלה נגד הזקנים והפאות באותה החריפות כפי שהתנהל בערים הגדולות.

ההשכלה דגלה בהתנחלות־חקלאית של היהודים ותעמולתה לכך נשאה פרי. רבים מיהודי העיירות במחוז לידה התחילו לעסוק בחקלאות חלקית, כמקור הכנסה צדדי, וכן התחילו לפתח משקי חלב ועופות.

מבין פעילי ההשכלה וסופריה הנודעים היו כמה מבני העיירות של גלילות וילנה וגרודנה: אד"ם הכהן לבנסון היה יליד העיירה מיכאלישאק; ר' מנשה בן־פורת, הדיין מסמורגון, היה יליד העיירה איליה; מ. א. גינצבורג נולד בסאלאנט; הפרופ' א. א. הרכבי היה יליד נובוגרודוק. במחוז לידה היו רבים מאוהדיה הפעילים של ההשכלה ועתוניה העבריים שהופיעו אז — „המגיד" (מ־1856), „המליץ" (מ־1860), „הצפירה" (מ־1862), „השחר" (מ־1869) — היו נקראים בכל העיירות של מחוזנו.

אחד מלוחמי תנועת ההשכלה ומפיציה בלשון העם (ביידיש) היה הסופר יהודה־לייב

אוסטרינסקי, יליד העיירה אוסטרין, שעל שמה נקרא. הוא ישב בווילנה ועבד במחיצתם של סופרי־ההשכלה האידיים הנודעים של הימים ההם: איזיק־מאיר דיק וי. ל. בודואהן. י. ל. אוסטרינסקי חיבר סיפורים למכביר (רובם נדפסו בשמות בדויים), ביניהם הסיפור „ליבע נאָכן טויט" שיצא במהדורות רבות מאד (לראשונה בשנת 1895 ולאחרונה בשנת 1927).

יהודה־לייב גורדון (יל"ג), משורר ההשכלה הגדול, היה יליד וילנה, אך אביו היה בן העיירה מידניק, (ליד אושמינה) ואמו — בת העיירה אוסטרין.

ו.

בעלות הקיסר אלכסנדר ה־2 על כס המלוכה (1855) הגיע תור הליבראליזציה בחיי רוסיה ועימה תור ההקלות ליהודים. בראש־וראשונה יש לציין את ביטול חוקי הגיוס לצבא והשוואת היהודים לנוצרים בענין זה (כן בוטלו הגיוסים בשל חובות כספיים וחוסר תעודות־לידה). בווילנה ובקובנה הותרה ליהודים הישיבה בכל רחובות הערים ולקראים — בכל רחבי המדינה.

שיחרור האיכרים מן השיעבוד לפריצים (1861), שיחררם גם לפעילות כלכלית עצמאית, דבר שהגביר את מקורות־הפרנסה של היהודים שהיו הספקים של מוצרים עירוניים. אותה שעה הותרו ליהודים עסקי משרפות י"ש וממכרו, החזקת פונדקים ובתי־מרזח בכפרים, — עיסוקים שהיוו מקור חשוב בפרנסתם של יהודי העיירות.

כל אותם התיקונים היו לרצון היהודים וע"כ משפרץ המרד הפולני השני (1863) לא נטלו בו חלק יהודי המחוז (רק משכילים בודדים היו מצדדים פאסיביים ברעיון השיחרור הלאומי של הפולנים). משום אי־נטילת חלק במאבק מדיני זה, סבלו יהודי המחוז משני הצדדים היריבים: איבת הפולנים אליהם גברה והקוזקים של הגנרל־גוברנאטור הווילנאי מוראָביוב („התליין") היו בוזזים ומלסטמים, בייחוד בעיירות הנידחות של הפרובינציה. עם שוך הסערה היגלו הרוסים פריצים פולניים מרובים לסיביר, שאחוזותיהם נמכרו בתוך כך ליהודים, באמצעות נוצרים כצד שלישי שעל שמם ניקנו האחוזות, באשר עדיין חל אז האיסור על היהודים להיות בעלי־אחוזות.

בעקבות 3 שנות־בצורת רצופות (69—1867) נתדלדלו האיכרים עמוסי־חובות בשל ההיטל על קרקעותיהם שהיה עליהם לפדותן מן הפריצים עם השיחרור מן העבדות, לכן נתדלדלו גם היהודים — ספקי סחורותיהם של האיכרים. שנות־הבצורת נסתיימו עם חורף גשום ומושלג ביותר, שגרם למגיפת החולירע ובעקבותיה — לחללים רבים בין הגויים וגם בין היהודים העניים, בעיקר בעיירות הקטנות.

המחסור במקורות פרנסה מחמת ההתחרות ההדדית בין היהודים, בתנאי חייהם הירודים, גרמו להגירתם ההמונית מן העיירות אל המרכזים העירוניים הקרובים ואף הרחוקים, שם התחילה להתפתח התעשייה ונוסדו סדנאות ובתי־חרושת. כתוצאה מכך נתרבה מספר העובדים בבתי־המלאכה בווילנה, גרודנה, ביאלוסטוק מקרב יוצאי העיירות המדולדלות שבמחוזנו. בעלי היכולת בחרו להגר לערי המסחר המתפתחות (ווארשה ואודיסה), ואילו מעוטי־היכולת היגרו לארץ השיוויון המדיני וההרווחה הכלכלית — לארצות־הברית של אמריקה הצפונית, שהתחילה לקסום לכל העמים המדוכאים והעניים באירופה (החל מאמצע המאה ה־19).

יהודי מחוז לידה לא נתרבו במשך יובל השנים, מראשית המאה ה־19 ועד האמצע שלה. בעיירה ואסילישוק, למשל, היו בשנת 1847 רשומים 2.081 תושבים יהודים ואילו בשנת 1866 (כעבור 20 שנה) פחות מזה — 1.383 יהודים. באוסטרין, למשל, נתרבו במשך 100 שנה אך מעט: מ־405 יהודים משלמי־מס בשנת 1766 — עד ל־669 משלמי־מס בשנת 1866. אותה תופעה בלטה גם בעיירות: שצ'וצ'ין, רוז'אנקה, נובי־דבור וכיו"ב.

בשנת 1870 הותר ליהודים בעיירות שהם הוו בהן רוב מוחלט, לבחור בשליש מחברי העיריות, אך נאסר עליהם לשמש בתפקיד ראשי־העיר.

בשנת 1862 הורשו בתי־הדפוס שנסגרו לחדש את פעולותיהם, אז גם נפתחו שערי בתי־הספר העממיים הממשלתיים (ללא שכר לימוד) בשביל היהודים בווילנה, גרודנה ולידה. רבים מבני העיירות שלחו את בניהם אל הערים האלה ללמוד בהן ויודעי שפת המדינה שוב לא היו מועטים ונדירים בעיירות המחוז, אף בנידחות שבהן. בין תושבי העיירות היו שזכו לסיים בתי־ספר תיכוניים ואפילו עליונים, אך אלה ברובם לא נשארו לגור בעיירותיהם והיגרו אל המרכזים העירוניים.

באותם הימים פעל והטיף ר' ישראל ליפקין (1810—1883), הנודע בשם ר' ישראל סאלאנטער — הוגה דעות דתיות, שחולל את תנועת ה„מוסר" כמשקל־נגד לתנועת החסידות

מזה ולתנועת ההשכלה מזה. עיקרי תורתו היו: הדרישה להשתלמות מוסרית של היחיד, התבודדות ופרישות כמידות אנושיות לתיקון עולמו של היחיד והציבור. תורתו זו נפוצה בעיקר בפלכי ליטא הרוסית ותנועתו שאפה להתגבר על קפאון החיים הדתיים דרך ההטפה להתעלות המוסרית העצמית של היחיד מתוך פרישות מתונה. הוא אירגן תחילה חבורות ללימוד „תורת המוסר" („מוסר־שטיבלעך") ע״י בתי־התפילה ובישיבות, אך עם גידול וחיזוק התנועה (למרות הפרעות מצד הרבנים שקפאו על שמריהם), נוסדו ישיבות מיוחדות בהן לימדו לפי שיטת „המוסראים", או „הפרושים". ישיבות אלו קמו בסלובודקה, וילנה, איישישוק, נובוגרודוק, מיר, שצ׳וצ׳ין, ועוד. (ספרי מוסר חדרו ונלמדו גם בישיבות של ז׳ולודוק, אוסטרין וואסילישוק).

ז.

ימי הקיסר אלכסנדר השלישי (1881—1894) היו ימי ריאקציה חריפה. כתשובה להשתתפותם המוגברת של צעירי ישראל בתנועות המהפכניות, התחוללו בדרום רוסיה פרעות ביהודים, מאורגנות ומנוהלות ע״י ראשי הריאקציה בשיתוף המשטרה הצארית. הפורעים זממו לערוך פרעות גם בפלכי ליטא, ברם פה הם נתקלו בהתנגדותו הנמרצת של הגנרל־גוברנאטור הוילנאי טודלבן, שמנע התרחשותן במחוזותיו. בכל זאת רבו השריפות בעיירות המחוז (שרוב בנייניהן היה מעץ), כתוצאה של הצתות בזדון מצד איכרים מוסתים.

גל הפרעות הגביר את תנועת ההגירה מרוסיה כולה ותנועה זו לא פסחה על מחוזנו. הביאו לכך, בעיקר, צימצום אפשרויות ההתפרנסות בשל האיסור על התישבות יהודים בכפרים, על קניית קרקעות ועל המסחר בימי א׳ בשבוע ובימי חגאותיהם של הנוצרים. מן האיסור להתישב בכפרים או בקרבתם נפגעו בעיקר יהודי העיירות, שהיו בעלי טחנות־קמח, משקי־חלב וירקות ומפעלי־בורסקאות. כן הוטלו איסורים על בעלי־מלאכה יהודים לגור מחוץ ל„תחום המושב", ועל עורכי־דין יהודים להופיע בבית־המשפט (1892). החוק אסר על יהודים לבחור לעיריות והגביל את מיספר היהודים ללימוד באוניברסיטאות (1887): 10% בתוך „תחום המושב"; 5% מחוצה לו; ו־3% בשתי הבירות — מוסקווה ופטרבורג. רק בי״ס ממשלתי אחד נשאר למען יהודים — ביה״מ למורים בווילנה.

הפרעות של שנות ה־80 גרמו להתעוררות הרעיון הלאומי, לכיסופי גאולה ולתחיית הלשון העברית. ר׳ שמואל גולדברג בלידה פתח באוסף כספים למען יישוב א״י, וירד במטרה זו גם לעיירות המחוז.

עוד בשנת 1879 הופיע ב„השחר", שהיה נפוץ בכל תפוצות ליטא, המאמר „שאלה נכבדה" לא. פרלמן, הוא — אליעזר בן־יהודה, יליד העיירה לושקי, הסמוכה למחוזנו. בשנת 1880 נוסדה בגרודנה אגודה לרכישת אדמות בא״י, במטרה ליישב כל שנה משפחה אחת מיוצאי העיר וסביבתה בא״י. בשנת 1882 (תרל״ב) נתקיימה בגרודנה ועידה למען יישוב א״י, שהיתה לשיח בפי כל בחורי הישיבות במחוז. באותו זמן נוסדה בגרודנה אגודת „דורשי ציון וירושלים", שעמדה בקשר מכתבים עם אוהדיה בעיירות הסביבה. בשנת 1887 נוסדה בווילנה האגודה „שאלו שלום ירושלים" וגם לה היו אוהדים ותומכים בפרובינציה.

העליה לא״י ממחוז לידה היתה מועטת מאד, כי רוב המהגרים ממנו פנו לאמריקה, קצתם לאפריקה הדרומית ומיעוטם לקנדה. בכל זאת, בין פועלי פתח־תקוה הראשונים, וכן בעקרון ובהדרה, ובין מיסדי רחובות אנו מוצאים מבני מחוזנו (ספוקויני ברחובות, אמדורסקי בפ״ת, ריזניק בעקרון).

פתח־תקוה שנוסדה בשנת 1878 ע״י תושבי ירושלים, נעזבה בשנת 1882 בשל מצבם החמור של ראשוני המתישבים. אז נשלח לרוסיה (ע״י י. מ. פינס) מר אברהם קופלמאן, יליד ואסילישוק, על מנת למכור חלקות אדמה ולמשוך מתישבים לפתח־תקווה. הוא ביקר בעיירות המחוז שלנו, נסע אח״כ לאותם המקומות שם היו לו קשרים עם אוהדי הרעיון של „חיבת־ציון" ומכר חלקות אדמה במקומות שונים בפלכי ליטא.

לעומת תנועת „חיבת־ציון" נתחזקה במרחב המחוז גם תנועת המהפכנים הסוציאליסטית או ה„עממית" (ה„נארודניקים"). א. ש. ליברמאן וגם אהרון זונדלביטש פעלו בקרב האינטליגנציה של וילנה, גרודנה, לידה ועיירות הסביבה. מוריס וינצ׳בסקי (הוא — בן־ציון נובאחוביטש), יליד העיירה הקרובה יַאנובה, פעל בתעמולתו בכל העיירות של מחוזנו והקים בהן אגודות מהפכניות חשאיות.

ח.

בשנת 1897 נערכה ברוסיה ספירת האוכלוסיה. בעיר לידה נימנו אז 9.310 יהודים, שהיוו 56,8% מכלל התושבים. בפלך וילנה כולו, מתוך 204,686 תושבים, נימנו 12,9% יהודים. בפלך גרודנה כולו היו 280.489 תושבים, מהם 17,5% יהודים (האחוז הגבוה ביותר של יהודים בכל הפזורה היהודית של אז).

בשצ'וצ'ין מספר היהודים לא גדל, להיפך — הוא נתמעט ועמד על 1,356 נפש. בוואסיליישוק קצת גדל המספר והיווה 2.081 נפש. בז'ולודוק גדל המספר ועמד על 2.376 נפש. באוסטרין לא גדל המספר, בשל השריפות, המגפות וכו' ועמד על 1.440 נפש. ברוז'אנקה נשאר מספרם של היהודים כפי שהיה — 600 נפש. בגובי־דבור נשאר מספרם — 490 נפש. באורלובה (עליה של 100 נפש במשך 100 שנים) — 354 נפש.

במשך השנים שלאחר־מכן התגברו המגמות הסוציאליסטיות בציבוריות היהודית במדינה. בשנת הווסדה של התנועה הציונית בקונגרס של בזל (1897) נוסדה בווילנה תנועת ה„בונד", שתעמולתה הקיפה את כל העיירות של מחוזנו והכתה בהן גלים.

גם מפלגת „פועלי־ציון", שראשיתה בשנת 1900, מצאה אוהדים רבים במחוזנו. ביקורו של ת. הרצל בווילנה (1903) היה לו הד חזק בכל הפלך, בייהוד לאחר עלילת הדם שהעלילו בווילנה על יהודי בשם בלונדס (1900).

הרעיון הציוני הכה שרשים איתנים בכל פלכי ליטא ומספר האגודות הציוניות הלך ורב. בקישיניוב התקיים אז „מרכז לקורספונדנציה", כדי לתאם את עבודת הציונים, ובשנת 1898 קיים המרכז הזה חליפת מכתבים עם 14 אגודות שבפלך וילנה, ביניהן לידה, סמורגון, שצ'וצ'ין, ואסילישוק. בשנת 1902 נמכרו באוסטרין 37 שקלים ואילו ברוז'אנקה הקטנה 25 שקלים. 1.000 מניות של „אוצר התישבות היהודים" נמכרו בעיירות שונות של מחוז לידה, ביניהן שצ'וצ'ין, אוסטרין, ז'ולודוק, ואסילישוק, ועוד.

בשנת 1904 הופיע בווילנה העתון העברי היומי „הזמן", שהיו לו קוראים רבים במחוזנו. בעתון זה השתתף הסופר העברי (והאידי) הנודע בן־אביגדור (1867—1921), הוא אברהם־לייב שאלקוביטש, יליד ז'ולודוק. באותו עתון השתתף גם הסופר העברי (והז'ורנאליסט האידי) הנודע משה בן־אליעזר (גלמבוצקי), יליד שצ'וצ'ין (1882—1944).

בשנת 1902 נוסדה מפלגת ה„מזרחי", שייסדה את ראשיתה מ„חיבת־ציון" הקשורה בשמו של שמואל מוהילבר מביאליסטוק. מייסדה של „מזרחי" היה ר' יצחק־יעקב ריינס, רבה של לידה, ולא יפלא שהרבה רבנים מסביבתה נספחו אל התנועה הזאת והשפעתה היתה ניכרת בכל העיירות של מחוזנו. בישיבת הרב ריינס, בלידה, לימדו גם את התנ"ך, את השפה העברית ודיקדוקה ואף את ההיסטוריה העברית, וכמו כן את לשון המדינה. (ישיבת וולוז'ין שנסגרה קודם חזרה ונפתחה בשנת תרנ"ה).

התנועות המהפכניות של יהודי רוסיה צמחו על רקע לאומי. הירש לקרט, ירה בגנרל־גוברנטור הווילנאי פון־וואהל כמחאה על הכאות הפועלים היהודים; הסטודנט הגרודנאי פנחס דאשעווסקי רצח את מנהיג האנטישמיים — קרושעוואן מטעמים לאומיים. אבל במשך הזמן פג המומנט הלאומי ונעשה פועלי גרידא. תנועות מהפכניות השתרשו בין יהודי מחוזנו לאחר שרבים מהם שרתו בצבא רוסיה שלחם ביפאן (1904) ולאחר התבוסה הרוסית בעת שפרצו השביתות והמהפכה, השתתפו ב„אכספרופריאציות". בעת ההיא בפרוץ הפרעות התקיימו חבורות להגנה עצמית לא רק בלידה, וילנה וגרודנה, כי אם בכמה עיירות, במסווה של „פלוגות כבאים".

בראשית המאה כבר היו גימנסיות רוסיות פרטיות בעריה הראשיות של פלכי ליטא ובהן למדו רבים מבני העיירות. בכמה מהן התקיימו „חדרים מתוקנים" ששימשו אחר־כך יסוד לבתי־ספר עבריים. חברת „מפיצי השכלה" יסדה בגרודנה קורסים פדגוגיים, מוסד שהפך אח"כ לבית־מדרש למורים עבריים בהנהלת הד"ר ש. טשרנו. והוא סיפק מורים עבריים לעיירות הפלך.

התכתבות ערה (בשנות 1911—1914) קיימו ראשי האגודות הציוניות של שצ'וצ'ין (יהודה־צבי בראדאטש ושמואל מאזוביצקי) ושל ואסילישוק (ליס) עם המרכז בלידה ועם הוועד הגלילי של ההסתדרות הציונית בגרודנה. (את המרכז ניהל אז לייב יפה, אשר בשנים לאחר המלחמה העולמית ה־1 ישב בווילנה ושימש בה ראש הקהילה). במכתבים אלה נדונו הבעיות השוטפות של הפעולה הציונית, בעיקר שאלות התארגנות, הפצת שקלים, התרמות למען הקרן־הקימת־לישראל, בחירות לקונגרסים, עריכת נשפים ציוניים בחנוכה וכדומה.

4. ממלחמת־העולם הראשונה ועד לשואה (1914—1939)

א.

התעמולה הנרחבת של היסודות המהפכניים ברוסיה וההתנהגות האנטישמית של ממשלתה כלפי היהודים, השניאו אותן על המוני ישראל. על כן, בערי השדה, לא ניכרה כל התלהבות פטריוטית לטובת „אמא רוסיה" עם פרוץ מלחמת העולם ה־1. רק בערים הגדולות השתדלו היהודים להראות לגויים את מסירותם ל„מולדת", על ידי התנדבות כספית נרחבת לטובת מפעלי המלחמה (כמו הצלב־האדום, יסוד בתי־חולים וכדומה), למען להצדיק את הדרישה לשוויון זכויות. למעשה, היו רבים מתושבי הערים וערי־השדה שהשתמטו מן הגיוס על ידי הסתתרות או על ידי הטלת מום בגופם, כדי לצאת פטורים בלשכות הגיוס.

עם התקדמות צבאות הגרמנים בחזית המערב (היא חזית ליטא), נפוצו בין צבאות רוסיה הנסוגים עלילות על בגידת יהודים ועל עזרתם לגרמנים, — אספקת אינפורמאציה, ריגול וכדומה. ראש המטה העליון, הנסיך ניקולאי ניקולאייביטש, דודו של הקיסר ניקולאי ה־2, פקד להגלות את היהודים מן האזורים הקרובים לחזית אל הפלכים הפנימיים של רוסיה. הגלייתם היתה מלווה השפלות ופרעות, רצח וביזה ואונס, שהתפשטו בכל ערי השדה הקרובות לחזית. אז הוגלו יהודי קובנה ובני העיירות במחוז גרודנה (1915), וכן גורשו יהודי נובי־דבור והגירוש החריב את הקהילה העתיקה הזאת. רק כאשר הוחל בגירוש יהודי וולקוביסק, נעצרה הפעולה מחמת חוסר זמן להתעקב בשל התקדמות הפולשים הגרמניים.

משנכבשו עיירות מחוזנו, השתדלו הגרמנים להחזירן לחיים סדירים. לראשונה בתולדות היהודים במקומות אלה, נתמנו יהודים כראשי־עיר כמעט בכל העיירות של מחוזנו. כן נתמנו יהודים לשוטרים, לפקידי עיריות ובתי־המשפט ובכמה מן העיירות הללו יסדו השלטונות החדשים גם בתי־ספר גרמניים, בהם למדו גם ילדי ישראל.

החרמת צרכי־מזון, תבואות ובהמות וכיו"ב לטובת הצבא, דילדלו את האיכרים הנוצרים ואת היהודים בעלי־המחסנים, טחנות־הקמח והסוחרים בסיטונות. משום כך סבלו תושבי העיירות מחסור במצרכים רבים ואילו בערים הגדולות שרר רעב ממש, שהפיל חללים ביחוד בין העניים. משנדמו סערות הקרב, היו רוב העיירות במחוז מדולדלות במספר תושביהן, מה גם שהתושבים העשירים עזבו את מקומותיהם יחד עם פינוי המחוז על ידי השלטונות הרוסיים ויצאו עמהם אל פלכי רוסיה הפנימית.

לאחר תבוסת רוסיה הצארית בא תור חלוקת הירושה; בוואַרשה ובקובנה כוננו ממשלות לאומיות (הפולנית והליטאית), שפתחו בתחרות לסיפוח אזורי הגבול ביניהן. מחוזנו, שהליטאים בו היו מיעוט בלתי־ניכר, סופח אל פולין שעמדה אז במאבק דמים נגד רוסיה הסובייטית. כארבה הגישא בסערה, כן פרצו חילות הבולשביקים והציפו חבל ארץ זה ועד מבואות וארשה הגיעו, בזרם זורע הרס וחורבן לאורך נתיבם. כגלי ים בשעת שפל, כן גלשו אח"כ חזרה, נסוגים ממחץ צבאות פולין, הפורעים והמתעללים ביהודים לאורך כל הדרך. רק משהוקם שלטון פולני יציב, הונח מעט ליהודים תושבי העיירות הללו והוחל בשיקום הריסותיהן (1921).

לקימום ההריסות של העיירות הנחרבות והמרוששות חשה חברת „ג'וינט" — הוועד האמריקאני המאוחד לחלוקה (= תמיכה). ה„ג'וינט" הושיט עזרתו ביד נדיבה — בבגדים, מזונות, חמרי בינוי, מצרכים שונים, ובעיקר — העמיד אשראי זול לנצרכים. אשראי פרודוקטיבי לשם שיקום (הוא גם חילק תרומות לנצרכים). הודות לסיוע זה שבו חיי היהודים לאט לאט לסידרם התקין.

היהודים לא נקראו לקחת חלק בשלטונות המקומיים וכן לא הורשו להקים אירגון קהילתי בעל סמכויות, אלא רק בערים הגדולות, ברם, הם הורשו לקיים מוסדות־חינוך משלהם, שנחשבו כעין מפעלים „פרטיים". אכן, נוסדו אז בכל העיירות בתי־ספר יהודיים, אם של חברת „תרבות" העברית ואם של חברת צ.י.ש.או. האידישיסטית. בבתי־הספר העממיים־הממשלתיים, תחילה לא למדו ילדי ישראל בכלל ורק כעבור שנים מספרם בהם הלך וגדל, משום שהלימוד שם היה חינם.

חודשה רשת הישיבות הגדולות כמעט בכל העיירות של המחוז וגם ה„חדרים" מן הטיפוס הישן לא עמדו ריקים מצאן קדשים. הרבנים, מהם גדולי תורה ויראה, ישבו על כסאם בעיירות שלנו ונהלו את חיי הדת. מהם נודעו לתהילה: הרב ר' יעקב טאבשונסקי, רב ואב"ד דקהילת אוסטרין; הרה"ג ר' יהודה־לייב בר' רפאל חסמן, ראש־ישיבה ואב"ד דקהילת שצ'וצ'ין, ואחריו — הרב ר' יחיאל־מיכל רבינוביץ.

הוויכוח הישן בשאלת לשון הלימודים בבתי־הספר — עברית או יידיש — החריף בכל

היישובים היהודיים וגרר מריבות פרובינציאליות בין שכבות העם. בכל עיירה ועיירה נתחלקו עסקני־הציבור ועימם פעילי־הציבור לשתי מחנות: מחנה הציונים לסיעותיו („כלליים", „צעירי־ציון", „מזרחי" וכיו"ב) מזה, ומחנה מתנגדיהם („בונדאים", „פולקיסטים" ודומיהם) מזה.

ב.

השלטונות הפולניים, עינם היתה צרה בגידול הכמותי והאיכותי של היהודים וחיפשו דרכים להצר צעדיהם בתחום הכלכלה, בראש וראשונה בתחום המסחר היהודי. הסיסמה „סוואי דא סוועגא!" — סיסמת ההחרמה של מסחר היהודים — לא נשאה פרי אלא בערים הגדולות, שם קמה לסוחרים היהודים התחרותם של סוחרים פולניים, מצויידים באשראי ממשלתי זול. בעיירות הקטנות, בהן ידע הסוחר היהודי לעמוד בפני הרוכל הנוצרי, שפקד את העיירה אך ורק בימי השוק והירידים. המאמצים הללו של דחיקת היהודים מן המסחר, התגברו בעלות וולאדיסלאוו גראבסקי לראשות הממשלה הפולנית (1924).

האמצעי הבדוק של מתן אשראי בנקאי־ממשלתי זול לסוחרים ולרוכלים הנוצרים, גרם להתארגנותם הכלכלית של היהודים. הם פיתחו רשת של בנקים עממיים קואופרטיביים למתן אשראי פרודוקטיבי לנצרכים סתם ובעיקר לבעלי־מלאכה ולסוחרים. הבנקים האלה הוקמו כמעט בכל עיירה ומלאו תפקיד נכבד בחיי הכלכלה של העיירות היהודיות.

אז באה התחבולה הממשלתית המוחצת: העברת יום־השוק לשבת, שכן כלכלת העיירות היתה מושתתת בעיקר על יום־השוק. ביום־השוק היו מתכנסים בכיכר־השוק האיכרים מכל הכפרים, כדי למכור תוצרתם ולהצטייד במצרכי החרושת בחנויותיהם של היהודים. התחבולה הנ"ל נכשלה כשלון חרוץ ברוב העיירות, באשר היהודים התאפקו מלקנות את התוצרת החקלאית מידי האיכרים בשבת והרוכלים הנוצרים שהביאו מרכולתם לא היה בידיהם לספק את כל הנידרש.

גזירה אחרת גרמה לירידת המסחר היהודי: האיסור הממשלתי לפתוח הנויותיהם של היהודים בימי א' בשבוע ובחגאות הנוצריים. איסור זה פגע תחילה ביהודי הערים הגדולות בלבד ואחר כך גם בעיירות.

העיירה שצ'וצ'ין, שהייתה מראשית השלטון הפולני המחודש עיירת־שדה במחוז („פאוויאט") לידה, הפכה בשנת 1934 למרכז נפתי של מחוז לידה, במסגרת ה„וואיעוואדסטווא" של נובוגרודוק. כתוצאה מכך, החלו מוסדות המחוז והממשלה לדאוג לפיתוחה ולשיפוצה: מוסדות ממשלתיים הועברו אליה ופקידים ממשלתיים באו לגור בה. אכן, בשנת 1936 הפכה שצ'וצ'ין לעיר ראשית של מחוז („פאוויאט") עצמאי, אשר כלל בתוכו את העיירות: רוז'אנקה, ואסילישוק, אוסטרין, ז'ולודוק, נובי־דבור, אורלובה וקמינקה על כל סביבותיהן.

ג.

מאמצי השלטונות לדחוק רגלי היהודים מן העמדות הכלכליות השיגו את מטרתם במשך הזמן. העוני והדלות גדלו בכל העיירות וקיבלו מימדים מאיימים על עצם קיומן. מלחמתם של היהודים על פרנסתם החריפה, אבל באופק לא נראה כל מוצא.

נוסף לחברת „יעקאפא", שהקימה רשת של בנקים קואופראטיביים, בשטח הכלכלי, עמדה לימינם חברת „אזע" שעזרה להם בשטח ההיגיינה הציבורית ושמירת הבריאות. חברה זאת נוסדה בפטרבורג בשנת 1912, אך בשנים שמדובר בהן היא קיימה בפולין 287 מוסדות לשיפור הרמה ההיגיינית, הציבורית והאישית, של האוכלוסיה היהודית, ובייחוד דאגה להתפתחותו התקינה של הדור הצעיר. להגשמת מטרות אלו פיתחה „אזע" פעולה רפואית וסוציאלית עניפה ואסרה מלחמה במחלות הסוציאליות ע"י מערכת מוסדות ומכונים, בעיקר ע"י פיקוח רפואי על הילדים והנוער. בפולין שלאחר מלחמת־העולם נקראה החברה בשינוי שם — „טאז" והיא פעלה רבות לשיפור מצבם ההיגייני והסאניטארי של יהודי העיירות שלנו, בפרט של ילדי בתי־הספר. החל משנת 1922 היו מרכזי החברה בווארשה ווילנה שולחים רופאים־שליחים על מנת לערוך בדיקות רפואיות של תלמידי בתי־הספר היהודיים בעיירות שלנו. ביקורי הרופאים היו תכופים בעיירות: שצ'וצ'ין, אוסטרין, ז'ולודוק, ואסילישוק וכו'.

לרגל התדלדלות העיירות פנתה חברת „טאז" וביקשה את עזרתן של החברות הפילאנטרופיות הגדולות שבחוץ־לארץ. מיד נענו ה„ג'וינט" האמריקאני וכן חברת יהודי צרפת „אליאנס", שעד אז לא פעלה בשטחי פולין וליטא אלא בארצות המזרח־התיכון בלבד. בכספי החברות האלה אורגנה הזנת הילדים בבתי־ספר יהודיים — בלחם, ריבה וחלב חם. 67 עיירות בגליל וילנה,

לרבות העיירות שלנו (סה"כ 108 מוסדות־חינוך) נהנו מתמיכה זאת. בוואסילישוק, למשל, נתמכו באמצעות ביה"ס של „יבנה" (חברת־חינוך של מפלגת ה„מזרחי") — 100 ילדים; בז'ולודוק, באמצעות ביה"ס של צ.י.ש.או. — 115 ילדים ובאמצעות ביה"ס של „תרבות" — 70 ילדים; בקמינקה, באמצעות ביה"ס „יבנה" — 40 ילדים. בשנת 1937 נתפרסם בעתון „סאציאלע מעדיצין" (של „טאָז") מכתב מקמינקה, בו נאמר: „...נסתתמו ונגדעו כל מקורות הפרנסה... ילדי ביה"ס אינם ניזונים, רובם מתהלכים רעבים וחשופי בגד.. רבים מהם יושבים בבית מחוסר בגד בימות הקרה... מחלות מדלדלות כוחותיהם... צריך להצילם ע"י הגשת קצת חלב לפיהם..."

הלחץ הכלכלי על יהודי פולין, מטעם הממשלה, הציב לעצמו מטרה ברורה: דחיקת היהודים אל מחוץ לגבולות המדינה. רוב צעירי ישראל הגדלים לא יכלו למצוא לעצמם דרך להסתדר בענפי־הכלכלה על מנת להתפרנס, לכן עיניהם היו נשואות להגירה.

המצב בא"י היה בלתי קבוע וללא תקוות טובות: מאורעות דמים התרחשו בה ומשברים כלכליים פקדו את היישוב. חוקי ההגירה היו חמורים מאד וע"כ העליה לא"י גם מן העיירות שלנו היתה כעין סילון דק, המסתנן לאיטו. אעפ"כ, רבים היו שהצליחו לאחר עמל רב ושנים של „הכשרה" בקיבוצי הסתדרות „החלוץ", לזכות בסרטיפיקאט ולעלות ארצה. היו מהם שפנו לחיי קיבוץ ולמושבי־עובדים והיו בעלי־מקצוע שהסתדרו בערים.

בין שתי מלחמות־העולם היו בעיירות שלנו לא־מעטים, שהצליחו להתגבר על הגבלות ההגירה אל ארצות־הברית, הודות לקרוביהם מן הגל הקודם של ההגירה לאמריקה. בארה"ב קמו אירגונים של ה„לאנדסמאנשאפטים", אשר תמכו בקרוביהם בעיירות שלנו — במשלוחי בגדים, מצרכים וכספים, והם שדאגו לסידורם של המהגרים החדשים, בני־עירם, שהגיעו לאמריקה. משהחמירו חוקי ההגירה לארה"ב, חיפשו בני העיירות שלנו דרכים לאותן ארצות שעד אז לא היגרו לשם אלא יחידים בלבד, כמו: קנדה, ארצות אמריקה המרכזית והדרומית (מקסיקו, קובה, ברזיל, ארגנטינה), אפריקה הדרומית, ואפילו — אוסטראליה. היו גם מהגרים אל ארצות אירופה המערבית, שנזקקו לפועלים, כמו צרפת ובלגיה (כמה מאות מבני מחוזנו נקלטו בארצות אלו).

במשך 20 שנות קיומה של פולין העצמאית (עד מלחמת־העולם השניה) כמעט שלא גדל מספר היהודים במחוזנו, בעיקר, בשל ההגירה לכל קצווי תבל, להוציא את העיירה שצ'וצ'ין שבתוך עיר־מחוז גדלה בשנות השלושים האחרונות וקלטה יהודים מן הסביבה הקרובה והרחוקה.

ד.

סגירת שערי א"י בפני הגירה המונית של יהודי פולין, שנידחקו על ידי ממשלתה להגירה, הגבירה בקרב הנוער היהודי גם בעיירות שלנו את רגשי האכזבה, שמצאו את פורקנם באירגוני האופוזיציה הציונית: הצה"ר, הצ"ח (ההסתדרות הציונית החדשה), „בית"ר" ובריח־החייל. קני „בית"ר" קמו בכל העיירות שלנו ופיתחו פעולה מוגברת לחינוך צבאי־למחצה ולהכשרה נפשית להתנגדות אקטיבית עתידה לשלטון המנדאטורי. כאשר אורגנה לראשונה בתולדות הציונות ה„עליה הבלתי־ליגאלית" לארץ־ישראל, זכו גם מבני מחוזנו עשרות צעירים וצעירות לעלות לארץ־ישראל באוניותיה של העליה „אף־על־פי־כן".

הסתדרות „החלוץ" במחוזנו התבססה בעיקר על חברי תנועות הנוער „השומר הצעיר" ו„דרור" („פרייהייט"), שהיוו את חוט השדרה גם במסגרת ה„ליגה למען ארץ־ישראל העובדת". המחנה הציוני הזה עסק בחינוך ציוני־סוציאליסטי והכשרה מעשית לעליה, וכן פעל למען הקרנות הציוניות, הפצת שקלים לקונגרסים הציוניים ובתי־הספר ברשת „תרבות". מרכזי „החלוץ" בווארשה ווילנה הקימו נקודות „הכשרה" בשצ'וצ'ין, ואסילישוק וז'ולודוק, בהן התרכזו חלוצים מפולין הקונגרסאית.

המפלגות הציוניות („פועלי־ציון", „עת לבנות", „על המשמר"), שמקומם ניכר היה בפולין הקונגרסאית וגליציה, כמעט שלא ניכר מקומן בעיירות שלנו.

„אגודת ישראל", שניהלה בפולין מדיניות ציבורית אנטי־ציונית, היתה חלשה במחוזנו והשפעתה בו לא היתה ניכרת אלא בחוגי הרבנים, כלי־קודש ובחורי הישיבות. לרשת החינוך המיוחד של ה„אגודה" („חורב"), היו בתי־ספר מעטים מאד במחוזנו, אע"פ שעל כסא הרבנות בשצ'וצ'ין ובאוסטרין, ובכמה עיירות אחרות, ישבו רבנים שהיו חברים פעילים ב„אגודה". לעומתם, היו כמעט בכל העיירות שלנו סניפים מצומצמים של ה„מזרחי" ו„הפועל המזרחי".

היו בעיירות שלנו סניפים של „הבונד" וה„צוקונפט" וכן היו מבני דלת־העם, מחניכי בתי־הספר של צ.י.ש.או. שפנו לעבר הקוטבי. אכן נתמלאו בתי־הכלא הפולניים בעת ההיא (ערב

הפלישה הגרמנית לפולין) באסירים יהודיים מן האגודות הקומוניסטיות החשאיות. בעיירות שלנו גמצאו חברים פעילים במחתרת הקומוניסטית ואף היו מקרים שיחידים מהם הסתננו אל מעבר לגבול רוסיה, על מנת למצוא בה תיקון לחייהם נטולי־התקווה על אדמת פולין. במחציתו של חודש ספטמבר 1939 עברו הצבאות של רוסיה הסובייטית את גבולה עם פולין לאור היום ותוך ימים ספורים הגיעו אל המחוז הנדון והשתלטו עליו. מאז הופסקו לחלוטין חיי הכלכלה, החברה והתרבות העצמאיים של יהודי העיירות גם במחוז שצ'וצ'ין והחלה בהן תקופה של התנוונות והתחסלות שבעקבותיה באה השואה האיומה.

קורות היהודים בעיירות שלנו בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם ובתקופת החיסול והשואה — קורות אלה, להם בעיקר מוקדשים העמודים הבאים בספר־זכרון זה.

5. רשימה ביבליוגרפית

1) פרופ' ש. דובנוב: „דברי ימי עם עולם", הוצ' „דביר", תש"י.
2) ד"ר צבי גרץ: „דברי ימי ישראל", הוצ' „אחיספר", ורשה, תר"ץ.
3) פרופ' י. אלבוגן: „דברי ימי ישראל ב־100 השנים האחרונות", הוצ' „יזרעאל", ת"א, 1956.
4) פרופ' מ. פיליפסון: „דברי ימי ישראל בדורות האחרונים", הוצ' „יזרעאל", ת"א, 1956.
5) „אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל", הוצ' י. צ'צ'יק, ירושלים, ת"ש.
6) „האנציקלופדיה העברית" (כללית, יהודית וארץ־ישראלית), הוצ' החברה לאנציקלופדיות.
7) „אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע", הוצ' „דובנאָוו־פאָנד", ניו־יאָרק, 1963.
8) שאול גינזבורג: „היסטאריש ווערק", ניו־יארק, 1937.
9) „יעוורעיסקאיא ענציקלאפעדיא" (רוסית), בראקהויז־עפראן, פעטערסבורג.
10) א. ס. בערשאדסקי: „רוסקא־ייעוורעיסקי ארכיוו" (רוסית), 1882.
11) א. ס. בערשאדסקי: „ליטאווסקיע ייעוורעיי" (רוסית), 1883.
12) „ספר יהדות ליטא" (המאמרים „תולדות היהודים בליטא" מאת י. קלוזנר).
13) רפאל מאהלר: „סטאטיסטיק פון יידישע געמיינדעס".
14) ב. ברוצקוס: „סטאטיסטיקא ייעווריייסקאגו נאסעלעניא"; י. שאבאד: „ווילענסקאייא גובערניא"; שניהם ברוסית מתוך כתב־העת „ווסכאד" (1903, 1905).
15) יוליוס געסען: „די געשיכטע פון יידן אין רוסלאנד" (יידיש).
16) Słownik Geograf. Królestwa Polskiego, Nakład W. Walewskiego, 1884.
17) S. Oberland: Encyklopedia Powszechna, Warszawa, 1903.
18) Geschichte der Deütschen Juden, Dr. A. Kohut, Berlin, 1898.
19) "Das Land Ober-Ost", Stuttgart, 1917.

ק ה י ל ת

ש צ'ו צ'י ן

ש ט ש ו ט ש י ן

העורך: כ. לוש

ה ו ו ע ד ה :
יעקב ז'מודסקי, יעקב מזובצקי,
שלום צוקרניק, יצחק רוז'נסקי

הוצאת אירגון יוצאי שצ'וצ'ין בישראל

שצ׳וצ׳ין / שטשוטשין

התוכן – אינהאלט

פ ר ק א׳ : עבר רחוק — ווייטע פאַרגאַנגענהייט 27—58

אַרטיקלען און באַשרייבונגען פון :

בן־ציון לעווים, ש. י. שניידער, בן־ציון יפה, מאיר בעזאַוויק, י. רובינשטיין.

אישים ודמויות — פערזענלעכקייטן און געשטאַלטן :

רבי לייב חסמן זצ״ל ; העתונאי והסופר משה בן־אליעזר (גלמבוצקי) ; המורה והמשורר שמחה שניידר ; העורך והמתרגם רפאל חסמן.

פ ר ק ב׳ : בין שתי מלחמות־עולם — צווישן צוויי וועלט־מלחמות 59—82

זכרונות און באַשרייבונגען פון :

יצחק עפשטיין, פראדקע לעווין (שושני), מרים קאפלאן (מילמאן), שלום צוקערניק, איסר צוקערניק, פייגע בערעזאווסקי (אניש), ישראל האלפערין, יעקב זשמודסקי, ליבער לאַש.

פ ר ק ג׳ : שואה ונקם — אומקום און נקמה 83—104

גבייית־עדות מפי משה שניידר ויעקב מזובצקי (שצ׳וצ׳ין), גולדה בוטרימוביץ (אוסטרינה), ישראל ושרגא זלוצ׳ובסקי (בליצה).

די דערציילונגען פון צוויי אָפּגעראטעוועטע פרויען :
חיה סטאצקי און שושנה (רייזל) מעדלינסקי.

רשימה פון שטשוטשינער קדושים (99—103)

פ ר ק ד׳ : תוספות — צוגאָב־מאַטעריאַלן 105—114

בריוו־אויסצוגן פון :

בנימין וויין, איסר צוקערניק, יעקב זשמודסקי, הרב שמואל־מרדכי קץ, סמך־בנימין סקופסקי, קדיש יפה, הענאָך שאַסטאַק, ד״ר ישראל מארשאק, משה טאנקוס.

לזכר נעדרים : בן־ציון לויט ז״ל ; שמואל־יעקב שניידר ז״ל.

פרק א'

עבר רחוק — ווייטע פאַרגאַנגענהייט

אינעם דאָזיקן פרק ברענגען מיר 3 באַשרייבונגען, וואָס שפיגלען אָפּ די תקופה פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה ביז דעם יאָר 1920. די מחברים פון די באַשרייבונגען זיינען געווען פון אונדזערע עלטסטע־חשובסטע בני־עיר: אינזש. בן־ציון לעוויט ז"ל (תל־אביב), וויסנ־שאַפטלער און קולטור־עסקן, דער גרינדער און ערשטער פרעזעס פון אירגון יוצאי שצ'וצ'ין דלידה בישראל (געשטאָרבן אין יאָר 1956); שמואל־יעקב שניידער ז"ל (תל־אביב), ציוניסט־ישער־ און כלל־טוער אין שטשוטשין, דער צווייטער פרעזעס פון אירגון (געשטאָרבן אין יאָר 1965); בן־ציון יפה ז"ל (ניר־יאָרק), חזן און שריפטשטעלער, פון אונדזערע פראָמינענטע לאַנדסלייט אין אַמעריקע (געשטאָרבן אין יאָר 1954).

מיר ברענגען אויך אינעם דאָזיקן פרק: אויסצוגן פון אַן אַרטיקל וועגן דער שטשוטשינער ישיבה „ענף כנסת ישראל", פון זשורנאַליסט־שרייבער מאיר בעזאָווויק (אַ זשאלודקער, וואָס האָט געלערנט אין דער שטשוטשינער ישיבה און שפּעטער עמיגרירט קיין דרום־אַמעריקע), פאַרעפנטלעכט אין „גראָדנער אָפּקלאַנגען", זשורנאַל פונעם לאַנדסמאַנשאַפט־פאַרבאַנד פון גראָדנע און אומגעגנט אין אַרגענטינע; און אַ קורצע נאָטיץ (אין העברעאיש) וועגן אַ באַזוך אין שטשוטשין אין יאָר 1913, פון יהודה רובינשטיין, אייגנער פון די וועטעראַנען פון דעם העברעאישן „הבימה"־טעאַטער.

די העברעאישע אַרכיוו־מאַטעריאַלן אינעם דאָזיקן פרק געהערן די פערזענלעכקייטן: הרב יהודה־לייב כאַסמאַן; זשורנאַליסט־שרייבער משה בן־אליעזר (גלעמבאָצקי) און לערער־דיכטער שמחה שניידער.

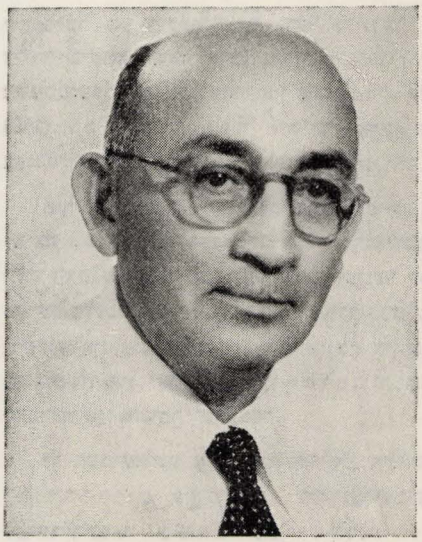
דער דאָזיקער פרק ענדיקט זיך מיט אַ ביאָגראַפישע נאָטיץ וועגן רעדאַקטאָר־איבערזעצער רפאל כאַסמאַן (לעבט אין מדינת ישראל), דער זון פון הרב י. ל. כאַסמאַן.

דער רעדאַקטאָר

בן-ציון לעוויט

די ערשטע 20 יאר פון אונדזער יארהונדערט

פּאָליטישער שטורעם און געזעלשאַפטלעכער דראַנג

בן־ציון לעוויט

בעת מיינע קינדער־יאָרן אין שטשוטשין זענען געפלאָסן גאָר רואיק און זאָרגלאָז, האָט זיך אינעם אַלגעמיין שטעטלדיקן לעבן דורכגעטראָגן דער פּאָליטישער שטורעם אוּן זיך פּאַרשאַרפט דער געזעלשאַפטלעכער דראַנג, וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פאַרן יידישן ישוב אין צאַרישן רוסלאַנד, אויפן שוועל פון אונדזער 20סטן יאָרהונדערט.

די מאָביליזאַציע צו דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה (1904), האָט אַרומגענומען בעיקר די פּויערים פון שטעטל און סביבה און האָט אַזוי אַרום אַריינגעבראַכט אויפטריסלונג אין די צוויישנבאַציאונגען מיט דער ניט־יידישער באַפעלקערונג. בלויז צוויי יידן זענען מאָביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי (יוסף־אליהו זשמודסקי, דער לערער, און פייוול־הערשל קאַפלאַן, דער פריזירער), דאַקעגן האָבן הונדערטער מאָביליזירטע שקצים פאַרפולט דאָס שטעטל אויפן וועג צום „וואַיענסקי נאַטשאַלניק" אין לידע און פון דאָרט צום וויטן מזרח און פּאָרט־אַרטור. בעת זייער אויפהאַלטונג אין שטעטל האָבן די מאָביליזירטע אַ „הוליע געטאָן איבער די זשידקעס" און אַפילו געפרווט מאַכן אַ קליינעם פּאָגראָם. בלויז די ענערגישע שטעלונג פונעם פריסטאָוו האָט צונישט געמאַכט דעם דאָזיקן פרווו און די יידן האָבן דערפאַר באַצאָלט מיט גרויסע חלות און קרוטשקעס בראַנפן, וואָס זענען פאַרטיילט געוואָרן צווישן די מאָביליזירטע שקצים.

די א״ד מלחמה האָט אַבער ניט אויפגעטרייסלט די פונדאַמענטן פונעם צאַרישן רעזשים, ווי ס׳האָבן געהאָפט זיינע פּאָליטישע קעגנער. אין לויף פון דער דאָזיקער מלחמה האָבן אויך אין שטשוטשין „געקעמפט" קעגן זיך צוויי מחנות („רוסן" און „יאַפּאָנצעס"), וואָס האָבן פון קעגנזייטיקע טעמים געוואָלט זען דעם נצחון אויף זייער זייט.

דער דאָזיקער „קאַמף" איז אָנגעגאַנגען בדרך־כלל אין די בתי־מדרשים, מען האָט זיך „אָדורכגעשאָסן" מיט אַרגומענטן און קללות. צו קיין בלוט־פאַרגיסונג איז ניט דער־גאָנגען, כאָטש ס'זענען אויך געווען „היציקע קעפ", וואָס האָבן באידנא דריתחא געהויבן אַ סטענדער אָדער געוואָרפן אַ קליינעם חפץ...

גאָר אַנדערע פאַרמען האָט אָנגענומען דער פאָליטישער קאַמף נאָכן דערשטיקן די רעוואָלוציע פון 1905טן יאָר. צוגלייך ווי אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך, האָט זיך אויך אין שטשוטשין צעפלאַקערט דער קאַף צווישן „בונדאָווצעס" מיט ס.ר.־אָווצעס פון אייך זייט און ציוניסטן סתם מיט ס.ס.־אָווצעס פון דער צווייטער זייט. כאָטש אינעם שטעטל זיינען לחלוטין ניט געווען קיין יידישע עקספלאָאַטאַטאָרן אָדער בולטע בורזשויזן, האָבן דאָך די אַראַטאָרן פון „בונד" און ס.ר. געהאַלטן פלאַמיקע דרשות און געראָפן די יידישע יוגנט צו „סטאטשקעס" (שטרייקן) און עקספּראָפּריאַציע־אַקטן. די רעוואָלוציאָנערע לאָזונגען, וואָס זיינען געוואָרפן געווארן בעת געהיימע מיטינגען האָבן אָפּגעהילכט ביי די בתי־מדרשים. ס'איז כמעט ניט געווען קיין איין משפחה אָדער קריין, ווו מען האָט זיך ניט אַרומגעקריגט מיט פאַרבייסנקייט אין ענייניס פון רעוואָלוציע און עוואָלוציע, סאָציאַליזם און קאָמוניזם, ציוניזם און טעריטאָריאַליזם. די ציוניסטן זיינען געווען צוריקגעהאַלטן אין די עפּנטלעכע פאָליטישע דיסקוסיעס און האָבן זיך פאַרנומען מערער מיט קאָנסטרוקטיווער טעטיקייט פאַרן יידישן נאָציאָנאַלן פאָנד צום אויסלייזן דעם באָדן פון ארץ־ישראל.

כ'געדענק די „בונדישע" חתונה פון עלקע חיים יאַנקל ביניעס, וואָס די פאַרטיי־חברים האָבן פאַרוואַנדלט אין אַ פאָליטישער מאַניפעסטאַציע. בעת מען האָט געפירט דעם חתן (פון גראָדנער פליאַנט־געסל) און די כלה (פון גלעזער־געסל) צו דער חופה (אויפן שול־הויף), האָבן זיך לענגאויס דעם וועג געטראָגן הילכיקע אויסגעשרייען: „דאָלאָי סאָמאָ דזיערזשאָוויע — הורא!" נאָכדעם ווי דער רב האָט אָפּגעריכט חופה וקדושין כדת וכדין, האָט זיך אויסגעפאָרמט אַ מאַניפעסטאַציע־צוג, וואָס האָט מאָרשירט אין מיטן גאַס און אויסגערופן רעוואָלוציאָנערע לאָזונגען קעגן דעם צאַר און זיין רעזשים. דער איינציקער רוסישער סטראָזשניק, וואָס האָט יענעם טאָג דיזשורירט אין שטעטל, האָט זיך געמאַכט ניט־זעענדיק און ניט־הערנדיק...

טראָץ דעם, וואָס די בונדאָווצעס האָבן ניט איבערגעקליבן די מיטלען און פאָרמען מיט וועלכע זיי פלעגן אַטאַקירן די ציוניסטן, דאָך האָבן די לעצטע קיינמאָל זיך ניט נוקם געווען פאַר דעם. פאַרקערט, ס'איז אָפילו געשען אַ פאַקט, אַז די ציוניסטן האָבן זיך איינגעשטעלט ביים פריסטאָוו פאַר דער באַפרייאונג פון אַרעסטירטע בונדאָווצעס, וועלכע זיינען געכאַפּט געווארן בעת אַ געהיימער פאַרזאַמלונג אין וואַלד. דאָס געלט, וואָס מען האָט באַצאָלט פאַר דער דאָזיקער באַפרייאונג האָבן געשפּענדעט דווקא די ציוניס־טישע „באַלעבאַטישע" קרייזן, צווישן זיי אויך די רייכע האָלץ־סוחרים ביי וועלכע די בונדאָווצעס פלעגן מיט דראָאונגען אויספרעסן פון־צייט־צו־צייט געוויסע סכומים געלט אויף זייערע פאַרטיי־צוועקן. אויך דאָס אַנטלויפן (עמיגראַציע) פון אַקטיוויסטן בונדאָווצעס און ס.ר.־אָווצעס קיין אַמעריקע, צוליב די פאַרפאָלגונגען פון דער צאַרישער „אָכראַנע", איז כמעט אין אַלע פאַלן פינאַנסירט געווארן דורך זאַמל־אַקציעס צווישן די א"ד־קרייזן, ווייל די עמיגראַנטן גופא האָבן ניט געהאַט קיין געלט־מעגלעכקייטן דערצו. אויך שפּע־טער, ווען דער „אַנטלאָפענער" מאָן פלעגט זיך שוין ווי עס איז אייגנווארצלען אין דער „גאָלדענער אַמעריטשקע" און אַרויסשיקן אַ שיפס־קאַרטע פאַר זיין פאַרלאָזטער פאַמיליע,

האָבן זיך די באַלעבאַטים פון שטעטל מתעסק געווען מיט אַרויספראַווען די פאַמיליע און דאָס גאַנצע שטעטל האָט געווינט ביים באַגלייטן די עמיגראַנטן צו דער באַן.

כ׳געדענק אַ זונטיק, ווען דאָס שטעטל איז אַרויס באַגלייטן צו דער באַן צוויי אָפּפּאַרנדיקע פאַמיליעס. אין שטעטל האָבן זיך יענעם טאָג פאַרזאַמלט אַ פאָר הונדערט רוסן „קאַצאַפּן", וועלכע האָבן געאַרבעט ביים בויען די סטאַנציע ראָשאַנקע און די באַן־ליניע לידע—וואַלקאָוויסק. זיי זיינען געקומען אין שטעטל אָפּצונעמען זייער וועכנטלעכן פאַרדינסט אין די קאַנטאָרן פון די יידישע פּאַדראַטשיקעס, וואָס האָבן אויסגעפירט די בויאַרבעטן. נאָכדעם ווי די „קאַצאַפּן" האָבן זיך ווי געהעריק אָנגעשיכורט, זיינען זיי באַפאַלן דעם יידישן עולם, וואָס האָט זיך קאָנצענטרירט אין ראָשאַנקער גאַס אַרום די אָפּפאַרנדיקע עמיגראַנטן. די יידן האָבן זיך אָבער נישט געלאָזט „שפייען אין קאָשע", ס׳האָט זיך אָנטוויקלט אַ געשלעג; פון ביידע צדדים זיינען געווען שווער־פאַרוווונדעטע, און די סטראַשניקעס האָבן פאַרנומען אין „קאָזע" סיי רוסן און סיי יידן.

די מחלוקת אַרום צוויי רבנים

אויפן גרונט פון די אויבן באַשריבענע צעשפּילטע אינסטינקטן פון אַלגעמיינעם כאַראַקטער, האָט זיך צו יענער צייט צעשפּילט אין שטעטל אויך אַ גאָר שאַרפּע מחלוקת פון לאָקאַלן כאַראַקטער. ס׳איז נפטר געוואָרן דער לאַנגיאָריקער מרא דאתרא הרה״ג ר׳ מנחם־מענדל אָסטרינסקי (באַקאַנט אין דער רבנישער וועלט מיטן נאָמען ר׳ מענדעלע, דער בעל „צמח מנחם"). אין זיין צוואה האָט ער געבעטן פון קהל צוויי זאַכן: מקיים זיין איבער זיין טויטן גוף, פאָר דער קבורה, די ארבע מיתות בית־דין, כדי די לויטערע נשמה זאָל אַן קיין שום עיכובים אויפגענומען ווערן דורכן כסא־הכבוד; און — אַרויפזעצן אויפן כסא־הרבנות זיין זון ר׳ יהודה, אַ געבוירענער און אויפגעהאָדעוועטער אין שטשוטשין. די ערשטע בקשה פונעם רב ר׳ מענדעלע איז טאָקע דערפילט געוואָרן בשלמות, על דעת כל הקהל, אָבער ביים אויספירן די צווייטע בקשה זיינע, האָט זיך קהל געשפּאַלטן אין צוויי צדדים און ס׳איז אויסגעבראָכן אַ שאַרפּע מחלוקת.

הרב יהודה אָסטרינסקי

דער זון, ר׳ יהודה אָסטרינסקי, האָט געהאַט סמיכות אויף רבנות, ער האָט אָבער ניט געבלישטשעט ניט מיט בקיאות און ניט מיט חריפות. דאָס שטעטל האָט אים געקענט פון קינדווייז אָן, געפונן „יודל דעם רבס", געווען, אַז ער האָט זיך אַלס יינגל און אַלס בחור געהאַברט מיט עמך און געדינט אַלס סאָלדאַט אין דער רוסישער אַרמיי (וווּ ער איז אַוודאי נכשל געוואָרן אין הלכות שבת און כשרות). צוליב אָט די אַלע טעמים האָבן די שטעטלדיקע באַלעבאַטים באַשלאָסן צו פאַרהוילן זיך פון זיין פאָטערס צוואה און האָבן באַשטימט אַלס רב דעם שוואָגער זייַנעם, ר׳ מענדעלעס אייידעם, הרב ר׳ גרשון, וועלכער האָט אויך געווינט אין שטשוטשין און איז געווען באַקאַנט אַלס מתמיד אין לערנען און זהיר בהליכותיו. די בעלי־מלאכהס דאָקעגן האָבן באַשלאָסן זיך אָנצונעמען

די קריוודע פון יודלען און האָבן אים באַשטימט אַלס זייער רב, אַזוי אַרום זיינען אויפ־ געשוומען צוויי רבנים אינעם קליינעם שטעטל, איינער פון די באַלעבאַטים און דער צווייטער פון די באַלמעלאָכעס. די צוויי צדדים האָבן זיך איינגעטיילט מיט די צוויי בתי־ מדרשים: אין „אַלטן" (געמויערטן) בית־מדרש — דער ערשטער צד, און אין „נייעם" (הילצערנעם) בית־מדרש — דער צווייטער צד. דאָס שטעטל האָט זיך אָבער אויך איינ־ געטיילט אין צוויי קריגעריש מחנות, וואָס האָבן זיך געזומען באַקעמפן, ס׳זיינען אויס־ געבראָכן עפּנטלעכע קריגעריייען און אַפילו געשלעגן — דאָס שטעטל איז געגאַנגען כאַראָאָם...

כ׳געדענק דעם שמחת־תורה, וען אין שטעטל האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ פאַרביסענע געשלעגעריי צווישן ביידע צדדים, וויל איין צד האָט זיך אַריינגעריסן ערב יום־טוב אין דער אַלגעמיין־שטעטלדיקער שול, וואָס איז געשטאַנען ליידיק אַ גאַנץ יאָר,* און האָט דאָרט געפראָווען די הקפות. וען דער צד שכנגד האָט זיך דערפון דערוווסט, האָט ער „אַטאַקירט" די שול און דאָס געשלעגעריי האָט זיך אַריבערגעטראָגן איבערן גאַנצן שטעטל. ס׳איז דערגאַנגען דערצו, אַז אויך וווייבער פון ביידע צדדים, מיט קאָטשאָלקעס אין די הענט, זיינען אַרומגעלאָפן צעהיצטע איבער די גאַסן — געבראָכן שויבן און גע־ שפּאָלטן קעפּ. אַ סך יאָרן נאָכדעם פלעגט נאָך דאָס שטעטל אָפּלאָכן פונעם באַלעבאָס ר׳ אריה־לייב מאראשינסקי, אַ ייד אַ גברן, אַז באַלמעלאָכישע וווייבער האָבן אים געיאָגט לענגאויס דעם מאַרק און ער האָט די גאַנצע צייט געשריגן: „האָט רחמנות, כ׳בין ניט קיין שטשוטשינער, כ׳שטאַם גאָר פון אָסטרין"...

דער דאָזיקער אויסברוך פון כעס און צאָרן האָט קלאָר געמאַכט ביידע צדדים, אַז מען קען אַזוי וווייטער ניט לעבן, מען מוז זוכן אַן עצה ווי אַזוי זיך אַרויסצופלאַנטערן פונעם געמויזעכץ און געווירבל. סוף כל סוף האָבן פאָרשטייער פון ביידע צדדים זיך געטראָפן ביי אַ „קיילעכדיקן טיש" און ס׳איז באַשלאָסן געווארן מען זאָל זוכן אַ דריטן רב פון אויסן אָנשטאָט די צוויי אָרטיקע רבנים.

דאָס רעאַליזירן פון דעם דאָזיקן באַשלוס איז ניט געווען פשוט: מען האָט געזוכט אַ רב, וואָס זאָל נושא חן זיין ביי ביידע צדדים, זאָל זיין משכמו ומעלה און הדור בפניו, זאָל זיין אַ למדן און אַ דרשן, זאָל אויך זיין אַ בעל־כיס, וואָס זאָל אויסצאָלן דמי־חזקה די צוויי רבנים. קרוב צוויי יאָר האָבן זיך געצויגן די זוכענישן נאָך אַ רב מיט אַלע גוטע מעלות (וועגן אַ געוויסן קאַנדידאַט וואָס האָט געהאַט אַ סך גוטע מעלות אָבער ער איז געווען זייער אַ נידעריקער, האָט דער בעל־עגלה ברוך פריידע מלכהס געפּסקנט: „וואָס איז דאָס פאַר אַ רב, וואָס מיין בייטש־שטעקל איז העכער פון אים"...). צום סוף (אין יאָר 1906) האָט דאָס שטעטל אויפגענומען מיט כבוד און צופרידנקייט די קאַנדידאַטור פון הרה״ג ר׳ יהודה־לייב כאַסמאַן, וועלכער איז געזעסן אויפן שטשוטשינער כסא־ הרבנות קרוב 20 יאָר, האָט אויפגעשטעלט אין שטעטל די ישיבה „ענף כנסת ישראל" און האָט זיך באַקאַנט געמאַכט אין דער רבנישער וועלט אונטערן נאָמען „ר׳ לייבטשיק סטוטשינער".

---

* די שול, אַ גרויסער און הויכער הילצערנער בנין, האָט פאַרמאָגט אַ קינסטלעריש־געשניצטן ארון־קודש אָבער קיין אויוונס זיינען אין איר ניט געווען. אַזוי אַרום איז די שול געשטאַנען ליידיק און פאַרלאָזט כמעט אַ גאַנץ יאָר, צו יענער צייט. שפּעטער איז דאָרט געווען די ישיבה און צום סוף די חברה „תפארת בחורים". (רעד).

מיינע שטשוטשינער „אוניווערסיטעטן"

אפילן דאַן, ווען אונדזערע טאַטעס (און מאַמעס) זיינען געווען שטאַרק פאַרטאָן מיט די שטורעמדיקע אַלגעמיין־פּאָליטישע געשעענישן און לאָקאַל־קהלשע מחלוקתן, זיינען די קינדער (איבערהויפּט די ייִנגלעך) געווען אַריינגעטאָן אין לערנען תורה.

מיין דרדקי־מלמד איז געווען ר׳ לייזער אַרטשיקס, וועלכער האָט אין זיינע יונגע יאָרן אויפגעפירט אויף דער שטשוטשינער בינע „עקידת יצחק" און „מכירת יוסף". די פאָרגעשריטענע תלמידים זיינע (5—6 יאָריקע) פלעגט ער מיטנעמען צו מנחה אין בית־מדרש, זיי דאָרט איינאיבן אין זאָגן „קדושה" און ענטפערן בקול רם „אמן — יהא שמיה רבא". יעדן זונטיק פרי פלעגט ער זיך נוהג זיין אויסצוקלייבן אַ „קרבן" פון צווישן די תלמידים, אויסציען אים אויפן בענקל מיטן „ווי הייסט דאָס" פון אויבן, אַריינשנייַדן דריי לייכטע שמיצלעך מיטן קאַנטשיק און איינחזרן עטלעכע מאָל: „געדענק, אָמן — יהא שמיה רבא, דאָרף מען זאָגן בקול רם!". אין משך פון די צוויי „זמנים", וואָס כ׳האָב געלערנט ביי ר׳ לייזער אַרטשיקס בין איך געווען אַ גאָר אָפטער „קרבן", כ׳האָב זיך אָבער ביי אים אויסגעלערנט זאָגן פון „בענטשער" דעם גאַנצן ברכת־המזון און אויסגעפינען אין סידור די עיקרדיקע טעגלעכע תפילות.

נאָכדעם האָב איך ביים מלמד ר׳ חיים־דוד קריינאָוויטש געלערנט זיבן „זמנים" — חומש מיט רש״י און נביאים (נ״ך), און אויך גאַנץ אָפט אַריינגעכאַפּט שמיץ. משניות האָב איך געלערנט אַ קורצע צייט ביים רבין ר׳ וועלוול, אָנגעהויבן מיט „ביצה שלא נולדה" און פאַרענדיקט מיט „בבא מציעא". גלייכצייטיק האָב איך דאַן אין אָוונטן געלערנט עברית מיט דקדוק ביי דעם מלמד ר׳ בערל, וועלכער איז געווען אַן אָנהענגער פון דער השכלה און „פאַרבראַנטער" העברעאיסט (ער האָט אַליין זיך געפונפן „דובב שפתי ישנים").

אין יאָר 1908 בין איך אָנגעקומען צום גמרא־מלמד ר׳ אליעזר גלעמבאָצקי („לייזער דער פרוש"), דער פאָטער פון באַקאַנטן זשורנאַליסט־שרייבער משה בן־אליעזר). ביי אים האָב איך געלערנט צוויי „זמנים" מיט נאָך 14 באַלעבאָטישע קינדער: שמואל שניידער, שבתאי לאָש, שמואל מאָזאָוועצקי, בערל קאַפּלאַן א״א. צו יענער צייט האָט אין שטעטל עקזיסטירט אַ „חדר מתוקן", אָנגעפירט דורך יוסף־אליהו זשמודסקי און שמחה שניידער, אָבער איך האָב דאָרט נישט געקענט לערנען, ווייל אונדזער גמרא־גרופּע איז געווען פאַרנומען פון גאָר פרי ביז גאָר שפּעט. אין „חדר מתוקן" האָבן געלערנט ייִנגלעך מיט מיידלעך צוזאַמען (עברית בעברית, תנ״ך, חשבון, רוסיש), זיי זיינען געזעסן אויף לייטישע שול־בענק אַזוי ווי אין דער רוסישער „שקאָלע" און זיך אויפגעפירט כמעט אַזוי ווי גימנאַזיסטן...

מיינע שפּעטערדיקע שטשוטשינער „אוניווערסיטעטן" זיינען געווען: פריוואָטע העברעאיש־לעקציעס ביי מיין קרוב יוסף־אליהו זשמודסקי; „אַריינגעכאַפּטע" בלעטער פון משניות, הגדה און עין־יעקב, וואָס עס האָבן געלערנט די פאַרשידענע שטעטלדיקע חברהס, אין וועלכע מיין פאָטער ע״ה איז געווען אַ חבר; אונטערגעהערטע ויכוחים און פילפולים פון די ישיבה־בחורים פון „ענף כנסת ישראל", וואָס האָבן ביז שפּעט אין דער נאַכט געלערנט אין שול און אין די בתי־מדרשים בחברותא און ביחידות. אָחוץ דעם האָב איך זיך אָפּגעגעבן אין יענער תקופה מיט לייענען פאַרשידענע ביכער (אין יידיש, העברעאיש, רוסיש און דייטשיש) אין די געביטן פון וויסנשאַפט און פּאָליטיק, ליטעראַטור און קונסט, און אַזוי אַרום אָנגעצייכנט מיין שפּעטערדיקן וועג אין לעבן, נאָכדעם

ווי איך האָב פאַרלאָזן שטשוטשין (אין 1920) מיטן קלאָרן באַשלוס עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

די „צעירי ציון"

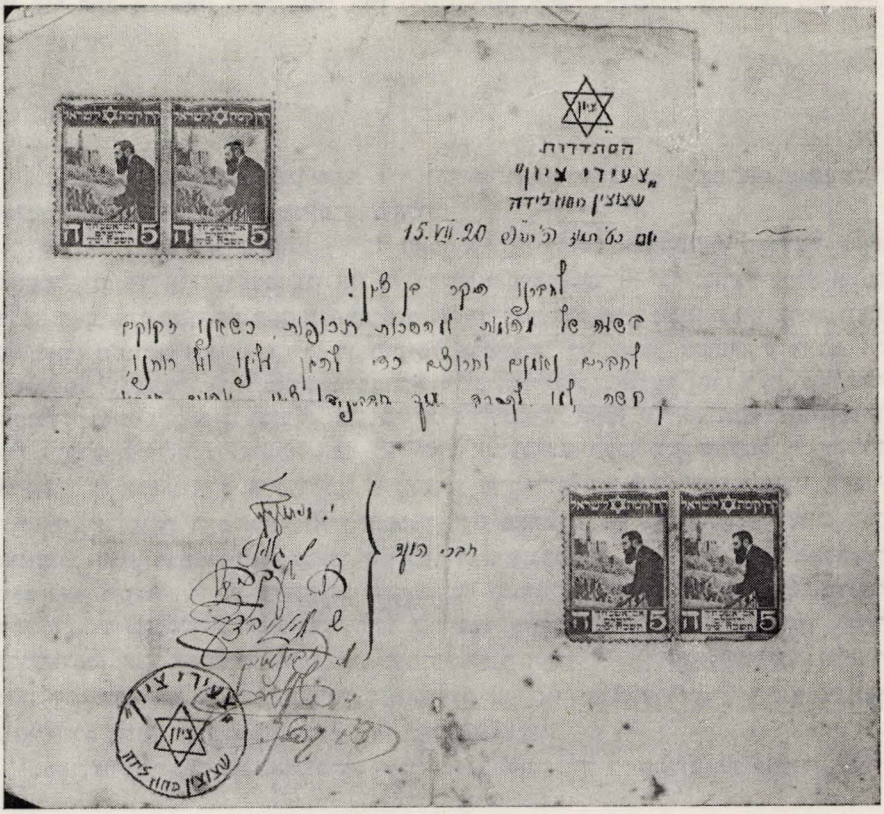
פאַרן פאַרלאָזן שטשוטשין האָב איך נאָך מיטגעמאַכט אַ פאָר יאָר אין אַקטיווער אַרבעט פאַרן געדאַנק פון ציוניזם־סאָציאַליזם.

אין די מלחמה־יאָרן 1914—1918 האָבן אַ סך יידישע פאַמיליעס פאַרלאָזן דאָס שטעטל און זיך אַריבערגעטראָגן אין די ווייטע רוסישע געביטן. די פאַרבליבענע אויפן פּלאַץ האָבן אין משך פון דעם מלחמה־פּעריאָד דורכגעמאַכט אַלע מהומות און צרות, וואָס עס האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך די רוסישע אַרמיי, די דייטשישע אָקופּאַציע־מאַכט, די פּוילישע לעגיאָנערן, די באָלשעוויסטישע רויט־אַרמייער. נאָכדעם ווי דער מלחמה־שטורעם האָט זיך איינגעשטילט און די „ביעזשענצעס" האָבן זיך גענומען צוריקקערן אין זייערע פאַרלאָזטע היימען, האָט זיך דאָס אַלגעמיינע לעבן אין שטעטל אָנגעהויבן אויפסניי צו אָרגאַניזירן. אייניגער פון די ערשטע אויסדרוקן פון געזעלשאַפטלעכער אַקטי־ווּיטעט איז געווען דאָס אָרגאַניזירן אופסניי דעם פאַרבאַנד פון „צעירי ציון" לויט דער איניציאַטיוו פון שמואל מאַזאָוועצקי, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט דעם דאָזיקן פאַרבאַנד פאַר דער מלחמה. די געווועזענע „ביעזשענצעס" (שמואל שניידער, שבתאי לאָש, מענדל עפּשטיין, שלמה־בער מאראשינסקי, דער שרייבער פון די שורות א"א), האָבן זיך גלייך אָנגעשלאָסן אין פאַרבאַנד, היות אין טיף־רוסלאַנד האָבן זיי זיך אָנגעשטעקט נאָכמער מיט די געדאַנקען פון ציוניסטישן סאָציאַליזם און זיך אָנגעזען דאָרט ווי אַזוי מען „פאַרווירקלעכט" דעם קאָמוניזם (אין די יאָרן 1917/18).

פאַר מיין אָפּפאָר פון שטשוטשין (יולי 1920), האָבן מיר די חברים פון „צעירי ציון"

אגודת „צעירי־ציון" (1920)

אן אפשניט פונעם אריגינעלן געזעגענונג־בריוו (15.7.1920)

איבערגעגעבן דעם נאכקומיקן געזעגענונג־בריוו, וואס כ׳האב מיט ליבשאפט אפגעהיט ביי זיך אין משך פון אלע מיינע יאָרן, אלס א טייערן אנדענק פון מיין אמאליקער היים שטשוטשין.

לחברנו היקר בן ציון! *

בשעה של מהומות ומהפכות תכופות, כשאנו זקוקים לחברים נאמנים וחרוצים, כדי להגן עלינו ועל רוחנו, קשה לנו להפרד ממך, חבר בן ציון. יודעים אנחנו, כי מאבדים אנחנו בך פועל חרוץ, אך גם ארצנו המולדת מחכה לבניה שישובו לגבולה ויבנו את חרבותיה. ארצנו המולדת היא היא רק חביבה לנו ונוותר על חיי שעה ונאזור את כל כחותנו בעד חיי עולם שלנו — בעד הבנין החדש, העתיד להביא את הגאולה לכל עמנו המפוזר.

מכירים אנו את צרך השעה, לשלח את מיטב חברינו. חסים אנו על שלא יכול להתגשם רצוננו, לעזוב ביחד בקבוצה את הגלות, ולעבוד ביחד גם שמה כפי שעבדנו פה. לא בנו האשם ולא בידינו לשים תיכף קץ לשעבודנו ולגלותנו. נקווה כשתהיה

* דער בריוו ווערט געגעבן אן שום ענדערונגען אין אינהאלט און שריפט. אויך די אונטערשריפטן ווערן געגעבן גענוי ווי אינעם אריגינאל און לויטן דאָרטיקן סדר. (רעד).

אך האפשרות הראשונה, נבוא לתמוך ולהמשיך בעבודת הבנין. אך בינתים מוטלת עליך החובה לעבוד כפלים ולאזור את כל כחותיך ולמלא גם את מקומות חבריך החסרים עוד. ואשר בקרוב יבואו גם הם אל שדרות החלוצים.

נפרד בלי חגיגיות חיצונית, אך בהכרה רצינית פנימית, למלא את חובתינו הציונית והסוציאליות הן פה בגלות והן שם בארץ מולדתנו.

חברי הועד: י. מוסתובסקי, ל. גווינט, א. יעקבסון, ש. מאזובצקי, מ. רובינשטיין, (?), דוב קפלן.

חברי האגודה: י. פרידמאן, א. פרידמאן, ר. מוסתובסקית, ח. לוין, צבי לעווין, לאה שניידער, לייב שניידער, לייב לעווין.

*

נישטאָ מיינע יוגנט־חברים פון „צעירי ציון", אָבער די זוים־קערנס וואָס זיי האָבן פאַרזייט אין יונגע נשמות האָבן שפּעטער געבראַכט שניט דעם נאַציאָנאַל־סאָציאַלן אויפבוי־ווערק אין ארץ־ישראל. די עטלעכע צענדליק שטשוטשינער, וואָס געפינען זיך אין ישראל, דאָס איז די פרוכט פון יענעם פאַרזיי — דאָס איז דער אָנדענק נאָכן טראַגיש־פאַרשניטענעם עבר.

הסתדרות „החלוץ" בשנות העשרים הראשונות

שמואל י. שניידער

דער דור וואס האט געשניטן דעם וועג

ס׳איז מיין אַמאָליקע היים און קינדערישע יאָרן
חברים מיט וועלכע געשפילט זיך צוזאַמען,
דער חומש און נ״ך און תנו רבנן
פאַרשרייבן דעם עבר מען טאָר ניט פאַרזאַמען...

ס׳איז אַ דערמאָנונג פון מענטשן אַ פאָר
וואָס האָבן געשניטן דעם וועג פונעם לעבן,
געלייגט דעם יסוד פון פאַרשניטענעם דור
געגאַנגען דעם לעצטן וועג פון די וועגן...

ס׳איז בלויז אַ טרער אינעם ים פון די טרערן
וואָס פליסן און מאָנען באַצאָלונג־נקמה,
די פאַרשניטענע היים אויף אייביק באַהערן
געפינען אַ טרייסט אין אַ שפור פון נחמה...

דרדקי־מלמדים

שמואל־יעקב שניידער

ווען איך בין אַלט געווען פינף יאָר, האָט מיך מיין זיידע, „עליע דער גאַרבער״, אַוועקגעטראָגן צום דרדקי־מלמד ר׳ הירשל ירוחמס אין חדר אַריין (מיין פאָטער משה און מוטער פרייַדל ע״ה זיינען מיטגעגאַנגען). אַנטקעגנאיבער איז געווען אַ צווייטער חדר פון דרדקי־מלמד ר׳ לייזער אָרטשיקס (פאַר קינדער פון „עמך״), אָבער די צוויי מלמדים האָבן צווישן זיך ניט „קאָנקורירט״ און זייערע תלמידים פלעגן זיך אין די „פויזעס״ שפילן צוזאַמען אין מיטן גאַס.

אין דער אָנווענדונג פון דעם זיידן און די עלטערן, האָט מיך דער מלמד „מיט גרויס פאַראַד״ אַוועקגעזעצט ביים טיש, אונטער־געוואָרפן אַ סידור מיט גרויסע אותיות, אַנ־געצייכנט מיטן טייטל אַן „אַלף״ און אויס־געבראָמט: „זאָג, אלף׳ און אַז דו וועסט לער־נען גוט וועט דיר דער מלאך וואַרפן קאַ־פיקעס״... דערנאָך האָט זיך די זעלבע „פראָצעדור״ איבערגעחזרט ביים „בית״ און „גימל״, דער מלאך האָט טאָקע געוואָרפן קאָפיקעס פון דעם סופיט און מיין זיידע האָט דערביי גוטמוטיק אונטערגעשמייכלט...

דריי גאַנצע „זמנים״ (אַנדערהאַלבן יאָר) האָב איך אָפגעלערנט ביים מלמד ר׳ הירשל

ירוחמס אוּן אַרויס פּוּן אים אַן „אויסגעבילדעטער" אין בענטשן נאָכן עסן אוּן „קריאת שמע" פּאַרן שלאָפֿן, ווי אויך אין זאָגן פּוּן סידור ברכות אוּן תפילות.

ווי אַזוי כ׳האָב געלערנט תנ״ך אוּן משניות

די דאָזיקע צוויי זאַכן האָב איך געלערנט ביים רבין ר׳ אברהם־יצחק באַס, אַן ערך זיבן קיילעכדיקע „זמנים". כ׳געדענק עד היום דעם נוסח פּוּן זיין לערנען, זיין גע־פּלאָכטענעם קאַנטשיק אוּן פּאַרשפּיצטן טייטל, זיין לאַנגע ווייסע באָרד אוּן טיפּע בלויע אויגן, זיין אויסגעצויגענעם טלית־קטן אוּן געקירצטן סערדאָק. כ׳געדענק אויך דעם רבינס פּרוי („די רביצין"), אַ קליינטשיקע אוּן אַ דאַרינקע, וועלכע האָט געטראָגן אויף זיך דעם גאַנצן עול פּוּן פּרנסה אוּן האָט מיט אירע שוואַכע כוחות אויסגעטראָגן אוּן „אויסגעכאָווט" אַ 10 קינדער.

פּוּן עטלעכע מקורות האָט „די רביצין" געצויגן חיונה פּאַר דער גאַנצער פּאַמיליע, בעת איר מאַן איז געווען אַריינגעטאָן יומם ולילה אין לערנען אוּן דאָוונען. צוזאַמען מיט איר אַלטער שוויגער פלעגט זי באַקן פּאַר די באַלעבאַטישע משפּחות גרויסע ראָזאָווע ברויטן פּונעם מעל, וואָס אירע קונדן האָבן צוגעשטעלט. פּאַר פּסח האָבן די ביידע פּרויען געפּירט אַ „פּאָדראָד" אויף באַקן מצות אוּן געאַרבעט דערביי פּוּן 5 אַ זייגער פּאַרטאָג ביז 12 אַ זייגער אין דער נאַכט. אַחוץ דעם האָט „די רביצין" אין די „פּרייַ שעהן" געשטריקט זאָקן אוּן הענטשקעס פּאַר רייכע קינדער. פּוּן אָט די אַלע מלאכות איז דאָך די חיונה געווען תמיד שפּאָרזאָם אוּן אויסגערעכנט, אַפילו ווען די מילך פּאַר די אייגענע קינדער האָבן געגעבן די צוויי אייגענע ווייסע קאָזעס.

די שלאָף־טאַפּטשאַנעס פּוּן דעם רבינס קינדער זיינען געווען אויסגעשטעלט אַרום דעם חדר־טיש אוּן האָבן בייטאָג געדינט אַלס זיץ־בענק פּאַר די תלמידים. אין זעלבן צימער (מיט אַ ליימענעם דיל) האָט אויך אַראָפּגעהאָנגען פּוּן סופּיט דאָס קויש־וויגעלע פּאַרן זויג־קינד. אָפּגעטיילט מיט אַ דינער וועטל איז געווען די קיך, וווּ ס׳האָט זיך אַ גאַנצן טאָג געקאָכט אוּן געבאַקן. דאָך האָב איך אין דער דאָזיקער אַטמאָספּער אייגנע־זאָפּט אין זיך אַלע פּרשיות פּוּן חומש (מיט רש״י), צענדליקער קאַפּיטלעך פּוּן נביאים וכתובים (נ״ך) אוּן אַ באַדייטנדיקע צאָל פּרקים פּוּן משניות.

דער רבי ר׳ אברהם־יצחק אוּן זיין פּרוי האָבן אומגעקערט זייערע נשמות דעם רבש״ע אין איין אוּן דעם זעלבן טאָג (אין 1933 ?). דאָס גאַנצע שטעטל האָט באַוווּנדערט דעם דאָזיקן צופּאַל אוּן האָט באַגלייט זייערע ארונות מיט קדושה אוּן יראה ביז צו סתימת הגולל.

מעשי־קונדס פּוּן גמרא־יינגלעך

גמרא האָב איך געלערנט ביים רבין ר׳ לייזער „דער פּרוש" (אליעזר גלעמבאָצקי) במשך פּוּן צוויי „זמנים", אין ענלעכע באַדינגונגען ווי אין פּריערדיקן חדר, אוּן לויט דער אָנגענומענער „מעטאָדיק" פּוּן יענער תקופה. אָנשטאָט דעם „טראַדיציאָנעלן" רימע־נעם קאַנטשיק האָט אין דעם חדר געהערשט די מורא פּאַר אַ סענקאָטן לאַנגן שטעקן, מיט וועלכן דער רבי פלעגט שטראָפן די תלמידים פּאַר יעדע פּאַרנאַכלעסיקונג אין לערנען אָדער מעשה־קונדס. סך־הכל האָט אונדזער גמרא־גרופּע געציילט 15 יינגלעך אין עלטער פּוּן 10—12 יאָר, וואָס דאָס שפּילן אין באַהעלטעניש אָדער „פּאַלאַנט" האָט

זיי געצויגן מער ווי דאָס „שפרינגען" דורך די שערים פון בבא קמא, בבא מציעא און בבא בתרא...

אונדזערע באַליבסטע מעשי־קונדס זענען געווען דאָס דרייען זיך אויף אַ „מאניעזש" און דאָס רייצן זיך מיט געגנז. ווי נאָר דער רבי פלעגט פון מידקייט איינדרעמלען אויף דער גמרא, פלעגן מיר „אויף די שפּיץ פינגער" זיך אַרויסרוקן פון חדר און גיך לויפן צו דער גאַרבאַרניע פון מיין זיידן, דאָרט האָט אַ פערד געדרייט אַ גרויסן „מאניעזש", וואָס האָט באַוועגט דעם „סטוקאַטש" צו שטויסן די האַלץ־קאָרע מיט וועלכער מען האָט זיך באַנוצט ביים גאָרבן די פעל. נאָכדעם ווי מיר האָבן שוין געהאָט גענוג דאָס דרייען זיך מיטן „מאניעזש" און דאָס אונטערייאָגן דאָס פערד, זיינען מיר געגאַנגען צום דער־בייאיקן הייפל פון קניאַזש דרוצקא־לובעצקי, אין וועלכן דער פּאַכטער מאיר קאָפּעלמאַן האָט זיך פאַרנומען בעיקר מיט האָדעווען געגנדז. דאָרט איז געווען „וואָס צו טאָן" אויף לאַנגע שעהן — —אָנקוקן די פערד און בהמות, שעפּסן און ציגן, אינדיקעס און קאָטשקעס, הינער און הענער, און קודם־כל זיך רייצן מיט די געגנדז, וואָס האָבן אין די הונדער־טער זיך פריי געפֿאַשעט אַרום דעם הייפל.

דער רבי האָט געוווסט פון אָט די צוויי מקומות, ווו מיר האָבן זיך געלאָזן ווויילגיין און געבושעווען אַן פּחד און מורא. ווי נאָר ער פלעגט זיך אויסטשוכען פונעם לאַנגן דרעמל און דערזען די אָפענע גמרות און פוסטן חדר, פלעגט ער זיך שטייף אונטער־גאַרטלען, אַ נעם טון דעם סענקאַטן לאַנגן שטעקן אין ביידע הענט און מיט גיכע ענער־גישע טריט זיך לאָזן אין דער ריכטונג פון גאַרבאַרניע און הייפל. נישט געקוקט אויפן אומעטיקן פינאַל פון כמעט יעטוועדער קונדסישער עסקאַפאַדע, האָבן מיר דאָך ניט מוותר געווען אויף די נאַטירלעכע יינגלישע אויסברוכן כאָטש מיר זיינען געווען גמרא־יינגלעך.

לימוד וחינוך במקום אחד

אין די יאָרן 1908—1914 (ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה) האָבן זיך דורכגע־טראָגן נייע ווינטן אויך אויפן געביט פון לימוד און דערציאונג פון קינדער און יוגנט־לעכע. בערל גלעזער, אַ ביאַליסטאָקער משכיל און לערער, האָט געעפנט אין שטשוטשין שילער־קלאַסן און אוונט־קורסן פאַר העברעאיש און אַלגעמיינע קענטניסן (געלערנט אין עברית). אַ ביסל שפּעטער האָבן מיין פאָטערס ברודער שמחה שניידער מיט זיין חבר יוסף־אליהו זשמודסקי געעפנט אַ „חדר מתוקן", וואָס האָט געהאַט דעם ציל אַרויינצו־פלעכטן אין די טראַדיציאָנעלע קענטניסן די מאַדערנע וויסנשאַפט, ווי אויך צו דער־ציען די יוגנט אין גייסט פון ציוניזם, יידישקייט און וועלטלעכקייט.

די צוויי א"ד מאַדערנע לערן־אַנשטאַלטן פון יענער צייט האָבן געדינט אַלס וועג־ווייזער פאַר דער צוקונפטיקער „תרבות"־שול, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן מיט 10 יאָר שפּעטער (אין 1919/20) דורך דעם סניף פון „צעירי־ציון". דער לערער יוסף־אליהו זשמודסקי, זיינע געוועזענע תלמידים פון „חדר מתוקן" ווי אויך די שילער פון בערל גלעזערס אוונט־קורסן, זיינען געווען די גרינדער פון דער „תרבות"־שול און אויך די לערער אין די ערשטע יאָרן פון איר עקזיסטענץ (צווישן זיי דער שרייבער פון די שורות).

אויך די ישיבה „ענף כנסת ישראל", דער וויכטיקסטער וועגווייזער פאַר דעם לימוד וחינוך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, טראָץ דעם, וואָס אָט די ישיבה איז גע־

פירט געוואָרן אין שטרענגן מוסר־גייסט דורכן מרא דאתרא הרה״ג ר׳ יהודה־לייב כאַסמאַן, האָט זי אויך איינגעפירט אַ מאָדערנערן נוסח פון לימוד וחינוך ווי דער וואָס האָט געהערשט פריער אין די חדרים. פאַר דער אַרטיקער געזעלשאַפט האָט זיך מיט אַמאָל אַנטפלעקט דער פאַקט, אַז מען קען לערנען תורה און דערציען קינדער און יוגנטלעכע אין רעליגיעזן גייסט ניט דווקא מיט דער הילף פונעם ״טייטל״ און קאַנטשיק, נאָר אויך בניחותא ובהדרכה — דורך געבן דעם תלמיד קלאָר צו פאַרשטיין דעם ענין און נאַכהער לאָזן אים זעלבשטענדיק זיך אַריינטראַכטן און איינחזרן דאָס לערן־מאַטע־ריאַל. דער טרעגער פון אָט דעם מאָדערניזירטן נוסח אין לערנען־דערציען די ישיבה־בחורים, איז געווען דער ראש־הישיבה הרה״ג ר׳ אלתר שמועלעוויטש, וועלכער איז אינעם פּעריאָד פון דער ערשטער וועלט־מלחמה פאַרבליבן אין שטשוטשין און אויסגע־פירט אַלע פונקציעס פון אַ רב, נאָכדעם ווי הרב ר׳ י. ל. כאַסמאַן און די ישיבה־בחורים האָבן זיך עוואַקואירט קיין מיטל־רוסלאַנד.

אַ גרופּע שטשוטשינער יוגנטלעכע אינעם פּעריאָד פון דער ערשטער וועלט־מלחמה

דער נייער נוסח פון לימוד וחינוך במקום אחד האָט אין די א״ד־יאָרן געמוען אַרײַנדרינגען ביסלעכווייז אויך אין די חדרים. די דאָזיקע ענדערונג האָט זיך ספּעציעל געלאָזט מערקן אינעם חדר פון מלמד ר׳ ברוך ראָזשאַנסקי (ווילנער גאַס), וועלכער האָט געלערנט די תלמידים (10—12־יאָריקע) אַחוץ תנ״ך און גמרא, אויך עברית און אַפילו דערציילט זיי פון־צייט־צו־צייט מעשהלעך פון אַלגעמיינעם כאַראַקטער. ער אַליין איז געווען גאָר פרום, דאָך האָט ער געלייענט פאַרשידענע ליטעראַרישע שאַפונגען, אַריינ־

געקוקט אין וויסנשאפטלעכע ביכער, אבאנירט דעם „המליץ" און די „הצפירה" און אפילו פארעפנטלעכט נאטיצן אין די ביידע זשורנאלן.

ר׳ ברוך ראזשאנסקי פלעגט זיך איבערשרייבן מיט אנפירנדיקע חברים פון „חובבי ציון", געהאלטן ציוניסטישע דרשות אין די ארטיקע בתי־מדרשים, געזאמלט געלט פאר נאציאנאלן קק״ל־פאנד און סטימולירט די יוגנט־קרייזן צו דערלערנען די העברעאישע שפראך און זיך גרייטן צו עליה קיין ארץ־ישראל.

ציוניסטישע דערציאונג און טעטיקייט

די אלע א״ד מלמדים און לערער, וואס האבן איינגעפירט אין שטשוטשין דאס לערנען עברית לשמה, זיינען אויך געווען די טרעגער פון ציוניסטישן געדאנק אין שטעטל. צו זיי דארף מען נאך צוגעבן דעם לערער ישראל־יאנקל באדרן, וועלכער האט געפירט קורסן פאר העברעאיש, יידיש, רוסיש און חשבון, ספעציעל פאר מיידלעך, און האט זיך אויך פארנומען מיט ציוניסטישער דערציאונג און טעטיקייט. ער האט געהאלטן ציוניסטישע רעפעראטן אויף אלגעמיינע פארזאמלונגען און האט אויסגענוצט פארשידענע געלעגנהייטן (חתונות, בריתן, קערהס אין ערב יום־כיפור אד״גל) פאר זאמל־אקציעס לטובת די ארץ־ישראלדיקע געלט־פאנדן.

אן אקטיווע ציוניסטישע טעטיקייט האט זיך שוין געלאזט מערקן אין שטשוטשין אויפן שוועל פון 20סטן יארהונדערט. אינעם ארטיקל פון ד״ר ישראל קלויזנער וועגן דער ציוניסטישער באוועגונג אין ליטע אין די יארן 1897—1904 (פארעפנטלעכט אינעם זאמלבוך „ספר יהדות ליטא") ווערט דערמאנט אויך שטשוטשין, בעת עס רעדט זיך דארט וועגן די דעמאלט עקזיסטירנדיקע ציוניסטישע פארבאנדן אין די שטעטלעך פון ווילנער און גראדנער גובערניעס, וואס האבן פארשפרייט שקלים צו די ערשטע ציוניס־טישע קאנגרעסן און דורכגעפירט געלט־אקציעס פארן „אוצר התישבות היהודים".

א דאנק דער געהאלטווילקייט פון דעם צענטראלן ציוניסטישן ארכיוו אין ירושלים (הארכיון הציוני המרכזי) איז אונדז געלונגען ארויסצוקוקן אין די היסטארישע אקטן פונעם גראדנער ציוניסטישן קרייז־קאמיטעט אין די יארן 1911—1914, און מיר האבן דארט אנטדעקט א גאר אינטערעסאנטן בריוו־אויסטויש צווישן דעם קרייז־קאמיטעט און צווי עסקנים פונעם ציוניסטישן פארבאנד אין שטשוטשין — שמואל מאזאוועצקי און יהודה־צבי בארדאך, אין משך פון דעם א״ד פעריאד. אין די דאזיקע בריוו רעדט זיך וועגן פארשידענע דורכגעפירטע ציוניסטישע אקציעס אין שטשוטשין: דאס פאר־שפרייטן מאלעריש קארטלעך פון פארלאג „לבנון"; מודעות, פלאקאטן און מארקעס פון קק״ל; שקלים צום ציוניסטישן קאנגרעס; ספעציעלע געלט־זאמלונגען צו פלאנצן ביימער אין „יער הרצל", צו שטארקן די טעטיקייט פון „חובבי ציון" און צו באזעצן די ערשטע עולים פון תימן, וועלכע זיינען אין יאר 1910/11 געברענגט קיין ארץ־ישראל. די ספעציעלע געלט־זאמלונגען זיינען דורכגעפירט געווארן ערב יום־כיפור (קערהס אין די בתי־מדרשים), פורים (באזונדער אין די הייזער אלס „פורים־שפילער"), ערב שבועות („וויסער בלימל־טאג") און תשעה־באב (אן אקאדעמיע צום אנדענק פון חורבן בית־המקדש).

פון דעם בריוו־אויסטויש ווערט אויך קלאר, אז דער שטשוטשינער ציוניסטישער פארבאנד האט אין יאר 1913 זיך באטייליקט אין אויסווייליקן א דעלעגאט צום ציוניסטישן קאנגרעס (יוסף אהראנאוויטש, דער דעמאלטיקער רעדאקטאר פון „הפועל־הצעיר" אין

ארץ־ישראל), וואס איז אַרויסגעשטעלט געוואָרן אַלס קאַנדידאַט פון „צעירי ציון" אין סמאָרגאָנער סביבה (?).

מיר ברענגען דאָ (אָן קיין שום ענדערונגען) איינעם פון די בריוו־דאַטירט ה' מנחם־אב תרע"ג (1913), געשריבן פון שמואל מאַזאָוועצקי צום גראָדנער קרייז־קאָמיטעט:

יום ה' לחודש מנחם אב תרע"ג, אתתמג לגלותנו, פה שצ'וצ'ין פלך ווילנא.
להועד הגלילי בגרודנה

ח. נ.

היות כי חפצים אנו לעשות תעמולה לטובת ק"ק בתשעה־באב, מפני שביום שעולים לנו לזכרון ציון וירושלים צריכים אנו לזכור, כי לא רק על ידי בכיות ואבלות לבד נבנה ארצנו ושממנו, אלא על ידי מעשים ממשיים לטובת ארצנו. לכן הננו שולחים סך 1 רו"ב עם 50 קופ. על תוים של הק"ק באופן זה: חוברת אחת בנות אחת קופ. וחוברת אחת בנות שני קופ. ועל יתר המעות תוים של שלושה קופ.

גם אם נמצא אצלכם מודעות און פלאקאטען אודות הק"ק למען להדביק על ביה"מ, נא לשלוח לנו כל זאת תיכף ומיד, כדי שנוכל עוד לקבלם לפני תשעה באב.

את הכסף של שקלים, גם עם השלשה רו"ב שקבצנו ביום כ' תמוז לנטע עץ זית על שם עירנו, נשלח אליכם בעוד ימים אחדים על ידי עגלונים. גם קופסאות לאומיות נבקש מכם לשלוח לנו על ידי העגלונים ונשלח לכם את המעות.

בכלל נוכל להודיע לכם, כי עושים אנחנו פה כל מה שיכולים אנו לעשות. מקודם אנחנו בעצמנו לא האמנו כי נוכל לעשות פה מעט אודות הציונות. רק עתה הצלחתי להטות לב צעירים אחדים מחברי לטובת העבודה הלאומית.

ברגשי כבוד ובב' ציון והתחיה

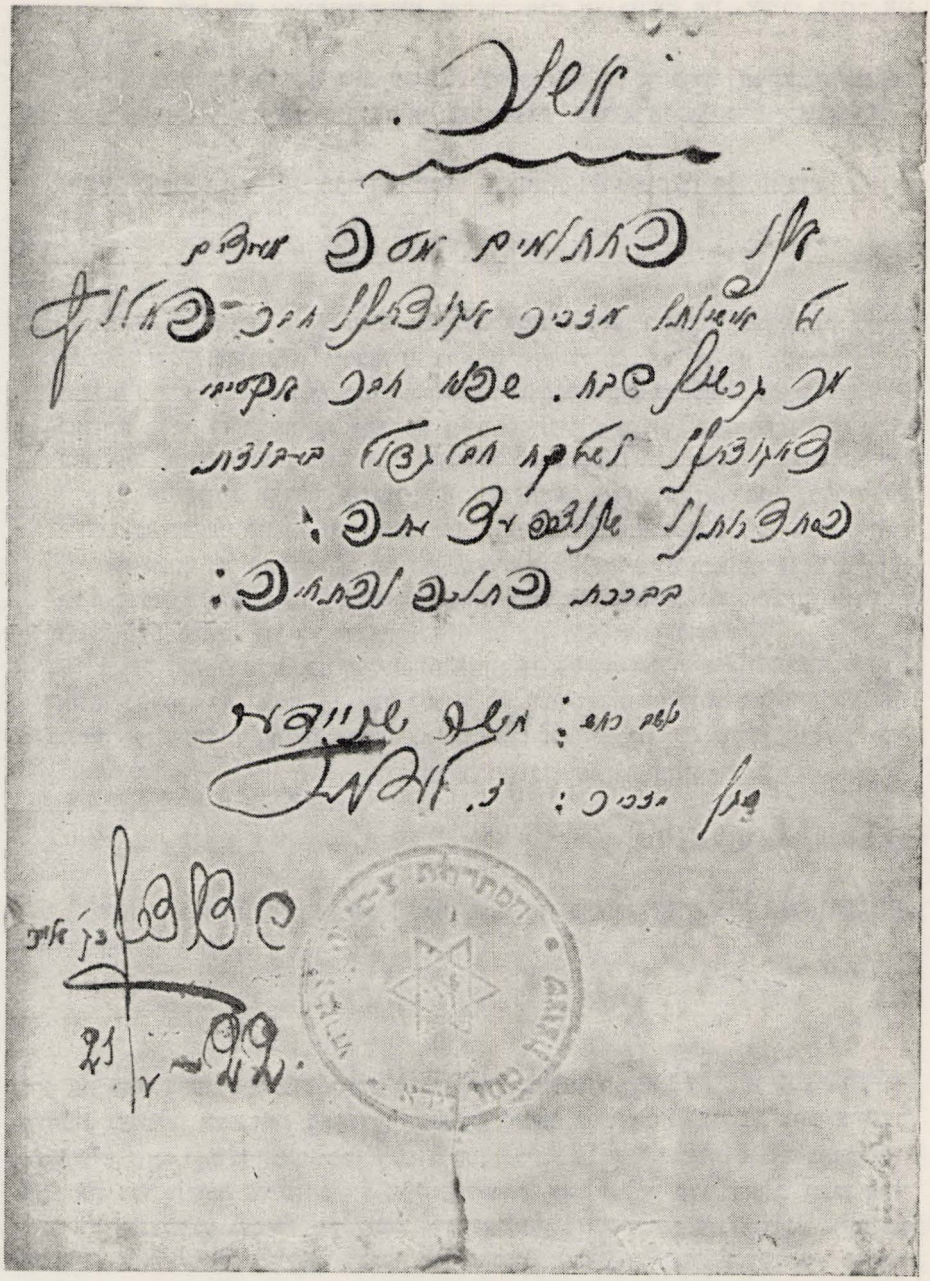
שמואל מאזאוועצקי

הערה: גלויות וחוברות של שקלים אשר הודיע לכם יהודה צבי בראדאָן, אנא תשלחו לנו תיכף.

*

אָט אַזוי האָבן אייגצלנע יונגע בחורים פון מיין דור, פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, געשניטן דעם וועג פאַר דער שפּעטערדיקער אויסגעבריטערטער ציוניסטישער טעטיקייט, וואָס האָט אַרומגענומען דעם גרעסטן טייל פון דער שטשוטשינער באַפעלקערונג אין דער תקופה צווישן ביידע וועלט־מלחמות. דאָס זעלבע קען געזאָגט ווערן אויך לגבי די אַלגעמיינע געביטן פון לימוד און דערציאונג: אויך דאָ זיינען יענע וויניקע מלמדים, רביים, ראשי־ישיבות, לערער און מחנכים, געווען די פאַרויסגייער און גרונט־לייגער פונעם שפּעטערדיקן פאַרצווייגטן און אַקטיוון קולטור־געזעלשאַפטלעכן לעבן, וואָס האָט זיך אַפּגעשפּיגלט אין מיין אַמאָליקער היים ערב איר פולשטענדיקן חורבן.

זאָל זיין געהייליקט דער אָנדענק פון אַלע טייערע שטשוטשינער יידן — פון מיין דור און פון אַלע פריערדיקע דורות, וואָס האָבן געבויט די שטשוטשינער קהילה און האָבן מקדש געווען איר נאָמען אויף אייביק.

באַשטעטיקונג: מיר, די אונטן געחתמטע, זאָגן עדות וועגן דער פערזענלעכקייט פונעם סעקרעטאַר פון אונדזער פאַרבאַנד, א חבר פון „החלוץ", ה' גרשון שבח, אַז ער איז אַן אַקטיוור חבר פון אונדזער פאַרבאַנד און האָט געגומען א גרויסן אַנטייל אין דער אַרבעט ביז איצט. מיט דער ברכה פון תורה און אויפלעבונג: פאַרזיצער — משה שניידער, וויצע־סעקרעטאַר — ז. (זוסל) לעוויט, הסתדרות צ' (צעירי) מזרחי ומזרחי, שצ'וצ'ין מחוז לידא, כ"ג אייר תרפ"ב, 21סטן מאַי 1922. די באַשטעטיקונג איז געגעבן געוואָרן דעם א"ד אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

כ׳געדענק דאס שטעטל פון מיין יוגנט

בן־ציון יפה

כ׳האָב פֿאַרלאָזן שטשוטשין אין יאָר 1910 (ערב פּורים) און קיינמאָל מער דאָס שטעטל ניט געזען. דאָך געדענק איך גענוי ווי אַזוי ס׳האָט אויסגעזען דאָס שטעטל און סביבה, די מענטשן, וואָס האָבן דאָן געלעבט און זייער לעבנס־שטייגער.

כ׳געדענק די „פּריסאָדעס" פון ביידע עקן שטעטל, דעם פּירקאַנטיקן מאַרק אין מיטן שטעטל און די ראַד־קראָמען (20 אין דער לענג און 10 אין דער טיף). כ׳געדענק אפילו די ראָגאָווע קראָמען, וואָס האָבן באַצייכנט דריי זייטן אַרום מאַרק: הירש־אידלס באַקאַליי־קראָם און שמואל־יהודהס שפּייז־קראָם; מאיר־יאָשעס אייזן־קראָם און אריה־לייבס אָפּטעטשנער סקלאַד; שמואל ראָזשאַנסקיס שניט־קראָם און יחיאל פֿאַרעצקיס מעל־קראָם. דעם פּערטן מאַרק־זייט האָבן אויסגעפּילט דער קריסטלעכער קלויסטער און די פּראָוואָסלאַווער צערקווע, נאָך דעם האָט זיך אָנגעהויבן די פֿאָסעסיע פון קניאַזש דרוצקאָי־לובעצקי. אין יאָר 1905 איז דער קניאַזש אַרומגעפֿאָרן אין שטשוטשין מיט אַן אויטאָמאָביל און דאָס גאַנצע שטעטל ווי אויך גויים פון די אַרומיקע דערפער זיינען גאָלאָפּן אָנקוקן דעם מאַשין שד (מען האָט עס גערופן „טשאַרטאָפּכייקאָ").

כ׳געדענק די מחלוקת אַרום כסא־הרבנות נאָכן טויט פון הרב ר׳ מענדעלע און די ערשטע יאָרן פון ר׳ יהודה־לייב כאַסמאַנס רבנות. די ישיבה „ענף כנסת ישראל", וואָס ער האָט געגרינדעט, האָט אַריינגעבראַכט אַן אויפשטייג אויך אינעם אַלגעמיינעם לעבן, ווייל אין שטעטל זיינען צוגעקומען אַ פּאָר הונדערט ישיבה־בחורים. די קרעמער און בעלי־מלאכות האָבן געצויגן מער חיונה, בעלי־בתים האָבן פֿאַרדונגען צימערן, „יידישע מאַמעס" האָבן געטרוימט וועגן לייטישע חתנים פֿאַר זייערע טעכטער...

כ׳געדענק דעם טייערן ראש־הישיבה ר׳ אלתר שמועלעוויטש — אַ שטילער תלמיד־חכם און האַרציקער מענטש; דעם חזן ר׳ אָשר בערעזאָווסקי — אַ פֿאַרפֿאַסער פון פּאָפּולערע כאָר־קאָמפּאָזיציעס און גוטמוטיקער וויצלער; דעם שמש ר׳ סענדער — אַן איבערגעבענער משרת פון קהל און צרכי־ציבור; די מלמדים ר׳ ברוך און ר׳ וועלוול, ר׳ חיים־דוד און ר׳ אברהם־יצחק, ר׳ לייזער „דער פּרוש" און ר׳ מלך קיילעס — שלמים באמונתם וישרים לפי דרכם.

כ׳געדענק די בחורים־משכילים, וועלכע האָבן געקענט סיי לערנען אַ בלאַט גמרא און סיי זיך געווייקט אין וועלטלעכער וויסנשאַפט: מיין ברודער יוסף־אליהו זשמודסקי, חיים־פייוול מאראשינסקי, שמחה שניידער, זכריה לאָש, אברהם־מרדכי דוד־יאָסלס,

הערץ־לייב ברוך דעם מלמדס. כ׳גיעדענק די אינטעליגענטע מיידלעך, וועלכע האָבן אַחוץ יידיש באַזיצט אויך העברעאיש און רוסיש: מיין שוועסטער תמרה, שיינע מרדכי־הירשלס, שיינע־שרה אַלטעס, רחל ליבקע־חווהס, ליזע און מערקע שמואל יאַסינאָווסקיס.

כ׳גיעדענק די חשובסטע בעלי־בתים, וועלכע זיינען געווען פון די פאַרמעגלעכסטע אין שטעטל און אויך עסקנים בצרכי ציבור: מאיר־יאָשעס (אייזן־קרעמער), איטשע־מענדל לעווין און נח קראָנגאָלד (שניט־קרעמער), הירש קאָפּלס (תבואה־סוחר), שמעון מאַרשאַק, אברהם־יעקב לאָש און יואל לעוויט (וואַלד־סוחרים), משה־עליעס שניידער און אהרן־בער מאַזאָוועצקי (לעדער־סוחרים), שמואל פּערליס (גאָלאַנטעריע־קרעמער), איטשקע שלמה־ישעיהס (רעסטאָראַן), חיים־דוד מאראשינסקי און זלמן ראָטמאַן (קרעטשמערס). כ׳גיעדענק יעקב פּאַלקס (בעל־קורא אין אַלטן בית־מדרש) און שלמה־מאיר פּאָטשטערס (בעל־קורא אין נייעם בית־מדרש).

כ׳גיעדענק די בעלי־מלאכות, פּשוטע יידן און האַרציקע מענטשן, וואָס האָבן שווער געהאַרעוועט אויף דער בידנער פּרנסה, געהאָדעוועט און דערצויגן קינדער און געהאָפּט „צו מאַכן זיי פּאַר מענטשן": די בעקערס — לייבע, איטשע־בער, יהודה און כאַצקל

שרה־אסתר בת ר׳ מאיר פּאַרבער (פון וואָלאָזשין) און איר מאַן דער חזן ושו״ב ר׳ אשר־אהרון בערעזאָווסקי, געבוירן אין סקידל (1867), ביי זיינע עלטערן אסתר און ר׳ יעקב־ישראל, חזן ושו״ב. ר׳ אשר־אהרון האָט שוין אין זיין יוגנט, אין דער וואָלאָזשינער ישיבה, זיך אויסגעצייכנט אַלס טיפער לערנער און פּאַאיקער זינגער. שפּעטער, אַלס חזן ושו״ב אין שטשוטשין, האָט ער זיך באַקאַנט געמאַכט מיט זיינע ליטורגישע מוזיק־שאַפונגען און אויך מיט זיינע שיעורים אין „משניות" וואָס ער האָט געלערנט מיט די דאָרטיקע בעלי־מלאכות. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1919 (י״ט אדר ב׳) און זיין פרוי שרה־אסתר איז געשטאָרבן אין יאָר 1942 אין לידער געטאָ, ווו זי האָט זיך ביז דאָן אויפגעהאַלטן ביי איר זון יעקב־מאיר (געווען שול־דירעקטאָר אין לידע, שפּעטער מיטגליד פון יודענראַט, דעפּאָרטירט געוואָרן אין יאָר 1942 קיין טרעבלינקע).

יקותיאלס; די שניידערס — אַרקע, משה־חיים, דוד און מענדל; די שוסטערס — אייזיק, יאָסל, איתמר און בערל; די שמידן — מאָנעס און שבח; די בלעכער — חיים־דוד און קלמן; די סטאָליערס — ישראל און שייעל; די גלעזערס — מאיר־איטשקע און חיים־בערל; די פליישערס (קצבים) — קלמן־שניאור, נחום, אברהמל, מאָטע־לייב און ראָכע־דבורה (אַ פרוי אַ קצבטע).

כ׳גיבט אויך נאָך אַ פּאָר בעלי־עגלות — אברהמקע, שמואלקע און זלמנקע, וואָס פלעגן אַרויס־פאָרן זונטיק פרי מיטן „טראָקט" (זאַמדיקער וועג) קיין גראָדנע אָדער לידע, פירנדיק סיי פּאַסאָזשירן („פּאַרשוינען") און סיי עופות און אייער אין דער גרויסער שטאָט אַריין. זיי פלעגן צוריקקומען ערשט דאָנערשטיק פאָרטאָג און ברענגען אויפן מאַרק פאַרשידענע סחורות פאַר די אַרטיקע קרעמער. די בעלי־עגלות שמעונקע און הירשקע פלעגן פירן פּאַסאָזשירן צו דער באַן אין ראָזשאַנקע (7 וויאָרסט) און צוריק, אָדער זיי פלעגן מאָכן געדונגענע נסיעות מיט אַרטיקע אָדער „פּריעזשע" סוחרים און ברעקאָרעס, אין די אַרומיקע דערפער און שטעטלעך. צו דער באַן אין ראָזשאַנקע איז אויך געגאַנגען אַ „לאָרע" (אַ גרויסער וואָגאָן אויף רעלסן, געשלעפּט מיט אַ פּאָר פערד), וואָס האָט געהערט צום קניאָזשס הויף און איז געווען אַרענדירט דורך די ברידער יודל און שמעון יעווילעוויטש. ספּעציעלע טראָנספּאָרט־וואָגאָנען, געשפּאַנטע מיט פערד, האָבן געדינט צום פירן געהילץ, תבואה, שפּייז־פּראָדוקטן, לאָנדווירטשאַפּטלעכע פּראָדוקטן און פאַר־שידענע סחורות, וואָס די אַרטיקע הורטאָוויניקעס פלעגן אַריינברענגען מיט דער באַן פון ווייטע מקומות אָדער אַרויסשיקן אַהין.

כ׳גיבט דעם „סטאַראָסטע" שמואל יאָסינאָווסקי, וואָס האָט אַרויסגעגעבן פּאַס־פּאָרטן און צוגעשטעלט צום פריזיוו; דעם „קאָזיאָנני ראָבין" אברהם־יצחק מאַראָשינסקי, וואָס האָט רעגיסטרירט געבורטן, חתונות און מתים; דעם „פּאָטשטער" מאיר קאָפּעל־מאַן, וואָס האָט געהאַלטן די פּאָסט.

כ׳גיבט אויך כאַראַקטעריסטישע טיפּן פון שטעטל ווי דער בעדער, דער באַרעבער, דער שול־רופער, דער וואַסערטרעגער, דער קוימענקערער, דער מלקות־שלאָגער. כ׳גיבט אויך די „שבת"־יידענע ביילקע חיים־כעמעס, וואָס פלעגט קלייבן חלות פאַר אָרעמע*; די טוקערין, וואָס פלעגט באַדינען די ווייבערישע מקווה און אַרויסהעלפן ביים געבוירן אַ קינד; די ליכט־ציערין, וואָס פלעגט מאָכן ליכט; די פעלטשערקע, וואָס פלעגט שטעלן געהאַקטע באַנקעס און מאָכן קליזמעס.

כ׳גיבט אויך די מענער און פרויען, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט טיילן צדקה („תומכי עניים"), מיט אַרויסהעלפן אין אַן עת־צרה („גמילות חסדים"), מיט דערמוטיקן און שטיצן אין אַ קראַנקהייט („לינת־הצדק" און „ביקור־חולים"), מיט חתונה־מאָכן פאַרזעסענע מיידלעך („הכנסת כלה"), מיט זאָרגן פאַר וואַנדערנדיקע אָרעמעלייט („הכנסת אורחים"), מיט באַזאָרגן אויף פּסח אָרטיקע נויטבאַדערפטיקע („קמחא דפסחא"), מיט — מטהר זיין געשטאַרבענע און ברענגען זיי צו קבורה („חסד של אמת" און חברא קדישא).

כ׳גיבט אויך די שטעטלדיקע משוגעים — אברהמטשע דער קאָלאָנער און לייבע דער טוריער — בייד פון די אַרומיקע דאָרפישע ישובים, וואָס זיינען געלעגן אַ מרחק פון 2—3 וויאָרסט פון שטשוטשין. די יאָטוויסקער, קאָלאָנער, טוריער, לאָצקער, מאָלעווי־טשער, מיקלעשטשינער, טאָפּילישקער, קאָזאָרעזער און אַנדערע אַרומיקע דאָרפישע ישוב־

---

* איר זון משה־שמואל אָסטרינסקי („דער פּאָעט") האָט געלערנט אין דער באַקאַנטער לידער ישיבה פון הרב ריינעס; פלעגט שרייבן יידישע און העברעאישע לידער, פּאָעמען און דראָמעס.

ניקעס, אַרענדאַטאָרס און פֿאַכטאַרעס אין פּריצישע הויפן, זיינען געווען אויסגעמישט אין זייער טאָגטעגלעכן לעבן מיט זייערע גויישע שכנים, געווויינט און געאַרבעט אַזוי ווי זיי, אָבער שבת און יום־טוב פלעגן זיי קומען אין שטעטל און זיך אויסמישן צווישן די יידן.

כ׳געדענק דאָס גויישע וועלטל אינעם יידישן שטעטל: דער באַטיושקע איאָסיף ז׳אָוויידאָוויטש, דער קסיאָנדז גזשעגאָזש און דער אָרגאַניסט סטאַטקעוויטש; דער פּריס־טאָוו, דער אַקציזניק, דער וואַלד־לעסניטשע, דער פּאָסט־נאַטשאַלניק און דער בריוו־טרעגער; די דאָקטוירים זאָוואַדסקי, אַנטאָנאָוו און גאזיעוו; דער אַפּטייקער נעמצינאָ־וויטש; דער „שבת״־גוי ווינצענטי...

40 יאָר זיינען פאַרבּיי פון דאַן, ווען כ׳האָב פאַרלאָזן שטשוטשין, ביז כ׳האָב זיך אַוועקגעזעצט אין יאָר 1950 (נאָכן חורבן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה) פאַרשרייבן אַט די דאָזיקע זכרונות מיינע. דאָך, זע איך נאָך דאָס גאַנצע אַמאָליקע שטעטל פאַר מיינע אויגן, כ׳געדענק כמעט יעדן איינעם בּיי זיין נאָמען און „צונעמעניש״, אַזוי ווי מען האָט זיך דאַן גערופן און באַצייכנט אַלס אויסדרוק פון נאָענטקייט און פריינדשאַפט. אַלע שטעטלדיקע יידן זיינען געווען ווי איין משפּחה, צוזאַמענגעלעבט און צוזאַמענגעשמאָלצן, כאָטש יעדער איינער פון זיי איז געווען אַ „וועלט פאַר זיך״, אין זיינע פּערזענלכע דאגות און חלומות.

כ׳געדענק דאָס שטעטל שטשוטשין, אַ שטעטל ווי אַלע אַנדערע שטעטלעך אין יענע צייטן — מיין שטעטל, דאָס שטעטל פון מיין יוגנט.

דער מאַרק־פּלאַץ (אין יאָר 1910)

מאיר בעזאַוויק

די שטשוטשינער ישיבה

שטשוטשין איז לויט דער סטרוקטור, יידישן שטייגער־לעבן, טראַדיציע און יידישע פרנסות, געווען ענלעך צו די אַרומיקע שטעטלעך. זי האָט זיך אָבער אויסגעצייכנט מיט איר גרויסער ישיבה, פון אַריבער 300 בחורים, געגרינדעט פו דעם אַרטיקן רב ר׳ יהודה־לייב חסמן (כאַסמאַן). די שטשוטשינער ישיבה איז געווען אַן אָפּצווייג פון דער סלאָבאָדקער ישיבה „כנסת ישראל״, אויפן שטייגער פון סלאָבאָדקער און נאָווארעדקער מוסרניקעס, און האָט זיך געפרופן „ענף כנסת ישראל״.

ר׳ י. לייב חסמן איז געווען אַ הויכער מאַן, אַ ברונעט, מיט טונקעלע פייערדיקע אויגן און שוואַרצע, קאַנטיקע באָרד, מיט אַ טיף באַסאָוועך שטימע, מיט אַ שטאַלצן גאַנג — אַ הדרת־פּנים אַ רב, וואָס האָט גאָר ניט אויסגעזען ווי אַ שטרענגער מוסרניק. אָבער דער פאַקט, וואָס ער אַליין האָט געלערנט אין סלאָבאָדקע און דאָרטן געקראָגן זיין סמיכות, האָט באַשטימט זיין דרך און דעם חותם, וואָס ער האָט געלייגט אויף דער ישיבה „ענף כנסת ישראל״. ער איז געווען אַ שטרענגער מענטש, אַ פוסק־אחרון איבער זיינע ישיבה־בחורים. ער האָט מיט זיינע קאַלטע־קלוגע בליקן דורכגענומען יעדן לערנער באַזונדער און האָט געוווסט וואָס ביי יעדן פרוש טוט זיך אין האָרץ, אין אינגעווייד.

יעדן שבת־צונאַכט פאָר הבדלה, אין דער טונקלקייט פון זיין הויז, פלעגט ר׳ י. ל. חסמן האַלטן זיין וועכנטלעכע מוסר־דרשה לויט דער סדרה. ניט איינמאָל האָט פּאַסירט, אַז ער האָט דערביי דירעקט אָדער אומדירעקט אויסגעמוסרט אַ פאַרזינדיקטן ישיבה־בחור. דער שרייבער פון די שורות האָט אין זיין בוך „אויף קרומע וועגן״ געשילדערט אַזאַ מין מוסר־דרשה (אין דער דערציילונג „אין אַ לבנה־נאַכט״); אַ ישיבהניק, וועלכער האָט באַקומען אַ בריוול פון אַ געליבט מיידל, שטויסט זיך אַן, אויסהערנדיק די מוסר־דרשה, אַז ר׳ לייב מיינט עס אים; ער ווערט אויפגערעגט, פאַרצווייפלט, לויפט אַרויס און צעררייסט דאָס בריוול אויף פיצלעך...

דער ראש־הישיבה, ר׳ אלתר, פלעגט אַלע טאָג געבן אַ שיעור גמרא פאָר די ישיבה־בחורים (געווען אַן איידעם פון נאָווארעדקער ראש־הישיבה ר׳ יויזל). אין זיין לאַנגער קאַפאָטע האָט ער אויסגעזען העכער פון זיין וווקס, די בלייכקייט פון פּנים האָט באַצירט אַ שפּיציקע, בלאָנדע באָרד. פון זיינע ווייכע, מילדע, קינדערשע אויגן האָט געשיינט אַ נאַיוועט, תמימותדיקער שמייכל, וואָס האָט געזייט צוטרוי, צוגעלאָזקייט, מחילה. דער שיין פון זיין בליק האָט זיך געגליטשט איבער די ישיבהניקעס געזיכטער, זיי אויפגע־מונטערט צו התמדה אין לערנען. זיין גרויסע למדנות, חריפות און בקיאות אין תלמוד האָבן געשטויסן די בחורים צו שטעלן אים קשיות, ער זאָל אויפקלערן שוועריקייטן, אויפבינדן די פּלאָנטערס פון דער הלכה און הגדה און קלאָר מאַכן די הבאיות. אָבער וואָס מער ער האָט קלאָר געמאַכט, געטייטשט, אַלץ גרעסער און פאַרפלאָנטערטער איז געוואָרן דער פּלפול. ער איז געווען בקי אין אַלע תוספותן, רמב״ם, מהרש״אס און אַלע איבעריקע מפרשים, געהאַט אייגענע סברות און שאַרפע איינפאַלן. ער איז אָן אַ תשובה אויף דער הארבסטער שטעל אין גמרא, וואָס מען האָט אים געפרעגט — ניט געבליבן שטיין, קיין תיק״ו איז פאָר אים ניט געווען... ר׳ אלתרס ווייכע שטימע האָט געצערטלט,

זיינע לעפצן האָבן שמן־זיתדיק געשאָטן פּערל פון דער תורה, פון ים התלמוד. מיט ר׳ אלתרן איז מען געוווען דיסטאַנץ און חברישׂ, ניט נאָר ווי אַ רבי מיט תלמידים, נאָר אויך ווי משפּחהניקעס.

די מערהייט פון די 300 בחורים אין דער ישיבה איז געווען אָרעם, ווייל געפּאָרן לערנען זיינען ס׳רוב קינדער פון אָרעמע און מיטלקלאַס־יידן. די רייכע סוחרים האָבן געשיקט זייערע קינדער שטודירן אין די גרויסע שטעט אַדער זיי צוגענומען צום מיסחר. דער חלום פון אָרעמע טאַטע־מאַמע איז געווען, זייער זון זאָל ווערן אַ רב, וואָרעם וואָס פאָר אַ בעסערע קאַריערע קען מען אין שטעטל דערגרייכן. איז געווען די פראַגע אין דער ישיבה: „ואם תאמר מה נאכל״? אַ צימער האָט מען געדונגען זאַלבעזעקסט און דעם „מה נאכל״ האָט מען פאַרענטפערט מיט „עסן טעג״.

עס איז אויך געווען אַ ביליקע קיך: אַ ייד מיט אַ פאַרשמאַדערטער, צעקודלטער באָרד, איז געווען דער קוכער, און זיין יידענע, מיט פאַרווייגטע אויגן און צעווארפענע האָר פון קאָפּ, האָט דערלאַנגט צו די לאַנגע טישן שיסעלעך קאַרטאָפל־זופ און אַ שטיקל פלייש. פאָר אַ נאָכשפּייז האָט מען געקענט באַקומען אַ „נאַבאָווקע״: נאָך אַ ביסל פון דעם זעלבן געקעכץ. אָזאַ מיטאָג האָט געקאָסט עטלעכע גראָשן, און איז געווען ממש אַ רעטונג פאָר די בחורים ווען ס׳האָבן אויסגעפעלט „טעג״.

די שטרענגע מוסר־דרשות און דאָס סטראַשען מיטן כּף־הקלע, האָבן דאָך ניט אַלעמען אָפּגעשראָקן. ישיבהניקעס האָבן פאַרבראַכט אין געהיים מיטן „מין היפה״ און האָבן אין דער שטיל געלייענט ספרים חיצוניים, יידישע און העברעאישע משכילישע און אַפּיקורסישע ביכער. כאָטש דער ציל פון דער ישיבה איז דאָך זיכער געווען אַרויסצוגעבן רבנים, כלי־קודש, תורה־לערנער און פרומע לייט, אָבער ניט תמיד איז דער ציל דער־גרייכט געוואָרן. די ישיבה פון שטשוטשין האָט אַרויסגעגעבן אויך שרייבער, לערער און וועלטלעכע קולטור־יידן. איך וועל דאָ ברענגען פיר עקס־תלמידים פון דער שטשו־טשינער ישיבה, וועלכע האָבן זיך צעשפּרייט אויפן אַמעריקאַנער קאָנטינענט.

שלמה א. עליאָוויטש איז געווען אין ישיבה אַ „שאַרפער קאָפּ״, אַ חריף און אַ מתמיד. ער איז אַרויס „לתרבות רעה״, האָט חתונה געהאַט מיט אַ שטשוטשינער שניט־קרעמערס אַ טאָכטער (סטאַנעצקי) און איז געבליבן דאָרט אַ תושב. באַלד האָט ער געגרינדעט אין שטעטל אַ צוש״א־שול, געווען איר דירעקטאָר און לערער, געפירט אַ ביטערן קאַמף מיט ר׳ י. לייב חסמן, זיין פריערדיקן רבין און מוסר־זאָגער. ער האָט געהאַט אַ שטאַרקן כוח־הדיבור, האָט ער באַקומען אָנגעגנער און חסידים ווי דער רב. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער אויסגעוואַנדערט קיין אַרגענטינע און געווען דאָ אַ לערער אין אַ ייק״א־שול. אין די דרייסיקער יאָרן איז ער אַוועק צו זיינע פריינט קיין האַוואַנאַ (קובא) און פאַרנעמט דאָרטן דעם פּאָסטן פון אַ דירעקטאָר אין אַ יידישער שול.

זעליק שיפמאַנאָוויטש איז געווען אין ישיבה אַ מתמיד און אַ פרומער. אין קאָוונע האָט ער באַקומען מאַטורע פון מיטלשול, געפאָרן קיין פראַנקרייך שטודירן, שפּעטער זיך איינגעאָרדנט אין בעלגיע ביי דימענטן־שלייפעריי. ער האָט זיך צוריקגעקערט דערנאָך אין זיין געבורט־שטעטל זשאָלודאָק, און געוואָרן לערער אין דער „תרבות״־שול. ווידער געפאָרן קיין בעלגיע, און אין דער צווייטער וועלט־מלחמה אויסגעוואַנדערט קיין מעקסיקע, דאָרט געווען דירעקטאָר פון אַ „יבנה״־שול.

יעקב פּילאָווסקי איז געווען אין ישיבה אַ „שאַרפער קאָפּ״, געקומען פון ווילנע, געשטאַמט אַליין פון רבנים. נאָך דער מלחמה (1923) עמיגרירט קיין אַרגענטינע, דערנאָך

אַוועק קיין טשילע, ווו ער האָט זיך פאַרנומען מיט לערעריי און מסחר. ער איז באַקאַנט אַלס שרייבער און געזעלשאַפטלעכער טוער, אַרויסגעגעבן דריי ביכער, געווען טעטיק ביי די „פראָגרעסיווע", דערנאָך זיך אַנטוישט און אַריבער צו די ציונים. אין זיין בוך „איבער וועגן" האָט ער אַ דערציילונג „דאָס תפילין־זעקעלע" פון יענער ישיבה־צייט אין שטשוטשין.

דער שרייבער פון די שורות האָט געלערנט דריי יאָר אין שטשוטשין און אַ יאָר אין ביאַליסטאָק. געווען שפעטער אין זשאַלודאָק פון די גרינדער פון ציש"א־שול, ביב־ליאָטעק, טעאַטער־ליבהאָבער, אַוונט־קורסן, זיך פאַרנומען אַ שטיקל צייט מיט לערעריי. ער איז אויך געווען אַ חלוץ, נאָר צוליב געוויסע אומשטענדן ניט געקענט פאָרן קיין ארץ־ישראל און געקומען צוזאַמען מיט זיין פרוי קיין אַרגענטינע אין יאָר 1927. קורץ דערנאָך אָנגעהויבן פאַרעפנטלעכן שרייבערישע אַרבעטן אין דער טעגלעכער צייטונג „די פרעסע" און אין אַנדערע אויסגאַבן, אַרויסגעגעבן צוויי ביכער דערציילונגען פון אַרגענטינישן און שטעטלדיקן לעבן. אין יאָר 1962 זיך באַזעצט אין ישראל.

ביקור קצר בשצ׳וצ׳ין בשנת 1913

בעיירה שצ׳וצ׳ין נולד אבי ר׳ ברוך רובינשטיין ז״ל. לאחר שאביו עזב עם משפחתו את המקום, עוד נשארו שם הרבה משפחות מקורבות לנו. בהיות כל צאצאי משפחותינו כלולים במירשם התושבים של שצ׳וצ׳ין, נאלצתי גם אני להתייצב שם (בשנת 1913) בפני ועדת־הגיוס לצבא הרוסי. בהקשר לכך עשיתי אז בעיירה כמחצית השנה, בקרב בני־משפחתי והיכרתי תושבים אחרים.

מצב רוחי היה עגום באותה שעה, כי לא הועילו שום „התחכמויות" של טרם־התיצבות ובהיותי בריא ושלם היה ברור שאמצא כשיר לשירות הצבאי. קרובי משפחתי וחברי החדשים מבני העיירה השתדלו להקל עלי את דאגתי, עודדו אותי והעניקו לי מטוב לבם ככל שידם השיגה. מאותם הימים עדיין זכורים לי הבנים של המשפחות: אפשטיין, יסינובסקי, מרשינסקי, שבח, לוויט, לוש, לווין, רדונסקי, מהרשק, שניידר, פורצקי ועוד.

זכורה לי גם העיירה עצמה, פינת־חמד בתוך ישובי ישראל ב„תחום המושב" של ארץ הגזירה רוסיה הצאריסטית. מבכה אני עיירה זו על תושביה היהודיים — את אלה שהיכרתי אישית ואלה שרק שמעתי עליהם — שהגורל המר כה התאכזר להם וליוצאי־חלציהם בתקופת השואה האיומה, שעברה על בית־ישראל בשנות מלחמת־העולם השניה. ת.נ.צ.ב.ה.

יהודה רובינשטיין

(איש „הבימה")

רבי לייב חסמן זצ"ל

הרב ר' יהודה־לייב חסמן

רבי יהודה לייב חסמן הידוע בעולם הישיבות ובחוגי המוסר בשם „ר' לייב־צ'יק סטוצ'ינער", על־שם שצ'וצ'ין עיירת רבנותו מלפנים, היה שם דבר בעולם הישיבות ובחוגי ה„מוסר'ניקים" מיסודו של הגאון רבי ישראל סאלאנטר וממשיכו הרוחני רבי שמחה זיסל זיו מקלם. רבי לייב היה אחד התלמידים הראשונים והמובהקים שב„תלמוד תורה" אשר בקלם ויצק מים על־ידיו של רבי שמחה זיסל עוד באותו זמן כשלימוד המוסר לא היה נפוץ בחוגי הישיבות. הוא היה אחר־כך הנציג המקורי ביותר של שיטת המוסר הקלמאי וממשיך שיטת רבו בשנים המאוחרות, כשנתמנה למנהל רוחני בישיבת טלז המפוארת, אח"כ בישיבתו העצמאית שייסד בעיירה שצ'וצ'ין מקום רבנותו, ובשנותיו האחרונות — כמנהל רוחני בישיבת סלאבודקה, בחברון ובירושלים.

רבי לייב חסמן היה גם איש המעשה הגמור, הדורש בכל שיחותיו ומאמריו ההמוניים את „הנאה מקיים". כמנהיג רוחני בטלז ובשצ'וצ'ין היה תקיף בדעתו, ניהל נשיאותו ברמה, תיקן תקנות על לימוד המוסר ותיקון המידות ושבירת היצר, לפי דרכו של ר' שמחה זיסל הנ"ל וביחוד של מורו ורבו הגאון רבי יצחק בלאזר הידוע בשם „ר' אידל פעטערבורגער". מקצת מן המקצת ממחשבתו והשראתו של רבי לייב־צ'יק המנהיג הרוחני ואיש המוסר, מוצאים אנו בספרו „אור יהל" (בשני כרכים — תרח"ץ ותשי"א) שיצא לאור אחרי פטירתו בירושלים.

רבי לייב חסמן יצאו לו מוניטין גם כגדול בתורה וכעסקן רב פעלים בתחומי העסקנות הציבורית הדתית־הכללית. הוא היה בבחרותו מטובי הלומדים בישיבות המפורסמות של ליטא ומתלמידיהם המובהקים של הנצי"ב מוולוז'ין ושל ר' חיים הלוי סולובייצ'יק מבריסק. זמן ידוע אף למד כ„יושב אהל" בעיירת מולדתו איבייה פלך ווילנה, במחיצתם של הגאונים רבי חיים עוזר גרודזנסקי מווילנה ושל רבי אהרן באקשט אב"ד דשאדובה, סובאלק, לומז'ה ושאוולי.

אחרי תקופה קצרה של רבנות בעיירה הקטנה לודווינובה פלך סובאלק, שימש

רבי לייב חסמן כעשרים שנה (תרס״ו—תרפ״ו) בתפקיד אב״ד ור״מ בקהילת שצ׳וצ׳ין, מהקהילות החשובות דאז בפלך ווילנה, מחוז לידה. בקהילה זו שימשו קודם לכן כרבנים גדולי תורה כרבי נח־חיים לבית אייזנשטאדט ולאחריו רבי מנחם־מנדל אוסטרינסקי בעל „צמח מנחם״ (סוגיות ופירושים בש״ס). כן היתה שצ׳וצ׳ין עיר מולדתו של הגאון המפורסם רבי חיים־לייב סטאוויסקר.

את הישיבה העצמאית בשצ׳וצ׳ין יסד רבי לייב חסמן בשנת תרס״ח, ישיבה חדשה בשם „ענף כנסת ישראל״, אליה נהרו תלמידים רבים מקרוב ומרחוק, מהם בחורי־ישיבה בעלי ותק בלימודיהם. כשלוש מאות בחורים מצויינים למדו בישיבת שצ׳וצ׳ין לפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה ושמה נודע לתהילה ברחבי ליטא ורוסיה. כן נודע לתהילה הר״מ המצויין של הישיבה, הגאון הצעיר רבי אלתר שמואלביץ (חתנו של רבי יוזל הורביץ מייסד ישיבת נובהרדוק), שהיה לכוכב מזהיר בעולם הישיבות. אעפ״כ לא נתקיימה ישיבת שצ׳וצ׳ין אלא שנים ספורות בלבד, כי במלחמת־העולם הראשונה התפזרו רוב התלמידים לעיירות מגוריהם. (חלק מהם עברו לקיבוץ תורני בהורודנה והיוו שם את היסוד לישיבה „שערי תורה״ של הגאון רבי שמעון שקופ מטלז, שעשה אח״כ בבריאנסק ועבר משם להורודנה). רבי לייב חסמן גלה אף הוא עם משפחתו לרוסיה הפנימית ועם שובו לשצ׳וצ׳ין בשנת תרפ״א לא חודשה יותר ישיבת שצ׳וצ׳ין.

מאז והלאה התמסר רבי לייב חסמן לפעילות ציבורית־תורנית כללית: היה יד ימינם של ה„חפץ חיים״ ושל רבי חיים עוזר גרודזנסקי בשיקומן של הישיבות הוותיקות וביחוד באירגונו של „ועד הישיבות״ בווילנה וביסודו של השבועון החרדי „דאס ווארט״. בתרפ״ו הוזמן רבי לייב חסמן מטעם הנהלת ישיבת סלאבודקה אשר בחברון, לשמש כמנהל רוחני בישיבה גדולה ומפוארת זו בארץ הקודש. את כסא־הרבנות בשצ׳וצ׳ין קיבל, לפי המלצתו, הגאון רבי יחיאל־מיכל רבינוביץ מבאראנוביץ, בעל „אפיקי ים״.

קרוב לעשר שנים פעל רבי לייב חסמן בחברון ובירושלים. על אף החולשה שתקפה את בריאותו בשנים ההן, היה כמעיין המתגבר בהשפעתו הרוחנית העמוקה על אלפי תלמידיו ושומעי לקחו. בימי הפרעות בחברון בשנת תרפ״ט, נתגלה במלוא גבורתו הנפשית והיה מן הראשונים שטיפל בעצמו בפצועי המאורעות. עם עבור הישיבה לירושלים, היה לאישיות מרכזית בין יקירי ירושלים החרדית ושנים אחדות שימש כנשיא בית־היתומים „דיסקין״ במקום הגר״ח זוננפלד. עד יומו האחרון (נפטר בי״א מרחשון תרצ״ו) לא פסק מלהגות בתורה ובמוסר. נשמתו יצאה בטהרה במעמד רבים מתלמידיו ומנוחתו כבוד במעלה הר הזיתים, בסמוך לקבריהם של הגאון ר׳ משה־מרדכי אפשטיין וה„סבא״ הגרנ״צפ — מאורי ישיבת סלובודקה־חברון וממניחי יסודותיה.

רבי לייב חסמן הניח אחריו בכתובים חיבורים חשובים במוסר, דרוש והלכה. שיחותיו במוסר הוצאו־לאור, כאמור, על ידי ועד־ציבורי מתלמידיו המובהקים, בשם „אור יהל״ (2 כרכים). חיבורו בהלכה בשם „מחנה יהודה״ הוצא לאור בתשכ״ה על ידי בנו־יחידו ר׳ רפאל חסמן *.

מ. צינוביץ

(לפי מאמר שפורסם בשבועון „היסוד״ ב־26 באוקטובר 1945, במלאות 10 שנים לפטירתו של י. ל. חסמן)

---

* ראה רשימה נפרדת עליו בסוף פרק זה.

כתב-הרבנות עם הרה״ג ר׳ יהודה-לייב חסמן
נכתב ונחתם בשצ׳וצ׳ין ביום כ״ו אייר שנת תרס״ו (1906)

למז״טוב ובשע״מוצ

בהתאספנו יחד אלופי הקהל דפה וז״ט העיר במעמד כל אנשי עירנו לעיין במילי דמתא ולפקח בעסקי הקהל עלה בהסכם כלנו בלב שלם ובנפש חפצה לקבל ולמנות עלינו את הרב הגאון הגדול צמ״ס סוע״ה מו״ר יהודא לייב בר׳ רפאל חסמן לרב ומורה על משך שלוש שנים מיום דלמטה, לנהלנו על מבועי התורה והיראה ולפקח במילי דמתא הנוגעים לדינא שיהא הכל עפ״י דת תורתנו הקדושה על פי האופנים המבאורים למטה.

הרב הנ״ל קיבל על עצמו להורות לנו בדיני איסור והיתר בלי שום דיחוי ועיכוב כלל לכל דיירי עירנו וגם להישובים הדרים סביבתנו בכפרים וחצרות. גם התחייב הרב וכו׳ הנ״ל לדון בדיני ממונות ולפשר ולתווך בדיני דברים שבין אדם לחברו ולהעמיד השלום על מכונו בדברי ריב שבין איש לרעהו.

גם קיבל הרב וכו׳ הנ״ל על עצמו לדרוש בשבתות שלפני החגים וביוה״כ אחר כל נדרי קודם תפילת מעריב, לעורר לבות בני ישראל לאביהם שבשמים ולאחד את לבבות ישראל באגודה אחת.

ואנחנו הח״מ התחייבנו לשלם להרב וכו׳ הנ״ל שכירות מדי שבוע בשבוע בלי שום דיחוי ועיכוב כלל ומקור השכירות הנ״ל קבענו מכירת השמרים לשבתות ויו״ט ורשות בידי הרב הגאון הנ״ל להשכיר את מכירת השמרים לכל מי שירצה או למכרם בעצמו, ואנחנו קיבלנו עלינו באיסור שלא יקח אחד מדיירי עירנו שמרים הן לצרכי ביתו והן למכור אפילו לערלים וכן אופים וחנונים כ״א אצל הרב וכו׳ הנ״ל ובאי כחו.

וכל ההכנסות ששייכים לכל הרבנים כנהוג בכל תפוצות ישראל שייך גם להרב וכו׳ הנ״ל ולא יקפח שום אדם את פרנסתו ואנחנו נעמוד לימינו בכל מילי דמיטב והקב״ה ישים עליו ברכה ושלום.

ע״ז באנו עה״ח ביום ב׳ במדבר מ״א למב״י כ״ו אייר שנת תרס״ו פה שטוצין.

(ה ע ו ר ך : החתימות מובאות לפי סדרן במקור והיכולת לפענחן, כלשונן וככתבן).

נאום יעקב צבי גראדזענציק, צבי הירש געלניצקי, אריה לייב שאפירא, שמואל יאשינאווסקי, צבי בר׳ דוד סטאנעצקי, נח קראנגאלד, יצחק בר׳ אברהם ראזענסקי, העשל לאצקי, סענדר חיים בר׳ משה, מאיר חייט בר׳ יוסף, יואל לעוויט, זלמן אילוטאוויץ, יצחק ליפמאן, אלי אישישקי, משולם אלימלך, דב בר׳ משה פונאנסקי, יהודא צבי בר׳ אברהם יהושע, אברהם ראזענסקי, יואל בר׳ אברהם, אברהם יצחק פורמנסקי, יעקב בר׳ דוב מאזאוועצקי, אלימלך קופשטיין, יצחק דוב בר׳ מרי״ש, מרדכי רודקע, ברוך בן יהודה ראזענסקי, צ. בר׳ פנחס, דוב שושטאק, אברהם בר׳ יעקב בינים, צבי מאטילסקי, משה זאב קאליקעס, יצחק יעקב ראם, משה פורמאנסקי, אברהם יעקב, שמואל אישישקי, ראובן משה, דוד באיארסקי, שמואל יוסף זאקרויסקי, איתמר לצקי, משה אשר ליצקי, שייעל שקלאר, יעקב צירולניק, שמואל יחזקאל, יצחק קאסאווסקי, משה אהרן קאסאווסקי, יצחק בעריאנסקי, אריו בר׳ צבי הלוי, חיים בר׳ צבי שושטאק, יוסף דוב ראגאצעווסקי, מנש ליצקי, יוסף חאיט, אייזיק בר׳ יוסף, אברהם בר׳ יחזקאל גראדזענציק, יעקב גאנצאר, פסח בר׳ יהודא מאיקאווסקי, חיים דוד קריינאוויץ, צבי בר׳ יעקב, חיים דוד קאץ, משה בר׳ יקותיאל באקאלסקי, יצחק בן דוד, יוסף בר׳ ראובן, יצחק בן דוב שאשטאק, קלמן בר׳ מאיר, (לא ברור כלל), אברהם שמעון בר׳ יוסף, זוסל פורמאנסקי,

קטע מכתב־הרבנות המקורי שניתן להרב ר׳ י. ל. חסמן (1906)

יהודה בר׳ יצחק, טודרוס בר׳ צבי הלוי, צבי ישראל בר׳ יוסף, הירש נאוויק, זאב...,
נטע צוקערניק, אברהם בר׳ ברוך בענדט ביאליסטצקה, משה זאב בר׳ דוב קאליקעס,
אליעזר אריו גלאמבאצקי, חיים דוד קאץ, ארי לייב מארשינסקי, אברהם שמעון מהרשק,
חיים מודריק, חיים דוד מאראשינסקי, אברהם שימון, גדלי וויטאווסקי, חיים דוב
ווארנאווסקי, ארי לייב ראזאנסקי, אברהם יצחק באס, הירש בר׳ חיים, נחום נח לעוויט,
משה קראוועץ, חיים רובין בר׳ אליו אשר, אהרן קאפלאן, לייזער בר׳ אליהו, חיים
פראפלאציק, פינחס בר׳ יוסף, חיים יצחק בר׳ יוסף שטאצקי. (סה״כ 93 חתימות־שמות).

(ה ע ו ר ך : בנוסף לכתב־הרבנות דלעיל, היתה לנו האפשרות לעיין בעוד שני מסמכים מקוריים באותו עניין : מכתב מאת ראשי הקהל בשצ׳וצ׳ין אל הרב ר׳ י. ל. חסמן, שנשלח אליו בשנת תרס״ז (1907); הצהרה של נציגי הקהל הבאה לחזק את הנאמר בכתב־הרבנות, שנחתמה בשנת תרס״ח (1908). בשני המסמכים הללו גילינו מיספר חתימות נוספות של ראשי־משפחות, שאינן מופיעות כלל בכתב־הרבנות, בצד חתימות המופיעות בכל שלושת המסמכים או בשניים מהם. להלן החתימות הנוספות, לפי סדר א״ב, כלשונן וככתבן).

נאום דוב גלאזערמאן, משה גלעמבאצקי, יעקב צבי דרייזין, אברהם יאנצוק, שלמה יאנצוק, יחיאל יוסף יאשעלעוויץ, אליו יודעלעוויץ, קלמן ליסטאווסקי, משה חיים מאראשינסקי, אריה לייב מיליקאווסקי, משה יהושע מעדלינסקי, ברוך בר׳ יעקב סטאצקי, שלמה יצחק עפשטיין, אריה לייב פאטאצקי, שמעון צבי פאטאצקי, ישראל אברהם פאַלאצעק, יואל פאַלאק, יצחק יוסף בר׳ מאיר פארעצקי, צבי הירש פעדער, אליעזר יצחק פרוצאנסקי, דוד פרידקאווסקי, חיים קאמינסקי, מרדכי קאמענעצקי, שבח קראוועץ, זלמן ראטמאן, יהודא רובינשטיין, מרדכי רובינשטיין, משה שניידער. (טה״כ עוד 28 חתימות־שמות).

העתונאי והסופר משה בן־אליעזר (גלמבוצקי)

משה בן־אליעזר (גלמבוצקי)

בן־אליעזר משה (גלמבוצקי) : נולד בשנת 1882 בשצ׳וצ׳ין (פלך וילנה). ראשית דרכו בספרות ובעתונות היתה באידיש אח״כ עבר לעברית. בשנת תרע״ב ערך בווארשה את „השחר״, בתרע״ז — תרע״ח את ה„שתילים״ במוסקווה. אחרי המהפיכה פנה למערב אירופה, עשה בגרמניה ובצרפת ומשם יצא לארה״ב. מדבריו נדפסו ב„הזמן״, „הדור״, „הצפירה״, ועוד.

בשנת 1925 עלה לארץ, היה חבר מערכת „הארץ״. הוציא קבצים מסיפוריו : „סיפורים ואגדות״, (תרפ״ד) ; „עולם עובר״ (תרפ״ח). תירגם הרבה סיפורים ממיטב ספרות אירופה (כתבי אנדרסן, דיקנס, דודה, מופסאן, ועוד). נפטר בניו־יורק בשנת 1944.

(לפי אנציקלופדיות לספרות)

להלן קטעים נבחרים מתוך מאמרי־הערכה של סופרים ומבקרים ספרותיים שנתפרסמו בעתונות הארצישראלית, במלאות עשר שנים לפטירתו (1954).

נפש לעתונאי־סופר

מ. בן־אליעזר היה אחד האחרונים לעתונאים־סופרים, שהיו ממיסדי העתונות העברית וממציבי דלתיה, שיצרו את סיגנונה, שעשו את השפה העברית משפת־ספר לשפת־עתון, שנתנו את העולם הגדול בלב הקורא העברי, שסיפרו לקוראי הגולה על כל נבט בא"י ולקוראי הארץ על כל הסבל וההישג של יהודי הגולה, שגידלו דור ילדים ונוער, שקירבו את הלבבות, שגישרו גשר בין התנ"ך והאגדה וספרות ימי־הביניים אל העולם הגדול של ימינו.

זוכרני שבמערכת אחת ישבו א. ליטאי, א. שלונסקי, נ. אלתרמן ומ. בן־אליעזר, והם היוו מין מועדון ובית־יוצר כאחד, הם כתבו לא במכונת־כתיבה אלא בעט, אפילו לא בעט נובע, והספיקו לתת לקורא חומר מגוון. בן־אליעזר עבד במחיצת ד. פרישמן, עבד יחד עם י. ד. ברקוביץ'. הוא התהלך עם ח. נ. ביאליק שהעריך אותו מאד (כשערכו לו פעם מסיבת־יובל נאם ח. נ. ביאליק בחמימות עליו).

מ. בן־אליעזר כתב כמה סיפורים, בתוכם גדולים, וכולם קדושים להערצת הווי העיירה. היתה בו מידה גדושה של אהבת ישראל, לא היה אדוק, אבל אהב את החיים השלמים שבהם גדל, שבהם עברו נעוריו.

ברוך קרוא („הבוקר")

„עולם עובר"

למ. בן־אליעזר נתייחדה בפרוזה העברית שלאחר מנדלי מו"ס פינה צנועה: תאורי העיירה היהודית ואישיה, שחותם הבהירות והנאמנות טבוע בהם. הוא הציץ לתוך משכנות העוני וסיפר על אנשים קטנים, שעלילות חייהם דלות, אך התום והפשטות הנסוכים על הדברים המשיכו על כתיבתו חוט כשר וחנני.

בספרו „עולם עובר" — אין המשך ורציפות בין ה„עולמות", החדש אינו יונק מהישן, אינו משפרו ומפתחו, אלא בועט בו, בוחל גם בטוב ובנעלה שהתנוססו לתפארת בישראל זה לא מכבר, בעבר הקרוב... התמונות והציורים שבספר „עולם עובר" מעמידים לפנינו את היהדות הליטאית, זו שלימוד־התלמוד לא רק שהגביר בה את הכוחות האינטלקטואליים, אלא גם הבקיע בלבבות מעינות הרגש ועשה את ההווי היומיומי שלה מסכת של מצוות, תפילה ותורה, צדקה וחסד, וכך נתרוממו חייהם של יהודי העיירות ונתחברו לשמים, לעולם־הבא, לשם יתברך... לפנינו עוברים בספר קטן זה רבנים וצדיקים, נשים צדקניות, עשירים בעלי־צדקה, פשוטי־העם, וכולם מזהירים לפנינו באיזה יופי רוחני־מוסרי, יופי אנושי, טבעי, מציאותי, אך כל־כך חביב ולבבי...

באמת אמרו, שהסקיצות המעטות שבספר „עולם עובר" יש בכוחן לעקור מלבות בני־דורנו את המושגים המסולפים שלהם על היהודי הגלותי, בן הדורות הקודמים, ואפילו לעורר הערצה לאבות והרצון לנקוט מעשיהם בידינו־אנו...

נתן גורן („דבר")

המורה והמשורר שמחה שניידר

שמחה שניידר

שמחה שניידר נולד בעיירה שצ׳וצ׳ין, פלך וילנה, בשנת 1879 ומשנת 1903 התחיל עוסק בהוראה. הוא הרביץ תורה בעיר מולדתו שצ׳וצ׳ין ואחר־כך בסלונים, בסו־באלק ובלוגאנסק. הוא עצמו למד בנעוריו בחדר ובישיבה, אח״כ השתלם בסמינר למורים בקובנה והוסמך שם להוראה.

משנת 1924 התישב בוילנה ולימד את לימודי היהדות בבתי־הספר התיכוניים של האידישאים ואת הספרות העברית לימד בסמינר העברי „תרבות״. תנאי עבודתו הקשים בתור מורה ללימודי היהדות, היחס האדיש מצד חבריו ותלמידיו אל המקצועות הללו — דיכאו את רוחו.

מאידך גיסא, עבודתו הפדגוגית הארוכה וקרבתו הנפשית לעולם הילדים והנוער עוררו בקרבו את כשרונו הספרותי ובמשך 20 שנה הקדיש את פרי־עטו לעולם זה. הוא השתתף באופן פעיל בכל עתוני הילדים, שהופיעו במשך השנים הללו, ופירסם סיפורים ושירים בעתונים: „שתילים״, „שיבלים״, „הפרחים״, „החבר״, „הכוכב״, „בן־הכוכב״, „עתון קטן״, „הצפירה לילדים״, ועוד. הרוח השפוכה על שיריו היא חדוות הנוער וגיל העלומים וסיגנונו הוא חי וגמיש ומופתי בכל המובנים.

הוא פירסם גם סיפורים אחדים ב„הצפירה״, שהעידו עליו כי הוא בעל הסתכלות רחבה בחיים ובעל סיגנון מיוחד, הקובע לו מדור מיוחד בספרותנו. כן פירסם שירים ביידיש בחוברות לספרות בשפה זו, כגון: „ליעבע״ (של משה טייטש, 1907), „פריהלינג״, „די וועלט״ ואח׳.

י. ד. גורדון („העולם״, 1929)

העורך והמתרגם רפאל חסמן

נולד בשנת תרנ״ו בקלם, פלך קובנה, ליטה, לאביו הרב הגאון ר׳ יהודה ליב ב״ר רפאל (ליבמן) חסמן זצ״ל — מגדולי בעלי המוסר בדורו, מתלמידיו המובהקים של ר׳ שמחה זיסל זיוו זצ״ל מקלם, מנהל רוחני בישיבת טלז; אב״ד בשצ׳וצ׳ין דליטה ומיסד ור״מ הישיבה שם בשם „ענף כנסת ישראל״.

רפאל חסמן למד בילדותו בחדר מתוקן שיסד אביו ז״ל ואחר כך בישיבת שצ׳וצ׳ין הנ״ל, אצל רבו המובהק הגאון ר׳ אלתר שמואלביץ זצ״ל (חתנו של ר׳ יוסף יוזל מנאווארידוק) וכן זמן קצר בישיבת ראדין אצל מרן בעל „חפץ חיים״ והר״מ הגאון ר׳

נפתלי טרופ זצ״ל. בשנת 1915, בראשית מלחמת־העולם הראשונה, גלה משצ׳וצ׳ין יחד עם הוריו לרחבי רוסיה הפנימית, בילה שנות המלחמה בוורונז׳, שם למד באוניברסיטה מדעי הטבע וכן עשה שנים אחדות בייקאטרינוסלאב, אוקראינה, שם עסק בהוראה, למד בישיבה ארעית לפליטים, שימש כמזכירו של הגאון ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי זצ״ל מווילנה, שהתגורר שם כפליט.

באביב תרפ״א חזר רפאל חסמן עם זרם הפליטים החוזרים לקובנה, בירתה הזמנית של ליטה העצמאית דאז, ועבד בעתונות היהודית שם („נייס״, „אידישע שטימע״, „הד ליטא״ ועוד) בריפורטאזה, בפרשנות מדינית, בעריכה כפובליציסט וכפילוטוניסט, הרצה באוניברסיטה העממית על תורת העתונאות, היה סופרם על עתוני יידיש בניו־יורק וכן של „הארץ״ התל־אביבי (ב־1928 ביקר בארץ ופירסם מרשמי מסעו סדרת כתבות ב„אידישע שטימע״).

באלול תרצ״ה עלה לארץ ועבד ב„הארץ״ כעורך לילה וכן פירסם מאמרים ורשימות, אח״כ הצטרף למערכת „הצופה״ (מראשית היווסדו, תרצ״ט) כעורך לילה ומשנת תשי״א כמזכיר המערכת (עורך־הפנים) וככותב מאמרי־מערכת.

פירסם אלפי מאמרים ורשימות על נושאים יהודיים וכלליים בעברית, יידיש ורוסית; ערך שבועונים והוצאות פריודיות שונות; תירגם לעברית (בהוצאת ליינמן) את ספרו של האנס האבה (מגרמנית ואנגלית) „יפול מצדך אלף״, וכן את „יוהאן קטנר״ מאת ד״ר פישל שניאורסון ז״ל (מיידיש) ו„האנטישמיות בברית־המועצות״ מאת ס. מ. שווארץ (מרוסית).

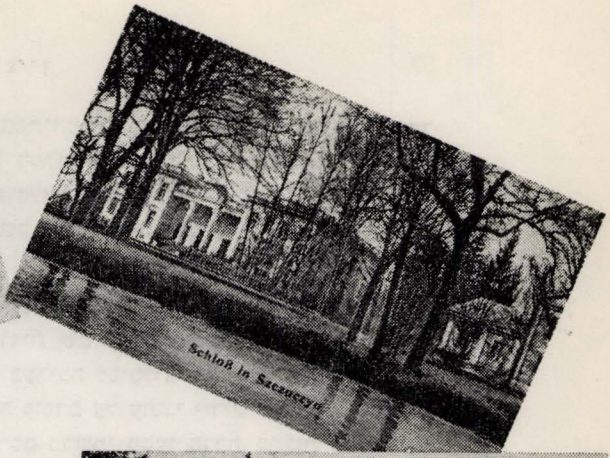
חבר המערכת של „ספר ליטא״ ובו מתפרסמות רשימותיו: „המכורה שאיננה עוד״ (מבוא לעיירות) ו„העתונות והספרות היהודית בליטה״; כן פורסמה סקירתו „ליטה העצמאית — בזריחתה ושקיעתה״ ב„אלבום יהדות ליטה״ (הוצאת „מוסד הרב קוק״).

מ. צ.

הסתדרות „החלוץ הצעיר״ בשנת 1925 (במרכז: המורה י. גרונימוב)

תמונות מן העיירה בשנות 1914—1918

פרק ב'

בין שתי מלחמות־עולם — צווישן צוויי וועלט־מלחמות

אינעם דאָזיקן פרק ברענגען מיר 8 באַשרייבונגען, וואָס שפּיגלען אָפּ פאַרשידענע מאַמענטן אינעם לעבן־שטייגער, ווי אויך געוויסע אויפטוען אין פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע און קולטורעל־דערציערישע געביטן, אין דער תקופה 1920—1939 (ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה). די מחברים פון די באַשרייבונגען זענען: (אין עבריית) — יצחק אפשטיין, פרדקה לוויז (שושני), מרים קפלן (מילמן), שלום צוקרניק, איסר צוקרניק; (אין ייִדיש) — פּייגע בערעזאָווסקי (אַניש), ישראל האַלפערין, יעקב זשמודסקי.

אינעם צווייטן טייל פונעם דאָזיקן פרק ברענגען מיר אַן אַלגעמיינע אָפּהאַנדלונג (פאַקטן־מענטשן־דערשיינונגען) פון ל י ב ע ר ל א ש, וואָס נעמט אַרום דעם לעצטן צענדליק יאָרן פון אַלזייטיקן אויפקום אויפן שוועל פון אומקום.

דער רעדאַקטאָר

עלייה לארץ־ישראל ב־1936 בזכות הצלת חייל פולני ב־1920

עלייתי לארץ־ישראל ב־1936, כאשר שערי הארץ היו סגורים לעלייה, נתאפשרה לי בהמלצת המיניסטריונים לענייני בטחון וחוץ של ממשלת פולין. הסיבה להמלצה זו נעוצה בשנת 1920, בזמן המלחמה בין רוסיה הבולשביסטית ובין ממלכת פולין החדשה, שרק שנתיים קודם לכן קמה שוב לתחייה, לאחר 150 שנות־שיעבוד.

באחד הימים ההם הגיעה למקום מגורינו דאז בכפר דמוצ'בצי שליד שצ'וצ'ין, יחידה צבאית של הלגיונרים הפולניים. בלילה הותקפה יחידה זו על ידי יחידה של הצבא האדום הרוסי ואילצה את הלגיונרים לסגת בכיוון גרודנה. אחד הלגיונרים שנפצע בעת הקרב, נשאר תקוע בתוך הגורן שלנו שליד הבית ואני גיליתי אותו לפנות בוקר. לא סיפרתי את הדבר לשום איש ואף כי הייתי נער צעיר טיפלתי בלגיונר במשך שבוע ימים, כל עוד הרוסים הסתובבו בסביבה (הייתי מחליף לו את התחבושת במקומות הפצועים על גופו וכן סיפקתי לו צרכי אוכל ושתייה). כשהגלידו פצעיו והרוסים נעלמו מהסביבה, שילחתי אותו באחד הלילות לכיוון לידה שם התרכזו יחידות של הצבא הפולני.

במשך הזמן נשכח מלבי הדבר הזה, אך במחצית שנות השלושים, כאשר גבר בי הרצון לעלות לארץ־ישראל ו„סרטיפיקטים" לא היו בנמצא, צץ לי הרעיון לנסות לחפש את הלגיונר ההוא. כתבתי למיניסטריון לענייני בטחון בווארשה וסיפרתי על המקרה

הנ״ל, ואכן נתגלה הלגיונר ההוא כקצין בכיר וחשוב במיניסטריון לענייני בטחון. הוא לא התכחש לסיפורי ואף טיפל בעצמו בכל הפרוצדורה שהיתה קשורה בהענקת „אות הצטיינות״ על המעשה שעשיתי ולאחר שביקשתי המלצה לקבלת „סרטיפיקט״ מהממשלה האנגלית, הוא טיפל גם בזאת.

בהיותי בשצ׳וצ׳ין חבר של תנועת בית״ר ועוד קודם לכן גדלתי וחונכתי בתוך יישוב כפרי, פניתי בעלותי ארצה לעבודה חקלאית והנני ממשיך בה כל שנות חיי בארץ.

יצחק אפשטיין

בית אבי־מורי

יצחק־מנחם (מנדל) לווין

אבי־מורי ר׳ יצחק־מנדל לווין היה מראשי הקהל ועסקן ציבורי בשטחים רבים. אפילו ביום „השוק״ (יום ה׳ בשבוע), במקום לעזור בחנות המנו־פקטורה שלנו לשרת את הכפריים ו„לשים עין עליהם״, היה אבא עסוק בענייני יהודים מן הסביבה שהיו מגיעים לשצ׳וצ׳ין באותו יום גם לסחור וגם לסדר דברים פורמליים שונים במוסדות השלטון, כי אבא היה מקובל במוסדות הללו כנציג הציבור היהודי. לא רק ה„ווויט״ של ה„גמינא״ (המועצה המקומית) אלא גם ה„סטאראסטא״ של ה„פוביאט״ (המועצה המחוזית), היו באים אלינו הביתה ומת־ייחדים ארוכות עם אבא בענייניים שונים, כי ידעו להעריך את תבונתו האישית והכירו ביושרו הציבורי. אבא היה מנצל הזדמנויות אלו של רוח טובה, היה מעלה בעיות ועניינים יהודיים (של הפרט ושל הכלל) וכך היה משיג מראשי השלטון הטבות והנחות לצרכי ציבור של תושבי העיירה והמחוז.

בית אבי־מורי היה בית־ועד לעסקנים מכל החוגים והשכבות, האירגונים והמוסדות. אל ביתנו היו באים עסקני קרן־היסוד והקק״ל, המורים של ביה״ס „תרבות״, ראשי התנועות הציוניות, פעילי התאגדות הסוחרים וכיו״ב. „חברה״ מגוונת של צעירים וצעירות, היתה תמיד ממלאה את ביתנו, היו אלה החברים והחברות של שלושה בנים ושלוש בנות (ואני הצעירה ביניהם), שהביאה לעולם אמי־מורתי לאה, שנפטרה בשצ׳וצ׳ין באביב חייה.

אבי־מורי היה ציוני נלהב וכשהגיעה שעתי לעלות (ב־1938) נפרד ממני בחיוך על שפתיו ואמר: „את נוסעת באנייה לארץ־ישראל ואני אלך לשם ברגל״. הוא לא זכה לכך — הוא הלך לעולמו בראש הקהל שהובל לאבדון, אותו קהל שלמענו פעל כל חייו. באותה דרך הלכו לעולמם כל אחי ואחיותי: לייבל עם אשתו העלא ושתי בנותיהם; הערשל עם אשתו חנה ובתם; דוד עם אשתו ובתם; חייקע עם בעלה חנן גורביץ ושתי בנותיהם ובנם; זלאטקע עם בעלה אברהם קאור ובתם. יהא זכרם ברוך יחד עם זכרם של כל תושבי עיירתי שצ׳וצ׳ין, שנספו בידי הנאצים ועוזריהם.

פרדקה לווין (שושני)

הקן של השומר־הצעיר

אם כי לא הצלחנו לשכן את הקן הזה בדירה נאותה ומרווחת, כי לא היו לנו האמצעים הכספיים לכך, שימש הוא קן משותף לחיים חברתיים פעילים ונעימים בשביל חלק ניכר מקרב הנוער. היו לנו שלוש קבוצות („כפירים", „צופים", ו„קשישים") וכל אחת מהן היתה פעילה בשטחים שהתנועה קבעה להן בתחומי החינוך הרוחני והגופני וההכשרה לעלייה ארצה. פעילות זו הקיפה שטחים רבים: הפצת ה„קופה הכחולה" ובולים של קק״ל ושקלים של הקונגרס הציוני; הרצאות, שיחות ו„ערבי שאלות ותשובות" בנושאים ציוניים, פוליטיים, כלכליים, ספרותיים וכיו״ב; השתלמות בעברית ובידיעת ארץ־ישראל; אסיפות וויכוחים פומביים; השתלבות אקטיבית בפעולת "החלוץ" והליגה למען א״י העובדת; עזרה לביה״ס „תרבות", לספריה העירונית, לחוגי ציבור ותרבות עם צביון ציוני ומתקדם; ועוד כהנה וכהנה.

הטיולים והסיורים בחיק הטבע, פעולות הספורט והצופיות, התהלוכה המסורתית בל״ג בעומר, היציאה למושבות־קיץ הרחק מן העיירה — השפעתם הבולטת ניכרת הייתה לא רק בחיי השומר־הצעיר אלא בקרב חיי הנוער והעיירה בכלל. השפעתה של הפעולה החינוכית־הציונית להגשמה עצמית בקרב חברי השומר־הצעיר, בלטה גם במיספר האנשים שיצאו לקיבוצי־הכשרה של התנועה בפולין, שהיוו רוב יחסי בקרב כלל „ההכשרה־־ניקים" משצ׳וצ׳ין באותה תקופה. היו אלה: בתיה ארקין, בתיה גרודזיינצ׳יק, גוטה גלפרין, שרה ליסטובסקי, יהודית מרשינסקי, לאה נוצ׳קובסקי, פסיה פרוצ׳נסקי, חיינקה צוקרניק, חנה קולבובסקי ומרים קפלן (הנמצאות כולן בארץ), וכן טייבה גלפרין, צבי ינצ׳וק, סוניה לוש ורפאל פרידמן (שלא הספיקו לעלות וניספו בשואה).

השואה שמה קץ ליצירה המופלאה של קן השומר־הצעיר בעיירתנו. ידי־נאצים

חברי „השומר הצעיר" (1929)

טמאות שפכו את דמם הנקי של החברים והחברות — ובראשם יעקב רדונסקי היקר באדם — אשר במשך שנים טיפחו את רעיון האחווה והשלום והכשירו עצמם להגשמה ציונית־חלוצית בארץ־ישראל.

מרים קפלן (מילמן)
קיבוץ מרחביה

ברית יוסף טרומפלדור — בית״ר

אחרי מאורעות הדמים של שנת תרפ״ט בארץ־ישראל והכרזת מדיניות החנק ב״ספר הלבן״ של פספילד, נמצא הנוער היהודי מאוכזב, מצפה ושואל — לאן? הפרנסה בעיירה הצטמקה, האנטישמיות בפולין התפשטה ורוחות של פוגרומים החלו נושבות מערי פולין הגדולות, כשבכנפיהן ארס הנציונל־סוציאליזם הגרמני.

עם שובם הביתה של מיטב חברינו: יצחק ז׳מודסקי ושמחה מרשינסקי (מלימודיהם התיכוניים בגרודנה) ואליהו צוקרמן (בלידה) הי״ד, — הונח היסוד לתנועת בית״ר בשצ׳וצ׳ין.

בין מיסדי התנועה היו עוד: יצחק שניידר, אלתר רטמן, אליעזר ניסן כץ הי״ד, ויבל״א שלום צוקרניק ויצחק אפשטיין.

חברי „ביתר״ (1934)

סניף בית״ר בשצ׳וצ׳ין התפתח והקיף חוגים רחבים. בין פעולות הסניף יש לציין במיוחד את הקמתן של הכשרה חלוצית בית״רית בתחנת־הרכבת של רוז׳נקה, בעזרתם הפעילה של אריה שבח ואשתו אלקה (לבית שניידר), וכן של הכשרה חקלאית ביאטוויסקי, חוותו של הכראביא הפולני דונין־בורקובסקי (בעזרתו הפעילה של שלום וויטיצקי, שהת־גורר עם משפחתו באותה חווה).

סניף בית״ר בשצ׳וצ׳ין ריכז סביבו בחורים אינטלקטואליים מסורים לרעיון הציוני, שחלמו אך לא זכו להילחם למען ארץ־ישראל ולהתיישב בה. עם רדת הכורת על בית ישראל בפולין, נפלו שם גם מיטב חברינו. ת.נ.צ.ב.ה.

שלום צוקרניק

„בית הבירה" הציבורי

לא־מעטים מבני־הנוער ובחורים מתבגרים, הסתובבו בעיירה ללא כל עניין ומעש וללא כל תכלית. האפשרויות להתפרק ממועקה זו היו מוגבלות ביותר: בימי האביב והקיץ — טיול ביער הסמוך, שכיבת פרקדן ב„פריסאדעס" שמחוץ לעיירה או רחצה בנחל טורייקה „ליד האבן", שם הייתה פעם טחנת־מיים; ואילו בימי הסתיו והחורף — משחקי־קלפים במקומות חבויים. בתחילת שנות השלושים, כאשר נפתחו בעיירה כמה „בתי־בירה" („פּיוויאַרניעס") ברחובותיה המרכזיים, החלו קבוצות־קבוצות של אנשים מן הסוג הנ״ל להתרכז בהם בשעות־היום. תחילה היו היושבים ב„בתי הבירה" מסתפקים בלגימת מי־סודה ובירה, בלקיקת גלידה ומציצת סוכריה, תוך פטפוט־סתם או ויכוח בענייני דיומא פוליטיים. אך משנמאסו הדברים הללו, היה על בעלי „בתי הבירה" לחשוב, כיצד למשוך את הלקוחות ולהאריך את ישיבתם במקום וכך הנהיגו את משחק השח והדומינו בתוך „בתים" אלה (המשחק בקלפים היה אסור במקומות ציבוריים).

במרוצת הזמן הפך „בית הבירה" של עלטשיק בנימין־חיימס (ליצקי), ברחוב ווילנה, כמרכז למשחקים הנ״ל במשך כל שעות היום והערב. תחילה התרכזו שם בעיקר חברים ואוהדים של ה„בונד", ה„צוקונפט" וה„קולטור־ליגע" כי עלטשיק (אליהו) היה אחד הפעילים באירגונים אלה (הוא היה גם המפיץ של ה„פאלקס־צייטונג" הבונדאי). אך לאחר מכן הפך המקום למעין מועדון־קבע בשביל כל חובבי השח והדומינו בעיירה — אינטליגנטים ופשוטי־עם, ציונים ולא־ציונים, חופשיים ואדוקים, אסירים פוליטיים לשעבר (קומוניסטים), וכיו״ב. סוחרים ובעלי־מלאכה, עגלונים ופועלים, היו „מתגנבים" במשך היום לשעה קלה ל„בית־הבירה" הציבורי הזה, לוא רק לעקוב אחרי משחק מתוח או להאזין לשירים עממיים, פרקי חזנות ו„אַריות" מתוך אופרות, שהשחקנים הפעילים וה„קיביצרים" שלידם היו מסלסלים ביחידות ובמקהלה במהלך המשחקים.

בימים האפורים ההם, היה בכך פורקן חיובי לרגשי יאוש ומרירות, שהתגברו מיום ליום בתוך המציאות הדסטרוקטיבית של חיי בטלה, בה היה נתון חלק לא־מבוטל של אוכלוסיית העיירה.

איסר צוקרניק

די יידישע פאָלקס־שולע (ציש"א) א. נ. פון י. ל. פּרץ

דער גרינדער פון דער שולע איז געווען שלמה א. עליאָוויטש, אַ געוועזענער לערנער אין דער שטשוטשינער ישיבה פון הרב י. ל. כאַסמאַן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. געשטאַמט האָט ער פון אַרום ווילנע, חתונה געהאַט אין שטשוטשין מיט לאהקע סטאַ־נעצקי און נאָך דער מלחמה (1918/19) האָט ער געעפנט די שולע. צו יענער צייט האָט זיך אויך געעפנט די העברעאישע פאָלקס־שולע און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַן אידעאישער און פאַרטייאישער קאַמף צווישן די צווויי מחנות (יידישיסטן־בונדיסטן און העברעאיסטן־ציוניסטן), וואָס האָבן זיך גרופירט אַרום די שולעס. דער קאַמף האָט זיך פאַרשטאַרקט אין יאָר 1920/21, וועז הרב י. ל. כאַסמאַן האָט זיך צוריקגעקערט אין שטעטל פון טיף־רוסלאַנד און געפונען זיין געוועזענעם ישיבה־תלמיד בראש פון אַן „אַפּיקורסישער" שולע־באַוועגונג. דאָך האָט די יידישע פאָלקס־שולע אויסגעהאַלטן דעם קאַמף מיטן רב און איז בייגעשטאַנען די „קאָנקורענץ" מיט דער העברעאישער „תרבות"־שולע בערך 10 יאָר, ביז שלמה א. עליאָוויטש מיט זיין פאַמיליע האָט עמיגרירט קיין דרום־אַמעריקע (אין יאָר 1928/29 האָט זיך די שולע געשלאָסן).

די יידישע פאָלקס־שולע האָט זיך געשטיצט בלויז אויף די קרייזן פון „בונד"־„צוקונפט" און האָט אין משך פון דער גאַנצער צייט זיך געראַנגלט אויך מיט פינאַנציעלע שוועריקייטן, וויל די תלמידים פון דער שולע זיינען געווען פון די אָרעמע שיכטן צווישן דער באַפעלקערונג. דער גרינדער־פאַרוואַלטער פון דער שולע און די לערער (י. שוסטאַק, א. ראָזענבלום, ח. סאַמסאַנאָוויטש, י. פּערסקי, ד. טשאָסנעק, י. בינדער א"א) האָבן זיך באַנוגנט מיט אַ גאָר נידעריקן און אומזיכערן געהאַלט. זיי האָבן אָחוץ די לערן־שעהן געווידמעט אויך זייערע פרייע שעהן דער שולע און דער קולטור־געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אין שטעטל: איינגעאָרדנט „ליטעראַרישע משפּטים"; דורכגעפירט „קעסטל־

די יידישע שול־אָרגאַניזאַציע (ציש"א) אין יאָר 1925

אָוונטן" און עפנטלעכע דיסקוסיעס איבער פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע טעמעס; אַרגאַני־זירט אַ יידישע ביבליאָטעק און דראַמאַטישן קרייז. צום דאָזיקן קרייז האָבן געהערט: אַלטע באַלאַנסקי, חווה קאָסאָווסקי, עטקע גורוויטש, הערץ־לייב ראָזשאַנסקי, בנימין פּרעסמאַן און דוד פּריש. די לעצטע דריי, ווי אויך כייקל ראַפּאַלאָוויטש און אברהם־אריה כאַזאַנאָווסקי, האָבן אָנגעפירט מיטן עלטערן־קאָמיטעט פון דער יידישער פּאָלקס־שולע.

נאָכן שליסן די שולע האָט דער דראַמאַטישער קרייז ממשיך געווען זיין טעטיקייט (אונטער דער לייטונג פון משה טאַנקוס) און צוגעצויגן יינגערע קרעפטן, אַבסאָלווענטן פון דער דאָזיקער שולע (מלכה און טייבע באלאנסקי, מאַשקע גראָדזשענטשיק, בלומקע נוטשקאָווסקי, איטקע און פייגע בערעזאָווסקי, זעלדע ליסטאָווסקי, ישראל האַלפּערין, לייבע נוטשקאָווסקי א"א), פון וועלכע דער גרעסטער טייל איז שפּעטער אַריבער צו דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „פרייהייט" און זיך אָנגעשלאָסן אין „החלוץ" (איינצלנע פון זיי געפינען זיך אין ישראל).

פייגע בערעזאָווסקי (אַניש)

די אַלגעמיינע פּאָלקס־ביבליאָטעק

די אַלגעמיין־שטעטלדיקע פּאָלקס־ביבליאָטעק האָט זיך אָנטוויקלט פּאַראַלעל מיט דער ביבליאָטעק פון „קולטור־ליגע", וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן ביי דער יידישער פּאָלקס־שולע דורכן „בונד—צוקונפט" און איז געפירט געוואָרן דורך אידל טאָל פון קאָלאָנע (שפּעטערדיקער סעקרעטאַר פון בונדישן נאָדל־פּאַראיין אין וואַרשע). די אַלגע־מיינע פּאָלקס־ביבליאָטעק איז דאָן געפירט געוואָרן דורך דוד פֿרקין און שפּעטער דורך דעם שרייבער פון די שורות.

פּאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די אַלגעמיינע פּאָלקס־ביב־ליאָטעק אַרומגענומען 250 סטאַבילע לייענער פון אַלע שיכטן און גרופירונגען און געציילט קרוב 2500 לייען־ביכער (אין יידיש, העברעאיש, פויליש און רוסיש). אין דער ביבליאָטעק האָבן זיך געפונען די ביכער פון אַלע יידישע און העברעאישע קלאַסי־קער ווי אויך פון די נייסטע ביכער אין ביידע שפּראַכן, וואָס זיינען דערשינען אין דעם לעצטן צענדליק יאָרן פּאַר דער מלחמה.

די אַלגעמיינע פּאָלקס־ביבליאָטעק פלעגט אָדורכפירן פּאַרשידענע קולטור־פּאַר־אַנשטאַלטונגען: רעפּעראַטן און לעקציעס אויף ליטעראַרישע טעמעס, אַקאַדעמיעס צום אָנדענק פון באַוווסטע שרייבער און דיכטער, קליינע ביכער־אויסשטעלונגען אד"גל. אַרום דער ביבליאָטעק האָט זיך גרופירט אַ קרייז פון קלוטור־טוער, וואָס האָט אינספּי־רירט און קאָנטראָלירט איר אַלגעמיינע טעטיקייט הן פון דער אָרגאַניזאַציאַנעל־פינאַנ־ציעלער זייט און הן אין אָנדערע היזיכטן.

די אַלגעמיינע פּאָלקס־ביבליאָטעק האָט זיך געהאַלטן אַלס כלל־אינסטיטוציע פון אַלע געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע קרייזן אינעם שטאָטל און אַ דאַנק דעם האָט זי זיך בהדרגהדיק אָנטוויקלט. די נאַציסטישע רוצחים האָבן פּאַרניכטעט די דאָזיקע קול־טורעלע אינסטיטוציע און אומגעבראַכט די עסקנים און לייענער, וועלכע האָבן זי אויפ־געשטעלט און אָנטוויקלט.

ישראל האַלפּערין

ווי אַזוי מ׳האָט אַרויסגעהאָלפן נויטבאַדערפטיקע

דער כלל פון אַרויסהעלפן אין אַן עת צרה, שטיצן אַן אָרעמען, טיילן צדקה — איז געווען גאָר טיף פאַרוואָרצלט ביים יידישן ציבור אין שטשוטשין נאָך פון די אַמאָליקע יאָרן. אין מיינע יאָרן האָט די דאָזיקע סאָציאָלע טעטיקייט זיך אַנטפלעקט אין פאַר־שידענע אופנים, הן דורך אַרגאַניזירטער הילף פון חברות און פאַראַנדן („גמילות־חסדים", „תומכי עניים" א״א) און הן דורך אינדיווידועלער שטיצע פון יחידים.

כ׳געדענק ווי אַזוי זוסל לעוויט א״א פלעגן זיך זאָרגן פאַר דער גמ״ח־קאַסע אָדער ווי אַזוי ברוך פורמאַן א״א האָבן זיך געפלאָגט מיטן „וואָכער" פאַר לינת־הצדק. כ׳געדענק אויך ווי די חשובסטע בעלי־בתים זיינען אַרומגעגאַנגען „איבער די הייזער" און געזאַמלט נדבות צו קויפן אַ פערד פאַר אַ בעל־עגלה „אַן אָרעמאַן אין זיבן פאָלעס", וועמענס „פאָדלע" איז געפאַלן פון הונגער און אויסמאַטערונג. ווען מען האָט דעם דאָזיקן בעל־עגלה אַריינגעפירט מיט גרויס פאַראַד אַ צוויט פערד אין שטאַל, איז ער צוערשט געשטאַנען פאַרוווונדערט, דערנאָך איז ער צוגעגאַנגען צום פערד, אַריינגעקוקט אים אין מויל־ציינער און אַ ברום געטאָן: „מיינער איז געווען אַ פינפער און דער איז אַ זיבענער, אָבער ס׳מאַכט ניט, זאָל ער שוין זיין אויף לאַנגע יאָר"...

כ׳געדענק ווי אַזוי ר׳ אברהם־יעקב לאָש פלעגט פרייטיק צו־נאַכט אינטיילן די אורחים אויף שבת. נאָכן אויסשטיין שמונה־עשרה אין זיין „נייעם" בית־המדרש, אין וועלכן ער איז געווען גבאי, פלעגט ער מאַכן אַ שפּאַציר לענגאויס דער מזרח־וואַנט, וו׳ ס׳האָבן זיך קאָנצענטרירט די רייכערע בעלי־בתים, דערנאָך זיך גיך אַריינכאַפן אין „אַלטן" בית־המדרש און מאַכן דאָרט דעם זעלבן שפּאַציר. ער פלעגט צוגיין צו זיינע סטאַבילע „קליענטן", אַריינרוימען יעדערן אין אויער און זיך גיך צוריקקערן אויף זיין

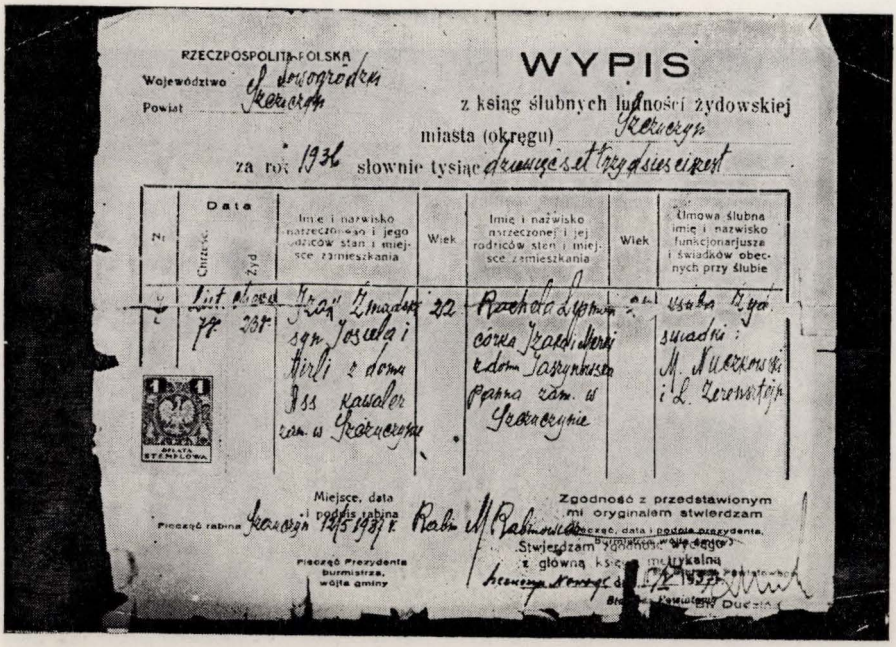
ר׳ אברהם־יעקב לאָש און זיין פרוי מיניע

„שטאט", כדי צו פאַרענדיקן דאָס דאָוועגען. וועז דער עולם פלעגט זיך צעגיין נאָכן דאָוועגען, איז ר׳ אברהם־יעקב לאָש געשטאַנען אויפן שול־הויף צווישן ביידע בתי־מדרשים און נאָכגעקוקט ביז אַלע בעלי־בתים האָבן מיטגענומען זייערע אורחים. ניט איינמאָל האָט געטראָפן, אַז צוליב אַ מיספאַרשטענדעניש אָדער אַנדערע סיבות זיינען פאַרבליבן אורחים „אָן שבתים" — דאָן פלעגט זיי ר׳ א. י. לאָש מיטנעמען צו זיך אויף שבת, צוגאָבלעך צו דעם אורח, וועמען ער פלעגט פון פאַראויס באַשטימען פאַר זיך יעדן שבת אָן אויסנאַם. זיין פרוי מיניע איז פון תמיד געווען צוגעגרייט צו אַזעלכע פאַסירונגען און איז געווען פאַרטאָן אַ גאַנצע וואָך מיט צוגרייטן דעם שבת פאַר אורחים, ווי אויך מיט זאַמלען און פאַרטיילן צדקה פאַר נויטבאַדערפטיקע.

אויך עטל מאַרשאַק איז געווען באַקאַנט אַלס בעל־צדקהניצע, וואָס האָט געטראָגן הילף מיט אַ ברייטער האַנט. זי האָט געהאַט אירע שטענדיקע „קליענטקעס", וואָס פלעגן קומען צו איר אין סעדל אויסווייניגן דאָס ביטערע האָרץ. ביי איר פלעגן פרויען קומען זוכן אַ טרייסט־וואָרט אין אַן עת צרה, אָן עצה אין ענייני אישיות און אַ „שטילע" שטיצע אויף אַ ספעציעלן צוועק.

אַ טרייסטוואָרט און אַן עצה, שטיצע און הילף פאַרן צווייטן, זיינען געווען קאָטעגאָריעס פון טאָגטעגלעכן לעבן ביי אונדזערע טאָטעס און מאַמעס אין שטשוטשין, ביז דעם לעצטן טאָג פון זייער לעבן.

יעקב זשמודסקי

RZECZPOSPOLITA POLSKA
Województwo Nowogródzkie
Powiat Szczuczyn

WYPIS
z ksiąg ślubnych ludności żydowskiej
miasta (okręgu) Szczuczyn
za rok 1936 słownie tysiąc dziewięćset trzydziestsiedem

Nr	Data	Imię i nazwisko narzeczonego i jego rodziców stan i miejsce zamieszkania	Wiek	Imię i nazwisko narzeczonej i jej rodziców stan i miejsce zamieszkania	Wiek	Umowa ślubna imię i nazwisko funkcjonarjusza i świadków obecnych przy ślubie
2	Listopada 77 287	Izaak Zmudzki syn Josefa i Hirli z domu Isserkawalerzam. w Szczuczynie	22	Rachela Lipman córka Izaaka Dawida i Sary z domu Jagminskiej panna zam. w Szczuczynie		Ustna Wyr. świadki: M. Nurkowski i L. Zerowatzjn

Miejsce, data i podpis rabina: Szczuczyn 12/5 1937 r. Rabin M. Rabinowicz
Pieczęć rabina
Pieczęć Prezydenta burmistrza, wójta gminy
Zgodność z przedstawionym mi oryginałem stwierdzam
Miejsce, data i podpis prezydenta, burmistrza, wójta gminy
Stwierdzam zgodność wydanego z główną księgą metrykalną
Szczuczyn dnia 12/5 1937 r.
Starszy Referent Duczka

אַ חתונה־באַשטעטיקונג אַרויסגענעבן דעם 12טן מאַי 1937
מיט דער אונטערשריפט פון רב הקהילה ר׳ י. מ. ראַבינאָוויטש

בעת אַ ראַיאָן־צוזאַמענטרעף פון פּייערלעשער־קאָמאַנדעס (1933)

די אַלגעמיינע יידישע דעלעגאַציע בעת דער פּייערונג פון איבערגעבן אַן עראָפלאַן
דער פּוילישער אַרמיי אין נאָמען פון שטשוטשינער פאָויאָט (יולי 1939)

ליבער לאָש

אויפקום אויפן שוועל פון אומקום

פאַקטן — מענטשן — דערשיינונגען

דווקא אין דעם לעצטן צענדליק יאָרן פאַרן אומקום, האָט דאָס יידישע עקאָנאָמישע און געזעלשאַפטלעכע לעבן אין שטשוטשין דורכגעמאַכט אַ פראָצעס פון אויפקום. טראָץ דער שטייגדיקער אַנטיסעמיטישער „אָוושעם"־פאָליטיק, וואָס עס האָבן אָנגעוועגדט די אָפיציעלע פוילישע קרייזן לגבי די יידישע ווירטשאַפטלעכע פאָזיציעס, וואָס האָבן זיך גאָר בולט געלאָזט פילן אויך אין שטשוטשין, האָט דאָך דאָס יידישע שטעטל זיך אָנטוויקלט אין אַ גאָר שנעלן טעמפּאָ אין אַלע מעגלעכע ווירטשאַפטלעכע געביטן. צוגלייך מיט דער דאָזיקער אָנטוויקלונג האָט זיך אויך פאַרשטאַרקט און אויסגע־ברייטערט די אָקטיוויטעט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פאָליטישן, געזעלשאַפט־לעכן און קולטורעלן לעבן.

די אָביעקטיווע הויפּט־סיבה פון דער דאָזיקער דערשיינונג איז געווען, דאָס פאַר־וואַנדלען שטשוטשין אין אַן אָפיציעלן אַדמיניסטראַטיוון צענטער, פון יאָר 1934, אַלס עקספּאָזיטור פון לידער פּאָוויאַט, און פון יאָר 1936 אַלס זעלבשטענדיקער פּאָוויאַט (נאָוואָגרודקער וואָיעוואָדשאַפט). דער פּאָוויאַט האָט אַרומגענומען די שטעטלעך: ראָ־זשאַנקע, אַרלאָווע, זשאָלודאק, וואָסילישאָק, סאָבאָקינצע, אָסטרין, נאָווידוואָר און קאָמיי־קע, אַלע דערפער און פּריצישע הויפן אין דער דאָזיקער סביבה, צוזאַמען אַן אַלגעמיינע באַפעלקערונג פון אַן ערך 40—50 טויזנט נפשות. די דאָזיקע אומגעגנט איז אויך פּריער געווען געבונדן עקאָנאָמיש־ווירטשאַפטלעך מיט שטשוטשין, דער גרעסטער און אָנטוויקלסטער ישוב אין דעם ראַיאָן, אָבער מיט דער אָפיציעלער דערהויבונג צו דער מדרגה פון אַ זעלבשטענדיקן פּאָוויאַט־צענטער, האָט דאָס שטעטל באַקומען אַ סטימול פאַר אַן אַלזייטיקער גיכערער אָנטוויקלונג מצד די אָפיציעלע מאַכט־אָרגאַנען. דאָס עפעקטיווע אויסנוצן פון די ניי־געשאַפענע מעגלעכקייטן איז ווילנדיק־ניט־ווילנדיק אַריינגעפאַלן אין די הענט פן די יידן, סיי אַלס פאַרוואָרצלטע איבערוועגנדיקע מערהייט פון דער אַלגעמיינער שטעטלדיקער באַפעלקערונג און סיי אַלס איניציאַטיווער עקאָ־נאָמישער פאַקטאָר, במשך צענדליקער יאָרן.

פאַרן יאָר 1930

ס׳איז אונדז געגעבן געווארן די מעגלעכקייט אַריינצוקוקן אינעם פּנקס פון געגנט־

קאָמיטעט „יעקאָפא" אין ווילנע, אַרויסגעגעבן אין יאָר 1931.* אינעם פּרק „די עקאָנאָמישע לאָגע פון די אַרומיקע שטעטלעך אין יאָר 1928/29", אויפן סמך פון אַן אויספֿאָרשונג אויף די ערטער פון דעם באַפולמעכטיקטן פון „יעקאפא" ה' שלום כהן, ווערט געבראַכט די קומענדיקע באַשרייבונג וועגן דער לאָגע אין שטשוטשין.

די אַלגעמיינע צאָל פון דער באַפעלקערונג איז 2.500 נפשות, פון דעם ביי אַ 2.000 יידן.

די הויפּט־באַשעפטיקונגען זיינען קרעמעריי און קליינהאַנדל. אין שטעטל פילט זיך אַן איבערפלוס פון קראָמען. אויסערדעם, עפענען זיך אין די אַרומיקע דערפער אַלץ נייע און נייע קריסטלעכע קראָמען, וועלכע ציען אַפֿ די לייזונג פון שטעטל. אין שטעטל גופא אַרבעט אַ קריסטלעכער קאָאָפּעראַטיוו און 3 גרויסע און רייכע פריוואַטע קריסטלעכע קראָמען (אַלקאָהאָל־געטראַנקן, שרייב־מאַטעריאַלן + בוכהאַנדלונג, גאַלאַנטעריע). אויף די מערק, וועלכע קומען פאַר איין מאָל אין וואָך (דאָנערשטיק) פאָרן אַן קרעמער מיט כלערליי סחורות, דערהויפּט טאַנדעטניקעס, פון אַלע אַרומיקע שטעטלעך. די קאָנקורענץ צוליב די אַלע אויסגערעכנטע טעמים איז זייער אַ גרויסע און די פרנסה — אַ קליינע.

דער קליינהאַנדל ליידט דאָסגלייכן פון דער קאָנקורענץ פון די פּרעמדע קליינהענדלער, וועלכע פאָרן אַן אויף די מערק, און איבערהויפּט פון דעם מאַנגל אין אומזאַץ־קאַפּיטאַל.

די שוסטער און שניידער זיינען זייער געדריקט. מען קויפט איבערהויפּט פאַרטיקע שיך און זאַכן. אין שטעטל און אין אַלע אַרומיקע דערפער געפינען זיך גוטע קריסטלעכע בעלי־מלאכות פון אַלע פאַכן.

5 בעקעריין האָבן דורכגעפירט גרויסע רעמאָנטן און אַרבעטן. אַנדערע בעקעריין זיינען געשלאָסן, ווייל זיי האָבן ניט קיין פאַסנדיקע לאָקאָלן און האָבן אויך ניט די מיטלען אויף דורכצופירן די געפאָדערטע רעמאָנטן.

כאַראַקטעריסטיש פאַר דער עקאָנאָמישער לאָגע אין יענע יאָרן, איז אויך דער אַלגעמיינער בילאַנס פון דער שטעטלדיקער גמילות־חסדים־קאַסע פאַר די יאָרן 1926—1929, וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין אַן אַנדערן פּרק פון דעם א"ד „יעקאָפא"־פּנקס:

הכנסה		הוצאה	
	זל.		זל.
הלוואה פון „יעקאפא"	2,000	אַרויסגעגעבענע הלוואות (1022)	59,748
אייגענע מיטלען *	5,328	אויסגעצאָלטע פּקדונות	4,275
פּקדונות	4,580	צוריקגעצאָלט „יעקאפא"	400
צוריקגעקערטע הלוואות	53,000	אַדמיניסטראַציע־הוצאות	455
		סאַלדאָ צום 1.1.1930	30
סה"כ	64,908	סה"כ	64,908

* פאָיען פון 177 מיטגלידער.

די גמ"ח־קאַסע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1922 דורך דער פאַרוואַלטונג פון דעם האַנטווערקער־פאַרבאַנד (משה־חיים מאַראַשינסקי, דוד פרידמאַן א"א). זי האָט זיך

* „אויף די חורבות פון מלחמות און מהומות" (1919—1931), רעדאַקטאָר משה שאַליט.

דער קאָמיטעט פון האַנטוואַרקער־פאַרבאַנד (1937)

פאַרנומען בלויז מיט אַרויסגעבן קליינע אַנפראַצענטיקע הלוואות פאַר געדריקטע בעלי־מלאכה אד״גל. נאָך דער אַנטשטייאונג פון דער פאַוויאַט־עקספאַזיטור איז די גמ״ח־קאַסע רעאָרגאַניזירט געוואָרן אין אַן אַלגעמיינער פאָלקס־באַנק, וואָס האָט בהדרגהדיק צוגעצויגן נייע צענדליקער מיטגלידער פון אַלע ווירטשאַפטלעכע קרייזן און אַזוי אַרום פילפאַכיק פאַרגרעסערט אירע אייגענע מיטלען און פּקדונות.

די נייע רעאָרגאַניזירטע פאַרוואַלטונג פון דער פאָלקס־באַנק (שמואל שנייַדער — פּרעזעס; מ. ח. מאראשינסקי, זוסל לעוויט, י. הערשל סקופּסקי, ברוך פורמאַן א״א) האָט אויסגעבריטערט די אָפּעראַטיוון טעטיקייט אין נייע פינאַנציעלע געביטן, אַזוי אַז די באַנק איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פינאַנציעלע אינסטיטוציע וואָס האָט געדינט די שטייגנדיקע ווירטשאַפטלעכע אַנטוויקלונג.

דאָס שטעטל וואַקסט

אין משך פון 5 יאָר (1934—1939) האָט זיך פולשטענדיק געענדערט דאָס אויסער־לעכע אויסזען פון שטעטל. אויפן אָרט פון אַלטע הילצערנע געביידעס אַרום דעם מאַרק־פלאַץ, זיינען אויסגעוואַקסן נייע דריי־ און פיר־שטאָקיקע מויערן (ס׳איז אויך צוגעגרייט געוואָרן אַ פּלאַן איבערצובויען דעם היסטאָרישן ״ראַד־קראָמען״). דער מאַרק־פּלאַץ און אַלע גאַסן זיינען געוואָרן אויסגעברוקירט, מיט טראָטוואָרן פון בריידע זייטן און ביימער־פלאַנצונגען. דער פערד־מאַרק איז אַריבערגעטראָגן געוואָרן פון צענטער אין דער ריכ־טונג פון די „פּראָוואָסלאָווע מאָגילקעס״ און אויף זיין אָרט איז געמאַכט געוואָרן אַ שטאָט־גאָרטן. אַרום דעם נייעם פערד־מאַרק און נאָך ווייטער, אין דער פאַרלענגערונג פון די פאַראַלעלע גאַסן ראָזשאַנקער און קאָלעיאָווער, האָט זיך אויסגעבויט אַ נייע פאַרשטאָט.

נייע בנינים, קראָמען און אונטערנעמונגען זיינען אויסגעוואַקסן אויך לענג־אויס די „פּריסאַדעס״: אין דער פאַרלענגערונג פון גראָדנער גאַס (ביז צו דער קאָלאָניע) און

פון ווילנער גאס (ביז צום אלטן בית־עולם). דאס זעלבע האט זיך געלאזט מערקן לענג־אויס דעם „בארג־אראפ", כמעט ביז צו דער קרייצונג מיטן לידער־גראדנער שאסיי־וועג. די נייע פאוויאטאוועג אינסטיטוציעס און אנשטאלטן האבן זיך קאנצענטרירט לענג־אויס דעם „בארג־אראפ".

טראץ דעם וואס די נייע הייזער און די צוגעקומענע באפעלקערונג זיינען אינעם גרעסטן טייל געווען ניט קיין יידישע, האבן אבער די איינגעזעסענע און צוגעקומענע יידן געהאלטן אין זייערע הענט די גאנצע בוי־באווענגונג און האבן דאמינירט אין אלע צווייגן פון דער וירטשאפט.

די יידישע וירטשאפטלעכע איניציאטיוו

אין דעם באהאנדלטן פעריאד האבן די ברידער יודל און בן־ציון גאנטשאראווסקי און זייער שוואגער בצלאל קליאטשקאווסקי אויסגעבויט א גרויסע דאמף־מיל און די שטאטישע עלעקטראוועניע. דער לאנגיאריקער ארענדאר פון קניאזשס טארטאק, משה גלעמבאצקי, האט אראפגעבראכט פון אויסלאנד נייע מאשינען און פילפאכיק פארגרע־סערט די פראדוקציע און דעם עקספארט פון דער פאבריק. יצחק דאווידאוויטש האט אינווועסטירט קאפיטאל אין דעם קניאזשס דיקטן־פאבריק (ארענדירט דורך די ברידער קאנאפאצקי) און אזוי ארום איז די פאבריק פאררעכנט געווארן אלס איינע פון די גרעסטע אין דעם צווייג אין גאנץ פוילן.

דער זעלבער יצחק דאווידאוויטש האט געגרינדעט אן אקציע־געזעלשאפט (חיים־לייב לידסקי, בערל פרוס, יוסף ליסטאווסקי א"א), וואס האט איבערגענומען די ראצ־אן־קאנצעסיע אויף טאבאק־אויסארבעטונגען און אלקאהאל־געטראנקען און אויך ארגא־ניזירט אן עקספארט־ביורא פון פוטער און אייער („יאיקעס"). די זעלבע אקציע־געזעל־שאפט האט איינגעפירט רעגולערע קאמוניקאציע־ליניעס (פאסאזשיר־אויטאבוסן און לאסט־אויטאס) מיט די ארומיקע שטעטלעך, מיט לידע און ווילנע, מיט גראדנע, וואל־קאוויסק, ביאליסטאק און ווארשע.

אין אנדערע צווייגן פון אקטיוויזירטער וירטשאפטלעכער איניציאטיוו אינעם באה־אנדלטן פעריאד, דארפן דערמאנט ווערן די סמאלארניקעס (הירש גאוורין, זכריה לאש, לייבל יעוועלעוויטש), וואס האבן פון זייערע אונטערנעמונגען אין דער סביבה עקספאר־טירט טערפענטין און צוגעשטעלט פארן אינערלעכן געברויך סמאלע און האלץ־קוילן. אויך דארפן דערמאנט ווערן: די דרוקעריי פון א. מאגאט און דאס קינא פון קאפל פארעצקי, וואס זיינען צוערשט געעפנט געווארן אין שטשוטשין אין די דרייסיקער יארן.

אויך דער יידישער האנדל האט זיך באדייטנדיק אויסגעברייטערט, אפגעזען פון דער אנטיסעמיטישער העץ־קאמפאניע, אז קריסטן זאלן נישט קויפן בייַ יידן („סווואי דא סווועגא"). די יידישע סוחרים און קליינהענדלער האבן זיך ארגאניזירט אין א פאר־באנד (די פארוואלטונג: יעקב גאלדבערג, שמואל י. שניידער, איטשע־מענדל לעווין, יוסף מאסטאווסקי, יעקב טעפליצקי א"א), וואס האט זיך פארטיידיקט קעגן די אנטי־סעמיטישע אנגריפן און געזוכט נייע ווענען צו זיכערן די עקאנאמישע עקזיסטענץ.

די קהילה און דאס רעליגיעזע לעבן

די פארטיידיקונג פונעם אלגעמיין רעליגיעז־געזעלשאפטלעכן לעבן איז אינספי־רירט געווארן דורך דער קהילה־פארוואלטונג, וואס איז געשאפן געווארן מיט דער

אַנטשטייאונג פֿונעם פֿאַוויאַט און האָט אַרומגענומען אַלע יידישע ישובים, וואָס זיינען איינגעגליידערט געוואָרן אין דער דאָזיקער אַדמיניסטראַטיוועך איינהייט. די שטשוטשין־נער פֿאַרוואַלטונג־מיטגלידער אין דער קהילה (איטשע־מענדל לעווין, משה אילוטאָוויטש, אברהם־אריה כאַזאַנאָווסקי, זוסל לעוויט, יצחק דאָוויד־אָוויטש, יוסף־אליהו זשמודסקי, משה שניידער א"א), האָבן פאַקטיש רעפּרעזענטירט אין אַלע אַלגעמיינע קהילה־ענינים דעם גאַנצן יידישן ישוב פון פֿאַוויאַט. דער שטשוטשינער רב הרה"ג ר' יחיאל־מיכל ראַבינאָוויטש איז געווען דער הויפּט־רב פון דער אַלגעמיינער קהילה.

פֿאַרוואַלטונג־מיטגלידער פון דער קהילה (פון רעכטס): משה אילוטאָוויטש און משה שניידער

הרה"ג ר' יחיאל־מיכל ראַבינאָוויטש (פון באַראַנאָוויטש) האָט איבערגענומען דעם כסא־הרבנות אין שטשוטשין אין יאָר 1926, נאָכדעם ווי דער פריערדיקער רב הרה"ג ר' יהודה־לייב כאַסמאַן האָט פֿאַרלאָזט דאָס שטעטל און עולה געווען קיין ארץ־ישראל. נאָך איידער ר' י. מ. ראַבינאָוויטש איז אָנגעקומען אַלס רב אין שטשוטשין (די ערשטע רבנישע שטעלע זיינע), איז ער שוין געווען גוט באַקאַנט אין דער רבנישער וועלט אַלס חריף ובקי ומחדש בתלמוד (מען האָט אים געפֿונען דער „אפיקי־ים" א"נ פון זיין חיבור) און אַלס פֿראָמינענטער עסקן פון „אגודת־ישראל". אין באַראַנאָוויטש (אַלס איידעם פון באַקאַנטן "מוסר"ניק און וואַלד־סוחר ר' יוסף הורביץ) האָט ר' י. מ. ראַבינאָוויטש זיך פֿאַרנומען מיט לערנען, רעליגיעז־געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט און האַלץ־מסחר. אין שטשוטשין האָט ער אין די ערשטע יאָרן זיך פֿאַרנומען בעיקר מיט לערנען און דער־ליידיקן זיינע רבנישע התחייבותן, אָבער נאָך דעם ווי ער איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס הויפּט־רב פון דער אַלגעמיינער קהילה, האָט ער אויך געמוסן אַרײַנדרינגען אין אַלע רעליגיעז־געזעלשאַפֿטלעכע קהילהשע אָנגעלעגנהייטן און איז געוואָרן די רעפּרע־זענטאַטיוועך פיגור פון דער גאַנצער יידישער באַפֿעלקערונג אינעם פאַוויאַט.

דאָ איז דאָס אָרט צו דערמאָנען אויך אַנדערע עסקנים און כלי־קודש, וואָס האָבן רעפּרעזענטירט דאָס רעליגיעז־געזעלשאַפטלעכע לעבן אין שטשוטשין אויפן שוועל פון אומקום.

אַלס גבאים אין די בתי־מדרשים (אין „נייעם" און אין „אַלטן") זיינען געווען באַקאַנט: אברהם־יעקב לאָש, איטשע־מענדל לעווין, משה אילוטאָוויטש, אשר מוסענזאָן, מענדל פּאָרעצקי, משה גלעמבאָצקי (אין די פּריערדיקע יאָרן: יואל לעוויט, נח קראָנ־גאָלד, משה־יהושע מעדלינסקי, הירש גערניצקי, משה שניידער). דער שמש פון דעם „נייעם" בית־מדרש איז געווען זעליג כוואַלעצקי און פון דעם „אַלטן" משה נוטשקאָווסקי.

אַלס בעלי־תפילהס אין די ימים־נוראים און ימים־טובים זיינען געווען באַקאַנט: דער שו"ב אריה־לייב זערנשטיין, חיים־לייב פרוטשאַנסקי, חיים־יאָסל קאָפּעלמאַן, אברהם־יעקב לאָש.

אַלס עסקנים אין דער חברה „חיי אדם" (מיט אַן אייגענעם געמויערטן בית־מדרש), צו וועלכער עס האָבן געהערט בעיקר בעלי־מלאכהס, זיינען געווען באַקאַנט: שייעל שקליאַר, חיים־יאָסל קאָפּעלמאַן, אַלטער סקופסקי, איטשע־יאַנקל שניידער, דוד פרידמאַן. דער אָפּיציעלער בעל־תפילה און בעל־קורא פון דער חברה איז געווען דער א"ד ח. ל. פּרוטשאַנסקי (מיט יאָרן פריער: דער חזן אָשר בערעזאָווסקי). דער רבי פון דער חברה איז געווען דער פּרוש ר' רפאל (מיט יאָרן פריער: דער גמרא־מלמד ר' וועלוול רוסיאַנסקי).

אַלס עסקנים אין דער חברה „תפארת בחורים" (אין דער גרויסער הילצערנער שול), צו וועלכער ס'האָבן געהערט בעיקר רעליגיעז־געשטימטע בחורים און יונגע „באַלע־בעסלעך", זיינען געווען באַקאַנט: דוד און שלום פּרוטשאַנסקי, כעמע און בנימין־משה לידסקי, מרדכי לאצקי, לייב וואַסילסקי, אליהו קראַוויטץ. דער רבי פון דער חברה איז געווען דער שוחט ר' יעקב אַבראַמסקי (ביי וועלכן אייניציקע תלמידים פון די וועלטלעכע שולן האָבן נאָך דאָן געלערנט פריוואַט משניות און גמרא).

אַלס עסקנים אין דער חברא־קדישא זיינען געווען באַקאַנט: משה אַרליאַנסקי, אַלטער סקופסקי, יאַנקל ווילענסקי, איטשע־יאַנקל שניידער א"א.

דאָס פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע לעבן

דאָס פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע לעבן פון שטעטל האָט ניט געהאַט קיין שום שייכות אָדער אָפּשפּיגלונג אין דער קהילה, ווי עס האָט זיך געמערקט אין די גרויסע שטעט, ווו עס איז אָנגעאָנגען א שאַרפער צווישנפּאַרטייישער קאַמף אַרום דער קהילה. די דאָזיקע אינסטיטוציע אין שטשוטשין איז געווען גאָר א נייע דערשיינונג, וואָס האָט אַרומגענומען נאָר די טראַדיציאָנעל־רעליגיעזע ענייַנים און האָט זיך געשטיצט אויף די טראַדיציאָנעלע שטעטלדיקע עסקנים. די עסקנים פון דער קהילה (איטשע־מענדל לעווין, משה אילוטאָוויטש, יצחק דאָווידאָוויטש) זיינען אויך געווען די יידישע פאָרשטייער פון שטעטל אינעם אָרטיקן ראָט פון דער גמינע און אינעם פאָוויאַטאָוון געזעלשאַפט־לעכן ראָט — און קיינער האָט קיינמאָל נישט קריטיקירט אָדער קוועסטיאָנירט די דאָזיקע פאָרשטייערשאַפט.

בכלל האָט זיך אין שטעטל, אין די לעצטע יאָרן, נישט געפילט קיין ברויזנדיקער צווישנפּאַרטייישער קאַמף אָדער פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכער קאַמף. דער „בונד" און „צוקונפט" זיינען געווען אָפּגעשוואַכט * און די ציוניסטישע מחנה האָט זיך פּאַרנו־

ביים אָרון־הקודש אין בית־מדרש „חיי אדם"

אייגע פון די לעצטע לוויות פאַרן אומקום (אלול תרצ"ז — 1937) בעת דער קבורה אויפן „נייעם" בית־עלמין פון צבי ב"ר משה־יצחק עפשטיין. דער צווייטער פון רעכטס איז דער לערער יוסף־אליהו זשמודסקי און דער לעצטער לינקס — זיין עלצטער זון יצחק. (קרובים פון פאַרשטאַרבענעם)

מען מי דער געווײַנטלעכער לויפיקער אַרבעט, לויט אַנווייזונגען פון די צענטראַלע אַרגאַנען. אַקטיוויטעט האָבן אַרויסגעוויזן די יוגנט־באַוועגונגען: בית"ר *, „השומר הצעיר" * און „פרייהייט" *, ווי אויך דער „החלוץ" און די ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל (אין די לעצטע צוויי פאַרבאַנדן זענען געווען באַקאַנט אַלס אַנפירער: לאהקע און מאָטל סענדעראָווסקי, יאַנקל ראַדונסקי, יוסף מאָסטאָווסקי, רפאל פרידמאַן, אשר יאַנטשוק, הערשל לעווין א"א).

דער סניף פון „החלוץ" (1933)

אַלס אַלגעמיינע ציוניסטן („על המשמר") זיינען אָנגעגאַנגען: איטשע־מענדל לעווין, יוסף־אליהו זשמודסקי, אשר קאַצעראָוויטש, זכריה לאש, שמואל שניידער, משה אילוטאָוויטש א"א. זיי פלעגן זיך אַקטיוויזירן בעת אַן אַקציע פאַרן קרן־היסוד אָדער בעתן פאַרשפרייטן שקלים צום ציוניסטישן קאָנגרעס. די אַקציעס פאַרן קרן־קיימת האָבן זיך געשטיצט אויפן „החלוץ" און אויף דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און זיינען געפירט געוואָרן דורכן מורשה יעקב גלעמבאָצקי.

קולטור און דערציאונג

די אַלגעמיינע קולטור־געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט זיך קאָנצענטרירט אין־און־אַרום די א"ד פאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע קרייזן, יוגנט־באַוועגונגען און פאַרבאַנדן. זיי האָבן אָרגאַניזירט עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען און דיסקוסיע־אָוונטן, אַראָפגעבראַכט פרעלעגענטן פון די צענטראַלע אַרגאַנען, אַרויסגעגעבן פלוג־בלעטלעך און אויפרופן, פאַרשפרייט צייטונגען און זשורנאַלן, אויפגעשטעלט ספּאָרט־סעקציעס און דראַמאַטישע קרייזן. דער „החלוץ" און די ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל האָבן געהאַט אַ

* פרטים ווערן אָנגעגעבן אין די פריערדיקע באַשרייבונגען פון דעם פרק. (ל. ל.).

בשותפותדיקע פוטבאָל־סעקציע, וואָס האָט אַנטיילגענומען אין צווישנשטעטלדיקע פאַרמעסטונגען, און אַ דראַמאַטישן קרייז, וואָס איז אויפגעטראָטן אויך אין אַלע אַרומיקע שטעטלעך. דער אָנפירער פון אט די ביידע פאַראַנשטאַלטונגען איז געווען משה טאַנקוס, וועלכער איז געווען סיי אַ באַקאַנטער פוטבאָל־שפילער („דער פלאַניטשקאַ פון גראָדנער קרייז" — האָט מען אים גערופן) און סיי אַ פעאיקער רעציטאַטאָר און אַקטיאָר (ער איז אַ ברודער פונעם באַווסטן אַקטיאָר י. טאַנין פון דער „ווילנער טרופּע").

דער „החלוץ" און די ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל האָבן געשטיצט די אַלגעמיינע פאַלקס־ביבליאָטעק - און האָבן אַקטיוו מיטגעווירקט ביי דער אַנטוויקלונג פון דער „תרבות"־שול.

אין יאָר 1934/35 האָט סוף כל סוף די „תרבות"־שול זיך איינגעשאַפט אַ פאַסיקן נייעם בנין און אויסגעברייטערט אירע אויפנאַם מעגלעכקייטן, אַלס די איינציקע יידיש־געזעלשאַפטלעכע פאַלקס־שול. די מלוכהשע פאַלקס־שול פאַר יידישע קינדער (די א"ג „שאַבאַסווקע") האָט אַרומגענומען בלויז אַ דריי צענדליק תלמידים פון דעם ערשטן— צווייטן קלאַס און האָט באַשעפטיקט איין לערערין (עסיאַ פליסקין־שניידער). אין דער פוילישער „פאַושעכנער" שול האָבן געלערנט אין די לעצטע קלאַסן (5—7) אַן ערך 40 יידישע תלמידים. די „תרבות" שול האָט אַרומגענומען דעם איבערוויגנדיקן חלק פון די יידישע קינדער אין שול־עלטער (אַן ערך 350 תלמידים) און האָט געהאַט אַ מכינה און פולע 7 קלאַסן.

אין משך פון איר עקזיסטענץ (פון יאָר 1920/21) האָבן זיך אין דער „תרבות"־שול געביטן פאַרשידענע לערער, בעיקר פון ווילנער קרייז (צוו"א — יוסף כ"ץ, א. כארמאַץ, י. גראָנימאָוו, חיה מוסענזאָן, א. דארדאק, חיה סאָנענזאָן, יעסקאַ געשאָנאָוויטש,

די העברעאישע פאַלקס־שול אין יאָר 1922

די „תרבות"־שולע אין יאָר 1928

די „תרבות"־שולע אין יאָר 1929

י. ראַטשקאָ, י. שטיינגאַרטן, א. פֿאַזניאַק, אסתר קראָם). נאָר דער שטשוטשינער לערער יוסף־אליהו זשמודסקי איז מיטגעגאַנגען מיט דער „תרבות"־שול איר 20־יאָריקן וועג פון שווערקייטן און דערגרייכונגען און איז געגאַנגען דעם לעצטן וועג בראש פון זייגע הונדערטער תלמידים און תלמידות וואָס ער האָט דערצויגן אין שטשוטשין.

יוסף־אליהו זשמודסקי (געבוירן אין יאָר 1882 אין יאַטוויסאָק), איז געווען אַ העברעאישער לערער און ציוניסטישער דערציער אין שטשוטשין נאָך פאַר דער ערש־טער וועלט־מלחמה * (אין יענער תקופה האָט ער אויך פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען אין די ציוניסטישע זשורנאַלן „היום" און „הצפירה"). די מלחמה יאָרן האָט ער דורכגעמאַכט אין טיף־רוסלאַנד (מיליטאָפאָל), וווּ ער האָט געלערנט יידישע פֿליטים־קינדער און אַרויסגעגעבן אַ העברעאישן געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישן ביולעטין. קיין שטשוטשין וויידער האָט ער זיך צוריקגעקערט אין יאָר 1922 און פון דאַן זיך איבערגעגעבן דער דערציִ־ערישער אַרבעט און לימוד אין דער „תרבות"־שול ביז דעם לעצטן שול־יאָר (1938/39 איינשליסלעך) **. ער איז געווען דער לערער פון עברית און תנ"ך אין די לעצטע קלאַסן און אויך געגעבן פֿריוואַטע לעקציעס פאַר צוגרייטן אין די צוויי קעגנשטאַנדן די יוגנטלעכע וואָס האָבן נאָכן פאַרענדיקן די „תרבות" שול געפאָרן פאַרזעצן זייער לערנען אין די העברעאישע גימנאַזיומס אַדער לערער־סעמינאַרן אין גראָדנע, לידע און וויילנע (די שוועסטער רייזל און רחל שאַפּירא, מאיר, איידע און שמחה מאראשינסקי, מעניע, מאיר און פּאָליע גלעמבאָצקי, רפאל פרידמאַן, תמרה קאליקעס, שרה לאָש, יצחק און יהודית זשמודסקי א"א).

אין די א"ד שטעט האָבן אין די דרייסיקער יאָרן געלערנט און באַקומען מיטל־בילדונג (גימנאַזיאלע אַדער פאַכמענישע): — יוסף און מרדכי קאַמענעצקי, מאַנעס כאַזאַנאָווסקי, שלמה פּאָטאָצקי, איתמר פּרוס, אליהו צוקערמאַן, יעקב מאַזאָוויעצקי, הירש קאַמענעצקי א"א).

אין דעם שטשוטשינער פּוילישן לערער־סעמינאַר האָבן שטודירט און באַקומען לערער דיפּלאָמען: רייזל און אברהם מרדכי מעדלינסקי, דאָבקע פאַרעצקי, דינה רובינשטיין, רייזל יעוועלעוויטש, מאיר קאַפּלאַן, יצחק טאַשמאָווסקי, יעקב כאַצעק, ליבער לאָש. דעם שפּעטערדיקן פּעדאַגאָגישן ליצעאום אין שטשוטשין (נאָר פאַר מיידלעך) האָבן געענדיקט: רבקה, פרידמאַן, ליבע יעוועלעוויטש, ליזע ביאַלאָסטאָצקי, טשערנע כווילע־

---

* פרטים וועגן זיין דעמאָלטיקער טעטיקייט ווערן אָנגעגעבן אין די פריערדיקע באַשרייבונגען פונעם ערשטן חלק. דאָ איז כדאי אויך צו באַמערקן, אַז דער אַריגינעלער פאַמיליע־נאָמען פון י. א. זשמודסקי איז גאָר י פ ה, אַזוי האָט געהייסן די גאַנצע פאַמיליע אין יאַטוויסאָק און אַזוי האָבן זיך גערופן זייגע 2 ברידער און 2 שוועסטער, וועלכע האָבן פון שטשוטשין עמיגרירט קיין אַמעריקע אין יאָר 1910: בן־ציון יפה (חזן אין שריפּטשטעלער); קדיש יפה און כיענע יפה (ביידע באַקאַנטע זשורנאַליסטן פון „טאָג — מאַרגן־זשורנאַל"); תמרה יפה (די פרוי פון באַקאַנטן העברעאיסט און תנ"ך־קאַמענטאַטאָר יהושע קאַפּלאַן). תמרה און י. קאַפּלאַן, צוזאַמען מיט זייערע 3 התונה־געהאַטע טעכטער (לאה, חנה און שפרה) האָבן נאָך דער אַנטשטייאונג פון מדינת־ישראל פאַרלאָזן אַמעריקע און זיך באַזעצט אין ישראל. (ל. ל.).

** אין צווישנצייט האָט ער געאַרבעט אַלס לערער איין יאָר אין העברעאישן גימנאַזיום אין סווואַלק און צוויי יאָר אין דער „יבנה"־שול אין גראָדנע (ל. ל.).

דער בנין פון מלוכהשן לערער־סעמינאַר

וויצקי, לוסיע שוועדסקי. די א״ד אַביטוריענטן פון סעמינאַר און ליצעאום האָבן געאַרבעט בעיקר אין די „תרבות״־שולן (פון דער סביבה און אין ווייטע שטעטלעך) אַלס לערער פון די פּאָלאָניסטישע קעגנשטאַנדן (די פּוילישע שפּראַך, די היסטאָריע און געאָגראַפּיע פון פּוילן), ווי אויך פון די אַלגעמיינע קעגנשטאַנדן (צייכענען, האַנטאַרבעט, גימנאַסטיק).

פון די א״ד אַביטוריענטן פון מיטל־שולן האָבן בלויז צוויי דערגרייכט אוניווער־סיטעט־בילדונג: מאיר מאַראַשינסקי האָט שטודירט מעדיצין אין דער שווייץ און האָט עמיגרירט קיין אַרגענטינע; יוסף קאַמעניעצקי האָט שטודירט הומאַניסטיק אין ווילנער או.ס.ב. און געווען שפּעטער (אין די יאָרן 1940/41) דער דירעקטאָר פון דער יידיש־סאָוויעטישער מיטל־שול אין אָסטרין.

פּאַרן אומקום זיינען אין שטשוטשין גופא געווען מיט העכערער בילדונג: די אַפּטייקערין מערקע ליפּמאַן און איר שוועסטער די באַקטעריאָלאָגין הינדע יאַסינאָווסקי, דער אַפּטייקער חיים־פּייוול מאַראַשינסקי, די דענטיסטין זינע מאַרשאַק. די צווייטע יידישע דענטיסטין (ליזע סאַפּיר־דוואַרעצקי) האָט געשטאַמט פון לידע און דער יידי־שער מעדיצין־דאָקטאָר (י. העללער) האָט געשטאַמט פון ווילנער סביבה.

אין שטשוטשין האָט מען אויך אין די לעצטע יאָרן זיך גרויסגעהאַלטן דערמיט, וואָס די צוויי שטעטלדיקע „זיידקעס״ זיינען באַקאַנטע כעמיקער־וויסנשאַפּטלער אין דער וועלט: ד״ר ישראל (זיידקע) מאַרשאַק — אין פּאַריז; אינזש. בן־ציון (זיידקע) לעוויט — אין תל־אביב. ביידע זיינען אַוועק פון שטשוטשין נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן אָבער איבערגעלאָזט אין שטשוטשין זייערע פּאַמיליעס און

אָנגעהאַלטן קאָנטאַקט מיט דאָס שטעטל ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה *.

די שארית־הפליטה

די אויבן אָנגעמערקטע פאַקטן און דערשיינונגען פונעם אַלזייטיקן אויפקום זיינען אַ סך ברייטער און אויסשעפלעכער באַשריבן געוואָרן דורכן מחבר פון די דאָזיקע שורות ערב דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין אַ ספּעציעלער געדרוקטער זאַמלונג (אין דער שטשוטשינער דרוקעריי), וואָס איז דערשינען דעם 15־טן אויגוסט 1939, און האָט געזאָלט דינען אַלס אָנהייב פון אַ פּעריאָדישער אויסגאַבע א״נ „שטשוטשינער לעבן״. צוויי וואָכן שפּעטער (דעם 1־טן סעפּטעמבער 1939) איז אויסגעבראַכן די פּויליש־דייטשישע מלחמה און דעם 18־טן סעפּטעמבער 1939 האָט אין שטשוטשין אַריינגעמאַרשירט די רויטע אַרמיי און מיט דעם מאָמענט איז פּולשטענדיק אָפּגעשטעלט געוואָרן דער פּראָצעס פון פּריערדיקן אויפקום.

אין די צוויי יאָר סאָוויעטישער הערשאַפט (1939—1941) האָט זיך ווידער געביטן דער אויסערלעכער אויסזען פון שטעטל און דער לעבנס־תוכן פון די יידישע תושבים, וואָס האָבן זיך גענומען אַריינפּאַסן אין דער נייער סאָוויעטישער ווירקלעכקייט. אַן ערך 60 יידן זיינען אין דעם פּעריאָד אַרויסגעפירט געוואָרן אַלס „ניעבלאָגאַדיאָזשנע״ עלעמענטן אין טיף רוסלאַנד, דאָקעגן האָבן זיך אין שטשוטשין באַזעצט אַן ערך 200 יידישע פּליטים פון די שוין דאָן דורך די דייטשן אַנעקסירטע מערב־געביטן פון פּוילן. בעת די דייטשן זיינען אַריין אין שטשוטשין (יוני 1941) האָט זיך אינעם שטעטל געפונען אַן אַלגעמיינע באָפעלקערונג פון אַן ערך 5000 נפשות, פון דעם קרוב 3000 יידישע.

דער מחבר פון די דאָזיקע שורות האָט באַזוכט שטשוטשין אין אוגוסט 1945, אַ יאָר נאָכדעם ווי דאָס שטעטל איז דורך דער רויטער אַרמיי צוריק באָפרייט געוואָרן פון די היטלעריסטישע הערשער. ער האָט דאָן געפונען אין שטעטל 8 יידישע נפשות פון די פאַרמלחמהדיקע תושבים און צוזאַמען מיט זיי צונויפגע־שטעלט אַ רשימה פון אַלע לעבן־געבליבענע, וועלכע האָבן אין משך פונעם א״ד יאָר געפרווועט זיך צו פאַרבינדן מיטן שטעטל, זוכנדיק זייערע קרובים און באַקאַנטע. די דאָזיקע רשימה האָט אַרומגענומען 68 פערזאָן, פון זיי: 54 פערזאָן, וואָס זיינען בשעתם אַרויסגעפירט געוואָרן אין טיף רוסלאַנד אָדער וואָס זיינען אַנטלאָפן מיט דער אָפּטרעטנדיקער רויטער אַרמיי (אין יוני 1941); 8 פערזאָן, וואָס זיינען געווען אין די וועלדער מיט פּאַרטיזאַנער; 5 פערזאָן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביי קריסטן און איינע אַן אָפּגעראַטעוועטע פון די קאָנצענטראַציע־לאַגערן.

מיר ברענגען דאָ די פולע רשימה (לויטן א״ב) פון דער דאָזיקער שארית־הפליטה:

איוועניצקי שרה, איציקזאָן צדוק, באַלאַנסקי טייבע, ביאַלאָסטאָצקי געניע, בלאָך

---

* פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן פולשטענדיק פאַרלאָזט שטשוטשין די פאַמיליעס טאַרטאַצקי און רובינאָוויטש — גרויסע וואַלד־סוחרים און באַקאַנטע פאָדראַטשיקעס אין אַמאָליקן רוסלאַנד — וואָס זייערע קינדער זיינען נאָך דאָן געפאָרן פון שטשוטשין שטודירן אין די אוני־ווערסיטעטן פון מאָסקווע און פאַריז. פון דער פאַמיליע טאַרטאַצקי זיינען פאַראַן אין דער וועלט באַקאַנטע געלערנטע און זשורנאַליסטן. די פאַמיליע רובינאָוויטש האָט זיך באַקאַנט געמאַכט מיט זייער קאָנטינענטאַלער עקספּאַרט־אימפּאַרט־געזעלשאַפט א״נ „סאַיר״ — די ראשי־תיבות פון די דריי ברידער־שותפים: סעמיאָן, אַרקאַדי, ייסאַק רובינאָוויטש. (ל. ל.).

בערל און פרוי גיטל (וויטאָווסקי), בלאָך צביה, בערסטאָוויצקי לייב, בערעזאָווסקי פייגל, בערעזאָווסקי שמעון און זון, גאָוורין דוד, גאַלפּערין יהודה, גאַנטשאַראָווסקי בנציון, האַלפּערין ישראל, וואסילסקי מרדכי, וויטאָווסקי מלך, וויץ בנימין, וויינער אליהו, זשמודסקי יעקב, חייט רפאל, טאַנקוס משה, טאשמאָווסקי דוד, טשערניאַק לייזער, הירש און שייע, יעווליעוויטש העניע, כץ שמואל מרדכי, פרוי און צוויי קינדער, לאָש ליבער, לידסקי ישראל, ליפמאַן (זשמודסקי) רחל און טאָכטער, מאַזאָ־וויעצקי יעקב, מאָסטאָווסקי יוסף, מעדלינסקי אברהם מרדכי, שוועסטער רייזל און טאָכטער, נוטשקאָווסקי חנה, נוטשקאָווסקי לייב און שלמה, ניבולסקי יוסף, סטאָצקי חיה, פּאָלאָטשעק הירש־לייב, פּרעסמאַן שמואל, פריש (ליסטאָווסקי) סאָניע און פינף קינדער (פּאָניע, מרים, צילע, חנה, יצחק), קאָטשייסקי רחל, קאַמעניעצקי יוסף, קאַמעניעצקי משה צבי, קאָסאָווסקי לייזער, קראָוויעץ דוד, ראָטמאַן מרדכי, ראַפּאַלאָ־וויטש משה, רובינשטיין יצחק, רובינשטיין ליזע און צוויי קינדער, שאָסטאַק יענטע, שניידער משה און שוועסטער צביה, שניידער שמואל יעקב.

פון די אויבנדערמאָנטע פּערזאָנען, זיינען שפּעטער אָנגעקומען קיין מדינת ישראל — 39; אין סאָוויעט־רוסלאַנד זיינען פאַרבליבן — 22; זיך צעשפּרייט איבער אַנדערע לענדער — 7.

אין שטשוטשין גופא, אויפן פּעלד וואָס זיך געצויגן לענגאויס דער מזרח־זייט פון שטעטל, צווישן דעם „אַלטן" און דעם „נייעם" בית־עולם, זיינען פאַרבליבן אויף אייביק 2060 הייליקע קערפּערס פון שטשוטשינער יידן, באַערדיקטע אין איין גרויסן בריידער־קבר — אַן איבערבלייב און דערמאָנונג פון אויפקום און אומקום.

ביים בריידער־קבר (1945)

פרק ג'

שואה ונקם — אומקום און נקמה

אינעם דאָזיקן פרק ברענגען מיר דאָס גביית־עדות פון 5 אָפּגעראַטעוועטע פערזאָן, וועלכע האָבן דורכגעמאַכט די טראַגישע תקופה פון אומקום אין שטשוטשינער געטאָ און שפעטער אין די אַרומיקע וועלדער אַלס פּאַרטיזאַנער (1941—1944). די 5 פערזאָן זיינען (אַלע אין ישראל): משה שנייידער און יעקב מאַזאָוועצקי (פון שטשוטשין); גאָלדע בוטרימאָוויטש (פון אָסטרין); ישראל און זון שרגא זלאָטשאָווסקי ((פון בעליצע).

דעם דאָזיקן מאַטעריאַל ברענגען מיר אין עבֿרית, בכדי אויך די קינדער פון שטשוטשינער לאַנדסלייט אין ישראל (ווי דער ישראלדיקער נייער דור בכלל) זאָלן קענען לייענען פון מקור דעם דאָזיקן קאַפּיטל פון טראַגישן אומקום און הערואישער נקמה פון זייערע נאָענטסטע.

אין יידיש ברענגען מיר אינעם דאָזיקן פרק: די געקירצטע דערציילונגען פון צוויי אָפּגעראַטעוועטע פרויען — חיה סטאָצקי און רייזל מעדלינסקי, וועלכע האָבן דורכגעמאַכט די טראַגישע תקופה — די ערשטע אין קאָנצרעס־פוילן און די צווייטע — אין ווילנער סביבה.

דער רעדאַקטאָר

א. הרג ושואה בנפש וברכוש

גביית-עדות מפי משה שניידר ויעקב מזובצקי (שצ'וצ'ין), גולדה בוטרימוביץ (אוסטרינה), ישראל ושרגא זלוצ'ובסקי (בליצה)

כניסת הגרמנים

היחידה הראשונה של הצבא הגרמני נכנסה לשצ'וצ'ין ביום 26 ביוני 1941, היום הרביעי מאז החלה ההתקפה המלחמתית של הנאצים על בריה"מ. יחידה זו נכנסה מכיוון העיירה רוז'נקה, שם נורו על־ידה כ־80 יהודים באמתלה של „התנגדות מזויינת". בשצ'וצ'ין „הסתפקו" הגרמנים בכך, שאסרו כמה עשרות מנכבדי־העיירה כבני־ערובה להתנהגות שקיטה, החזיקום במאסר 3 ימים ושיחררום לבתיהם.

הגרמנים הקימו מועצה ומשטרה מקומית, מקרב האוכלוסיה הפולנית: האחים קוצוט (בנאים); בני־הדודים נוביק (מורים); יאז'בסקי ונאומצ'יק (פקידים); פילצקי

ובניו (שומרי תחנת מכבי־אש וה־„שבת־גויים" של האוכלוסיה היהודית). הם שירתו את אדוניהם החדשים בנפש חפצה ובלב שלם במשך כל תקופת השלטון הנאצי בשצ׳וצ׳ין והיו מראשי הפורעים והרוצחים בעת כל ההריגות ביהודי הגיטו.

הקומנדנטורה הגרמנית, שהטילה את שלטונה על העיירה והסביבה, מנתה 15—20 אנשי־צבא ואזרחים, שהתמקמו בשטח האחוזה וה„פאלאץ" של הגראף דרוצקו לובצקי, בירכתיה הצפוניים של העיירה. עם התארגנותם במקום יצאו הגרמנים ל„צייד" ראשון ברחובות העיירה, תפסו את אחד הבנים של משה באיקלסקי (שהפולנים הצביעו עליו כעל „קומוניסט") ותלוהו בכיכר השוק.

ה„יודנראט" והמשטרה היהודית

בתחילת יולי 1941 מינו הגרמנים „יודנראט" בהרכב שלהלן: י. פורצקי (יו"ר, פליט מדאנציג שהגיע לשצ׳וצ׳ין עם פרוץ מלחמת פולין—גרמניה, בספטמבר 1939), משה אילוטוביץ׳, ויצחק מנדל לווין (מראשי הקהילה בשצ׳וצ׳ין, התפטרו לאח"מ מה„יודנראט"), חיים לייב לידסקי, יוסף ליסטובסקי, זוסל לוויט וצבי מרשינסקי. אח"כ צורפו ל„יודנראט" — ברל סוסנוביץ, מנדל פורצקי, יודל שבדסקי ואחרים.

המשטרה היהודית מונתה בהרכב שלהלן: רפאל פרידמן (המפקד), אלתר רטמן, שמחה מרשינסקי, אהרן קמנצקי ואחרים.

משרד ה„יודנראט" היה בבית פוריא (רחוב גרודנה) ומשרד המשטרה בבית רטמן (רחוב וילנה). על ה„יודנראט" היה למלא, בעזרת המשטרה היהודית, בדייקנות ובמהירות, את כל הדרישות של הגרמנים בכסף מזומן, צרכי מזון, דברי הלבשה והנעלה, מתכות (זהב וחפצי־חן) ולהקפיד על ההוראה, שכל גבר ואשה עד גיל 60 יעסקו בעבודה לטובת הגרמנים, כמובן, ללא כל תמורה.

על המוסדות הנ"ל הוטלה האחריות גם למילוי ההוראות „האדמיניסטרטיביות", כגון: לענוד את הטלאי הצהוב בעת הליכה ברחוב; לא להימצא ברחובות אלא בשעות שהותרו לכך; לא לבוא במגע עם האוכלוסיה הלא־יהודית; לא להראות „בשוק"; לא לצאת את תחומי העיירה. למרות האיסורים הללו, קיימו היהודים מגעים עם הלא־יהודים (בתקופה הראשונה) והיו מחליפים עמהם בגדים וחפצים יקרים בצרכי־מזון. באותה תקופה עוד גרה כל משפחה בביתה הקודם ועוד התנחמו באשליות־ידיעות שהנה בעוד כמה שבועות יחזרו הצבאות של הרוסים...

ההריגה הראשונה וסגירת היהודים בגיטו

האשליות החלו להתנדף כאשר ביום אחד של מחצית אוגוסט 1941 בחרו הגרמנים 40 יהודים מבין אלה שעבדו סמוך ל„פאלאץ" (בחפירת עמדות־מגן נגד התקפה אווירית), הוציאו את כולם להורג ביריה וקברום בו במקום. בין הרוגים אלה היו: הרצל מדלינסקי, לייב לווין, יעקב ויטובסקי, אשר ינצ׳וק ואח׳.

כשבוע לאחר־מכן, פורסם הצוו בדבר סגירת היהודים בגיטו בתוך שטח מצומצם שהקיף את הרחובות שלהלן: רחוב רוז׳נקה ורחוב הרכבת, מרחבת השוק עד לתחנת החשמל, שני רחובות ה„פליאנט"; רחוב גרודנה ורחוב וילנה, מרחבת השוק עד לבתי ה„מיעשטשאנעס" הלא־יהודים. באופן כזה פונו היהודים מכיכר השוק, שם היו הבתים הטובים ביותר, וכן נוצרה סביבם טבעת של אוכלוסיה נוצרית ופרבוסלבית

עויינת אשר סגרה עליהם מכל הצדדים (נוכח עובדה זו לא טרחו הגרמנים להקיף את שטח הגיטו בגדר מלאכותית). עם גמר ריכוזם של כל יהודי שצ׳וצ׳ין לתוך שטח הגיטו (כ־2500 נפש) נוספו עליהם עוד כ־500 נפש, שהגרמנים גרשו מן האחוזות והכפרים הסמוכים, וגם מהעיירות רוז׳נקה הקרובה ומבליצה המרוחקת. כל אלה נתקבלו על ידי תושבי שצ׳וצ׳ין כאחים לצרה ונקלטו בעין יפה למרות הצפיפות האיומה ששררה בגיטו בלאו הכי והמחסור בצרכי מזון שהחמיר מיום ליום.

השמדת האינטליגנציה ו„כלי־קודש״

כשבועיים לאחר סגירת הגיטו, ציוו הגרמנים על המשטרה המקומית (הפולנית) לאסוף „לצרכי רישום״ את כל האינטליגנציה היהודית (מורים, רופאים וכיו״ב) וכן את הרב ואלה שעסקו אי־פעם בצרכי הקדושה והדת („כלי קודש״), על משפחותיהם. כאשר נאספו כ־10 משפחות שמנו יחד כ־50 נפש (ביניהם הרב ר׳ יחיאל מיכל רבינוביץ, השו״ב ר׳ לייב זרנשטיין, המלמד והשוחט ר׳ יעקב אברמסקי, המורים יוסף אליהו ז׳מודסקי, יצחק טאשמאווסקי ויעקב חאצק, רופאת השיניים ליזה דבורצקי־ספיר) — הובילום הגרמנים אל מחוץ לעיר עד למבואות הכפר טופילישקי (מרחק של כ־8 ק״מ משצ׳וצ׳ין) והוציאום להורג ביריה, ליד בורות שהוכנו מבעוד יום. עדי ראיה מקרב הכפריים שחזו בהריגה זו, סיפרו לאחר מכן, כי הגרמנים השאירו את ההרוגים מתבוססים בדמם ליד ובתוך הבורות ולא כיסום בעפר אלא למחרת היום. נוכח עובדה זו, מצא את עצמו ר׳ יעקב אברמסקי, לאחר שהתאושש בלילה מההלם, כי הוא לא נפגע מהכדורים, חזר באותו לילה לגיטו וסיפר את אשר קרה. הוא גם רשם ביומן שניהל את קורות היום הזה ואת כל האירועים האחרים בתקופת הגיטו עד לחיסולו הסופי (9 במאי 1942), בו נורו יעקב אברמסקי ועוד אנשים בחוצות העיירה, כאשר ניסו להתחמק מן השורות שצעדו אל גיא ההריגה ההמונית.

שלושת החודשים האחרונים

בשלושת החודשים האחרונים (פברואַר—מאי 1942) הגבירו הגרמנים את הלחצים הכלכליים והפסיכולוגיים על מנת לדכא עד היסוד כל רגש אנושי וכל ניצוץ של תקווה ולהחדיר במקומם את רגש היאוש התהומי ואבדן כל תקווה, כהכנה לקראת „היום האחרון״.

השוטרים הפולניים שהופקדו על היהודים בעת עבודתם מחוץ לתחומי הגיטו (בעיקר בתחנת הרכבת רוז׳נקה, לשם היו יוצאים כל יום עם שחר וחוזרים מאוחר בלילה) — התקלסו והשתוללו ללא כל מעצורים. גרמנים בתפקידים שונים ועוזריהם הפולנים * היו מתפרצים מדי יום אל משרד ה„יודנראט״ ומכריזים על הטלי־עבודה והטלי־רכוש, דורשים זהב וכסף, תובעים מעילי־פרווה וחפצי־חן. הגרמנים האיצו תוך איומים באנשי ה„יודנראט״ והמשטרה היהודית, למלא את כל הדרישות והתביעות בקפדנות ובמהירות.

על אף המרירות שפעמה בלבותיהם של האנשים ביחס לשני המוסדות „היהודיים״

---

* יצויין כאן, כי מקרב הביאלורוסים שהיו הרוב באוכלוסייה הלא־יהודית, רק יחידים נתגייסו מרצון לשורת משתפי־הפעולה עם הנאצים.

הללו, אשר שימשו מכשיר ביצוע בידי השלטון השטני לביזה ולדיכוי, יש לציין, כי היתה הכרה כללית בגיטו, שהם מבצעים את הדברים ללא משוא פנים ועושים כל שביכולתם על מנת להקל ואף לעזור. ה„יודנראט" אירגן שירות רפואי בתחומי הגיטו ודאג לעזרה רפואית ראשונה, וכן סיפק מנות של מרק חם לחולים ולתשושי־כוח מן המטבח הציבורי שהקים למטרה זו. בהקמת המטבח ובהפעלתו טיפלו: ישראל זלוצ׳וב־סקי (ממגורשי בליצה), שלום ויטיצקי, רבקה פרידמן ואחת מבנות סטנצקי (אשת לסניק). ארבעתם היוו מעין ועדת־תזונה ליד ה„יודנראט", היא שטיפלה גם במשלוח חבילות־מזון לשצ׳וצ׳ינאים שגוייסו למחנות העבודה — „טאדט" בלידה.

תושבי הגיטו אף ידעו לספר, כי חיים לייב לידסקי, שהיה יו״ר ה„יודנראט" בשלושת החודשים האחרונים, היה רושם את בניו ראשונים בתור לכל עבודות מפרכות, וכן היה מביא ראשון את החפצים שדרשו הגרמנים. הוא גם סיכן פעם את חייו־הוא, כאשר לא מילא אחרי ההוראה של מפקד המשטרה המקומית, להביא למשטרה את שני הפעוטים (ילדה בת 6 וילד בן 4) של שלמה בוטרימוביץ, שנורה עם אשתו צביה על שהחביאו את הפרה שלהם מחוץ לעיירה. שלמה בוטרימוביץ מסר את פרתו לאיכר באחד הכפרים הסמוכים והיה יוצא לשם בלילות להביא קצת חלב בשביל ילדיו וגם בשביל חולים מבני־משפחתו. שכנה של האיכר הלשינה על המעשה הזה וכך נתפס שלמה בוטרימוביץ והוצא להורג, כאמור, יחד עם אשתו.

באותו יום הוצא להורג גם הזוג קופלמן (אחד מבניו של חיים יאֶסל) על שהכניס לגיטו קצת תפוחי אדמה וכיכר לחם שהשיג אצל כפרי מן הסביבה. הרוצחים דרשו גם את דמם של הילדים וציוו על ה„יודנראט" להביא את שני הפעוטים של בוטרימוביץ ואת שלושת ילדיו (שתי בנות ובן אחד) של קופלמן. לאחר שסירב חיים לייב לידסקי להביא את הפעוטים, הטילה המשטרה הפולנית על שלושה שוטרים יהודיים (שמחה מרשינסקי ועוד שניים לא שצ׳וצ׳ינאים) לעשות זאת, אך גם הם התמהמהו מלבצע את הפקודה. לכן אספו הפולנים בעצמם את כל חמשת הילדים וגם את שלושת השוטרים והוציאום להורג בחצר בית המשטרה הפולנית.

חיים־יאֶסל קופלמן הנ״ל נורה לאחר ימים אחדים ביום שבת, כאשר יצא לרגע קט אל מפתן ביתו, עטוף טלית והציץ החוצה *. פתאום הופיעו מולו גרמנים וירו בו ללא שהייה, הסתובבו בו במקום וירו שנית באיטשע יענקל שניידר, שנזדמן במקרה לאותו מקום.

הגרמנים חדרו באותה שבת אל תחום הגיטו במטרה לגלות אמהות „מטופלות" בילדים רבים ולרצחן נפש על ילדיהן. הם גילו את שרה ראבאוו, בת מונס לידסקי, ורצחוה נפש, אך משלא גילו אמהות נוספות, כיוונו את רוביהם אל כל נפש יהודית שנזדמנה להם על דרכם. הם התקדמו בצעדים אטיים לאורך רחוב הרכבת של הגיטו, מזמן לזמן היו פונים לתוך בית מגורים או חצר (כאילו בודקים את המצב הסניטארי), מוציאים את קרבנותיהם אל הרחוב ויורים בהם.

באותה שבת נרצחו בצורה זו כ־20 נפש — גברים, נשים וטף (ביניהם גם בצלאל קופלמן, בנו השני של חיים יאֶסל, וכן פייגל מעקעל ודוד זלוצ׳ובסקי שהיו באותה הדירה). הגוויות של הנרצחים נאספו במוצאי־שבת על ידי המשטרה היהודית והובלו

---

* בביתו של חיים יאסל (מגבאי ביהכ״נ „חיי־אדם" ובעל־תפילה נודע ומבוקש) נתקיים „מנין" בתקופת הגיטו, בראשותו של אברהם־יעקב לוש, שנפטר באורח טבעי זמן קצר לפני חיסול הגיטו.

אל בית־הקברות, אך בגלל הכפור והשלג שירד כל הלילה לא הובאו הקדושים לקבורתם אלא למחרת היום.

השבת האחרונה — כ״ב באייר תש״ב

מתוך כוונות זדון ומשטמה קבעו הגרמנים את יום השבת כיום הרג והכחדה, לכן גם נערכה ההריגה הנ״ל בשבת, מעין „חזרה" לקראת השבת האחרונה לחיסולם הטוטאלי של תושבי הגיטו — השבת של פרשת בהר־בחוקותי, כ״ב באייר תש״ב (9 במאי 1942).

יומיים קודם לכן ניתנה פקודה ל„יודנראַט", להפסיק לחלוטין כל יציאה מתחום הגיטו ולחייב את כולם למסור מיד את השאריות של זהב וכסף וחפצי חן. למחרת היום (יום ששי, 8 במאי) נראתה מחוץ לגיטו קבוצת כפריים, מצויידים בכלי־חפירה, שהובלו על ידי אנשי ס. ד. לכיוון בית־הקברות היהודי „החדש". משום מה לא נתפשטה הידיעה הזאת בתוך הגיטו וכך ישנו הנדונים למוות את שנתם האחרונה ללא זעזוע מיוחד.

בשבת ה־9 במאי, בשעות הבוקר המוקדמות, פקדו אנשי ה„יודנראט" והמשטרה היהודית את הבתים והודיעו בפקודת השלטונות על עריכת התקהלות ברחבת בתי־הכנסת, לצרכי מיפקד כללי של האוכלוסיה (לרבות תינוקות וחולים). כאשר נתאסף כל הקהל, הופיעו במקום: השטאַבס־לייטער ווינדיש הגרמני ועוזרו וואסיוקביץ׳ הפולני מן הגעביטס־קאַמיסאריאט בלידה; מפקד המשטרה המקומית קוצוט וראש המועצה המקומית יאז׳בסקי (שניהם פולנים); וקבוצה של כ־25 נושאי־מקלעים מאנשי ס. ד.

לאחר שהשורות של המתקהלים נסגרו כהלכה לפי ההוראה (משפחה־משפחה), הודיע מפקד המשטרה המקומית, כי הכוונה היא לבחור 500 איש (על משפחותיהם), בעלי מלאכה ואנשי עבודה, אשר יועברו ללידה, ואילו האחרים יתפזרו לבתיהם. משהורכבה הקבוצה הזאת (ביניהם גם חלק מאנשי ה„יודנראט" והמשטרה היהודית), ניתנה לאנשיה הפקודה לצעוד אל כיוון כיכר־השוק, שם נצטוו לשכב על האדמה עם הפנים למטה, תחת משמר כבד של המשטרה הפולנית.

בינתיים הופיעה ברחבת בתי־הכנסת קבוצה של רוכבי אופנוע גרמניים, מצויידים בתת־מקלעים, והחלו יורים אל תוך ההמון. ניתנה פקודה לזוז כשהרוצחים מקיפים את השורות מכל הצדדים, ממטירים יריות בלתי־פוסקות ומכוונים את הנדונים אל מחוץ לעיירה, אל הבורות שהוכנו מבעוד יום, שם חיכתה כבר כיתת־יורים של ליטאים ולאטבים, שביצעה קודם לכן את אותה „אקזקוציה" בעיירות האחרות של איזור לידה.

האנשים שהיו מובלים אל הבורות, נצטוו להתפשט, לשים בצד את בגדיהם ולאחר מכן להכנס לתוך הבורות. הרוצחים המטירו אש־מקלעים והטילו רימונים אל תוך הבורות, אח״כ היו מכסים את ההרוגים בשכבת כלור ומכינים את האחרים ל„אקזקוציה", שנמשכה עד שעה 5 אחה״צ. לאחר מכן הופיע השטאבס־לייטער ווינדיש (שהיה נוכח עם כל מלוויו במקום ה„אקזקוציה"") במשך כל שעות היום) בפני היהודים, ששכבו כל אותו הזמן עם פניהם למטה בכיכר־השוק, והכריז את הדברים הבאים: יהודים בלידה גנבו נשק מאת גרמנים, לכן השמדנו את כל היהודים הטפילים באיזור כולו; אם תתנהגו כהלכה ותעבדו ביעילות, תשארו כולכם בחיים...

למחרת היום ניתנה רשות ליהודים, לאסוף את הגוויות שהיו מוטלות מיום אתמול לאורך כל הדרך מרחבת בית־הכנסת לגיא־ההריגה ולהטמינן ליד אותו קבר־אחים.

כך נתמלא שאול־האבדון בשצ׳וצ׳ין עם 2060 גוויות קדושות של גברים, נשים וטף — אנשי קהילות שצ׳וצ׳ין ורוז׳נקה (ומן הכפרים הסמוכים) ובליצה, שעלו במוקד הטומאה באותה „שבת קודש" של כ״ב באייר תש״ב.

אחרי ההריגה הגדולה

אותם 500 היהודים שנשארו בחיים, חזרו לגיטו והסתדרו כולם ברחוב אחד של ה„פליאנט" (הצד הגרודנאי). הופעל מחדש ה„יודנראט" (חיים לייב לידסקי, יוסף ליסטובסקי וצבי מרשינסקי), נפתח מחדש המטבח הציבורי, שוקם בית־המרחץ הציבורי (שהיה עזוב תקופה ארוכה), אורגן „מניין" בבית־תפילה קבוע, אף נוסד „חדר" (במחתרת) בשביל כ־30 ילדים יתומים, ללא אב ואם, שהגיעו לשצ׳וצ׳ין יחד עם שרידי־החרב שלאחר ההריגות בווסילישקי, ז׳לודוק, ראדין ועיירות אחרות, שגם שם נערכה ה„אקזקוציה" ההמונית במחצית הראשונה של חודש מאי 1942.

היהודים קיבלו 4 עגלות עם סוסים להוצאת הזבל שנצטבר בתחום הגיטו ותוך כך השתמשו בהם להבאת צרכי־מזון מן הכפרים הסמוכים בשביל המטבח הציבורי שפעל בהנהלתו של ישראל זלוצ׳ובסקי (מבליצה). ה„זאָנדערפירער" הגרמני החדש, שהופקד על העיירה, נאות תמורת שלמונים להרשות ליהודים לעבד את הגינות שליד הבתים ואף לקצור תבואה בשדות הכפריים היהודיים של קולונה, שנטבחו כולם בשצ׳וצ׳ין.

אולם מצב זה לא נמשך אלא חודשים ספורים בלבד, עד שהגרמנים נוכחו לדעת כי אכן נרגעו הרוחות לאחר ההלם של „השבת האחרונה" וכי ניתן כבר שוב לנצל אבק־אדם זה בעבודה מפרכת. בחודש ספטמבר 1942 החלו הגרמנים להרכיב קבוצות אנשים ושלחום למחנות העבודה „טאָדט" בלידה, ווילייקה, קרסנה, אושמנה ובוריסוב. במשך מחצית השנה שלאחר מכן כמעט רוקנה שצ׳וצ׳ין לחלוטין משארית הפליטה (אחרוני היהודים שהיו בה אז נשלחו ללידה בקיץ של שנת 1943).

בין יוצאי שצ׳וצ׳ין שהתרכזו במחנה־העבודה „טאָדט" בלידה היו (חלק מהם גם עם בני־משפחותיהם): חיים־לייב לידסקי, יוסף ליסטובסקי, צבי מאראשינסקי, נחום סטוצקי, נחמיה לידסקי, יוסף צירולניק, יעקב קמנצקי, משה־צבי ואהרן קמנצקי, יעקב מצולסקי, תנחום ומשה שניידר, נחמיה חזנובסקי, אריה ווסילסקי, מיכאל מורדוכוביץ, אהרן־צבי מזובצקי, גד ויטובסקי, חיים זונשיין, יקותיאל בלוך, רבקה ינצ׳וק, חיה רפלוביץ ואחרים.

ביום 17 בספטמבר 1943 ריכזו הגרמנים את כל היהודים ממחנה־העבודה הנ״ל, הכניסו אותם לקרונות־רכבת אטומים ושילחום אל מחנה־ההשמדה מאידנק.

הרכבת עשתה את דרכה במסילה לידה—מוסטי—וולקוביסק, מסילה שהיתה מוכרת ליוצאי שצ׳וצ׳ין והסביבה. אכן, כאשר התקרבה בלילה הרכבת לתחנת מוסטי והחלה להאיט את מהלכה, החליט משה שניידר לפרוץ את רשת־הברזל, שסגרה על האשנב היחידי בקרון, ולקפוץ החוצה. הוא הפציר בשצ׳וצ׳ינאים אחרים שהיו אתו באותו קרון לעשות כן ושיכנע את מלך ויטובסקי וירחמיאל לידסקי לקפוץ בעקבותיו. שלושתם היו אחר־כך פרטיזנים־לוחמים: שני הראשונים נשארו בחיים ואילו ירחמיאל לידסקי נהרג במלחמת־הפרטיזנים.

עוד שצ׳וצ׳ינאית אחת שהייתה באותה הרכבת (חייה סטוצקי) ניצלה בדרך נס לפני שהגיעה למאידנק, אך כל שאר השצ׳וצ׳ינאים שהיו באותה רכבת המוות הגיעו למאידנק ומצאו שם את מותם בכבשני האש והגאז.

ב. מלחמה ונקם במשמידי־העם

לפי גביית־עדות מפי משה שניידר ויעקב מזובצקי (ומקורות אחרים)

שלושה־עשר שרידי־חרב

מתוך כ־2500 יהודי שצ׳וצ׳ין, שהיו בעיירה או במקומות אחרים של האיזור, בתקופת הכיבוש הנאצי, נתגלו לאחר סיום מלחמת־העולם השניה 13 נפשות בלבד, מהן: חייה סטוצקי הנ״ל, שניצלה בדרכה אל מחנה־ההשמדה מאידנק; רייזל מדלינסקי (ובתה) שהתחפשה לנוצריה בסביבות ווילנה; רחל קאטשייסקי, צביה בלוך ולייזרקה קוסובסקי (בהיותו נער), שהיו חבויים אצל כפריים ביאלורוסים; משה־צבי קמנצקי ויצחק רובינשטיין, שהיו ביחידת־האספקה של פלוגת (אוטריאד) הפרטיזנים היהודיים ע״ש קאלינין, שאורגן ופעל בפיקודם של שלושת האחים המהוללים — טוביה, זוסיה ועשהאל ביעלסקי (מנובוגרודוק); משה שניידר ומלך ויטובסקי (הנ״ל), האחים אליעזר, צבי וישעיה צ׳רניאק, ויעקב מזובצקי, שהיו ביחידות־קרב של פרטיזנים סובייטיים.

ארבעה לוחמים שנפלו בקרב

ארבעה פרטיזנים־לוחמים משצ׳וצ׳ין לא זכו ליום־השיחרור מעול הנאצים, הם נפלו במלחמת־הפרטיזנים: האחים מיירים וירחמיאל לידסקי והבני־דודים אהרן ומרדכי קמנצקי. קורותיהם ונפילתם בקרב הונצחו בקצרה ב„ספר הפרטיזנים היהודיים״ (בהוצאת „ספרית הפועלים״, 1958), בפרק „יד ללוחמים״ (חלק ב׳), שם נאמר:

לידסקי מיירים. נולד ב־1917 בשצ׳וצ׳ין. הגיע ליער באוגוסט 1943. היה באוטריאד „בורבה״, בריגאדה „לנין״, פושצ׳ה ליפיצ׳אנסקה. נפל בזמן המצוד, ביוני 1944.

לידסקי ירחמיאל. נולד ב־1919 בשצ׳וצ׳ין. הגיע ליער בספטמבר 1943, בקפצו מרכבת שהובילה יהודים למאידנק. הצטרף לאוטריאד „בורבה״, בריגאדה „לנין״, פושצ׳ה ליפיצ׳אנסקה. עבר לאחת היחידות של הגנראל קאפוסטה. יצא למסע לגרודנו, חזר לפושצ׳ה ליפיצ׳אנסקה. היה ב„ראֵטאַ״ יחד עם אחיו מיירים ונפל יחד אתו.

קמנצקי אהרן. נולד ב־1909 בשצ׳וצ׳ין. בא ליער לאוטראד „בורבה״, בריגאדה „לנין״, פושצ׳ה ליפיצ׳אנסקה, בראשית אוגוסט 1943. נפל ב־4.9.1943 בעמדו על המשמר בכפר פרקופ.

קמנצקי מרדכי. נולד ב־1918 בשצ׳וצ׳ין. הגיע לאוטריאד „בורבה״ באוגוסט 1943. נפל על המשמר בכפר פרקופ, כאשר הוקף פתאום על־ידי משמר־סיור גרמני (ב־4.9.1943), ערב המצוד של הסתיו.

בספר הנ״ל (בפרק „עדה אחת ביערות ליפיצ׳אנסק״) מתוארות גם הנסיבות בהן נפלו ארבעת הפרטיזנים משצ׳וצ׳ין:

...הכוחות הגרמניים המשיכו את לחצם על הפושצ׳ה. הבריגאדה ה־לנינית התחלקה לשני אוטריאדים, שנעו ממקום למקום בנסיון להטעות את האויב. הגרמנים ניתקו מחלקה אחת שעסקה בהכנת הספקה ובמלאכות שירות שונות והדפו אותה בין הניימאן לשצ׳ארה, לקחו אותה בשבי והחזיקוה במטה הוולאסובצים בז׳טל עד היום האחרון לפני השיחרור. לפני נסיגת הגרמנים הועלה הבית על הכלואים באש. ביניהם היו... וגם האחים מיירים וירחמיאל לידסקי משצ׳וצ׳ין נפלו פה.

...אותו יום התקיפו הגרמנים את משמר־הגבולות הפרטיזני של הפושצ׳ה הליפיצ׳־אנית ליד פרקופ. שני פרטיזנים יהודיים — אהרן ומרדכי קמנצקי משצ׳וצ׳ין נהרגו.

ידוע עוד, כי ארבעתם היו לפני כן במחנה־העבודה „טאַדט" בלידה; הווה אומר, שלושה מהם ברחו משם אל הפרטיזנים כחודש לפני שליחת היהודים למאידנק ואילו הרביעי (ירחמיאל לידסקי) הצטרף לפרטיזנים (אל אחיו) לאחר שקפץ מרכבת המוות.

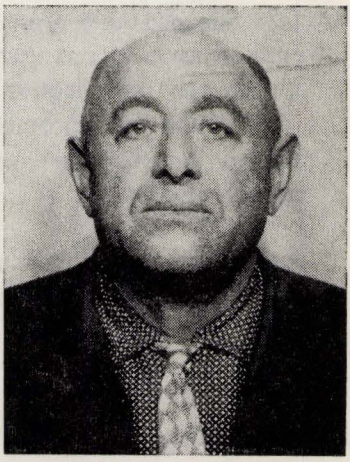
שלושה אחים נועזים

קורותיהם של שלושת הפרטיזנים־הלוחמים האחים אליעזר, צבי וישעיה צ׳רניאק לא נודעו (שלושתם נשארו בשצ׳וצ׳ין). יש אומרים, כי שלושתם יצאו את גיטו שצ׳וצ׳ין כבר בחורף 1942 (לפני ההריגה הגדולה), בהיותם עדיין נערים צעירים, לחפש מחבוא אצל כפריים בסביבה ונאספו בדרך על־ידי פרטיזנים סובייטיים.

הם נקלעו לאוטריאד הנודע ע״ש סובורוב, שפעל במסגרת הבריגדה המפורסמת „פוביעדאַ", בפיקודו של הגנראל בולאַק. לוחמי האוטריאַד הנ״ל נזכרים לתהילה ולתפארת, על אומץ לבם ומעשיהם הנועזים, בתולדות מלחמת־הפרטיזנים של ברה״מ נגד הכובש הנאצי. שלושת האחים צ׳רניאק נמנו עם הפרטיזנים־הלוחמים, להם הוענקו עם גמר מלחמת־העולם אותות־הצטיינות מטעם הממשלה הסובייטית, בעד מעשי־גבורה שביצעו במלחמת־הפרטיזנים.

קורותיו של מלך וויטובסקי (היגר לארה״ב) שלובים בקורות המובאים להלן של משה שניידר (אתו קפץ מרכבת המוות), וכן מובאים להלן קורותיו של יעקב (יאשקה) מזובצקי, כפי שנרשמו מפיהם* (שניהם בישראל).

התותחן ותותחו

משה שניידר

משה שניידר ושני הצעירים מלך וויטובסקי וירח־מיאל לידסקי, לאחר שקפצו מרכבת המוות בקרבת תחנת מוסטי, כאמור לעיל, מצאו את עצמם לא רחוק מירכתי היערות שהיו שייכים לאחוזתו של הגראף בז׳ולודוק. אך הם כיוונו את פעמיהם לא לז׳ולודוק ואף לא לשצ׳וצ׳ין, שם לא היה אז אף יהודי אחד, אלא לכפר רקוביץ׳ שליד הנהר ניעמאַן, כי היה ידוע להם ששם מתחיל איזור של פרטיזנים וביניהם נמצא אחיו של ירחמיאל לידסקי (מיירים). את הדרך לכפר רקוביץ (מרחק של כמה עשרות ק״מ) הם עשו תוך 4 לילות (כי בשעות היום היו מסתתרים ביערות), וגם זה תוך סכנת־נפשות מתמדת ורצופה, תודות לעזרתם של 2 כפריים שנזדמנו להם בדרך ושמתוך רחמנות נתנו להם קצת אוכל וכיוונו אותם אל המטרה. אכן, בהגיעם לכפר נתקלו בחוליה של פרטיזנים יהודיים, שקיבלו את הבאים בדמעות גיל, הובילום אל מפקדם הרוסי והמליצו לקבלם לשורות הלוחמים.

ירחמיאל לידסקי הצטרף אל אחיו הבכור והוצב ליחידת המקלענים של האוטריאַד

---

* גם קורות אלו מובאים כאן רק בחלקם ובצורה תמציתית בלבד.

„בורבה", — שניהם מצאו את מותם, כאמור לעיל, בזמן המצוד אשר שמו הגרמנים על ריכוזי הפרטיזנים בפושצ'ה ליפיצ'יאנסקה, בחודש יוני 1944, שבועות מיספר לפני שהצבא האדום השתלט על השטח הזה. משה שניידר ומלך וויטובסקי הוצבו ליחידת החבלנים של האוטריאד הנ"ל, שמתפקידה היה לפוצץ מסילות־ברזל ולערוך התקפות־פתע על אובייקטים צבאיים של הגרמנים. מלך וויטובסקי נשאר ביחידה הזאת כל הזמן ונמנה עם הלוחמים המצטיינים, שהיו מתנדבים לביצוע פעולות־חבלה מסוכנות בתוך שטח האוייב. ואילו משה שניידר הועבר לאחר כמה שבועות ליחידת המפקדה ונתמנה תותחן ראשי לתותח היחידי של האוטריאד, שהוא עצמו גילה והכשירו לפעולה.

מאז יוני 1941, כאשר הצבא האדום נסוג בפני התקפת־הבזק של הגרמנים, נשאר תקוע בסביבה הנדונה טאנק רוסי גדול, עם תותח רציני. במשך השנתיים שחלפו בינתיים, כוסה הטאנק עפר וחלודה ושום איש לא שם לב לכך, אך משה שניידר בהיותו תותחן־סמל אשר שירת קודם בצבא הפולני, החליט לבדוק את הענין מקרוב. אכן נתגלה, כי התותח של הטאנק עודנו במצב טוב וכי בתוך הטאנק נשאר גם מלאי של פגזים. משה שניידר עם עוד 2 פרטיזנים יהודיים עמלו שבוע ימים עד שהוציאו את התותח מתוך הטאנק, ניקו את החלודה, התקינו עגלה מיוחדת בשביל התותח והפגזים. כאשר הובא התותח מצוחצח ומבריק אל רחבת המפקדה שבתוך היער, האירו פניהם הרציניים של המפקדים הרוסיים והם שיבחו בהערכה גלוייה את מעשהו זה של משה שניידר, כי עד אז לא היה לאוטריאד אף תותח אחד.

התותחן ותותחו קיבלו מעמד מיוחד בתוך האוטריאד, כי הם הבטיחו חיפוי־אש ליחידות המקלענים והחבלנים הן בעת פעולות־התקפה והן בעתות נסיגה. ותפקיד זה בוצע ע"י משה שניידר בכשרון ובדביקות — כפי שצויין לא־פעם בפקודות־יום של המפקדה, ביחוד לאחר ההתקפות המוצלחות של האוטריאד על חיל־מצב גרמני בעיירות רודה־יאבורסקה, ז'טל, נקרישקי, ז'ולודוק, בחורף 1944. גם בעת המצוד (הנ"ל) אשר שמו הגרמנים על ריכוזי הפרטיזנים בחודש יוני 1944, מילאו התותחן ותותחו תפקיד חשוב ביותר, כי הפרטיזנים היו כל הזמן בנסיגה אל תוך היערות והיה צורך להבטיח חיפוי־אש באופן מתמיד ורצוף במשך כמה שבועות. יתר על כן, בעת הנסיגה היו התותחן ותותחו נשארים בקוו־האש לאחר שהלוחמים היו נסוגים מהשטח, וכך היה נאלץ משה שניידר לסגת יחידי ואחרון — הוא ותותחו ופגזיו וסוסו ועגלתו (כי את כל אלה שירת הוא יחידי). גם דבר זה צויין לשבח בפקודה האחרונה של מפקדת האוטריאד, בעת פיזור לוחמיו עם גמר מלחמת־הפרטיזנים (יולי 1944), אף־על־פי שהמפקדה מצידה והתותחן מצידו ידעו היטב כל הזמן, כי בעד השארת נשק או תחמושת בידי האויב, היה בפרטיזנים דין אחד — מוות ביריה...

בספרו של משה כהנוביץ „חלקם של היהודים בתנועת הפרטיזנים של רוסיה הסובייטית" (יצא לאור ברומא, 1948) — נאמר לגבי שתי הפעולות הנ"ל:

„בעת ההתקפות על חיל־מצב גרמני בעיירות... סייעה בהרבה האש הארטילרית של האוטריאד „בורבה" להסתערות על מוצבי־הבטון ומוקדי־האש של הגרמנים". וכן... „הפרטיזנים של הפושצ'ה הליפיצ'יאנית, בעת המצוד הגדול (יוני—יולי 1944), סמוך לשיחרור האיזור, היו נאלצים לאכול את סוסיהם, בהיותם נדונים למות מרעב אלמלא לא הגיע בזמן הצבא האדום המשחרר".

משה שניידר נמנה עם קבוצת הפרטיזנים היהודיים, שהגיעה באופן בלתי־ליגאלי (דרך נמל טריאסטה) לארץ־ישראל על סף מלחמת־הקוממיות, ולקחה חלק פעיל במלחמה זו בשורות צבא־ההגנה־לישראל.

הלוחם את מלחמת־היהודים

יעקב מזובצקי

יעקב (יאשקה) מזובצקי היה נתון כמה שבועות בפחד מוות, כי חברו לנשק, פרטיזן רוסי, אתו יחד היה ממונה על מקלע גדול, הודיע למפקדה לאחר קרב מסויים עם גרמנים, כי יאשקה זנח את המקלע בשדה־הקרב והשאיר לידו את הרוסי יחידי. יאשקה ברח מן האוטריאד שלו „איסקרא" והסתתר בין הפרטיזנים של האוטריאד היהודי ע"ש קאלינין, בפיקודם של האחים ביעלסקי הנ"ל, עד שנתברר דינו במפקדה שלו. המפקדים הרוסיים של „איסקרא" זכרו ליאשקה את העובדה, כי הוא היה ממייסדיו של האוטריאד ומלוחמיו הראשונים, לכן ביטלו את האשמה (גם מחוסר הוכחות) ונתנו לו את האפשרות לחזור ל„איסקרא".

יעקב מזובצקי הוא מן היהודים הראשונים אשר ברחו ממחנה־העבודה „טאָדט" בלידה (בדצמבר 1942) במטרה ברורה, להתארגן ביערות כפרטיזנים, ללחום בגרמנים ולנקום את הדם היהודי השפוך. עוד בהיותו במחנה־העבודה הצליח להשיג רובה־ציד קצר, ניהל שיחות עם צעירים רבים שייברחו ליערות ולבסוף גיבש קבוצה של 7 צעירים איתם יצא לדרך לא נודעת. היה ביניהם אחד מהעיירה וורונובה, אשר הכיר את הסביבה והוא שהוביל אותם בלילה אל היער זאמיסלובה בקרבת מקום. הצעירים החליטו להשאר ביער זה ולהתחיל לפעול, אך בראש־וראשונה היה עליהם להשיג אוכל וכלי־עבודה כלשהם על־מנת להקים סככת־מגורים בתוך היער. לכן יצאו בלילה אל אחד הכפרים שבסביבה, הקיפו את הבית שבקצה הכפר, העירו את תושביו ותחת האיום של רובה־הציד (שלמעשה לא ירה כלל) הכריחום לתת את אשר דרשו. לאחר־מכן תבעו עגלה רתומה לסוס בכדי להוביל את ה„שלל" הייערה, אך כאשר יצא הכפרי מהבית להראות להם את מקום המצאו של הסוס, התחמק בנו אחריו והזעיק את אנשי הכפר. כיוון שלפרטיזנים המתחילים הללו לא היה כל נסיון קודם, הם לא בדקו תחילה את מבואות הכפר ודרכי הנסיגה ממנו, לכן מצאו את עצמם בפעולתם הראשונה מוקפים מכל הצדדים באש צולבת של רובים. אחד מהם נהרג במקום, שניים נתפשו ונמסרו למחרת־היום לגרמנים, ארבעה התפזרו בסביבה, כל אחד לדרכו, ביניהם יאשקה שנשאר מעתה לבדד.

יעקב מזובצקי עשה כמה ימים גלמוד בתוך מערה שגילה בנבכי־יער, אך משהחל הרעב להציק לו ללא־נשוא, החליט לצאת ויהא מה. בלילה אחד התדפק על חלונו של בית בודד („כוטאָר") וסיפר ל„אָסאדניק" שיצא אליו החוצה את כל אשר קרה לו. ה„אָסאדניק", שהיה עצמו שוכן־יערות בשנות 1939/41, כי בהיותו קצין פולני הסתתר בפני המשטרה הסובייטית שחיפשה אחריו להגלותו לסיביר, — התרגש מסיפורו של יאשקה, הכניסו הביתה והאכילו לשובע. לאחר־מכן הוביל אותו אל ביקתה בתוך היער הסמוך, שם עשה יאשקה את הימים והיה בא לביתו של מצילו בלילות להתחמם ולקבל צידה.

ה„אָסאדניק" לא עודד את רצונו של יאשקה, לעזוב את הביקתה ולהצטרף אל הפרטיזנים הרוסיים אשר שוטטו בסביבה (באותה שעה היו אלה עדיין חבורות בודדות ובלתי־מאורגנות של קצינים וחיילים מהצבא האדום, שנשארו תקועים באיזור מאז נסיגתו

של הצבא ביוני — יולי 1941 או שברחו לאחר־מכן מהשבי הגרמני). הפולני ידע לספר, כי הפרטיזנים הללו אינם מקבלים לחבורות שלהם יהודים ויש ביניהם שהורגים במו־ידיהם יהודים בודדים המחפשים מקלט בתוך היערות. אעפ״כ התעקש יאשקה להיות פרטיזן־לוחם, הוא יצא באחד הלילות מהביקתה לשוטט בשטח ה״כוטאָרים״ שהשתרע כמה קילומטרים, ואכן נקלע בדרכו ליד בית אחד בו שהו אותו זמן פרטיזנים רוסיים והטיבו את לבם בשתייה. הופעתו המוזרה עוררה רגשות מעורבים אצל הרוסים, אך אחד מהם ציווה עליו לספר את כל האמת על אשר קרה לו עד עכשיו, לאחר מכן העמידוהו במבחן של „כושר שתייה״ והתמצאות בנשק קל ואף בחנו אותו בידיעת רוסית, פולנית וגרמנית. לאחר שעמד במבחן ובבחינה (הם היו זקוקים לאחד שיידע את שלוש השפות), החליטו לקבלו אל החבורה שלהם, שמנתה תשעה קצינים בעלי עבר קרבי בצבא האדום, כולם לבושים כהלכה ומזויינים היטב. יאשקה הצליח להתחבב על מפקד החבורה (בשם וואלקא), שקירב אותו ולימדו להשתמש בתת־מקלע, אח״כ גם נתן לו כלי כזה והכניסו בכל הסודות של חיי החבורה (דבר נדיר, כי לפי כללי הפרטיזנים היה כל אחד חייב להשיג בעצמו את נשקו).

במשך הזמן גדל מיספר הפרטיזנים של החבורה הנדונה והגיע ל־15, אז החליט המפקד וואלקא להפסיק את מעשי־הביזה וה״הילולות״ בהם עסקו עד עכשיו ולהתארגן כיחידה לוחמת נגד הגרמנים ועוזריהם. הפעולה הראשונה בוצעה בצורת התקפה פתאומית באישון־לילה על בניין המשטרה הפולנית בעיירה גראניוני, הפרטיזנים חדרו אל תוך בניין המשטרה, הפילו חללים רבים ולקחו איתם שלל רב בנשק ותחמושת. שלל זה שימש לאחר־מכן כיסוד לאוטריאד הנודע „איסקרא״, שפעל במסגרת הבריגדה ע״ש קירוב והטילה את אימתה ופחדה על הגרמנים בכל איזור לידה.

לבריגדה הזאת הצליחו להתקבל במרוצת הזמן כמה עשרות של צעירים יהודיים, רובם חיילים לשעבר, עם נסיון קרבי וכוננות נפשית להילחם ולנקום. לאחר שהללו הוכיחו עוז־רוח וכושר־קרבי בכמה פעולות רציניות, ייזם יעקב מזובצקי, בהסכמת המפקדה הרוסית של „איסקרא״, את שיגורה של משלחת יהודים־פרטיזנים אל היהודים שהיו עדיין כלויים בלידה, על מנת לשדלם להצטרף לפרטיזנים. יאשקה נמנה עם חברי המשלחת, אשר חדרה אל מקומות־ההסגר של היהודים בלידה (בחורף 1943), נפגשה שם עם קבוצות של צעירים, סיפרה להם על תנאי־החיים ביחידות הפרטיזנים, הקריאה בפניהם את הכרוז הרשמי מטעם מפקדת הפרטיזנים להצטרף לשורות הלוחמים באוייב הנאצי המשותף. אך רק מעטים נענו לקריאה זו, הרבים נשארו בין חומות־ההסגר תוך ציפייה לנס שיתרחש ושלא נתרחש...

ב„ספר הפרטיזנים היהודיים״ הנ״ל (בפרק „בירכתי יער — באיזור וולוז׳ין״) כתוב לאמר:

„...בין ראשוני הפלוגה של „איסקרא״, היה יאשקה מזובצקי משצ׳וצ׳ין. הוא היה בין עשרת הראשונים שהקימו את גרעין הפלוגה, ואת זכותו זו זכרו לו המפקדים... מזובצקי היה מקלען מצטיין, לקח חלק בהרבה פעולות קרביות והיה מקובל גם על הפרטיזנים הרוסיים. מזובצקי פעל להצלת יהודים מגיטו לידה, ומיספר פעמים הגיע לגיטו במשימה זו...״

יעקב מזובצקי, בהיותו בוגר הטכניון של „אורט״ בווילנה, הצטיין בפרטיזנים גם בתיקון ובשיכלול כלי־ירייה ובייצור עצמי של תחמושת לפיצוץ מסילות־ברזל ומעשי־חבלה אחרים, בהם השתתף הוא עצמו. הוא נמנה עם אותם לוחמים אשר בגמר מלחמת־הפרטיזנים היתה רשומה בחשבונם האישי השתתפות של 6—10 פעמים בפיצוץ

מסילות־ברזל והתקפת רכבות עם חיילים גרמניים ונשק, שהובלו אל החזית עם הרוסים (בעד „חשבון" כזה העניק השלטון הסובייטי אותות־הצטיינות מיוחדים).

בתור טכנאי מדופלם היה יעקב (יאשקה) מזובצקי לוחם את מלחמת־הפרטיזנים, אך בתור חניך „השומר הצעיר" הוא לחם את מלחמת־היהודים. הוא וכל שאר הפרטיזנים השצ׳וצ׳ינאים שנזכרו לעיל, תרמו את חלקם הצנוע לנצחון על הנאצים ונקמו במדת־מה את נקמת הדם השפוך של קדושי קהילתם שצ׳וצ׳ין.

דער אויפקום און אומקום פון אַ פּוילישׁ אידיש שטעטל

שמואל שניידער, תל־אביב

אין די נעכט

שטשוטשין, מיין אמאליקע היים

ליבר לוש, תל־אביב

שצ׳וצ׳ין - עיירה משגשגת על־סף הטבח והכליון

אידען זיינען געלאָפען אין שטוצין געשאָסען
צו וועלען בכדי ניט צו זעהן די נאצי־רציחות

וויי די נאצים האָבען אומגעבראַכט 2060 אידען אין שטוצין, ביי לידע

בנימין סקופסקי, פון 425 גרע
סטריט, ניו יאָרק, סעקרעטאר פון ד.

„דעם 9טען מאי, 1942, נ - איז
ישבת פּרשת ב"ב, ספירה ל"ו, אין פּאָר

ליבער לאָש

אויפבלי און אומקום פון שטשוטשין (נראָדנער קרייז)

כותרות של רשימות שפורסמו בעתונות ארצות־הברית וישראל

כ׳בין געווען אין סאָביבאָר און אויף מאַידאַנעק

חיה סטאָצקי

מיין פאָטער נחום סטאָצקי איז געשיקט געוואָרן פון שטשוטשינער געטאָ אויף אַרבעט אין די „טאָדט״-ווערשטאַטן אין לידע. מיין מוטער שרה־רבקה (ווי־טאָווסקי), איך מיט מיין שוועסטער מלכהלע און 2 ברידערלעך כאַנטשע און שלמהקע, זיינען שפּעטער אַנגעקומען קיין לידע, וועו מען האָט אין זומער 1943 אַרויסגעשיקט די לעצטע יידן פון שטשוטשין קיין לידע. דעם 17טן סעפּטעמבער 1943 האָט מען אַרויס־געשיקט די יידן פון לידע קיין מאַידאַנעק און מיט דעם טראַנספּאָרט איז אויך געפאָרן אונדזער פאַמיליע.

נאָך אַ גאַנצער נאַכט פאָרן איז אונדזער באַן אויפן פרימאָרגן אַנגעקומען אין טויט־לאַגער סאָבי־באָר. מען האָט באַפוילן אַלעמען אויסשטייגן און זיך איינטיילן אין צוויי גרופּעס: פון 17 ביז 30 יאָר — רעכטס, עלטערע און קינדער — לינקס. איך מיט מיין שוועסטער מלכהלע זיינען אוועק אויף רעכטס, מיינע עלטערן און די 2 ברידערלעך זיינען אַוועק לינקס. די גרופּע פון רעכטס איז צוריקגעטריבן געוואָרן אין די וואַגאָנעס, און די גרופּע פון לינקס איז אַוועקגעטריבן געוואָרן צו די פייער־אויוונס פון סאָביבאָר...

אינעם וואַגאָן האָב איך זיך באַפריינדעט מיט צוויי איוויער מיידלעך (פאַניאַ און גיטאַ), עלטערע פון מיר, זייער שיינע און זייער ענערגישע. זיי האָבן זיך אין קאָרידאָר אַנגעשטויסן אויף איינעם פון די היטערס וואָס האָבן קאָנווואָירט די באַן, אַ „פּאָלקס־דויטש״ וואָס האָט געריידט אויך אַ גוטן פּויליש. די צוויי מיידלעך האָבן אַנגעקניפּט אַ שמועס מיטן „פּאָלקס־דויטש״ און ער האָט צוגעזאָגט עפּעס טאָן כדי צו העלפן. אין מיטן דער נאַכט איז ער אַריין צו אונדז אין קופּע, אויפגעוועקט אונדז אַלע דריי, וואָס מיר זיינען געווען אַנגעשפּאַרט אייַנע אויף דער אַנדערער, און געהייסן גיין נאָך אים. ער האָט אונדז צוגעפּירט ביז דעם טואַלעט־צימער פון וואַגאָן, אַריינגעלאָזט אונדז אינעווייניק און צוגעשלאָסן די טיר מיטנעמענדיק דעם שליסל. אין אַ 20 מינוט שפּעטער איז די באַן שטיין געבליבן, דאָס איז געווען דער טויט־לאַגער מאַידאַנעק. מיר האָבן געהערט די באַפעלן „אַלעס אַוסשטייגן!״, דערנאָך דאָס קנאַלן פון נאַגייקעס און דאָס בילן פון הינט, דעם יאָמערלעכן געוויין פון מענער, פרויען און קינדער...

צומאָרגנס האָט זיך די צוריקפאָרנדיקע ליידיקע באַן פאַרהאַלטן פלוצלינג אין אַ

מיטן פעלד. אונדזער רעטער האָט אויפגעשלאָסן די טיר און געהייסן אונדז לויפן גיך אין דערבייאיקן וואָלד אַריין. אַ גאַנצן טאָג און די אָנקומענדיקע נאַכט האָבן מיר זיך אַרומגעבלאָנקעט איבערן וואַלד, וואַרטנדיק אויף אַ וויטערדיקן נס. ווען דער הונגער האָט אָבער געזומען שטאַרק דריקן, האָבן מיר באַשלאָסן גיין זוכן אַ ישוב און זיך איבערגעבן אין די הענט פון די דייטשן. נאָך אַ פאָר שעה צופוס־גיין, האָבן מיר זיך געפונען אין דער שטאָט דעמבלין און האָבן זיך אַליין געמאָלדן אין דער אַרטיקער אָפּטיילונג פון דער מיליטערישער „פעלד־זשאַנדאַרמעריע", דאָס ערשטע דייטשישע ביורא וואָס מיר האָבן אָנגעטראָפן אויף אונדזער וועג. צום גליק, האָט זיך נאָך דאָן אין דעמבלין געפונען אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער פון רעשטלעך יידן, און די דייטשישע „פעלד־זשאַנדאַרמעריע" האָט אונדז צוגעשטעלט אין דעם לאַגער. דער „יודענעלטעסטער" פונעם לאַגער האָט אונדז אינגעקוואַרטירט אין אַ באַראַק, צוגעטיילט שפּייז־קאָרטן און איינגעגלידערט אין אַן אַרבעט־גרופּע אין איינעם פון די אַרטיקע פאַבריקן.

זומער 1944 האָבן די דייטשן ליקווידירט דעם דאָזיקן קאָנצענטראַציע־לאַגער און די רעשטלעך פאַרבליבענע יידן אַריבערגעפירט קיין טשענסטאָכאָוו, ווו ס׳האָבן נאָך דאָן געאַרבעט הונדערטער יידן אין די אַרטיקע פאַבריקן. איך בין אַריינגעפאַלן אינעם קאָנצענטראַציע־לאַגער „וואַרטע־וועלק", געאַרבעט קרוב 6 חדשים אין אַן אַמוניציע־פאַבריק און זיך דערוואַרט דעם טאָג פון 18טן יאַנואַר 1945 — דער טאָג ווען טשענסטאָכאָוו איז באַפרייט געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי.

חיה סטאָצקי

כ׳בין געווען אַ קריסטין אין ווילנער סביבה

שושנה (רייזל) מעדלינסקי

ביים אויסברוך פון דער דייטשיש־רוסישער מלחמה האָב איך זיך געפונען אין ווילנע, ווו כ׳האָב געאַרבעט אַלס לערערין, מיט מיין מאַן און אַ 3־יאָריק טעכטערל. מיין מאַן איז אַוועק פון מיר מיט די ערשטע טראַנספאָרטן קיין פּאָנאַר, ווו ס׳זיינען דערשאָסן געוואָרן טויזנטער יידן פון ווילנע און אומגעגנט.

דעם 6טן סעפּטעמבער 1941 בין איך און מיין קינד אַריין אין געטאָ און דאָרט מיטגעמאַכט אַלע שיקאַנעס און גרויליקייטן ביז דער ליקווידירונג פונעם געטאָ נומער 2. בעת דער ליקווידאַציע איז מיר גלונגען זיך אַרויסצורייסן פון געטאָ און זיך דערשלאָגן צו באַקאַנטע קריסטן אונטערן שטאָט, אָבער כ׳האָב זיך ביי זיי נישט געקענט לאַנג אויפהאַלטן און געווען געצוווונגען גיין צוריק אין שטאָט אַריין.

כ׳בין געשטאַנען אַן אייזאַמע מיט מיין אייניציק קינד אַ גאַנצע נאַכט אין אַ טויער אויפן ראָג פון סובאָטש־גאַס און געוואָרט אויפן טויט. פאַרטאָג האָט זיך געעפנט ס׳טויער און ס׳האָט זיך באַוויזן אַ גלח (ער האָט געהייסן אַלשעווסקי, און אין דעם הויז האָבן געווויינט נאָך

גלחים). ער האָט אונדז אַרײַנגעפירט אינעווייניק, געגעבן אונדז עסן און אַנטוועקט, און דער עיקר — דערלויבט פאַר מיר און מיין קינד פאַלשע מעטריקעס אַז מיר זײַנען קריסטינס. „מיין" קריסטלעכע מעטריקע, וואָס איז מיר געגעבן געוואָרן אין דעצעמבער 1941, האָט געטראָגן די דאַטע פון 18.12.1936 און איז געווען אויסגעשטעלט אויפן נאָמען: יאַדוויגאַ, די טאָכטער פון בראָניסלאָוואַ און סטעפאַן מאַרצינקעוויטש, געבוירן אין טוראָסין (דער דאָזיקער דאָקומענט טראָגט דעם שטעמפל פון דער ווילנער מעטראָפּאָליטאַן־קוריע און דעם אונטערשריפט פון איר הויפּט־אַרכיוואַר וו. פ. קאַלינאָווסקי).

אָט אַזוי בין איך, רייזל (שושנה), די טאָכטער פון בתיה און יוסף מעדלינסקי, אַ געבוירענע אין שטשוטשין, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קריסטין און בלויז אַ דאַנק דעם אַפּגעראַטעוועט דאָס לעבן פון מיר און מיין קינד. פון ווילנע בין איך אַרויסגעפאָרן אינעם שטעטל אומיאַסטאָווע (צווישן וואַראָנאָוע און דזיזעוונישאק), ווו כ׳האָב געאַרבעט אַלס לערערין־דערציערין אין אַ פּוילישן יתומים־הויז, ביז דאָס שטעטל איז באַפרייט געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי. דאַן האָב איך און מיין קינד זיך געקענט אומקערן צוריק צו אונדזערע אַריגינעלע פּערזענלעכקייטן, צוריק צו אונדזער יידישן שטאָם.

שושנה (רייזל) מעדלינסקי

יונגע פּאָרלעך אויפן שוועל פון אומקום...

ביי דער מצבה צום אָנדענק פון די שטשוטשינער קדושים אין „יער־הקדושים"
אין די בערג פון ירושלים

רשימה פון די שטשוטשינער קדושים

די דאָזיקע אַלגעמיינע רשימה איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן לויטן א"ב אויפן סמך פון די פאַמיליע־ליסטעס, וואָס די לאַנדסלייט אין ישראל האָבן צוגעשטעלט בעת דער דורכגעפירטער אַקציע (1954/55) צו פלאַנצן אַ פּאַרק פון 1000 ביימער צום אַנדענק פון די שטשוטשינער קדושים, אינעם „יער הקדושים" פון קק"ל אין די בערג פון ירושלים.

אַ ספּעציעלע לאַנדסלייט־קאָמיסיע האָט קאָרעגירט די צוגעשטעלטע פאַמיליע־ליסטעס און רעדאַגירט די אַלגעמיינע רשימה, „גייענדיק" מיטן זכרון פון־שטוב־צו־שטוב און באַמיענדיק זיך צו קאָנצענטרירן אַלע משפחה־מיטגלידער אין איין רובריק. די קאָמיסיע האָט געשטרעבט דערצו, אַז קיינער זאָל ניט פאַרגעסן ווערן און אַז אַלע הייליקע נעמען פון די אומגעקומענע זאָלן אין דער רשימה פאַראייביקט ווערן.

מיר האָבן זיך באַמיט אָפּצוהיטן דעם פאַנעטישן אויסלייג פון די נעמען, אַזוי ווי זיי זיינען פאַר דעם צוועק פאַרשריבן געוואָרן און אַזוי ווי זיי האָבן זיך איינגעקריצט אין זיכרון.

דער רעדאַקטאָר

א

אַבעלאָוו בן־ציון, מרים, מיכל

אַבראָמאָוויטש יעקב, פרומע־גיטל, העניע, יצחק, נחמה

אַבראָמסקי יעקב, שיינע־חיה, יוסף־חיים, ישראל, שרה, יואל, כיענע, משה־אהרן

אילוטאָוויטש גוטע, משה, אברהם, יצחק, בערל ומלכה, יוכבד

איציקזאָן שמואל, זעלדע, העניא, אברהם־חיים, שרה

אָסטרינסקי ביילע, פרומע ור' רפאל

אָרליאָנסקי משה, לאה, אהרן

אָרניצקי שרה

אָרקין יצחק־אייזיק, אַלטע, מרים, דוד, אברהם־מרדכי, פעסיע, אריה

ב

באָגדאָנאָווסקי עלקע, ראובן, יצחק, ברוך, זלאָטקע

באָיאָרסקי העשל

באָיאָרסקי לייב ומאַשע, הערשל, ליבע

באָיער פישל, מלכה, רחל, הירש, ראשע־ביילע

באָלאָנסקי אברהם, ליבע, אַלטע, מלכה, דבורה, נחום וגאָלדע (אשרקע).

באָס אברהם־יצחק, אהרן־בערל, שמשון, אייגע, יעקב, גדליה

באָקשט יהודית, יעקב

באָרקאָווסקי יעקב וסאָניע

בוטענסקי אליעזר

בוטרימאָוויטש שלמה

בורזשינסקי לייב

ביאַלאָסטאָצקי העניא, אַלטע, שרה

ביאַלאָסטאָצקי ישעיה, חנה, ליזע, סאָניע

בייקאָלסקי משה, יהודה, מאיר

ביעליאָק יעקב

בלאָך מערטשע

בלאָך שלמה, פריידע, ציפּע, יקותיאל, שרה־גיטל

בלאָך שכנא

בערסטאָוויצקי ברוך, גאָטליב, מאיר, הירש, באַשקע, ביילקע

בערעזאָווסקי יעקב־מאיר, אשר־אהרן, שרה־אסתר

בערעזאָווסקי משה, שרה, באָבל, הירשל

בערעזאָווסקי ציפּע, עקיבא, פרומע, שרגא

ברוזשינסקי אברהם, ביניש

ג

גאָוורין הירש וביילע, ישראל וסאָניע

גאָוורין שלמה, יוסף, חנה

גאָלאָדאָווסקי אברהם ובריינדל

גאָלדבערג אלחנן, טייבע, אלימלך

גאָלדבערג יעקב, אסתר

גאַלדין אריה
גאַנטשאַראָווסקי אליהו, גאַלדע, חנה, מרים
גאַנטשאַראָווסקי שלמה, גיסיע, יהודה, שרה, בתיה, שיינע
גאַרבאַרסקי לייזער, יצחק
גאַרדאַן רפאל
גורוויטש מרדכי, זיידל, עטקע
גורנאַפאַלסקי אליהו ודינה
גלעמבאַצקי יעקב, סימע
גלעמבאַצקי משה, עלקע, אברהם, פייקע
גלעמבאַצקי משה, קיילע, מעניע, מאיר, פאליע
גראַבאַווסקי אַלטער
גראַדזיענטשיק יוסף, העניע, לייב, אברהם
גרינפעלד שמואל

ד

דאַוידאַוויטש יצחק
דוקשטיין עלקע, ישראל
דושאַנסקי אליהו, מנחם, ברוך
דראַזנין יעקב

ה

האַלפערין אליהו, אברהם
האַלפערין דוד, חיה, אברהם
האַלפערין משה, רבקה, שמעון, יהודית, יונה
האַלפערין שמואל, רחל
העללער יצחק ד״ר

ו

וואַסילסקי ליבע, רבקה, אריה, חנה, קלמן
וואַראַנאַווסקי לייזער
וואַרהאַפטיג חיים
וויטאַווסקי גד, יעקב, משה
וויטאַווסקי עקיבא ובאַשע, יעקב ושרה
וויטאַווסקי שמואל־חיים, יעקב, אלימלך
וויטיצקי שלום, יעקב, חנה, חייה־שרה, עטקע
ווינער לייב
ווילענסקי אריה, יעקב
וויניצקי אברהם, רחל, מינע, זאב
ווישניעווסקי אברהם, חיים ואסתר

ז

זאַנשיין חיים ורחל
זאַקרוסקי לייזער, חנה, ניסן, נחמן, אליהו, תנחום
זאַשקאַוו מאיר
זובראַווסקי חיים, זלאַטע, העניע
זייצעל יעקב, חנה, רבקה, גרשון, חייה־שרה
זערנשטיין אריה־לייב
זשוקאַווסקי ברוך, פייגל
זשמודסקי יוסף־אליהו, מרים, יהודית, ישראל, שיינע, אליעזר
זשמיעווסקי הינדע, נתן, ראניע

ח

חייט אברהם־יהודה
חייט שמואל־דוד

ט

טאַשמאַווסקי גרשון, מינע, מרדכי, אריה
טאַשמאַווסקי יצחק, תמרע
טעפליצקי יעקב, מרדכי
טשאַפניק מאיר ולאה
טשערניאַק מרדכי, כאַסיע־רחל, סאַניע

י

יאַנטשוק אברהם־יעקב, קיילע־חייה, נחום (מרים, משה־שלמה, הירשל), יאַשע־וועוול ורחל, העניע־דאַבע
יאַנטשוק אריה
יאַנטשוק מרדכי, אשר ודוואַשקע
יאַנטשוק חיים־מרדכי, אליעזר, צבי, אברהם, רבקה
יאַנטשוק יוסף, ביילע
יאַנטשוק משה־לייב, צבי־הירש
יאַסעלעוויטש יחיאל־יאַסל, אַדקע

יודעלעוויטש אליהו
יעוועלעוויטש לייב, העניע, ישראל, ליבע, שאשקע, תמרע
יעוועלעוויטש יהודה, העניע, עשקע, שמעון
יעוועלעוויטש שמואל־יוסף, חנה
יעזערסקי מאיר־יצחק, זיידל והעניע־דאבע, ישראל, לאה

כ

כאזאנאווסקי אברהם־אריה, איידליע, כע־מע, מאיר, אידל
כאזאנאווסקי אלטער, באבקע, חיה־רבקה, מאנעס, שלמה
כאסמאן אליהו
כאצעק יעקב, לאהקע
כהן עזר, שרה
כוואליעצקי זעליג, ישעיה, פייקע, מענדל

ל

לאכאזווינסקי משה ופעסיע
לאצקי לאה, שיינע
לאצקי לייזער, שרה־אסתר, שמואל־עליע, מרדכי, משה, פריידקע, זעלדע
לאש אברהם־יעקב, (מיניע), זכריה, לאה, שרה־רבקה, חנן, יצחק
לוניאנסקי לייב, ישראל
לידסקי איתמר, בערל, משה
לידסקי בערל, עלטשיק
לידסקי משה־אשר וצירל, חיים־לייב וקענדע, חנן, מיירים, ירחמיאל
לידסקי יענטע
לידסקי מאנעס ומלכה־ריווע, ווועלוול ועלקע, כאנע ורחל, שיינקע, שרהל, בנימין־משה ודבורה, נחמיה וסאניע, מאטליע
לידסקי מרדכי, שמעון, רחל, עלקע, פריידל
ליסטאווסקי דוד, יוכבד, פריידע, צביה, פייגע
ליסטאווסקי הירש, יוסף ובאשע
ליסטאווסקי פנחס, שרה, זעלדע, פייגע
ליסטאווסקי קלמן־שניאור, רחל, ליבע
ליעסניק בנימין, מאשע, שרה
ליפמאן מרים, גדליה והעניע, לאה
לעוו מענדל, איטקע
לעוויט אסתר, זוסל, הינדע, גיטל, בתיה־חייה
לעוויט (וויין) כיענע, חיה, משה
לעווין יצחק־מנחם, אריה, צבי, דוד, חיה, זלאטע

מ

מאזאוויעצקי טויבע, אהרן־צבי, סאניע
מאטילסקי שלמה, יצחק, שרגא
מאסטאווסקי מאיר, שיינע, רבקה
מאצולסקי יעקב, שיינקע
מארשינסקי חיים־פייוול, חנה, איידע, שמחה, פייטשע
מארשינסקי משה־חיים, מרים, איתמר, צבי, אידל
מארשינסקי שלמה, דינה, זהבה
מארדוכאוויטש מיכל, קיילע
מארינע יודל, מאטליע
מארשאק זינע, אברהם־שמעון
מודריק אלטער, מיכליע, רחל־לאה, שרה
מוסענזאן אשר, הירש, דב
מעדלינסקי יוסף, הערצל, חנה
מעדלינסקי יוסף, משה־יעקב
מעקיעל יואל, פייגל

נ

נאוויק משה־אביגדור, בנימין, אליעזר
נוטשקאווסקי חנה, ישראל־שכנא ואיטע
נוטשקאווסקי משה, הדסה, שרה־איטע, שאשע, זיידל, דינה, יחיאל, נחום
נוטשקאווסקי משה, אברהם־אליעזר, יצחק־הירש והינדע
נוטשקאווסקי מרדכי, יענטע, שרה (טורעץ), צירל, עטקע, יצחק־אהרן, דינה, משהלע
נוטשקאווסקי נאטע, וועלוול, אבע, שרה
ניבולסקי שמעון, לאה, שייקע

ס

סאסנאוויטש בערל, אלטע, הירשקע
סאפיר לייב, ליזע
סטאניעצקי גיסיע, סאניע, פעסיע, אסתר
סטאצקי גדליה, וועלוול
סטאצקי נחום, שרה־ריווע, מלכה, כאנטשע, שלומקע
סטוטשינסקי יעקב
סענדעראווסקי שלמה, מאשע, מאטל, לאהקע, סאניע
ספאקאיני אליהו, לאה
סקופסקי חיים־ראובן, חנה־שבע, יעקב־צבי, עשקע־לאה, דאבע, רבקה, פערל, זיידל

ע

עפשטיין אדע, פעסיע, יוסף, שרה
עפשטיין אהרן, שמואל־מיכל, שרה
ערדמאן לעאן, ד״ר

פ

פאטאצקי שמעון־הירש, שלום, יצחק, שלמה, זיסל, שרה
פאטאשינסקי בנימין, ליבע, יוסף, אסתר־רבקה, איתמר
פאלאנסקי נתן, העניע, ראזע, אריה־דב
פאליאטשעק אליהו, דבורה, איטקע
פארעצקי דוד, מלכה, ליבעלע
פארעצקי נח ורחל, חנה
פארעצקי ליבע־ציפע, מלכה, באבקע, שרה, דאבקע, הערצל
פארעצקי רחל, מענדל, אליהו, משה, מלכה
פארעצקי פעסיע, קאפל, גיטל
פוטשינסקי בנימין, ליבע, יוסף, אסתר־רבקה, איתמר
פילאווסקי ראובן, הדסה
פליסקין משה, מירה
פעסקאוו זלאטע־בתיה
פעסקאווסקי וועלוול, חיה־שרה, אברהם
פעקער לייב ופעסיע
פרוטשאנסקי אליעזר, רחל, חיים־לייב, דוד, אסתר, פריידע
פרום אשר, שלום, בערל, נחום־לייב
פרום בערל, תמרקע, איתמר, איסר, משה
פרוסאק מאטע־לייב, חנה, זלמן־בער
פרעסמאן בנימין, לאה, טייבל

צ

צוקערמאן נאטע, רבקה, אליהו
צוקערניק שלמה, שיינע־שרה, חנה, לאה, חמדה
צירולניק חיים־יוסף, חנה, פייוול, טייבל, הירשל, צלאל, שרה־רבקה, טשערנע, שיינע

ק

קאגאן שמואל וחיה
קאטאק חיה, מרים
קאטשאיסקי משה
קאלבאווסקי כאסיע, ישראל
קאליקעס אברהם־מיכל
קאליקעס דב, דוד, דבורה, אליהו, משה
קאליקעס מרדכי, חנה־פייגל, חיים, תמרע, שמואל
קאלמאנאוויטש (ראטמאן) דבורה, יעקב, ברוך
קאמיאנסקי אברהם, חיים
קאמניעצקי בערל, אברהם־עליע, אהרן, חייה, חיים־הירש

קאַמעניעצקי יעקב, רחל, דוואַשע, חיים, מרדכי

קאַנאַפקאַ חיים ופרומע

קאַסאַווסקי לייבע, פערל, אברהם, חווה, רחלע

קאַסאַווסקי שלמה, אַלטע, מאַטל, רחלע

קאַפלאַן אהרן, דבורה, אַלטער

קאַפלאַן דב, חנה, אברהם

קאַפלאַן יעקב, חיה (קאַנאַפקאַ), פייוול, משה, פייגל

קאַפלאַן יצחק, חנה, בערל, חייקע, מאיר, אבא, הירש

קאַפלינסקי משה

קאַפעלמאַן לייזער, רבקה, הירש, אַדל, שושנה

קאַפעלמאַן חיים־יאַסל, צלאל, יהודה

קאַצאַראַוויטש אשר, דושקע, חיה, יהודית, צבי

קוליקאַווסקי חיים

קליאַטשקאַווסקי דוד וביילע

קראַוויץ אליהו, פריידע, דוד

קראַוויץ משה

קראַם (קאַמעניעצקי) אסתר

קראַנגאַלד הינדע, יוסף, אסתר, שאַשע, רחל, הערשל

קריין יעקב וביילע

קרינסקי פנחס, ליבע, משה

ר

ראַבאַו מאיר, שרהל

ראַבינאַוויטש (הרב דמתא) יחיאל־מיכל, יצחק (מאיר)

ראַגאַטשעווסקי אַלטער, חיים וגיטל, יצחק, ראַזקע, חנה

ראַדונסקי מיכליע, זלאַטע, גאַליע, יעקב

ראַזענצווייג ניסן, אסתר־מאַטליע, שיינדל, איטע, חיים־דוד

ראַזשאַנסקי אברהם־בער, שיינע, משה

ראַזשאַנסקי ברוך, רחל־לאה, בתיה־אסתר, ליבע־יהודית, הערץ־לייב, משה, יוסף־מאיר, טשערנע

ראַזשאַנסקי שלמה, אַלטע, אריה־לייב, לאה, חנה, שלמה, משה

ראַטמאַן זלמן, יוכבד, אַלטער, ברכה, רבקה

ראַפאַלאַוויטש כייקל, הינדע־רייזע, חייקע, שרה־ביילע, שיינדל

רובינשטיין מרדכי, מינע, טייבע, צפורה, יוסף, דינה

רובינשטיין שמואל, דבורה, מאיר, ליבע, רייזל, מרדכי, ביילע, ישראל, גיטל

רוכאַוויטש ליפע, נתנאל ואסתר־גאַלדע, רייזע־לאה, משה וחיה

רעמז יהודה, צביה, שרה

ש

שאַסטאַק ביילע, אברהם

שאַסטאַק זלמן, זלאַטע, עלטשיק, מיכליע, רחל, העניע, חיה

שאַסטאַק יעקב, העניע, מיכל

שאַפירא יצחק, איידלע, שושנה, אריה

שוועדסקי יהודה, רבקה, לוסיע, לינע

שומאַך בערל, יענטע

שושאַן יקותיאל

שילאַנסקי לייב

שמושקאַוויטש יצחק, ד"ר

שניידער איטשע־יאַנקל, שיינע־אסתר, תנחום, רבקה־לאה, גאַלדע, חנה־רבקה, דבורה

שניידער משה, פריידע, אריה, חנה, יצחק, עסיא

שניידער דבורה, יצחק, שולמית

שעוואַך אליהו, רחל

שעוואַך חיים־מאיר, טויבע, יוסף ושרה (זעליג וישראל), אריה ועלקע (קלאַרא ויעקב), זכריה ובערטע, יצחק ורחל

שערעשעווסקי הערצל

שקאַלניק אהרן, זעליג, יצחק־הירש

שקליאַר שואל, מערל

שקליאַרסקי משה

יוצאי שצ'וצ'ין בישראל

פרק ד׳

תוספות — צוגאָב־מאַטעריאַלן

אינעם דאָזיקן פּרק ברענגען מיר אויסצוגן פון בריוו (אין יידיש און העברעאיש) פון שטשוטשינער לאַנדסלייט, געשריבן אין די יאָרן 1945—1965 צום קאָמיטעט פון אירגון יוצאי שצ׳וצ׳ין בישראל, פון די פאָלגנדיקע לענדער: סאָוויעט־רוסלאַנד, האָלאַנד, פוילן, ישראל, פאַר־אייניקטע שטאַטן, אַרגענטינע, פראַנקרייך. די פאַרעפנטלעכטע אויסצוגן האָבן אַ שייכות צו דער פאַראייביקונג פון אונדזער קהילה אינעם דאָזיקן יזכור־בוך.

דער רעדאַקטאָר

סאַראַטאָוו, אויגוסט 1945

„דער אַדרעסאַט איז ניטאָ״...

...מען פאַרלירט דאָס געדולד וואַרטנדיק אויף אַ בריוו, אַ טרייסט־וואָרט פון אייגענע מענטשן; מען ווערט אַפאַטיש, פעסימיסטיש, נידערגעשלאָגן; מען האָט טענות גלייך ווי ס׳וואָלט ווער שולדיק געווען אין מיינע צרות. אָט האָב איך נאָכדעם ווי שטשוטשין איז באַפרייט געוואָרן (בערך מיט אַ יאָר צוריק) דורך דער רויטער אַרמיי, געשריבן בריוו אויף אַלע נעמען וואָס כ׳האָב נאָר געדענקט: לעווין, זשמודסקי, אַבראַמסקי, מאראשינסקי, צוקערניק, קאַמעניעצקי — און געהאָפט צו באַקומען תשובה כאָטש פון איינעם פון זיי. גלייכצייטיק האָב איך אַרויסגעשיקט בריוו אויף באַקאַנטע נעמען אין די אַרומיקע שטעטלעך: זשאָלודאָק, וואַסילישאָק, אָסטרין, ראָזשאַנקע, לונע, סקידל, אַזיאָר, אַמדור, קרינאָק — און ווידער געפרעגט אפשר ווייס מען עפּעס וועגן מיין פאַמיליע און באַקאַנטע פון שטשוטשין. אָבער אָט די אַלע צענדליקער בריוו זיינען אָנגע־קומען צוריק מיט דער פּאָסט־באַצייכענונג: „דער אַדרעסאַט איז ניטאָ״...

...ערשט מיט אַ פּאָר חדשים צוריק האָב איך באַקומען אַן ענטפער פון אַ באַקאַנטער קריסטין אין שטשוטשין. זי האָט מיר געענטפערט קורץ און דייטלעך: קיינער פון דיין פאַמיליע און באַקאַנטע איז ניט געבליבן ביים לעבן; אַלע יידן זיינען דערמאָרדעט גע־וואָרן; דאָס אַמאָליקע שטשוטשין איז חרוב; ס׳איז געבליבן אַ ברודער־קבר ניט ווייט פון בית־עלמין...

...כ׳האָב באַשלאָסן ניט צו פאָרן אויף דעם בית־עלמין, ווייל איך פיל אַז מיין אָפּגע־שוואָכט האַרץ וועט דאָס ניט אויסהאַלטן...

בנימין וויין

אינטרסובן, אַפריל 1946

ניצולים ראשונים באיטליה

...הייתי כאן בליל ה„סדר" עם שרידי־ישראל, הנמצאים בריכוזי־הכשרה בהולנד. אכן „סדר" כזה ו„הגדה" כזאת לא תיאר לעצמו אפילו איוב בשעתו. לכאורה, היו כל הנתונים לייצירת מצב־רוח מרומם: האולם מקושט ברוב פאר, השולחן ערוך בכל טוב, אנחנו הארצישראלים שמחים ועליזים — אעפ„כ ישבו שרידי־החרב אבלים ובכו כל הזמן. הרגשנו כולנו, כי ה„הגדה" שאנו קוראים הפעם כתובה בדם של מיליונים, וכי עלינו להזדרז ולשקם את מולדתנו למען לא יהיה עמנו צפוי יותר לאבדון ולכליון אשר כזה...

...בכל המדינות של צפון אירופה, שם נזדמן לי לסייר בתוקף שליחותי, לא גיליתי לצערי אף שצ׳וצ׳ינאי אחד. מי יודע אם מעיירתנו נשארו יחידים לפליטה, כי הצורר הנאצי השמיד עם היסוד את כל קהילות ישראל שהיו באיזור שלנו. במדינות הנ„ל אנו פוגשים שרידים מקהילות של פולין המרכזית והדרומית, אך לא מקהילותיה המזרחיות. ידועה לי הכתובת של בתו של משה קאטשייסקי ואני אשתדל להעביר אליה את אשר נתבקשתי להעביר...

...הגיעה אלי שמועה, כי יעקב מזובצקי ויצחק רובינשטיין נמצאים במחנה של פליטים באיטליה, שם מתרכזים פרטיזנים לשעבר, וכן קיבלתי ידיעה מאביה ואחיה של מרים, הנמצאים אף הם באיטליה, כי הם עומדים לעזוב ארץ זו בזמן הקרוב. יתכן, שהם נצאים כולם ב„לה־ספציה", שם עצורים עכשיו 1200 יהודים, שניסו להפליג בשלוש ספינות קטנות לארץ־ישראל...

איסר צוקרניק

פיאטראלעסיע, אָקטאָבער 1946

אויף קבר-אבות ביים בריידער-קבר

...כ׳האָב שוין באָוויזן אָנצוקניפן אַ קאָנטאַקט מיט מיינע פעטערס און מומעס אין אַמעריקע, ווי אויך מיט מאיר פֿאַרעצקי און מענדל עפשטיין אין פּאַריז. דאָ, אין פוילן, האָב איך זיך געטראָפן מיט בנימין ווייס, און איך האַלט אַן קאָנטאַקט מיט מיין שוועגערין רחל ליפּמאַן (זשמודסקי) אין רוסלאַנד...

...איידער איך האָב פֿאַרלאָזן רוסלאַנד, בין איך געפֿאָרן אויף קבר־אבות קיין שטשוטשין (אין אַפּריל ד.י.). כ׳בין אָנגעקומען מיט דער באַן ביז דער סטאַציע ראָזשאַנקע און פון דאָרט געלאָפן צו פוס אַ היים.. כ׳בין געשטאַנען אַ לענגערע צייט ביים אַריינ־גאַנג צו מיין טאַטנס הויז און געווייינט, ניט געפּינענדיק אין זיך דעם כוח אַריינצוגיין אינעווייניק. אַ באַקאַנטער גוי האָט אַרויפגעלייגט זיין האַנט אויף מיין אַקסל, ער האָט מיך דערקענט און אַ זאָג געטאָן: „יאַקובקא, טי זשיוויאַש?" — ער איז געשטאַנען

לעבן מיר, געריעדט און דערציילט ווי אַזוי מען האָט אַלעמען אומגעבראַכט, אָבער איך האָב ניט געהערט און ניט פֿאַרשטאַנען וואָס ער רעדט...

...איך בין אַוועק צו די בריידער טשערניאַק (לייזער, הירשקע און שייקע), זיי האָבן זיך געראַטעוועט אין וואַלד מיט פּאַרטיזאַנער. מיט זיי בין איך געגאַנגען אָנקוקן דאָס חרובע שטעטל: די גרויסע הילצערנע שול און דער דערנעבנדיקער „חיי־אדם" זענען אָפּגעברענט; דער „אַלטער" בית־מדרש איז פֿאַרוואַנדלט אין אַן אַמבאַר פון תבואה; אין דעם „נייעם" בית־מדרש איז די עלעקטרישע סטאַנציע; פון דעם ראַד־קראַמען איז קיין זכר ניט פֿאַרבליבן; דער מאַרק־פּלאַץ פֿאַרלאָזט און באַוואָקסן; דער שטאָט־זייגער שטייט; צענדליקער הייזער מיט אַראָפּגעריסענע דעכער, אויסגעברענטע פענצטער און אַרויסגענומענע טירן; ביי די באַווינטע הייזער דרייען זיך אַרום ווייסרוסן און מאַנגאָ־לישע טיפֿן...

...מיר שפּרייזן דעם וועג, מיט וועלכן אונדזערע טייערסטע זיינען געגאַנגען צו דער שחיטה. אָט זיינען די קוים־באַמערקבאַרע בערגלעך פונעם בריידער־קבר, אונטער וועלכן עס ליגן די ביינער פון אונדזערע אויגעשאָטענע קדושים. קיינער פון אונדז רעדט ניט קיין וואָרט. זיי, די בריידער טשערניאַק, קומען אַהער פון צייט צו צייט און האָבן זיך שוין אויסגעווויינט און צוגעווויינט. איך בין געשטאַנען אַ וויילע און מיין האַרץ האָט געזאָגט קדיש. דערנאָך האָב איך זיך אָפּגעריסן פון פּלאַץ און מיט גיכע טריט געגומען שפּרייזן דורכן פּעלד אין דער ריכטונג פונעם שאָסיי וואָס פירט צוריק צו דער סטאַציע ראָזשאַנקע. די בריידער טשערניאַק האָבן מיר נאָכגעשריען: יאַנקל, בלייב נעכטיקן... אָבער דער ווינט האָט פֿאַרטויבט זייער רוף און האָט מיך אונטערגעיאָגט צו פֿאַרלאָזן וואָס גיכער אָט דאָס אָרט פון גיהנום...

יעקב זשמודסקי

אין אַ מאַרק־טאָג נאָך דער מלחמה (1945) — נישטאָ קיין יידישע סטראָגאַנעס...

חיפה, אייר תש"ט (1949)

דמעה ועידוד מאת בן-עיר בהגיעו לישראל

לפני כמה ימים באתי עם משפחתי לחיפה עם האני' „קדמה" והנה נודע לי על האזכרה לבני־עירנו הקדושים. מיגיעת הדרך אי־אפשר לי לבוא, לכן הנני שולח לכל יוצאי עיירתנו את דברי אלה בכתב:

דמעותינו הן דמעות עשוקים, שאין להם מנחם. ד' ינקום את דמם השפוך של אחינו ונזכה לראות בשפיכת דמם של הרוצחים ושל כל אלה שסייעו בידם ושמחו לעומתם. ואנו נתעודד ביגוננו הכבד והמר כפי שהנני בא לעודד אותכם בנפש מרה עד למאוד.

הרב שמואל־מרדכי קץ

ניו־יארק, יאנואר 1954

מיט האַרץ און נשמה פאַרן היימשטעטל

... איר, מיינע טייערע קינדער אין ישראל, איך טראַכט די גאַנצע צייט וועגן אייך און וויל אייך העלפן מיט מיינע לעצטע כוחות. כל זמן איך וועל שטיין בראש פון אונ־דזער לאַנדסמאַנשאַפט־פאַראיין און כל־זמן גאָט וועט מיר שענקען יאָרן צום לעבן, וועל איך מיט מיין האַרץ און נשמה זאָרגן פאַר אייער גמילות־חסדים־קאַסע א. נ. פון די שטשוטשינער קדושים. טוט אַלץ וואָס איר קענט צו פאַראייביקן אויף פאַרשידענע אופנים דעם אַנדענק פון אונדזערע טייערע אומגעקומענע...

אויף אונדזער רוף צו שפענדן אויף פלאַנצן ביימער אין „יער הקדושים", האָבן זיך אָפגערופן: א. רובין, משה קאַרלין, י. ווינער, די פרוי שוואַרץ און די גאַנצע פאַמיליע פון לעאָ און סעם מאַזאָוו (עצקי).

איך בין דאָ דער האָנאָר. ווייס־פרעזידענט פון דער „אינד. סטוצינער בענעוואלענט סאָסייטי" (דער פרעזידענט אין נייטען קאָפּעלמאַן און דער טרעזשורער איז בנימין קאַרלין). אין דער „סטוצינער רעליף קאָמיטי" זיינען: טשערמאַן — היימאַן שניידער; טרעזשורער — מאָריס (משה) קאַרלין; סעקרעטאַר — ווילי‌אַם פּעסקאָף (באַווסטער טוער פונעם „אַרבעטער־רינג" אין משך פון צענדליקער יאָרן). כל זמן איך לעב, וועל איך טאָן אַלץ וואָס איך קען, אַז אָט די צוויי שטשוטשינער לאַנדסלייט־פאַראיינען זאָלן אייך שטיצן אין דער הייליקער אַרבעט וואָס איר טוט אין ישראל.

...שרייבט מיר געגוי וועגן אַלץ וואָס איר טוט, וויל דאָס איז דער גאַנצער לעבן מיינער, צו טאָן פאַר מיינע טייערע שטשוטשינער לאַנדסלייט, פאַר די אָפּגעראַטעוועטע פון מיין פאַרשניטענעם היימשטעטל.

סמך־בנימין סקופסקי

סמך־בנימין סקופסקי (אין מיטן) בעת אַן אזכרה נאָך די שטשוטשינער קדושים (ניו־יאָרק, 1950)
אין פּראָנט איז אַ פּאָרגרעסערט בילד פון דער פּאָטאָגראַפּיע וואָס איז געמאַכט געוואָרן
ביים בריידער־קבר אין יאָר 1945 (זע זייט 82)

ניו־יאָרק, פֿעברואַר 1955

אַ תפילה פון אַ לאַנדסמאן

...איך פֿאַרשטיי, אַז דער צוועק פונעם יזכור־בוך איז אויפצושטעלן אַ סימבאָלישע מצבה אויפן ברידער־קבר פון אונדזערע שטשוטשינער קדושים. דאָס בוך וועט אַוודאי דינען אַלס פֿאַרשטומטער אַקאָרד פון אונדזער טראַגישער מעלאָדיע, וואָס וועט אַזוי אַרום געפֿינען איר תיקון אין אונדזערע צעבראָכענע הערצער...

...איך געדענק שטשוטשין ווי דורך אַ חלום, ווייל כ׳האָב דאָס שטעטל פֿאַרלאָזן אַלס קינד, און אַלע מיינע זכרונות פון דאָן זענען אויס אומזיניק אין ליכט פון די לעצטע טראַגישע יאָרן. איך בין דאָרט אין גאָטאָ ניט געווען, דעם כוס פון פּיין ניט געטרונקען, זיך קעגנשטעלן דעם שונא ניט פֿרובירט. די וואָס האָבן ביים לעבן אין דעם שטעטל געשאָפֿן און געבויט, די וואָס האָבן דאָרט זייער קיום פֿאַרטיידיקט און שפּעטער דעם אומקום מיט זייערע אייגענע אויגן געזעען — זיי זיינען די אמתע מאַרטירער און טרעגער פונעם גייסט פון די קדושים...

...איך טראָג מיין הכנעה־געפיל טיף אין האַרצן פאַר די אַלע שטשוטשינער וואָס זיינען געגאַנגען אויף קידוש־השם. איך וועל דעם קאָלעקטיוון נאָמען „שטשוטשין" און די נעמען פון מיינע נאָענטסטע קרובים, וועלכע זיינען דאָרט אומגעקומען — מיט טיפֿן ווייטיק פֿאַראייביקן אין אַ האַרציקער תפילה...

קדיש יפה

בוענאָס־איירעס, נאָוועמבער 1963

כבוד דעם אָנדענק פון די אומגעבראַכטע

...איך האָב זיך פֿאַרשטענדיקט מיט אַלע אונדזערע שטשוטשינער דא־הי וועגן דעם יזכור־בוך, אָבער מיר זיינען דאָ בלויז יחידים: מיין ברודער מיכל שאָסטאַק, זיידל דוקשטיין, זיין פרוי מלכה זאַלאָטניצקי און איר ברודער זיידל זאַלאָטניצקי, מאיר מאַראַ־שינסקי, לאהקע בערעזאָווסקי, סאָניע דרייזין, די שוועסטער וואָראָנאָווסקי און וועלאַ גראָזאָווסקי. די פרוי וו. גראָזאָווסקי האָט איבערגעוויזן אַ גרעסערע שפּענדונג פֿאַרן יזכור־בוך, אַזוי ווי מיר האָבן זיך פֿאַרשטענדיקט.

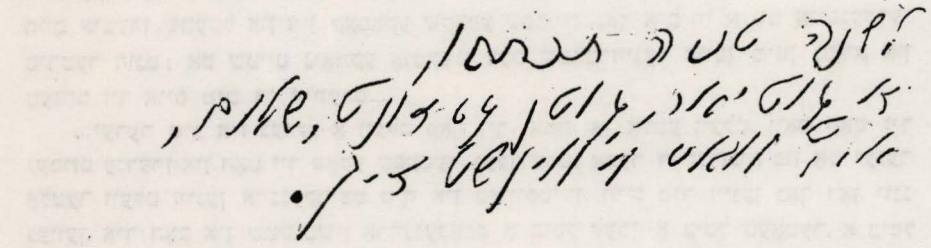
...מיינט ניט, אַז מיר האָבן פֿאַרגעסן שטשוטשין. כאָטש מיר זיינען שוין דאָ אַלע צענדליקער יאָרן, אָטעמען מיר נאָך מיט די איינדרוקן און געפילן וואָס מיר האָבן מיט־געבראַכט פון דער היים.

...כבוד דעם אָנדענק פון אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע, וועלכע זיינע אַזוי אַכזריותדיק פֿאַרפֿייניקט געוואָרן און דערנאָך אַזוי שוידערלעך אומגעבראַכט געוואָרן פון דער וועלט.

הענאַך שאָסטאַק

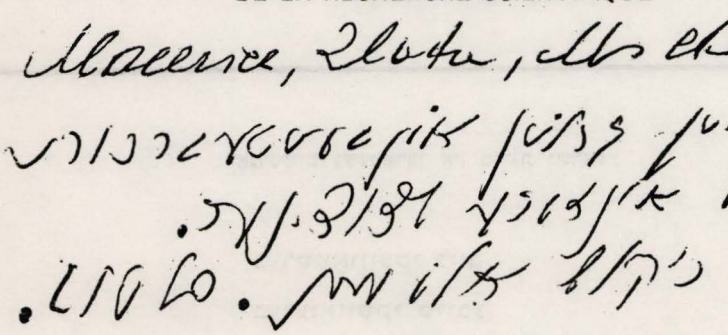
פאריז, סעפטעמבער 1965

צום נייעם יאָר תשכ״ו

ISRAEL MARSZAK

DIRECTEUR DE RECHERCHES AU CENTRE NATIONAL
DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE

ד״ר ישראל מאַרשאַק

דירעקטאָר פאַר פאָרשונג אינעם מלוכהשן צענטער
פאַר וויסנשאַפטלעכע פאָרשונגען (פראַנקרייך)

די ראש־השנה־ווונטשן פון ד״ר ישראל מאַרשאַק (1965)

צוגעהעריקייט, וואָס ווערט ניט פאַרגעסן

...דערמאָנענדיק שטשוטשין, ווילט זיך שאַפן אַ באַלאַדע פון דעם פאַרשניטענעם אַמאָליקן לעבן, פון דעם לעבן וואָס די נאַציסטישע רוצחים האָבן פאַרשניטן. אָט איז דער רב מיטן האַרטן קאַטיאַלאָק; אָט גייט דער הדרת־פּנימדיקער אברהם לאָש און זאַמלט מעות־חיטים; אָט גיט משהקע ש. אַ הייב די האַנט און לאָזט אַראָפּ אַ כמאַל וולאַדעקן דעם שלעגער, פאַר וועלכן אַלע יידן האָבן געציטערט; אָט שפּרייזט שמואל־חיים איבערן שטעטל און זיין קאָסאָקע שקאָפּע שפּרייזט נאָך אים ווי אַ גוט אויסגעדרע־סירטער הונט; אָט שטייט ניאָמקע אַנטקעגן דעם שטאָט־זייגער אויפן מיטן מאַרק און טענהט זיך אויס מיט די ווייזערס...

...יעדער טיפּ איז געווען אַ וועלט פאַר זיך, אמת, אַן אַלטע וועלט, וואָס האָט זיך געמוזט ענדערן און האָט זיך טאָקע שפּעטער געענדערט. אָבער די זכרונות פון אָט יענער אַלטער וועלט זיינען אייגנקריצט טיף אין באַוווסטזיין, ווייל מיר זיינען נאָך דאָן יונג געווען. איך האָב אין שטשוטשין אַריינגעכאַפּט אַ ביסל לעבן, אַ ביסל טעאַטער, אַ ביסל פוטבאָל — די דאָזיקע אַלע ביסלעך האָבן זיך צונויפגעמישט מיט מיין גראָדנער אָפּשטאַ־מיקייט און אויסגעפורעמט דעם גענפיל פון שטשוטשינער צוגעהעריקייט, וואָס ווערט קיינמאָל נישט פאַרגעסן...

משה טאַנקוס

לאַנדסלייט געשטאָרבן אין מדינת ישראל:

בערסטאָוויצקי לייב

בערעזאָווסקי טייבע

בערעזאָווסקי (אַניש) פייגע

יפה (קאַפּלאַן) תמרע

כץ עלקע און זון משה

מאַרשאַק (שטערן) חנה

ת. נ. צ. ב. ה.

לזכר נעדרים

בן־ציון לויט

היו"ר הראשון של איגוד יוצאי שצ'וצ'ין בישראל

נולד בשצ'וצ'ין (1896) להוריו יואל ואלטע לויט. מורה לעברית, מפעילי „צעירי־ציון" וממחלוצי העליה בעיירת הולדתו. בוגר הסמינר לרבנים באודיסה ומעסקני התרבות שם. המורה הראשון למתמטיקה בגימנסיה העברית בקובנה, שהנהיג את העברית כשפת־הוראה. בוגר בית־הספר להנדסה כימית בקוטבוס. מניחי היסוד להסתדרות הכימיאים בארץ.

עלה לא"י ב־1924. שימש מנהל המחלקה הכימית ב„לודזיה". הקדיש עצמו לפתרון בעיית שיפור המים והתאמתם לצרכי שתיה, תעשיה חקלאית ורפואה. ב־1937 הקים בכוחות עצמו מעבדה נסיונית, רכש ספרי־מדע, חקר ולמד — ובמרוצת השנים כיסה מפת הארץ ברשת מתקנים להשבחת מים. הוא פעל בכל מקום בו היו מפעל־תעשיה, בית־חולים, בריכת־שחיה, מעבדה כימית או משק חקלאי זקוקים למים טובים יותר. (יצוייגו במיוחד: המכון להשבחת המים במפעלי ים־המלח בסדום ומחקר יסודי בשדה המים באילת).

*

שתי דמויות נתמזגו בו: איש העיירה, אוצר בלום של פולקלור, שוחר מוסיקה, איש החלום והחזון; ואיש החקר, המדע והביצוע הטכני. תכונותיו, כוחותיו וסגולותיו הוקדשו בשירות עמו וארצו — מקודם בחו"ל ואח"כ בארץ.

נפל על משמרת עבודתו בעפולה, בעת התקנת מכון לשיפור מים בבית־החולים שם — ביום י' בניסן תשט"ז, 22 במארס שנת 1956. יהא זכרו ברוך!

שמואל־יעקב שניידר

היו"ר השני של איגוד יוצאי שצ'וצ'ין בישראל

נולד בשצ'וצ'ין (1897) להוריו משה ופריידל שניידר. מפעילי „צעירי־ציון" וממייסדי ביה"ס „תרבות" בעיירת הולדתו. עסקן ציוני פעיל למען קרן־היסוד וקרן „קיימת־לישראל. מראשי העסקנים בעניני ציבור וסעד, יו"ר ההנהלה של הבנק העממי, חבר ההנהלה בהתאחדות הסוחרים, נציג האוכלוסיה היהודית במוסדות השלטון המוניציפלי של העיירה והפוביאַט. בגלל פעילותו זו נאסר ע"י המשטרה הסובייטית (עם כניסת הצבא האדום בספטמבר 1939) והוגלה לסיביר.

שוחרר ממאסרו בשנת 1943, עשה שנתיים בברה"מ, אח"כ הגיע עם זרם הפליטים החוזרים לגרמניה המערבית (1945), שם היה פעיל בחיי מחנות העקורים עד עלותו לישראל (1948).

כאן עבד כמנהל חשבונות בהסתדרות „ויצו" ועשה עבודתו זו במסירות ובנאמנות בולטת. את כל שעות הפנאי שלו הקדיש לאיגוד יוצאי שצ'וצ'ין (כיו"ר וכגזבר קופת הגמ"ח), דאג במיוחד לעולים החדשים ולחולים מבני־עירו, ותרם רבות לריכוז החומר ולהבטחת הוצאתו לאור של ספר־זיכרון זה.

נפטר לאחר מחלה ממושכת ביום כ"ז בחשון תשכ"ו, 22 בנובמבר 1965.

חבר נעוריו וידידו במשך כל השנים הד"ר ישראל מרשק (הנ"ל), כתב מפריז בהודעה לו דבר מותו של ש. י. שניידר:

...ניטאָ אונדזער שמואל; אַ שטיק אונדזער היים איז אַוועק. אַ נאַענטער, איבערגעגעבענער פריינד, ווי אַ ברודער, איז אַוועק. שווער, זייער שווער!

כ׳האָב אַמאָל געהאַט אַ היים...

טיפע גריבער, רויטער ליים —
כ׳האָב אַמאָל געהאַט אַ היים.

פרילינג — פלעגן סעדער בליען,
האַרבסט־צייט — פלעגן פויגלען ציען,
ווינטער — פלעגט דאָרט פאַלן שניי,
איצטער — בליט דאָרט ווינד און ווייַ.

ס׳האָט מיין היים אַ בראַך געטראָפן,
טיר און טויער זיינען אָפן
פאַר די רוצחים, פאַר די שינדער,
די, וואָס קוילן קלייַנע קינדער,
די, וואָס הענגען אויף די זקנים,
די, וואָס שאנעוועט ניט קיינעם.

יאָ, נאָך יאָ זיינען אַריבער,
פולע זיינען יענע גריבער,
און נאָך רויטער איז דער ליים,
יענער ליים איז איצט מיין היים.
דאָרטן ליגן מיינע בריידער,
די צעריסענע אויף גלידער,
די געשוחטענע אין שטוב,
די צעשאָסענע ביים גרוב.

טיפע גריבער, רויטער ליים —
כ׳האָב אַמאָל געהאַט אַ היים.

שמואל האלקין

קהילת

ואסילישקי

וואַסילישאָק

ועדת הספר:

אבני (בויארסקי) יוסף, אלפרט ד"ר אברהם,
בייר (בויארסקי) שרה, ברקוביץ (אביאל) צפירה,
קופלמן חסיה, קרבץ (אלפרט) חיה.

הוצאת אירגון יוצאי ואסילישקי בישראל

וואסילישקי / וואַסילישאָק

התוכן - אינהאלט

החלק העברי (עמודים 117—176) מכיל פרקי־זכרונות מחיי העיירה, בתחומי הכלכלה, החברה והתרבות, מתחילת המאה ה־20 ועד מלחמת־העולם השניה, וכן כמה פרקים מתקופת השואה.

בחלק זה משתתפים (לפי א"ב):

אביאל (ברקוביץ) שלמה, אבני (בויארסקי) יוסף, אלפרט ד"ר אברהם, אלפרט (קרבץ) חיה, בייר יוסף, גבורין ב. צ., דגני קלמן, דייחובסקי צבי, הוכשטיין (וולוצ'ינסקי) ליזה, וולוצ'ינסקי אליהו, לפידות רחל, מורדוכוביץ ראובן, נמיוט (פרח) צפירה, סדוביק ביירך, עצמוני (קושצ'ינבסקי) משה, פושטר ד"ר אשר, פלטובסקי אליהו, קוזניץ דב, קופלמן אברהם (אבה), רזניק חיים, רם הרב שמעון, שוורץ מרדכי.

*

דער חלק אין ייִדיש (זייטן 177—230) נעמט אַרום זכרונות און באַשרייבונגען וועגן דעם עקאָנאָמישן, געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן פונעם שטעטל, פון אָנהייב דעם 20־טן יאָר־הונדערט ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווי אויך בילדלעך פונעם שטייגער־לעבן און נאָטיצן וועגן פערזענלעכקייטן און עסקנים.

אין דעם חלק באַטייליקן זיך (לויטן א"ב):

אלפערט ד"ר אברהם און חיה (קראָוויעץ), באַיאַרסקי יוסף, באַיאַרסקי (בייער) יוסף און שרה־גיטל, באַיאַרסקי (אביאל) צפירה, מאיעווסקי (פרידּ־גוט) רבקה, מאַרדוכאָוויטש ראובן, מאשעווסקי מענדל, קאָפּעלמאַן אברהם (אבע), קראָוויעץ עטל, שפירא (מאיעווסקי) אידא.

*

דער חלק אין ייִדיש (זייטן 231—274) נעמט אַרום אויך די איבערלעבונגען אין דער־תקופה פון אומקום — פון די אָפּגעראָטעוועטע:

אלפערט ד"ר אברהם און חיה, וואָלאָטשינסקי אליהו און חנה, איינשטיין לייבקע, סטאָצקי בנימין, פייגוס משה־אהרן, קראָוויעץ עטל, שווארץ יהודה.

*

רשימה פון וואַסילישקער קדושים
(זייטן 275—291)

עריכה והגהה:
אבני (בויארסקי) יוסף, קופלמן חסיה, קרבץ (אלפרט) חיה

הקדמה לספר ואסילישקי

במחצית השניה של שנת 1944, זכו שטחים ניכרים של מזרח אירופה לשחרורם מהעול הנאצי ע"י צבא בריה"מ, שטחים אלה שוחררו לאחר שהנאצים הארורים הצליחו להכחיד את מרבית האוכלוסיה היהודית. כי כזאת היתה תכניתם הארורה.

לא יפלא, איפוא, שיהדות זו מצאה פתאם את עצמה בין מלתעות הדרקון והפכו להיות הקרבן הראשון לצמאי־הדם. רק שרידים מעטים, אודים מוצלים מאש הגיחו אי־פה אי־שם ממקומות ההסתר, אלה ניצלו מי בזכות היותו לוחם בשורות הצבא האדום ומי בזכות היותו לוחם בשורות הפרטיזנים ביערות אין קץ.

הבודדים האלה חזרו לבתיהם ההרוסים וראשית מעשיהם היה לקשור קשר עם הישוב בארץ ישראל ועם ארצות הברית של אמריקה. ליוצאי וסילישקי בא"י הגיעה הבשורה המזעזעת על גורל יקירינו באמצעות מכתב שנשלח ע"י הח' משה אהרון פייגוס ז"ל וע"י מכתב שהתקבל מאליהו וולוצ'ינסקי. אלה היו הראשונים מהם בא לנו האשור על חורבן העיירה.

המציאות החדשה הכתיבה מיד פעולות החלצות לעזרה ואכן קמה והתארגנה קבוצת פעילים במטרה לגייס כספים, בגדים וצרכי אוכל על מנת לתמוך בנזקקים ולסייע לאלה, שפניהם לארץ ישראל. עם הקבוצה היוזמת נמנו אז החברים: 1. ד"ר מרק ליפשיץ ז"ל 2. ראובן מורדוכוביץ 3. משה עצמוני (קושצ'ינבסקי) 4. רוזה גפן (מדלינסקי) 5. מלכה אריאלי (פסרצקי) 6. חסיה קופלמן 7. דבורה ברסוכר (קופלמן) 8. חנה מינץ 9. אברהם גלזר 10. יהושע בוירסקי ז"ל.

היה זה אך טבעי, שניצולי גיא ההריגה לא יכלו להמשיך שבת על הריסות ביתם, לכן שמו פעמיהם בדרך ובעברם מעל אירופה כולה כמעט, הגיעו בדרך לא דרך לאיטליה — תחנתם הסופית בנדודיהם — ממנה קוו להגיע למחוז חפצם, — ארץ ישראל. לאחר שהות קצרה באיטליה עלה בידי כותב שורות אלו להתקשר עם יוצאי וסילישקי בניו-יורק, שבראשם עמד הח' סטולר ז"ל, הודות להשפעת הנ"ל מצאנו אוזן קשובה ובני העיר משם העבירו אלינו כסף ובגדים לחלוקה בין פליטי וסילישקי באיטליה.

בשנת 1949 עליתי ארצה ושנה לאחר מכן קויים יום הזכרון הראשון לקדושי עיירתנו, היה זה אותו ערב ה־כ"ג באייר בו התכנסנו אנו המיותמים מכל היקר לנו, בבית הכנסת בתל־אביב שבקרן הרחובות יהודה הלוי החשמונאים והתיחדנו עם זכרם של קדושינו תוך אמירת קדיש בצותא לעלוי נשמתם.

ברם, בכל אלה לא סגי; ידוע ידענו את צו השעה והיה עלינו להרתם מיד לפעולה ממשית, אשר תביא להגשמת המטרה, שהיא: גיוס אמצעים כספיים גדולים ליצירת קרן למתן עזרה וסעד לנזקקים וכן להנצחת זכר הקדושים.

הועד שנבחר כלל את החברים: 1. ד"ר מרק ליפשיץ ז"ל 2. ד"ר אברהם אלפרט, יו"ר 3. משה עצמוני, מזכיר 4. אליהו וולוצ'ינסקי, קופאי 5. חסיה קופלמן 6. ראובן

מורדוכוביץ. ועד זה ניגש בתנופה רבה לביצוע המשימה וכבר בשנת 1953 נוסדה קופת ה„גמילות חסד" ע"ש הקדושים (בעזרתם של בני העיר באמריקה), הפועלת עד היום הזה ובמשך 10 השנים האחרונות חלקה עשרות הלואות.

מצערת היא העובדה, שהיקף פעולת הקופה לא הגיע לממדים רחבים יותר. סיבה זו היא הגורמת לעמידתם „בצד" של חברים נוספים, אשר משום מה לא מצטרפים לפעולה אקטיבית, ובדיעבד משאירים את העול על שכמם של 3—2 חברים בלבד.

במישור מקביל פעל והתמסר הועד לפעולות ההנצחה על ידי נטיעת חורשה ביער הקדושים שבהרי יהודה ליד ירושלים, יזמה ומרץ רב בכוון זה גילה חברנו מנחם בוירסקי, אשר עשה לילות כימים ושקד למען השלם את מפעל ההנצחה. אמנם כבר בשנת 1955 הוסר הלוט מה„גלעד" בחורשה נושא שם קדושי קהילת וסילישקי.

כשלב שלישי במפעל ההנצחה יש לראות את ספר ה„יזכור", אשר כפי המקווה יראה אור בשנת 1966, יהיה זה במסגרת קובץ משותף לכמה עיירות נוספות ממחוז שצ'וצ'ין דאז.

הרעיון להנצחת זכר קדושינו בספר לא בא לנו באורח מפתיע, כל העת חפשנו את הדרך להגשמתו ומדי פעם נדחה לקרן זוית בגלל סיבות שונות ובעיקר בגלל המחסור בכוח אדם, אשר יהיה מוכן להתמסר לעסקנות צבורית זו. רק בשנת 1962 החלו מסתמנים סימני התאוששות ואפשרויות הבצוע נתגלו באופק. את המשימה קיבלו עליהם החברים: 1. ד"ר א. אלפרט 2. חיה אלפרט (קרבץ) 3. יוסף אבני (בוירסקי) 4. חסיה קופלמן 5. דבורה ברסוכר (קופלמן) 6. יוסף בייר (בוירסקי) 7. אליהו וולוצ'ינסקי.

ביתי הועמד לפעולות הועד כמשכן קבע ואמנם במשך שנתיים ימים התנהלה עבודה יסודית ואינטנסיבית באסוף החומר, בדיקתו, עיבודו ותרגומו.

לא אצא ידי חובתי אם אתעלם מלציין, לו במילים ספורות, את עבודת הנמלים הנאמנה, שעשתה קבוצת חברים זו. דלה היא לשוני לתת בטוי הולם ולהביע את כל עומק ההוקרה לה זכאים חברים אלה. יצויינו כאן במיוחד הח' יוסף אבני (בוירסקי), שעזר בעצה ובמעש, חסיה קופלמן וכן אשתי חיה (קרבץ) — גורם מדרבן, מניע, פועל ומפעיל. לולא מסירותם של שלושה אלה, ספק אם היינו מגיעים לתוצאות כפי שהגענו אליהן.

יישר כוחם של שאר החברים, שתרמו רבות לעבודת קודש זו, מי ע"י גיוס כספים ומי בעבודות אחרות ששטח פעולתן לא ניתן להגדרה מדויקת. יבורכו!

כאירגון יוצאי וסילישקי עשינו כמיטב יכלתנו למען תת בטוי הולם לזכר יקירינו, יחד עם זאת לא התעלמנו מן הצורך לשמור על רציפות הקשר בינינו והשתדלנו לייצור לנו מסגרת מתאימה, בה נוכל לקיים קשר זה לבל יינתק. לשם כך בחרנו את חג הפורים כיום קבוע למפגש רעים ולבלוי בצותא ליד שלחנות ערוכים בהווי חברתי לזכר הימים הטובים ההם — ימי הנעורים.

הנסיונות בשטח זה שנעשו בשנים האחרונות הצדיקו מגמה זו ובכוונתינו להתמיד בכך ולגבש עוד יותר את חבורתנו הכבודה.

מוקדם לאמר שהאירגון עשה ופעל יותר מדי, אבל משהו צנוע ושקט יש בכל זאת לזקוף לזכותו ובעיקר את תרומתו למפעל ההנצחה.

בלבי חיה עודנה התקוה, שחברים נוספים יצטרפו לעבודת ההמשך, שהיא לא מעטה, וגם כדי להחליף את החברים הפעילים.

יבואו על הסליחה אלה, אשר ידם בכל הפעולות הנ"ל ומשום מה לא נזכרים כאן, יען שורות אלה נכתבות עפ"י הזכרון בלבד.

ייזכרו כאן בני עירנו החיים כיום בארצות הברית על שעודדו אותנו והעמידו לרשותנו כספים וכן אלה שעסקו באסוף החומר למען הספר ובראשם הח׳ מנדל משבסקי (ניו־יורק).

מצדנו טרחנו למען הנצחת קהילתנו וקדושינו בצורה זו כמיטב יכולתנו. מקווים אנו, שבספרנו זה ניתן ביטוי מלא לאותו עולם־חוויות הקשור בימי־העבר שלנו, בעיירתנו וואסילישקי, ולאותו עומס של רגשות־צער ותוגה שאנו נושאים בלבותינו לזכרם של יקירינו שאינם עוד. עשינו עבודה זו מתוך אהבה לנושא היקר לנו מכל, כדי להציב ציון וזכר לקהילתנו הקדושה.

ד״ר אברהם אלפרט
יו״ר

וסילישקי מהמאה ה־15

במוזיאון הממלכתי־ציבורי שבפלורנץ (איטליה) נמצא חדר הכולל מפות עתיקות. נמסר לנו ממבקר במוזיאון זה, שהוא ראה מפה של ליטא הגדולה מהמאה ה־15, בה מופיע המקום וסילישקי, נוסף על המקומות וילנא, טרוקי ועוד. מענין שהעיר קובנה איננה מופיעה במפה הנ״ל.

מסתבר, איפוא, שהמקום וסילישקי (ייתכן בתור כפר) היה כבר קיים במאה ה־15.

בעשרים השנים הראשונות של המאה ה־20

לפני מלחמת־העולם הראשונה

וסילישקי (וואסילישאק, כפי שנקראה באידיש) היתה עיירה קטנה בתחום המושב היהודי, במחוז לידא פלך וילנא. תושביה היהודים מנו כשלוש מאות משפחות.

בנופה לא היה שום דבר מהמושך והקוסם. אפורה היתה בחיצוניותה. לא פארקים ולא גנים יפים קשטוה ולא מבני־מדות פארוה. כל כולה לא היתה אלא רחוב אחד, בצורת סירה ענקית, רחוב המתמשך לכל ארכה של העיירה, רחב באמצעיתו וצר בשני קצותיו. אולם הרחוב הזה נקרא משום מה בשני שמות: בחלקו — רחוב גרודנא ובחלקו — רחוב וילנא. יתכן, שבקראם לרחוב המרכזי בשמות של ערים אלו התכוונו להצביע על קשרי המסחר עמהן. אמנם, קשר מתמיד היה מוסילישקי אל הערים הנ״ל באמצעות עגלות, שהיו יוצאות פעם לשבוע לווילנא ופעמיים בשבוע לגרודנא.

היו גם רחובות צדדיים: רחוב קרונקי ורחוב נ. שהסתעפו מרחוב וילנא ורחוב

ביליצה, זה שהסתעף מרחוב גרודנא ורחוב ה„גויים", אולם אלה היו רחובות צדדיים וקטנים ורישומם על חיי העיירה לא היה ניכר. עיקר החיים והפרנסה היו מרוכזים בשני הרחובות המרכזיים: טורי החנויות שהיוו את המרכז המסחרי — היו ברחוב וילנא ואילו כיכר השוק — ברחוב גרודנא.

בתי־חרושת או אוצרות־טבע לא היו בוסילישקי ובסביבתה הקרובה. מקורות פרנסתם של כל תושבי העיירה היו הסביבה החקלאית ו„השוק", שהתכנס פעם לשבוע — ביום שלישי. הסביבה שהיתה כולה חקלאית היתה זקוקה למתווכים ולמפיצים של תוצרתה, כמו־כ היתה זקוקה לבעלי־מלאכה במקצועות שונים, את כל אלה מצאה בין אנשי וסילישקי, ביניהם היו בעלי־מקצוע מעולים ממדרגה ראשונה, ששמם הלך לפניהם.

זכורני את המקרה עם הכנסיה הגדולה, הנמצאת לא הרחק מהעיירה, כאשר רצו להתקין צלב חדש אך לא מצאו בעל־מקצוע אומן מקרב הגויים שיקבל על עצמו את המשימה הזאת, אז פנו לבעלי־המלאכה היהודים בוסילישקי שהם יעשו את הצלב. היהודים סרבו תחילה, כי חשבו שמטעמים דתיים אסור להם לעסוק בכך, אולם משהחלו לאיים עליהם פנו אל הרב, הוא פסק לקולא והתיר לבצע את העבודה. הנפחים והמסגרים היהודיים ביצעו את העבודה לשביעת רצונם של כל אנשי הכנסיה, ששילמו להם בעין יפה וגם העניקו פרס כספי נוסף.

ברם, יחסי הגומלין והזיקה ההדדית בין יהודי העיירה לבין הסביבה החקלאית הלא־יהודית, בלטה ביחוד ביום „השוק". יום זה היה גורלי לתושבי העיירה והכפר כאחד, הוא היה הקובע את צרכיהם ורמת חייהם לכל ימות השבוע. ביום זה הפכה העיירה השקיטה והשלווה, בדרך כלל, לסמבטיון הומה, רועש וגועש. אפילו בעלי־הבתים החשובים והמכובדים, שהילוכם בכל ימות־השבוע מתון היה, ושעתם פנויה היתה בכל שעה משעות־היום, היו כלם ביום „השוק" טרודים ועסוקים, והכלל הוא: זריזים נשכרים תמיד. גם הגויים השכימו קום ביום „השוק" והזדרזו להיות ראשונים. „השוק" הומה ומהמה, עגלות מלאות תנובת השדה והגן, מוצרי חלב ושגר אלפים ועשתרות־צאן לבשר. במרחק מה מהעגלים, שוק של בהמות — פרות, סוסים. בתוך „השוק" הגויים הם המוכרים והיהודים הם הקונים ובחנויות להיפך, — היהודים הם המוכרים והגויים הם הקונים.

המבנה החברתי

הישוב בוסילישקי היה מחולק לשני מעמדות: בעלי הידים הלבנות, כלומר, אלה שמצאו את פרנסתם לא בעמל כפים, כגון: הסוחרים למיניהם, בעלי־עסק שונים ובעלי תורה וחכמה (אלה נחשבו למעמד העליון והחשוב); ולעומתם בעלי הידים השחורות, כלומר, אלה שמצאו את פרנסתם מיגיע כפיהם, כגון: פועלים ובעלי־מלאכה שונים (אלה נחשבו למעמד של נחותי דרגה). בהכרה זו חיו כל התושבים, לרבות אנשי המעמד הנחות, אשר שאיפתם היתה שבניהם לכה"פ לא יירשו את אומנותם. אנשי המעמד העליון נזהרו מלהכניס בעל־מלאכה למשפחתה, בעניני הציבור והעיר היו רק הם הקובעים. לבעלי־מלאכה לא היתה כמעט כל זכות להתערב בעניני הכלל ולהביע דעה ואם העיז מישהו מהם להביע דעה היו משתיקים אותו מיד. השקפת עולם היתה זאת, שקיבלו מאבותיהם והיתה מקובלת אצל היהודים בכל מקום בדורות ההם, כתוצאה מהתרחקות של שנים מעמל כפים.

בית־המדרש הגדול או „הלבן" ובית־המדרש הקטן (מלבנים) נבנו על מגרש ציבורי מיוחד, רחב־ידים, ועל ידם עוד שני מוסדות ציבוריים — ה„תלמוד תורה" מצד אחד, וה„הכנסת אורחים" מצד שני (שנקרא בשם „ההקדש").

בתי־מדרש היו לא רק „בית־היוצר" לנשמת העיירה אלא גם מרכז של הכל החברתיים והציבוריים, הם היו גם בתי תפילה ולימוד וגם בתי־עם. שם היו מתכנסים לטכס עצות נגד כל גזירה רעה של הרשות, שם היו מתאספים לתקן ולסדר את כל ענייני העיירה הפנימיים. עשיית צדקה וחסד, עזרה לכל קשה־יום ואומלל, היו מפותחות מאד — טיפלו בזה חברות, וגם עסקנים ועסקניות נודדים, שהיו עוברים בעיירה עם מטפחת ביד, אוספים סכום מסויים ומחלקים אותו בין הנצרכים. אולם היו גם מקרים קשים שהעזרה הנדרשת היתה צריכה להינתן בקנה מדה גדול יותר, כגון לבעל עגלה שהסוס „נותן לחמו" נפל ומטה לחמו נשבר, או לבעל־מלאכה שנפל למשכב ולא היה מי שיפרנס את משפחתו. במקרים אלה היו פונים אל פרנסי העיירה בבית־הכנסת ואם לפונים, מסיבות שונות, לא ניתנה מבוקשתם, השתמשו הם באמצעי־לחץ על הציבור והיו מעכבים את קריאת־התורה בשבת. זה היה כעין שביתת שבת בימינו, כי בלי לשמוע את קריאת התורה לא עזב איש את בית־הכנסת וציבור המתפללים היה מוכרח להכנע לדרישות.

„הקורובקה"

אולם גם הקהילה זקוקה היתה לכסף למימון הוצאותיה, לשלם משכורת לרב ומשכורת למלמדי התינוקות ב„תלמוד תורה", לתמוך בנצרכים וכיו"ב. למען תוכל הקהילה לכלכל את ענייניה אלה הנהיגו את ה„קורובקה" — היו מטילים אגרה על מצרך חיוני של מזון, על־פי־רוב על בשר. הקצבים חוייבו לשלם אגרה זו על כל בהמה ששחטו ואת גביית האגרה היו מחכירים („טקסא"). ההחכרה היתה מתקיימת בבית־הכנסת בתחרות פומבית, והזוכה היה האיש שהציע את הסכום הגדול ביותר.

חינוך והוראה

תנועת התחיה הלאומית קמה ברוסיה בסוף המאה שעברה. מלבד בתי־הספר החילוניים שפתחה ברחבי המדינה, בהם תפסו מקום נכבד השפה העברית וההיסטוריה העברית, החלה גם בתיקון „החדרים". ביזמתה ובעזרתה נפתחו במקומות רבים „חדרים מתוקנים", שבראשם עמדו מטובי המורים בארץ, כגון פינס יחיאלי, זוטא, סילמן, ושיפמן, שהורו יחד עם לימודי־הקודש גם לימודים כלליים ועברית בתור שפה חיה. בגרודנא נפתחו קורסים פדגוגיים כדי להכין מורים בעלי השכלה עברית וכללית בשביל בתי־הספר הלאומיים ובלידא העיז הרב ריינס ז"ל לפתוח ישיבה בתוכה למדו עברית ולימודים כלליים.

אך כל ההתפתחויות האלה היו נחלת הערים הגדולות ואילו ב„פרובינציה" (ובתוכה וסילישקי) לא שונה החינוך כמלא נימה. כאן נשארו אותם ה„חדרים" בצורתם ובצביונם שהיו בימי אבותינו ואבות־אבותינו, אותם טיפוסי המלמדים, שרדו בתלמידיהם במקל וברצועה, אותה שיטת הלימודים משעות־הבוקר ועד שעה 8 בערב.

מלבד החדרים, שהיו „בתי ספר" פרטיים, קיים היה בוסילישקי גם בית ספר ציבורי — „תלמוד תורה", בו למדו כמחצית מילדי העיירה, רובם בני השכבות העניות,

שלא יכלו לשלם שכר לימוד ולהחזיק את ילדיהם בחדר. הנהלת הת"ת והחזקתה היתה צבורית. גבאי בית הכנסת ופרנסי העיר מינו את המלמדים ושלמו להם את שכרם, והם גם השגיחו, שהלימודים יתנהלו בסדר. בתפקיד זה של פקוח הצטין ביחוד ארצ'יק דער סטרוסטה (מוכתר). הוא היה ערירי ומאין לו ילדים לקיים בהם מצות ושננת לבניך, קבל על עצמו לפקח ילדי עניים, שאין מי שיתבע את עלבונם. דרכו היה יום יום לבקר בתלמוד תורה. לכל תלמיד שהיה מוצא בחוץ, בלי לבדוק אם הילד נמצא ברשות או שלא ברשות, אחת היא לו, היה מחלק לו סטירות על ימין ועל שמאל. נכנס פנימה שוב סטירות. זה היה לחם יומו, ובזה קיים "ולמדתם אותם"... בת"ת היו ארבע כתות ושני מלמדים לימדו שמה, אחד מהם היה ר' הירשה, זה היה יהודי בגיל חמשים, שזקן רחב מכסיף עוטר את פניו, מבטו עז ונמרץ ומפיל פחד על כל תלמידיו.

הנ"ל נחשב בין המלמדים הטובים ביותר, בגלל יכלתו להטיל מרה בתלמידים. פקודותיו היו קצרות: הורד! שכב! ולא קרה, שתלמיד ימרה את פיו. היה אצלו "קודכס" מיוחד לעניני עונשין, ועם השעור הראשון בהתחלת "הזמן" שנתן במסכת ביצה שינן לתלמידיו, תוך למוד הגמרא, את חוקי העונשין שלו, למען ידעו וייראו. וכך היה מתחיל: ביצה — אנ'איי, שנולדה — וואס געבארן געווארן, "קינדערלאך, ביי מיר איז אזאקאן דער וואס גייט אין אלטען בית מדרש — 3 שמיץ!" וכך היה הולך ומונה בניגון הגמרא כעשר עברות שונות, שעושיהן היו חייבין מלקות, שיטתו בלמוד הגמרא היתה — בחינות בע"פ. אולם גם "החברה" למדו בהמשך הזמן לרמותו. מקום מושבו היה ע"י החלון כשגבו מופנה אליו. מה עשו התלמידים? תלשו את הדף מהגמרא הדביקו אותו על זכוכית החלון, הציצו בחלון ואמרו באופן שוטף את כל הדף בלי כל מכשול ותקלה לשמחת התלמידים ולשביעת רצונו של ר' הירשה.

ההיפך מר' הירשה ויוצא מכלל כל המלמדים בעיר היה ר' יעקב צאלס ז"ל. הוא היה יהודי צנום מצניע לכת, למדן מופלג ומורה הוראה בעיר. ולתלמידיו היה מורה בחסד עליון. גם בזמננו יכול היה לשמש כמופת למורים רבים כיצד לחנך וכיצד ללמד. את תלמידיו לימד לא בביתו אלא באכסדרה של בית הכנסת הישן. היתה זאת למעשה, ישיבה קטנה בה למדו כ־25 נערים בני 12־13, שבאו הנה להשתלם בלימוד הגמרא אצל רבם הנערץ. כאן לא ראו רצועה ושבט ולא שמעו גערה. מבט אחד של הרבי השפיע הרבה יותר ממכות וצעקות של אחרים, שררה כאן אוירה של אהבה ורעות, שאישיותו הנעלה והנאצלת הקרינה על כל המסתופפים בצלו.

הצד השני של המטבע

החינוך המסורתי, כפי שתואר למעלה, אמנם שלט עדיין בעיר, כי טרם נוצר ההתגבש הכח שיוכל להתמודד אתו. אך שרשיו היו רקובים, הנוער כבר מאס בו. הוא התקיים מפני, שבעלי הדעה בעיר היו המבוגרים, והצעירים שהוריהם לא לימדום כל מלאכה או משלח יד, היו כלם סמוכים על שלחן ההורים ולא העיזו להתקומם נגד הוריהם. אך בתוך תוכם מאסו בחדר ובישיבה ופנו ללימודים כלליים. או כפי שהתבטאו אז: ללמד רוסית. וללמד רוסית פרושו להתרחק מן התרבות הלאומית. השאיפות היו מצערות — הסתפקו בהשגת תעודה של ארבע כתות בי"ס תיכוני, שהם 8 כתות בית־ספר יסודי כאן בארץ. רמת השכלה זאת הקנתה את הזכות לקבל רשיון כמורה ביתי, כלומר, מורה הנותן שעורים בבתים פרטיים, וזכות להיות עוזר רוקח אם ילמד גם קצת לטינית. ומורים ביתיים כאלה כבר פעלו בוסילישוק והיו מכובדים מאד. אך אלה יותר

משהיו מורים היו מהפכנים, שליחי מפלגות שונות, שפעלו בשליחותם. מלבד אלה שבאו מהחוץ היו גם צעירים מבני המקום, שנסעו לערים הגדולות ללמד בגימנסיות או כאכסטרנים להשתלם בלימודים, או באיזה מקצוע, וחזרו הביתה עם מטען של רעיונות ואידיאות מהפכניות שונות.

כל אלה יחד, בעזרת תועמלנים מהחוץ, שפקדו לעיתים את העיירה לנהל תעמולה ולרכש חברים ואוהדים למפלגותיהם, הצליחו להתסיס את הנוער המקומי ולהוציא אותו מאדישותו ומשאננותו. ביחוד הושפעו מהרעיונות החדשים שהבטיחו חופש שוויון לכל אדם באשר הוא אדם: הנוער של השכבה העניה, שוליות בעלי המלאכה, — שניצלו את הנערים האלה לכל עבודה ומלאכה במשק הבית שלהם במקום ללמדם את אומנותם, — וגם הבנות שלמדו תפירה ומעבידיהם העבידו אותם כרגיל שתים־עשרה שעות ביום ולפני החגים היו גומרים את העבודה גם עד לאחר חצות הלילה.

הנוער הזה, שהיה מפולג לקבוצות, לפי השתיכותו המפלגתית, הוציא את העיירה מקפאונה. הוויכוחים בין הקבוצות בעניני פרוגרמות של מפלגותיהם הדהדו בערבים עד שעה מאוחרת ברחובות העיירה.

אולם הם עסקו לא רק בויכוחים אלא גם פעלו בכוון הטבת תנאי העבודה של חבריהם, וביחוד, של חברותיהם. ארגנו שביתות והכריחו את המעבידים לשנות את יחסם ולהיטיב את תנאי העבודה של שוליותיהם. בדרך כלל, החלו המעבידים להתיחס ברצינות לדרישות פועליהם. כי ידעו היטב, שהבחורים האלה אינם הולכים בידים ריקות, בכיסיהם הם נושאים נבוטים ולחלק מהם גם אקדחים.

וידענו שלא יהססו להפעיל את הנשק בשעת ריתחה. את השמוש בנשק היו לומדים בימי השבתות. בימים אלה היו נעלמים מן העיר. מתכנסים באחת החורשות הנמצאות בסביבת העיירה. שומעים נאומים, מקבלים ברושורות ולומדים גם את השמוש בנשק.

את מצב הרוחות בעשור הראשון של המאה הנוכחית אפשר לסכם:

השכבה העליונה שניהלה את עניני העיר — היתה נדהמת ונבוכה. היא הרגישה שימיה ספורים אולם לא זזה מאורח חייה, כפי שקבלה מאבותיה ואבות אבותיה, והמשיכה לנהל את עניני העיר ברוח זו.

הצעירים היו מחולקים לשלש קבוצות:

השוליות למיניהם וחלק של האינטליגנציה היו חברי מפלגות סוציאליסטיות, בונד, ס. ר. ו־ס. ד.

החלק השני של האינטליגנציה היו קרייריסטים, עניני מפלגות וצרכי צבור לא עניינו אותם; הם רכשו השכלה מפני שידעו, שזה יועיל להם להסתדר בחיים והתגאו בשפה הרוסית שבפיהם.

הקבוצה השלישית היתה הקבוצה הציונית, מועטים היו ורישומם בצבור לא היה ניכר.

בפרוס מלחמת העולם הראשונה

בשובי לאחר חמש שנים של היעדרות לעיירה (בשנת 1913), מצאתי שם נוער ער ותוסס, אוהב חיים וחברה, צמא דעת והשכלה. אולם לא רק הנוער אלא גם ההורים נסחפו בזרם ההתפתחות. בדרך כלל הורגשה רוח חדשה במקום. התחוללה מהפכה שקטה בהשקפת־העולם וביחסי־החברה. בטוי להלך הרוח החדש היה בית־הספר לבנות שיסד המורה גווינט. בבית־ספר זה לימדו לימודים כלליים בשפה הרוסית ולימודים עבריים

בעברית. המטרה העיקרית של הלומדים היתה לרכוש ידיעות כלליות וידיעת השפה הרוסית. שני אלה פתחו לפני הצעיר את הדרך לצאת מתוך ד' אמותיו אל העיר הגדולה ולהסתדר שם באיזה משרד או מוסד ולהיות פקיד. השאיפה לצאת לעיר הגדולה קסמה לא רק לבנים אלא גם להורים, כי הם בחושם המסחרי הרגישו, שהחנונות נמצאת במצב של ירידה ואינה מבטיחה לא פרנסה ולא כבוד ולכן התאמצו בכל כוחותיהם לתת לילדיהם קצת השכלה, כדי שיוכלו להסתדר ולהצליח בחברה ולא יהיו מוכרי דגים מלוחים כהוריהם. מכל הנאמר משתמע כי המטרה העיקרית בשאיפה לקצת השכלה, אצל הבנים וההורים כאחד, היתה חמרית, — להסתדר בחיים.

חבר הפעילים בשדה התרבות (1916)

ברם, על אף המשיכה לעיר הגדולה, רק מעטים הצליחו להסתדר מחוץ לעיירתם. רוב רובם נשאר בעיירה וגם אלה שזכו לגור בעיר הגדולה, היו קשורים אל עיירתם. בימי חופש ובהזדמנויות שונות היו חוזרים אל חבריהם בעיירה ומוסרים להם על החיים בעיר ועל פעולות נוער ונמוסי חברה.

כיצד בילה הנוער בוואסילישאק את זמנו הפנוי?

החיים החברותיים של הנוער היו מפותחים למדי, והקשרים ביניהם לבין עצמם היו הדוקים מאד. באופן ספונטני וחפשי נתלכדו לקבוצות קבוצות, שרק הגיל אחד אותם. וכך נוצרו, לא במסגרת מפלגתית איזו שהיא, 4-5 חוגי נוער שהחלו מגילאי 16-17. כי רק בגיל זה יכלו צעיר וצעירה לצאת יחד ברחוב לעיני כל מבלי שהדבר הזה יראה כפריצות בעיני המבוגרים.

מקומות הבלוי היו על פי רוב הרחוב וטיולים בצוותא מחוץ לעיר בחיק הטבע.

מועדונים להתכנסות למשחקים, לא היו להם כלל. אולם לכל קבוצה, ביחוד בחורף היו בתים מסוימים, שראשי המשפחה בהם התיחסו בליברליות לבלוי בצוותא של שני המינים יחד, שהיו משמשים להם מקומות כנוס ובלוי. ברם מכל הבתים היה בית אחד שבו הרגישו כל החבריה כבתוך ביתם הם. זה היה ביתו של יעקב קויפמן.

יעקב קויפמן היה רווק „זקן", בן למשפחה אינטלגנטית ומכובדת, היה בעל חנות לממכר רפואות (דרוגרי, בלעז). בחשיבותה ובערכה בעיני האוכלוסיה היתה שווה כמעט לבית מרקחת. יעקב עצמו היה בעל הופעה נאה, לשון חלקה ומעורב בין הבריות. אוהב חיים וחברה ונהנה מיחס של כבוד ואמון מכל שכבות האוכלוסיה במקום ובסביבה, צעירים ומבוגרים כאחד, לרבות שאינם בני ברית. היה פעיל גם בעסקנות צבורית. הוא היה ראש מכבי אש במקום ועסק גם בשתדלנות אצל אנשי השלטון במקום, שהיה מקורב אליהם, להסיר מהעיר ומיחידים גזרות קשות ורעות. וביחוד מלא תפקיד של פטרון לנוער המקומי. בית המסחר שלו נמצא במרכז העיר, במבנה בן הקומותים היחידי ביחד עם מעונו, אולם מעונו זה דומה היה יותר למועדון הנוער מאשר לדירה פרטית.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914)

עם פרוץ המלחמה היתה התוצאה הראשונה ו„קבצנו יחד". כל הבנים והבנות שנמצאו מחוץ לעיירתם בעניני עבודה או לימוד, מיהרו לחזור אל בית הוריהם. מחנה הנוער גדל והתעשר בכוחות אינטלקטואליים. בשנים כתיקנן יכלו הכוחות החדשים לפעול רבות בשטחי החברה והתרבות. אולם המלחמה שיתקה את כל המרץ והרצון לכל פעולה ומעשה צבורי. כל מעייניהם של האנשים בימים ההם היו מרוכזים בדאגת הקיום. כיצד להתקיים ולחיות בזמנים הרעים האלה עד יעבור זעם. המסחר חדל כמעט לגמרי. החנונים הטמינו את סחורותיהם והאכרים את תבואותיהם. מחירי מצרכי החיים האמירו מיום ליום. הצעירים בחלקם נמנעו מלהראות ברחובות ולהתבלט, כי היו חייבי גיוס וחששו לגורלם. התהווה מין מצב של בין השמשות תוך צפיה לשינויים. בתחילה הצליחו הרוסים, לאחר נצחונות גדולים הגיעו עד קניגסברג. החזית התרחקה מרחק ניכר מהמקום. הפקוח על האוכלוסיה במקום הוקל כאילו קצת, אך מהר באופן מפתיע נהפך הגלגל. התקפה גרמנית חזקה שמה לאל את כל נצחונותיהם. הרוסים נסוגו בבהלה ועד מהרה הגיעה החזית לשערי העיר.

פינוי התושבים מהעיר אל היער

מתוך חשש, שהגרמנים יתקיפו את העיר, החליטו השלטונות הצבאיים לפנות את העיר מיושביה. המקום לפנוים נבחר ביער הנמצא במרחק של 5 ק"מ בערך. הפינוי מהעיר צריך היה להתבצע במהירות האפשרית. במשך שעות מועטות עזבו כל תושבי העיר את בתיהם ורכושם, עליהם הבטיח הצבא לשמור, ויצאו בשיירות גדולות, מי ברכב ומי ברגל, כשבידיהם כלים אחדים לבישול וקצת מצרכי מזון, כדי קיום ליום יומים. בעלי עגלות לקחו יותר.

ביער הסתדרו התושבים קבוצות־קבוצות לא הרחק אחת מהשניה, ואורגנה תורנות לשמירה על המחנה, בה חויבו כל הגברים. כמו"כ נקבעו פנות לתפילה בצבור, כי הימים

הם ימי עשרת ימי תשובה. אולם התפילה היתה בלחש לפי פקודת הצבא. הנשים הוזהרו שלא להשמיע קול בכי.

ביום השני להיותם ביער לפנות בקר הופיעו שני אלמונים במדי צבא במחנה ופקדו על שומרי המחנה להסיר מהחבילות כל דבר מלבין ואת כל האנשים להעביר לצד השני של היער, כי אוירוני האויב עומדים בקרוב להפציץ את הסביבה הזאת. בין השומרים היו גם כאלה שהיו בעבר חיילים והתנהגותם של „החיילים" היתה חשודה בעיניהם, והם החליטו למלא את הפקודה, אולם יחד עם זה אירגנו קבוצה של גברתנים, ביחוד בעלי העגלות שהועמדו מסביב למחנה. ואמנם החשד לא היה חשד שוא, כעבור שעה קלה הופיעו שלשה אנשים שהחלו לחפש בעגלות ובחבילות כששני „חיילים" מזוינים עומדים במרחק מה, כנראה, לשמור עליהם. השומרים שהבינו מיד לשם מה באו כאן האנשים האלה זינקו ממחבואיהם על החיילים האלה מאחוריהם, הוציאו מידיהם את נשקם, כפתו את ידיהם ורגליהם והתכוננו להביאם אל המטה הצבאי שחנה בקרבת מקום, אך הקוזקים שנמצאו בסיור בסביבות היער, הרגישו שבמחנה מתרחש דבר מה, החלו בזהירות להתקרב אל היער, אך שם נתקלו בשליחי המחנה אל המטה, שספרו להם את מה שקרה במחנה. הקוזקים לא הירבו בחקירות, באו אל המחנה, לקחו את השודדים, קשרו אותם לסוסיהם והוליכום אל המטה. ומאז הוגברה השמירה הפנימית במחנה וגם מהמטה נשלחו מפעם לפעם אנשי צבא לראות אם הכל בסדר שם.

ככה התגלגלו ביער כעשרה ימים, שרויים באימה ופחד משודדים ובדאגה לגורל רכושם וקניניהם שנשארו הפקר, וביחוד דאב ליבם לילדיהם הרכים שסבלו מתזונה בלתי מספיקה ומהקור בלילות. הימים נמשכו בלי סוף מתוך צפיה לבאות. שפר חלקם של המבוגרים — להם היה במה „לגרש" את הזמן ולהסיח את הדעת מהמצב. הם עסקו בתפילה, ובאמירת תהלים, אולם הצעירים היו נבוכים, לא ידעו מה לעשות. הם הסתובבו בתוך המחנה ומחוצה לה, שמרו שזר לא יחדור בפנים המחנה, ניסו לפעמים גם קצת להתרחק, אך עין האמהות היתה צופיה עליהם ולא נתנום לצאת מגבולות היער.

אך לכל סוף, גם לישיבה ביער בא הקץ. נתקבלה ידיעה שהרוסים נסוגו במהירות כדי להנצל מתנועת המלקחים של הגרמנים והגרמנים נכנסו לעיר בלי כל יריה, ותושבי העיר נצטוו ע"י הכובשים לשוב לבתיהם. הידיעה הזאת הפיחה רוח חיים ביושבי המחנה. השמחה היתה כפולה: א) נגאלו מהיער ב) עיירתם ניצלה ולא נפגעה כלל מפעולות מלחמתיות. ובשובם מצאו כי לא נעדר דבר ממה שהשאירו.

החיים בוואסילישאק הכבושה

הגרמנים נתקבלו בשמחה ובמאור פנים ע"י התושבים היהודים במקום. היכולת להדבר אתם בשפה היהודית הועילה להתקרבות הדדית. אך השמחה פגה מהר כשעניני הפרנסה החלו להציק. הגרמנים בבואם היו רעבים מאד והדבר הראשון שהחלו להתעסק בו היה חפוש אחרי מצרכי מזון בכל כפרי הסביבה. ולכל התושבים היהודים ששבו מהיער צוו לפתוח את חנויותיהם ולקחו את הדברים הדרושים להם, ביחוד צרכי מזון. אמנם לא לקחו בחינם, אלא קבעו מחירים, עשו חשבון, הכל על טהרת המסחר ונתנו קבלות. דברים אלה גרמו בהלה באוכלוסיה. המסחר מקור הפרנסה העיקרי עליו התקימו היהודים שותק לגמרי.

מצרכי אוכל שהיו קודם בשפע נעלמו. נוצר שוק שחור, שבו המחירים הלכו והאמירו מיום ליום. העיסוק בשוק השחור היה כרוך בענשים כבדים ורק אנשים אמיצים ביותר

היודעים להסתכן יכלו להרשות לעצמם עיסוק זה בשביל הרוחים המופרזים שאפשר היה להפיק ממנו. מובן שבתנאים אלה ירדו מהזירה המסחרית כל הסוחרים המכובדים והמתונים. המסחר שהתבטא בעיקר בהברחות ובעיסוקי שוק שחור עבר לידי עגלונים והרפתקנים שונים, ביניהם צעירים רבים בעלי השכלה. ההברחות היו בעיקר קמח סוכר ובשר חזיר. והמפליא שבדבר הוא, באיזו מהירות סיגלו להם המבריחים היהודים את מלאכת הניחור והטיפול בחזירים. אמנם היו גם כאלה שנתפסו ונתנו את הדין, אבל רובם התעשרו עושר רב מהעסקים האלה, ועלו לגדולה, אך רוב רובה של העיר שהתפרנס ממסחר זעיר ומחנויות, נשאר מחוסר פרנסה, והיו גם כאלה שרעבו ללחם.

הנוער נחלץ לעזרת הסובלים מחסור

הנוער שהלך בטל, מצא כעת שדה פעולה נרחב לפעילות צבורית. הוא החליט שעליו מוטלת החובה לבוא לעזרת הסובלים ולהקל עליהם במדת מה את המחסור, אך כיצד? — והנה הוצעה הצעה לפתוח בית תמחוי ולחלק לכל נצרך פת לחם וקערת תבשיל חם מדי יום ביומו. ההצעה הזאת נתקבלה על דעת כולם וחברים אחדים קבלו על עצמם לבצע את הדבר. לא עבר זמן רב והחברים הודיעו שהכל מוכן לפתיחה. הושג רשיון מהצבא לקנית מצרכי מזון וקצבה קבועה בשביל בית התמחוי בסוכר וקצת מצרכים חיוניים אחרים. ההצלחה היתה יוצאת מהכלל, בית התמחוי נפתח. מאות מנות חולקו בכל יום. אולם לא רק תבשיל ולחם חולק, אלא בתוקף הרשיון שניתן לקנות מזון נעשו החברה לסוחרי תבואה שקנו בכפרים ומכרו לאנשי העיירה הזקוקים. גם הכפריים שידעו על הרשיון סיפקו מתוצרתם לעיירה וכך השיגו רוב תושבי העיר קצת קמח וירקות לשבור את רעבונם.

החוג הדרמטי

בית התמחוי גדל במדה מפתיעה. מספר הזקוקים הלך ורב. הנהלת התמחוי נהגה לפי הכלל התלמודי, שאין בודקין למזונות, וכל מי שבקש אוכל לא השיבו את פניו ריקם. ולא רק למבקשים, גם לאנינים שהתבישו ליהנות מצדקה ניתנה עזרה בצורת מתן בסתר. וכמובן, בה במדה ש„העסק" התרחב הלכו וגדלו ההוצאות. אז צץ הרעיון לייסד חוג דרמטי. כוחות דרמטיים לא חסרו בין הצעירים. הענין הזה נתקבל בהתלהבות אצל כל הצעירים, שסבלו מאד משיעמום בערבים הארוכים של החורף. החוג הדרמטי יפתור את בעית השיעמום וגם ישמש מקור הכנסה לכסוי הגרעונות של התמחוי. וכך בשעה טובה ומוצלחת נוסד החוג. הבעיה הראשונה בה נתקל היה איפה להציג? אך בעיה זו נפתרה מיד. בקצה הרחוב עמד מחסן רעוע ריק. תיקנו אותו, ובעזרת הגרמנים שנתנו להם לוחות ביד רחבה וגם עזרו בפועל, הקימו במה. המבנה הזה שימש מקום לחזרות וגם להצגות. הרפרטואר נבחר מבין הדרמות של גורדין, גולפאדן, פרץ הירשבין ואחרים. ההצגות האלו, שהתקימו כמעט כל חודש הכניסו רוח חיים בעיר, כי זה היה הבלוי היחידי בעיר. והמציגים עצמם היו שקועים כל ימיהם בענין ההצגה ולא ידעו שיעמום. והעיקר ההכנסות, גם הן לא הכזיבו. וכאן עלי להזכיר את השלישיה, אין הכוונה שרק אלה השלשה היו הרוח החיה בכל המעשים האלה, בראש וראשונה: הניה וולוצינסקי, זאת היתה נפש זכה וטהורה מלאת אהבה ורחמים לכל אדם, אף פעם לא נלאתה מלעשות למען הזולת. חברתה הנאמנה לכל פעולה ומעשה, ברוינקה אשרס, שחקנית מסורה

מעמודי התווך של החוג, והשלישי מולקה פוצטר, חבר מסור ונאמן, איש חברה ורעות, ממייסדי החוג וממפעיליו.

„חירות ותחיה"

בשם זה נקרא ארגון נוער וסילישקאי, שהוקם בשנת 1920, ע"י כותב הטורים האלה. הארגון הזה מנה למעלה משלשים בני נוער (נער ונערה) גילאי 13—16 שגמרו את לימודיהם בבתי הספר בוואסילישאק ולא יכלו או לא רצו להמשיך בלימודים. אולם ערים היו למתרחש בעולם ובתוך עמם.

הסתדרות „חירות ותחיה"

והימים ימי הרת עולם. לאחר ארבע שנות סבל ומוראות מלחמה שעברו על העולם הגיעו כמעט כל העמים הקטנים לשחרור מעול זרים ולעצמאות מדינית. גם העם היהודי נפקד בימים ההם. הצהרת בלפור הפיחה רוח חיים ותקוה בלבו, שהנה שעת הגאולה הגיעה גם להם. השם ‚ציון' נשא על כל שפתים ואפילו הסוציאליסטים היהודים למיניהם נתפסו לציון.

ההתעוררות הלאומית הזאת הכתה גלים בכל רחבי המדינה, ובכל ישוב יהודי החלו מתאגדים ומתלכדים ארגונים וקבוצות לפעילות ציונית ולעליה לארץ. ההתעוררות הזאת לא פסחה גם על הנוער, שבהמשך זמן המלחמה היה רתוק למקום מושבו באפס כל פעולה ומעשה. גם הוא החל להתארגן, כדי להשתתף בפעולה הלאומית שלקחה את לבו שבי. וכך קמו בכל ישוב יהודי ארגוני נוער שנקראו בשמות שונים, אולם מטרה אחת לכולם — ארץ ישראל. המצב הזה הכשיר את הקרקע לארגון „חרות ותחיה" גם בוואסילישוק. השם ‚חרות ותחיה'! אם אינני טועה, לוקח מארגון נוער שהיה בגרודנו.

מה היתה מטרת הארגון?

א. להשתתף במשימה הגדולה שנפלה בגורלו של הדור הזה להקמת המדינה העברית.

ב. להכשיר את עצמם לקראת העליה לארץ, כי לעלות לארץ היתה משאת נפשו וראש כל מאוייו של הנוער.

כדי להגשים את המטרות האלה קבלו חברי הארגון שעורים בלימוד השפה העברית ובהיסטוריה, למדו נ"ך ושמעו הרצאות על נושאים גיאוגרפיים של הארץ. הלימודים נוהלו בשיעורי ערב שסודרו למענם. ברם עיסוקם היה לא רק בלימודים עיוניים אלא גם בעבודה מעשית; הם החדירו בכל בית את הקופסה הכחולה ודאגו להרקתה בזמנה.

הם הוציאו לפועל ימי סרט ואוסף כספים לגאולת הקרקע בכל הזדמנות. הם עבדו בנאמנות ובמסירות ושמשו מופת ודוגמה לכל העיירות שבסביבה.

ברם, לא רק בעבודה ציונית הצטינו אלא גם בעניני חברה. זאת היתה חברה מסודרת וממושמעת, מנוהלת על ידי הנהלה עצמית. היתה לה להקה דרמתית, שהציגה אמנם פעמים מועטות, אך הציגה בטעם והכנסות ההצגות היו קודש לגאולת הארץ.

אפשר לציין, שהעבודה הצבורית של 'חרות ותחיה' והחיים החברתיים והיחסים ההדדיים בין חברי הארגון עמדו על רמה גבוהה, חבל רק שימי הארגון היו קצרים מאד והיחסים ההדדיים לא הספיקו להתגבש לדפוסי חיים מוצקים. לצערי הרב, מיד עם עזבי את וואסילישקי (במרס 1921) נתפרדה החבילה, והארגון חדל להתקים.

קלמן דגני

זכרונות משנות 1913-1920

עוסקים בקודש ולומדי ש"ס

את הסיפור שאני מביא שמעתי מפי השוחט החדש שנתקבל בוסילישקי, בשנת 1913 לערך, שמעתי מפיו על היהודים של וסילישקי, פיקחותם וחריפותם בעניני ש"ס ופוסקים ועל אותם גדולי הדור שעמדו בראש היהדות החרדית.

ר' יעקב ברקוביץ (יענקל צלאל'ס) היה אותה עת דיין העיירה, יהודי שנמנה על חריפי המוח בין גדולי התורה. הוא אשר הכין את הבחורים, שגמרו תלמוד־תורה להמשך למודיהם בישיבות ובמיוחד לישיבה הגדולה בראדון.

מבלי לגרוע מכבודו הרי היה כאין וכאפס לעומת בקיאותו הרבה של רב העיירה דאז הרב רובינשטיין, אשר אותו היו מזמינים לדיני תורה לעיירות הסמוכות, אף שלא חסרו גם הם גדולי תורה. במה, איפוא, זכו אנשי וסילישקי לרב גאון שכזה? הרי ספורו:

„לפני כמה שנים עזב רבה הקודם של וסילישקי את העיירה ועבר לכהן ברבנות בעיירה אחרת. החלו נוהרים אליה רבנים ממקומות קרובים ורחוקים כאחת לבקש לעצמם את כסא הרבנות שהתפנה. כל אחד הראה כוחו בנאום, בידיעת התלמוד והפוסקים, בין הבאים היה גם הרב רובינשטיין שעלה על קודמיו בידיעה עמוקה ביותר בכל חדרי התורה ובחריפות שכלו. לאחר שכבש לב הקהל התברר לקהל המופתע שלא לעצמו את כסא הרבנות הוא מבקש, כי אם ל ח ת נ ו.

חיש התאושש הקהל מאכזבתו ועוד באותו ערב נבחרה משלחת מנכבדי העיירה ובראשם ר' יעקב הדיין והלכו לאכסנית הרב לבקשו להסכים לקבל כהונת הרבנות בוסילישקי, וניסו להשפיע עליו בספוריהם על התלמוד תורה עם מוריה גדולי התורה, וכי גם ה„חפץ חיים" מראדון למד בה פעם וכן על הישיבה הקטנה, על חברה ש"ס ועל למדניה המופלגים. כל זאת נתן אותותיו והשפיע השפעה על הרב לשינוי עמדתו והבטיח למשלחת למסור תשובתו הסופית לאחר שיחזור לעירו. אכן, לאחר שהרב רובינשטיין חזר לקהילתו, לא הסס להודיע לבני עירו בצער, שהוא עוזב אותם ועובר לוסילישקי. אין לו חו"ש כל טענות אלא רצונו להיות במחיצת חברת ש"ס כמו בוסילישקי ואין כזו אצלם או בסביבה".

וסילישקי התיצבה במבחן הרוחני החברתי וכך נראתה בעיני השוחט והרב במגעם הראשון עם הקהל.

יונצחו איפוא שמותיהם של אלה, שבכוח השפעתם ומעשיהם ידעו למשוך כל שבא אתם במגע. יפארו שמותיהם לדורות — אלה שעסקו בעניני קודש ועשו לילותיהם כימים בלימודי ש"ס ופוסקים:

הדיין ר' יעקב ברקוביץ; השוחט ר' יוסף קאגאן.

אנשי ש"ס: ר' באיארסקי ליפה, ר' וועלוול רעפניק, ר' ראובן יונה רובינוביץ, ר' מרדכי בער פופקא, ר' שלמה ישעיה דאלינסקי, ר' מרדכי פופקא (מאטיע דער חסיד), ר' אהרון נאוואפרוצקי (אהרצ'יק דער חסיד), הרב אליהו אייזנבוד, ר' שלמה מרדכי מוסענזאהן, ר' לייבע פאטשטער, ר' בערל לייב פייגוס, ר' יעקב באיארסקי (יענקל יהושוע זלמנ'ס), ר' לייבע קאפעלמאן (לייבע יאכעס), ר' הירש קאפעלמאן (הירש עשעס), ר' לייבע ליס, ר' זלמן לייב גלאזער, ר' קלמן גאבורין (קלמן דער סופר), ר' מאיר לייב

ר' מרדכי־בער פופקא — מאנשי הש"ס.

געראשוויץ (דער שוחט), ר' שלמה חיים דייחובסקי, ר' אריה קאפעלמאן (אריה דעם חזן'ס), ר' אריה מרצקי (ארציק מלכס).

ב ע ל י - ת פ י ל ה: ר' סענדער צ'סלר (סענדער חייה צביה'ס), ר' ליפה באיארסקי, ר' בערל לייב פייגוס, ר' משה אברהם גארדאן (נעכעס), ר' יעקב שאפירא (יענקל דעם רב'ס), ר' וועלוול רעפניק, ר' לייבע פאטשטער, ר' בערל הירש מאיעווסקי.

ניצני־ציונות הראשונים

מלחמת העולם הראשונה הביאה אותי למחנה שבויים בגרמניה. עבדתי במשרד המחנה והייתי מצוייד ברשיון לבקר בעיר הקרובה „אולם" על הדונאי. באחת מבקורי בעיר זו נפגשתי עם הרבינר ד"ר שטרסבורגר, אשר לאחר מכן הזמין אותי לאסיפה בה שמעתי לראשונה ויכוחים על הצורך במדינה יהודית. היו מחייבים והיו שוללים, עבורי לא היתה השאלה כן או לא, כי אם מתי?

היה זה מיד לאחר מתן הצהרת בלפור. פניתי עם עוד כמה שבויים יהודיים לתנועה הציונית בברלין בבקשה להעביר אותנו לארץ ישראל על חשבונם. התשובה היתה: לחכות. העתון „יידישע רונדשאו" בשפה הגרמנית הזדרז להודיע כי יהודי פולניה „יושבים על המזוודות" ומחכים לסרטיפיקטים, למען האמת המזוודות עוד לא היו ארוזות, אבל אגודות ציוניות נוסדו בכל מקום.

שנה לאחר תום מלחמת העולם הראשונה חזרתי לוסילישקי. היו אז „צעירי־ציון" הפעילות היתה חלשה וללא מתח אך בכל זאת ניתן היה להכיר פה ושם סימני התעוררות לציונות. באחת מישיבות הועד אליו הוזמנתי נאמר לי כי לייב ליס עם עוד שותף אחד חכרו חוה בקרבת העיירה וקבלו הלואה, או תקציב ממרכז החלוץ בוילנא ומהג'וינט לשם קניית בהמות וכלי עבודה לחווה.

המטרה היתה ברורה: להכשיר חלוצים לעבודה חקלאית, והחלו מיד לחפש מועמדים, ולא היו „קופצים" רבים. הסכמתי לעבוד אתם. לאחר כ־5 חדשים כשלא נמצאו חלוצים במספר מספיק „זכתה" החווה לביקורם של החיילים הרוסיים שגרשו אותנו. מובן שהקומוניסטים הרוסים דכאו כל פעולה ציונית. שקט זה נמשך מספר שנים, עד שהתנועה הציונית התאוששה וקמה בתנופה מחודשת ופעילותה היתה ערה ביותר. ממשלת המנדט הבריטית נתנה הרבה סרטיפיקטים והצעירים נהרו לשורות החלוץ המזרחי והכללי. מכאן ואילך התחלתי לפעול והתיצבתי בראש החלוץ המזרחי בוסילישקי.

צעירים רבים ואני בתוכם עלינו ארצה, למרות השפל הכלכלי ששרר אז בעולם ובארץ בפרט. היה זה בשנת 1925.

צבי דייחובסקי

הוועד של האגודה לתרבות יהודית (1917)

פארוואלטונג פון יידישן קולטור־פאַריין (1917)

האגודה נוסדה בשנת 1916 בתקופת הכיבוש הגרמני והתקיימה מספר שנים. עקב תנאי המלחמה היתה העיירה מנותקת במידה רבה אף מהסביבה הקרובה. חוג של משכילים ועסקנים הרגיש את הצורך להקים אגודה לתרבות יהודית, על מנת לעורר במקצת את החיים הרוחניים והחברותיים של צעירי העיירה ולתת גם פורקן לעסקונתם.

האגודה היתה מקיימת ערבי הרצאות על נושאים שונים או הקראות מתוך הספרות היהודית. כן היו נערכים נשפים ומסיבות חברותיים. נוצר גם חוג דרמטי במסגרת האגודה, שהציג מספר הצגות תיאטרון.

הוועד של ה„קולטור פאריין" (1917).

בשנת 1917 החלו להגיע ידיעות מקוטעות מהערים הגדולות יותר בסביבה על שאיפות מדיניות של קבוצי היהודים להקים קהילות אוטונומיות ולארגן מחדש את התנועה הציונית, לאור התקוות שנתעוררו ביחס לשנויים במצב המדיני של ארץ־ישראל. חוגי האגודה בוסילישקי קלטו את הרוחות החדשות המנשבות באויר העולמי היהודי והכניסו לתחום פעולותיהם גם דיונים על שאלות מדיניות אלו, פעולות שהיו אסורות בדרך כלל ע"י שלטונות הכיבוש. אפשר לומר שפעולות אלו סייעו להתפתחות מפלגות ציוניות בעיירה אחרי גמר המלחמה.

בצילום המובא לעיל מופיעים חברי הועד של האגודה בשנת 1917, והם (משמאל):

שורה ראשונה: אלתר שורץ, שמחה קטוק, שרה אסתר גורדון, יעקב קויפמן, עזריאל סבייטיצקי (יו"ר הוועד), ברוינה אורליאנסקי, ברוך קולברסקי, קלמן וסילסקי;
שורה שניה: אברהם וסילסקי, אשר פוצ'טר, אלתר ליס;
שורה אחרונה: מנדל משבסקי, אברהם בויירסקי ויהושע מילר.
מחברי האגודה עודם בחיים: קלמן וסילסקי (כעת דגני) בעפולה, ד"ר אשר פוצ'טר (כעת פושטר) בתל־אביב ומנדל משבסקי בניו־יורק.

ד"ר א. פושטר

ב"ה

עברה התורני המפואר של עירתנו היקרה

ספרות טרגית ספוגת יגון קודר עולה כפורחת בתקופתנו הגורלית. ספרי „יזכור" על קהלות קדושות של אלפים ורבבות מאחינו בני ישראל שהושמדו בחמת רצח בדם ואש ותמרות עשן של כבשנים לוהטים.

מפעם לפעם מופיעים ספרים כאלה כמצבות דובבות הזועקות עד לשמים ומפרפרות מתוך כאב אנוש על קברות ערים ועירות יהודיות, קהלות עתיקות שהתקיימו מאות בשנים וכתבו דפים מפוארים בהיסטוריה היהודית. הקהלות האלה בפולניה, ברוסיה, ליטא והונגריה ובכל רחבי אירופה המזרחית והמערבית היו מלאות מליוני יהודים, רוב מגין ורוב בנין של עמנו הנרדף והסובל והנאבק קשה על קיומו. עוד לפני חצי יובל שנים היו הקהלות האלה בתפוצות אירופה מלאות חיים יהודיים תוססים ורעננים, קהלות מאורגנות למופת עם מוסדות של תורה, השכלה, צדקה וחסד, מפלגות שונות שתכניות של מאבק לקיום, פדות וגאולה חרות על דגלן.

היד רועדת והלב מתכוץ מכאב בהעלותנו בזכרוננו את המוני היהודים, הממלאים את בתי המדרש ובתי הכנסיות בחגים ובשבתות, המוני היהודים הפועלים בסדנאות, והמוני הסוחרים הממלאים את החנויות בשוק בימי החול איפה הם? איהו הנוער היהודי הלוחם על כבוד ישראל בגולה והחולם על גאולת עמו ושיבת ציון? איפה הם ילדי ישראל היקרים מפז היפים והמעונגים, תינוקות של בית רבן, תקות האומה ומיטב דמה ולשדה? איפה הם הסבתות הפקחות והרחמניות והישישים הישרים והתמימים, זקני וחכמי ישראל אדירי התורה, רבני האומה ומנהיגיה, הנושאים על גביהם הכפופים את מורשת ישראל המקודשת מדור לדור? זעקת שבר פולחת את הלב — אוי מה היה לנו! איכה נמחינו פתאום מתחת שמי אירופה? איפה הם אלפי הקהלות עם ששת מליוני היהודים לאן הם נעלמו?

אכן עלה הכורת על בית ישראל בגולה המנואצת, התאחדו רשעי גויים ופריצי חיות בדמות פראי בני אדם התלכדו ואכלו את יעקב ואת נוהו השמו. ועלינו שרידי ההשמדה ופליטי התופת מוטלת החובה להקים מצבות אשר ינציחו את זכרם הקדוש של עם השם אשר נפל בחרב, ויזעקו לנקמה באומות הטורפות ובמלכויות הרשע והזדון בעולם.

ובכן ידידי היקרים אנשי וואסילישאק, עירתנו היקרה והחביבה לנו כל כך והמוצמדת אל קירות לבבינו. ברוכים אתם להשם על הרעיון הנעלה שעלה על דעתכם להוציא

לאור ספר יזכור לקהלתנו הקדושה והאומללה, ספר זכרון לנשמות התמות והנקיות אשר עלו בסערה השמימה בימי היגון והזעם. מקימים אתם בזה מצבה נצחית על קברם הבודד והעריכי. ובכן אחים יקרים בטוח אני שתמלאו את חובתכם באמונה ותתנו תמונה נאמנה מחיי העירה בכללה בשטח החברתי, הכלכלי והרוחני, ותכתבו על אנשיה היקרים אשר הצטיינו במעלות רוחם ובמדותיהם הישרות, ועל המנהיגים והפרנסים בעיר אשר עסקו בצרכי צבור באמונה והיו מסורים לרעיון הגאולה ולחיבת ציון ארצנו הקדושה. ובטח תכתבו על אנשי החסד בעיר אשר הצטינו באהבתם לזולת, משתוקק אני כבר לראות את ספרכם זה אשר יזכיר לנו נשכחות מחיי העירה בשלותה — תמונות מעוררות את נימי הלב ומדמיעות את העינים.

ואני אינני בא אלא למלא נקודה חסרה אחת והיא — להדגיש את צביונה התורני של העיר וואסילישאק בעבר ולשרטט בקוים בודדים את אישיותם של הרבנים הגאונים גדולי הדור שכהנו פאר ברבנות בתוכה במשך דורות. ראשית כל ברצוני לציין דבר שהיה חידוש אצלי, לא שמעתי את זה מפי זקני העיר במשך שתי השנים שישבתי בוואסילישאק, וגם לא שמעתי את זה מפי חותני הרב הצדיק ז"ל, רק במקרה נודע לי הדבר מפי יהודים נכבדים תלמידי חכמים שנפגשתי אתם בארצות הברית, — שלפני מלחמת העולם הראשונה התקיימה ישיבה בוואסילישאק ושם למדו הרבה צעירים מחוץ לעיר, מישובים ועיירות די רחוקות באו ללמוד תורה בעירנו. אינני יודע מי פרנס את הבחורים אשר מחוץ לעיר, חבל שלא עלה אז על דעתי לדרוש ולחקור בפרטי הענין, אבל עובדא היא שעירנו וואסילישאק שמשה בתקופה ארוכה כמקום תורה. אחדים מהם ספרו לי שהם סעדו בשבתות על שולחן הגאון רבי יוסף דוד רובינשטיין ז"ל הסבא של אשתי תחי', שהיה אז רב העיר, והם ספרו לי על עוצם גדלותו בתורה, חריפותו ובקיאותו הנפלאה ורוב שקידתו בלמוד התורה והכבוד הגדול שרחשו לו כל בני העיר.

עליו אוסיף לכתוב עוד להלן.

נפלא הוא הדבר שגאון ישראל וקדושו רבנו ישראל מאיר הכהן ז"ל החפץ חיים מראדין (יליד זיטיל) היה ראש ישיבה בעירנו לפני תשעים וחמש שנה, עוד לפני שיסד את הישיבה הגדולה בראדין היה במשך כמה שנים ראש ישיבה בעירנו, ואת ספרו הראשון „חפץ חיים" הדן בענין האיסור החמור של לשון־הרע ורכילות אשר הדפיס אותו בעילום שם ואשר הקנה למחברו הגדול אחר כך שם עולם ובמאות קהלות נוסדו חברות ללמוד בו. את הספר הנכבד הזה כתב וחבר החפץ חיים ז"ל בוואסילישאק, על שולחן בבית המדרש בעירנו הוא כתב אותו, כך מספר בנו הבכור הרב הגאון ארי' לייב הכהן הרב דראדין בספרו „מכתבי החפץ חיים", ואת דרשתו הראשונה בחייו דרש החפץ חיים ז"ל בבית הכנסת בוואסילישאק בשבת פרשת וישב שנת תרל"א והנושא היה: חומר האיסור של הוצאת דיבה ולשון הרע.

ועוד לפני זה בימי הגאון רבינו אלי' ז"ל הגר"א מווילנא לפני מאתיים שנה חי בוואסילישאק גאון גדול בשם ר' מנחם אליעזר בן הגאון ר' לוי ז"ל והוא חבר ספר יקר בשם „יעיר קנו" על מסכת קינים במשניות אשר הגר"א מווילנא ז"ל הפליג מאד בשבחו של הספר הזה, בניו של הגאון מווילנא ז"ל כותבים על זה בספר „עליות אליהו" תולדתו של הגר"א ז"ל.

על הרבנים שכהנו ברבנות בעירנו במשך הדורות ידועים לי פרטים אחדים.

בשנת תק"ץ בערך ז"א לפני מאה ושלושים וחמש שנה הי' רב ואב"ד בוואסילישאק הגאון הגדול בדורו רבי ארי' לייב שפירא ז"ל שעבר אח"כ לעיר ווילקאמיר ומשם לקובנה ונתפרסם בעולם בשם רבי לייבלי קובנר. הוא השאיר אחריו משפחה גדולה.

אחד מבניו הי׳ הגאון הגדול רבי רפאל שפירא ז״ל, ראש ישיבת וואלאזין, חתנו של הגאון מאור הגולה רבי נפתלי צבי יהודה ברלין ז״ל וחותנו של הגאון הנפלא רבן של ישראל רבינו חיים סולובייציק ז״ל מבריסק.

לפני שבעים וחמש שנה בערך, שמש ברבנות בעירנו הרב הגאון המפורסם רבי יעקב בצלאל׳ס ז״ל, הוא השאיר אחריו משפחה בעירנו. אחת מבנותיו וחתנו מר אבעלאוו איש נכבד ותלמיד חכם נמצאים עם משפחתה בארצות הברית בעיר בוסטון מאס.

אחריו בא לוואסילישאק בתור רב ואב״ד הגאון המפורסם רבי מרדכי אלי׳ רבינוביץ ז״ל ידוע בשם הרב מסאפאטקין. הוא חיבר ספרים חשובים בהלכה ובאגדה: ספר „תורת מרדכי״, שאלות ותשובות בהלכה וספר „אמרי רצון״ בדרוש.

הרב הגאון יוסף דוד רובינשטין ז״ל.

אחריו הגיע לעירנו בתור רב ואב״ד בשנת תרס״ז הסבא של אשתי, הגאון הגדול הנודע לתהלה רבי יוסף דוד רובינשטיין ז״ל הרב מהורודישץ. הוא היה אחד מגדולי דורו בחריפותו ובעמקותו בהלכה, שמעתי את זה מפי הגאון המהולל רבי חיים הליר ז״ל מברלין שנפטר לפני שלוש שנים בניו־יורק. הגאון רבי יוסף דוד ז״ל היה לפני שבעים שנה מועמד מתחרה למשרת ראש ישיבת מיר הגדולה לגאון הגדול בדורו רבי אלי׳ ברוך קאמאי ז״ל. מזה נוכל לשער עוצם גדולתו בתורה וגודל פרסומו. הוא השאיר אחריו חבורים נכבדים בכתובים על רוב הש״ס והרמב״ם, אבל מרוב צניעותו וגם מפאת שקידתו הגדולה בתורה כל ימיו לא רצה לבטל זמנו היקר ולטפל בסידור והדפסת ספרים, ולכן לא הוציאם לאור בחייו, והיו טמונים בארון בבית חותני הרב הצדיק ז״ל עד, שלדאבוננו, נשרפו יחד עם ביתו של חותני הרב ז״ל בהתחלת שנות השלושים.

מקוה אני שישנם עוד אנשים מבני עירנו הזוכרים את הסבא ז"ל וראו כבוד הרבנות וזיו החכמה וזוכרים עוד איך נהג את נשיאותו ברמה, בלי משוא פנים, בכבוד התורה ובצדק ובמשפט, ואת ביתו הפתוח לרווחה לכל אורח ודל ומר נפש. אשרי לדור שצדיקים כאלה היו רבניו ומנהיגיו. הסבא ז"ל נפטר בימי מלחמת העולם הראשונה, בשנת תרע"ו, ואחריו הגיע לעירנו בשנת תרע"ז חתנו יורש כסאו בתור רב ואב"ד הוא חותני הרב הגאון הצדיק רבי אלי' אייזנבוד, הי"ד.

לספר על גדולתו בתורה ומעלות רוחו הטהורה, נועם מדותיו הישרות וצדקתו ועניוותו הגדולה העוברת כל גבול תקצר היריעה מהכיל, עליו נוכל להמליץ בדברי חז"ל: הוי חסיד! הוי ענו מתלמידיו של אברהם אבינו! מדת נדיבותו ופזרנותו לצדקה היתה למעלה מהשגותינו. העניים המחזרים על הפתחים שבאו מחוץ לעיר, תיכף כשירדו מן האוטאבוס סרו ישר אל בית הרב, שם הניחו את חבילותיהם וקבלו את הנדבה הראשונה וישבו אל השולחן לאכול. וזכורני שקרה פעמים רבות שבאו הרבה אורחים עניים ביום אחד וכולם ישבו אל השולחן לאכול ולא היה מקום להרב ז"ל וגם לי לשבת ועמדנו מן הצד על יד התנור וקיים הרב ז"ל מה שכתוב בתורה על אברהם אבינו כשקבל את האורחים שבאו אליו בחום היום: „והוא עומד עליהם". ובקיץ בזמן החום כשהרב ז"ל היה יוצא לשאוף רוח ולנוח קצת בכפר ביער הסמוך לעיר היו העניים סרים ישר אליו אל חדרו הקטן בכפר, ושם היה מקבל אותם בשמחה רבה ונתן להם את נדבתו ההגונה ומלוום בברכה לדרכם.

בכל ימי חייו היה נוהג להפריש מעשר מן השכירות שהיה מקבל ומחלק את זה לעניים ולנצרכים ואפילו בזמן שועד הקהלה לא שלם לו את השכירות המגיעה לו והיו חייבים לו אלפים זלאטעס והדוחק בבית היה גדול, אבל את המעשר מן כסף השכירות

הרב והרבנית אייזנבוד ז"ל.

שעדיין לא קבל היה מפריש ותורם לעניים, ופעם הסביר לי באמרו: אני יכול ב"ה, ללוות כסף, אבל העניים המסכנים מי ילוה להם?

אהבת ישראל של חותני הרב ז"ל עברה כל גבול, מעולם לא דאג דאגותיו הפרטיות ודאגות בני משפחתו, תמיד רחף חיוך עדין על פניו האצילים, אבל דאג ונאנח על צרת הכלל — צרת עם ישראל וצרת הפרט של כל אחד מבני העיר.

מעולם לא כעס על איש ולא שנא, ח"ו, אף אחד, אפילו את אלה, שירדו לחייו וגרמו לו צרות רבות ורעות כידוע... לבו הטהור היה מלא רוך וחמלה וסלח לכל אלו המריעים לו, ולא דבר אף פעם בגנותם. עליו ועל כיוצא בו אמרו חז"ל: „הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים עליהם הכתוב אומר: אוהביו כצאת השמש בגבורתו".

חותני הרב הצדיק ז"ל היה חובב ציון נלהב, עוד בתקופת נעוריו הקדושים כשלמד בישיבת נובזין בשקידה רבה עד שהיה בקי בשלושה סדרים בש"ס, התמסר כולו לרעיון הקדוש של גאולת העם בארצו הקדושה. וברעיון זה דגל כל ימי חייו. הוא היה מראשוני ומחשובי הרבנים המזרחיים בפולניה, ותמיד תרם מכיסו למעלה מכוחותיו לקרן היסוד ולקרן קימת, ואף אחד לא יכול היה להעבירו ממסירותו לרעיון קדוש זה. וגאון ישראל ומנהיגו בתקופה האחרונה בפולניה, הגאון רבינו חיים עוזר גרודזנסקי זצ"ל מווילנא, אשר היה גם מנהיגה של אגודת ישראל היה מחבב מאד את חותני הרב ז"ל והיה אומר: הלואי והיו רבנים צדיקים כאלה באגודת ישראל, כמו הרב אלי' אייזנבוד „המזרחי".

ראיתי את חותני הרב זצ"ל לאחרונה בחורף בהתחלת שנת 1941 כשבא יחד עם גיסתי נחמה הי"ד, לקובנה להפרד מאשתי תחיה וממני לפני יציאתנו מליטא הסובייטית דרך מוסקבה וסיביריה ליפן. הוא ברך אותנו בקול־חנוק מבכי, שנצליח בדרכנו הרחוקה ונזכה להגיע לארצנו הקדושה, וברכתו של אותו צדיק נתקיימה. אבל הוא יחד עם משפחתו עם כל בני עירנו וואסילישאק הלכו בדרך ששת מליוני היהודים, ה' ינקום דמם. ואחרי יסורי תופת קשים ומרים מתו במיתות משונות ואיומות וקדשו את ה' במותם כמו בחייהם, יהי זכרם ברוך וחי לעד.

אעשה בזה חסד ואציל מתהום הנשיה ואזכיר את הנשמות הטהורות והקדושות, של חמותי הרבנית הצדקנית אשר היתה לי כאם, מרת חנה ז"ל, בת הרב יוסף דוד רובינשטיין זצ"ל, אשר היתה שותפת לבעלה הרב הצדיק ז"ל במעשיו הטובים ובתורתו, ואת בתם הענוגה מרת נחמה ז"ל, ואת בנם היחיד העילוי הגדול הרב הגאון והצדיק רבי נח אייזנבוד ז"ל ומשפחתו שמתו על קדוש השם בשנות ההשמדה האיומה. יהי זכרם ברוך בתוך שאר קדושי ישראל.

הרב שמעון רם

ישיבת רבנו יצחק אלחנן — ישיבת־האוניברסיטה בניו־יורק

החותמת של הרב אייזנבוד.

הגנה עצמית בשנת 1916

כבר במלחמת העולם הראשונה הוכרח הנוער הוסילישקאי לקום ולהגן על כבודו ורכושו. היה עליו להבטיח את חייו בפני המתנכלים לו, המעניין הוא שאויבים אלה היו לא אחרים מאשר... גרמנים, חורשי מזימות.

זכורני! עם הפלישה הגרמנית לאזורנו, החלו מיד לחטוף צעירים ברחובות העיירה ושלחו אותם ל„אליטה" להעבידם בפרך. בטרם תבוסתם הספיקו קחת את ממונם של היהודים תחת מסווה של מלווה מלחמתי ובנוסף לכך הסיתו את שכנינו הגויים — נגדנו.

הגויים (ולא חסרו שונאי ישראל מלידה) המוסתים התפארו והכריזו בפומבי, שמתקרב היום בו ישחטו את כל היהודים ויבוזו כספם ורכושם יחרם.

הנוער היהודי התיחס לאיומיהם ברצינות. מיד קמה והתארגנה „הגנה־עצמית" (סאמו־אוברונגה) והנוער התיצב בשער — מזויין בנשק חם.

עמידתו היתה איתנה והסבה כבוד למגינים. זה נמשך עד לבואם של הבעלי־בתים החדשים; הלגיונרים הפולניים. אלה החלו להלקות יהודים ותבעו להחזיר להם את הנשק. באין ברירה נכנעו ונשארו חסרי מגן.

אכן, לא היתה כל תקוה לנוער למצוא את מקומו בין אויבים והחלו אט־אט לעזוב את העיירה, רובם הגרו לארצות הברית ולאמריקה הדרומית. בודדים שמו פעמיהם לארץ ישראל.

ביירך סדוביק

דמותה של העיירה

העיירה וסילישוק שוכנת בין שתי הערים הגדולות גרודנה ולידה, אוכלוסיתה היהודית מנתה בערך 300 משפחות. בהכנסך לעיירה דרך הכביש המוביל מגרודנה אתה עובר דרך גשר ומתחתיו זורמים להם בנחת מים שקטים, לו יכולנו להבין את שפת המים הזורמים היינו שומעים את ספורי הזועות שהחרידו את מנוחתם בהיותם עדים לכל הזועות שעברו על יהודי עיירתנו על סף השמדתם.

מאות בשנים התקיימה עיירה יהודית עד סערת השואה השטנית הנאצית שבמחי יד אחת הפסיקה את אורח חייה התקין, עיירה קטנה ליטאית טפוסית עם בתי עץ בעלי קומה אחת, גגותיה — רעפים וקש ופה ושם אתה גם רואה בתי לבנים. שני טורי חנויות חוצות את העיירה באמצעותה, במשך כל ימות השבוע יושבים להם החנונים בעינים צופיות לכל הצדדים: מאין יבוא הקונה. אך ביום השוק משתנית צורתה השלוה של העיירה, הכל הומה וגועש — האכר הביא את תוצרתו החקלאית לאנשי העיירה וקונה בה את כל צרכיו הביתיים, ביום שוק זה היו בני העיירה מוציאים את פרנסתם הדלה לכל ימי השבוע, רוב המשפחות היו מסתפקות „בקב חרובים מערב שבת לערב שבת". מעל לגגות הבתים הנמוכים התנשאו שני בתי־הכנסת של העיירה, האחד — בית הכנסת הגדול והשני — בית כנסת מלבנים (דער ציגלנער בית־המדרש). הם היו המרכז הרוחני

הן לאספות הצבוריות הדנות בעניניי דיומא של העיירה והן לחגיגות מפגש עם שליחי הארץ.

על אף דלותם של בני עיירתנו ידעו לבנות את חייהם הרוחניים, התרבותיים והסוציאליים־צבוריים על בסיס איתן של הבנה ואחוה ועזרה הדדית של כל שכבות האוכלוסיה.

כאלה היו בתי העיירה.

בעיירתנו התקיים בנק עממי לעזרת החנונים בהלואות לתקופה ארוכה בריבית קטנה, מנהל הבנק היה כמעט כל הזמן ר' משה פיקובסקי ז"ל ואחריו המשיך בנו. מלבד הבנק היתה קיימת קופת „גמילת חסד" בשביל אלה שידם לא השיגה לשלם את הרבית הקטנה. קרן „הכנסת כלה" היתה מיועדת לעזור לבנות ממשפחות מחוסרי אמצעים לבנות את חייהם המשפחתיים. בשביל אורחים עניים שהיו מזדמנים לעתים קרובות לעיירה היה קיים בית הכנסת אורחים, שבו היה האורח מקבל גם אוכל חם, מלבד אפשרות לינה. כמו־כן התקיימה חברה בשם „בקור חולים" שמתפקידיה היה לתת עזרה רפואית למחוסרי אמצעים בזמן מחלתם ובזמן הצורך היו מארגנים את בני־הנוער ללינת לילה על־יד מטתו של החולה. זכורני איך אחותי חיה הי"ד שהיתה בין המתנדבות לתפקיד זה היתה חוזרת בבוקר מלאת ספוק מעזרתה לחולה הבודד והגלמוד, ואיך כולנו חכינו בדריכות לשמוע על מצב מחלתו של האיש.

חוץ ממוסדות צבוריים וסוציאליים אלו היו בעיירתנו שני בתי־ספר עממיים, אחד תלמוד תורה והשני ב"ס „תרבות" שניהם בני ח' כתות למוד. בוגרי תלמוד־תורה נסעו להמשיך השתלמותם לישיבת גרודנה המפורסמת שהיתה בהנהלתו של ראש הישיבה הגאון ר' שמעון שקאפ זצ"ל, מהם יצאו תלמידי הכמים אנשי־ציבור וגדולי־תורה. בוגרי בי"ס „תרבות" המשיכו את לימודיהם בבתי ספר תיכוניים או בסמינריונים שבוילנה גרודנה או בלידה.

כשאנו מעלים בזכרונותינו את העיירה וסילישוק ומוסדותיה, אי־אפשר להתעלם מהדמות הנעלה והנשגבה של האדם הדגול בעל־המזג הטוב, הציוני הנלהב, מראשוני תנועת ה„מזרחי" אב"ד דקהלתנו הרב ר' אליהו איזנבוד זצ"ל שמסר את חייו על ארגון וקיום המוסדות הסוציאליים והחינוכיים הנ"ל, והתמסר להפצת תורה ברבים, יסד את חברת לומדי ש"ס ולומדי משניות.

המשתתפים בחברות הנ"ל היו אבי ז"ל ר' קלמן הסופר, ר' זליג רחמילביץ, ר' אבא קופלמן, ר' אריה פוצטר, ר' מרכי דוב פופקא, ר' אריה קופלמן, או (לייבע יאכעס) יהודי תלמיד חכם פקח, מגיד השעור של חברה משניות, ועוד בני עיירתנו ששמותיהם נשתכחו מזכרוני. כל אלו מבני עיירתנו לא יכלו להתחיל את יום עבודתם הרגיל לחפש את פרנסתם הדלה מבלי לקיים את הפסוק „והגית בו יומם ולילה".

ולא רק הרגישו את עצמם קשורים למסורת של עם הספר אלא גם השתיכו לתנועת התחיה הלאומית הציונית ופעלו במסירות נפש בכל השטחים הציוניים, חלום חייהם היה לעלות ארצה ולהשתתף בבנינה, אך לא זכו לכך.

הנוער אף הוא היה חדור אהבה עמוקה לארץ־ישראל העובדת, השומר־הצעיר, ביתר, ועל כל אלה — האהבה לשפה העברית המתחדשת. זכורני תקופה מסוימת קבלו בני הנוער על עצמם להפסיק לדבר בשפת אידיש ולהשתמש אך ורק בשפה העברית בכל אשר פנו, חגיגות ל"ג בעומר כל תנועות הנוער היו משתתפות בתהלוכת לפידים עם דגלי הלאום. היו עוברים את כל רחובות העיירה, ובסוף היו מגיעים לבית הכנסת הגדול עם הדגלים ובאוירת הארץ ושירי הארץ היו מסיימים את החג, בשאיפה להגשמת הרעיון הציוני חי הנוער את חייו בעיירתנו וסילישוק.

כזאת היתה עיירתנו ואסילישוק טרם עבר עליה הכורת הנאצי, היא ידעה לחיות את חייה היהודיים בצורה חברותית מאורגנת למופת ממש כיחידה ממלכתית „בזעיר אנפין" בסביבה גויית עויינת. זקניה וחכמיה התוו דרכיה הצבוריים־חברותיים רוחניים ציוניים, והנוער שבה המשיך בדרכיו שלו, ובמותם מצאו במשותף את קברם בבית הקברות שבעיירתנו. „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו" חבל על דאבדין ולא משתכחין.

היהדות החרדית ומוסדותיה הדתיים

ככל עיירות ליטא ככה גם עיירתנו וסילישוק היה לה בבית וברחוב, בקודש ובחול קצב־חיים, אורח חיים, יהודי שביהודי, היתה ההרגשה שכל סדרי העולם מתנהלים לפי לוח יהודי. חגי ישראל היו המחיצות המוחשיות שבין תקופות השנה, ברכות החודש דומה היה כאילו קובעות את מזג האויר: שבט — קור, תמוז — חום, תשרי — גשם, וכו'. לא השנה בלבד התחלקה לתקופותיה, היה מין שעון יהודי מיוחד: לפני תפילת־שחרית או אחרי תפילת מעריב, ובהגיע בין הערבים אנשי העיירה — החייט, הסנדלר, החנווני הזעיר — כולם הניחו טרדותיהם היום־יומיות והלכו ליהנות קצת מן החיים. לאן? לבית הכנסת או לבית המדרש, לבלות בו שעות הפנאי. במדה מרובה שמש מקום הקודש מעין בית ועד לתושבי המקום, לפני כל תפילה ותפילה היו המתפללים מנצלים את הפנוי לשיחה על החדשות האחרונות שבעיירה ועל הפוליטיקה העולמית בכלל. בחג העצמאות הפולני (שלישי למאי) היו אנשי המקום עם הרב בראש מתאספים בבית הכנסת, וחוגגים את החג בלווי התזמורת של מכבי האש. המנצח היה יעקוב הקוזק, (הקוזק קראו לו כפי שמסרו ותיקי העיירה כי שרת בצבא הרוסי בחיל הקוזקים, והשם הזה לווה אותו כל חייו).

אנשי המקום היו מכוונים את שעוניהם לפי שעון בית הכנסת שעליו היה שומר בדיקנות השמש ר׳ יעקוב ז״ל, מנהג היה בעיירתנו שר׳ יעקוב ז״ל היה עובר בכל ערב ש״ק רגעים לפני הדלקת הנרות, את כל רחובות העיירה ומכריז בנגון מיוחד „אין שול אריין״, תיכף אחרי זה נשמעו קול נקישות המנעול של החנויות, והחנוונים מהרו הביתה להכנות האחרונות לכבוד השבת. וכשהגיעה השבת לבשה העיירה כולה הדרת קודש, מכל בית ובית הבהבו נרות דולקים, ומכל פנות העיירה היו נוהרים מזקן ועד טף לבושים בגדי שבת לבתי־הכנסת המוארים.

אחרי מות השמש ר׳ יעקוב ז״ל קבל על עצמו את התפקיד לבשר את בואה של השבת האדם הצנוע והנחבא אל הכלים, ה„פרוש״ ר׳ ברוך משה ז״ל, והוא עשה זאת על פי דרכו הצנועה: היה עובר בשקט ובפסיעות מדודות על־פני הרחובות ערב כניסת השבת, ואז ידעו כולם שהשבת מתקרבת וסגרו את החנויות.

ר׳ ברוך משה ה„פרוש״ היה טפוס מיוחד במינו. מאז גדלתי והכרתיו לא הצלחתי לוודע את תולדות חייו, הוא לא היה יליד המקום, ואיש לא ידע מאיין בא. היה אדם בודד, חי חיי נזירות, ישן היה בבית הכנסת בתוך ארון־קיר על קרשים, מתכסה בלויי סחבות, לבושו היה דל — קפוטה ישנה טלואה אבל נקיה בלי רבב, נעול היה במגפיים עם סוליות עץ. זכורני, שאבי ז״ל ספר לי, כי הציע לו מגפיים חדשים עם סוליות מעור — לא הסכים בשום אופן לקבלם, סעד כל יום אצל משפחה אחרת במשך כל השבוע ובשבת אצל רב העיירה, כל היום ישב בבית הכנסת ע״י ספר פתוח ועיין בו, לא שמעתי אף פעם שילמד בקול רם, היה ציוני נלהב, אוהב הבריות, גם בשיחה עם רעהו דבר בשקט ובנחת. אף פעם לא הרים את קולו, אותנו ידע לרכוש בספורים על צדיקי עולם, קרא לפנינו ספורי „מעשי־אלפס״, ספורי הבעש״ט שרצה להגיע לא״י ומן השמים עכבוהו, בעינינו היה נראה תמיד כאחד מל״ו הצדיקים שבלעדם אין העולם יכול להתקיים. גם התענין במה שהתרחש בעולם וקרא כל יום עתון.

בעיירתנו היו שני בתי־כנסת, אחד שקראו לו בית כנסת הגדול, או השטיינערנער (מאבן) והשני הציגעלנער. גבאי בית הכנסת הגדול היה ר׳ אריה פוצטר, וגבאי בית הכנסת השני היה ר׳ ברוך צבי מיבסקי, (הוא זכה להגיע ארצה ומת לפני כמה שנים). הרב של העיירה ר׳ אליהו אייזנבוד ז״ל התפלל בקביעות כל השנה בבית הכנסת הגדול, רק פעמיים בשנה: בשבת הגדול ובשבת תשובה התפלל בבית הכנסת השני. הרב אייזנבוד ז״ל היה פרט לגדולתו בתורה, איש מעשה ופעיל בכל מפעלי הצבור: בקופת גמילות חסד, בבנק העממי, שנהל אד׳ פיקובסקי ז״ל, במוסד החינוכי „תלמוד־תורה״. וביחוד התמסר לעזרת בני העיירה, בצורה של מתן בסתר, אהוב היה על הבריות, אהבת האדם היתה שופעת ממנו, אורח שבא לעיירה ידע לפנות לרב העיירה, והוא כבר דאג לכל צרכיו וגם לציידו בכסף שלא יצא ריק מהמקום, ציוני נלהב, אחד ממיסדי תנועת המזרחי־העולמית. היה חבר הועד המרכזי בווילנא, ומפעם לפעם היה נוסע לכנוסים לוילנא, ובחזרו היה מוסר דו״ח על מה שדנו בכנס, כי כל אנשי העיירה היו ציונים נלהבים וכל התקדמות שחלה במפעל הציוני היה ממלא תוכן חייהם, וגרם לשמחה.

מחוץ לעבודתו הסוציאלית והציונית, היה מלמד כל יום דף יומי בחברת לומדי ש״ס כל ערב בין מנחה למעריב. כמו־כן דאג לקיומו של ביה״ס הדתי „תלמוד־תורה״ וכל יום חמישי היה בא לבחון את התלמידים בלמודיהם במשך השבוע. יזכר לטוב האדם הדגול ר׳ אריה קופלמן (שקראו לו לייבע־יאחעס) ז״ל שהיה מלמד כל יום אחרי

תפילת השחרית פרק משניות. היה איש פקח וחריף ובזמן לימודו היה רגיל לתבל דבריו בכל מיני הלצות והמימרות שלו היו נמסרות איש מפי איש בשמו.

אבי ז"ל שקראו לו ר' קלמן הסופר (היה סופר סת"ם) שנים רבות היה הסופר היחידי בכל הסביבה, ומכל העיירות הסמוכות היו באים אליו על מנת לתקן ספרי־תורה ותפילין, ואף על פי כן חי כל חייו בדחקות והסתפק במועט. זכורני כששאלתיו למה הוא לא משתדל להפיץ דברים שבקדושה בעיירות הסמוכות, ענה לי בעניוות: בני, האחריות לכתיבת דברי קודש היא גדולה מאוד, מאחר שכל שם ה' צריכים לקדש במחשבה טהורה ולא בכל מצב האדם מסוגל לקיים את זה, לכן אני ממעט אבל נזהר עד כמה שבאפשרותי. היה ירא שמים ונזהר במצוה קלה כבחמורה, השתתף בערב בחברה ש"ס ובבוקר בלימוד משניות, חוץ מזה לא עזב את בית הכנסת עד שלא גמר את פרק התהילים היומי, היה בין המקדימים לבוא לבית הכנסת והמאחרים לצאת. נהרג ע"י הנאצים י"ש תפסוהו בזמן התפילה בטלית ותפילין והוציאוהו להורג ביחד עם עוד קבוצת יהודים. זכה להגיע לקבר ישראל עטוף בטליתו ותפילין.

החינוך הדתי בעיירתנו

זכורני הימים בהם היה רק בית ספר אחד „תלמוד־תורה" המלמדים היו ר' זלמן לייב ור' מאיר לייב שנעשה לאחר־מכן שוחט שני בעיירה. הראשון היה מורה מסור בכל לבו ונפשו, לחנך ולהקנות ערכים דתיים תרבותיים, מחוץ ללימודי יהדות לימד גם לימודים כלליים, כגון עברית, דקדוק, תנ"ך והיסטוריה, ידע להשליט משמעת בכתה, אבל אחרי הלימודים היה משתתף בכל המשחקים שהיינו משחקים בזמן ההפסקות. היה קצת משונה אדם עם זקן ארוך רץ אתנו אחרי הכדור שאנו משחקים בו, אבל זה גרם לנו הרבה שמחה, היה ירא שמים, ציוני נלהב, תלמיד חכם גדול. השני לימד לימודי יהדות, היה איש מתון וצנוע, ירא שמים ותלמיד חכם.

בית ספר „יבנה".

אחרי תקופה מסוימת שינו את התלמוד־תורה, לבי"ס „יבנה" הביאו מנהל מחוץ למקום המורה שטיין ז"ל. היה איש מודרני, הכניס שינויים מודרניים בבית הספר, היה איש מוכשר מאוד, היה ציוני מחוגי המזרחי, עסקן צבורי, נואם. אז בא הפילוג הרעיוני בעיירה יסדו עוד בית ספר בשם „תרבות" העיירה התפלגה במובן רעיוני לשני מחנות. אנשי הקידמה תמכו בתרבות, והדתיים תמכו ביבנה, בראש הדתיים עמד הרב ז"ל, על אף חילוקי הדעות בחינוך נשארו מאוחדים בכל יתר העניינים הסוציאליים והחברתיים.

וכה דואב הלב ואין למצא תנחומים על כל אלה שהיו ואינם קיימים עוד. עדה קדושה עיירה יהודית, ליטאית, מלאת חן וחסד אהבה ואחוה, — הן בדברים שבין האדם למקום, ובדברים שבין אדם לחברו, — נחרבה בידי הנאצים הזדונים, בין שאר העיירות וכשם שחיו בחיי יום יום כחטיבה אחת, ככה הלכו למוות כולם ביחד, בקבר האחים בבית הקברות שבעיירה.

„הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו".

ב. צ. גבורין

מטבח עממי לילדים נצרכים בשנת 1917.

בצילום מופיעים הילדים שהיו מקבלים ארוחות חמות במטבח, כשהם לבושים „תלבושת אחידה". מאחוריהם מופיעים (משמאל לימין): נציג השלטון הגרמני בעיירה, יעקב קויפמן, מנדל משבסקי ומשה קופלמן (ממשטרת־העזר היהודית), וכן מעסקני המטבח: אהרן וולוצינסקי, יצחק קופלמן ועוד.

בית־הספר „יבנה"

בית־הספר „יבנה", שתחילתו בשנת 1927, היה המשך אורגני של התלמוד־תורה. המיסדים והמארגנים של „יבנה" היו הרב איזנבוד אליהו ז"ל, חלק מהבעל־הבתים ובראשם שמואל גלמבוצקי, המורה פורמן וכו'. בבית הספר „יבנה" תמכו בעיקר אנשי הפועל־המזרחי במקום. במשך הזמן התיצבה גם תנועת „ביתר" לימין „יבנה".

ב„יבנה" לימדו מורים מקומיים ומורים מהחוץ. חלק ניכר מהמורים היו בלתי מוסמכים. כן העסיקו בבית־הספר כמה מלמדים מקומיים בתור „ירושה" מהתלמוד־תורה. המלמדים טענו שבית־הספר גזל את פרנסתם ודרשו בתוקף שיעסיקו אותם.

שפת ההוראה ב„יבנה" היתה השפה העברית והדגש הושם על לימודי היהדות. המורים הקדישו את מרצם וכוחם להקנות תורה וחכמה לתלמידים ואכן הצליחו במאמצים. העבודה המסורה של ההנהלה וצוות המורים נתנה את אותותיה.

החינוך המסורתי־לאומי העמיק את התודעה היהודית בין תלמידי בית־הספר, קשר אותם לעברם ולעמם ונטע בלבותיהם אהבה, מסירות וגעגועים למולדתם ארץ־ישראל. נוסף ללימודי דת ויהדות למדו התלמידים גם מקצועות חילוניים.

במשך כל זמן קיומו של „יבנה" התנהל מאבק בינו ובין בית־הספר המתחרה „תרבות", לפעמים קיבל המאבק צורות חריפות ביותר.

המורים מהחוץ בבית־הספר התחלפו במשך השנים.

ראוי לציין את המורים הבאים: מיכאל פורמן — מורה ללימודי דת; פריידקה בויארסקי; קראוויץ וועוע; סאשע לויתן; המורה לפולנית סוניה (מלודז'), ובעלה הגר פרדק קרושע.

להשגים נכרים הגיע „יבנה" בימי כהונתו של המנהל שטיין יעקב. מר שטיין, שנשלח ממרכז הפועל־המזרחי בווילנה, היה יהודי מלומד, פיקח, בעל יוזמה ותקיף בדעותיו. הוא נלחם עד חרמה בבית־הספר „תרבות" שבמקום. המנהל שטיין היה פעיל מאד בחיים הציבוריים של העיירה. הוא ארגן חוגים לתנ"ך, חוגים אלו משכו קהל רב. בכל ליל שבת היה נואם בבית־הכנסת. בנאומים אלה ובכל הזדמנות אחרת התקיף מר שטיין קשות את בית־הספר „תרבות". חלק מההורים הושפע מדבריו של מר שטיין והעבירו את ילדיהם מבית־הספר „תרבות" ל„יבנה".

סלע המחלוקת בין „יבנה" ל„תרבות" היה בנין התלמוד־תורה לשעבר. המאבק התחיל בזמן שבראש ועד הקהלה בווסילישוק עמד אברהם גורדון (חיט), יהודי חילוני. בהשפעתו החליט ועד הקהלה למסור את בנין התלמוד־תורה לבית־הספר „תרבות". תלמידי בית־ספר „יבנה" נאלצו ללמוד ב„שטיבלעך" של בית־הכנסת ובבתים פרטיים.

הרב איזנבוד ז"ל והחוגים האדוקים בעירה התמרמרו שתלמידי „תרבות" לומדים בבנין התלמוד־תורה בגלוי ראש, למרות שאנשי „תרבות" הבטיחו בזמן קבלת הבנין שילמדו בכיסוי ראש. אנשי „תרבות" הרשו להציג באולם החדש של בית־ספרם, שגבל עם בנין התלמוד־תורה, כל מיני הצגות. בין היתר ערכה שם הצגות „להקה" אוקראינית ואפילו גוי עם דוב הופיע באולם בית־ספר „תרבות". האנשים האדוקים ראו בזה חילול השם, כי הבנין היה פעם תלמוד־תורה, בנין שהדהדו בו דברי אלהים חיים.

אחרי הבחירות החדשות לוועד הקהילה התחלף „המשטר". כראש הוועד נבחר מר גלמבוצקי שמואל, מאנשי הרב ותומך נלהב של בית־ספר „יבנה". ועד הקהילה החליט להעביר את בנין התלמוד־תורה מידי „תרבות" ל„יבנה". למרות החלטת ועד הקהילה

לא מסרו אנשי „תרבות" את הבנין. שני הצדדים הגיעו למריבות ולמכות, הבנין נשאר בידי „תרבות".

ביחוד היתה האוירה מתחממת לפני התחלת שנת־הלימודים, בזמן רישום התלמידים לבתי הספר. הרב בכבודו ובעצמו בלווית כמה מ„בעלי־הבתים", היו עוברים מבית לבית ומנהלים תעמולה לטובת „יבנה". במשך הזמן הגדירו ההורים את עצמם וכל אחד ידע לאן לשלוח את ילדיו. למרות שהמתח ירד, לא השלימו שני הצדדים והמאבק נמשך.

בית־הספר „יבנה", כמו כל בתי הספר של האוכלוסיה היהודית, לא קיבל שום תמיכה ממשלתית, ולכן סבל מקשיים תקציביים. שכר לימוד שילמו רק בעלי היכולת. ילדים עניים, וכאלה לא חסרו, היו פטורים משכר לימוד. הגרעונות התמידיים כוסו בחלקם ע"י תמיכות בעלי־הבתים. כן נתקבלה מידי פעם לפעם עזרה כספית מ„לאנדסלייט" שבארצות־הברית של אמריקה.

ליד בית־הספר היה קיים חוג־דרמטי. ההכנסות מן ההצגות היו קודש לבית־הספר.

בית־הספר „יבנה" התקיים עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

אליהו פלטובסקי וראובן מורדוכוביץ

החלוץ - הפועל־המזרחי

תנועת החלוץ — הפועל־המזרחי התחילה בווסילישוק בשנת 1923. המארגנים הראשונים היו הרב אליהו אייזנבוד ז"ל והמורה פורמן. בהתחלה היו מתאספים החברים בבתים פרטיים, במשך הזמן הקימו מועדון בדירה שכורה ברחוב ביעליצער.

במועדון התקימו שיחות, אסיפות־חברים, שעורים בעברית וידיעת ארץ־ישראל והרצאות על נושאים שונים. חברי החלוץ — הפועל־המזרחי השתתפו בעבודה הציונית במקום. ביחוד פעלו לטובת הקרן הקימת לישראל.

לעתים קרובות היו באים לעיירה מרצים ממרכז הפועל־המזרחי בווילנה. מזמן לזמן היינו משתתפים בכנוסים אזוריים ומחוזיים באיישישקי ובווילנה.

חברי הוועד ב-1924/25 היו הח"ח ר. מרדוכוויץ, י. פורמן, יהודה בויארסקי, ראובן פינגר (מורה), נ. רדונסקי, יהודה קושצינבסקי.

חברים אחדים משלנו יצאו להכשרה לקיבוץ זאטראציע, ע"י טרוקי (וילנה). את המועמדים לעליה היה קובע ועד הסניף המקומי ואת האישור הסופי לעליה היה נותן מרכז התנועה בווילנה. המועמדים לעליה היו עוברים בחינות בשפה העברית ובידיעות על הציונות וארץ ישראל.

בכל „סרטיפיקט" יכול היה לעלות זוג. הבחורים שקיבלו „סרטיפיקטים" היו עושים „פיקציות" ולקחו אתם בנות זוג. הרב איזנבוד עזר בסדור ה„פיקציות", והוציא תעודות־נשואין לזוגות עולים. חלק מ„הפיקציות" היו אח"כ לזוגות ממש וחלק נפרדו בהגיעם ארצה.

ראשוני העולים מהפועל־המזרחי בשנת 1925 היו הח"ח: דבורה זשורבסקי, ראובן מורדוכוביץ, בתיה אלקניצקי, יהודה קושטשינבסקי ורבקה טנצר (ובשנת 1923 עלתה דרך וילנה החברה הראשונה חנה מערעצקי).

הפעולה התנועתית במקום נמשכה; קם דור חדש של פעילים. ביחוד התמסרו

לעבודה הח"ח: יעקב דימנט, עסיע־איטקע גלמבוצקי. מהפעילים הראשונים נשאר במקום רק המורה פורמן, כי כל הזמן המשיכו לעלות לארץ, ע"י „סרטיפיקטים" קבוצות קטנות.

ע"י הסניף היה קיים חוג דרמטי, המארגן והבמאי שלו היה ראובן פינגר. חברי החוג הציגו „פורים־שפילן" והצגות אחרות. הכנסת ההצגות היתה מוקדשת ל„קרן החלוץ", שעזרה לנצרכים להוצאות העליה.

אנשי החלוץ—הפועל־המזרחי תמכו ועזרו בכל יכולתם לבית־הספר „יבנה". חברי „ביתר" שיתפו על־פי־רוב פעולה עם החלוץ—הפועל־המזרחי.

במשך כל הזמן עמד בראש התנועה הרב איזנבוד ז"ל. הוא עזר ותמך בכל יכולתו בעליה החלוצית של אנשי הפועל־המזרחי. עד פרוץ המלחמה ב-1939 עלו מווסילישוק לארץ 30—35 חברי החלוץ—הפועל־המזרחי.

ראובן מורדוכוביץ

הנוער הציוני החלוצי בתסיסתו ובגסיסתו

יהיה בזה משום שכר לפעלי, בבואי לספר ולוא במלים מעטות על אותו נוער וסילישקאי. הזדמנות זו נתנה לנו בעל כרחנו, כדי להנציח את הנוער שלנו, אשר נכרת במיטב שנותיו לפי צו השטן עלי אדמות, היטלר ימ"ש.

דפי ספר אלה ומלים ספורות אלו יספרו לנצח נצחים מעלליו של הנוער הציוני והחלוצי אשר פעליו ומעשיו הבטיחו לנו, לניצולים מגיא ההריגה — את החיים. חובה זו לספר מעשיהם ולהזכירם הנני ממלא בזה לציון טוהר נשמתם עדן.

הסתדרות „החלוץ".

התהליך של ארגון הסתדרויות נוער ברחבי פולניה לא פסח על גליל וילנא. סביבה זו היתה בין הראשונות בהן נבט הנוער הציוני והחלוצי. עם גל העליה החמישית לארץ ישראל בשנים 1928—1927 קמה ההתעוררות בכל התנועה החלוצית במדינה, התעוררות זו נתנה אותותיה בעיירה וסילישקי והשפיעה על הנוער אשר נסחף מיד בזרם.

היה זה הסימן לקום ולעשות, בין רגע קמו „משוגעים" לתנועה אשר כוונו, הדריכו והתוו קווי פעולה תוך החדרת הרעיון הציוני והחלוצי בלבות הצעירים.

החלוץ הצעיר, השומר הצעיר, בית"ר (מקודם השחר), החלוץ הכללי, החלוץ המזרחי ועוד החלו בפעולותיהם וכל אחד חיפש דרכים ללכוד את נפש הילד למפלגתו. אבל ניתן לקבוע בבטחה שבית הספר „תרבות" יחד עם שאר „החדרים" היה כור ההיתוך שצירף וזיקק את התלמידים ומהם באו הרזרבות להמשך קיומה של התנועה.

נוער קרוץ מחומר אנושי טוב, נאמן ומסור. מכל השכבות באו: מהזעיר בורגנות, מהמעמד הבינוני ומהשכבה הסוציאלית הדלה ביותר.

סניף „„החלוץ הצעיר" בשנת 1934.

לא במעט השפיעה את השפעתה על הנהירה לתנועות נוער — הבדידות. חוסר המעש באין מקום לבלות את הערבים בעיירה קטנה זו ללא קולנוע, תיאטרון בתי־צבור וכו'. סניף התנועה היה פותר את בעית השעמום, והיה מפיח רוח חיים בלבות הצעירים. כך הלך גדל והתחנך דור של קנאים לתנועה הציונית, במקביל לכך ינק את אהבתו לרעיון הציוני בבית הספר, מלמודי ההסטוריה היהודית, מהתנ"ך ומהתפילות בבית הכנסת. עם כל קריאה „לשנה הבאה בירושלים" היו כל נימי הנפש מתמתחים. גורם לא מבוטל לנהירה לציונות היה נגע האנטישמיות, ההפליה בבתי ספר הממשלתיים

בין תלמיד יהודי לנוצרי, הזכויות המוגבלות ליהודים, הנצול לרעה עקב היות היהודי מעוט לא נסבל, כרזות בעל פה ובכתב הודיעו השכם והערב שמקום היהודי הוא... פלשתינה.

ערנות לרעיון הנשגב וחיים תוססי פעולה היו מנת חלקו של הנוער. קבוצי ההכשרה בכל רחבי פולניה קלטו צעירים רבים מסניפי הנוער הוסילישקאי. ארץ ישראל היתה המטרה היעודה לכל אחד מהם. עקבו אחר המתרחש ולשיא ההזדהות הגיעו עת התקבלו ידיעות מחרידות על מאורעות ופרעות ביישוב היהודי בארץ ישראל. כותרות העתונים, שהודיעו על התנפלות ערבים, זעזעו אז את הצבור כולו ובפרט את התנועה הציונית על סניפיה הרבים. זכורני באסיפה שהתקיימה בענין זה הושמעה התביעה לאפשר לעלות לארץ ולהתייצב לעזרת הנתקפים ולמנוע שפיכת דם יהודי על אדמה יהודית.

מאוחר יותר עלו רבים ארצה והצטרפו לשורת ההגנה. בכך הגשימו חלום נעורם על אדמת המולדת.

לצערנו, רבים רבים לא זכו לראות בבנין האומה מחדש ומצאו מותם באדמת נכר בדמי ימיהם. נשמות צעירות נגדעו ללא רחמים. הנאצים הברבריים בשתופם הפעיל של הפולנים שמו קץ לתקוות הנוער ורסקו איבריהם לגזרים במיתות משונות שלא ידע אותם האדם.

תקצר היריעה מלפרט כל אותם הפרטים ואת שמות היקירים שבמותם צוו לנו את החיים.

לנותרים בחיים ישמשו צעירים מופלאים אלה זכרון עד.

משה עצמוני (קושצינבסקי)

על הנוער של השומר־הצעיר

הנוער בוסילישקי היה כולו — ציוני, מי שהשתייך לבית"ר (בתחילה „הזקנים" ב־השחר) ומי שמצא מקומו בהחלוץ ועוד. אך מכנה משותף היה לכולם, כל תנועות הנוער עסקו בפעולות ציוניות ענפות והחדירו בלב כל את האמונה והזיקה למעשים למען ארץ ישראל.

כלם התרכזו סביב מגרשי ה„שול־הויף" ושני בתי המדרש. לאחר יום עמל היו מתאספים לשיחות, להרצאות ולויכוחים ודיונים בנושאים ערים־אקטואליים על התנועה ובעיותיה. ממקומות רכוז אלה לא נעדר מקום הורינו היקרים, שגם הם היו מתפנים מטרדותיהם היום־יומיות ומציצים בהדוה על ילדיהם המקדישים זמנם לעבודה למען הרעיון והאידיאל הנשגב — הציונות החלוצית.

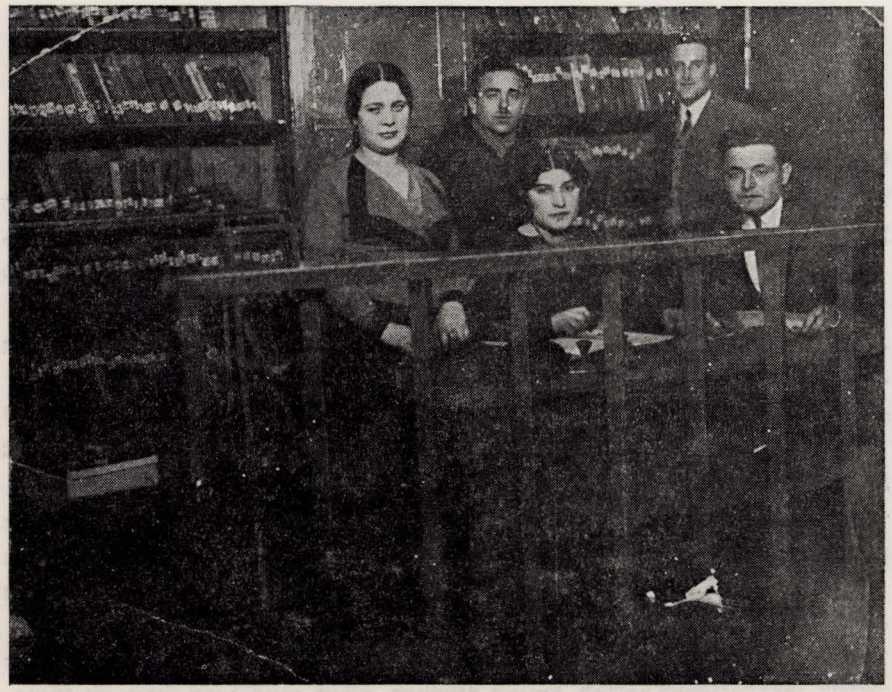
הורינו באו להזין עיניהם בערבי השירה והמחול אותם היה הנוער מארגן ואנו המשכנו כשם שהורגלנו ע"י הגדולים מאתנו.

זכורני, כיצד משה סטנצקי ז"ל השקיע מיטב מאמציו לפעולה וארגון, כחי הוא ניצב מולי במעיל העור שלו, היינו בולעים כל מלה היוצאת מפיו וממהרים למלא אחר ההוראות כשמוע חייל לפקודת מפקדו. אנו „הכפירים" היינו מלאי קנאה בבוגרינו,

קנאנו בעניבה על החולצה הכחולה של מוניה בישנסקי, של יוסף גורדון ומשה עצמוני (קושצינבסקי) ועוד ועוד.

לא חולצה אחת נפרמה ונקרעה ממכות ותגרות בין השומר הצעיר ובין בית"ר. כמעט מלחמה, ועל מה? סלע המחלוקת: רכישת אוהדים לתנועה. כל אחד ניצל והשתמש במלוא השפעתו ותחבולתו כדי לרכוש נפש הנער לשורותיו הוא, מה סבלנו בראותנו שכל הבנות החמודות עברו לשורות בית"ר, ואף עמהן רבנו והתוכחנו על דא ועל הא. רבנו על הפצת שקלים לקונגרס הציוני וכו' וכו' אבל לאחר הריב והפלוגתות, התגרות והמכות שוב היינו מתאספים עם אותן הבנות ומשכיחים לרגע את ההתנצחויות הפוליטיות ומבלים בצותא בשמחה וגיל תוך חדות נעורים.

שבת. דמדומי בוקר. יום המנוחה ניכר על פני כל. העיירה לבושה קודש. אנו בני הנוער קמים השכם, מתאספים ליד ביתו של ברוך קולברסקי ומחכים לקראת היציאה לפעולה. נפגשים נערים ונערות מלאי חגור עם צידה לדרך, האמא ידעה להכניס לצקלון מטעמי שבת וממתקים. פנינו היו מיועדות לכפר הסמוך כ-20 ק"מ „סובקינצה". הליכה ברגל, מסע של כ-60 נער ונערה ובראשם המורים יודלבאום וקלוניצקי. לפני היציאה נערך מפקד ושירת ההמנון הלאומי „התקוה". לא ימוש מזכרוני אותו מחזה מרהיב עין. צעדנו לאורך הרחוב הראשי הרדום ובעשרות בתים נפתחו החלונות ומבטי האמהות לוו אותנו עד שיצאנו מתחום ראייתן. התחנה הראשונה בדרך היתה ליד ביתו של הירשקה ברנשטין, בית זה עמד בודד בשדה וכמנותק משורת בתי הרחוב, אך לא היה מחוץ לתחום. גרה שמה המשפחה של לייזר איטשה, המכונה „בזרוק" (עקב היותו

צוות עובדי הספריה.

גדם יד שמאל) וכנגר במקצועו ידע לעשות דברים יפים וביד אחת. לימים בנה נדנדה בצורת סירה והנוער נמשך לבלוי זה (תמורת תשלום פעוט), „בהרקיעו" שחקים בסירת־אויר זו, ע"י בית זה ובאר המים שלידו נרקמו אגדות ונקשרו קשרי אהבה.

בכותלי בית הספר „תרבות" שכנה הספריה. שם ניתן היה למצוא את המזון הרוחני. ואכן ידע הנוער לשאוב ממעין זה ובערבים היה בא להחליף ספר או לעיין במקום לאור עששית מעלה פיח. בעיקר קרא עברית. שפה זו ידע. התעניין גם בספר יידיש אם לא נמצא כזה בעברית. הנוער בינו לבין עצמו דבר עברית וזוכר אני את משחקנו „שכל המפליט מלת יידיש עליו לתרום 1 גרוש לקופסת הקרן הקימת לישראל".

במאמצים רבים עלה לנו הרשיון לנהול פעולות התנועה ובימי ל"ג בעומר היינו עוברים בסך יחד עם תנועות בית"ר, נוער „יבנה" ותלמוד־תורה להרים, לבלות את היום בשירי רבי שמעון בר יוחאי.

מי לא יזכור את המסע המפואר הזה עת כל הנוער יצא לשצ'וצ'ין לבלות את יום תל־חי משותף לכל קיני השומר הצעיר באיזור.

יוצאי וסילישקי באשר הם יזכרו את הנוער והילדים הנפלאים האלה אשר לא זכו להגיע אתנו לארץ המיוחלת — לה הקדישו מיטב מרצם.

נוער פז, עתיד האומה — נשמד ללא רחמים. צפרני הטרף הנאציים יכלו לו.

יהא זכרם חרות לדורות.

חיים רזניק

הפעילים והפעולות של בית"ר

ב־1924 נוסדה בווסילישקי הסתדרות נוער „השחר", (בני 12—15), מיסודה של הריביזיוניסטים. המיסדים היו: אברהם גלזר, משה גדליהו מאיבסקי ואחרים. בראש „השחר" עמדו גדליהו שבצקי ויעקב גלמבוצקי, מאוחר יותר הוזמן בצלאל ליכשטין מהמרכז בוילנא לשם אירגון והדרכה.

באותו זמן עוד לא פעלו בעיירה תנועות הנוער של השמאל הציוני כגון: השומר־הצעיר, „החלוץ" ו„החלוץ־הצעיר", ומשום כך רוב הנוער בעיירה השתייך ל„השחר".

ב־1929 התארגן ונוסד „ביתר". קן „ביתר" היה בהתחלה בבית־ספר „תרבות". המפקד הראשון של קן „ביתר" היה זיידל פייקובסקי. למפקדה השתייכו: אברהם גלזר, משה־גדליהו, מאיבסקי, אברהם קופלמן, אליהו וולוצ'ינסקי, יעקב בויארסקי וכו'.

פעילות הקן התבטאה בעיקר בחינוך הנוער ברוח ציונית־לאומית, לימוד השפה העברית ותולדות ישראל, התעסקות בענפי ספורט שונים והכנה צבאית. אנשי „ביתר" אירגנו פלוגות שירות צבאי (פ.ש.צ.), בפלוגות אלו למד סרג'נט פולני את השימוש בנשק חם.

ב־1932 התחילו לצאת לפלוגות הכשרה. אברהם קופלמן, יעקב בויארסקי וכו', יצאו לקלוסובה. בזמן משפט־ארלוזורוב הידוע חזרו מההכשרות הביתה, היות ואנשי „ביתר" לא קיבלו סרטיפיקטים לעליה, באמצעות התנועה. המשרד הארצי־ישראלי בוורשה אפשר לביתרים את העליה לארץ־ישראל אישית. אך אנשי „ביתר" לא קיבלו בצורה

זו את הסרטיפיקטים באופן הפגנתי מהמשרד הארצי־ישראלי, כי המשמעת התנועתית היתה איתנה.

ב־1932 עלתה לארץ בעליה בלתי־ליגלית אסתר מאיבסקי. ב־1933 עלו לארץ־ישראל אנשי „ביתר" אברהם גלזר ודבורה קופלמן.

כשהגיעה הידיעה על פסק דינו של שלמה בן־יוסף, קיבלו אנשי „ביתר" מנציבות „ביתר" צוי־גיוס. אנשי „ביתר" בעיירה היו מוכנים כל יום לעזוב את הבית ולעלות לא"י בכל דרך שהיא. בעליה בלתי ליגלית עלו לא"י גם הביתרים אברהם קופלמן ויפה קופלמן.

קן „ביתר" עבר כמה דירות, בין היתר השתכן בבית וולצינסקי, אצל יוסקה הנפח, ועוד.

ב־1932 נתקיים בווסיליישקי כנס אזורי של „ביתר" בו השתתפו חברים מכל הסביבה (לידה, איישישקי, שצ'וצ'ין, ראדון, אוסטרינה, נובידבור, ביאליצה, וכו') בכנס השתתפו גם חברים מרכזיים מהתנועה. עם סיום הכנס נערכו בעיירה מפגני־ספורט ותהלוכה, שהשאירה רושם רב על תושבי העיירה.

עד 1933 (משפט ארלוזורוב) השתתפו אנשי „ביתר" באופן פעיל בקרנות הלאומיות (ק.ק.ל. וקרן־היסוד). מ־1933 פעלנו לטובת קרן התנועה — קרן תל־חי. היו תקופות של מתיחות בין־מפלגתית, בין „ביתר" לבין התנועות הציוניות השמאליות בעיירה. לפעמים קיבלה המתיחות צורה די חריפה. היחסים הבינמפלגתיים בעיירה היו מושפעים מהיחסים בתנועה הציונית העולמית ומהמצב בארץ־ישראל. רצח ארלוזורוב ז"ל ומשפט סטבסקי השפיעו במידה ניכרת והחריפו את היחסים.

סניף בית"ר (1932).

כנס קני בית"ר של וסילישקי־שצ'וצ'ין.

פלוגת בית"ר (1935).

עד יסוד בית־ספר „יבנה" בשנת 1927, תמכו אנשי „ביתר" בבית־ספר „תרבות", אך עם יסוד „יבנה" עמדו אנשי „ביתר" לימין „יבנה".

בחוג הדרמטי שהתקיים ליד „יבנה" השתתפו ופעלו הרבה חברי „ביתר". רוב הנוער של „ביתר" היו בוגרי בית־ספר „יבנה". אנשי „ביתר" עברו לצד בית־הספר „יבנה", היות שבוועד של „תרבות" היה הרוב לאנשי „החלוץ" ו„השומר־הצעיר".

ב־1934 יצאו חברי „ביתר" למחנה־קיץ בסביבות הכפר איליושיצע. ביום האחרון של המחנה נתקבלה הידיעה על שיחרורו של סטבסקי. ולכבוד זה אירגנו אנשי „ביתר" נשף בבית פייגוס.

חברי „ביתר" אליהו וולצינסקי, יעקב בויארסקי השתתפו בקורס מדריכים צבאיים בגרודנה. כשחזרו מהקורס העבירו הדרכה צבאית בקן.

נוער „ביתר" בווסילישקי היה נוער ער ותוסס. כשהיה מזדמן ראש „ביתר" זאב ז'בוטינסקי ז"ל בערים הגדולות הסמוכות (לידה, ברנוביץ וכו') היו אנשי „ביתר" מווסילישקי מתישבים בעגלות ונוסעים כולם, בתלבושת תנועתית, לפגוש המנהיג ולשמוע את דבריו, גם אנשים בלתי־מפלגתיים היו מצטרפים למסע זה, כי הפגישה עם המנהיג הדגול היתה אחת החוויות הבלתי נשכחות לנוער הביתרי.

מדי שנה בשנה היו מסדרים נשפי־פורים מוצלחים, שכל הכנסותיהם היו קודש לקרן תל־חי.

אבקה קופלמן

קודש וחול במקום אחד

על בתי־הכנסת

במרכזה של העיירה, בין בתי היהודים התנוססו 2 בתי כנסת, אחד בנין אבן שנקרא בפי כל בית הכנסת הגדול והשני בנוי מלבנים והיה קטן מדות יותר. מה לעיירה קטנה 2 בתי כנסת? אבל עובדה, שלא חסרו בהם מתפללים, ביחוד בימי חג ומועד המו מרוב אדם, ולפרקים היו צרים מלהכיל את הבאים. בתי הכנסת היו לא רק מרכז דתי, מקום בו היהודי שופך את לבו לפני קונו, אלא היו מרכז החיים הצבוריים.

לילדים שימש בית הכנסת כמקום למודים, בעיקר למדו בו נערים שגמרו את „תלמוד תורה" ועברו ללימוד הגמרא עם רבי זלמן לייב גלזר ז"ל, ולא רק ללמודים שימש בית הכנסת את הנערים, אלא גם למעשי קונדס כגון: פתיחת ארגזי הישיבה להפילם במכה אחת ולברוח בצריחות ובדרך המנוסה להוסיף ולהפיל „סטנדרס" עמודים כדי להרבות רעש ומהומה, בעוד ר' יעקב השמש, יהודי רגזן, רודף אחריהם.

היחידי שלא התרגש מתעלולי הנערים היה הפרוש ר' ברוך משה שנקלע לעיירה. לפי גירסה אחת חוזר בתשובה היה, ולפי גירסה אחרת — היה אחד מל"ו צדיקים, פרוש זה לא היה דברן, רק כשבאו לשאול אותו קושיה בגמרא היה משיב ולאחר מכן שוב חזר לשתיקתו ועיין בש"ס.

כבר עם אשמורת הבוקר המו בתי הכנסת מתפללים. היו אלה יהודי „עמך" שהתאספו

למנין הראשון ותפילתם בחטף. אחריהם באו יהודים שזמנם לא אץ להם והיו נשארים לאחר התפילה ללמוד גמרא עם הרב אייזנבוד ז"ל. אחר הצהרים בין מנחה למעריב למדו שוב גמרא, משניות וקראו פרקי תהילים ואפילו בלילה הבהבו נרות באפילה ולאורם היו תלמידי חכמים מעיינים בדף גמרא עד השעות המאוחרות של הערב.

במקביל לחיים הדתיים התנהלו בבית הכנסת גם החיים החילוניים, לא אחת כונסו התושבים לבחירות למוסדות העיירה, או לאסיפת עם למען הק.ק.ל. ולמען ארץ ישראל, יהודי שהרגיש עצמו מקופח היה מעכב את קריאת התורה כדי להכריח לדון בענינו. בערבי החורף הקרים ניתן היה לראות את זקני בעלי העגלות יושבים בראש סביב התנור על ה„ ליוכטעס" ומספרים סיפורי הרפתקאות שקרו להם ולאבותיהם. גם כל בן בלי בית שלא לפי כבודו היה לינה „בהקדש" — מצא מקלט בבית הכנסת.

כאמור, בימי חג ומועד נהרו הכל לתפילה בעוד החזן נותן קולו בשיר ומנעים את לב השומעים. לשיא הגיעו בימים הנוראים כאשר המתפללים היו שופכים לבם בפני בוראם שבשמים. גם הילדים לא השתעממו ומצאו תמיד את המשחקים התואמים את החג, כמו: משחק הסביבונים בחנוכה, והשמעת פיצוצים בפורים עם קריאת מגילת אסתר וכו'.

אפשר לומר, שבית הכנסת היה מין מוסד עליון, אליו פנה איש וסילישקי בצר לו ואחרי תחנוניו היה יוצא רגוע באמונה ובתקוה שייענה.

לצערנו הרב לא עמדו לנו כל זה בימי השואה וגורלם של בתי הכנסת היה כגורל הקהילה כולה. הכל הפך לדם ואש ותמרות עשן!

הסתדרות „החלוץ"

העיירה וסילישקי היתה ידועה כעיירה ציונית. השתתפה בכל תנועות „החלוץ" ובכל גלי העליה שבאו בעקבותיהם. כבר בין העולים הראשונים תלמידי הגאון מוילנא

הסתדרות החלוץ המזרחי.

הסתדרות „החלוץ".

היה איש וסילישקי, הרב יהודה קואל, שלקח אתו את נכדתו חנה אשר בנתה ביתה בירושלים.

עם הופעת ניצני „החלוץ" בפולניה, התפתחה התנועה הציונית גם בוסילישקי, היה זה בתחילה „החלוץ המזרחי", שהקיף רבים מבני הנוער והעלה רבים מהם לארץ ישראל.

בשנות השלושים תפסה את מקום „החלוץ המזרחי" תנועת „החלוץ" הכללי, שנשענה על תנועות „החלוץ הצעיר" ו„השומר הצעיר".

תנועת „החלוץ" חינכה את חבריה להגשמה חלוצית בארץ־ישראל, שינתה לא במעט את דמות הנוער בעיירה ונתנה תוכן חדש לחייהם, הוקם מועדון הסניף אשר בראשו עמדו: משה סטנצקי ז"ל אברהם רוזנבלום ז"ל, וכן יבדלו לחיים ארוכים משה עצמוני (קושצינבסקי) ויוסף אבני (בויארסקי), וכן חנן מובשוביץ, ועוד.

המועדון המה ככוורת, למדו עברית, ניהלו שיחות, והושמעו הרצאות על התנועה ובעיותיה, וכן קיימו ערבי שירה ומחול. גולת הכותרת בפעולת הסניף היה החינוך לעבודה ובעיקר לעבודה חקלאית. היה זה ממש מעשה מהפכני בעיירה כאשר חברינו יצאו למושבת־עבודה בכפר זבלוצ'י ועבדו בחקלאות לתדהמתם הרבה של הגויים, שלא היו רגילים לחזות בכך. כן השתתפו במושבות קיץ, בכינוסים שונים ובטיולים בחיק הטבע. לאחר זמן מסויים של ותק תנועתי יצאו החברים לקיבוצי־הכשרה לקלוסובה, שחריה, תל־חי ועוד.

רוב חברינו הגשימו חזונם ועלו ארצה. אין ספק, שתמיד יזכרו את תקופת חייהם הזוהרת בסניף „החלוץ" בוסילישקי.

מרדכי שוורץ

הבנק העממי היהודי

(די יידישע פאלקס־באנק)

הבנק נוסד אחרי מלחמת העולם הראשונה ביזמת הג׳וינט ובסיועו הכספי, כפי שהיה הדבר בערים ועיירות רבות בארצות פולין, ליטא, ואחרות.

הבנק היה נותן הלוואות קטנות לאנשי עסקים, שנעזרו כנראה לא מעט ע״י הבנק על אף אמצעיו הצנועים. ביחוד היה גובר הביקוש להלוואות במקרה שיום השוק, שהיה מתקיים בכל יום שלישי בשבוע, לא היה מוצלח מחמת מזג אויר רע או מסיבות אחרות. ועד הבנק, שהיה מורכב מטובי ה״בעלי בתים״ שבעיירה, היה מקיים את ישיבותיו פעם בשבוע, אגב שתיית תה מתוך המיחם שעמד בקצה השולחן ולעתים אגב כיבוד בכוסית „וודקה״.

בצילום המובא להלן מופיעים חברי הועד של הבנק באמצע שנות העשרים והם (משמאל לימין):

שמואל גלמבוצקי, יעקב לייב פוצ׳טר, נוטה יונאס, שמואל יסינובסקי, געצל שוורץ (יו״ר הועד), דב אריה פייגוס, מאיר ונזובסקי, ראובן יונה רובינוביץ (מנהל) ויעקב גורדון.

במשך מספר שנים שימש ראובן יונה רובינוביץ כמנהל הבנק, לאחר מכן — יידל פייקובסקי.

ד״ר א. פושטר

החוג הדרמטי של חובבים (דער דראמאטישער־קרייז)

יבואו על הברכה אלה אשר ביזמתם ומרצם הרב לעשות ימים כלילות זיכונו, שספר יזכור זה יראה אור, וינציח בזאת את כל מה שהיה ובתוכם את הנכס האמנותי־תרבותי המוכר בשם „החוג הדרמטי״.

יהיה זה לי כפצוי מה בבואי לסקור את אותה תקופה רבת ההוד ולו אך במעט לנגוע במיתרי הנפש העדינים של אותם הבחורים והבחורות אשר נשאו אתם את נס התרבות והחזיון לעיירה ולסביבה.

זכות גדולה היא לי לספר קורות אותו „חוג״ עליו נמניתי כאחת החברות הפעילות ולא זאת בלבד, אלא שבקרב הקהל הרחב נחשבתי לפרימדונה. לכן כפלים שמחה אני על ההזדמנות, שניתנה לי בה אנסה בשורות אלו להעלות את הפרטים הנשכחים, או — שאיבדו מחשיבותם, — ולהחיותם מעל דפי ספר יזכור זה, אשר ישאר בעתיד המסמך היחידי והעד הנצחי לערכי התרבות והווי החיים של עיירתנו הקטנה וסילישקי.

החוג הדרמטי בווסילישקי היה אחד הארגונים, סביבו התלכד המספר הרב ביותר של אוהדים. לא בכדי לוו התושבים בתשואות חן כל אחת מהופעותיו ועקבו מקרוב בענין אחר פעולותיו הברוכות. למעשה היינו בחוג זה הממשיכים לאלה שקדמו לנו, בבחינת „מעשה אבות סימן לבנים״. ניצניו הראשונים הופיעו לאחר מלחמת העולם הראשונה,

חבר הועד של 44 החברה.

עת שרר משבר כלכלי וממהלומות המלחמה טרם באה ההתאוששות. מספר מועט של בנות מתנדבות נחלצו לפעולות עזרה לזולת. דבר זה התבטא בעזרה למשפחות נזקקות ביותר ובחלוקת תה, קקאו חם ולחמניות — בבתי הספר. פעולות אלו התנהלו תחת חסותם של „ועד עזרה" (הילפס־קאָמיטעט), מנכבדי העיירה ובתמיכת ארגוני צדקה של נשי ארה"ב.

עם השתפרות המצב התפנו אותן הבנות המתנדבות לפעולה רוחנית רחבה ולפילוס שבילים והרחבת אופקים. לשם ביסוס הפעולות מבחינה תקציבית נולד לראשונה הרעיון לייסד מעין חוג, שלא העיזו תחילה לקרוא לו בשמו הנועד.

ביתנו ברח' ביליצקה מאחורי הכנסיה, הפך למועדון קבע לחוג, בבית זה החלו הפעולות לקבל משמעות. אחותי הבכירה הניה ז"ל נרתמה בעול ועד מהרה התפרסם שמה בכל הסביבה הקרובה ורחוקה כאחת. אמנם כשרונית היתה. הופעותיה בפני הקהל זיכוה בהערצה מצד כל רואיה. לזכותה תזקפנה אותן הפעולות שכה העמיקו חדור בתודעת הצבור ובעקבות ההכנסות שבאו קמו ונוסדו אחרי כן הספריה ומכבי האש.

מפה לאוזן נמסר, שבבית וולוצ'ינסקי מצאו משכנם אנשים שהתנדבו לפעולות צבוריות, וכל אחד חפשי להצטרף אליהם ולתרום מכושרו, יכלתו ותבונתו. האסיפה הראשונה כללה את החברים: הניה וולוצ'ינסקי (פוצ'טר) מולה פוצ'טר, חאזל פופקא, יצחק קאפעלמאן, קלמן וסילסקי, סוניה וולוצינסקי, בריינה אורלנסקי, ליזה גורדון (קויפמן) ומנדל משבסקי.

אלה נגשו במרץ לממוש תכניותיהם (בתנאים קשים למדי) ובצריף הרעוע (ששימש בעתיד את מכבי האש) מעל לקרשי במה כביכול העלו את המחזה הראשון „חסיה די יתומה", ומאוחר יותר „די צעבראָכענע הערצער" אח"כ „דער ווילדער מענטש". במחזה האחרון נטלה אחותי את התפקיד הראשי ולבושה מכנסי גברים ביצעה את התפקיד הפראי (בהעדר גברים אשר יעיזו לעלות על הבמה) וקצרה הצלחה לא תשוער, ההתלהבות היתה כללית והתשואות ללא מעצור.

מעודדים מהנסיון ניגשו כולם במשנה מרץ לעבודה אינטנסיבית, חברים חדשים הצטרפו לחוג והמעגל התרחב, כוח חדש הוזרם לקראת קציר היבול שנזרע. למרבית הצער לא היתה יותר אחותי שותפה לאותו יבול, המות החטוף שם קץ לחייה הצעירים. היתה זו עבור החוג מהלומה כבדה שהונחתה עליו בראשית דרכו, נלקחה ממנו בעלת הכשרון והתעוזה — וללא כל תחליף, על קברה הפתוח הבטחתי להמשיך במקום שהפסיקה ולהמשיך לתרום לצבור ולא להפסיק את אשר הושג בעמל כה רב.

לאחר שנים. לאט נבטנו, צמחנו לדור של פרחי שדה מרהיבים, מצצנו ולקטנו את המתוק והמועיל מאותם הזרעונים שטמנו הראשונים, קם דור צעיר עם דמיון עשיר אשר ניגש בהדרגה להקים את המוסדות הצבוריים והחינוכיים. בכל מקום ניכרת היתה השפעתנו, ולא בכדי ראתה בנו העיירה את הגורם הרציני ואשר רק בכוחו להחיש הקמתם של מוסדות צבור ולהפיח רוח תרבותית וערה בקרב התושבים השאננים. אכן, הוקמה מכבי האש ובראש גדוד זה הועמד יצחק פופקא ז"ל, נוסדה תזמורת אשר במדיה המיוחדים החגיגיים היתה מופיעה בהצגות שלנו ומשתלבת בהן וגם הנעימה בנגינתה את הקהל בהפסקות. הגענו במרוץ הזמן להדרכה במאית ע"י החבר קמאי מוילנא, אשר במרצו ובכשרונו הרב הלהיב את כלנו ולאחר הצגת המחזה „מלחמה קרבנות" (בתפקידים הראשיים הבמאי וכותבת השורות האלה) פרץ שם החוג את גבולות העיירה ושמו התנוסס בפי כל בשאתו על שכמו זרי נצחונות ודברי הלל.

בהמשך הופעתינו הצגנו את: גולדפדן, שלום עליכם, פרץ, ולא נרתענו מאנסקי.

במעט גאוה ניתן לאמר שבשנת 1926 קצרנו הצלחה גדולה והמחזות „הדיבוק" ו„ציפקה פייער" הוו גולת הכותרת.

מלאי התלהבות ומעודדים מתגובות הקהל הגברנו פעולותינו והתמסרנו בכל מאודנו לעבודה האמנותית ולעלות רמתה. מדי ערב בערבו צר היה בית וולוצ'ינסקי מלהכיל את כל אותם החברים המסורים לרעיון הנשגב — כשהם שוקדים על מחזה חדש, החזרות היו נמשכות עד השעות המאוחרות של הלילה, לא ניכר היה בפניהם תלאותיהם בדאגות פרנסה או עיפותם לאחר יום עמל, ברעננות שובבה ובכוח פלאי יצרו, בראו דמויות חדשות.

חובבים היו אלה. חיבתם למוסדות העיירה לא ידעה גבול. הכנסות הלהקה היו קודש למפעלי תרבות וחינוך וכד', היה זה החוג הדרמטי ממנו ינקו המוסדות בעזרתו גדלו והתפתחו והיו לברכה.

חוויה מיוחדת היתה הצגת הבכורה. בערב זה באו רבים מהסביבה הקרובה לחזות בהופעה וללמוד, אגב אורחא, פרק באמנות. למחרתו של יום נישא שוב למרחקים הדו של ערב מוצלח. מבין תושבי העיירה ניתן היה לחוש את דופק החמימות בהוסיפם כהנה וכהנה תשבחות, לא פסקו מלהזכיר, מלדבר, ומלהעריץ תוך ציון כל פרט ופרט ממהלך ההצגה וכל זאת עד הצגת בכורה חדשה.

אבי ז"ל נסך בנו את הבטחון ונתן לנו את חסותו בביתנו, עמד בראש הועד החדש שנבחר ושכלל את החברים: יעקב גלמבוצקי, יצחק פינקלשטיין, שמואל משבסקי, יוסף מדלינסקי ואנכי.

את העבודה הטכנית ניהל הח' בוירסקי יהושע, (פרט לדקורציות אותן סחב כל אחד בעצמו). הקופאי ו„שר הפיננסים" היה מדלינסקי יוסף, ידע הוא במומחיות רבה למכור את הכרטיסים היקרים לראשונה ולשקוד על מאזן חיובי של התקציב, עמד לו הכשרון לכך. הלחשנים הקבועים היו: בס מרדכי, שבצקי גדליהו ואידל וולפינסקי.

ייזכר כאן צוות השחקנים וחבר הפעילים שתרמו כל כך הרבה לחיים הצבוריים: (חברי הכבוד — סוניה ופרדיק קרושה) עשע איטה גלמבוצקי, חיה דולינסקי, חנה גולומב, יהודה קופלמן, יצחק פינקלשטין, הרמן סנדיק, ישראל גורדון, מאטל סטולר, שמואל משבסקי, גדליה שבצקי, יוסף מדלינסקי, נחום יוסף טבליצקי, יעקב גלמבוצקי, מיפלוב, מרדכי בס, אידל וולפינסקי. ויבדלו לחיים ארוכים אלה שבתוכנו: רוזה מדלינסקי (גפן), טשערנע בויארסקי (ברקוביץ), ליזה וולוצ'ינסקי (הוכשטין), יהושע בוירסקי ושבצקי יוסף.

הסוליסטים במקהלה היו בני משפחת גלמבוצקי (תחת שרביטו של יענק'ל, עשע איטה, ותבל"א רחל) מנוחה צ'סלר, גרונה סטנצקי ז"ל וחיה קרבץ (אלפרט) החיה בתוכנו. מקהלה זו חוננה בקולות ערבים לאוזן. לא בלי רטט הנני מזכירה את הבנות בחולצות המלאך ניצבות מאחורי הקלעים, נשמעות לצלילי התזמורת. עוד היום לאחר 35 שנה כאילו מהדהדים בחלל זימרתן ונגינתן. מה עוד נשאר לנו חוץ מאותו הניגון הישן של הנעורים?

זכרונות סנטימנטליים, שהפכו לתוגה ניצחית.

ליזה הוכשטיין (וולוצ'ינסקי)

מן העבר הקרוב

וסילישקי. ככל עיירה אחרת גם לה היה רחוב ראשי, רק פעם בשבוע היה רחוב זה מתמלא אדם, יום שלישי, יום השוק השבועי. מכל כפרי הסביבה נהרו בעגלות עמוסות תוצרת חקלאית ואנו בני הנוער מצאנו הזדמנות נאותה להיות קצת „עצמאיים" ולעשות ככל שחשקה נפשנו או ללכת לכל מקום. נצלנו את העובדה, שהורינו היו עסוקים מדי ולא התפנו אלינו.

לא רק ליום השוק שמש הרחוב המרכזי (ווילנער־גראדנער גאס) דרכו היו בני הנוער חולפים במפגנים הלאומיים ציוניים, בחג ובמועד היה רחוב זה מתמלא מטיילים לרוב ובמשך ימי החול האפורים שמש לקטנים כמקום משחק. הייתי ביניהם. שחקתי ליד הבתים שעמדו בשכנות זה לזה; ביתו של ר' מוטה־בער פופקא ז"ל ובית סבי חיים יהושוע טבליצקי ז"ל. ממשחקנו היינו לפעמים קצת מרחיקים לכת ועד לחנויות הגענו, זכרתי חנותו של ר' חנן קרבץ ז"ל, כיון ששם קבלתי סוכריה מידיו.

עם הגיע דודי הרשל טבליצקי ז"ל מלידא (הכרך הגדול) עם סחורה עבור החנויות אהבתי לנצל אותו לנסיעה קצרצרה בעגלתו. היה נותן לי 5 גראשים והייתי מיד קונה כעך חם אצל פייבה דעם בעקער ז"ל (קאבאטשניק) ואני אז בן 9.

מטען הזכרונות שלי מהימים ההם הוא דל ביותר, לא זכיתי בנעורי לאושר רב. היינו 7 ילדים ובקושי רב התפרנסנו מעבודת אבי ז"ל.

האבא שלי לא השתייך רק לי. היה הוא קנינם של הרבה הרבה ילדי וסילישקי, ממנו קנו דעת, ממנו קבלו את יסודות הלמוד הראשוניים. מי לא למד אצלו? מי לא זוכר ומזכיר בהוקרה את שמו של יצחק דער לערער?

המורה והתלמידות.

היה אהוב על תלמידיו, רבים מבני וסילישקי למדו אצלו והנם פזורים כיום בכל רחבי העולם, לכלם היה יצחק דער לערער — המקור לחינוך ולימוד ברוח היהודית והציונות גם יחד.

בהערצה מיוחדת התיחסנו לאבי בבית, היה זה לכבוד לנו שהוא מקובל על הבריות ורוחשים לו חיבה, ברם, את המצב־רוח כיערה המציאות כי הפרנסה לא היתה מצויה.

בבתי הספר „תרבות" ו„יבנה" לא היה מקום לאבי כמורה ונאלץ היה לחפש פרנסתו במרחקים. אמי צביה ז"ל מתה סמוך לפרוץ המלחמה, אבי נרצח בעיירה רוז'נקה ביום הראשון לכניסת הגרמנים.

כאמור, פזורים תלמידי יצחק דעם לערער'ס ברחבי העולם, כן גם התפזרה המשפחה כולה. ברוך הרשל הבן הבכור מצא מקלט בגרודנו, שם נקלע לאחר השחיטה האיומה ונלקח משם לטרבלינקה למשרפה. ישראל'יק גוייס לצבא האדום בשנת 1940 ומאז אין סימן לחייו. שרה'לה, מינה'לה ומשה'לה מצאו מותם בקבר האחים הענקי של וסילישקי יחד עם שאר תושבי העיירה.

אני ואחותי חייה'לה נשארנו עדים חיים. הקמנו ביתנו בארץ ישראל.

דב קוזניץ

פרידתי מהעיירה

היה זה בשנת 1924 כאשר הוקם בוסילישקי סניף „החלוץ", עליו נמניתי כאחת החברות הפעילות. במקביל לפעולותי בסניף השתייכתי לקיבוץ „הכובש" שהתארגן אז בוילנא.

שנה לאחר מכן ב־1925 התבשרתי, שאושרה נסיעתי לארץ־ישראל ונמסר לי „הסרטיפיקט" על שמי בלבד, בלי כל ספחת... התעודה הנכספת שלא כל אחד זכה בה, זכו בה יחידים, עליהם היה לערוך טכסי־נשואים פיקטיביים. ולא בכל מקרה היו „לנשואים" אלה תוצאות עליזות ביותר...

קשה לעלות בזכרוני אותם רחשי הלב לקראת הפרידה מהעיירה, מהחברים ומהסניף, מאותם החברים היקרים, שעזרו לי כל כך ואף קנאו בי כל כך. הנני מזכירה כאן בהערצה את זיידל פייקובסקי ותנחום גורדון נ"ע אשר לא חסכו מאמץ ונסעו פעמים אחדות לוילנא להכין עבורי את הניירות.

נשף פרידה נערך בסניף. ברכות ואחולים לרוב, חוויה בלתי נשכחת של רגעים אחרונים בטרם אעזבם ואנדד הרחק מעבר לים. הוספתי בכל הזדמנות מבט נוסף על העיירה כאילו רציתי ע"י כך להנציח כל פנה ולחרות עמוק בזכרוני את עבר נעורי. הצטרפה אלי לנסיעה רחל דוילנסקי (קרבץ), עלינו אמרו: ביידע רחל'הך פאהרן קיין ארץ ישראל. שתי ה„רחלות" נוסעות לא"י.

געגועי לעיירה ולאנשיה החביבים גברו ככל שהתרחקתי ממנה. זכרונות רבים ונעימים ביותר מלווים אותי עד היום. חלמתי לבקר בה בשניה. משאת נפשי היתה — ולוא פעם אחת נוספת — להזין עיני ממראה אותה סביבה בה גודלתי וחונכתי ולהביט

שוב בפני האהובים ולפגוש יקירים וחברים.לעבור עוד פעם את השוק ולפגוש בקרובים ובידידים שבאו מכפרי הסביבה בעגלות עמוסות תוצרתם החקלאית כמו: שאלעווע, לעביאטקע, מיסעוויטש, פעליאסע ועוד...
נגנז חלומי ולא התגשם.

רחל לפידות

לזכרו של ד"ר מרק ליפשיץ

השם מרק ליפשיץ אמר הרבה, גם לאלה מבני העירה, שלא הכירוהו מקרוב. ידוע היה לרבים מפעילותו האקטיבית בתנועת „צעירי ציון". ניכרת היתה בכול השפעתו והחותם אותו הטביע על העיירה, בחיבה מיוחדת היה שמו עולה על שפתי רבים.

ד"ר מרק ליפשיץ ז"ל.

אף שבשנת 1920 העתיקה משפחת ליפשיץ מגוריה — לגרודנה העיר, לא הביא צעד זה בעקבותיו „נתוקו" הגמור מהעיירה ודאגותיה, ולעיניו היו תמיד בעיות הנוער ועתידו וקיים עמו את הקשר ע"י בקוריו התכופים בוסילישקי.

בגרודנה היה פעיל במשרד הארצי־ישראלי. וזכורני, מה רבות טרח למען סדור הניירות לקבוצת עולים קטנה מוסילישקי (ואני בתוכם) לארץ ישראל, למרבית הצער לא עלה בידו הדבר, כיון שממשלת המנדט הפסיקה את העליה לארץ.

רצה הגורל ונשארתי לדור בגרודנה ואף מצאתי תעסוקה באותו משרד ארצי-ישראלי, דבר שיצר באורח טבעי מגע קרוב עם מרק ומצאנו כר פעולה משותף — הפעולות הציוניות.

משאת נפשו היתה — ארץ ישראל ואכן זכה לעלות, לאחר גמרו את הפקולטה לרפואה באוניברסיטה שבגרמניה. על נקלה נתקבל לעבודה כרופא בבית החולים „הדסה" שבירושלים. עלייתו בסולם הדרגה לא סנוורה אותו ולכור מחצבתו לא התכחש, כאז כן תמיד היתה מחשבתו נתונה לבני העיר. היה שופע עממיות.

מלחמת העולם השניה ובשורות הזועה הראשונות שהגיעו, המריצו מיד את ד"ר מרק ליפשיץ לפעולה. מירושלים ירד לתל-אביב למען פגוש בה את רוב בני העיירה כדי יחד אתם לטכס עצה, לתכנן ולחפש פתרון ולממש כל עזרה אפשרית. בין היתר הקים את הארגון של יוצאי וסילישקי והתיצב בראשו, גילה יזמה ומרץ ובראש פעולותיו היה המבצע של אסוף כספים, בגדים ומצרכים אחרים כדי להעבירם לבני העיירה הנזקקים.

עם גמר המלחמה יצא לארצות הברית וגם שם נפגש עם בני העיירה והפעיל גם אותם. לא חסך מאמץ למרות בריאותו הרופפת. הייתי אותה עת באמריקה. נסעתי במיוחד מפיטסבורג לניו-יורק להפגש עמו. לפגישה זו קדמה חוברת שהגיעה מירושלים — על פעולות בית החולים „הדסה", ובשער תמונתו של ד"ר מרק ליפשיץ בחלוקו הלבן בעת עבודתו.

חזר לארץ כשבת צחוק נסוכה על פניו, אך ניכרים היו בו סימני מחלה ולאות נגדם התקומם. לא אחת התלוצץ באמרו: „די דאָקטוירים ווילן מיר אייניריידן אַ קרענק" („הרופאים רוצים לשכנעני, כי חולה אני"). ברם למרבית הצער צדקו הרופאים ותוך זמן קצר הוכרע למות.

דואב הלב על הילקח הטוב שבאדם.

ת.נ.צ.ב.ה.

יוסף בייר

נר נשמה לאנשים יקרים

וואסילישוק עיירה יקרה! לא נזדמן לי לחיות בך הרבה, אולם ראשונה וחשובה בדרך חיי היית לי בטרם עליתי ארצה. ומה יקרת לי אז! עד היום חקוק זכרך עמוק בליבי. הנה אעצום עיני ואראה אותך כפי שנגלית לי לראשונה. את באתי אליך מעיר התורה והתרבות וילנה, היא שנקראה גם בשם הכבוד „ירושלים דליטא". הנה רחובך הראשי, וואסילישוק, המשמש גם כככר השוק, ומשני צידיו בתים קטנים. אולם כמה שוקקי חיים היו בתים קטנים אלה! אספקלריה חיה לכל הרוחש ומתהווה ביהדות פולין — ליטא התוססת. הנה סימטת החנויות עם סחורתה ומרכולתה של העיירה. הנה יהודיך סוחריך וואסילישוק נושאים ונותנים זה עם זה. ומי לא השכים ובא לשם? יהודי העיירה, סוחרים משצ'וצ'ין רוכלים מז'לודוק, והנה שליח החוץ שבא לעשות נפשות לסניף וליציאה להכשרה. וכנגדו באו ברוגז גדול חברי בית"ר שראו להם לחובה להתריס כנגד

„הסוציאליסטים" המחוצפים. לכאן הזדמנו ובאו סתם יהודים בטלים מעבודתם, כי היכן ימצאו בשעות הבוקר אנשים עמם יוכלו להשיח לבם, אם לא כאן בלב לבה של העיירה.

והנה סניף „החלוץ" המרוכז בשני חדרים קטנים, בבית ישן, אך מה שוקק חיים הוא. לכל פעולה שנעשית בו, הרצאה, ערב קריאה וכמעט כל צעירי העיירה באים. כי כבר כאן במקום הזה התחיל מפעל טשטוש המעמדות, ולא ניכר השוע בפני בן העניים. וכמשקל שכנגד — סניף בית"ר, אף הוא פעיל ומופיע כבר כמשקל ברחוב העיירה. וכל מעשה ופעולה של „החלוץ" — מיד יגיב עליו סניף בית"ר בצורה הנראית לו, והעיירה כמרקחה.

בעיירה שוכן כבוד בית־ספר עממי עברי „תרבות" על שבע כתותיו ומוריו. בו לומד הדור הצעיר עברית, וערכי ציונות. אולם, כיצד ישלימו עם דבר זה החרדים? והם מיסדים בית־ספר משלהם, אף הוא שפתו עברית. והעיירה רותחת ומתפלגת לשתיים, לכל בית־ספר אוהדים ואף קנאים משלו. והרוחות משתלהבים...

בית־ספר „תרבות" (1937).

„זוטות" נראים לנו דברים אלה היום, אולם כמה להט הכניסו לעניינים „פעוטים" אלה יהודי העיירה! באיזה מאמצים ועמל קוימו שני בתי־ספר עבריים אלה. היכן אותם יהודים יקרים, ומה רבו היסורים שעלו בגורלכם? הידעתם מה ברוך פעלכם? האם חשתם ולו גם לרגע כי משרתים אתם את „המדינה שבדרך"?

באחד מימי הרתחה בעיירה הזדמנתי לביתו של הרב. כמורה הבאה ממחנה „תרבות" לא קל היה להכנס אל ביתו של הרב הזקן ר' אליהו איזנבוד, שהוא גם מעוזו של מחנה היריב החרדי. והנה לתמהוני הרב, פנה אלי הרב אליהו במאור פנים, הזמינני לשבת ושיחה ערה התפתחה בינינו. הרב הצביע על אחד מארונות הספרים שהיו בחדרו ואמר: „התורה — ים גדול ורחב ועמוקה היא מני ים, יש המתחיל תלמודו מן הא' ויש אף

המנסים לדלג על מספר שלבים. גם אלה עושים למען אהבת התורה ועל כן יבורכו מעשיהם". כך שקענו בשיחה שהיתה ודאי נמשכת עוד ועוד לולא נזכר כי שעת התפילה הגיעה ועליו למהר לבית הכנסת. מאז בקרתי רבות בבית זה (באתי אל חברתי בת הרב תבדל לחיים), ומדי פעם עכבני הרב לשיחה קלה בשאלות דיומא.

והנה יהודי יקר ר' אבא קופלמאן, כי כשמו כן היה, טוב לב, נבון ואבהי. אותו הכרתי עוד טרם בואי לעיירה כאבי חברתי ללמודים בסמינריון „תרבות" בוילנה. מדי פעם היה בא לבקר את בתו הלומדת בעיר, מעיף עניו בעתון ומתחיל להתוכח אתנו על ענינים שונים. עז היה רצונו להוכיח לנו הצעירים כי תורתנו מקור חיים היא, ועל פיה עלינו לנהוג: „סוציאליסטים אתם מתימרים להיות, הנה הקדימו אתכם חכמינו וכתבו: „ואהבת לרעך כמוך", „לא תלין שכר שכיר", „עזוב תעזוב עמו" וכו'. אתם מתנגדים למלחמה?? ישעיהו הנביא אמר עוד זמן רב לפני רבותיכם הסוציאליסטיים „וכתתו חרבותם לאתים". בנועם היה קולח שיחו, ולא אחת נסתתמו טענותינו, ולא ידענו מה נענה לו.

בבואי לעיירה הקדימני בשמחה כידידה ישנה. לעתים גם התארחתי בביתו (בית חברתי ללמודים). שנים קשות עברו עליו. אשתו מתה והוא אלמן עם חמישה ילדים קטנים, נאלץ למכור ביתו וחנותו ועבר לגור בכפר קרוב לעיירה. באיזו גבורה נשא צרות אלו! חובותיו גדלו, עליו להיות גם אב וגם אם, אולם הס מלהתלונן, הס מלהוריד ראשו. את ילדיו סדר בבית קרובים למען ילמדו בבית הספר „תרבות" ומדי שבוע היה מופיע בעיירה לבקר את ילדיו. ושוב נפגשנו. על אף צרותיו הרבות לא שחה קומתו, בעיניו החיוך טוב הלב, והוא מתוכח על ענינים העומדים ברומו של עולם. ועת חלק על דברי קרא: „בתי, כאן אינך צודקת". ומוכיח לי את הענין בשקט ובהגיון מנקודת ההשקפה שלו.

והנה ראש הועד של בית הספר „תרבות", ר' ישראל שפירא, הנושא שנים בעול קיומו של בית הספר העברי. כמה עמל וטורח דרש ממנו קיום בית־הספר, והוא נושא בעול ברצון ואפילו בשמחה. זוכרת אני דבריו, עת נתכבד לאמור מלים מספר בפתיחת אחת החגיגות של בית־הספר: „יודעים אתם רבותי, מה רב המאמץ והטורח בקיום בית־הספר. אני מברך אתכם ואת עצמי: כשם שעמלנו עד כה, נעמול ונטרח עוד שנים רבות".

*

והנה הקן של השומר הצעיר. היה זה אירגון צעיר ותוסס בוסילישקי דאז, — ימים של התעוררות ציונית וחלוצית בטרם עלות היטלר ימ"ש לשלטון.

קיים היה גם קן של בית"ר וכמין חלוקה מיוחדת במינה היתה במקום. ילדי בית הספר „תרבות" רובם ככולם פנו אל שורות „השומר הצעיר" ולעומתם ילדי בית הספר הדתי הוו את גרעין קן בית"ר.

לא בכדי ניסו חוגי הדתיים במקום להטיל פסול במורי ביה"ס „תרבות" (ביחוד בכותבת שורות אלה) על שהם נוטים לסוציאליזם ומשפיעים על דעותיהם של התלמידים. ואמנם שתוף פעולה מבורך היה קיים בין בית ספר „תרבות" ובין הנהגת קן השומר

הצעיר במקום. אף אני „חטאתי" בחטא הנ"ל בהיותי מורה בביה"ס. בשנים 1932-1935 השתתפתי בהנהגת הקן ואף חינכתי גדוד צופים במשך שנות שהותי בעיירה.

ידוע לי, שגם אחר עלותי ארצה נמשכה מסורת זו והמורה יוסף גורדון וכן המורה אסתר קרם שבאה במקומי השתתפו בהנהגת הקן ובחינוך צעירי וסילישקי. תשמשנה מילים ספורות אלו גר לנשמתם.

אולם אין לתאר קיום הקן במקום בלי להזכיר צעיר אחד — משה סטנצקי ז"ל, אשר הקדיש עצמו וכולו לפעולה החינוכית של הקן, הוא יסדו והוא נשא טרחו ועמלו על כתיפיו במשך כל שנות קיומו.

„מיישקה חוה'ס". כך קראו לו בעיירה ולא בכדי, כי השלטת בבית הוריו היתה עד כמה שידוע לי, האם חוה ז"ל. אולם היא נטתה בצעירותה ל„בונד" והיתה פעילה בו, הרי משה בנה, פנה תפנית חדה והיה לאחד מפעילי הציונות והחלוציות בוסילישקי ולחם את מלחמתה ברמה.

הסתדרות „השומר הצעיר"

מוזרה היתה דרכו אל התנועה, בהיותו תלמיד גימנסיה פולנית בווילנא עזב לפתע את ספסל הלמודים, (כיון שהרגיש שלמודים אלה לא יובילוהו לכל מטרה) חזר לעיירה יסד את קן השומר הצעיר ושקד במסירות ובלהט על בסוסו במקום.

לאט לאט ובסבלנות אין קץ הצליח ליצור את הגרעין של הקן, את פעולתו התחיל בין תלמידי בי"ס „תרבות". לא אחת הסתכסך עם הורי הנערים, לא אחת ספג עלבונות וכל זה לא הדיחוהו מדרכו. בעקשנות ובמסירות טפל בילד טפוחיו — קן השומר הצעיר. זוכרתני באיזה מאמצים הצליח לרכוש דירה לקן — בית עזוב מיושביו, שהושכר לנו,

חלק משכר הדירה כיסה מכיסו הוא. כל הטורח של שפוץ הבית, נקיונו והתאמתו למטרתו נשא על שכמו והנה צצו בעיות חדשות. מישהו רמז לראש המשטרה כי אין לנו רשיון לקיום הקן, שוב נרתם בעול, קבל כל האחריות על שכמו והצליח להשיג את הרשיון הדרוש.

הקן המה ככוורת. משעות אחר הצהרים התחילו הנערים להתאסף בקן. משה עובר מקבוצה לקבוצה, מעורר, משוחח, מתוכח ומתרוצץ ממקום למקום פועל ומפעיל. כבר משעות הבוקר המוקדמות היה הולך למשרד הדואר מקבל עתונים, מביא חדשות מן הארץ והתנועה, מקבל מכתבים עבור הקן ומשיב עליהם, ומשעות אחר הצהרים עד שעות הערב המאוחרות — בקן, בין הנוער, וכל זה בלהט ובכשרון. צעירים רבים יצאו להכשרה ואחרי כן עלו ארצה ואכן מבני וסילישקי נמצאים היום בארץ והפכו לאזרחי המולדת.

משה סטנצקי לא זכה. בבחינת אותו ספן המעביר את כל הבא לעבר השני של הנהר והוא עצמו נשאר בסירה.

וכך מצא את מותו, בין אנשי העיירה אתם חי, ביניהם פעל ואת בניהם חינך להגשמה ועליה לארץ. ישמשו דברי אלה נר לזכרו!

חבל על דאבדין! יהי זכרו ברוך!

צפירה נמיוט (פרח)

הרהורים על ימי שחרותי

חולפים לפני ימי שחרותי. זכרונות חיי־נעורי מאירים עדיין בשלל צבעיהם.

שנים רבות חלפו מאז עזבתי את עיירתי. עוברות לנגד עיני בסך כל אותן הדמויות הנאצלות, שהטביעו חותמן על צביון העיירה ועל אורח החיים הצנוע אותו עצבו יהודיה, תוך שמירה על שלמות הנפש ושלות הרוח.

חביבים הם הזכרונות ומה מרובות הן ההרגשות הנפלאות לחזור ולהזכיר פרט זה או אחר — מהם מוחזרים קרני אור וחום — מתסיסי לב ומעוררי חוויות עמוקות וגעגועים עזים.

אין בידי תצלום אוירי של העיירה, אך בדמיוני אני רואה אותה ברורות. יכול אני למנות בתיה לפי סדר עמידתם ולא לפסוח על משפחה אחת שבהם, — למנות את הכפרים שסובבוה — היערות שעקפוה, הנהרות שעברו בה. כל אוביקט כשלעצמו — מעין של זכרונות הנהו ומשולבים הם במעשי העבר ובספורי ההווי החברתי, משום כך יקשה לעלות על הניר כל תג ותו.

לכאורה עיירה ככל העיירות הסמוכות לה, סימני היכר מיוחדים לא היו לה, נבדלה משכנותיה בכך, שחסרה היתה את השוק בטבורה (קיילעכדיקער מארק) ובמקומו באו לה שתי שורות של חנויות, שהוו את המרכז המסחרי בלב לבה של „גראדנער גאס". שתי שורות של חנויות, שסגנונן הארכיטקטוני לא היה מן המודרניים ביותר, היו אלה מבני עץ מכוסי גגות רעפים או „שינדלען" (רעפי־עץ) וחזותן העידה על ותקן הרב בשנים. היה זה מרכז החיים הכלכליים „והבורסה העירונית", כאן נשמעו הדעות הפוליטיות־

על הנעשה בעולם הרחב, שיחות קולחות על נושאים שונים הוו את מרבית התעסוקה לבעליהן, כי עבודה רבה לא היתה, תנועת הקונים היתה מעטה. את פרנסת השבוע ינקו מהיום השלישי בשבוע (הוא יום השוק), המספק את תצרוכת התושבים לשאר ימי השבוע השקטים יחסית.

הזמן הפנוי נוצל לקריאה בספר, עתון, ואילו האדוקים יותר עיינו בחומש, משניות ושקועים היו בעולמם הם. ואם נכנס אליהם קונה לא השגיחו בו. שמעתי ליצני הדור מספרים: לחנות מכולת אחת, אשר דלתה היתה פתוחה לרווחה נכנסה עז והתחילה לחטט באחד התאים בהם היו: גריסים, קמח, פול, אפונה, עדשים וכו'. בעל החנות השקוע בסוגיתו, בטוח היה שאמנם קונה נכנס לחנות, והפליט בלי להעיף עין: „עס קאסט 20 גראשן א קילא זייט אזוי גוט און נעמט זיך אלייך".

התחלת רחוב „גרזדנו".

ברוב החנויות נראו נשים סורגות גרביים או כפפות צמר (עם אצבע אחת) או מתחממות מעל גבי ה„פייער־טאפ". מזמן לזמן יוצאים וחוזרים וקוראים את המודעות המודבקות על חזית החנויות בהן מודיעים על: ח ז ן שיתפלל בשבת בביה"כ, על מגיד אורח שבא לעיירה, על קוסם שיופיע בלהטוטיו במכבי־אש, על להקת החובבים המקומית שתציג באולם „קולברסקי", על גבור שיופיע בהצגת גבורה בכפוף פרסות סוסים ובקריעת שלשלאות ברזל וכו' ואף על עושי־נפלאות שיפקדו את העיירה ויציגו „אקרובטיקה" (הצגה זו היו מבצעים על משטח מרופד שמיכות באמצע הרחוב ליד משאבת־המים — ה„פאמפע".

גם הופעות אלו לא נתנו בשפע. חסרה היתה העיירה בית קולנוע, אולם תרבות ראוי לשמו, אולם ספורט ומועדונים.

הנוער התרכז בפעולותיו בביה"ס „תרבות" ומרחבי השדות שמשו כר נרחב לעבודתו החלוצית. היה זה באמת נוער חלוצי עד ותוסס, שרכש את השכלתו הרחבה בביה"ס „תרבות" ובגימנסיות בערים הסמוכות הגדולות. בערבים היה מתמסר כולו לחלומותיו: להכשיר את עצמו לקראת יום העליה לארץ ישראל.

כך זה היה. רבים מהם לא זכו להגשים חלום נעורים זה.

זכורני, ימי החול האפורים שהלכו והתמשכו, התעיה לאחר הלא נודע, החיפושים אחר מוקדי התפרקות מייצרים גועשים, אלה הביאו לא אחת לשנוי פני העיירה והליכותיה, על ידי החלפת שלטים, חסימת דלתות בארגזים וכו' שובבות לב שפרצה ספונטנית כדי למצוא פורקן במעשי קונדס. הוסיפה עליהם השבת, עת קבלה העיירה צביון אחר, שלות המנוחה נסוכה על פני כל, החנויות סגורות על מנעולים ובריחים שקט מסביבן, רק הזאטוטים מצאו כאן מקומם למשחקי המחבואים, „גוט שבת הענטל" „זדראסטוואיטי קאנדאראל" וכיוצא בהם. התושבים לבושי חג אצים עם הטלית מתחת לבית השחי לבית הכנסת, על הספסלים ומדרגות העץ שליד כל בית כמעט, נראים יושבים המשכימים קום, שחזרו כבר מתפילת „המנין הראשון", הספיקו כבר לשתות תה עם „קיכל" (רקיקים) וללגות קצת משקה לשם אמירת לחיים, לפצח גרעינים ולשוחח על עניני דיומא, על מאורעות שהתרחשו השבוע ועל הרפתקאות שקרו.

עקרות הבית באותה עת נראות רצות למאפיות לקבל את ה„טשאלנט" (החמין) אשר בחולפן עם סירי החמר הקלועים ברשת ברזל משאירים אחריהם ריח של „קישקע וקוגל" החודר עמוק לנחירים ואכן אין לפקפק ששבת היום...

שקטים הם הרחובות, כמעט הכל קיים את הכתוב: „שינה בשבת תענוג". רק לאחר מנוחת הצהרים מתמלאים הרחובות מטיילים, מי לבקור ידידים ומי ל„דאטשע" (לקיטנה) על ה„מאגילקעס" (בית־הקברות). חוזרים לפנות ערב הביתה להבדלה, ל„גאָט פון אברהם, יצחק און יעקב" ובאחולי „אַ גוטע וואָך, אַ וואָך פון געזונט און פרנסה" נכנסים שוב לימי החול הנזכרים.

כך זה היה. קטנה היתה העיירה, דופק חייה היה אטי ונעם לה השקט. הרחוב ווילנער־גראָדנער גאַס על אף היותו העורק הראשי לא הוסיף רעש מיוחד שהיה בו כדי להפריע. תנועת מכוניות לא היו בו, שריקת קטר רכבת לא נשמעה וטרמים לא הפריעו לתושבים מלהלך באמצע הרחוב. רק טרטורי עגלות ונקישות פרסות סוסים השמיעו צליליהם ברחוב רצוף האבן בעשותם דרכם ל„סקריבאווע" — היא תחנת הרכבת המרוחקת כ־14 ק"מ.

תנועת תיירים מהעולם הרחב לא היתה בעיירה, פרט אולי לילידי המקום שעקרו לאמריקה הרחוקה וחזרו ממנה לאחר כמה עשרות בשנים בחודשי אלול על מנת להשתטח על קברי אבותיהם, בודים היו המה. מבקרים אחרים לא היו. וכי במה יכלה וסילישקי למשוך אליה תיירים? וכי היו בה מוזיאונים? אתרים הסטוריים? תערוכות ענקיות? ירידים גדולים? גלריות לאמנות? וכי התקיימו בה משחקי ספורט בין־לאומיים? קטנה היתה ולא נרשמה במפת העולם.

האובייקטים היחידים — אותם אפשר היה להראות למבקר זר היו ה„מאגאזינעס" (המחסנים), ה„וואַסער־מיהל" (טחנת המים), הנהר, (אעפ"י שאניות לא היו עוברות בו, הרי סירות עם זוגות בשיט רומנטי הוו אטרקציה לא קטנה), ה„מאגילקעס", (בית הקברות), ה„קליבאנער קלויסטער" (הכנסיה הקלבנית) וההרים תוך ביקור בחפירות (אקאפעס) ששרדו מימי מלחמת העולם הראשונה.

כיום זה אחרת. כיום חל שנוי מוחלט. העיירה וסילישקי הפכה להיות ככל האחרות

לה, — כח משיכה לכל מבקר ואפשר לראות בה הרבה, אפשר לראות בה שרידי מלחמת העולם השניה.

אפשר לראות בה את „תפארת התרבות הגרמנית" בכל הדרה. דאגו לכך הגרמנים ששמם יתנוסס בכל מקום ושמעשיהם ייזכרו לדורות. הגרמנים שהוסיפו קבר אחים ענק על בית הקברות היהודי, הגרמנים שהשאירו בה נחלי דם לאורכה ולרוחבה של העיירה. אפשר לראות עפר ואפר של בתיה ההרוסים והשרופים של רכוש העמל שירד לטמיון, אפשר לראות את עיי החרבות ותלי התלים אשר מהפכת סדום ועמורה לעומתם כלא היו, אפשר להקשיב לקולות אנשים נשים וטף המהדהדים בחלל האויר החנוק ושואלים „על מה? ולמה ומדוע?" הגרמנים הארורים „העשירו" את העיירה ב„אתרים היסטוריים" למכביר. גלי־עד ואנדרטות לזכר הקדושים, שעונו ונרצחו בדמי ימיהם על לא עוול בכפם וחוסלו

כך נראו ה„מאגאזינעס".

לפי מיטב הטכניקה של החיה הנאצית, — לא הוקמו שם. אך נשארו שם שרידי ישוב, שחי את חייו בשקט ובצנעה מאות בשנים.

נפרץ המקום ומעתה אין עוד וסילישקי בודדה יותר, והיא תפסה את מקומה על מפת יהודי העולם וקהילתה מתמזגת עם שאר הקהילות הטבוחות ברחבי אירופה.

אנו בני העיירה הזאת בישראל העצמאית וכבני העיירה בכל אתר ואתר נמשיך בשרשרת הקיום ובשמירה על מסורת החיים המפוארת של יקירינו. זכר האומללים לא יימחה ונזכור אותם לעולמי עד.

ת.נ.צ.ב.ה.

יוסף אבני (בויארסקי)

דמות נעלה

הניה וולוצ'ינסקי ז"ל

זה היה לפני מלחמת העולם הראשונה. הנוער של וסילישקי רתם את עצמו לעזרה לזולת. היה מתגייס ל„לינת הצדק", התארגנה להקת חובבים שהיתה מופיעה בהצגות, ואת כל ההכנסות הקדישה לעזרה לנזקקים.

אחת המשתתפות הפעילות היתה הניה פוצ'טר־וולוצ'ינסקי. היא היתה סמל הענוותנות, לא בחלה בשום תפקיד, כי יקרה היתה בעיניה המטרה.

יהי זכרה ברוך!

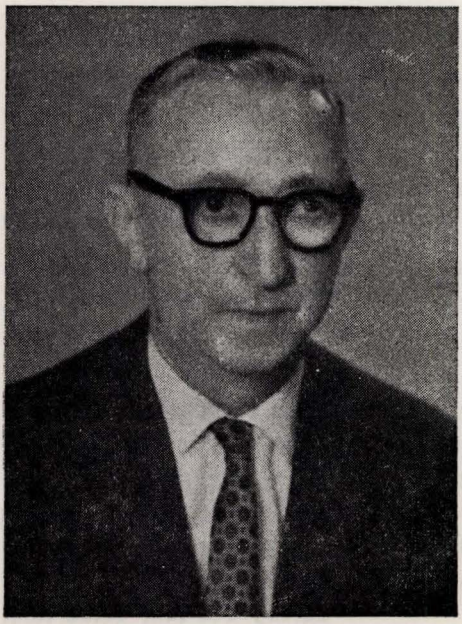
בתיה אלקניצקי (ריין)

יוסף בייר (בויארסקי)

צדיק, ישר, צנוע ומתמיד, תלמיד חכם ומשכיל, אוהב ציון ועמו, מורה, מדריך ומחנך, נשמה גדולה ואצילה, לב רחב וחם.

על כגון אלה ספד המשורר ה־לאומי באמרו:

... היה איש — וראו:
איננו עוד.
קודם זמנו מת האיש הזה,
ושירת־חייו באמצע נפסקה.
וצר!
עוד מזמור אחד היה לו —
והנה אבד המזמור לעד,
אבד לעד!
וגדל מאד, מאד הכאב!..

יוסף בויארסקי ז"ל.

עוד משחר ימיו נמשך לציונות ומהנושאים ברמה את דגל התחיה הציונית והשפה העברית בגולה, ומה רבים הם תלמידיו הפזורים ברחבי ארצות הברית ובארץ; אשר חנכם, הדריכם ונטע בלבם אהבה ונאמנות ליהדות ולציון.

כל ימיו עסק בעסקי צבור באמונה ובעזרה לזולת, בטוב לב ובמאור פנים קידם כל הבא אליו וידו תמיד מושטת לנזקקים. היה חבר וידיד נאמן לרבים, ביחוד השתדל להושיט עזרה נאמנה לעניים, חלכאים ונדכאים, בעצה, בעדוד או בכסף — משלו ומשל אחרים. מחבריו וידידיו הרבים בארצות הברית הצליח לקבל כספים רבים כתרומות קבע ליתומים, לנכים, לתלמידי חכמים ולסטודנטים נזקקים.

כן ידע לקנות לבם של ילדים, בשמחה, בחדוה ובספוק אין קץ היה מסייע בלימודיהם ללא כל תמורה ותשלום, כי כל ילד יהודי — תלמיד חכם הוא בעיניו ונועד לגדולות — על כן אהבוהו, כבדוהו והיה להם לסמל הטוב והנערץ.

עם ההחלטה להנציח זכרם של בני עירנו וסילישקי בספר זכרון — התגייס לפעולה במסירות ובהתלהבות, לא חס על בריאותו הרופפת — התנדב ויצא לבתי חברים ומחוץ לעיר — השפיע והתרים רבים למטרה זו וראה בכך מלאכת קודש.

כשחלה לא נכנע בנקל, ניחם עצמו ואותנו כי אכן יחלים, אך המחלה הממארת שמה קץ לתקוות ובשבת כ"ח חשון תשכ"ו שבק חיים לכל חי.

אכן היה חבר וידיד נאמן לכולנו — כזה ישמר בזכרוננו לנצח.

ת. נ. צ. ב. ה.

שלמה אביאל (ברקוביץ)

תחת השלטון הסובייטי

בספטמבר 1939 עבר הצבא הסובייטי את הגבול והחל מתקרב לוסילישקי, השלטון הפולני התפורר בין רגע, הפולנים מלטו נפשם בהפקירם את משפחותיהם.

העיירה נשארה, איפוא, ללא שלטון, והאוכלוסיה היתה אחוזת פחד מנסיגה מבוהלת זו של הצבא הפולני. סוחרים סגרו עסקיהם ובעלי־המלאכה הפסיקו עבודתם, כלם כאחד צפו לחדשות למען דעת מה ילד יום.

ביום הכפורים שנת 1939 נכנסו ראשוני החיילים של הצבא האדום לתחומי וסילישקי. בככר השוק ליד החנויות התקהל המון רב וקבל את הצבא הגואל בשמחה ובתרועה. החיילים גילו התעניינות רבה באורח חיינו ובין השאר ספרו לנו על „גן־העדן" הרוסי ושאין מחסור אפילו... במלח וגפרורים.

כעבור כמה שבועות הגיע השלטון האזרחי והוחל בארגון המשרדים הממשלתיים ולאחר התבססות מה נגשו במרץ לשנוי פני חיינו. במרכז הפעולה עמדה הלאמת החנויות וחסול המסחר הפרטי, כל המבנה הכלכלי כלא היה. הסוחרים קפחו פרנסתם ובעלי המלאכה התארגנו בקרטלים ובקואופרטיבים, הסחורה נעלמה מהשוק והאכרים סרבו למכור תוצרתם בכסף, אלא דרשו תמורת סחורתם — בדים לשמלות ועור לנעלים וכד'.

המפלגות וכן המוסדות האחרים חוסלו ובמקומם הופיעו הקומסומול והקומוניסטים ובאין ברירה נהרו הכל אחריהם.

בבתי הספר החלו בלמוד השפה הרוסית והבילו־רוסית. מנוחת השבת פסקה. דעת

הקהל לא נשמעה. לבקשות לא היה הד. סוחרים, לשוא חפשו עבודה. בני המשפחות האמידות לא קבלו עבודה במוסדות ממשלתיים. עפ"ר הוגלו לסיביר הרחוקה, ביניהם: לייזר קושניר, יעקב פורטנוי, זיסקה קבצ'ניק ופנחס פיקובסקי, אשר הואשמו במסחר בלתי ליגלי והועמדו למשפט. בעלי המלאכה התארגנו בקרטלים והמשיכו חייהם בשקט.

עם כל זעזועי הריאורגניזציה בכל שטחי החיים קמו שכבות עממיות בקרב הנוער לתחיה. ביזמת השלטונות הוקם קולנוע, בית תרבות וקויימו קורסי־ערב, (כן פתחו בתי־חולים ובית־יולדות). בקורסים איפשרו לשכבות העממיות ללמוד בלי תשלום ולהרחיב אופקיהם ובמדת מה ליהנות מחופש מוגבל.

כך זה נמשך עד אביב 1941. ב־22 ביוני אותה שנה רעם ברדיו קולו של שר החוץ הסובייטי דאז ו. מולוטוב אשר מסר, שהגרמנים חצו את הגבול ועולים על רוסיה הלבנה. הוכרז מיד על גיוס כללי. לא הספיקו להגיע למקומות הרכוז כיון, שמפציצי הגרמנים הקדימו ועוד באותו יום זרעו הרס וחורבן והפכו לעיי מפולת כל שבנו הרוסים משך שנה וחצי. מבוכה ובהלה השתררה בקרב השלטון הסובייטי בוסיליישקי והחלה הנסיגה מזרחה.

בעקבות המפלגה הקומוניסטית נמלט גם הנוער היהודי הקומוניסטי והעיירה על יהודיה הופקרה לחסדי חלאת המין האנושי — הנאצים.

ב־25 ביוני 1941 כבשו חיות הטרף הנאציים את וסיליישקי.

חיה אלפרט (קרבץ)

הקדושים שנספו במחנה־ההשמדה בירקנאו־אושביץ

בלילות בלהות ונדודי שינה, לילות של התיחדות עם בני המשפחה, קרובים וידידים שמזמן כבר נמצאו בעולם־המנוחה — שאין בו לא סבל ולא פחד מיום המחר כי יבא, אחרי גלגולים מצד אל צד על דרגש (פריצ'ה) נרדמתי סו"ס אחרי יום עבודת פרך, יום מלא סבל ותלאות של רעב ורצח לנגד עיני, ע"י קלגסי היטלר ימ"ש. הנני מאושר, כי אני נמצא בחלומי במחיצת בני משפחתי ויחד מספרים על יום האתמול כי עבר, על שבעת מדורי־גיהנום בימים האחרונים של חייהם, איך בני משפתנו היו צריכים לזחול על ידיהם ורגליהם עד שהגיעו למקום המיועד למותם, ושם חבוקים ודבוקים נורו ע"י הרוצחים. ככה סיימו את חייהם הצעירים „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו". כעת בחלומי הכל חלף־עבר ואיננו, עולם הרצח, עולם הרשע, כבר מאחוריהם, ורק התוהו ובוהו שולט בעולם וצחוק השטן מלווה את השממה — שממת האדם.

פתאום מתעורר אני מתוך צעקות מבהילות, והנה אני נמצא שוב בצריף על הדרגש, בין דמויות, שמזמן כבר אבדו את צלם האדם ונהפכו לגלי עצמות. עובדי השרותים הנקראים „שטובעדינסט" פותחים בדמדומי השחר בקללות נמרצות, עולים על הדרגשים ומקלות בידיהם כדי לזרז אותנו לרדת למפקד (אפעל).

מה? שוב האיר הבוקר? שוב השמש זורחת? כלום גם בגיהנום יש אור בוקר, כלום גם בתופת השמש שולחת את קרניה, בשביל מי? בשביל מלאכי־חבלה? שיוכלו

לבצע לאור היום את פשעיהם ורציחותיהם של עוללים ויונקים, זקנים וצעירים? הלא אנשי סדום ועמורה היו חסידי־עליון לעומת הרוצחים הללו. בסדום פסקה השמש את זריחתה וצבא השמים אספו את זוהרם.

אך! מתוך הדממה נשמע קול המנסר בחללו של עולם ואומר: גזירה היא מלפני! קבלו דין שמים עליכם!

יום קודר, שוב צעקות ומכות. כולם רצים למפקד, יצורים הנראים כצללי־בני־אנוש מתנועעים בכבדות ומזדרזים למקום המפקד. עומדים שעות על־גבי שעות, ברגלים כושלות מחכים לבואו של איש הס. ס. לקבל את הדו"ח המספרי ולתת את הפקודה להתפזר ולצאת לעבודה. הגיע ה„בלוקפירר" וקבל את הדו"ח ובכל זאת עדיין ממשיכים בעמידת דום. רבים מבין השורות נופלים מחוסר אונים, קרה משהו, מתברר, שחסר אחד מרבבות צללי האדם ואין דיוק במספר הרשום, אחרי חפושים מדוייקים מצאו את החסר תחת מטתו. בלילה נפח את נשמתו הטהורה, אחרי שהביאו את גל העצמות למפקד, באה הפקודה להסתדר לפלוגות העבודה.

לעבודה? איזו עבודה? אין עבודת יצירה במחנה ההשמדה בירקנאו, יש עבודת פרך, הכונה היא להרעיב, לעיף, לשבור את האדם מבחינה גופנית ומבחינה רוחנית. זאת היא המטרה ששמו לפניהם יורשי גיתה וקנט, להרוס את צלם אל׳ של האדם למפלצת, האדישה לכל הסובב אותה. אדישות גמורה ומוחלטת, להפוך את האדם לאיש מחוסר מחשבה, כבוד ורצון, ליצור המחפש ומחטט באשפתות כדי למצא קליפות תפוחי־אדמה רקובות, להשקיט את הרעב המציק לו זה שנים. וכתוספת לכל זה עבודת פרך כדי לכלות את שארית הכוח הפיסי הטמון בו. וכשהצליחו בזה והפכו את האדם־לשעבר „למוזולמן" הובילו אותו לדרכו האחרונה — לשיא המטרה — תאי הגזים, זהו התפקיד הנעלה שקבלו עליהם ממלאי־הפקודות של הימלר ואייכמן ימ"ש. זהו המצב וזוהי התכנית הרגילה היום־יומית במחנה ההשמדה בירקנאו, שהתנהלה בתכנון ובסדר גרמני למופת.

אותו יום בו חיכינו לפקודת היציאה לעבודת הפרך, נמסרה הודעה במחנה: יהודים לא יוצאים היום מהמחנה, אהה! מתרחש כבר שוב משהו איום: שוב סלקציה! אחרי הסלקציות הרבות שעברנו מתחת לשבט־החסד של אותו רופא הידוע לשמצה — ד"ר מנגלה — איש המדע והתרבות, איש הקדמה, שנשבע שבועת אמונים בקבלו את תואר ד"ר לרפואה, לעזור, להציל את כל מי שחייו בסכנה, — הוא מנצל כעת את ידיעותיו הרפואיות להשמיד ולחסל חלק מגזע האנושות, ובמחי יד חותך את גורלו של היחיד לגז או לסבל עד בא תורו.

אבל למה בדיוק היום הוא מעביר סלקציה? אכן, כן, נזכרנו! מתקרבים „הימים הנוראים" — חגי ישראל, והמלאך המשחית הזה מכין קרבנות למולך, הרי ככה היה מנהגו: בכל חג להקריב קרבנות לשטן.

ניצלתי גם הפעם מידי מלאך־המות ולא נפלתי בין אלה שנועדו לקרבנות.

בערוב יום השחור הזה הודיעו, שכל הנרשמים בבוקר ע"י מנגלה ימ"ש יתרכזו בצריף מיוחד. לאחר כבוי האורות במחנה התחמקתי בגניבה מהצריף כדי להיות בלילה עם הנדונים, אלה היו כמאה וחמישים איש מגיטו לודז, שהגיעו לא מזמן לבירקנאו.

נבהלתי לראות אנשים בגיל בינוני... לא נראו אפילו כמוזולמנים. ביחד ישבנו ובכינו, אמרתי להם: אתם הולכים למות כקדושים על מזבח העם. לכשתבואו לעולם האמת תלכו לאבותינו הראשונים אברהם יצחק ויעקב, תצרפו אליכם את המקונן האחרון: הנביא ירמיהו. וביחד תזעיקו כל קדושי עליון מכל תקופת ההסטוריה ועד

האחרונים שבהם, וכולכם תגיעו עד כסא הכבוד ותבקשו רחמים על עם ישראל ההולך ונשמד ודמיו נגרים כמים, ואם יקרה הנס, ואני אשאר בחיים אשא זכרונכם אתי תמיד לנגד עיני, כל ימי חיי, יהי זכרונם ברוך בין שאר גבורי-האומה וקדושיה לנצח.

ולהם אמרתי: תאזרו עוז ברגעים האחרונים, תנקמו ברוצחיכם ובכוחות האחרונים תחניקום בתוך כתלי הקרמטוריום, בעברכם את המחנה לדרככם האחרונה תשירו את השיר הבלתי-נשכח, שיר הבטחון והתקוה. וכך היה! בעברם את המחנה בקעה שירת התקוה את חלל העולם ההרוס העויין, עולם המתימר להיות עולם של חסד-סוציאלי ודואג לחופש האדם, עולם שכתב על דגלו קדמה ותרבות עמים הרואה איך לעיניהם הולך ונשמד עם על לא עוול בכפיו, אלא בגלל חטאו היחיד, כי נולד יהודי.

בקשתם האחרונה של הקדושים היתה, שאנסה לבקש חנינה מקצין הס.ס. הגרמני, שיבוא לקחתם בנמוק, הלא יכולים הם עוד לעבוד ולהביא תועלת. הבטחתי להם זאת, על אף סכנת המות הכרוכה בדבר, כי הרי בהזדמנות זו, יכול הוא לצרף גם אותי אליהם.

בעלות השחר כשהגיעה המכונית לקחתם, פניתי לקצין הגרמני בבקשת חנינה הרי מסוגלים עוד האנשים האלה לעבודה. ועל זה באה התשובה החותכת הרצחנית: אין לנו צורך ביהודים ובעבודתם.

אחרי ליל-השחור הזה התהלכתי כסהרורי במחנה ולא יכולתי להתאושש מהטרגדיה הגדולה והאיומה שפקדה עם שלם, שאין דוגמתה בהסטוריה האנושית מימי קדם ועד עתה. עד היום אין בשכל האנושי לתאר ולהבין עד היכן יכולה רשעת האדם להגיע.

ב. צ. גבורין

הלוחם והנוקם משה'לה פושטר הי"ד

לא בלי רטט מזכיר אני את שמו, שהפך ברבות הימים לסמל של גבורה. שמו נישא ברמה בפי כל אלה שהכירוהו מקרוב ולא בכדי ראוהו כאחד המוכשרים מבני-הנוער ומטובי הלוחמים בנאצים ובמציקי היהודים למיניהם.

הוא נולד בשנת 1925 להורים הניה ושמואל. את חינוכו קיבל בביה"ס „תרבות". הוא גדל והתפתח ללא אם, ממנה נתייתם בילדותו.

חייו הקצרים היו רצופים זעזועים, הוא לא ידע אושר נעורים מהו? בהיותו בשיא פריחתו מצא את עצמו נאבק על חייו.

היה זה במלח"הע השניה, כאשר השתוללות הנאצים הגיעה לשיאה ובכל רחבי אירופה נערך מצוד על היהודים כדי להשמידם מתחת שמי ה'. בהגיע תורם של יהודי ואסילישקי, עת הובלו לבית-הקברות ושם הוצאו להורג, לא השלים משה'לה עם המוות. תחת מטר-יריות עז, כאשר חיילים חמושים רודפים אחריו באופנועים, הוא הצליח לברוח ולהתחבא בשדה-דגן. לאחר מכן מוצא לו מקום-מקלט אצל איכר — ידיד נאמן של המשפחה.

אולם לא לאורך ימים יושב הוא במקלטו, לא עת מנוחה היתה לו. כשנודע לו על גורל היהודים ועל ניצולים כלשהם, הוא השפיע על האיכר שיסע לעיירה ויביא משם ידיעות, לפיהן ידע לקבל את פני הבאות.

מפי האיכר הנ"ל נודע לי על משה'לה ואת אשר עבר עליו. באמצעות האיכר קראתיו לבוא אל הגיטו בו עוד היו כ-200 יהודים, אבל הוא סירב והכריז: „לגיטו אינני חוזר!"

הוא ביקש שאשלח לו חליפה, מכר אותה ובסכום תמורתה קנה לעצמו רובה ומצא את דרכו אל המחתרת הפרטיזנית שביערות נטשי.

השתלבותו באורח־החיים החדש היתה ללא־זעזועים, הוא גילה יוזמה ומרץ, הפגין דבקותו ברעיון הנקמה בנאצים ובעוזריהם. הוא גם הלהיב יהודים נוספים ללכת בדרך זו, הוציא מתוך חומות הגיטו, דירבן אותם להמשיך לחיות ולהלחם נגד הנאצים.

משה'לה פושטר.

חיש מהר התבלט משה'לה בין הפרטיזנים, לכן מינו אותו למפקד על מחלקה לוחמת של פרטיזנים יהודיים ורוסיים. המחלקה שהועמד בראשה התארגנה היטב והטילה את פחדה על כל הסביבה. חוץ מהתנפלויות על עגלות מזון ונשק, התנקשו אנשיה עם משמרות גרמניים, עם אנשי משטרה ואיכרים משתפי־פעולה עם הנאצים, והפילו בהם חללים.

משה'לה לא ידע לאות, הוא לחם בלי הפוגה ברצותו לנקום את נקמת דמם השפוך של הוריו, חבריו וכלל יהודי העיירה. הוא לחם בחירוף נפש ומעללי גבורתו העילאית נשמעו כאגדות בכל המחוז.

בערב ראש־השנה תש"ג (1943) הוטל עליו תפקיד לצאת עם מחלקתו לכפר זאבלוץ', לפוצץ שם את המחלבות שסיפקו מתוצרתן לצבא הגרמני. הוא קיבל עליו את המשימה ודאג לבצע את הפעולה בהצלחה רבה, אולם בדרך חזרה עלתה המחלקה על מארב ובקרב שהתלקח מצא את מותו.

במכתבים שהיה כותב לפני המלחמה לקרוביו בארץ־ישראל, היה נוהג לציין כל פעם: „חלומי הוא לעלות לארץ, עם סיום הלימודים בבית־הספר".

חלומו זה נגדע אי־שם בשדה־הקרב...

אליהו וולוצ'ינסקי

דאס שטעטל וואסילישאק

נאָענט פון די היסטאָרישע גרענעצן: פּוילן, ליטע און רוסלאַנד, ביים ראַנד פון די שליאַכן, וואָס האָבן געפירט פון גראָדנע קיין ווילנע און פון לידע קיין שטשוטשין, איז געלעגן דאָס שטעטעלע וואַסילישאָק.

אָפּגעזונדערט פון דער גרויסער וועלט (די נאָענטסטע באַן־סטאַנציע סקריבאָווע האָט זיך געפונען 16 ק״מ פון שטעטל), האָבן וואַסילישקער יידן אין משך פון דורות געלעבט מיט זייער אייגנאַרטיקן יידישן לעבנס־שטייגער.

פאַר דער צאַרישער מאַכט האָט וואַסילישאָק געהערט צו דער ווילנער גובערניע, לידער אויעזד. פאַר די פּאָליאַקן — צו נאָווואָגרודקער וואָיעוואָדשאַפט, שטשוטשינער פּאָוויאַט.

ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די אַלגעמיינע באַפעלקערונג אין שטעטל געציילט 2700 נפשות, צווישן זיי אַרום צוויי טויזנט יידישע נפשות (בערך 400 פאַמיליעס).

די קריסטלעכע באַפעלקערונג אין שטעטל איז געווען מערסטנטייל אָ פּוילישע (קאַטאָליקן). די באַפעלקערונג פון די צענדליקער דערפער פון דער אומגעגנט איז געווען אָ ווייסרוסישע.

אין דער נאָענט פון שטעטל, אין די הויפן פון די פּוילישע פּריצים און אין געציילטע דערפער האָבן געוווינט יידישע ישובניקעס, אַרענדאַרן פון מילן, פּאַכטער, וואָס אַלע זיינען זיי געווען שטאַרק פאַרבונדן מיטן יידישן ישוב אין וואַסילישאָק.

די יידן אין וואַסילישאָק האָבן זיך באַשעפטיקט מיט האַנדל און מלאכה. דער געראַנגל פאַר דער טאָג־טעגלעכער עקזיסטענץ איז געווען אָ שווערער, אָבער ניט קוקנדיק אויף אַלע שוועריקייטן האָבן די יידן זיך איינגעאַרדנט יעדער אויף זיין אופן. מ׳האָט דערצויגן קינדער, געלערנט זיי תורה און דערלעבט פון זיי נחת.

פון שטעטל האָט אַרויסגעשטראָלט גייסטיקע עשירות, מענטשן־ליבע, משפּחה־צוגעבונדנקייט, רעליגיעזער אינהאַלט און נאַציאָנאַלער שטאָלץ.

אָזוי האָט דאָס שטעטל געלעבט, געשאַפן און געצויגן די גאָלדענע קייט פון יידישן המשך.

ביז... די היטלעריסטישע נאַצי־מערדער האָבן אויף אָ גרויזאַמען אופן פאַרניכטעט דעם דורות־לאַנגן פאַרוואָרצלטן יידישן ישוב.

מיטן דאָזיקן יזכור־בוך שטעלן מיר אויף אָ באַשיידענע מצבה נאָך אונדזער ניט פאַרגעסענער, פאַרשניטענער קהילה און אונדזערע טייערסטע משפּחות, פריינד און באַקאַנטע, וועלכע זיינען אומגעקומען אויף קידוש השם.

ד״ר אברהם אַלפערט

הינטערשטאטישע פלעצער און ערטער

וואסילישאק איז געבענטשט געווען מיט אַ שיינער אומגעגנט. וועלדער און וועלד־לעך האָבן אַרומגערינגלט דאָס שטעטל פון אַלע פיר זייטן. טייכלעך האָבן דורכגעשניטן די פעלדער און רואיק געשטראָמט ביי די ראַנדן פון שטעטל.

באַלד הינטערן שטעטל, ניט וויים פון די לעצטע הייזער, האָט פּאַמעלעך געשטראָמט דאָס „מאַרק־טייכל". פלאַך און ווייניק וואַסער האָט עס פּאַרמאָגט, דאָך האָט דאָס וואַסער פּאַרשאַפט אַ סך פרייד די חדר־יינגלעך. דאָ האָט מען זיך געפּליושקעט אין די וואַרעמע זומער־טעג. דאָס דאָזיקע טייכל איז אַריינגעפאַלן אין די „סאָנדיקעס".

יידישע פּרויען פלעגן קומען צום „מאַרק־טייכל" וואַשן וועש. מיט „פּראָניקעס" פלעגט מען אויף אַ שטיין קלאַפּן די וועש און אַרויסקלאַפּן דאָס לעצטע ביסל שמוץ.

דאָס „מאַרק־טייכל".

ווינטער, בעת דער סטאָוו איז געווען פאַרפראָרן, פלעגט די יוגנט דאָ פּאָרן אויף „קאָנקעס", זיך גליטשן און וואַרפן מיט שניי־קוילן. פון סטאָוו האָט מען אויך אויס־געהאַקט אייז און געפירט אין די „לאָדאָוועס". דאָס אייז האָט געוווצט צו מאַכן „ליאָדעס" און קוואַס, ווי אויך צו „פּענכערס" פאַר קראַנקע מיט היץ.

סוף קראַנקער־גאָס האָט געשטראָמט דער „גלעזער־טייך". אויך דאָ פלעגט מען זיך גיין באָדן און וויילן.

דער גרעסטער טייך אין נאָענט פון שטעטל איז געווען די „סאָנדיקעס" (פּאַלט אַריין אין ניעמאַן). דאָס איז שוין געווען אַ טיפער טייך, אויף וועלכן מ׳האָט געטריבן האָלץ־פּליטן פון די אַרומיקע וועלדער.

דאָס וואַסער אין די „סאָנדיקעס" איז געווען שטראָמיק און ביים בריק, האָט מען געשמועסט, איז געווען אַ „קעסל־גרוב", וואָס האָט אָנגעוואָרפן אַן אימה אויף סתם

שווימער. צו די סאנדיקעס פלעגן בעל־עגלות פארן זיך באדן מיט די פערד, כדי אויך אויסצובאדן די פערד זייערע.

פרילינג־צייט, בעת עס פלעגט לאזן דער שניי, האט זיך געהויבן דאס וואסער אין די ארומיקע טייכן. אפט פלעגן זיי ארויסגיין פון די ברעגעס און פארפלייצן די ארומיקע לאנקעס.

א קילאמעטער ווייט פון שטעטל, איז געווען א וואסער־מיל, וואס האט געהערט צו הירש באיארסקי, דער וווטשינער. א שטראמיקער טייך האט געדרייט דאס גרויסע הילצערנע מיל־ראד, וואס איז פון אלטקייט געווען מיט גרינעם מאך באוואקסן.

צום דאזיקן „וואסער־מיל־טייכל" לעבן די קדרים, פלעגט דאס גאנצע שטעטל גיין זיך באדן. גוטע שווימער פלעגן זיך דא פילן ווי פיש אין וואסער און באווייזן זייער בריהשאפט אין שווימען. אין די טיפע ערטער איז מען געשוווומען קלאפטער, געמאכט „נורקעס" און הנאה געהאט פון גאטס וועלטל.

לעבן די פעלדער איז געווען א ספעציעלער פלאץ פאר פרויען. אין די הייסע זומער־טעג פלעגן אויך די חנעוודיקע יידישע טעכטער קומען זיך באדן אין קאלטן וואסער.

געווען חברהלייט, וועלכע פלעגן שטילערהייט צושווימען אין דער נאענט פון דאזיקן ארט און כאפן בגניבה א בליק צו חוהס טעכטער.

פון דער צווייטער זייט וואסער־מיל, איז געווען א דאמבע. נאך דער דאמבע האט זיך געצויגן דער „סטאוו". יונגע פארלעך פלעגן ביים לבנה־שיין זיך לאדקעווען אויפן סטאוו ביז שפעט אין דער נאכט אריין.

ביים עפענען די „דאמבע" פלעגן אויפן דעק פון סטאוו בלייבן פיל פיש. דאס גאנצע שטעטל פלעגט לויפן מיט שטרויענע קישלעך כאפן פיש.

אין 1922 האט א גרויסע פארפלייצונג אראפגעריסן אלע בריקן און בריקלעך פון שטעטל און אומגעגנט.

צוויי־דריי קילאמעטער פון וואסילישאק האבן זיך געצויגן וועלדער, וואס האבן ארומגערינגלט מיט א גרינעם גארטל דאס שטעטל.

דער נאענטסטער וואלד איז געווען די „ארטושקעס". דא פלעגט מען גיין קלייבן יאגדעס און שוועמלעך. אין דעם וואלד פלעגט מען שבת גיין שפאצירן. נאענט פון די „ארטושקעס", אין אן אומגעגנט פון וועלדלעך און שיינע אלייען, האט זיך געפונען דער „קאפעטשויער הויף". נאכן פארברענגען א גאנצן שבת אין די „ארטושקעס" פלעגן יידישע יוגנטלעכע צושפאצירן פארנאכט אין „קאפעטשויער הויף", צו דעם הויז פון רייזל קאפעטשויער (קראוויץ). ביי איר פלעגט מען עסן שלוש־סעודות: קעז, סמעטענע און קאלטן שטשאוו. קיין געלט האט רייזל קאפעטשויער שבת נישט געזומען. אינמיטן וואך פלעגט יעדער באצאלן איר דעם חוב. ביי א הונדערט מעטער פון שטעטל, אויף גראדנער־גאס, זיינען פון בוידע זייטן וועג געווען פוילישע און רוסישע מאגילקעס. דער רוסישער מאגילניק איז געווען דער דאטשע־פלאץ פון שטעטל.

אין די זומערדיקע טעג איז דער מאג־לניק פול געווען מיט יידישע „דאטשניקעס". צווישן די שיינע סאסנאווע ביימער פלעגט מען אויפהענגען „האמאקעס". אין משך פון טאג האט מען אויסגעליידיקט די פול־געפאקטע קישלעך שפייז, וואס מ׳פלעגט ברענגען מיט זיך.

א גאנצע וואך האט אויף די מאגילקעס געשפרודלט מיט פרייד, געלעכטער און שטיפעריי. יינגלעך זיינען געקראכן אויף די ביימער, זיך געוואלפן מיט „שישקעס" און

זיך געקייקלט אויפן שמעקדיקן גראז. יונג און אלט האבן הנאה געהאט פון דער גוטער לופט און שיינער אומגעבונג פון די „מאגילקעס".

אז ס׳פלעגן זומער־צייט קומען אין שטעטל אריין „פריי־עזשע", איז די הויפט־אטראקציע געווען — די „מאגילקעס".

אין די שיינע זומערדיקע לבנה־נעכט פלעגן יידישע בחורים און מיידלעך זיך ארויסלאזן קאמפאניעסווייז שפאצירן הינטערן שטעטל. ווו מען איז נישט געגאנגען, איז דער טרעפפונקט שטענדיק געווען אויף די מאגילקעס.

האראציק יידישע פאלקס־לידער, העברעישע ניגונים, לידער פון בענקשאפט און האפענונג האבן געקלונגען אין דער נאכט־שטילקייט. א סך ראמאנען האבן זיך דארט אנגעהויבן וועבן. פיל זיסע סודות האט איינגעזאפט די נאכט־פינצטערניש — די מאגילקעס האבן געמאניעט און געצויגן, זיי האבן געלעבט זייער נאכטיקן־לעבן.

שרה גיטל באיאראסקי (בייער), צפורה באיאראסקי (אביאלי),
חיה קראוויץ (אלפערט)

יידישע פרנסות

אין וואסילישאק איז ניט געווען קיין „קיילעכדיקער מארק", וואס איז געווען אזוי כאראקטעריסטיש פאר אלע אנדערע שטעטלעך.

אין צענטער שטעטל, צווישן גראדנער און וילנער גאסן, האבן זיך געצויגן צוויי רייען הילצערנע קראמען, צו 22 קראמען אין א ריי. פון די 44 קראמען האט דאס שטעטל געצויגן איר הויפט־פרנסה.

הינטערן שטעטל איז אויך געווען א פערד־מארק. דארט האט מען פארקויפט פערד און בהמות. א גאנצע וואך איז געווען שטיל און פוסט אין די קראמען. מיט אומגעדולד האבן די קרעמער, סוחרים און בעל־מלאכות געווארט אויף דינסטיק, אויפן מארק־טאג.

יעדן דינסטיק פלעגן די פויערים פון צענדליקער דערפער פון דער אומגעגנט ברענגען אין שטעטל אריין צו פארקויפן זייערע לאנדווירטשאפטלעכע פראדוקטן. פאר די באקומענע געלטער פלעגן די פויערים איינקויפן פארשיידענע ארטיקלען פאר זייער שטוביקן און וווירטשאפטלעכן געברויך.

פון דעם מארק־טאג האבן יידן געלעבט א גאנצע וואך, געמאכט שבת, געלערנט און דערצויגן קינדער.

אין שטעטל זיינען געווען גרעסערע סוחרים, וואס האבן זיך פארנומען מיט אייקויפן פלאקס, זוימען, שוועמלעך און תבואות.

עס זיינען געווען סוחרים, וואס פלעגן קאלכן און קאנסערווירן אייער און זיי שיקן קיין אויסלאנד.

די אייניציקע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען זיינען געווען די געציילטע מילן, וואס זיינען אינגעשטאנען אין יידישע הענט.

אין גראדנער גאס, לעבן באד האט זיך געפונען די פארואוע מיל פון די ברידער

אהרן און חיים באיאַרסקי. די דאָזיקע מיל האָט, פון יאָר 1929, געגעבן עלעקטרישע ליכט פאַרן שטעטל.

אַ קילאָמעטער פון שטעטל איז געווען אַ וואַסער־מיל, וואָס האָט געהערט צו הירשע ווּוטשינער — באיאַרסקי.

די מיל אין הויף קאַרנאַפּעל, 6 קילאָמעטער פון שטעטל, איז אויך געווען אַרענדירט דורך יידישע מילנער.

לעבן שטעטל זיינען געווען צוויי סמאָליאַרניעס, וואָס האָבן געהערט צו דער פאַמיליע קאַרען.

דער האנדלס־צענטער...

יידישע שוסטערס, שניידערס, סטאָליאַרעס, בלעכערס, קירזשנערס, רימערס און שמידן האָבן באַדינט די שטעטלשע אייגנווינער און אויך דער פּויערישער באַפעלקערונג פון דער נאָענטער און ווייטער געגנט.

אין שטעטל זיינען געווען אַ סך בעל־עגלות, וואָס האָבן געצויגן זייער חיונה פון פערד־און־וואָגן. די בעל־עגלות האָבן זיך איינגעטיילט אין פאַרשידענע גרופּעס. יעדער גרופּע האָט געהאַט איר מאַרשרוט.

געווען בעל־עגלות, וואָס פלעגן אַליין אייגקויפן פאַרשידענע לאַנדווירטשאַפטלעכע פראָדוקטן, ווי אייער, פּוטער, קעז און דאָס פירן פאַרקויפן קיין ווילנע, אָדער קיין גראָדנע. אויף צוריקווענדע פלעגן זיי פירן סחורות פאַר די שטעטלשע קרעמער. עס זיינען געווען בעל־עגלות, וואָס האָבן געפירט תבואות פון די שטעטלשע תבואה־סוחרים קיין לידע.

אַ ספּעציעלער סאָרט בעל־עגלות האָט זיך פאַרנומען מיט פירן פאַסאַזשירן צו דער באַן־סטאַציע סקריבאָווע (15 ק״מ) און צוריק פון דער באַן־סטאַציע האָבן זיי געבראַכט פאַסאַזשירן אין שטעטל אַריין.

ביסלעכווייז האָט די טעכניק פון דער גרויסער וועלט אַריינגעדרונגען קיין וואַסילי־שאק. די מאַשין האָט אָנגעהויבן קאָנקורירן מיטן פערד. די בעל־עגלות האָבן זיך עקשנותדיק געראַנגלט פאַר זייער עקזיסטענץ. נאָר מיט דער צייט האָבן זיי זיך, ווער פריער, ווער שפּעטער אונטערגעגעבן. מערסטנטייל בעלי־עגלות זיינען מיט דער צייט אַליין געוואָרן אייגנטימער, אָדער מיטשותפים פון אויטאָס.

דער ערשטער לאַסט־אויטאָ האָט אָנגעהויבן קורסירן פון שטעטל אין יאָר 1930. דער אויטאָ, וואָס האָט געהערט צו דער פאַמיליע קאַפּעלמאַן, האָט געפירט לאָדונג קיין לידע און ווילנע.

אין זעלבן יאָר האָבן די פאַמיליעס קאַבאַטשניק און ווייַנער געבראַכט אַ לאַסט־אויטאָ, וואָס האָט געפירט לאַנדווירטשאַפּטלעכע פּראָדוקטן קיין וואַרשע. אויף צוריק־וועגס פלעגן די אויטאָס ברענגען סחורות פאַר די שטעטלשע קרעמער.

דער ערשטער פאַסאַזשיר־אויטאָ אויף דער ליניע וואַסילישאַק—לידע איז אייַנ־געפירט געוואָרן דורך דער פאַמיליע יעקב צאַליע קראַוויץ אין יאָר 1932.

אין זעלבן יאָר האָט אויך חיים־אַשר קאַפּעלמאַן און פאַמיליע אייַנגעפירט אַ פּאַ־סאַזשיר־אויטאָ אויף דער ליניע וואַסילישאַק—לידע. צווישן ביידע פּאַסאַזשיר־אויטאָס איז פון אָנפאַנג אָנגעאָנגען אַ שאַרפּע קאָנקורענץ. נאָכדעם האָבן די אייגנטימער פון די אויטאָס געמאַכט שותפות.

דאָס אָנקומען פון די פּאַסאַזשיר־אויטאָס, אָוונט־צייט, איז געווען אַן אַטראַקציע פאַר דער יוגנט פון שטעטל. מ׳פלעגט גיין אָפּוואַרטן געסט.

אין שטעטל זיינען אין פאַרשידענע צייטן געווען יידישע דאָקטוירים. ס׳פלעגט שטענדיק זיין אַיין יידישער און אַיין קריסטלעכער דאָקטאָר. באַקאַנט זיינען געווען די דאָקטוירים: גראָסמאַן, ברעמבורג, גיטעל און קאַפּלינסקי.

אין שטעטל און אין דער אומגעגנט איז געווען שטאַרק פאָפולער דער יידישער פעלדשער וואָלאָטשינסקי אהרן.

דער פאַרבינדלעך מיט דער פּוילישער מאַכט איז געווען הערמאַן סענדיק און בערל גאָרדאָן.

אין די לעצטע יאָרן האָבן די יידישע קרעמער און סוחרים אין שטעטל שטאַרק געליטן פון עקאָנאָמישן באָיקאָט. קיין ברוטאַלע איבערפאַלן, עקסצעסן זיינען נישט געווען, אָבער די אַנטיסעמיטישע איינשטעלונג פון די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען און אינסטיטוציעס האָט זיך שוין שטאַרק געלאָזט פילן אין וואַסילישאַק.

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה

די אייַנציקע און בולטע סימנים פון דער צאַרישער מאַכט אין שטעטל, זיינען געווען: די רוסישע פּראָוואָסלאַווע, וויסע צערקווע און דער רוסישער פריסטאָו.

ס׳איז אויך געווען אַ יידישער סטאַראָסטע — אהרן קאַפּלאַן. ער פלעגט פירן די יידישע רעגיסטראַציע. ביי אים פלעגט מען אַרויסנעמען אַ מעטריקע, אַ פּאַספּאָרט. ער פלעגט אויך צושטעלן די יידישע רעקרוטן צום פּריזיוו.

אין די בתי־מדרשים האָט מען אויסגעמאַלט אַ „ירום־הודו", לכבוד דעם צאַר ניקאָלייַ און זיין גאַנצער דינאַסטיע. אין די יום־טוב־טעג פלעגט דער חזן מאַכן אַ „מי שברך" פאַר דעם צאַר און זיין פאַמיליע.

די שטורעמדיקע כוואליעס פון רעוואלוציאנערן אויפברויז ערב 1905, האבן זיך דערטראגן ביז וואסילישאק און געפונען דאָ אן אפקלאנג.

עס האבן זיך געשאפן אומלעגאלע קרייזלעך פון ס.ר., צ.ס. און „בונד". צווישן די ס.ר. זיינען געווען טעטיק די ברידער ישראל, אהרן און לייבל יאסינאווסקי.

דער אנפירער פון די צ.ס. (ציוניסטן־סאציאליסטן) איז געווען דער אפטייקער לייבל מילער. צו די אקטיוויסטן פון „בונד" האבן געהערט: גנעסיע קאופמאן, משהל קראוויץ, אלטע קאפעלמאן, מעניע שארסקי, ישראל קאפעלמאן, בערל בוטענסקי, סעם עפשטיין (פסארעצקי), עטל קראוויץ, הינדע קאפעלמאן און יהושע קאפעלמאן.

צו יעדער גרופע פלעגן פון צייט צו צייט אראפקומען אגיטאטארן פון ווילנע און לידע. די אומלעגאלע צוזאמענטרעפן פלעגן פארקומען שטארק קאנספיראטיוו. מ׳פלעגט פארלייענען פראקלאמאציעס און זינגען רעוואלוציאנערע לידער.

אין יאר 1905 איז פארגעקומען א דעמאנסטראציע מיט רויטע פענער. די דעמאנסטראציע איז דורכגעגאנגען רואיק, נאך דער דעמאנסטראציע איז געקומען דער פריסטאוו צום בעל־הבית יאשע נחום־אברהמלס (קאפעלמאן) און אים געעצהט, ער זאל אוועקשיקן זיין זון, דעם רעוואלוציאנער קיין אמעריקע, ווייל ער האט אויף אים רחמנות...

אין די יארן 1903—1910 האט זיך אנגעהויבן א פארשטארקטע עמיגראציע פון וואסילישאק קיין אמעריקע. טייל האבן עמיגרירט צוליב מורא פאר פאליטישע פאר־פאלגונגען, טייל ווידער — פארן פריזיוו. אבער דער גרעסטער טייל האט געזוכט אין דעם רייכן אמעריקע — פרנסה.

אין אנהייב פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האבן די רוסישע קאזאקן בעתן אפטרעטן גראבירט יידישע הייזער און געפרווט אונטערצינדן דאס שטעטל. די יידן איז געלונגען איינצולעשן די שריפה.

בעת די מלחמה־שלאכטן האבן די יידן זיך אויסבאהאלטן אין די ארומיקע וועלדער און דערפער. צו כל־נדרי און יום־כפור זיינען די יידן געווען אין וואלד. באלד ווי די פראנט־ליניע האט זיך דערווייטערט, האבן די יידן זיך אומגעקערט אין שטעטל אריין.

עטל קראוויץ און שרה באיארסקי־בייער

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה

מיט דער אנטשטייאונג פון אומאפהענגיקן פוילן, האבן אנגעהויבן בלאזן נייע ווינטן אויף דער יידישער גאס.

דער געראנגל פאר סאציאלער באפרייאונג און נאציאנאלער אויפלעבונג, וואס איז אנגעגאנגען אין די הויפט־צענטרען פון יידישן לעבן אין פוילן, האט זיך אויך ארייין־געריסן קיין וואסילישאק. די יוגנט אין שטעטל האט אנגעהויבן זוכן נייע וועגן, נייע אידייען, ווו זיך אויסצולעבן. אין רעזולטאט פון די אלע זוכונגען, זיינען אויפגעקומען

אַ רייַ קולטור-געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. אויך די פריערדיקע אַנשטאַלטן און אינסטיטוציעס האָבן זיך צו ביסלעך געמוזט ענדערן און צופאַסן זיך צו דער נייער צייט.

די גרעסטע ענדערונגען זיינען פאָרגעקומען אויפן געביט פון דערציאונג. הגם ביזן יאָר 1925 האָט נאָך עקזיסטירט די טראַדיציאָנעלע תלמוד־תורה, זיינען שוין אָבער געמאַכט געוואָרן פאַרשיידענע פרווון צו מאָדערניזירן און פאַרוועלטלעכן דאָס לערנען.

אין יאָר 1921 האָט זיך געשאַפן אַ פריוואָטע שול פאַר יינגלעך און מיידלעך, ווו מ׳האָט געלערנט עברית, יידיש און אַלגעמיינע למודים.

אַלס לערערין פון דער פוילישער שפּראַך האָט געאַרבעט די טאָכטער פון ערשטן פוילישן ראש־העיר (מ׳האָט אים געהרופן פאַניע קאָמיסאַזשו און נישט בורמיסטזש).

נאָך אַ קורצער עקזיסטענץ האָט זיך די שול געשלאָסן.

פון צייט צו צייט פלעגן אַראָפקומען קיין וואַסילישאָק גימנאַזיסטן, ניט פאַרענדיקטע סטודענטן, פון די אַרומיקע גרעסערע שטעט. זיי פלעגן געבן אין שטעטל פריוואָטע לעקציעס. מערסטנטייל האָבן זיך געלערנט מיידלעך ביי די פריוואָטע לערער. באָקאָנט זענען געווען די פריוואָטע עברית־לערער: ענגעל, לעכאָוויצקי און אַבראַמסאָן.

אַ וואַסילישקער

דאס סאציאלע און גייסטיקע לעבן

קולטור־טעטיקייט פאַר די ערשטע דייטשן

די יאָרן 18־1916 זיינען געווען יאָרן פון געזעלשאַפטלעכן אויפבלויז און קולטורעלער אויפלעבונג אין אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, אַזוי אויך אין אונדזער שטעטל וואַסילישאָק.

ביבליאָטעק

אין וואַסילישאָק האָט זיך דעמאָלט געגרינדעט אַ ביבליאָטעק מיט אַ סך ביכער אין עטלעכע שפּראַכן, ווי: יידיש, העברעיש, רוסיש און דייטש. די ביבליאָטעק האָט צוגעצויגן אַ גרויסן קרייז לייענער פון פאַרשידענע שיכטן.

ביכער האָבן מיר באַקומען פון פאַרשידענע ערטער, דער עיקר פוןווילנע.

דערציאונג

עס האָט עקזיסטירט ביי אונדז אַ יידישע שול, ווו אויסער די רעליגיעזע למודים האָבן די קינדער אויך געלערנט יידיש און עברית.

קלמן וואַסילסקי־דגני פלעגט זייער אָפט האַלטן ליטעראַרישע לעקציעס וועגן יידישע שרייבער און וועגן פאַרשידענע קולטור־פראָבלעמען. די לעקציעס פלעגן ווערן גוט באַזוכט פון דער יידישער באָפעלקערונג.

פרעסע

א קורצע צייט איז אין וואסילישאק דערשינען א צייטונג אין א קליינעם פארמאט. ארום דער אויסגאבע האבן זיך קאנצענטרירט א ריי אינטעליגענטע כוחות. דער רעדאקטאר פון דער צייטונג איז געווען חיים כהן ז"ל.

די דייטשישע שולע (1918)

דראמאטישער קרייז

די הויפט־טעטיקייט אויפן קולטור־געביט האט זיך קאנצענטרירט ארום דעם דראמאטישן קרייז. יעדע פארשטעלונג איז געווען א געשעעניש אין שטעטל און אלע האבן געווארט מיט גרויס שפאנונג אויפן מאמענט פון גיין אין „טעאטער".

מיט פיעטעט און ליבע דערמאן איך די פעיקע ארטיסטקעס און ארטיסטן פון יענע יארן: העניע און סאניע וואלאטשינסקי, מוליע פאטשטער, שלמה גארדאן, מרגלית באיארסקי, א דענטיסטקע זינא כאווטין און בריינע ארלאנסקי.

דער דראמאטישער קרייז האט אויסגעפירט פארשידענע פיעסן, צווישן זיי: „חאסיע די יתומה", „די שחיטה", „גאט, מענטש און טייוול", „דער ווילדער מענטש", „מירעלע אפרת", „יאנקל דער שמיד" א"א. געשפילט האט מען אין „פאשאנעם סאריי". פון צייט צו צייט אויך אין שטיינערנעם בית־מדרש (די דייטשן האבן אים געהאט אוועקגענומען פאר זייער געברויך, אבער זיי האבן אונדז דערלויבט דארט צו שפילן). אלע הכנסות

פון די פאַרשטעלונגען זענען געווען געווידמעט לטובת דער שול, ביבליאָטעק און פאַר נויטוועניקע יידן.

אַזוי האָבן מיר מיט באַשיידענע מיטלען געפירט אַ פאַרצווייגטע קולטור־אַרבעט.

„צעירי־ציון"

אין שטעטל איז געווען טעטיק די אָרגאַניזאַציע „צעירי ציון", וועלכע האָט אַרייַנגעצויגן אַ סך יוגנטלעכע אין אירע רייען, און אַ סך אויפגעטאָן פאַר די ציוניסטישע צוועקן.

פאר די ערשטע פאָליאַקן

וען די דייטשן האָבן פאַרלאָזן אונדזער שטעטל, איז וואַסילישאָק אַ געוויסע צייט געווען אָן אַ מאַכט. די פאָליאַקן האָבן נאָך ניט געהאַט אויבערגענומען די הערשאַפט אַזוי, אַז דאָס שטעטל איז אַ געוויסע צייט געבליבן אויף הפקר. — אָן אַ שוץ.

זעלבסטשוץ

די יידן האָבן דאָן אָרגאַניזירט אַ זעלבסטשוץ, צו וועלכער עס האָבן געהערט: פייוול קושניער, מענדל מאַשעווסקי, תנחום גאָרדאָן און אַנדערע.

אונדזער געווער איז באַשטאַנען פון עטלעכע רעוואָלווערן, וואָס די דייטשן האָבן אונדז אויבערגעלאָזן פאַר זייער פאַרלאָזן דאָס שטעטל.

מיר פלעגן פאַטראָלירן די גאַסן און די אייגווינער האָבן זיך צו אונדז באַצויגן מיט גרויס צוטרוי און דרך־ארץ. עס זיינען ניט געווען קיין פאַלן פון רויבעריי.

די איניציאַטאָרן פון קולטור־פאַריין (1916—1918)

די צרות האָבן זיך אָנגעהויבן ערשט דעמאָלט, וועו די פּאָליאַקן זיינען אריין אין שטעטל. די ערשטע צייטן האָבן די יידן זיך פּאַרשפּאַרט אין די הייזער און געהאַט מורא אַרויסצוגיין אין גאַס.

שוועריע טעג האָבן די יידן דורכגעמאַכט בעת דעם באָלשעוויסטיש־פּוילישן קריג אין יאָר 1920. בעת זייער צוריקטריט האָבן די פּאָליאַקן זיך געלאָזן ווילגיין איבער די יידישע קעפּ און געוויבט יידישע הייזער.

די יידישע פּאָלקס־שולע (1921)

אַ געוויסן פּרימאַרגן האָט זיך פּלוצלונג דערהערט אַ געשריי פון אַ פּרוי: „יידן, ראַטעווט!" דאָס האָט פּרוי סאַדאָוויק, וואָס האָט געווינט אויף ווילנער גאַס געלאָפן און געשריען, אַז אַ פּוילישער אופֿיציר אונטערצינדן איר שטוב. ער האָט געבראַכט אַ סנאָפּ שטרוי און אונטערגעלייגט בייַ איר שטוב. דער אופֿיציר האָט בייַ דער פּרוי געפּאָדערט אויסקויף־געלט.

גלייך איז דער רב פון שטעטל, יעקב קויפמאַן, אַלטער שוואַרץ און דער שרייבער פון די שורות אַרויס אין די גאַסן און שנעל צונויפגעזאַמלט אַ היפּשע סומע געלט פאַרן כוליגאַנישן פּוילישן אופֿיציר.

בעת מיר זיינען געקומען צו סאַדאָוויקס הויז האָבן מיר ווירקלעך געפונען אַ בינטל שטרוי האַרט פאַר איר שטוב. דער פּוילישער אופֿיציר איז געזעסן אויפן פערד און די ביקס אָנגעצילט אויף אונדז. גלייך ווי מיר האָבן אים געגעבן דאָס געלט איז ער שנעל אַוועקגעריטן מיט דער גראָדנער גאַס אין דער ריכטונג פון די „מאָגילקעס". אין געציילטע מינוטן אַרום זענען אין שטעטל אַריינגעריטן די ערשטע רוסישע אויס־שפּירער.

איך געדענק נאָך אַ פאַל, וואָס האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון: וועז די פּוילישע זיינען צוריקגעקומען אין שטעטל אַריין האָבן זיי גלייך איבערגענומען די מאַכט. צווישן די פּוילישע פּאָליציאַנטן איז געווען אַלפּאָנסקעס אַ זון, אַ שטעטלשער שגץ, אַ באַקאַנטער שונא־ישראל.

דאָס איז געווען די ערשטע צייט נאָך דער „באַלפור־דעקלאַראַציע". אין וואַסילי־שאָק האָט זיך אַרגאַניזירט דער „החלוץ". מיר, די חלוצים, פלעגן פון צייט צו צייט

יידישע זעלבסטשוץ אין די יאָרן 1916—1918

מאַכן פאַרשידענע מושטרע־איבונגען. אונדזער אינסטרוקטאָר איז געווען חיים קויפ־מאַן (יעקב קויפמאַנס פלימיעניק).

פון אונדזערע איבונגען האָט זיך דערווויסט דער פּאָליציאַנט אַלפּאָנס מילקאָווסקי און ער איז געקומען אַרעסטירן אַלע אָנטיילנעמער, מיט דער באַשולדיקונג, אַז מיר אַרגאַניזירן זיך קעגן דער פּוילישער מאַכט.

מיר האָבן זיך ווי עס איז אויסגעקויפט פון אַלפּאָנסקען פּאָר אַ געוויסער סומע געלט. מיט דעם האָט געזומען אַ סוף צו אונדזערע מושטרעס.

מענדל מאַשעווסקי (אמעריקע)

וירטשאפטלעבע און סאציאלע אינסטיטוציעס

די יידישע קליין־קרעמער און די האַנטוועדקער האָבן זיך גאַנץ אָפט געוויטיקט אין אַ הלוואה. דאָ האָט מען געמוזט אָפצאָלן אַ וועקסל, דאָ האָט געדראָט דער קאָ־מאָרניק מיט אַ ליציטאַציע, ווייל מען האָט ניט געהאַט צו באַצאָלן די מלוכה־שטייערן.

די יידן אין וואַסילישאָק האָבן אַרויסגעהאָלפן איינעם דעם צווייטן מיט אַ גמילות־חסד, מיט אַ הלוואה.

ליי־ און שפּאָר־קאַסע

אַ וויכטיקע ראָל ביים געבן הלוואות האָט געשפילט די באַנק.

די ערשטע באַנק אין וואַסילישאָק האָט זיך געגרינדעט פאַר די רוסישע צייטן, אין יאָר 1908.

די דאָזיקע באַנק האָט געהייסן „ליי־ און שפּאָר־קאַסע". אַ קאָמיטעט פון שטעטל־שע בעל־הבתים איז געשטאַנען בראש פון דער באַנק. דער קאַסירער און פירער פון באַנק איז געווען ר׳ ראובן יונה רובינאָוויטש.

פּאָלקס־באַנק

פאַר די פּאָליאָקן האָט עקזיסטירט אין שטעטל אַ באַנק א. נ. „פּאָלקס־באַנק", וואָס איז געווען אָנגעשלאָסן אין דער לאַנדס־צענטראַלע פון די פּאָלקס־בענק.

די באַנק האָט זיך געפונען אויף גראָדנער גאַס ביי פּאָטשטערן אין מויער.

דער קאַפּיטאַל פון באַנק איז געזאַמלט געוואָרן דורך אייגענע פּאַיען און אַמע־ריקאַנער אונטערשטיצונג.

דער פירער פון באַנק איז געווען זיידל פּייקאָווסקי.

די באַנק האָט אַרויסגעגעבן הלוואות אויף פּאַרשידענע סומעס און טערמינען. יעדע הלוואה האָט געמוזט האָבן צוויי זשיראַנטן.

ניט איינמאָל האָט אַזאַ הלוואה פון באַנק צוריק אָוועקגעשטעלט אויף די פיס אַ נויט־באַדערפטיקן קרעמער, אָדער האַנטווערקער.

אין וואַסילישאָק האָט אויך עקזיסטירט אַ סוחרים־פאַריין און אַ האַנטווערקער־פאַריין. ביידע פאַריינען האָבן אין די ראַמען פון זייערע מעגלעכקייטן, געהאָלפן זייערע מיטגלידער מיט ראַט און טאַט.

אַקטיווע טוער אין סוחרים־פאַריין זיינען געווען: יעקב קאָופמאַן און סענדיק הערמאַן.

דער טעטיקסטער טוער אין האַנטווערקער־פאַריין איז געווען יצחק פינקלשטיין.

„ביקור־חולים"

אין וואַסילישאָק האָבן עקזיסטירט און פונקציאָנירט אַלע באַקאַנטע געזעלשאַפט־לעכע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט אַרויסהעלפן אין אַן עת צרה, שטיצן מיט געלט, געבן אַן עצה, טרייסטן און דערמוטערן.

צענדליקער מענער און פרויען, אַלטע און יונגע, פון אַלע שיכטן פון דער באַפעל־קערונג, האָבן געווידמעט צייט, ענערגיע און געלט, כדי צו זאַמלען און טראָגן הילף און שטיצע אין פאַל פון אומגליק, אָדער קראַנקייט, אָדער אַנדערער נויטוועניקייט. איינע פון די אַקטיוסטע סאָציאַלע אינסטיטוציעס איז געווען די „ביקור חולים".

„ביקור חולים" איז געווען אַ פילאַנטראָפישע חברה, וואָס האָט זייער פיל גע־האָלפן אָרעמע קראַנקע. מיט אַ צעטל פון „ביקור־חולים" פלעגט אַן אָרעמער קראַנקער באַקומען אומזיסטע רפואות אין אַפטייק און ס׳פלעגט אים אויך באַזוכן אַ דאָקטאָר.

אָלע וואָך פלעגן די עסקנים פון „ביקור חולים" גיין איבערן שטעטל מיט אַ פושקע און קלייבן באַשטייערונגען לטובת דער חברה. די באַשטייערונגען האָבן געדעקט דעם בודזשעט.

„ביקור־חולים" פלעגט אויך דינגען מענטשן, וואָס פלעגן דיזשורירן נעבן אָרעמע, עלנטע קראַנקע.

וויכטער־צייט פלעגט „ביקור חולים" פאַרגרייטן אין אַ ספעציעלן פלאַץ אַ זאַפאַס מיט איין. פּענכערס מיט איין איז געווען אינע פון די הויפּט־מיטלען קעגן קאָפּ־וויי־טיק און היץ־קראַנקהייטן.

אין משך פון פיל יאָרן האָט אומדערמידלעך געאַרבעט פאַר „ביקור־חולים" דער איבערגעבענער עסקן, נאטל (דער שוסטער) יוכנאָוויטש פון קראַנקער גאַס און מאָטל דער סטאָן.

אַ וואַסילישקער

חדרים און מלמדים

איינע פון די הויפּט־זאָרגן פון די וואַסילישקער עלטערן איז געווען, אַז זייערע קינדער זאָלן לערנען און קענען די הייליקע תורה. צוזאַמען מיט דער מילך פון זייערע מוטערס, האָבן יידישע קינדער אייגעזאַפּט אין זיך די ליבע צו דער תורה.

אין עלטער פון 4—5 יאָר פלעגט מען שוין אַפּגעבן די יינגלעך צו לערנען ביי די מלמדים. דער ערשטער טאָג פון קינדס לערנען איז געווען אַ יום־טוב פאַר די עלטערן.

דער פאָטער פלעגט טראָגן זיין יינגל אין חדר אַריין אויף די הענט, אייגעוויקלט אין אַ טלית. די מוטער פלעגט באַגלייטן דאָס קינד מיט אַ פרייד אין האַרצן און מיט אַ טרער אין די אויגן. שטיל פלעגט זי שעפּטשען אַ תפילה, אַז איר זון זאָל אויסוואַקסן אַ בן־תורה.

די חדרים זיינען געווען ביי די מלמדים אין די הייזער, יעדער מלמד האָט געלערנט אויף זיין אופן. אָלע האָבן געהאַט איין שיטה ביים שטראָפן די תלמידים — דעם קאָנטשיק.

ר׳ לייבע דער מלמד. ביי אים האָט מען געלערנט נאָר עברי. מ׳פלעגט אים צאָלן פאַר אַ זמן ביי אַן אָכט רובל. ר׳ לייבע דער מלמד האָט אויסער מלמדות געהאַט נאָך אַ פאַך — ער פלעגט קריצן מצבות.

ר׳ שמואל דער מלמד (דער אַרבול). ער האָט שוין געלערנט מיט זיינע תלמידים חומש מיט רש״י, תנ״ך. מיט אַ לאַנגן טייטל פלעגט ער אַנווייזן די אותיות און פסוקים.

אפטמאל פלעגט דער טייטל זיך ארויפלאזן אויפן האנט פון א תלמיד, וואס האט ניט געוווסט וווּ מען האלט אין לערנען.

ר׳ שלום דער מלמד. ער איז געווען א ייד א משכיל. ער האט שוין געהאט א מער מאדערנעם צוגאנג צו לערנען. ר׳ שלום דער מלמד האט געלערנט חומש, רש״י, תנ״ך, עברית, דקדוק און אנפאנג גמרא.

ביי ר׳ שלומען אין חדר האבן די תלמידים שוין אויסגעשריבן דעם „העולם הקטן" און „כל אגדות ישראל". ער פלעגט אלע וואך פארהערן די תלמידים און שטעלן צייכנס. די בעסערע תלמידים פלעגט ער געבן מתנות.

אנקומען צו ר׳ שלומען איז געווען א יחוס. ער האט שוין געזומען 10—15 רובל שכר־לימוד א זמן.

פון שלום דעם מלמד איז מען אריבער לערנען אין תלמוד־תורה.

די תלמוד־תורה האט זיך געפונען אין אן אייגענעם געמויערטן בנין. אויסער וואסילישקער תלמידים האבן אין תלמוד־תורה געלערנט תלמידים פון די ארומיקע שטעטלעך און נאענטע ישובים. אין דער פרי פלעגן אלע תלמידים דאווענען. נאכדעם האט מען געלערנט חומש, רש״י, תנ״ך, חיי־אדם און דער עיקר: גמרא. דער הויפט־מלמד איז געווען שניאור דער מלמד.

איינמאל א וואך פלעגט קומען פארהערן די תלמידים דער רב פון שטעטל הרב רובינשטיין און מאיר קאופמאן, א ייד א בעל־הבית און א תלמיד־חכם. ספעציעל האט אונטערשטיצט דער תלמוד־תורה אהרן דער סטאראסטע. ניט פארמעגלעכע תלמידים זיינען געווען באפרייט פון שכר־לימוד.

ר׳ יאנקל צאלעס. פון תלמוד־תורה פלעגן די בעסערע תלמידים אנקומען לערנען צו ר יאנקל צאלעס. ר׳ יאנקל צאלעס האט אנגענומען תלמידים, וואס האבן שוין געקענט לערנען פאר זיך א בלאט גמרא.

טייל פעיקע בחורים זיינען געפארן וווייטער לערנען אין די ישיבות פון ראדון, גראדנע, ווילנע און אנדערע מקומות.

אין די חדרים האבן געלערנט נאר יינגלעך. די מיידלעך האבן געלערנט ביי נחמהטשע די רביצין. נחמהטשע האט געלערנט עברי און דאווענען, טייטש־חומש און אויך שרייבן א יידישן בריוו. נחמהטשע די רביצינס מאן איז געווען אליהו (עליע), א בעל־עגלה.

בעת דער צארישער הערשאפט איז אין וואסילישאק געווען א פריוואטע רוסישע שול. דער פארוואלטער און לערער איז געווען מייראוויטש.

אין דער שול פלעגן א טייל יינגלעך קומען לערנען 2—3 שעה א טאג. די יינגלעך האבן דא געלערנט רוסיש, אריטמעטיק, געאגראפיע און היסטאריע. די הויפט־באזוכער פון מייראוויטשעס שול זיינען געווען די באלעבאטישע טעכטער פון שטעטל. די מיידלעך האבן געלערנט באזונדער און די יינגלעך באזונדער. אין דער פריוואטער רוסישער שול איז מען שוין געזעסן אויף „סקאמייקעס", וואס האט אויסגעזען ווי א נייעס און א גרויסע דערגרייכונג אין יענע יארן.

שרה גיטל באיארסקי און עטל קראוויץ

די „תרבות"־שול

אַ גרופּע נאַציאָנאַל־געשטימטע יידן, צוזאַמען מיט די ציוניסטישע קרייזן איז שטעטל, האָבן זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פּלאַן צו גרינדן, לויטן מוסטער פון די אַרומיקע שטעטלעך, אַ „תרבות"־שול, וואָס זאָל געבן זייערע קינדער אַ מאָדערנע, וועלטלעכע, נאַציאָנאַלע דערציאונג.

די אָרטיקע „תרבות"־עסקנים ובראשם יעקב גאָרדאָן, האָבן געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען, כדי צו פאַרווירקלעכן זייער פּלאַן.

צו דעם צווועק האָבן זיי אָפּגעדונגען דאָס הויז פון שיינע־עטל בערקאָוויטש, וואָס איז געווען מער־וויניק פּאַסיק פאַר אַ שול־בנין. מ׳האָט איינגעשאַפּט דעם נייטיקן שול־אינוואָנטאַר און דורכגעפירט אַ רעגיסטראַציע צווישן די עלטערן, וואָס ווילן אָוועקגעבן זייערע קינדער אין אָזאַ שול.

די הויפּט־זאָרג פון די „תרבות"־עסקנים איז געווען צו קריגן פּאַסיקע, קוואַלי־פיצירטע לערער.

דער איינציקער לערער־סעמינאַר פון „תרבות" אין ווילנע, האָט ניט געקענט צושטעלן גענוג לערער פאַר אַלע שטעט און שטעטלעך, וואָס האָבן זיך גענייטיקט אין „תרבות"־לערער. קיין וואַסילישאָק האָבן זיי געשיקט דריי לערער.

די ערשטע „תרבות"־שול האָט זיך געעפנט אָנהייב שול־יאָר 1925 מיט די דריי פרעמדע לערער און מיטן שטעטלשן לערער, יצחק קוזניץ.

פון אָנהייב איז נאָך ניט געווען קיין איינהייטלעכער פּראָגראַם. די מערסטע קעגנ־שטאַנדן האָט מען געלערנט אין עברית און אַ טייל אין יידיש. קודש וחול אויסגעמישט צוזאַמען.

פון ערשטן טאָג זינט איר עקזיסטענץ האָט די „תרבות"־שול זיך געראַנגלט מיט פינאַנסיעלע שוועריקייטן. דער נידעריקער שכר־לימוד האָט ניט געדעקט דעם שול־בודזשעט, און דאָס אויסהאַלטן די לערער איז אָנגעקומען מיט גרויסע שוועריקייטן.

די „תרבות"־עסקנים האָבן געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען כדי צו דעקן די כסדרדיקע דעפיציטן.

פון ערשטן טאָג זינט די שול האָט זיך געעפנט, האָט דער רב פון שטעטל, ר׳ אליהו אייזענבוד און זיינע מקורבים, פאַר וועלכע יעדע מאָדערנע דערציאונג איז געווען פרעמד, באַקעמפט מיט גרויס אייפער און פאַרביסנקייט די דאָזיקע „תרבות"־שול. אויך די פריערדיקע מלמדים פון שטעטל האָבן אין דער נייער שול געזען אַ געפאַר פאַר זייער פרנסה. די אָרטאָדאָקסישע און פאַראינטערעסירטע קרייזן האָבן דער „תרבות"־שול אַ נאָמען געגעבן „לתרבות רעה" און האָבן אַלץ געטאָן, כדי צו צעשטערן דער אָקאָרשט־געעפנטער שול.

דער עלטערן־קאָמיטעט פון „תרבות־שול האָט פיל מאָל געבעטן דעם רב, ער זאָל זיך נענטער פאַראינטערעסירן מיט דער שול. דער רב האָט אָבער נישט געוואָלט אַריבערטרעטן די שוועל פון דער „אַפּיקורסישער" שול.

ניט קוקנדיק אויף אַלע שוועריקייטן האָבן די לערער פאַרגעזעצט זייער אַרבעט. דער ערשטער חנוכה־אָוונט פון די שול־תלמידים האָט געמאַכט אַ שטאַרקן אײַנדרוק אויף די עלטערן. די תלמידים האָבן אין אַ קורצער צייט באַווײַזן פריי צו זינגען, שפּילן און דעקלאַמירן אין עברית.

אבער וואס מער דערפאלג עס האט געהאט די „תרבות"־שול, אלץ שטארקער האבן די ארטאדאקסישע קרייזן איר באקעמפט. דער רב פון שטעטל האט אויסגענוצט זיין אויטאריטעט, און נאך לאנגע אינטערוועלן און צוזאגן, האט דער עלטערן־קאמיטעט באפרייט פון נאך פסח די לערער. דער רב האט זיך פארפליכטעט צו ברענגען גלייך נאך פסח נייע לערער, וואס זאלן זיין גוט „פאר גאט און פאר לייטן".

דער עלטערן־קאמיטעט און לערער־פערסאנאל פון דער „תרבות"־שול

באלד נאך פסח האט דער רב געבראכט פון ווילנע צוויי רעליגיעזע לערער, וועלכע האבן צוזאמען מיט עטלעכע וואסילישקער מלמדים געעפנט א נייע שול.

די אנפירונג איבער דער שול האט איבערגענומען דער רב און זי האט זיך געפירט אין א גאנץ אנדערן גייסט.

מיט דעם האט זיך געענדיקט דער ערשטער פרווו פון אויפשטעלן א „תרבות"־שול אין וואסילישאק.

אבער א גרויסער טייל פון די עלטערן, וואס זייערע קינדער האבן שוין געהאט פארזוכט דעם טעם פון א מער־ווייניק נארמאלן לערנען אין דער „תרבות"־שול, זיינען ניט געווען צופריידן פון די חדר־שיטות אין דער נייער שול. די דאזיקע עלטערן, ביי דער אונטערשטיצונג פון די ציוניסטישע קרייזן, האבן באשלאסן וויידער צו עפענען די „תרבות"־שול צום נייעם שול־יאר.

באלד איז געקומען אין בית־הכנסת א גרויסע פארזאמלונג, אויף וועלכער ס׳איז אויסגעווייזלט געווארן אן עלטערן־קאמיטעט און א בוי־קאמיטעט אין באשטאנד

פון פאלגנדע פערזאנען: שאפירא ישראל (פרעזעס), קולוואַרסקי אברהם, בערנשטיין לייזער־איטשע, דראזנין אברהם־יהושע, גאַרדאַן יעקב, זשוראווסקי חיה, באיארסקי שרה־גיטל, קויפמאַן ליזע, קולוואַרסקי פאַלע, בערנשטיין משה־דוד, רעזניק אשר, דראזנין בת־שבע, קאַפלמאַן אַלטע, רעמז חיהלע, קושניער תנחום, גאַרדאַן נעכע.

אין שטעטל האָט זיך געפונען אַ בנין פון תלמוד־תורה. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן דאָרט געלערנט אַלע ארעמע קינדער פון שטעטל און אויך קינדער פון די ארומיקע שטעטלעך. נאָך דער מלחמה איז דער דאָזיקער בנין געשטאַנען ליידיק.

דער נייַ־אויסגעווייַלטער עלטערן־קאָמיטעט האָט, לויטן באַשלוס פון דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג און מיט דער צושטימונג פון דער גרעסטער טייל פון דער באַפעלקערונג, פאַרנומען דעם ליידיק־שטייענדיקן תלמוד־תורה־בנין פאַר דער באַנייטער „תרבות"־שול.

אַנהייב שול־יאָר 1926/27 איז די „תרבות"־שול ווידער געעפנט געוואָרן, די „תרבות"־צענטראַלע האָט אַרייַנגעשיקט צוויי עבֿרית־לערער — שיקסטולסקי און זימעלעוויטש. אַ לערערקע פון לידע, רחלע סאַוויצקי, האָט געלערנט פּויליש, און דער לערער יצחק קוזניץ — למודי קודש.

דאָס פאַרנעמען דעם תלמוד־תורה־בנין דורך דער „תרבות"־שול האָט אַרויסגערופן פאַרביטערונג ביים צד שכנגד.

די „תרבות"־שול מאַכט דורך פינאַנסיעלע, געזעלשאַפטלעכע, פּעדאַגאָגישע שוועריקייטן און ראַנגלט זיך שווער פאַר איר קיום. דאָס האָט אויך געבראַכט דערצו, אַז עס זענען פאַרגעקומען רייַבונגען צווישן די לערער גופא.

דער פאַרוואַלטער פון שול, דער קוואַליפיצירטער לערער בראַנשטיין האָט ניט געקענט מיטאַרבעטן מיטן אַרטיקן לערער קוזניץ און מיטן אַרייַנגעשיקטן לערער זימעלעוויטש. דער לערער בראַנשטיין האָט געוואָלט די שול מער מאַדערניזירן, די איבעריקע צוויי לערער, וואָס זיינען אין משך פון פיל יאָרן געווען מלמדים, האָבן געוואָלט פאַרזעצן די שול־אַרבעט לויטן אַלטן חדר־נוסח.

די פינאַנסיעלע שוועריקייטן זיינען וואָס אַמאָל מער געוואַקסן. דער עלטערן־קאָמיטעט האָט געמאַכט גרויסע אַנשטרענגונגען און געזוכט מיטלען וווּ אַזוי צו דעקן דעם שול־דעפיציט. מ׳האָט באַשלאָסן או׳פן נייעם שול־יאָר — 1927/28 צו פאַרקלענערן דעם לערער־פערסאָנאַל, צעלאָזן די עלטערע קלאַסן, וווּ ס׳זיינגען במילא געווען וויניק קינדער און אַנהייבן לערנער נאָר מיט די נידעריקע קלאַסן.

ערב דעם אַנהייב פון שול־יאָר 1927/28 האָט דער מנהל פון שול בראַנשטיין, אומגעריכט פאַרלאָזן וואַסילישאק און אַריבער אַרבעטן אין דער „תרבות"־שול פון אַסטרין. וואַסילישאק איז ווידער פאַרבליבן אין אַ „תרבות"־שול. אַ טייל תלמידים זיינען אַריבער אין דער רעליגיעזער שול און אַ טייל צו די פּריוואַטע מלמדים.

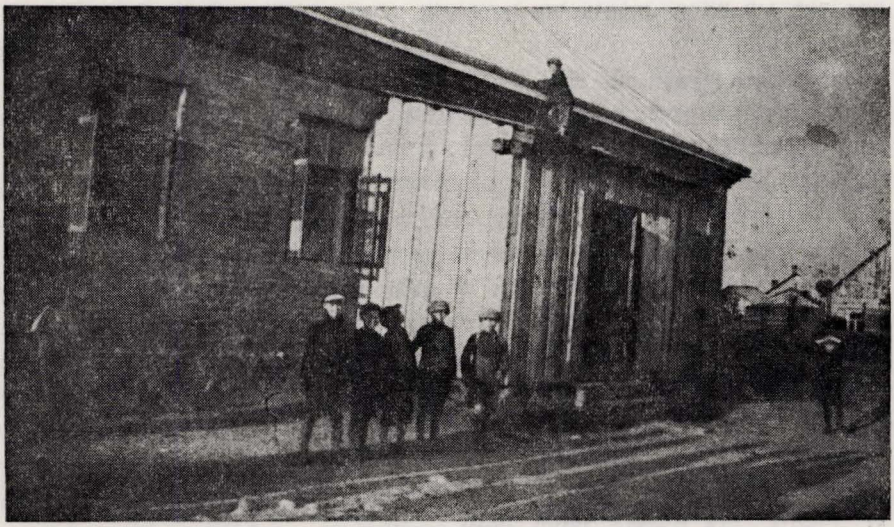
דער עלטערן־קאָמיטעט פון דער „תרבות"־שול האָט פאַרשלאָסן דעם תלמוד־תורה בנין.

צוליב דעם דאָזיקן בנין זיינען פאַרגעקומען גרויסע קריגעריַיען. דער רב האָט געפאָדערט דעם בנין פאַר דער רעליגיעזער שול. די ארטיקע „תרבות"־טוער האָבן דעם בנין ניט געוואָלט איבערגעבן צו די קעגנער. זיי האָבן אַלץ געזוכט אַ וועג, ווי אַזוי ווידער אויפצולעבן די „תרבות"־שול. זיי האָבן מיט גרויס עקשנות און אויסדויער געהיטן דעם בנין פאַר דער צוקונפטיקער „תרבות"־שול.

אין מיטן שול־יאָר — 1927/28 — האָט דער עלטערן־קאָמיטעט אַראָפגעבראַכט

פון ווילנע צוויי לערער, יונגע סטודענטן יודעלבוים און קלאניצקי און די פאַרשלאָסענע טירן פון תלמוד־תורה בנין האָבן זיך ווידער געעפנט.

די נייע יונגע לערער זיינען צוגעטראָטן מיט אַ סך התלהבות און ענערגיע צו דער אַרבעט. מיטגעהאָלפן אין דעם האָבן די אומדערמידלעכע מיטגלידער פון עלטערן־קאָמיטעט מיטן נייעם פערזאָס ישראל שאַפּיראָ בראש.

דער „דערציִאַרטער" בנין פאַר דער „תרבות"־שול.

די כסדרדיקע דעפיציטן פון שול האָט טיילוויז געדעקט דער אָרטיקער דראַמאַטישער קרייז. די הכנסות פון אַלע פאַרשטעלונגען זיינען מערסטנטייל געגאַנגען לטובת דער שול. דער פרויען־קאָמיטעט ביי דער „תרבות"־שול האָט אַרויסגעוויזן אַ סך איניציאַטיוו און איבערגעגעבנקייט: איינגעאָרדנט טיי־אָוונטן און פאַרשידענע אימפרעזעס, וואָס האָבן אַריינגעבראַכט היפשע הכנסות אין דער שטענדיק ליידיקער קאַסע פון שול.

די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „החלוץ" אין וואַסילישאָק האָט אונטערגעשטיצט די „תרבות"־שול און זיך אַקטיוו באַטייליקט אין פאַרשידענע אַקציעס לטובת דער שול.

ביסלעכווייז האָבן טייל קינדער זיך אומגעקערט פון דער רעליגיעזער שול און פון די פריוואַטע מלמדים.

די צוויי לערער זיינען צוגעטראָטן צו דער אַרבעט מיט זעקס קינדער און ביזן סוף פון ערשטן חודש זיינען געווען 30 תלמידים און צום סוף שול־יאָר, זומער 1928, האָט די תרבות־שול שוין געציילט ביי אַ פופציק תלמידים. במשך פון חופש האָט דער עלטערן־קאָמיטעט געפירט אַ שטאַרקע אַגיטאַציע און אַ ווערביר־אַקציע. דאָס נייע שול־יאָר — 1928/29 — האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַכציק תלמידים. צו די צוויי פריער־דיקע יונגע לערער איז צוגעקומען אַ ביאַליסטאָקער לערערין — נחמה סערלין.

די פעדאַגאָגישע אַרבעט אין שול האָט זיך פיל פאַרבעסערט. די עקזאַמענס, שול־

פייערונגען און די שול־אויסשטעלונגען האָבן דעמאָנסטרירט די הויכע דערגרייכונגען פון דער שול.

דער קרייז פון די „תרבות"־סימפאַטיקער און מיטהעלפער ווערט אַלץ גרעסער. צום שול־יאָר — 1929/30 — האָבן שוין געאַרבעט פיר לערער. די לערערין נחמה סערלין און דריי אַריינגעשיקטע לערער פון „תרבות"; די לערער פינגער, קוציקאָוויטש און לערער בורשטין אויף פוילישׁ.

דער אַלטער בנין פון תלמוד־תורה, מיט זיינע פיר צימערן, ווערט ענג פאַר דער אַלץ וואַקסנדיקער צאָל תלמידים.

דער עלטערן־קאָמיטעט האָט אָנגעהויבן טראָכטן וועגן פאַרגרעסערן דעם שול־בנין, די תרבות־עסקנים האָבן דורכגעפירט פאַרשידענע אונטערנעמונגען פאַר דעם צוועק.

ל"ג בעומר 1930, איז פאָרגעקומען די פייערונג פון לייגן דעם גרונטשטיין פאַרן נייעם שול־בנין. צו דער פייערונג זיינען ספּעציעל געקומען צוויי חשובע גאָסט פון ווילנע: צעמעל, דער סעקרעטאַר פון תרבות" אין ווילנע און ד"ר צווייגעל — דער דירעקטאָר פון ווילנער „תרבות"־סעמינאַר. די גאָסט האָבן געהאַלטן איינדרוקספּולע רעדעס פאַר דעם גרויסן פאַרזאַמלטן עולם. די מיטגלידער פון ספּעציעל־אויסגעוויילטן בוי־קאָמיטעט האָבן באַזוכט די עלטערן פון די תלמידים און סתם סימפּאַטיקער. יעדער האָט זיך באַשטייערט פאַרן בוי־פאָנד. וועד — מיט געלט, וועד — מיט בוי־מאַטעריאַל און וועד — מיט אַרבעטס־טעג.

די גאַנצע אויפזיכט אויף דער בוי־אַרבעט האָט געהאַט אויף זיך יעקב גאָרדאָן. ער פלעגט זיין באַשעפטיקט ביים בנין גאַנצע טעג. זיין פרוי — קריינע, ווי אויך שרה־גיטל באָיאַרסקי האָבן אַ סך מיטגעהאָלפן אין דעם.

צום נייעם שול־יאָר — 1930/31 — זיינען געווען פאַרטיק צוויי צימערן. די איבעריקע צוויי ניט־פאַרענדיקטע צימערן האָט מען צייטווייליק באַשטימט פאַר אַ טעאַטער־זאַל.

דורך דער צייט האָבן זיך טייל לערער געביטן. די „תרבות"־צענטראַלע האָט אַריינגעשיקט יונגע, קוואַליפיצירטע לערער, וואָס האָבן אַריינגעבראַכט אַ סך לעבן אין שול און אין שטעטל, מחמת אויסער דער שול־אַרבעט האָבן זיי זיך פאַרנומען מיט קולטור־געזעלשאַפטלעכער און פּאָליטישער טעטיקייט.

חנוכה, 1930, האָט מען ביי אַ געהויבענער שטימונג געפייערט דעם חנוכת־הבית פון שול־בנין, דער פאַרגרעסערטער בנין האָט דערמעגלעכט אויסצובריייטערן די אַרבעט אויפן פּעדאַגאָגישן געביט.

ביי דער שול האָט עקזיסטירט אַ ביבליאָטעק פאַר די תלמידים. עס זיינען אויך געווען טעטיק פאַרשידענע חוגים פאַר האָנט־אַרבעט, בילדונג און קונסט.

די לערער און תלמידים האָבן פיל געאַרבעט פאַרן קרן־קיימת לישׂראל. ט"ו בשבט און אָנדערע יום־טובים פלעגט מען דורכפירן ספּעציעלע געלט־זאַמלונגען פאַרן ק. ק. ל.

דער פאַרביסענער קאָמף מיט די רעליגיעזע קרייזן און מיט דער געגרינדעטער דורך זיי „יבנה"־שול, איז אָנגעגאַנגען אָן אויפהער. ספּעציעל האָט זיך דער געראַנגל פאַרשאַרפט בעת עס איז אָנגעקומען קיין וואַסילישאָק דער נייער פאַרוואַלטער פון „יבנה"־שול — דער לערער שטיין.

אויסער אַ פּאָאיקער לערער, איז שטיין געווען אַ גוטער אָרגאַניזאַטאָר און אויך אָן אויסערגעווייניעלעכער אַראָטאָר. אָלע פרייטיק צו נאַכט פלעגט ער אויפטרעטן אין בית־מדרש פאַר אַ גרויסן עולם און ביי יעדער געלעגנהייט אָנגעגריפן די „תרבות"־שול.

אין אנהייב האט עס אויסגעזען, אז שטיינס רעדעס וועלן באיינפלוסן אַ סך עלטערן, וועלכע וועלן ארויסנעמען זייערע קינדער פון דער „תרבות"־שול און ארייגעבן זיי אין „יבנה"־שול. אבער וועז דאס שול־יאר האט זיך געעפנט, האט זיך ארויסגעוויזן אז נאר עטלעכע קינדער זיינען אריבער אין דער „יבנה"־שול.

אַ גרופּע זאמלער פאַרן ק.ק.ל.

דער „קולטור־קאמף" צווישן די „תרבות"־ און „יבנה"־אנהענגער האט צייטנווייז אַנגענומען זייער שארפע פארמען. גוטע פריינד זיינען זיך טיילמאל געווארן שונאים צוליב דער שול. די „תרבות"־מענטשן האבן אפילו ארגאניזירט פאר זיך אן אייגענעם „מנין", ווו זיי פלעגן דאוונען שבתים און יום־טובים. ספעציעל פלעגן זיך די געמיטער צעהיצן ערב אַ נייעם שול־יאר, בעת מ׳פלעגט רעגיסטרירן און ווערבירן נייע תלמידים. נישט איין מאל האט זיך די פוילישע מאכט געמוזט ארייגמישן, כדי צו באַרואיקן די צדדים.

יאַרן זיינען פארבי. און די „תרבות"־שול אין וואסילישאק האט געשלאגן טיפע ווארצלען אין שטעטלשן לעבן. אין משך פון די לעצטע יאַרן האבן אין דער „תרבות"־שול געארבעט פאלגנדיקע לערער און לערערינס: בורזשינסקי; ביעגאנין (לערעריז); גארדאן יוסף; גאלוב (לערעריז); זימניאק; יאנאס (לערער פון פוילישן); מיטאווסקי; נאמיאט צפירה; פאדרוזשניק; פוקסמאן מלכה; צוקערמאן; קלאניצקי; ראזענשטרייך; שאליטא מיט זיין פרוי (אַ לערעריז).

מיט דער צייט האט זיך די לאגע סטאביליזירט. יעדע שול האט שוין געהאט אירע באשטימטע תלמידים און אירע אנהענגער.

אין די קליינע געסעלעך פון וואסילישאק האט לעבעדיק און הילכיק געקלונגען די העברעאישע שפראך. די קינדער פארשטעלונגען: חנוכה, פורים און סוף שול־יאר, זיינען געווען געשעענישן אין שטעטל.

א דאקומענט פון שרייבטיש פאר אירע אינפארמאציעס־צענטער (1935)

(בעת אין אפשניט־באזוכעם אין 1935)

יעדן ל"ג־בעומר פלעגן די שול־קינדער מיט די לערער אַרויסגיין אויפן טראַ־דיציאָנעלן שפּאַציר אין אַראַטושקער וואַלד, וווּ מ׳פלעגט אַ גאַנצן טאָג זיך שפּילן אין גוט פאַרבראַכטן. אַוונט־צייט פלעגן די צעשטראַלטע קינדער זיך אומקערן אין שטעטל מיט הילכיקע געזאַנגען.

די „תּרבות"־שול האָט אינגעפלאַנצט אין די קינדערישע הערצער ליבע צום יידישן פאָלק און צום היסטאָרישן היימלאַנד — ארץ ישראל. יידישע קינדער אין וואַסילישאַק האָבן געלערנט וועגן כּרמל און עמק־יזרעאל, געזונגען לידער וועגן ירדן און כּנרת. זיי האָבן געטרוימט צו זיין חלוצים אין זייער אַלט־ניי פאָטערלאַנד.

*

די דייטשע נאַצי־רוצחים האָבן אויף אַ גרויזאַמען אופן צעשטערט אַלע זייערע טרוימען און פאַרלאַנגען. די משהלעך און שלמהלעך, חיהלעך און שרהלעך פון „תּרבות"־שול און פון „יבנה"־שול, האָט דערוואַרט אין גורל — דער גורל פון אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק.

שרה גיטל באַיאַרסקי

ארומיקע ישובניקעס

אין דער אַרומיקער סביבה פון וואַסילישאַק האָבן געווויינט אין פריצישע הויפן און אין דערפער יידישע ישובניקעס.

איך אַליין בין געבוירן געוואָרן אין אַ קליינעם הויפל אָסטראָווע, פיר וויאָרסט פון וואַסילישאַק. בעת איך בין אַלט געוואָרן זעקס יאָר, זיינען מיינע עלטערן איבערגעפאָרן אין אַ גרעסערן הויף, יאנאָוושצינע. דאָרטן בין איך אויפגעוואַקסן און גענעבט ביז איך בין אַלט געוואָרן 17 יאָר.

מיינע עלטערן, אויך די אַנדערע ישובניקעס, וואָס האָבן געווויינט ניט וויט פון אונדז, האָבן געהאַלטן דעם פריצס קי אין אַרענדע. ס׳זענען געווען ישובניקעס, וואָס האָבן אַרענדירט די קי אויף אַ גאַנץ יאָר, אַנדערע וויידער — אויפן טאָג. דאָס הייסט: דער פריץ פלעגט אַלע טאָג מעסטן מיט אַ טאָפּ די אויסגעמאָלקענע מילך און פאַרשרייבן.

עס זיינען געווען רייכע ישובניקעס, וואָס האָבן אַרענדירט ניט בלויז די קי, נאָר די גאַנצע פריצישע הייפן: די פרוכט־סעדער, פעלדער א. א. זיי האָבן עס געמוזט טאָן אויף פרעמדע נעמען, וויל ביים צאַרישן רעזשים איז די יידן געווען פאַרבאָטן צו האַלטן ערד.

נאָענט פון אונדז איז געווען אַ יידישער קרעטשמער — יעקב דער שוואַקפאַליער. אין דער קרעטשמע פלעגן די ישובניקעס פון דער אומגעגנט זיך צונויפקלייבן אַלע שבת אויף אַ מנין. ימים־נוראים פלעגן זיך אין קרעטשמע צונויפזאַמלען פיל מתפּללים. אַז עס איז פאַרגעקומען אַ חתונה ביי אַ ישובניק האָט ער איינגעלאַדן די איבעריקע שכנים ישובניקעס. שבת און יום־טובים איז מען געגאַנגען באַזוכן איינער דעם צווייטן. קיין כּיבוד האָט ניט אויסגעפעלט און מ׳פלעגט גאַנץ גוט פאַרברענגען.

אונדזערע נאענטסטע שכנים זיינען געווען, ווי שוין דערמאנט, יעקב דער שוואק־פאליער, אלתר דער וואייקאווצער, וועלווול דער קורגאנער און פיל אנדערע.

אן אנגעזעענער ישובניק איז געווען לייזער דער ריבאקיער, נאר ער פלעגט צו אונדזער מנין אין קרעטשמע ניט קומען, כאטש ער האט געווויינט ניט ווייט. לייזער איז געווען זייער א פרומער יד און א גרויסער לערנער. א גאנץ יאר האט ער געלערנט און געדאוונט ביחידות. נאר אויף ימים נוראים איז ער געפארן מיט דער גאנצער משפחה אין שטעטל אריין.

לייזער דער ריבאקיער האט אפגעהיטן אלע מצוות און דינים. ביי אים אין הויפל פלעגט שבת אלץ רוען: דער קנעכט, די דינסט און דאס פערד.

די ישובניקעס זיינען געווען פארבונדן מיט וואסילישאק. אלע הצטרכותן האבן זיי אייגנקויפט אין שטעטל. איז, חלילה, איינער געשטארבן, האט מען אים געבראכט צו קבורת ישראל אויפן שטעטלשן בית־עולם. צו א חתונה פלעגט מען ברענגען די חופה, און דער שטעטלשער רב אדער שמש פלעגן מסדר קדושין זיין. די ישובניקעס פלעגן נעמען וואסילישקער מלמדים צו לערנען יידישקייט זיינרע קינדער. אלע דינסטיק זענען זיך די ישובניקעס צונויפגעפארן אין שטעטל אויפן מארק־טאג. דינסטיק, אין דער וואך פון חנוכה, פלעגט דער חזן ספעציעל בענטשן אין שול חנוכה־ליכטלעך, כדי די ישובניקעס זאלן הערן און הנאה האבן. די ישובניקעס האבן געגעבן מיט א ברייטע האנט צדקה פאר רעליגיעזע צוועקן און נויטווענדיקע יידן. הגם זיי האבן אויסערלעך, אין זייערע גרויסע שטיוואליעס און גראבע פעלצן, אויסגעזען צו זיין פארגרעבט, זיינען זיי געווען גוטע יידן, מיט וואראעמע יידישע הערצער.

שרה גיטל באיארסקי (בייער)

יום־טוב ביי א ישובניק

ארום וואסילישאק האבן געלעבט א סך ישובניקעס. די שטעטלשע יוגנט האט זיך געחברט מיט זייערע קינדער. שבתים און יום־טובים פלעגט מען אפט באזוכן איינער דעם צווייטן.

מ׳האט ספעציעל געמאכט אן ערב, כדי מ׳זאל קענען איבערגיין דעם תחום שבת. לשם מער זיכערקייט, פלעגט מען אויסליידיקן די קעשענעס און ארומבינדן די העלזער מיט די נאז־טיכלעך. טייל זין און טעכטער פון די ישובניקעס זיינען געווען חברים אין די וואסילישקער ציוניסטישע יוגנט־ארגאניזאציעס.

אין א שבועות זיינען מיר, א גרופע חברים פון החלוץ הפועל־המזרחי, ארויס אויף א שפאציר אין דארף לעביאטקי. דארט האט געווויינט א ישובניק, יאנטשוק, מיר האבן געוואלט באזוכן זיין טאכטער, וואס האט אויך געהערט צום החלוץ.

מ׳האט אונדז זייער שיין אויפגענומען און מכבד געווען מיט בלינצעס, פוטער, קעז, קאלטע בורעקעס און שטשאוו.

מיר האבן פארבראכט א פאר שעה אין דער שיינער אומגעגנט און זיך געקליבן שוין צו גיין אהיים.

די טאכטער פון ישובניק האט אונדז פארטרויט א סוד, אז, ביי זיי אין אויוון שטייט נאך א קארטאפל־טייגעכץ.

מיר זיינען צוריק אריין אין ישובניקס הויז און געבעטן דעם טייגעכץ.

דער ישובניק האט גוט געוווסט, וואס פאר א סוף דער טייגעכץ וועט האבן, אז ער וועט ארייגפאלן אין אונדזערע הענט, האט ער צו אונדז אזוי געזאגט:

— קינדערלעך, גייט זיך אהיים, עס דערנעענטערט זיך א שווארצע כמארע, ס׳וועט באלד זיין א שלאקס־רעגן.

אויף דעם האבן מיר געענטפערט:

— מיר וועלן ניט אוועקגיין, ביז וואנען מיר וועלן ניט פארזוכן דעם טייגעכץ. מירן באדיי זיך אויסווייקן אין רעגן.

דער סוף איז געווען: דעם טייגעכץ האבן מיר אויפגעגעסן און זיינען אנגעקומען אהיים טרוקענע....

ראובן מארדוכאוויטש

וואסילישקער מוזיקאנטן

יידישע שוסטער זיינען געווען אין אלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן אבער נאר וואסילישאק איז געבענטשט געווען מיט יידישע שוסטער־מוזיקאנטן.

גאנצע שוסטער־פאמיליעס, טאטעס און זין, האבן געשפילט, יעדער אויף זיין אינסטרומענט. טייל פון זיי האבן זיך אויסגעלערנט שפילן נאך אין דער צארישער ארמיי.

וען ס׳האבן זיך אין א סתם וואכיקן טאג צעטראגן איבערן שטעטל הילכיקע מוזיק־קלאנגען, האט מען שוין געוווסט, אז דאס האבן די שוסטערס אוועקגעלייגט אין א זייט די אלן און דראטועס און שפילן פון הנאה־וועגן, אדער זיי מאכן א רעפעטיציע.

אין משך פון אלע יארן האט אין וואסילישאק עקזיסטירט אן ארקעסטער, וועמענס מוזיקאנטן עס זיינען געווען בלויז שוסטערס.

די מוזיקאנטן האבן מערסטנטייל ניט געקענט קיין נאטן. זיי זיינען אבער געבענטשט געווען מיט א מוזיקאלישן חוש און מיט ליבע צו מוזיק.

געשפילט האבן זיי מיט גרויס טעמפעראמענט און ארייגעבראכט פיל לעבן אין שטעטל. זייער שפילן האט באשיינט אלע שטעטלשע שמחות.

דער טאן־געבער און קאפעלמייסטער, יאנקל דער קאזאק, האט אליין געשפילט אויף א קלארנעט.

זיין עלטסטער זון, משהקע, האט געשפילט קארנעט. בעתן שפילן פלעגט ער זיך שטארק צעלאזן אויף די העכסטע טענער פון זיין אינסטרומענט.

דער צווייטער זון, ניסקע, האט געשפילט באריטאן. ניסקע איז געווען א סענטימענטאלער שפילער, אויף אים האט זיך באזירט דער גאנצער ארקעסטער.

די איבעריקע פינף קינדער פון יאנקל דעם קאזאק האבן אלע געשפילט אויף אלטן און פויקן. אפילו א טאכטער האט געשפילט אויף א פייקל.

א קאנטיקן צושטייער האבן צוגעטראגן: שלמה־שייע דער שוסטער (דאלינסקי) מיט ביידע זין, מיט זייערע פידלען; מיכל דער צימבלער מיט דער באנדורע און מאטקע קאלעטשויע אויפן פויק.

דער רעפערטואר פון שוסטער־ארקעסטער איז געווען א באגרענעצטער און א סטאבילער, דאך האט דער רעפערטואר געקלעקט פאר די היימישע שטעטלשע שמחות.

ביז דער אנטשטייונג פון פייערלעשער־ארקעסטער איז דער שוסטער־ארקעסטער געווען דער איינציקער אין דער נאענטער אומגעגנט. מען פלעגט זיי אינלאדן אויף פריצישע בעלער און אויף דארפישע חתונות און זאבאווסע.. ניט איינמאל האבן די שוסטער־מוזיקאנטן באגלייט א גוישע כלה מיט א יידישן ניגון.

אלע פוילישע פאראדן, דעם 3־טן מאי, א. א. זיינען פארגעקומען אונטער די קלאנגען פון די יידישע מוזיקאנטן.

אין יאר 1931 האט זיך ארגאניזירט אן ארקעסטער ביי די פייערלעשער. די הויפט־שפילער אין נייעם ארקעסטער זיינען געווען יאנקל דעם קאזאקס זין ניסקע און משהקע. אויך די איבעריקע מוזיקאנטן זיינען געווען יידן.

די זין האבן פארגעזעצט די מוזיקאלישע טראדיציע פון זייערע עלטערן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די דייטשע מערדער האבן אומגעבראכט די וואסילישקער יידן און צוזאמען מיט זיי — די אייגנארטיקע קלעזמער.

יוסף באיארסקי (בייער)

די „פאזשארנע קאמאנדע"

איינע פון די וויכטיקסטע אינסטיטוציעס אין וואסילישאק איז געווען די „פא־זשארנע קאמאנדע". צו דער דאזיקער אינסטיטוציע האבן געהערט בלויז יידישע בחורים.

די פאזשארניקעס האבן געטראגן ספעציעלע מונדירן און בלאנקנדע „קאסקעס" אויף די קעפ. זיי פלעגן זייער אפט איינארדענען „טרעוואגעס". יעדער אלארם איז געווען א געשעעניש אין שטעטל און א גרויסע שמחה פאר די קינדער.

אין די פוילישע נאציאנאלע יום־טובים פלעגן זיי מארשירן אין פאראד אויסגע־פוצט אין די מונדירן.

אין „סאריי" זיינען שטענדיק געשטאנען פולע פעסלעך מיט וואסער. אז ס'איז אויסגעבראכן א שריפה, האבן די, וואס האבן געהאט פערד, געמוזט, לויט א געוויסער ריי, גלייך צושטעלן די פערד צום „סאריי" פון דער פאזשארנע קאמאנדע.

נישט איינמאל פלעגט טרעפן, אז ביז וואנען מ'האט איינגעשפאנט די פערד און פונאנדערגעוויקלט די קישקעס, איז שוין די הילצערנע שטוב פון לאנג געווען אפגע־ברענט...

די לעצטע יאָרן זיינען שוין געווען מאָטאָר־פּאָמפּעס, וואָס האָבן פּיל געהאָלפן ביים לעשן שריפות.

יעדעס יאָר פּלעגט פּאָרקומען אין שטשוטשין אַ קאָנקורס פון די פּאָזשאָרנע קאָמאַנדעס אין גאַנצן פּאָוויאַט.

די פּאָזשאַרניקעס

די וואַסילישקער פּאָזשאַרנע קאָמאַנדע פלעגט זיך שטענדיק אויסצייכענען און באַקומען פּאָרשידענע מעדאַלן.

אין משך פון לאַנגע יאָר איז דער פירער פון דער פּאָזשאַרנע קאָמאַנדע געווען אברהם פּאָטשטער.

אברהם (אבע) קאָפּעלמאַן

שריפות אין שטעטל

שריפות אין וואַסילישאַק זיינען געווען אַ גאַנץ אָפּטע דערשיינונג. די קליינע הילצערנע הייזעלעך, די ענגע געסלעך פלעגן לייכט איבערטראָגן דאָס פּייער פון איין פּלאַץ אויפן צווייטן.

די ערשטע גרויסע שריפה איז געווען אין יאָר 1902. זי איז אויסגעבראָכן ראש־השנה, וועז אַלע יידן זיינען געווען אין די בתי־מדרשים.

די שריפה האָט זיך אָנגעהויבן פון אַרטשיק קראָסנערס הויז. ס׳האָט דאָן אָפּגע־ברענט די רעכטע זייט פון ווילנער גאַס ביז דער „אוטשילישטשע".

אַ צווייטע גרויסע שריפה איז געווען אין פרילינג 1914. דאָס פייער איז אויסגעבראָכן אין מאיר שבח"ס (וועזאָווסקי) הויז.

ס'האָבן דאָן אָפגעברענט די בתי־מדרשים, די מיעשטשאַנסקע־גאַס און דער גרעסטער טייל פונעם שטעטל.

אין יאָר 1922 האָט זיך אָנגעצונדן די ווינט־מיל. די פליגלען האָבן, מיט דער הילף פון ווינט, אַריבערגעטראָגן דאָס פייער אין שטעטל אַריין. אַ טייל פון דער ווילנער גאַס איז דאָן געפאַלן אַ קרבן פון דער שריפה.

אין יאָר 1936 האָט אַ קריסטלעכער קרעמער קאַלינקעוויטש, וואָס האָט געהאַט אַ קראָם צווישן די יידישע קראָמען, אונטערגעצונדן זיין קראָם. עס זיינען דאָן אָפגעברענט געוואָרן איבער פערציק יידישע קראָמען. דער גאַנצער יידישער האַנדל־צענטער איז אַוועק מיטן רויך.

דער קריסטלעכער קרעמער איז אַרעסטירט געוואָרן. מ'האָט אים באַשולדיקט אין אונטערצינדן די קראָם, כדי צו באַקומען „סטראַכאָווקע" (פאַרזיכערונגס־געלט).

אַ פאָלקס־ווערטל זאָגט: „נאָר אַ שריפה ווערט מען רייך". נאָך יעדער שריפה פלעגט מען אָנהייבן אויפסניי צו בויען. מ'פלעגט אויפשטעלן שענערע הייזער און גרעסערע קראָמען. טייל מיט די אַסעקוראַציע־געלטער און טייל — מיט דער הילף פון קרובים פון אָמעריקע.

שרה גיטל בייער און עטל קראַוויץ

דראַמאַטישע קרייזן

וואָסילישאָק האָט ליב געהאַט צו זען טעאַטער און — צו שפילן טעאַטער.

די דראַמאַטישע קרייזן האָבן געהאַט זייערע טראַדיציעס, זייערע „פּרימאַדאָנעס" און „סטאַרן"...

עס זיינען געווען גאַנצע פאַמיליעס מיט אַרטיסטישע פעאיקייטן. יינגערע שוועסטער זיינען אָפט געגאַנגען אין די אַרטיסטישע וועגן פון זייערע עלטערע שוועסטער.

מיט אַזעלכע אַרטיסטישע פעאיקייטן איז געבענטשט געוואָרן די פאַמיליע וואָלאָטשינסקי. איינע פון די ערשטע פעאיקסטע אַרטיסטקעס אין וואָסילישאָק איז געווען העניע וואָלאָטשינסקי. העניע האָט זיך אויסגעצייכנט אויף פאַרשידענע געביטן פון געזעלשאַפטלעכן לעבן. ספּעציעל האָט זי זיך אויסגעצייכנט אויף דער ביגע, מיט איר גרויסן טאַלאַנט און מיט אַן ערנסטן קינסטלערישן צוגאַנג צו יעדער ראָל, וואָס זי האָט אויסגעפירט. נאָך איר פריצייטיקן טויט, האָבן אירע צוויי יינגערע שוועסטער, סאָניע און ליזע פאַרגעזעצט די אַרבעט.

דער פעלדשער ר' אהרן וואָלאָטשינסקי האָט אַרויסגעוויזן פיל אינטערעס פאַר דער טעטיקייט פון דראַמאַטישן קרייז און ביי אים אין שטוב זיינען פאַרגעקומען די רעפּעטיציעס.

דער ערשטער דראַמאַטישער קרייז האָט זיך געגרינדעט אין יאָר 1918.

אין די יאָרן 26 — 1923 איז געווען טעטיק אַ צווייטער דראַמאַטישער קרייז, אַ המשך פון פריערדיקן.

צו דער צווייטער פּלעיאַדע אַרטיסטן האָבן געהערט: דאָרע זלאָטניק (בערקאָוויטש), אַלטע באָיאַרסקי, פרידל באָיאַרסקי, אַראָנטשיק דער פריזירער און אַנדערע. די נייע אַרטיסטן, צוזאַמען מיט אַ טייל אַרטיסטן פון פריערדיקן דראַמאַטישן קרייז, האָבן פאָרגעזעצט די וואָסילישקער טראַדיציע פון שפּילן טעאַטער.

דער צווייטער דראַמ-קרייז האָט געשפּילט אין סאָראַי פון פאָשאָרנע.

פאַר יעדער פאָרשטעלונג האָט מען פון סאָראַי אַרויסגענומען אַלע פעסלעך און פאָמפעס. דאָס פובליקום איז געזעסן אויף לאַנגע „בענק" — ברעטער אויסגעלייגטע

די דראַמאַטישע סעקציע.

אויף פעסער.. די בענק פלעגן ביי יעדער באָווענונג לאָזן הערן אַ קרעכץ, אַ זיפץ. וועג אַ פאָרנטיקער צושויער האָט פאָרשטעלט דעם הינטערשטן צוקוקער, פלעגט מען זיך אויפשטעלן. טיילמאָל פלעגט דאָס פובליקום זען די גאַנצע פאָרשטעלונג שטייענדיקערהייט. די קינדער און יונגווארג, וואָס האָבן ניט געהאָט דאָס פאָרגעניגן צו זיין אינעוויניק, האָבן זיך געדראָפּעט אויף די וועגט פון פאָשאָרנע סאָראַי, און געקוקט דורך די שפאָרעס. אַנדערע האָבן זיך באַנוגנט מיטן פאָרגעניגן פון סתם וואָרפן שטיינער אין די הילצערנע טירן און אויפן דאַך פון סאָראַי.

אין פאַל פון אַ שריפה אין שטעטל, בעת דער פאָרשטעלונג, האָט מען זיך פאַרזיכערט אויף אַזאַ אופן: די יעניקע, וואָס האָבן געהאָט „דעזשורסטוואָ" מיט זייערע פערד דעם אָוונט, האָבן באַקומען אומזיסטע בילעטן צו דער פאָרשטעלונג.

דער פאָשאָרנער זאַל איז געווען ארעם, די קורטינע אויף דער בינע, פלעגט מען פאַרציען מיט די הענט, דאַך האָט דער עולם שטאַרק הנאה געהאַט פון די פאָרשטעלונגען. מ'האָט האַרציק געלאַכט פון קאָמישע טיפן אַדער סיטואַציעס, און געלאָזן אַ טרער צוזעענדיק די ליידן פון אַן אָרעמער יתומה, אַדער פון אַן אַנדערן טראַגישן העלד.

אזוי זיינען פארבייַ יאָרן.

געווען אַ „פרימאדאנעס" האבן חתונה געהאט, געוואָרן מאמעס, אנדערע האבן עמיגרירט אין ווייטע לענדער.

מענער „סטאַרן" זיינען געוואָרן מטופל מיט קינדער. די קעפ פארנומען מיט דאגות פרנסה. דור הולך ודור בא. נייע, יונגע, טאַלאַנטפולע כוחות האבן זיך באַוויזן אויף דער וואַסילישקער בינע.

דער לעצטער דראַמאַטישער קרייז האָט עקזיסטירט אין די יאָרן 39 — 1927, ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אַ בילד פון דער פאַרשטעלונג „ליאָווקע מאַלאַדיעץ"

די הויפט אַרטיסטן זיינען געווען:

ליזע וואָלאָטשינסקי (פרימאַדאָנע), טשערנע באַיאַרסקי, העסיע איטקע גלעמ־באָצקי, ראָזע מעדלינסקי, חייקע דאָלינסקי, חנה גאָלוב, חיהלע קראָוויץ, דאָרע מא־שעווסקי, יידל וואָלאָפיאַנסקי, הערמאַן סענדיק, מאָטל באַס (סופלאָר), מיפעלאָוו, יוסף שווצקי, ישראל גאָרדאָן, יהודה קאָפעלמאַן, שמואל מאַשעווסקי, יעקב גלעמבאָצקי און יצחק פינקלשטיין.

דער לעצטער דראַמאַטישער קרייז איז געווען זייער טעטיק און געשטעלט פיל פאַרשטעלונגען.

ס'איז כדאי צו דערמאָנען פאָלגנדע פאַרשטעלונגען: „ציפקע פייער", „די רומע־נישע חתונה", „דאָס גרויסע געווינס", „ליאָווקע מאָלאָדיעץ", „מלחמה קרבנות", „כינקע פינקע".

די שענסטע פאַרשטעלונג, וואָס דער דראַמאַטישער קרייז האָט געגעבן, איז געווען אַנסקיס „דיבוק". לאַנגע חדשים האָט מען אין וואַסילישאָק געזונגען די פאָפולערע דיבוק־ניגונים.

אַ טייל פֿאַרשטעלונגען זיינען פֿאַרגעקומען אין אַ ספּעציעלן זאַל ביי די ברידער קולוואַרסקי. אַלע מוזיקאַלישע פּיעסן זיינען געווען באַגלייט דורך אַ כאָר, אונטער דער אַנפירונג פון יאַנקעלע גלעמבאָצקי.

די משפּחה גלעמבאָצקי איז בכלל געבענטשט געווען מיט מוזיקאַלישע טאַלאַנטן. שיינע שטימען און אַרטיסטישע פּעיקייטן. פיל פון דער טאַלאַנטפולער משפּחה האָבן אַנטייל גענומען אַלס שפּילער אין דראַמאַטישע קרייז און אַלס סאָליסטן אין כאָר.

דאָס האַרץ און נשמה פון דראַמאַטישן קרייז איז געווען דער רעזשיסער יצחק פּינקלשטיין. אַליין אַ שניידער פון פּאַך, איז ער גרייט געווען צו יעדער צייט אַוועקצולייגן אַן אַ זייט די נאָדל־פּאָדים און זיך פֿאַרנעמען מיט רעזשיסירן און שטעלן טעאַטער. ער איז געווען אַ פּעאיקער אַרטיסט, — געקענט שפּילן סיי טראַגישע און סיי קאָמישע ראָלן.

אויף אַ קורצער צייט איז יצחק פּינקלשטיין אַרויסגעפֿאָרן קיין אורוגוויי. דאָס שטעטל איז פֿאַרבליבן ווי פֿאַריתומט. נאָך אַ יאָר זיין אין דער פרעמד, האָט זיך פּינקלשטיין אומגעקערט קיין וואַסילישאָק. דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך געפרייט מיט זיין צוריקקום. דאָס טעאַטער האָט ווידער אויפגעלעבט.

די הכנסות פון די פֿאַרשטעלונגען זיינען שטענדיק געגאַנגען אויף פֿאַרשידענע פילאַנטראָפּישע און קולטורעלע צוועקן. די לעצטע יאָרן זיינען אַלע הכנסות געווען געווידמעט פֿאַר דער „תרבות־שול". די וואַסילישקער אַרטיסטן פלעגן פון צייט צו צייט אַרויספֿאָרן אויף גאַסטראָלן אין די נאָענטסטע שטעטלעך ווו זיי האָבן געהאַט גרויס דערפֿאָלג.

אין משך פון לאַנגע יאָרן האָבן איינפֿאַכע פֿאָלקס־מענטשן געפֿלעגט די יידישע בינע־קונסט. מיט באַגרענעצטע מעגלעכקייטן און באַשיידענע מיטלען האָבן וואַסילישקער אַרטיסטן אַ שיינע קולטור־אינסטיטוציע, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „דראַמאַטישער קרייז".

צפירה און חיה

„מכירת יוסף"־שפּיל

אין די ערשטע יאָרן האָט די תרבות־שול געאַרבעט מיט גרויסע דעפּיציטן. צוליב דעם האָט דער עלטערן־קאָמיטעט באַשלאָסן, אַז די עלטערן גופא זאָלן געבן אַ פֿאַרשטעלונג לטובת דער שול.

די הויפּט־איניציאַטאָרן זיינען געווען: שלמה־זלמן פּופקאָ, ישראל שאַפּיראָ, אברהם באָיאַרסקי, אברהם קולוואַרסקי, קריינע גאָרדאָן, יעקב גאָרדאָן, שרה־גיטל באָיאַרסקי און נאָך אַנדערע.

נאָך לאַנגע ויכוחים האָט מען באַשלאָסן אויפצופירן „מכירת־יוסף". געערעדט און געטאָן: מ'האָט פֿאַנאַנדערגעטיילט די ראָלן צווישן די עלטערן און אַנגעהויבן די צוגרייטונגען.

און דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ס׳איז נישט געווען ווער עס זאָל שפילן די ראָל פון יוסף־הצדיק. מ׳האָט געזוכט און געפונען אַ... מיידל — סאָניע רעמז.

די רעפּעטיציעס האָבן געדויערט לאַנגע חדשים. פאַרנומענע מענטשן, טאַטעס פון קינדער, האָבן געווידמעט עטלעכע אָוונטן אין וואָך אויף די רעפּעטיציעס.

ישראל שאַפּירא האָט געשפּילט די ראָל פון טערק (ישמעאל). אברהם באַיאַרסקי האָט געלערנט, ווי צו רייַדן טערקיש (באַרילדע, לאַכומכע, קאַציפּער).

די פאַרשטעלונג איז פאַרגעקומען אין סאַראַי פון פאָאזשאַרנע און האָט שטאַרק אויסגענומען ביים פובליקום.

מיט גרויס שפּאַנונג האָבן די צושויער נאָכגעפאָלגט די אַקציע, מיט טיפן צער האָט מען זיך צוגעקוקט, ווי די ברידער וואַרפן אַריין יוסף אין גרוב.

וועז יוסף הצדיק האָט געזונגען פון גרוב־אַרויס „שלאָנגען און עקדישן פאַר־מאַכט אייער מונד, איך בין אברהם אבינוס אַן אייניקל, יאַנקעוו אבינוס אַ קינד", האָבן די וויבער זיך שטאַרק צעווייַנט.

מ׳האָט איינגעלאַדן די „אַרטיסטן" צו געבן די זעלבע פאַרשטעלונג אין די אַרו־מיקע שטעטלעך, אָבער זיי זיינען נישט געפאָרן.

לאַנגע וואָכן האָבן אין די וואַסילישקער הייזלעך און געסלעך געקלונגען די האַרציקע לידער פון יוספן און זיינע ברידער.

א. ב.

א קאפיטל יידישע קהילה

דער ערשטער לאָקאַל פון דער יידישער קהילה, האָט זיך געפונען אין שול־הויף געסל, ביי ר׳ נחמן גאָרדאָן ז״ל אין הויז.

געווען איז עס אין יאָר 1930, וועז ס׳איז אָנגעקומען דער רעגירונגס־דעקרעט, וועלכער באָפולמעכטיקט די יידישע איינווינער פון שטעטל אויסצוקלויבן די מיטגלי־דער צו דער קהילה און איבערשיקן די רשימה צום סטאַראָסטוווע, צום באַשטעטיקן.

אַן דערפאַרונג און אַן וועלכע נישט איז מסורת, זינט לאַנגע יאָרן אַן אַ סווווערענער פאָרם, איז פאַרשטייט זיך, אַ ביסל שווער געווען פאַרצושטעלן זיך אַזאַ זאַך. מיט אייַ־מאָל — מיטגלידער פון אַ לעגאַלער קהילה, אונטער דער שטרענגער קאָנטראָל פון די מאַכט־אָרגאַנען — שטענדיק אויסצופירן דירעקטיוון — און טראָץ דעם זיך פילן אַ ביסל „מעשה בעל־הבית".

די דאָזיקע אינסטיטוציע האָט געהאַט אַירע קלאָרע פליכטן: צו זיין דער יידישער פאָרשטייער פאַר דער מאַכט, דאָס מיינט, אַז אַלע פראָבלעמען פון דער יידישער באַפעל־קערונג זאָלן ווערן קאָנצענטרירט אויף איין אָרט, כדי צו קענען געבן אויף זיי אַ גע־העריקע לייזונג.

מען דאַרף אָבער זאָגן, אַז די הויפּט־אַרבעט איז געווען צו פאַרזיכערן דעם נייטיקן בודזשעט אויף צו קענען אויסצאָלן די חודשלעכע פּענסיע דעם רב, די שוחטים, דעם חזן און אַנדערע קהלהשע אָנגעשטעלטע..

מען קען נישט זאגן, אז עס איז געווען א חסרון צו באשטימען א סטאבילן געהאלט פאר די אויבנדערמאנטע כלל־טוער. אפילו צוליב דעם אליין שיינט צו זיין בארעכטיקט דאס אויפשטעלן א יידישע קהילה — א פאקטאר, וועלכער פארשפארט קאנקורענץ פון שוחטים, טענות פון א רב, אז ער האט ניט קיין פרנסה, אדער מעשה חרטות פון א חזן אא"וו.

דוכט זיך, א גאנץ פאזיטיווע וועגדונג פון דער רעגירונג צו געבן דאס יידישע לעבן אן איינגעארדנטער פארם.

די שווערקייטן זיינען נאר באשטאנען אין צונויפקלייבן די נויטיקע סומעס אויף צו פארזיכערן א נארמאלע טעטיקייט. און עס איז ניט געווען אזוי גרינג ארויפצולייגן שטייערן אויף דער יידישער באפעלקערונג ביי דער שווערער עקאנאמישער לאגע, אין וועלכער די יידישע באפעלקערונג האט זיך דאן געפונען.

קיין ברירה איז אבער ניט געווען און מען איז צוגעטראטן צו קלייבן די פינף מיט־גלידער און א פרעזעס.

צו דעם צווק האבן זיך א גרויסע צאל יידן צונויפגעקליבן אין גרויסן בית־המדרש און ס׳זיינען אויסגעוויילט געווארן:

פרעזעס: אברהם קולוואַרסקי, מיטגלידער: ר׳ איטשע סענאלאוויטש, יעקב קאופמאן, אברהם גארדאן זכרונם לברכה און לייזער קושניער יבל״א.

דער פינפטער מיטגליד איז געווען ר׳ ישראל גינזבורג פון נאווידוואר, וועלכע האט געהערט צו דער וואסילישקער קהילה.

סעקרעטאר איז געווען: אברהם באיארסקי ז״ל.

יידן זיינען דאך, ווי באוווסט, אן עם חכם ונבון, איז האט דען געהאט א גרויסע באַ־דייטונג פאר די דאזארעס צוצופאסן זיך צו זייער אמט? און טאקע בליץ־שנעל זיינען אלע אריין אין דער הויט ווי אלטע דערפארענע קהילה־לייט.

קען זיין, אז די וואסילישקער יידן האבן דערוואַרט פון די אויסדערוויילטע זייער א סך, אבער שנעל זיינען אלע אינפארמירט געווארן דורך מעלדונגען אין די בתי־מדרשים ביים דאוונען, אז פון איצט אן הייבט זיך אן א נייע תקופה, און דער עולם ווערט שטרענג אויפגעפאדערט אויסצופירן די נייע פארארדענונגען, וועלכע גייען אריין אין קראפט.

שוין ביי דער ערשטער זיצונג זיינען רעזומירט געווארן די אופנים פון ארויפלייגן א געוויסן אפצאל אויף די בעלי־בתים. אבער דער עיקר־קוואל פון הכנסה איז געווען פון דער שחיטה. ס׳זיינען באשטימט געווארן פרייזן פאר יעדן עוף, אדער בהמה און געוני קאנטראלירט אויב מען מאכט ניט קיין עקיפת חוק.

ביסלעכווייז האט זיך סיי די באפעלקערונג און סיי די קהילה־מיטגלידער צוגעווויגט צו דער ווירקלעכקייט.

אייגנטלעך איז דאך עס ניט געווען קיין אויסנאם בלויז פאר וואסילישאק אליין. פארקערט: מען האט נאכגעטאן די ביישפילן פון די אנדערע שטעטלעך, דאס האט באווירקט וואס מער צו שאפן און מער צו לייסטן פארן צבור. מיט דער צייט איז טאקע די יידישע קהילה געווארן דער פאקטישער רעגולאטאר פון געזעלשאפטלעכער טעטיקייט.

ביסלעכווייז איז מען ארויסגעקראכן פון דעם שמאלן הויף און ווייטערדיקע ארבעט האט אנגענומען ברייטערע פארמען.

די קהילה האט זיך ניט מער פארנומען מיט בלויז גשמיותדיקע זאכן, דאס הייסט: זארגן בלויז פארן בודזשעט, נאר אויסגעשפרייט א ברייטע נעץ איבער דעם רוחניותדיקן

שטח, וואס האָט געוואָרט אויף אַ יד מושיעה. אונטער אירע פליגל זיינען אַרונטערגענומען געווארן די שולן און די אחריות פאַר פּעדאַגאָגישע כוחות.

ווי אַ נאַרמאַלע דערשיינונג איז געווען דאָס, וואָס ניט איינמאָל פּלעגן פאַרקומען קאַנפליקטן צווישן די מיטגלידער, וואָס האָבן אָנגעהויבן פאַרצושטעלן מיט זיך אַ גע־ וויסע פאַרטיי. פון פאָליטישן קאַמף איז מען אויך ניט פריי געווען. דאָס האָט אָבער ניט געלאָזן איינדרעמלען די געפילן, און האָט נאָך מער באַוויגן צו שטענדיקער וואַכזאַמקייט און קאַמף פאַר אַ באַשטימטן ציל.

דאָזאָרעס האָבן זיך געביטן — אויך די פרעזעסן. זאָלן טאָקע דערמאָנט ווערן מיט כבוד און יראה די וועטעראַנען פון דער יידישער קהילה:

אברהם גאָרדאָן, ר׳ זלמן לייב גלאָזער און שמואל גלעמבאָצקי, וועלכער איז געווען דער לעצטער לשושלת הפרעזעסים.

ביי יעדן פון די דערמאָנטע איז אין זייער קאַדענץ געטאָן געוואָרן דאָס מאָקסימאַלסטע פאַר דער אַנטוויקלונג און אויפבוי פון שטעטל.

דער אייניציקער, וואָס האָט זיך ניט געביטן און מיטגעלעבט מיט אַלע שטאַטישע פּראָבלעמען, איז געווען דער סעקרעטאַר אברהם באַיאַרסקי ז״ל. ער האָט אַלץ געטאָן, ווי וויייט מעגלעך, פאַר דער פאַרלייכטערונג און אַנטוויקלונג, פאַר צוזאַמענשטעלן דעם עולם אין איין איינהייטלעכער גאַנצקייט; צו ליקווידירן ביז צום מינימום לאָקאַלע מיספאַרשטענדעניש און אויפצוהייבן די קהילה צו דער געהעריקער מדרגה, ווי ס׳פאַסט פאַר אַ פאַרשטייערשאַפט פון יידישן לעבן אין שטעטל.

אברהם באַיאַרסקי איז מיטגעגאַנגען מיט די אַלע פּראָבלעמען פון דער קהילה — פון איר אויפקום ביז איר אומקום.

א. ב. י.

א חתונה אין שטעטל

אַ חתונה אין שטעטל איז געווען אַ גרויסע געשעעניש. דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך באַטייליקט אין דער שמחה. מחותנים, פריינד, שכנים, חברטעס פון דער כלה, חברים פון חתן — אַלץ האָט זיך געגרייט צו דער געשעעניש. די חופה פלעגט מערסטנטייל זיין פריטיק פאַרנאַכט. די כלה, אויסגעפוצט אין אַ וויים קלייד מיט אַ גירלאַנדע, פלעגט זיצן אויף אַ הויכן פאָטעל, אַרומגערינגלט מיט אירע נאָענטסטע פריינד און חברטעס. דאָ פלעגט דער בדחן „באַזעצן״ די כלה.

אין אַ דערבייאיקער שטוב פלעגט זיצן דער חתן אַרומגערינגלט מיט מחותנים און מענער. אין קעגנוואָרט פון רב און חזן פלעגט מען שרייבן די כתובה. דעם חתן פלעגט מען ברענגען באַדעקן די כלה און דאָן פלעגט מען פירן חתן־כלה, יעדן באַ־ זונדער, איבערן גאַנצן שטעטל צו דער חופה צווישן ביידע בתי־מדרשים.

בראש איז געגאַנגען יאַנקל דעם קאָזאַקס אַרקעסטער און געשפּילט פריילעכע חתונה־מאַרשן. מאָטקע קאַלעטשויע האָט געפויקט און איבערן גאַנצן שטעטל האָט זיך געהערט די פריילעכע מוזיק. אַלט און יונג האָבן באַגלייט חתן־כלה. ווינטער פלעגט מען באַוואָרפן חתן־כלה מיט „קולקעס״ (שניי־קוילן).

פרייטיק צו נאַכט, נאָך דער חופה, פלעגט מען מאַכן פאַר די נאָענטסטע מחותנים אַ רייכע וועטשערע. ,שבת אין דער פרי האָבן די פרויען געפירט די כלה אין שול אַריין.

נאָכן דאָוונען האָט מען געמאַכט אַ „רומפל", מ׳פלעגט מאַכן אַ לעקעך און בראָנפן. דאָן האָט מען דערלאַנגט אַ פעטן טשאָלנט מיט קישקע און פאַרשיידענע קוגלען: אַ לאָקשן־קוגל און אַן אויפגעלייגטן קוגל געפילט מיט פרוכט. יעדע סעודה האָט מען פאַרענדיקט מיט אַ בענטשן במזומן.

בעת די שלוש־סעודות האָט מען געפראָוועט שבע־ברכות: מ׳האָט געגעסן און גע־טרונקען, געזאָגט דברי־תורה, געזונגען יידישע ניגונים און זיך משמח געווען.

שבת צו נאַכטס האָט זיך ערשט אָנגעהויבן די אמתע שמחה פאַר דער יוגנט.

ווי נאָר די קלעזמאָרים האָבן אויפגעשפילט אַ פריילעכן גוט־וואָך, פלעגט די יוגנט אָנהייבן זיך צו ווייזן. אונטער די קלאַנגען פון „שוסטער־אַרקעסטער" האָט מען געטאַנצט אַ גאַנצע נאַכט. אָפט פלעגט אויך דער אַלטער דור אַריינגיין אין טאַנצנדן קאָראָהאָד און באַווייזן, וואָס ער קען. אַ זיידע פלעגט זיך לאָזן אין אַ שטורמישן „קאָזאַטשאָק", אַ באָבע פלעגט טאַנצן אַ „שערעלע" און יוגנטלעך קאָקעטירן צו איר אַלטיטשקן אין אַ „ברוגז־טאַנץ".

אַ סך טעג נאָך דער חתונה פלעגן פארשידענע געסט באַזוכן די יונגע פאָר. יעדער האָט געברַאכט אַ מתנה — געלט, אָדער נויטיקע שטוב־זאַכן.

די שטעטלשע אָרעמע־לייט האָבן אויך געגאָסן פון אַ חתונה. זיי פלעגן באַקומען עסן מיט אַ ברייטער האַנט.

לאַנג האָבן אין שטעטל זיך געהערט די אָפּקלאַנגען פון קול־חתן וקול־כלה, קול־ששון וקול־שמחה.

צפירה בערקאָוויטש און יוסף בייער

יום־טובים אין שטעטל

שיין זיינען געווען אַלע יידישע יום־טובים אין שטעטל. אָבער צוויי פון זיי — פסח און סוכות — האָבן זיך ספעציעל איינגעקריצט אין מיין זכרון און איך וועל פרווון, לויט מיינע כוחות, זיי צו שילדערן:

ערב פסח

דער לאַנגער און אומעטיקער ווינטער איז פאַרביי. די זון באַווייזט זיך אָפטער, דער הימל ווערט בלויער און די ערד הייבט־אָן זיך צו באַדעקן מיט גרינס. עס קומט אָן דער שיינער פרילינג און מיט אים — דער ליבער יום־טוב פסח.

אין שטעטל הייבן זיך אָן פיבערהאָפטע הכנות צום יום־טוב. ערשטנס דאַרף מען טראַכטן וועגן מצות. יעדער איינער גיט מיט אַ ברייטער האַנט אויף „מעות־חטים", עס זאָל חס וחלילה קיין ייד ניט בלייבן אָן מצות אויף פסח.

איך געדענק, ווי מיין פאטער, עליו השלום, פלעגט צוזאמען מיט נאך שכנים מאכן א „פאדריאד“: מ׳פלעגט איינלאדן לייזער דעם קוימענקערער זאל אויסריניקן דעם קוימען, וועלווקע טאלעס, דעם וואסער־טרעגער, ער זאל אנטראגן פסחדיק וואסער און עס איז אווען אן ארבעט. ווייבער האבן געקנאטן דאס טייג, מיידלעך האבן געוואלגערט, בחורים האבן געריידלט און געזעצט אין אויוון אריין די שיינע, קיילעכדיקע מצות. אלע האבן זיך באמיט, אז אלץ זאל זיין כשר כדין.

אז מ׳האט זיך שוין באזארגט מיט מצה, ווײן, בורעקעס און שמאלץ, האט מען זיך ערשט גענומען קאלכן די הייזער.

גאנצע טעג האבן זיך געוואלגערט די „בעבעכעס“ נעבן די הייזער. מ׳פלעגט עסן אויפן גאס כדי מ׳זאל חס ושלום, ניט אנטראגן קיין חמץ אין די נאר־וואס אויס־געקאלכטע הייזער. די מיידלעך פלעגן באפוצן די וועגט מיט פארשידענע בילדער און בלומען פון קאלירטן פאפיר.

צוויי טעג פאר פסח פלעגט מען גיין כשרן די כלים נעבן באד. זלמן דער בעדער פלעגט אנהייצן א גרויסן קעסל. אין דעם גרויסן קאכעדיקן קעסל פלעגן וואסילישקער יידן כשרן זייערע אויסגעפוצטע קופערנע לאקן, בראטפאנען, מעדניצעס און פראזשעטענע לעפל־גאפל — אלץ געבונדן אויף א שטריקל און זלמן דער בעדער פלעגט עס אנטונקען דריי מאל אין קאכיקן קעסל.

אויף צומארגנס, ערב פסח, האבן זיך יידן געאיילט צו פארקויפן דעם חמץ און געלאפן פארברענען אים טאקע אין דעם זעלבן קעסל־גרוב ביים באד.

פארנאכט גייט מען אין נייע מלבושים צום דאוונען. פון קינד און קייט שטראלט־אראפ דער יום־טוב.

ביים סדר

אין די סדר־נעכט זיצט מען אויסגעזעצט, משפחותווייז, ארום די יום־טובדיק געדעק־טע טישן. די שכינה רוט אין יעדן ווינקעלע; דאס ווייסע טישטעך פאכלט; די לייכטער בלאנקען; די אנגעצונדענע ליכט שימערירן מיט א ספעציעלער פייערלעכקייט; דער סדר־טיש איז אויסגעשטעלט מיט שיינע בלישטשענדיקע כלים און גוטע מאכלים. דער ווײן פינקלט פון די פלעשער און „קאראפינקעס“; דאס יינגסטע קינד פרעגט די קשיות און איבערן שטעטל צעטראגן זיך די באקאנטע הארציקע ניגונים פון דער הגדה.

פאר די קינדער עפנט זיך דא א נייע וועלט: מען „גנבעט“־ארויס דעם אפיקומן פון אונטערן טאטנס קישן, און דער טאטע מוז אים אויסקויפן פאר עפעס א צוזאג; מען לאזט נישט ארא קיין אויג פון אליהו הנביאס כוס... און — מען ווערט אנטשלאפן ביים טיש מיט א זיסן חלום וועגן אליהו־הנביא....

ערשט צומארגנס, לאזן זיי זיך ארויס אין גאס אריין, כדי צו באווייזן זיך מיט די נייע מלבושימלעך און מען נעמט שפילן אין ניס.

סוכות

גלייך נאך יום כיפור לאזט זיך שוין אין שטעטל פילן דער ערב־סוכות: פון אלע זייטן הערן זיך קלאנגען פון זעגן און האמערס — דאס בויט מען סוכות.

אין בויען די סוכות נעמען א לעבהאפטן אנטייל די קינדער. זיי שלעפן צונויף

פון אַלע עקן ברעטער, טשוועקעס און סכך. יעדערער באַמיט זיך, אַז זיין סוכה זאָל זיין וואָס שענער. אָפּגעפּאַרטיקט זיך מיט די סוכות, באַזאָרגן זיך די בעל־הבתים מיט אתרוגים און גרינע לולבים.

די הייזער זיינען אויסגעפוצט לכבוד יום־טוב — יום־טוב אין שטעטל.

חול־המועד פלעגן אָנפאָרן אין וואָסילישאָק פיל געסט „פרייַזשע" פון פאַרשידענע ארומיקע שטעטלעך. טייל זיינען געקומען צו קרובים סתם פאַרבראַנגען, אַנדערע ווידער, מיטן געדאַנק צו כאַפּן אַ וואָסילישקער חתן, אָבער אַ כלה. אַזעלכע באַזוכן האָבן זיך גאָנץ אָפט פאַרענדיקט מיט שידוכים.

וועג דער איינציקער אויטאָבוס פלעגט אַריינפאָרן אין שטעטל און בלייבן שטיין אין ווילנער גאַס נעבן פלומפּ, פלעגן זיך דאָרט פאַרזאַמלען יונג און אַלט, כדי אָנצוקוקן די „פּריַזשע".

גרויס איז געווען די פרייד אין שמחת־תורה. יידן פלעגן קומען צום רב אליהו איזענבונד ז"ל, און מאַכן אַ לחיים און דאַן פלעגט מען פירן דעם רב מיט גרויס פאַראַד אין שול אַריין.

די שול איז געווען געפּאַקט מיט מענטשן. די קינדער זיינען געגאַנגען מיט אָנגעצונדענע ליכט, אַריינגעשטעלטע אין קאָלירטע פאָנען פון אייגענער אויסאַרבעטונג. אַלע האָבן געזונגען און זיך געפרייט, וועג מ׳האָט געפירט דעם רב צו די הקפות.

אויף צומאָרגנס, שמחת־תורה נאָכן דאָוונען, איז מיין פאָטער ז"ל, וועלכער איז געווען גבאי אין דער ציגעלנער שול, געגאַנגען מיט אַ גרויס לייוונטענעם זעקל, אָנגעפּאַקט מיט צוקערקעס און לעקעך און עס צעטיילט צווישן די קינדער. אַלע דאָוונער פון שול האָט ער איינגעלאדן צו אונדז אין שטוב אויף קדוש. די מתפּללים האָבן געגומען צו גלעזלעך און זיך פריילעך געמאַכט. די שטענדיק ערנסטע, ניכטערע יידן זיינען געווארן בגילופן. געלעכטער, שפּאַס און געזאַנג האָבן פאַרהילכט די יידישע געסלעך.

רבקה מאַיעווסקי־פרידגוט

די ערשטע עליה

אין יאָר 1921 האָבן די „צעירי־ציון" אָרגאַניזירט די ערשטע גרופּע עולים.

אַ גרופּע פון זעקס יוגנטלעכע: שרה און יוסף באַיאַרסקי, אַליהו באַיאַרסקי, זיידל פּייקאָווסקי, משה־אהרן פייגוס און יצחק פּופּקאָ זיינען געווען פון די ערשטע, וואָס זיינען אַרויסגעפאָרן קיין ארץ־ישראל.

מ׳האָט די ערשטע גרופּע חלוצים אַרויסבאַגלייט מיט גרויס פאַראַד ביז הינטערן שטעטל.

בעת די גרופּע איז אָנגעקומען קיין גראָדנע, האָבן זיי זיך דערווווסט, אַז די עליה איז אָפּגעשטעלט געווארן. אַ וואָך צייט האָבן זיי זיך געווואַלגערט מיט די פּעק אין גראָדנע און זיך באַמיט צו פאָרן ווייטער, אָבער אָן דערפאָלג. זיי האָבן זיך געמוזט אומקערן צוריק אַהיים און וואַרטן.

אין עטלעכע חדשים אַרום, וועז ס׳איז באַנייט געוואָרן די עליה, איז פון דער גאַנצער גרופּע עולה געווען נאָר איינער — אליהו באיאַרסקי. (געפינט זיך היינט צו טאָג אין כרכור).

אַנהייב 1923 איז אָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל יוסף באַיאַרסקי, באַשע־צינקע אַלקעניצקי און שמואל דעלאַטיצקי.

אין משך פון די שפעטערדיקע יאָרן זיינען אָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל פיל קלענערע גרופּעס חלוצים, מיטגלידער פון מזרחי און החלוץ.

יוסף און שרה באַיאַרסקי (בייער)

יום כיפור אין וואלד אין יאר 1915

דאָס איז געווען אין יאָר 1915, אין די טעג וועז די דייטשן האָבן געשטורעמט די גראָדנער פעסטונג, און דאָס אָפּטרעטנדיקע רוסישע מיליטער האָט געשטראָמט אויף אַלע וועגן און שטעגן.

איבערן שטעטל וואַסילישאק האָבן זיך זעקס וואָכן נאָכאַנאַנד בייטאָג און בייַ־נאַכט, געצויגן די טראַנספּאָרטן פון דער אָפּטרעטנדיקער רוסישער אַרמיי.

אַזוי ווי אונדזער דירה האָט זיך געפונען צו דער גאָס צו, פלעגן אַ סך מאָל אונדז ביינאַכט אויפוועקן סאָלדאַטן און זיך פרעגן אויף דעם וועג, ווו זיי האָבן געדאַרפט גיין, אַדער פאָרן. און, אַז דאָס מיליטער האָט געדאַרפט נעכטיקן אין שטעטל, זיינען די הייזער געווען באַלאַגערט פון אָפּיצירן און די סאָלדאַטן האָבן געגעכטיקט אונטערן פרייַען הימל.

די יידישע באָפעלקערונג אין אונדזער שטעטל איז געווען צעטומלט און צעשראָקן און האָט נישט געוווסט, וואָס צו טאָן. מען איז געגאַנגען איינער צום אַנדערן זיך עצות־האַלטן, ווי אַזוי צו ראַטעווען זיך, ווייל מען האָט געהערט, אַז ווו די רוסן טרעטן־אָפּ פּאָגראָמירן זיי, שענדן פרויען, מאַכן תל פון אַלעם און צינדן אונטער דאָס שטעטל. דאָס האָט אַנגעווארפן אַ טויט־שרעק אויף אַלעמען. מען האָט אויך געהערט, אַז אַ געוויסע צאָל יידן פון די ישובים זיינען זיך צעלאָפן קיין רוסלאַנד און האָבן איבערגעלאָזן זייער האָב־און־גוטס אויף הפקר. ניט וויסנדיק געווי וואָס מען וועט טאָן און ווו מען וועט פאָרן, האָבן יידן זיך געגומען גרייטן. קרעמער האָבן אַנגעהויבן אויסצולייגן זייערע געשעפטן און באַהאַלטן זייערע סחורות, ווו עס האָט זיך נאָר געלאָזן. מען האָט געפּאַקט אין קאַסטנס און געגראָבן אין די קעלערן פון די קראָמען גריבער און עס באַהאַלטן אונטער דער ערד. עס איז געווען ביי אונדז אַ משפּחה מיטן נאָמען פייגוס, וואָס האָט געהאַט זייער אַ גרויס מאַנופאַקטור־געשעפט. דאָס געשעפט האָט זיך געפונען צוזאַמען מיט דער ווינונג אין אַ גרויסן און שיינעם מויער. אונטערן מויער איז געווען אַ גרויסער פאַרזיכערטער קעלער. אין דעם דאָ־זיקן קעלער האָט די משפּחה צוערשט באַהאַלטן זייער אייגענע סחורות פון קראָם, און אַז עס איז נאָך פאַרבליבן ליידיק פּלאַץ האָבן זיי געלאָזן אַרייַנלייגן ביי זיי אין קעלער זאַכן פון פריינד און סתם מענטשן. נאָכדעם, ווי מען איז פאַרטיק געווארן

מיטן פאַרפאַקן, האָט מען פאַרמויערט די פענצטער, וועלכע זיינען געווען צום גאַס מיט אַלטע צוגעפאַסטע ציגל צום פאַרב פון מויער, און ביים אַריינגאַנג פון קעלער, וואָס האָט זיך געפונען אין ווינונג, האָט מען אַוועקגעשטעלט אַ שטיק שווערע מעבל. עס האָט אויסגעזען, אַז אַ פרעמדער וועט גאָרניט דערקענען, אַז דאָ געפינט זיך אַ קעלער.

ביים ריידן צו אַ רוסישן סאָלדאַט האָט מען געדאַרפט זיין זייער פאָרזיכטיק. זיי האָבן פאַרדעכטיקט די יידן, אַז מען וויל פון זיי פטור ווערן און מען ווארט שוין אויף דער מינוט, די דייטשן זאָלן שוין אַריינקומען. איינער, אַ יייד, וואָס קיין צו גרויסער חכם איז ער ניט געווען, (מען האָט אים טאַקע גערופן משה חכם), איז צוגעגאַנגען צו אַ סאָלדאַט און אים געפרעגט צי די דייטשן זיינען שוין נאָענט? האָט מען אים גלייך אַרעסטירט און פאַרשלעפט ערגעץ ווו אין טיף רוסלאַנד. ווו זיין געביין איז אַהינגעקומען האָט קיינער ניט געווסט.

געווען איז דאָס אום ראש השנה. דער שטאָב און די פאָטרולן האָבן מיטאַמאָל פאַרלאָזן דאָס שטעטל. פון דער פעלד־פאָסט און טעלעגראַף איז קיין זכר ניט פאַר־בליבן. דאָס שפיטאָל פון רויטן־קרייץ איז שוין אויך מער ניט געווען — דאָס שטעטל איז אויסגעליידיקט געוואָרן פון דער רוסישער מאַכט. מען האָט געווסט, אַז די לעצטע רוסישע סאָלדאַטן, וואָס וועלן זיך נאָך באַווייזן, וועלן זיכער אָנמאַכן אַ חורבן. מען האָט פאַרשטאַנען, אַז מען מוז אָנטלויפן פון שטעטל. אָבער ווו צו לויפן האָט קיינער ניט געווסט. עס זיינען ביי אונדז אין שטעטל געווען אַ סך בעלי־עגלות, וואָס האָבן געהאַט פערד און וועגענער. מיין פאָטער ז״ל, וועלכער פלעגט האַנדלען מיט תבואה און געדאַרפט פאָרן צו די פריצים אין די הייפן, האָט שטענדיק געהאַט אַ פערד־און־וואָגן. אַ סך יידן. וואָס האָבן ניט געווסט אין זייער לעבן ווי צוצוגיין צו אַ פערד און ווי אים איינצושפאַנען, האָבן זיך איינגעקויפט פערד־און־וועגענער. און, אַז עס איז אָנגעקומען דער טאָג, וואָס מען האָט שוין געמוזט פאַרלאָזן דאָס שטעטל, האָבן אַלע זיך געמומען גרייטן אין וועג אַריין.

ווי טרויעריק עס איז געווען אויפן האַרצן, האָט זיך געוואָלט לאַכן פון די יידן, וואָס זיינען פלוצלונג געוואָרן בעלי־עגלות.

די קריסטן פון שטעטל, האָבן ניט געוואָלט פאַרלאָזן זייערע היימען. זיי האָבן אויסגעגראָבן גריבער לעבן זייערע הייזער צו באַשיצן זיך דאָרט אין פאַל פון אַ גע־פאָר. יידן אָבער, האָבן געמוזט אָנטלויפן. אָבער ניט אַלע יידן האָבן געהאַט געמוג געלט אויף צו קויפן זיך פערד און וואָגן, זיינען זיי פאַרבליבן אין שטעטל.

אַ טאָג נאָך ראש השנה זיינען אַלע די, וואָס האָבן געהאַט פערד און וואָגן, געווען גרייט אַרויסצופאָרן פון שטעטל. מען האָט פאַרפאַקט מיט זיך אַ ביסל עסנווארג און די נויטיקסטע זאַכן, געמומען די פאַמיליע אין וואָגן אַריין און מען האָט זיך געלאָזט אין וועג אַריין. מען האָט זיך געהאַלטן אַלע צוזאַמען. ווו וועט מען פאָרן, האָט מען נאָך אַלץ ניט געווסט. איז מען אַרויסגעפאָרן אַלע און זיך אָפּגעשטעלט ביים ווינט־מיל. אויסגעשפאַנט די פערד, געלאָזן זיי זיך פיטערן און געקלערט איבערצושטיין דאָרט די נאַכט. פלוצלונג האָבן זיך דערהערט שיסעריין. די פערד האָבן זיך געמומען שטעלן אויף די הינטערשטע פיס, קינדער האָבן אָנגעהויבן צו ווינען, און פרויען פאַרבראַכן מיט די הענט. עס איז געוואָרן אַ שרעקלעכע בהלה. מען האָט געמומען אין איילעניש שפאַנען די פערד און אָנטלויפן, וואָס ווייטער פון שטעטל. מען האָט

זיך געלאזן לויפן אין דער ריכטונג פון אראטישקער וואלד, וואס האט זיך געפונען צווישן וויאַרסט פון שטעטל.

די שיסעריי־ען און קלעפּ פון סנאַראַדן זיינען געווען אזוי שטאַרק, אז די ערד האט זיך געטרייסלט אונטער די פיס. פאַרנדיק פלעגט מען זיך אַלע וויילע אומקערן צו זען, אויב דאס שטעטל ברענט. אבער צו אַלעמענס פּריידּ האט דאס שטעטל ניט געברענט. אז מען איז צוגעקומען צום וואלד, זיינען די שיסעריי־ען שטילער געווארן. אזוי ווי עס איז שוין געווארן נאכט, האט מען באשלאסן צו בלייבן נעכטיקן אין וואלד.

דאס וועטער איז געווען שיין און וואַרעם, האט מען אויסגעשפּאַנט די פּערד, געמאכט זיך געלעגערס פון בעטגעווענט, וואס מען האט מיטגעפירט מיט זיך און גענייגט זיך שלאפן אונטערן פריי־ען הימל.

אויף צומאַרגנס פרי, האט מען גענומען טראַכטן, ווי אזוי איינצוארדענען זיך דארט און איבערשטיין, ביז אלע רוסישע סאלדאטן וועלן זיך דערווייטערן און די דייטשן וועלן אנקומען. קיין געפאר האט מען אין יענער געגנט ניט געזען, ווייל דאס איז געווען ווייט פון א הויפט־וועג און די אנטלאפענע רוסן זיינען דאך געלאפן דורך די הויפט־וועגן.

די אי־ניציקע זאך וועגן וואס מען איז געווען באזארגט — טאמער וועט רעגענען. מען האט אויך איבערגעקלערט, טאמער קומען פאר שיסעריי־ען. האבן זיך מאנכע באוואַרנט און מען האט געמאכט גראבן שוץ־גרובנס.

וועגן עסן האט מען ניט געדארפט זארגן, ווייל יעדער איינער האט מיטגענומען מיט זיך שפייז. אייניקע האבן אפילו מיטגעבראכט זייערע קי אין וואלד ארײַן און מען האט געקענט קויפן מילך. און אזוי ווי דער שטעטלדיקער שוחט ר׳ יוסף כהן ז״ל איז געווען אויך מיט אונדז אין וואלד, זיינען עטלעכע מענער געגאַנגען אין נאַענטן דארף ארײַן און געקויפט דארטן שעפסן און עופות. געקאכט האט מען אויף אַן אויוון, וואס מען האט געמאכט פון עטלעכע שטיינער. וואסער פלעגט מען טראגן פון א נאַענטן טייכל.

פון צייט צו צייט פלעגט זיך ווער פון שטעטל אַראפּכאפּן צו אונדז צו זען, וואס עס הערט זיך ביי אונדז. קיין סאלדאטן האט מען דארטן ניט געזען — זיי זיינען געלאפן דורך אַנדערע וועגן. האבן מיר מער־ווייניקער געפילט זיך זיכער. מיר האבן געהאט א ידיעה, דאס אונדזער א שטעטלשער יידּ, וואס האט זיך געפונען אויפן בריק פון די סאַנדיקעס איז דערהרגעט געווארן פון א קויל. זיין נאמען איז געווען משה חיים שווערצקי. אין אונדזער לאגער האט א פרוי מיטן נאמען רבקה זאקרויסקי געבוירן א זון.

ערב יום כיפור האט זיך דער הימל פארוואלקנט און עס האט גענומען פאלן א דראבנער רעגנדל. עס איז געווארן טרויעריק אויף די הערצער. וווּ טוט מען זיך אהין? קינדער האבן גענומען ווייגען. האט מען זיי געוואלט באשיצן פון רעגן איז די שוץ־גריבער האבן זיי מורא געהאט דארטן צו זיין. פארנאכט, האט מען גענומען עסן די סעודה המפסקת, האט יעדער געזיפצט און געוויינט.

מיין מוטער ע״ה האט מיר געגעבן עפּעס צו עסן, בין איך דערמיט ארונטערגע־קראכן אונטערן וואגן און דארט געפראווט די סעודה, אבער דאס עסן האט זיך אויסגעמישט מיט מיינע טרערן.

נאך דער סעודה האבן זיך די מענער פארזאמלט אין א גרויסן שוץ־גרוב צו כל נדרי. אן אימה און א פחד האט אלעמען ארומגענומען.

אויף צומאָרגנס פאַרטאָג איז עמיצער פון שטעטל געקומען און דערציילט, אַז די סאָלדאַטן האָבן זיך אַריינגעריסן אין פייגוסעס קעלער. זיי האָבן באַגאָסן די גאַנצע סחורה מיט נאַפט און אונטערגעצונדן. אַ סך מענטשן האָבן געוואָלט לעשן די שריפה, אָבער די סאָלדאַטן זיינען געשטאַנען מיט אָנגעצילטע ביקסן און קיינעמען נישט צוגעלאָזן. אַזוי איז יידיש האָב־און־גוטס אַוועק מיטן פייער.

פאַרנאַכט, צו נעילה, איז מען געקומען אונדז אָנזאָגן די בשורה, אַז די רוסן זיינען אַוועק און די ערשטע דייטשן זיינען שוין אַריין אין שטעטל. עס איז געווען אַ פרייד און מיר אַלע זיינען צוריק אין שטעטל אַריין.

געקומען אין שטעטל, האָבן מיר געפונען די הייזער גאַנץ, אָבער אויסגעלייגט. די לעצטע רוסישע סאָלדאַטן האָבן נאָך אַפּגים אין זיינען געהאַט צו קעמפן קעגן די דייטשן, האָבן זיי זיך אויסגעגראָבן שוץ־גריבער און פאַרנומען אַהין אַלץ, וואָס זיי האָבן געפונען.

יענער מוצאי יום כיפור איז ביי אונדז געווען אַ פריילעכער. עס איז טאַקע געווען מאבל ליום טוב. גלייך ווי מיר זיינען אַ היים געקומען און מען האָט געזען ליכט פון דרויסן איז אַריינגעקומען צו אונדז אַ דייטשער מיליטעריסער עלטסטער, וואָס האָט געהאַט מיט זיך אַ מוזיקאַליש אינסטרומענט, אויף וועלכן ער האָט געשפּילט און דאָס האָט פריילעכער געמאַכט די שטימונג.

דער יום טוב סוכות איז שוין ביי די וואַסילישקער יידן געווען אַ אמתער זמן שמחתנו.

שרה גיטל בייער

אהרון דער פעלדשער

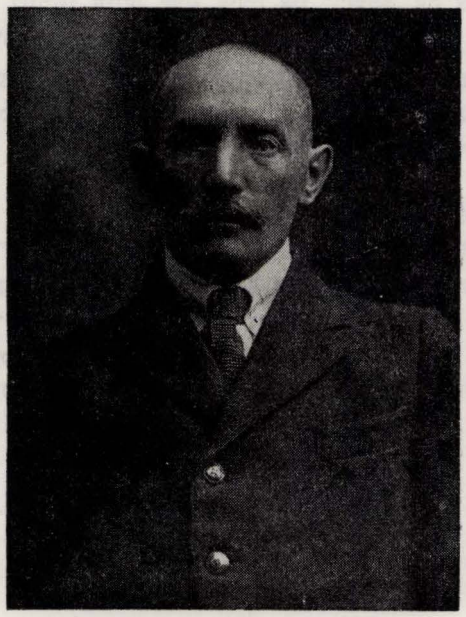
ווער האָט ניט געהערט דעם נאָמען? איז דען געווען עמעצער וועמען אהרון דער פעלדשער האָט ניט באַזוכט? קינדער, דערוואַקסענע און אַלטע לייט, אַלע אָן אויסנאם האָבן געהאַט צו דערציילן וועגן אהרן דעם פעלדשער. אַז מען האָט אים געזען גיין אויף דער גאַס, האָבן אים באַגלייט צענדליקער פאָר אויגן, נאָכגעקוקט וווהין ער גייט, אַ סימן, אַז אין יענער שטוב ליגט עמעצער קראַנק.

מיר זיינען געווויינט געווען זען אים שפּאַנענדיק איבער די גאַסן מיטן באַקאַנטן זעקל באַנקעס אונטערן אָרעם. ווער האָט זיך אַרויסגעדרייט פון זיינע באַנקעס? קינדער פלעגן סתם אַנטלויפן פאָר שרעק. זיי האָבן געגלויבט, אַז אהרן דער פעלדשער גייט צו זיי כדי אויסשניידן די פּופּיקעס. (דאָס האָבן די מאַמעס איינגערעדט די קינדער, זיי זאָלן עסן, אויב ניט וועט קומען אהרן דער פעלדשער און אויסשניידן דעם פּופּיק).

אַ קינד מאָזלט: וועמען דען קען מען רופן אויב ניט דעם פעלדשער? אַן עפידעמיע פון שקאַרלאַטינע: ווער דען קען העלפן? און קאָקליוש, הייזעריקייט אָדער סתם אַ פאַרקילונג: ווער אויב ניט אהרן דער פעלדשער?

טראָץ דעם, וואָס דאָס שטעטל האָט געהאַט אַ פאָר דאָקטוירים, איז דאָך דער פעלדשער געווען דער, וועמען מען האָט געפרופן צו הילף. ער איז געווען אַ שם דבר פאָר דער גאַנצער אומגעגנט, זיין ברייטע פראַקטיק האָט אים פאָפולער געמאַכט איבער דער אַרומיקער סביבה. גויים פלעגן פאַרפאָרן מיט אַ קראַנקן צו זיין הויז אָדער מיטנעמען אים אין וואָגן אָדער שליטן — כדי צו פירן אים אין דאָרף צו אַ רייַ קראַנקע.

ביי אונדז אין שטוב איז אהרן געווען אַ היימישער אַריינגייער, האָט זיך געחבערט צוביסלעך מיט מיין טאַטן (אברהמל דער אַפּטייקער) און אין די לאַנגע אָוונטן פאַרבראַכט ביי אַ גלעזל טיי אָדער אַ קערטל־שפיל. איך געדענק אַפילו, ווי אהרן פלעגט אין אַ גוטער שטימונג אונטערזינגען: טריי אי די די די; אָדער: „האָב איך אַ מאָל אַ פערדל געדונגען, האָט ער געהירזשעט און געשפרונגען, האָט מיט אים די וועלט געקלונגען, טאַדעריצאַ דים".

ר׳ אהרון וואלאטשינסקי ז״ל

און נאָך דערמאָן איך זיך: כ׳בין אַ מאָל קראַנק געווארן, האָט מיין טאַטע געבעטן דעם פעלדשער, ער זאָל מיר אונטערזוכן. געווינלעך, אויף דעם ערשטן רוף, איז ער באַלד געקומען, אַריינגעקוקט אין האַלדז מיט אַ גרויסן לעפל און געהייסן מאַכן אַאַאַאַ!! נאָכדעם געקוועטשט פאַרן בויך א. אַ. וו. און האָט גאָרנישט געפונען. דאָך האָט ער פרובירט אָנשרעקן מיר מיט שטעלן באַנקעס, און געזאָגט: דאָס וואָס מען הערט בורטשען אין בויך איז, ווייל דו האָסט פוקסן אין בויך... פון יענעם טאָג אָן פלעגט ער יעדעס מאָל אַ כאַפּ טאָן מיר פאַרן בויך און פאַרלאַנגען די פיקסעלעך...

געלט פאַרן ווייזיט פלעגט ער ביי אונדז ניט נעמען, פלעגן טאַקע מיינע חברים זאָגן, אַז איך מעג קרענקען אַ סך, ווייל עס קאָסט מיר ניט קיין דאָקטאָר און קיין רפואות.

ניט בלויז אַלס פעלדשער איז אהרן (וואָלאָטשינסקי) געווען באַליבט און פאָפולער. ס׳איז שוין דאָ אין בוך דערמאָנט געווארן זיינע געזעלשאַפטלעכע לייסטונגען אין צייט פון דער ערשטער קריג, ביים אָנפירן די דייטשע קיך פאַר קינדער, ווי אויך זיין הילף פאַרן דראַמאַטישן קרייז, וואָס איז אויפגעשטאַנען און זיך צעוואַקסן ביי אים אין הויז.

אהרן דעם פעלדשער איז געווען פון די גאָר בולטע און גאָר כאַראַקטעריסטישע טיפּן אין אונדזער שטעטל.

יאָסל באַיאַרסקי

פרעדעק קרושע - דער גר צדק

אין יאר 1926 האט אנגעהויבן ארבעטן אין וואסילישקער „יבנה"־שול א לערערין מיטן נאמען: סאניע. זי האט געשטאמט פון לאדזש געווען א יונגע און זייער סימפא־טישע. אבער איר יונגן קערפער האט אפגעשוואכט אן אומהיילבארע קראנקייט — טובערקולאז.

אין לאדזש האט זי געהאט א געליבטן, א יונגן קריסטלעכן בחור — פרעדעק, וועל־כער איז גרייט געווען מיט איר חתונה צו האבן. סאניע האט אבער שטילערהייט פארלאזן לאדזש, ווייל וויסנדיק וועגן איר אומהיילבארער קראנקייט, האט זי ניט געוואלט פאר־אומגליקלעכן איר געליבטן.

דער גר צדק

פרעדעק האט איר אבער אויפגעזוכט און איז געקומען קיין וואסילישאק.

ער האט מסכים געווען זיך מגייר צו זיין אבי חתונה צו האבן מיט סאניען.

ר׳ זלמן־לייב גלאזער האט געזומען אויף זיך די מיסיע צו מאכן פרעדעקן פאר א ייד. ער האט אים געלערנט אלע דינים און מצוות. נאכער האט ר׳ זלמן־לייב אוועקגעפירט פרעדעקן קיין ווילנע און אים דארט ארייגעפירט בבריתו של אברהם אבינו. נאכן מגיר זיין האט פרעדעק חתונה געהאט מיט סאניען. זייענדיק פון פאך א לערער, האבן

ביידע געאַרבעט עטלעכע יאָר אין דער תלמוד־תורה. פרעדעק איז געווען אַן איבער־געגעבענער ייד און האָט אָפגעהיטן אַלע דינים און מצוות.

שמחת־תורה פלעגט דאָס גאַנצע שטעטל גיין זען, ווי פרעדעק גייט צו הקפות מיט דער תורה. געוועדט האָט ער פּוילישׁ און דייטש.

מיט דער אַרטיקער יידישער יוגנט איז ער געווען גוט באַפריינדעט און איז אויך געווען זייער אַקטיוו אין דראַמאַטישן קרייז. די גאַנצע צייט האָט ער ניט געהאַט קיין שום קאָנטאַקט מיט דער קריסטלעכער באָפעלקערונג.

אין יאָר 1931 האָט דאָס פּאָרל פּאַרלאָזן דאָס שטעטל. אין אַ קורצע צייט אַרום איז סאָניע געשטאָרבן. פרעדעק איז פּאַרבליבן אַ יתד.

די צייט פון דער היטלער־אָקופּאַציע האָט פרעדעק דורכגעמאַכט צוערשט אין ווילנער געטאָ און שפּעטער זיך אויסבאַהאַלטן ביי קריסטן אַלס אַ ייִד.

נאָך דער באָפרייונג האָט ד״ר אַלפּערט און זיין פרוי געטראָפן פרעדעקן אין לאָדזשער יידישער קהילה, דאָרטן האָט ער געאַרבעט. ד״ר אַלפּערט האָט אים פּאָר־געלייגט צו פאָרן קיין ארץ־ישׂראל. פרעדעק האָט אים געענטפערט מיט אַ זיפּץ: — איך בין צו פיל צעבראָכן, כדי אָנצוהייבן אַ נייַ לעבן.

חיה אַלפּערט און צפירה בערקאָוויטש

מיין ברודער משה־גדליהו ז״ל

מיין ברודער משה-גדליהו איז געווען אַ הייסער ציוניסט. זיינע בעסטע יאָרן האָט ער געווידמעט דעם ציוניזם. זיינע ידיעות האָט ער געשעפּט פון דער ישיבה און פון זייער פיל לייענען. ער איז געווען אַ טאַלאַנטפולער רעדנער, וועלכער פלעגט מיט זיינע רעדעס צוציען די יוגנט. וען ער קערט זיך אום אַלס זעכצן־יאָריק־יינגל פון ווילנער סעמינאַר, ווו ער האָט געלערנט נאָר איין יאָר, גרינדעט ער דעם „ביתר" און ציט דאָרט אַריין כמעט די גאַנצע יוגנט פון שטעטל.

אין יאָר 1929, וען עס האָבן זיך אָנגעהויבן די אומרועס אין ארץ־ישׂראל, האָט מיין ברודער געהאַלטן אין שטיינערנעם בית־המדרש אַ רעפעראַט פאָר זייער אַ גרויסן עולם צוהערער. מיט זיינע פערלדיקע רייד האָט ער אַזוי אַדורכגענומען דעם עולם, אַז ניט אינער האָט אין דער שטיל געווישט אַ טרער. פון אַלע זייטן האָט זיך אַ שאָט געטאָן געלט פאָרן אויפבוי פון ארץ־ישׂראל.

די חברים פון „ביתר" האָבן געהאַט צו אים אַזוי פיל צוטרוי, אַז זיי האָבן געזאָגט: „נעשה ונשמע", גיב אונדז אַ פקודה און מיר וועלן אַלץ אויספירן. וואָס דו וועסט אונדז הייסן פאָרן אויפבוי פון ארץ־ישׂראל. עס איז געווארן ממש אַ דראַנג צו ארץ־ישׂראל.

זיין פאָרצווייגטע טעטיקייט איז דערגאַנגען צו דער מפקדה אין וואַרשע, און ער ווערט דורך זיי נאָמינירט אַלס מפקד של בית״ר וואָסילישקי והסביבה. ער פלעגט אַרומפאָרן האַלטן רעפעראַטן, כדי צו ווערבירן מיטגלידער און זאַמלען געלט. ער איז געווארן זייער פּאָפולער און באַקומען צענדליקער דאָנק־בריוו פון דער מפקדה, ווי אויך פון די אַרומיקע קני בית״ר ווו ער איז געווען דער גרינדער און פאַקטישער פירער.

אין יאָר 1933, ביי אַ כינוס אין לידע פון גאַנצן ראַיאָן האָט ער געהאַלטן אַזאַ איינדרוקספולע רעדע, אַז די חברים האָבן אים אויף די הענט אַראָפגעטראָגן פון דער בינע. אויך אויף דער גרויסער קאָנפערענץ אין ווילנע, איז ער געווען דער צווייטער רעדנער נאָך אהרן פראָפעס. ביי דער עליה ב׳ „אף על פי כן״, האָט ער זייער פיל אויפ־געטאָן. מיט פאַרשידענע אומלעגאַלע וועגן האָט ער געשיקט חברים פון ביתר, ווי אויך נישט פון ביתר, קיין ארץ־ישראל.

איך גלייב, אַז דאָ געפינען זיך אַזעלכע, וואָס זענען עולה געווען מיט מיין ברודערס הילף און זיי וועלן דאָס באַשטעטיקן. אָבער ליידער האָט ער אַליין נישט באַוויזן עולה צו זיין, כדי צו זען מיט זיינע אויגן די פרוכט, וואָס ער מיט זיינע חברים האָבן פאַר־פלאַנצט.

די דייטשע בעסטיע האָט פאַרשניטן זיין יונג אימפּולסיוו לעבן. צוזאַמען מיט אים זיינען אומגעקומען זיין פרוי ריוועלע מיט צוויי ליבע קינדערלעך, אויך פיל פון זיינע ביתר־חברים, וואָס האָבן אים געהאָלפן ביי דער הילליקער אַרבעט.

כבוד זייער אָנדענק.

אידאַ שפּירא־מאַיעווסקי

פון דער אלטער היים

גרויע, מאָנאָטאָנע טעג פלעגן זיך ציען איבער די לאַנגע וואָכן און יאָרן. אָבער מיטן אָנקום פון די יום טובים פלעגט זיך צעגיסן אַ פריילעכע שטימונג איבערן שטעטל.

דאָס אָנקומען פון אַ יום־טוב האָט זיך שנעל געלאָזט פילן אין דער לופט. שוין אַפּ־געריידט, אַז דאָס איז געווען ראש־השנה.

אַ שטיק פאַר דעם זיינען שוין אַלע שניידערס געווען פאַרוואַרפן מיט אַרבעט און געהאַט צו באַזאָרגן נייע מלבושים פאַר גרויס און קליין. דאָס זעלבע איז אויך געווען מיט שוסטערס, וועלכע האָבן פאַרגרייט שיך, שטיוול, וואָליקעס. די בעלי־מלאכות זיינען פאקטיש געווען די ערשטע, וועלכע האָבן געלאָזט אָנזאָגן דעם עולם, אַז דער יום־טוב שטייט שוין ביי דער טיר...

שוין פון ראש חודש אלול איז די לופט געווארן אָנגעזאַפּט מיט שרעק און מורא פאַרן יום־הדין. דער עלטערער דור האָט זיך ווי געהעריק מכין געווען צו דער גרויסער שעה פון קענען אויסגיסן דאָס ביטער האַרץ און בעטן ביים בורא עולם געזונט און פרנסה. אין די בתי־מדרשים האָט מען געמאַכט אַלע צוגרייטונגען: געקאַלכט, געמאַלעווט און פאַרריכטן וואָס ס׳איז נוטיק געווען.

באַלד פון דער פרי האָט זיך שוין געלאָזט הערן דאָס שופר־בלאָזן און יונגע בחורים האָבן סתם געלאָזט הערן קולות, וועלכע האָבן פאַרהילכט דעם גאַנצן שול־הויף. צו דעם זיינען נאָך צוגעקומען די „רעפּעטיציעס״ פון חזן מיט זיינע משוררים און דאָס אַלץ צוזאַמען פלעגט זיך צונויפגיסן אין איין גרויסער „סימפאָניע״.

ערב ראש־השנה פאַרשליסט מען אויף שנעל די קראָמען. אַלץ ווערט געמאַכט אויף גיך — ניטאָ קיין צייט. דאָ און דאָרט זעט מען שוין יידן גיין פון באָד אָפּגעטובלטע,

אפגעריניקטע און מיטן פעקל וועש אונטערן ארעם. די נאסע באַרד זאגט עדות, אז דאס „בעזעמל" איז געווען ניט שלעכט, און אז וועלווקע (טאלעס) דער וואסער־טרעגער האט ניט געזשאלעווט קיין עמערס וואסער.

פאמעלעך הייבן זיך אן פון די פענצטער אפצושפיגלען די פייערן פון אנגעצונדענע ליכט און באלד הערט זיך דאס געשריי פון שמש „אין שול אריין"!

די מאמעס האבן זיך אויסגעפוצט מיט די שענסטע קליידער לכבוד יום־טוב. געווייניגער לעך לויט דער אנגעגאנגענער מאדע. געקענט האט מען זען, צ. ב., אלאנג שוואַרץ קלייד אויסגעהאפטן מיט לעכעלעך און פון אונטער דעם קלייד קוקן־ארויס ווייסע שפיצן. די הענט פארלייגט אין א מופטע, א הוט מיט א פעדער אין דער זייט. אדער, מען האט געקענט זען ווי אן אלטע פרוי אנגעטאן אין א פאטשיילע מיט פארביקע קעסטעלעך שלעפט א שווערן קרבן מנחה סידור אונטערן ארעם.

אויסגעפוצטע אין „עסיק און אין האניק" לויפט מען אין שול אריין, שכנים ווינטשן זיך א גוט־יאר און די, וועלכע זיינען געווען צעקריגט א גאנץ יאר, געפינען איצט די געלעגנהייט זיך איבערצובעטן און מען ווינטשט זיך „לשנה טובה תכתבו".

די צוויי טעג ראש השנה גייען פארביי פול מיט יראה און מיט האַרציקער תפילה, גלויבנדיק, אז דער רבש"ע וועט אננעמען דאס געבעט. און טאקע, פארוואס דען ניט? שלעכטע יידן וואסילישקער?

ערב יום כיפור: גלייך נאכן דאווענען און „התרת נדרים" זיינען געמאכט געוואָרן אלע צוגרייטונגען און אין ביידע בתי־מדרשים האט מען אוועקגעשטעלט „קערות". דער עולם פלעגט שפענדן און טיילן נדבות פאר ארעמע לייט. די „קערות" זיינען געווען פאר פארשידענע צוועקן, געקענט האט מען זען בלעכענע טעלערס מיט גרויסע אויפשריפטן, ווי: „בקור חולים", „הכנסת כלה", „ארעמע־לייט" און נאך אנדערע „קערות". עס האט אויך ניט געפעלט א „קערה" פאר ציוניסטישע צוועקן, ווי ק.ק.ל. און קרן־היסוד.

יידן האבן אין יעדן טעלער אריינגעווארפן א מטבע און מקיים געווען די מצוה פון צדקה, ווי עס ווערט געזאגט ביים דאווענען „תשובה, תפילה וצדקה, מעבירין את רוע הגזירה".

מיטן זון־אונטערגאנג, זיינען אלע געסלעך, וואס פירן צו די בתי־מדרשים געווען פול מיט מענטשן, מ'גייט צו „תפילה זכה" און „כל נדרי". פריינד און באקאנטע ווינטשן זיך אלדאס גוטס און לאזן א טרער... מען גייט זיך אויסטענהן מיטן רבש"ע.

א גאנצן מעת־לעת האט מען געדאווונט און געבעטן, יעדער האט זיך געוואלט „פאר־זיכערן" מיט א חתימה טובה איידער דער טאג פארגייט, מיט א ספעציעלער כוונה זיינען געזאגט געוואָרן די תפילות „ונתנה תוקף" ביי מוסף און „שערי שמים פתח" ביי נעילה.

מיר, יונגווארג, פלעגן מיטהאלטן מיט די טאטעס, דאך פלעגן מיר פון צייט צו צייט אריינכאפן זיך אין צווייטן בית־המדרש זען, וואס עס הערט זיך, טרעפן זיך מיט חברים, כאפן א שמועס און באווייזן די צונג א וויסע, א סימן, אז מען פאסט... נאך פון פאר יום־טוב האבן מיר זיך באזארגט מיט „יום כפור־טראפנס" (אמאניאק) און מיט דעם פלעגן מיר „אונטערוקן" א פארחלשטן יידצו דער נאז אדער סתם אויפוועקן א שלע־פעריקן און שנעל אנטלויפן, מען זאל ניט וויסן ווער ס'האט דאס געמאכט...

די וויבער־שול האט נאכגעפאלגט דאס דאווענען און אריינגעקוקט אין עברי־טייטש. כאטש ס'האבן 'אויך ניט געפעלט אזעלכע, וואס האבן נעבעך ניט דערהערט, וואס דער חזן זאגט און זיי פלעגן מאכן „שבת פאר זיך"... און זאגן, וואס עס איז זיי געווען גרינ־גער, אבער געווייניגט האבן אלע אן אויסנאם...

ניט נאָר די יידן האָבן געפילט דעם יום כיפור, דער טאָג האָט זיך גוט געפילט אויך ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, די שטילקייט און רואיקייט פון טאָג האָט זיך געפילט אומעטום, אייניקע קריסטן פלעגן אַפילו אַרייַנקומען צו כל־נדרי אין שול און ווינשן אַ גוט־יאָר.

אַז די ימים־נוראים זיינען פאַריבער, איז ווי אַ שטיין אַראָפּ פון האַרצן... אַלע האָבן געגלויבט, אַז דער רחום וחנון האָט זיך צוגעהערט צו די תפילות און וועט מן־הסתם חתמנען אַ גוט יאָר.

מיט א ספּעציעלער שמחה האָט מען געזומען צוגרייטן די סוכה. כמעט יעדע שטוב האָט געהאַט אַ פאַרטיקע סוכה. מען האָט נאָר געדאַרפט אַרויפלייגן דעם סכך, פאַרציין אַ פאַרהאַנג, צובינדן אַ שטריק צום פליגל אין דאַך און שוין, פאַרטיק!

דער יום טוב פלעגט געפּראָווט ווערן מיט גרויס פרייד און באַזונדערס פריילעך איז געווען אין טאָג פון שמחת־תורה. עפּעס אַ קליניקייט שמחת־תורה? בראש מיט די לומדי התורה איז כמעט דאָס גאַנצע שטעטל מיטגעגאַנגען מיטן רב, באַגלייטנדיק מיט נגונים ביז צום בית־מדרש און מיט טענץ ביז שפּעט אין אָוונט.

אויף דעם באַלעמער לעבן ארון־קודש איז געשטאַנען ר׳ בערל הירש ז״ל און האָט „פאַרקויפט" פסוקים פון „אתה הראית" און הקפות. פייערלעך איז געווען ווען דער ש״ץ האָט געזאָגט „עוזר דלים הושיעה נאָאָאָאָ" און דער גאַנצער עולם פלעגט נאָכ־שרייען „הצליחה נאָאָאָאָ"... גייענדיק אַרום דער בימה און די קינדערלעך מיט די פענער נאָך זיי... די מערסטע פענער האָבן אַזוי אויסגעזען: אַ סענקעוואַטער שטעקן פאַר־שניצט מיט אַ שפּיץ, אויף דעם אויפגעזעצט אַ קאַרטאָפל מיט אַ לעכל פאַר אַ ליכטל און אַרום און אַרום פעדערן. געגדזענע פעדערן און אַנדערע פאַרביקע פעדערן. קינדער פלעגן „ניט ווילנדיק" אונטערסמאַליען אַ צווייטנס האָר און ס׳פלעגט זיך טאָן ליהודים. אַזוי ביז די פעדערן פלעגן זיך אויך אונטערצינדן און... ס׳האָט זיך דערפילט דער ריח פון חלב...

אויף צומאָרגנס, ביים לייענען פון דער תורה, איז ווידער געווען לעבעדיק: מען קויפט עליות, חתן־תורה און חתן־בראשית און „כל הנערים" דאָס קליינוואַרג פלעגט זיך כסדר אונטעררוקן אונטערן טלית...

יעדער האָט געוואָלט מקיים זיין דעם פסוק „שישו ושמחו בשמחת תורה" מיט אַלע פּיטשעווקעס: מיט קידוש, מיט געזאַנג און טענץ.

מיטן אָוועקגיין פון די ימים־טובים איז דאָס שטעטל ווידער אַריין אין די גרויע טעג, מיט דער טעגלעכער מלחמה פאַר עקזיסטענץ. דער לאַנגער קאַלטער ווינטער האָט „פאַרפרוירן" די וואַרעמע געפילן.

נאָך פורים האָט דאָס שטעטל אויפגעוואַכט. ס׳האָבן זיך אַנגעהויבן די צוגרייטונגען צו יום־טוב פּסח. דאָס איז שוין ניט אַזאַ „קאַמפּליצירטער" יום־טוב. מען האָט ניט אַזוי פיל צו טאָן מיטן רבש״ע. מען דאַרף נאָר אַנגרייטן מצות און כשרן כלים...

באַלד נאָך פורים זיינען טאַקע אויפגעקומען „פאדראטן" און אַ גאַנצן חודש 'איז מען געווען פאַרנומען מיט באַקן מצות. צו דער אַרבעט זיינען אַלע געווען שותפים — די יוגנט האָט מיט גרויס שמחה אויסגענוצט די „פאדראטן" און געפונען אין זיי אַ געלעגנהייט צו פאַרטרייבן די לאַנגווייליקייט. ס׳פלעגן זיין פריוויליקע פאַרבייטער פון די רעדלער, אַדער די וואַלגערינס...

יעדע משפּחה, וואָס האָט אָפּגעבאַקן אירע מצות, האָט גלייך זיך געזומען צו דער אַרבעט פון שטויסן די מצות אויף מצה־מעל. דערויף איז געווען אַ ספּעציעלע

„סטופּע" ד. ה. אַ פּירקאַנטיק קעסטל פון גראָבע, פּין־געהובלטע ברעטער, מיט אַ גראָבן האַלץ (סטוקאַטש) אין דער שפּיץ אָנגעקלאַפּט גראָבע „קעפּ" פון טשוועקעס, כדי עס זאָל בעסער צעהאַקן. די „סטופּע" פלעגט מען האַלטן צווישן די פּיס, זיצנדיק אויף אַ העכער בענקל. די „סטופּע" איז געווען צו באַקומען נאָר ביי געציילטע מענטשן, ס׳איז דעריבער, געווען אַ רייַ אויף דעם.

דאָס באַקן מצות איז געווען בלויז אַ קליינער טייל פון דער ריזיקער אַרבעט. דאָס גאַנצע שטעטל איז אַרײַנגעטאָן אין אַלגעמיינעם „רעמאָנט": מען קאַלכט, מען רייניקט, מען לופטערט די בעבעכעס אא״וו. ווו מען גייט איז אַן „איבערקערעניש", ממש ניטאָ ווו אַרײַנצוגיין. לייזער דער קוימענקערער קריכט איבער די דעכער, אָנגעהאַנגען אויף זיך אַ שוועכט אויפן מויל מיט אַ בעזעם, כדי אַראָפּצולאָזן דעם „זשאַרקאטש" דורך דעם קוימען אין שטוב אַריין.

דעם טייך איז טאַקע ניט געווען צו דערקענען, עפּעס האָט ער באַקומען ווילדע קאָלירן, שטיקלעך פון די „אבאָיעס" זיינען אין זייער וועג געבליבן שטעקן אָן די זייטן פון רינע און געהאַמעווען דאָס נאָרמאַלע פּליסן פון שמוציקן וואַסער. דערפֿאַר אָבער, האָבן די הייזער אויסגעזען ווי „ניי־געבוירענע" און סימבאָליזירט מיט זיך די שוועכט אַרבעט לכבוד פּסח, ווי ס׳וועכט געזאָגט: „מעבדות לחרות".

ליידער האָט בלויז אַ קליינער טייל פון דעם שטעטל זוכה געווען צו זיין פריי, צו פילן זיין חרות אין דער יידישן לאָנד. אַ קליינער טייל לעבט אין אַנדערע לענדער, אָבער אונדזערע נאָענטע האָבן ניט זוכה געווען און ס׳איז זיי ליידער ניט בייגעשטאַנען זייער זכות ביום דין און אַוועק פון דער עבדות ל־אבדון.

יוסף בן־אברהם

מיין היימשטעטל

צווישן דער דורכזיכטיקער בלויער וויליע און גרויען ניעמאַן, וואָס פּליסן דורך וווייסרוסישע פעלדער און וועלדער, איז מיין היימשטעטל געלעגן. אַ טיפּיש קליין יידיש שטעטל, מיט רבנים, שוחטים, בעלי מלאכות, הענדלער און סתם יידן, וועלכע האָבן געלעבט אַ שוועך אָבער ערלעך לעבן.

פּאַרטאָג: שטיל איז דאָס קליין שטעטל, ערגעץ־וווּ איילט זיך אַ ייד מיט אַ טלית אונטערן אָרעם צום ערשטן מנין, פּאָסטוכער טרייבן בהמות אין פּעלד, עס קלינגען די קלויסטער־גלאָקן, זיי וועקן צו דער טאָג־טעגלעכער אַרבעט. אַ נייער טאָג איז געבוירן.

די גאַסן וווּרן באַלעבט מיט יידישע קינדערלעך. זיי לויפן אין די שולן, וווּ אין תּרבות, וועו אין תּלמוד־תּורה, און וועו אין דער פּאָוושעכנער שולע.

דינסטיק איז אַ מאַרק אין שטעטל. פּויערים פון נאָענטע און וויייטע דערפֿער, קומען־אָן פון אַלע זייטן שטעטל מיט אָנגעפּולטע וועגענער אָפּצוזעצן זייער לאָנד־ווירטשאַפּטלעכע פּראָדוקציע, און גלייכצייטיק איינצוקויפן דאָס נויטיקע פאַר דער שטוביקער ווירטשאַפּט, גלייכצייטיק פלעגן זיי זיך גוט אָנשיכורן אין פּייעס אוו חיים־אָשערס רעסטאָראַן.

עס איז רוישיק און טומלדיק. צווישן די קראָמען ווערן צעפּראַלט לאָדנס און טירן, מען הענגט אַרויס אין פּראָנט פּיל־פּאַרביקע סחורות, כדי צוציען דעם קונה. דער געראַנגל פּאַר פּרנסה איז שווער.

דער מאַרק־פּלאַץ

אין מיטן מאַרק, אַרום די קראָמען, וואָס האָבן געגריבלט און געשוויבלט מיט פּויערים, זיינען געווען פּיל סטראָגאַנעס מיט פּאַרשידענע סחורות: ווי קירזשנער, שוסטער, טאַנדייטערס, בעקער, תבואה־הענדלער, פלאַקס־הענדלער, רימער און לע־דער־סוחרים, ווי אויך קליינע טישלעך מיט פּאַרשידענע גאַלאַנטעריע־ און טריקאָ־טאַזש־סחורה. ניט זעלטן האָט איינער מיטן צווייטן קאָנקורירט, געריסן דעם קונה איינער פון צווייטן און ניט איינמאָל זיך גאָנץ גוט אויסגעקריגט — אַלץ צוליב פּרנסה.

אַראָפּ ווילנער גאַס, אונטער דער פּוילישער שולע אַנטקעגן בית־הקברות, איז געווען דער פּערדמאַרק. יידישע קצבים און פּערד־הענדלער האָבן דאָרט זייער פּרנסה געפונען.

נאָכן דינסטיק בלייבט דער מאַרק לייִדיק. ווידער איז שטיל אין שטעטל. אין די שטילע טעג פלעגן קאַראַבעלניקעס אָנלאָדן וועגענער מיט פּאַרשידענע סחורות, וואָס זיי פלעגן אייגנקויפן ביי די הורט־סוחרים און לאָזן זיך אין דאָרף־אַריין אויס־טוישן „שמאַטי נאַ פּאַיאַנס".

פּרייטיק פאַרטאָג, זיינען שוין יידישע באַלעבאָסטעס געווען אויף די פּיס. מען האָט געקאָכט, געבאַקן, געפּרעגלט, געגרייט זיך צום שבת־קודש. אין די גאַסן און אין די געסלעך ווי אויך אַרום שול־הויף האָט געשמעקט מיט פּרישע פּוטער־קיכלעך,

מיט געפלאַכטענע קוילעטשן און געפילטע פיש. וועט עס האָט פאַררוקט אין גרויסן אויוון אַ מערן־צימעס, וועט אַ טייגעכטס, און וועט — אַ פעטן טשאָלנט מיט אַן אָנגע־פילטע קישקע.

מיידלעך האָבן געוואָשן פאָדלאָגעס, געפוצט די מעשענע לייכטער, געטראָגן וואַסער אויף טיי פון דער שפרודלדיקער קרעניצע ביים וואַסער־מיל, און אויסגעשיט גאָלד־גלאַנץ זאָמד אַרום די הייזער. אַלץ לכבוד דעם היליקן שבת.

פרייטיק נאָכמיטאָג, איז שוין דער־ שבת געווען גרייט. דער טיש באַדעקט מיט א שבתדיקן טישטוך, די חלות באַדעקט מיט אַ חלה־טישטעכל, די בלאַנקענדיקע לייכטער אויפן טיש צוגעגרייט צום בענטשן. קינדערלעך מיט אויסגעצוואָגענע קעפ־לעך, אויסגעפוצטע אין שבתדיקע בגדים, פלעגן אויסקוקן דעם פרוש ער זאָל רופן אין „שול־אַריין". פרייטיק פאַרנאַכט: יידן פאַרשליסן גיך די קראָמען, מען איילט זיך אַהיים. דאָס שטעטל ווערט איינגעהילט אין אַ שבת־קודשדיקער שכינה. שבת־ליכט פינקלען אַרויס פון די פענצטער, יידן אויסגעפוצטע גייען אין שול אַריין אויס־גיסן זייער תפילה פאַרן רבונו־של־עולם, ער זאָל געבן געזונט, פרנסה און נחת פון קינדער. די יינגעלעך פלעגן גיין דאַוונענען צוזאַמען מיט די טאַטעס, די מיידעלעך פלעגן זיך שפילן פאַרן שטוב און וואַרטן מיט אומגעדולד מען זאָל שוין קומען צוריק פון שול. דער טאַטע זאָגט „גוט שבת", אַריינקומענדיק אין שטוב, און מיר קינדער צוזאַמען מיט דער מאַמען ענטפערן „גוט שבת — גוט יאָר"!

דער טאַטע גייענדיק אַהין און צוריק איבערן שטוב, זאָגט שלום עליכם מלאכי השרת און קוקט מיט זיין גוטן בליק אויף אונדז קינדער, און עס דוכט זיך מיר, אַז גוטע מלאכים שוועבן איבער אונדזער שטוב. מיר זעצן זיך אַרום טיש און וואַרטן מיט יראת־הכבוד אויף דער שבתדיקער וועטשערע. דער טאַטע מאַכט קדוש, עס קלינגט נאָך מיר ביז היינט אין מיינע אויערן דעם טאַטנס קידוש־ניגון, עס האָט זיך מיר שטענדיק געדאַכט, אַז מיין טאַטנס קדוש איז דער שענסטער אויף דער וועלט. אין מיינע שפעטערדיקע יאָרן איז מיר אויסגעקומען צו זיצן ביי פרעמדע טישן און הערן קדושים, מיינע אויגן פלעגן זיך אָנפילן מיט טרערן אויס בענקשאַפט נאָך מיין טאַטנס קדוש־ניגון.

פרייטיק צונאַכט, נאָכן עסן פלעגן זיך יונגווארג צעגיין אין פאַרשידענע אַרגא־ניזאַציעס: אין החלוץ, אין ביתר, אין השומר הצעיר. עס הערן זיך געזאַנגען און יוגנטלעך געלעכטער איבער די וואַסילישקער גאַסן, יוגנט האָט דיסקוטירט וועגן ארץ־ישראל און ציוניסטישע פראָבלעמען, ניט איינמאָל זיינען די דיסקוסיעס פאַר־וואַנדלט געווארן אין שארפע קריגעריין צווישן די אָנהענגער פון החלוץ און ביתר.

שבת פרי זיינען די עלטערן געגאַנגען אין שול אַריין דאַוונענען און פאַריינוועגס אויך כאַפן אַ שמועס וועגן פאָליטיק און שטעטלשע ענינים. שבת בייטאָג נאָכן עסן האָט זיך געהערט אַ געזאַנג פון זמירות און בענטשן און עלטערן פלעגן כאַפן אַ דרעמל — „שינה בשבת איז אַ מצוה".

שבת פאַרנאַכט האָט זיך וויידער צעטראָגן אַ געזאַנג איבער פעלדער, וועלדער און וועגן הינטערן שטאָט, אויף די מאָגילקעס, אויף די בערג פון דער וואַסער־מיל. דאָס האָט וואַסילישקער יוגנט זיך אַרויסגעלאָזט באַגלייטן דעם שבת־קודש, אויס־זינגענדיק זייער בענקשאַפט און גלויבן נאָך ציון. זייער געזאַנג מישט זיך אויס מיט די מאַמעס און באָבעס פליסטערן: „גאָט פון אברהם". שפעטער הערט מען פון יעדן

הויז המבדיל בין קודש לחול און באַלד: גוט־וואָך, אַ גוטע וואָך, אַ געזונטע וואָך, אַ מזלדיקע וואָך.

גאָר באַזונדער דערמאָנען איך זיך די אומעטיקע ימים־נוראים־טעג — ראש־השנה, יום כיפור, די ספעציעלע טרויער־ניגונים, וואָס די חזנים מיט די משוררים האָבן געזונגען.

שטאַרק איינגעקריצט ביי מיר אין זכרון זיינען די ניגונים פון חזן פלאָטקין מיט זיינע משוררים.

איך וויל דאָ אויך דערמאָנען דעם דראַמאַטישן קרייז: צונויפקומען פלעגן מיר זיך ביי ר׳ אהרן וואָלאָשינסקי אין הויז אויף רעפעטיציעס, וואָס זיינען פאָרגעקומען אונטער דער רעזשי פון יצחק פינקלשטיין, און די געזאַנג־נומערן אונטער דער לייטונג פון יאַנקעלע גלעמבאָצקי.

כמעט אַלע פאָרשטעלונגען זיינען אויפגעפירט געוואָרן מיט גרויס דערפאָלג. יעדע פאָרשטעלונג פלעגט אריינטראָגן אַ היפשע הכנסה, וואָס איז פאַרוועלטיקט געוואָרן אויף צו העלפן בויען די תרבות־שולע און אַנדערע קולטור־אינסטיטוציעס.

אָזוי זע איך דיך מיין שטעטעלע וואַסילישאָק און אָזוי וועסטו אויף אייביק פאַרבלייבן אין מיין זכרון.

היינט איז שטיל אין שטעטל. קיין שפּור, קיין זכר פון אונדזערע טייערע יידן מיט זייער אימפּולסיוון שטייגער־לעבן.

די דייטשישע מערדערישע האַנט האָט אַלץ פאַרשניטן.

חיה אַלפערט־קראַוויץ

א בינטל זכרונות

מיין צווייטע היים־שטאָט איז וואַסילישאָק, ווו איך האָב געלעבט בערך דרייצן יאָר. און דאָס איז אויך נאַטירלעך, מחמת אין וואַסילישאָק האָב איך חתונה געהאַט; מיין ערשט קינד איז דאָרט געבוירן געוואָרן, געפירט אַ לעבן פול מיט אינהאַלט און — געוועבט זיסע חלומות וועגן מיין צוקונפט אַלס דאָקטאָר (נאָכן ענדיקן דעם מאַטעמאַטישן פאַקולטעט אויפן ווילנער אוניווערסיטעט, בין איך אַריבער שטודירן מעדיצין).

שטורמישע און גרויזאַמע געשעענישן האָבן אָבער צעשטערט אַלע חלומות און וויזיעס, און געבליבן זיינען נאָר אַ בינטל זכרונות. ניט מער.

וואַסילישאָק איז געווען אַ טיפּיש פּויליש־וויסרוסישע קליינשטעטל, וואָס איז געווען באַזעצט כמעט אַכציק פּראָצענט מיט יידן. זייער באַשעפטיקונג, אַ פאַרשידנאַרטיקער — סוחרים, קליינהענדלער, פאַרמיטלער און אַ גאָר גרויסער טייל האָרעפאַשנע האַנטווערקער, ווי: שנייידערס, שוסטערס, סטאָליאַרעס, גלעזערס און אַנדערע. זיי פלעגן באַדינען ניט בלויז דאָס שטעטל, נאָר אויך די קריסטלעכע באַפעלקערונג פון די אַרומיקע דערפער.

מוליאַרעס און בויערס זיינען אויך געווען יידן. די גאַנצע בויאונג אין שטעטל און אין די אַרומיקע דערפער, איז אויסגעפירט געוואָרן דורך יידישע הענט. אַליין

זיינען זיי געווען די אינזשיניערן און די בויער. הגם די יידישע בוי־אַרבעטער האָבן געבויט אָן פּלענער, איז זייער אַרבעט געווען די סאָלידסטע און בעסטע.

די מערסטע פון דער יידישער באָפעלקערונג האָט שווער געאַרבעט און ביטער געראַנגלט זיך פאַר זייער טאָג־טעגלעכער עקזיסטענץ.

געלעבט האָט מען מיט בטחון אין האַרצן און געשפּינען די גאָלדענע קייט פון יידישן המשך — יעדער אויף זיין שטייגער.

פאַר אַ סך יידן איז די שול, יום־טובים, שבתים, דינים און יידישע מנהגים געווען דער גייסטיקער אינהאַלט און אָנהאַלט אין לעבן.

אין שול בין מנחה למעריב, און בעיקר שבת און יום־טוב, האָט מען פון זיך אַראָפגעוואָרפן די וואָכעדיקייט און געלעבט מער אין דער וועלט פון רוחניות. אַ טייל וויידער, דערהויפט די יוגנט, האָט געזוכט אַ נייעם אינהאַלט אין זייער לעבן: ציוניזם, חלוציזם, הגשמה — עליה קיין ארץ־ישראל און אָנשליסן זיך אין די רייען פון די בויער און באַנייער.

געווען אויך אַזעלכע, וועלכע זיינען מיטגעריסן געוואָרן מיט די פּראָגרעסיוו־ראַדיקאַלע אידייען — סאָציאַליזם, קאָמוניזם, וועלכע האָבן געדאַרפט לייזן די אַלגעמיינע פּראָבלעמען פון דער גאָרער מענטשהייט און צווישן זיי — אויך די ספּעציפיש־יידישע פּראָבלעמען.

די יידישע מאַסן, אַפילו די, וואָס האָבן נעגירט דעם גלות, האָבן דערווייל געשאַפן פאַרשידענע אינסטיטוציעס פון סאָציאַלן און קולטור־געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער. אין וואָסילישאק זיינען אויך געווען צוויי העברעישע שולן; אַ תלמוד־תורה, אַ יידישע פּאָלקס־באַנק, אַ גמילות־חסד און אַנדערע אינסטיטוציעס.

די אַלע אינסטיטוציעס זיינען געוואָרן פולשטענדיק אויסגעהאַלטן דורך דער יידישער באָפעלקערונג, אָן וועלכע ס׳איז שטיצע פון די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען.

סיי די צענטראַלע פּוילישע מאַכט און סיי די אָרטיקע מאַכט האָבן ניט געוואָלט סובסידירן די יידישע אינסטיטוציעס, כאָטש שטייערן האָבן די יידן געצאָלט אין דער פּוילער מאָס.

גרויס פּיעטעט און זאָרג האָבן די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער אַרויסגעוויזן צום ענין דערציונג. ס׳איז ניט געווען קיין זאַך צו שווער, אויף צו שאַפן מיטלען, אַז די קינדער זאָלן דערציגן ווערן אין יידישן גייסט. אַ טייל האָט געלייגט מער אַכט אויף דער רעליגיעזער דערציונג, אָן אַנדער טייל האָט מער געזאָרגט וועגן אַלגעמיינע בילדונג.

וואָסילישאק האָט פאַרמאָגט געבענטשטע עסקנים, וועלכע האָבן געלייגט דעם חותם אויף די געשעענישן און טעטיקייטן אין שטעטל. זיי האָבן אַרויסגעוויזן אַ סך איניציאַטיוו און געווידמעט פיל צייט אויף צו שאַפן די פינאַנסיעלע מיטלען אויסצוהאַלטן די שטעטלשע אינסטיטוציעס.

איך וויל דאָ דערמאָנען צווי ליכטיקע געשטאַלטן, וועלכע געהערן צו דער אויבנדערמאָנטער קאָטעגאָריע געזעלשאַפטלעכע טוער.

יעקב קויפמאַן ז״ל

יעקב קויפמאַן איז געווען דער פאָרשטייער פון שטעטל פאַר דער אָרטיקער פּוילישער מאַכט: געווען לאָווניק אין גמינע, רעפּרעזענטירט די יידישע קלייניהענדלער אין דער שטייער־אָפּטיילונג פון קריית.

אויסער דעם איז ער געווען טעטיק אין אַ סך אינסטיטוציעס פון שטעטל און יעדער איינער פון זיי האָט ער געוויידמעט פיל צייט.

אַ גוטער, ערלעכער מענטש, מיט אַ ליבן שמייכל אויפן פנים, איז ער שטענדיק געווען גרייט צו העלפן דעם צווייטן. נישט געווען קיין ווילטעטיקע אינסטיטוציע, וועלכע יעקב קויפמאַן זאָל ניט שטיצן מיט אַ ברייטער האַנט. ער האָט, אַזוי אַרום, געגעבן אַ ביישפיל פאַר אַ סך איינווינער פון שטעטל.

יעקב' קויפמאַן איז געווען אַ דראַגיסט, געהאַט אַן אַפטייק־סקלאַד. אומאָפיציעל פלעגט ער צוגרייטן רעצעפטן. ביי אים אין שטוב פלעגט זיך צונויפטרעפן די שטעטל־שע יידישע און קריסטלעכע אינטעליגענץ.

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה איז קויפמאַן געווען אַן אַרענדער פון אַ הויף און האָט אין די הונגער־יאָרן פיל געשטיצט די אָרעמע־לייט פון שטעטל.

אין די שווערע טעג פון דער נאַצישער אָקופאַציע, האָב איך פיל מאָל געשמועסט מיט אים וועגן אונדזער טראַגישער סיטואַציע. נאָך דער ערשטער גרויסער שחיטה האָב איך געראַדט מיט אים וועגן גיין אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער. ער איז געווען גייסטיק צעבראָכן, מוטלאָז און רעזיגנירט. מיט די רעשטלעך יידן פון שטשוטשינער קריין האָט מען אים אריבערגעפירט אין לידער געטאָ.

אין סעפּטעמבער 1943, איז קויפמאַן אַרויסגעפירט געוואָרן קיין מיידאַנעק מיט די לעצטע יידן פון לידער קריין. צוזאַמען מיט אים זיינען אומגעקומען זיין פרוי ליזע און זיין יינגערער זון באָרקע. דער צווייטער זון פאָווקע, איז געפאַלן אַלס זעלנער פון דער רויטער אַרמיי בעת די קאַמפן ביים דעראָבערן קעניגסבערג.

ישראל שפּירא ז"ל

ישראל שפּירא איז געווען דער אַקטיווסטער טוער און אומדערמידלעכער קעמפער פאַר דער „תּרבות־שול" אין וואַסילישאָק.

ער האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין אַלע ציוניסטישע פאָנדן: קרן קימת לישראל און קרן־היסוד.

לאַנגע יאָרן איז ער געווען אַ מיטגליד אין דער יידישער קהילה און אין דער פאַרוואַלטונג פון קליינהענדלער־פאַריין. דאָס האָט אים געגעבן ברייטע מעגלעכקייטן פון געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

מען האָט זיך ניט געקענט פאָרשטעלן די תּרבות־שול אָן ישראל שפּירא. מיט אויסערגעווייניקלעכער מסירות־נפש האָט ער געזאָרגט, אַז די תּרבות־שול זאָל זיך ווי געהעריק אַנטוויקלען און קענען דערציען דעם יונגן דור אין גייסט פון נאַציאָנאַלער דערוואַכונג.

ישראל שאַפּירא איז אומגעקומען מיט זיין גאַנצער פאַמיליע אין דער ערשטער שחיטה (10.5.1942).

אַ זון זיינער לעבט אין ישראל.

איך האָב נאָר דערמאָנט צווי פון די בולטסטע עסקנים מיט וועלכע איך בין געווען נאָענט און צונויפגעלעבט. דאָס שטעטל וואַסילישאָק האָט פאַרמאָגט נאָך פאַרדינסט־פולע עסקנים, וואָס אויך זייער אָנדענק איז איינגעקריצט אין זכרון.

ד"ר אברהם אַלפערט

טיפען פון שטעדטעל!

פון גרשון סילווערמאן

מיין טאטע האט געהייסען דער „נאוואריזקער בלעכער",
געמאכט קענדלאך און זייערס און געדעקט האט ער דעכער,
אבער בלעכענע כלים האבען וואשילישקער אליין גאר געמאכט,
טאָ וואס וויל דאָ א פרעמדער, האבע די תושבים געטראכט.

אבער צרות האט קיינעם חלילה אין שטעדטעל געפעהלט,
„חיים דער בעקער" האט פאר נדן געדארפט א גוזמה מיט געלט,
און בעקער אין שטעדטעל איז געווען אהן א שיעור,
געשעפטען ברוך השם איז געווען נישט מיר און נישט דיר.

דערפאר האט חיה צביה אן אמת'ע רעדעל געפיהרט,
קראמען, געשעפטען און מיהלען זיינען געגאנגען ווי געשמירט:
א פאפיראסעל גערויכערט, ווי עס וואלט פאסען פאר א מאן,
א פערדעל אויך געשמיסען און קאטי ווי דער באהן.

אבער „סנדר דער שמש" איז א „המן" געווען,
גע'מימת'ט אונז קינדער פאר וואס און פאר ווען?
האבען מיר געווארפען די סטענדערס אין אין טויט איהם געטאָן,
און ער האט גערישען אן אויער אין געקרעהט ווי א האָן.

„זלמן דער ליין" האט פון אוצרות און שידוכים א האר ניט געטראכט.
געהאקט און געשלעפט און פון קיין זאך קיין וועזען געמאכט.
געשלאָפען זיין לעבען אויף „חיים אשר'ס" פוהר אדער באנק,
א פאראבאק פאר'ן שטעדטעל אהן געצאהלט און אהן דאנק.

און „הירשקע דער כלי זמר" האט געקלאפט דעם בארבאן
אין ברוקירט די גאסען אהן מאס און אהן פלאן,
פאקאסט געמאכט און ארימע פראנטען געגאלט,
אף פון אלע מלאכות האבען די קינדער עסען געוואלט.

אט א שטייגער נעמט א אידען ווי „יאנקעל דער באס",
געבאקען האט ער בייגעל אין סאמע פוילע גאס,
און חזנים האבען קיינמאל ניט געהאט אזא באס,
א שטימע פון א לייב אין א ליידיגע פאס.

און דענקט איהר אז לייבע איז געווען משוגע צו ניין?
זיין פנים און אויגען זיינען דאך געווען קלאר און מיט חן.
מן הסתם איז דאס גאר א מורה שהורה געווען,
פון זוכען דעם אבגרונד אין תלמוד צו זעהן.

אבער ווער קען דאָ דערמאנען אלע מענשען פון שטעדטעל,
מיר האבען דאך שוין איבערגעמישט דעם גאנצען אלטען בלעטעל,
דער בוך איז אבער לאנג, ער האט ניט קיין ענדע,
ער איז אלט און ניי ווי א שעהנע לעגענדע.

פאטאקאפיע פון אָ בראשור, ארויסגעגעבען פון וואסילישקער סאסייטי אין ניו־יארק.

אונטער דער דייטשישער הערשאפט

דער דייטשער איבערפאל אויפן ראטנפארבאנד

זונטיק, דעם 22־טן יוני, 1941 האט זיך אין שטעטל בליץ־שנעל פארשפרייט די ידיעה, אז די דייטשע ארמיי האט אומגעריכט באפאלן דעם סאוויעטן־פארבאנד. עס איז אויסגעבראכן די דייטש־רוסישע מלחמה.

אין שטעטל איז געווארן א מהומה. די קריסטן זיינען גלייך באפאלן דעם „ריימאג" (ראיאנאוועט מאגאזין) און געגומען רויבן די סחורות פון דארט.

איבערן שטעטל האט זיך א כמארע פארצויגן. מענטשן האבן זיך געזאמלט גרופעסווייז און ארומגערעדט דער געשאפענער לאגע. די זונטיקדיקע נאכט איז שוין קיינער רואיק ניט געשלאפן.

ארויסגייענדיק פיר פארטאג אין גאס, האב איך שוין געזען קלאקאטן פון „וואיענקאמאט" (מיליטערישער מאביליזאציע־אמט), וואס האבן געהרופן עטלעכע יאר־גענג צוצושטעלן זיך צום מיליטער. פארטאג האט מען שוין אנגעהויבן פאנאנדערטראגן מאביליזאציע־צעטלעך אין די הייזער. אליהו (ליוסיק) האט אויך באקומען א צעטל זיך צוצושטעלן אין „וואיענקאמאט".

די מאביליזירטע האבן זיך גענומען קלייבן אין דער ארטיקער רוסישער שולע, (פריער פאושעכנע) צום מאביליזאציע־פונקט. דא האט מען געדארפט דורכגיין א מעדיצינישע אונטערזוכונג און דאן אפגעשיקט ווערן אין מיליטערישע לאגערן. הונדערטער מענטשן, יידן און קריסטן, האבן זיך געזאמלט. יעדער מיט א פעקל אויפן פלייצע. פרויען האבן באגלייט די מענער מיט געווייגן, קינדער האבן זיך געקושט מיט די עלטערן. דער חורבן איז געווען גרויס. קיינער האט ניט געוווסט, וואס עס דערווארט און ווו מען גייט. צו דער זעלבער צייט האבן פויערים פון די ארומיקע דערפער און קריסטן פון שטעטל געראבירט סאוויעטישע געשעפטן און אמטן.

אויפן זאמל־פלאץ זיינען שוין געווען איבער טויזנט מאביליזירטע. פלוצים איז אנגעפלויגן א דייטשער ארראפלאן און ארראפגעוואדרפן עטלעכע באמבעס. איין באמבע איז געפאלן נעבן „באינע" און אייגע אויף די געדטנער, ניט ווייט פון די מענטשן, וואס האבן זיך צוגעשטעלט צום פריזיוו. גלייך ווי עס האבן אויפגעריסן די באמבעס זיינען אלע מאביליזירטע זיך צעלאפן און שוין מער ניט צוריקגעקומען צום מאביליזאציע־פונקט. אזוי האט אויסגעזען און זיך פארענדיקט די רוסישע מאביליזאציע אין וואסילישאק.

אין צווישנצייט האבן די רוסישע פארטיי־טוער און באאמטע געכאפט אויטאמאבילן, פורן, ראוורן און אנגעהויבן ציען קיין „וואסטאק" (מזרח).

א טייל יידן, וואס האבן געארבט ביי די סאוויעטן אויף פארשידענע אמטן און האבן ריכטיק אפגעשאצט די לאגע, זיינען אנטלאפענע צוזאמען מיט די רוסן.

דאס רויבן פון די פויערים האט זיך פארשטארקט. איצט האבן זיי שוין געראבירט די פריוואטע וווינונגען פון די אנטלאפענע רוסישע באאמטע און אויך יידישע הייזער.

אין קלעם פון די דייטשן און אַנטיסעמיטן

אין די גאַסן האָבן זיך אָנגעהויבן הערן אַנטיסעמיטישע לאָזונגען און דראָונגען. די יידן האָבן שוין מורא געהאַט אַרויסצוגיין אויפן גאַס. אַזוי האָט אָנגעהאַלטן די פאָגראָם־שטימונג ביז מיטוואָך, דעם 25סטן יוני, 1941. ערשט מיטאָגצייט איז אַריין קיין וואַסילישאָק די ערשטע דייטשע „ראַזוויעדקע" (אויסשפיר־גרופע).

די קריסטלעכע באָפעלקערונג האָט געיובלט פון פרייד. אָ טייל האָט באַגעגנט די דייטשן מיט בלומען. ס׳זיינען געווען קריסטן, וואָס זיינען גלייך געלאָפן מסרן אויף דער יידישער באָפעלקערונג.

גלייך נאָך דער „ראַזוויעדקע" האָט אָנגעהויבן שטראָמען די דייטשע אַרמיי. אָ טייל האָט זיך אָפגעשטעלט אין שטעטל און אָ טייל האָט מאַרשירט ווייטער. די דייטשן האָבן געפרעגט, ווי ווייט ס׳איז ביז מאָסקווע. אָז מ׳האָט זיי געזאָגט וויפל קילאָמעטער, איז זייער ענטפער געווען: ביז צוויי וואָכן וועלן מיר זיין אין מאָסקווע.

מיט דער אַרמיי איז אויך אָנגעקומען די דייטשע קאָמענדאַנטור, וועלכע האָט זיך איינגעקוואַרטירט ביים גלח אין שטוב. די קאָמענדאַנטור האָט גלייך אָרגאַניזירט יידישע פרויען צו דער אַרבעט. די פרויען האָבן געדאַרפט קערן די גאַסן, וואַשן און ראָמען די הייזער, ווו עס זיינען איינגעשטאַנען דייטשע מיליטער־לייט.

שפּעטער האָבן זיי געזומען אויף צוואַנגס־אַרבעט פאַרשידענע פאַכלייט און סתם־אַרבעטער. פאַר יעדן האָבן זיי אויסגעזוכט אַרבעט.

גלייך פון די ערשטע טעג, האָט די קאָמענדאַנטור געזומען זוכן געוועזענע קאָמוניסטן.

דער ערשטער קרבן איז געפאַלן אָ שטעטלשער קריסט, וואָס האָט בעת די סאָוויעטן געאַרבעט אַלס שרייבער אין „גאָר־סאָוויעט". מ׳האָט אים אַרעסטירט און גלייך דערשאָסן.

אין דער זעלבער צייט האָבן פיל פאָליאַקן געבראַכט אויף דער קאָמענדאַנטור רשימות פון צענדליקער יידן פון שטעטל, וואָס האָבן געאַרבעט ביי די סאָוויעטן אויף פאַרשידענע פּאָסטנס. אָפילו אָ „סטרוזש", אָדער אָ בעל־עגלה — אָלע זיינע געמסרט געווארן, ווי סאָוויעטישע באָאַמטע. האָט אָ גוי געטראָגן עפּעס אָ כעס אויף אָ יידן, איז ער גלאָפן אין קאָמענדאַנטור מסרן אויף אים.

דאָס מסרן יידן איז געווארן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג.

גלייך די ערשטע טעג האָט די קאָמענדאַנטור אָרגאַניזירט אָ געהילפס־פּאָליציי. צענדליקער פּאָליאַקן און ווייסרוסן האָבן זיך פרייוויליק געשטעלט צום דינסט פון די דייטשן.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אָ געיעג נאָך אומגעוווּנטשענע קאָמוניסטישע עלעמענטן.

פרייטיק, דעם 26סטן יולי 1941, נאָכדעם ווי מ׳האָט דערשאָסן אַ קריסטלעכן יוגנטלעכן, האָט מען געכאַפּט און אָרעסטירט זיבן יידישע מענער, כלומרשט קאָמוניסטן. די ערשטע יידישע קרבנות זיינען געווען:

יעקב שטיין, אָ רעליגיעזער יוד, לאַנג־יאָריקער פאַרוואַלטער פון דער „יבנה־שול" (60 יאָר אַלט).

לייזער־איטשע באָרנשטיין (בעזרוק) און זיין זון הירשל, פון פאַך אָ סטאָליער (דער פאָטער איבער 50, דער זון אָ יאָר 20).

הירשל קאוואלסקי און זיין ברודער משה. דער ערשטער אַ שוסטער, דער צוויי־טער אָן אַ פּאַך (אין עלטער פון די פערציקער יאָרן).

דער זעכצן־יאָריקער ניאָמע גינזבורג, וואָס האָט געלערנט אין דער רוסישער שול. אים האָט געמרסט זיינער אַ געוועזענער שול־חבר, וואָס האָט זיך מיט אים אַמאָל געהאַט צעקריגט.

בנימין מילער, פון פּאַך אַ שניידער, (עטלעכע און צוואַנציק יאָר).

די אומשולדיקע קרבנות האָט מען אַרויסגעפירט צוויי קילאָמעטער הינטערן שטעטל און זיי דערשאָסן. מ׳האָט זיי באַגראָבן אין אײַן ברודער־קבר. די אַלע יידן האָבן איבערגעלאָזן אין דער היים פאַמיליעס, פרויען און עלטערן.

אַ סך שפּעטער, ווען ס׳איז שוין געווען דער יודענראַט, האָט ער געקריגן אַ דער־לויבענישׂ צו ברענגען די ערשטע זיבן קרבנות צו קבר ישׂראל אויפן יידישן בית־עולם.

דער דאָזיקער מאָרד איז געווען דער אָנהייב אין דער לאַנגער קייט מאָרדן, איבער די וואַסילישקער יידן.

עס האָט זיך נאָך ניט געהאַט אָפּגעקילט דאָס בלוט פון די ערשטע קרבנות און די דייטשע מערדער האָבן שוין געזוכט פרישע קרבנות.

אויף דער אָנווייזונג פון געוועזענעם פּוילישן וואָיט שמיגירַ (דער דאָזיקער פּאָליאַק האָט געשפּילט אַ טרויעריקע ראָל אין דער געשיכטע פון פּאַרפּיניקטן שטעטל וואַסילישאָק), האָט מען אַרעסטירט אַ ייד מיטן נאָמען נחום גאָרדאָן, כלומרשט — אַ קאָמוניסט. גאָרדאָן האָט געהאַט אַ פרוי מיט צוויי קינדער. מ׳האָט אים געהאַלטן אַרעסטירט אַ וואָך צייט. במשך דער צייט האָט די געהילפס־פּאָליציי געצויגן פון גאָר־דאָנס פאַמיליע גלט, וועדטפולע זאַכן מיטן צוזאָג, אַז מ׳וועט אים דערפאַר באַפרייען. עס האָט אָבער גאָרניט געהאָלפן.

אין אַ געוויסן פרייטיק פאַרנאַכט האָט מען נחום גאָרדאָנען אַרויסגעפירט הינטער דער באָד און די פּאָליציי האָט אים דערשאָסן. מ׳האָט אים קובר געווען אויפן יידישן בית־עולם.

פון טאָג צו טאָג איז אַלץ גרעסער געוואָרן די חוצפּה פון דער געהילפס־פּאָליציי. צו יענער צייט איז ארויס אַ גזירה, אַז די יידן דאַרפן טראָגן גלע לענטעס אויפן אַרבל פון דער לינקער האַנט. אַז מען פלעגט טרעפן אַ ייד אָן אַ גלע לענטע, אָדער, אַז זי איז ניט געווען אויפן ריכטיקן פּלאַץ, פלעגט מען אים מערדערלעך שלאָגן.

יידן זיינען געווען „גליקלעך", אַז מ׳איז אָפּגעקומען נאָר מיט קלעפּ און מיט ליגן עטלעכע טעג „צו בעט".

די געהילפס־פּאָליציאַנטן פלעגן זיך אַריינכאַפּן אין יידישע הייזער און פּאָדערן גאָלד, צירונג, גלט, ווען נישט — אַרעסטירן זיי. די יידן האָבן געוווסט, מיט וואָס אַזעלכע אַרעסטן קאָנען זיך ענדיקן. מיט לייַדיקע הענט זיינע די פּאָליציאַנטן ניט אַרויס פון די יידישע הייזער.

אין איינעם אַ טאָג האָט די דייטשע קאָמענדאַנטור פאַרלאָזן דאָס שטעטל און די איינציקע באַלעבאָטים איבער די יידן זיינען געוואָרן די פּוילישע געהילפס־פּאָליציי. אין אַ געוויסן מיטוואָך איז אָנגעפאָרן אַ לאַסט־אויטאָ מיט דייטשן. זיי זיינען גלייך פאַרפאָרן אין הויף פון דער פּאָליציי (ביי פּנחס דעם שניידער — זאַמעשטשאַנסקי, אין שטוב).

מיטאַמאָל איז געוואָרן אַ לויפּעניש פון דער פּאָליציי איבער די יידישע הייזער.

די יידן זיינען זיך צעלאָפן און באַהאַלטן. די פּאָליציי האָט צונויפגעכאַפּט עלף יידן. (צווישן זיי איין פרוי, וואָס מ׳האָט שפּעטער באַפרייט). די מענער האָט מען אַריינגעזעצט אין אַ לאַסט־אויטאָ און אַרויסגעפירט אין דער ריכטונג פון לידע.

די פרויען פון די מענער זיינען געלאָפן קיין לידע, זיך געלאָזט קאָסטן געלט, געשיקט קריסטן, נאָר אָן רעזולטאַטן. קיינער פון די מענער האָט זיך שוין קיינמאָל ניט אומגעקערט. די נעמען פון די קרבנות זיינען:

האַראַדייסקי און זיין פרוי, ביידע לערער אין תרבות־שול, ניט קיין שטעטלשע.
דוד דער וואַרשעווער, ניט קיין שטעטלשער (מירעלע קאַגאַנס מאַן);
יענטל באַיאַרסקים שוואָגער, אַ סקידלער;
בערל פּייקאָווסקי;
מאָטל סטאָליער און זיין ברודער;
שלמה סטאָליער;
ראובן צעשלער;
אברהם יהושע דראַזניז און זיין זון ניאָמע.

אין דעם טויט פון די צען יידן האָבן אויך אַ גרויסן טייל די אַרטיקע פּאָליאַקן.

דער קרבן ראובן צעשלער איז געווען אַ זייגערמאַכער. אים האָט געמסרט אַ פּוילישער זייגערמאַכער, פּאָלובינסקי, געווינט אויף בעליצקער גאַס.

צעשלער האָט געלעבט זייער גוט מיט זיין פּוילישן „קאָלעגע פּאָ פּאַכו". גלייך ווי די דייטשן זיינען אַריין האָט צעשלער באַהאַלטן ביי זיין „פּריינט", דעם פּוילישן זייגער־מייסטער, זייגערס, פּאַרשידענע טיילן און מכשירים.

וועלנדיק ירשענען יידיש גוטס, האָט דער פּוילישער זייגערמאַכער פּאָלובינסקי, געמסרט זיין יידישן קאָנקורענט.

די פּוילישע הילפס־פּאָליציי האָט געבאָלעבאָטעוועט אין שטעטל ביז ס׳איז אַנגעקומען די נייע קאָמענדאַנטור. די נייע קאָמענדאַנטור איז איינגעשטאַנען ביי שוואַרצן אין מויער.

נייע באַלעבאַטים — נייע צרות

די נייע קאָמענדאַנטור האָט גערופן צוואַנציק מאַן, די שענסטע בעלי־בתים פון שטעטל און באַפוילן צו שאַפן אַ יודענראַט.

יעדן טאָג זיינען דערשינען נייע גזירות. אָנשטאָט די געלע לענטעס, האָבן די יידן געמוזט טראָגן געלע לאַטעס פון פּאַרנט און פון הינטן. די יידן איז פּאַרווערט געווארן צו גיין אויפן טראָטואַר.

די געהילפס־פּאָליציי איז פּאַרוואַנדלט געווארן אין סטאַבילע פּאָליציי. מ׳האָט זיי אָנגעטאָן אין שוואַרצע מונדירן מיט ווייסע „אָפּאַסקעס" אויפן אַרבל פון דער לינקער האַנט, מיטן אויפשריפט אויף דייטש און פּויליש: „פּאָליציי".

דער יודענראט

דער יודענראַט האָט אַמטירט ביי מאַנעס יאָנעס אין הויז. די מיטגלידער פון יודענראַט זיינען געווען:

הערמאן סענדיק, קאופמאן יעקב, קראוויץ קלמן, וועזאוואסקי אלתר, יאנאס מאנעס, באס משה, ליפשיץ מרדכי, גארדאן חיים־בערל, ד״ר כץ א. אנד.

דער „יודנראט״ האט געדארפט אויספירן אלע דייטשע גזירות און באפעלן. ער האט געדארפט צושטעלן יידישע ארבעטער אויף יעדן רוף.

אלע האבן זיך גענויטיקט אין יידישע ארבעטער. די קאמענדאנטור, פאליציי, פריצים און פויערים.

די פאליציי פלעגט טרייבן די יידן צו דער ארבעט.

דער לוין פאר דער ארבעט איז געווען — קלעפ. און געשלאגן האט מען ביי יעדער געלעגנהייט; פאר געפינען א בוראק, א מערל און סתם אן שום סיבה.

אין גמינע איז געווען א ספעציעלע אפטיילונג, אן ארבעטס־אמט, אנגעפירט דורכן געווען וואיט שמיגירא. פאר א האלבן מארק האט יעדער גוי געקענט קויפן א ייד אויף א טאג ארבעט. די גמינע האט געמאכט פון דעם א געשעפט. געווען פאלן, וועו די גויים זיינען ניט געווען צופרידן פון די געשיקטע יידישע ארבעטער. זיי פלעגן די יידן זידלען און שלאגן. אנדערע גויים זיינען געווען מענטשלעכער. זיי פלעגן געבן זייערע יידישע ארבעטער עסן און נאך מיטגעבן פעקלעך שפייז אהיים פאר די יידישע פאמיליעס.

יעדן טאג האט די קאמענדאנטור ארויסגעגעבן דעם יודנראט נייע פאדערונגען, וועלכע מ׳האט געמוזט אויספירן אין געציילטע שעהען.

איין טאג האט מען געמוזט צושטעלן דער קאמענדאנטור שיינע מעבל, בעטגעוואנט, געשיר, אנטיק־זאכן; א צווייטן טאג האט מען געפאדערט שטיוול, פוטערווארג, שטאפן און אנדערע וועריטפולע זאכן.

אלס באלוינונג פאר די צוגעשטעלטע זאכן האבן די יידן באקומען אלץ נייע און נייע גזירות:

אין אוונט טאר מען ניט ארויסגיין אין גאס; זונטיק טאר מען בכלל ניט זען קיין ייד אין די גאסן; ביינאכט טאר מען ניט באלויכטן די הייזער. די לעצטע גזירה האט געגעבן דער פאליציי א געלעגנהייט זיך ארריינצורייסן ביינאכט אין יידישע הייזער, ברעכן שויבן, כלומערשט זיי האבן געזען פייער. דאס האט ווידער געגעבן א מעגלעכקייט ארויסצופרעסן ביי די יידן גאלד און געלט.

דער יודנראט האט שוין געוווסט וועמען און ווו מ׳דארף שמירן און מ׳פלעגט מיט גרויס מאטערניש אויסקויפן און ראטעווען געציילטע יידן פון די פוילישע פאליציאנטן.

דער קאמענדאנט פון דער פוילישער פאליציי

א טרויעריקע ראל אין דער יידישער טראגעדיע האט געשפילט דער קאמענדאנט פון דער פוילישער פאליציי, יעזשעווסקי. בעת דער פוילישער הערשאפט, איז יעזשעווסקי געווען א מיליטער־מאן, א פלוטאנאווער. ער איז געשיקט געווארן קיין וואסילישאק, כדי אויסצובילדן מיליטעריש דער פוילישער יוגנט און האט אין שטעטל ארגאניזירט דעם „שטשעלעץ״.

וועו די סאוויעטן זיינען אריין אין שטעטל, איז יעזשעווסקי אנטלאפן. זיין פאמיליע האבן די סאוויעטן פארשיקט. מיטן ארריינמארש פון די דייטשן איז יע־

זשעווסקי צוריקגעקומען אין שטעטל אַריין און איז געוואָרן דער קאָמענדאַנט פון דער פּוילישער פּאָליציי.

טרויעריק איז געווען יענעם יידן, וואָס איז אַריינגעפאַלן אין יעזשעווסקיס הענט אַריין. מיט זיינע אייגענע הענט, האָט ער צענדליקער יידן דערשאָסן.

אין יענער צייט האָט די יידישע באָפעלקערונג געציילט ביי צוויי טויזנט נפשות. יעדן טאָג האָט מען געמוזט צושטעלן צו דער אַרבעט טויזנט יידן.

ס׳איז ניט געווען קיין פּאַרענטפערונג, אַז ס׳זיינען דאָ אַלטע, קראַנקע און קינדער. שלעכט איז געווען דעם יודנראַט, אויב ער האָט צו דער צייט ניט צוגעשטעלט דער באַשטעלטער צאָל אַרבעטער.

אין אַ געוויסן זונטיק, ווען די יידן האָבן נאָך גענעמט גיין זונטיק אין די גאַסן, זיינען די יידן ווי געווייגלעך געגאַנגען טייל צו באַקאַנטע, טייל אין יודנראַט, זיך געוואָלט זען מיט מענטשן, נאָך אַ שווערער וואָך פון אַרבעט און צרות. אויפן וועג האָבן די יידן באַגעגנט אַ גרופּע ליטווישע זעלנער, וואָס זיינען געווען צוגעטיילט צו דער דייטשער קאָמענדאַנטור. די ליטווינער זיינער באַפאַלן די יידן און זיי מערדער־לעך געשלאָגן. נאָכדעם זיינען זיי אַוועק אין קאָמענדאַנטור און פאַרמסרט, אַז די יידן זיינען זיי באַפאַלן. דאָס האָט אויפגעקאָכט דאָס הינטישע בלוט פון די איבעריקע ליטווינער. זיי זיינען אַלע אַוועק אין יודענראַט פאַרשפּאַרט די טירן און דאָרט אַלעמען געשלאָגן, סיי די יודנראַט־מיטגלידער און סתם־יידן. מ׳האָט נאָך באַדאַרפט באַצאָלן אַ גרויסע סומע געלט, כדי צו פאַרווישן דעם גאַנצן ענין, אַז די ליטווינער זאָלן זיך מער ניט טשעפּען צום יודנראַט.

אין איינעם אַ טאָג איז ביי ראובן אַרלאַנסקין אויף גראָדנער גאַס — אויסגע־בראָכן אַ שריפה. ס׳איז פאַרברענט געוואָרן דעם יידנס שטוב. בעת דער שריפה איז אויך צעשטערט געוואָרן אַ וואָנט און אַ טייל דאַך פון אַרלאַנסקיס פּוילישן שכן זשאָליק. דער קריסט האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט און גלייך געלאָפן מיט אַ מסירה אין דער קאָמענדאַנטור, אַז די יידן האָבן ספּעציעל אונטערגעצונדן זיין שטוב. דער קריסט זשאָליק האָט געפאָדערט, אַז די יידן זאָלן אים אָפּבויען אַ נייע שטוב, אָדער געבן אַ גרויסע סומע געלט אַנטשעדיקונג. דער יודנראַט האָט נאָך לאַנגע און שווערע אונטערהאַנדלונגען געגעבן זשאָליקן פיל ווערטפּולע זאַכן און דריי טויזנט רובל אַלס אַנטשעדיקונג.

אַ געוויסן טאָג האָט אַ שיכורער פעלדפּעבעל געמאַכט אַ שפּאַציר אויף זיין מא־טאָציקל. פאַרנדיק געשווינד איבער די גאַסן, איז ער אַרויפגעפאָרן אויפן יידישן דאָקטאָר אברהם אַלפּערט, וואָס איז געגאַנגען צו אַ קראַנקן. פון צוזאַמענשטויס זיינען ביידע געפאַלן און זיך שווער פאַרוווונדעט. דעם פאַרוווונדעטן פעלדפּעבעל האָט מען גלייך אָפּגעפירט אין אַ שפּיטאָל, דעם יידישן דאָקטאָר, האָט מען אָפּגעפירט אין שטוב. ד״ר אַלפּערט האָט געליטן ניט נאָר פון די שווערע וווּנדן, ער האָט זיך געשראָקן, אַז מ׳זאָל צוליב דעם פאַרפאַל ניט שיסן אים און זיין פאַמיליע. און ווירקלעך האָבן זיך גלייך געפונען קריסטלעכע עדות, וואָס האָבן פעסטגעשטעלט, אַז דער „יודע״ האָט עס ספּעציעל געמאַכט, כדי צו הרגענען אַ דייטשן אָפּיציר. גרויס איז געווען די אימה אין שטעטל. נאָך לאַנגע מי איז געלונגען איבערצוצייגן דעם דייטשן אָבערפירער, אַז דער יידישער דאָקטאָר איז ניט שולדיק אינעם פאַרפאַל.

אַזוי האָבן זיך געצויגן די גרויזאַמע טעג. ניט געווען קיין טאָג אָן אַ צרה, אָן אַ גזירה, אָן בלוט און אָן טרערן.

שטראָף־קאָמאַנדע

אין ראַיאָן האָט גראַסירט אַ ספּעציעלע שטראָף־קאָמאַנדע, וואָס האָט דורכגע־פירט פיל מאָרדן איבער די יידן פון שטשוטשין און די אַרומיקע שטעטלעך.

אין וואַסילישאָק האָט מען דער שטראָף־קאָמאַנדע גערופן די „בויד", ווייל די מערדער פלעגן קומען אין אַ לאַסט־אויטאָ, איבערגעדעקט מיט אַ וויַיסן ברעזענט.

ווי נאָר עס פלעגט זיך באַוויַיזן די „בויד" פלעגט ווערן אין שטעטל אַ גרויסע פּאַניק. מ׳פלעגט זיך באַהאַלטן אין קעלערס, אויף בוידעמער און אין פּאַרשידענע באַהעלטענישן.

די „בויד" פלעגט צופּאָרן צו דער פּאָליציי און די פּאָליציי פלעגט געבן די דייטשן אַ רשימה פון אומגעוווּנטשענע יידן. ווען ס׳איז ניט געווען קיין רשימה, פלעגט די פּאָליציי סתם כאַפּן יידן. אָן קרבנות איז די „בויד" פון שטעלט קיינמאָל ניט אַוועקגעפּאָרן. די „בויד" פלעגט שטענדיק קומען נאָר פון שטשוטשין. דאָרט איז געווען איר זיץ־פּלאַץ.

דער ערשטער מאָרד־פּאַל איז געווען, וועז די „בויד" האָט הינטערן שטעטל אַנגעטראָפן דעם ייד משה רייזלס. דער בירגערמייסטער האָט אים געשיקט מיט אַ שליחות אין אַ הויף זיבן ק״מ פון שטעטל. ער איז געגאַנגען מיט אַ שיין פון בירגערמייסטער, (אָן אַ שיין האָט מען ניט געטאָרט זיך באַוועגן). משה רייזלס איז שוין געווען אויף צוריקוועגס צוויי ק״מ פון שטעטל ביים דאָרף קלעבאַניע, וועז די „בויד" האָט אים באַגעגנט. אויף דער פּאָדערונג פון די דייטשן האָט דער ייד מיט זיכערקייט זיי געוויזן זיין שיין. די דייטשן האָבן מיט ביטל צוריסן דעם בירגער־מייסטערס שיין אוז דעם ייד אויפן פּלאַץ דערשאָסן.

די קריסטן האָבן צוויסן געגעבן אין יודנראַט, אַז לעבן די מאָגילקעס ליגט אַ דערשאָסענער ייד.

אין אייניקע טעג אַרום איז די „בויד" פּאַרפּאָרן צום יודנראַט או געפּאָדערט אַ רשימה פון לערער, רבנים אוז שוחטים.

באַקומענדיק די רשימה האָבן זיי גלייך געפּאָדערט ביים יודנראַט, ער זאָל זיי צושטעלן די מענטשן פון דער רשימה. זיי דאַרפן זיך מיט זיי עפּעס „דורכריידן". טייל מענטשן פון דער רשימה זיינען ניט געווען אין די הייזער. ס׳איז געווארן אַ לויפּענייש אויפצוזוכן די מענטשן.

דער לערער נחום בערקאָוויטש איז ניט געווען אין שטוב. זיין אייגענע פרוי איז געלאָפן אים אַרומזוכן איבערן שטעטל אוז קוים אים געפונען. דער לערער בער־קאָוויטש איז אַוועק אין יודנראַט, ווו עס האָבן זיך שוין אינצווישן צייט פאַרזאַמלט די לערער אוז כלי־קודש.

די „בויד" האָט זיי אַלעמען אַרויסגעפירט פינף ק״מ פון שטעטל, אויף נאָווי־דוואָרער וועג אוז אַלעמען דערשאָסן. די אומגעקומענע זיינען געווען:

דער רב פון שטעטל, הרב אַליהו אייזנבוד (73 יאָר אַלט);

דער לערער זימעלעוויטש (45 יאָר);

דער לערער נחום בערקאָוויטש (30 יאָר);

דער שוחט פון סאָבאָקינצע, (אַ ייד ביי 60 יאָר);

דעם רב פון שטעטל, הרב אייזנבוד ז״ל האָט מען מערדערלעך געשלאָגן אוז געפּייניקט פאַרן טויט. אַלע דערמאָרדעטע האָבן איבערגעלאָזן פאַמיליעס.

ניט לאַנג דערנאָך איז אין אַ געוויסן דינסטיק די „בויד" ווידער געקומען. דאָס מאָל זיינען זיי פאַרפאָרן צו דער פּאָליציי און געפּאָדערט אַ רשימה פון אַלע פאַמיליעס, וואָס די מענער זיינען אַנטלאָפן מיטן רוס (בעת די רוסן זיינען אָפּגעטראָטן פון שטעטל) און די פאַמיליעס, וואָס זייערע מענער האָבן שוין די דייטשן געהרגעט.

ווידער איז געווארן אַ לויפענייש פון דער פּאָליציי, מיטן קאָמענדאַנט יעזשעווסקי בראש. די פּאָליציי האָט אָנגעהויבן פירן אין פאַמיליע נאָך דער צווייטער. אַ קליינער טייל, האָט זיך אַריינטירט און באַהאַלטן.

מ׳האָט אָנגעטריבן די פאַמיליעס מיט די קינדער אויפן שטעטלשן בית־עלמין און זיי דאָרט אויפן פּלאַץ דערשאָסן. מ׳האָט אָפּילו געבראַכט אויפן בית־עלמין אַ קראַנקע, גוססע פרוי מיט איר קליין קינד.

די אומגעקומענע קרבנות זיינען:

פאַמיליע לאַם (5 פערזאָן);

בתיה גאָרדאָ מיט איר צען יאָריק טעכטערל;

פרוי שטיין (די פרוי פון פאַרוואַלטער פון „יבנה") מיט איר טאָכטער;

אַ פרוי מיט אַ קינד (וואָס האָט זיך אויסגעהאָדעוועט ביי מילער הענאָך).

פאָרן אויספירן די עקזקוציע, זענען די יודנראָטלער געלאָפן און געבעטן רחמים ביי דער אָרטיקער דייטשער קאָמענדאַנטור, אָבער עס האָט גאָרניט געהאָלפן. דער שטראָף־באַטאַליאָן פון דער „בויד" איז ניט געווען אונטערגעאָרדנט דער אָרטיקער מאַכט. און וואָס זיי האָבן געוואָלט האָבן זיי געטאָן.

אין אַ געוויסן טאָג האָט די קאָמענדאַנטור געמאָלדן, אַז זיי פאָרלאָזן וואָסי־לישאָק. זיי האָבן נאָך געמאַכט „שיינע זאַקאָזן" און דאָן פאָרלאָזן דאָס שטעטל.

ווידער איז געווארן אַ פּאָניק צווישן די יידן. ווער ווייסט, וואָס ס׳וועט זיין? ווער וועט איצט קומען? צו דער קאָמענדאַנטור האָט מען זיך שוין געהאַט „צוגעוווינט", מ׳האָט זיי שוין געקענט. זיי זיינען שוין געווען מער־וועניק אונטערגעקויפט.

אַ פרישע פּלאָג — זשאַנדאַרמעריע

אין עטלעכע טעג אַרום איז אָנגעקומען אין שטעטל אַ סטאַבילע זשאַנדאַרמעריע מיט אַ מייסטער בראש. די זשאַנדאַרמעריע איז איינגעשטאַנען אין זעלבן מויער, ביי שוואַרצן. מ׳האָט געמוזט פון דאָס ניי רעמאָנטירן, פּוצן, צושטעלן נייע מעבל, וועש א. א. וו.

און ווידער נייע גזירות. איינע פון זיי — מ׳טאָר ניט דאַוונען.

עס זיינען אָנגעקומען די ימים־נוראים 1941. ניט קוקנדיק אויפן שטרענגן פאַרבאָט האָבן די יידן זיך צונויפגעקליבן אין פּריוואָטע הייזער אויף מניינים. איין מנין איז געווען ביי ר׳ מרדכי־בער פּופּקאָ. ר׳ מרדכי־בער, אַ פרומער ייד, האָט אַלע זיינע יאָרן ניט פאַרפעלט צום דאַוונען. ביי אים האָבן געדאַוונט די אָרומיקע שכנים און נאָך בעלי־בתים פון שטעטל.

ראש השנה, אין מיטן דאַוונען איז פלוצלונג אָנגעלאָפן די פּאָליציי און, ווי ווילדע חיות זיך אַריינגעריסן אין שטוב. דער טומל איז געווען גרויס. מ׳האָט אַלע מתפּללים אַרעסטירט און זיי געטריבן אין די קיטלען און אין טליתים איבער די גאַסן. אויפן וועג האָבן זיי די פּאָליציאַנטן געשלאָגן. בעת מ׳האָט זיי געבראַכט אין

פאסטערונעק האבן די יידן אויסגעזוכן, ווי לעבעדיקע מתים. נאך שווערע מי פון יודנראט און פאר א גוטן אפצאל האט די פאליציי באפרייט די יידן.

די פוילישע באפעלקערונג איז זיך צונויפגעלאפן זען דעם ספעקטאקל, ווי מ׳טרייבט די יידן אין טליתים און קיטלען איבער די גאסן.

אויך פוילישע פאליציי...

אן ענלעכער פאל איז פארגעקומען בעת די פוילישע פאליציי איז באפאלן א מנין אין א וואכיקן טאג. מ׳האט די יידן ארויסגעטריבן פון שטוב; משה פופקא (רב מאטיע בערס זון), האט מען געהייסן אנטאן א טלית און תפילין, נעמען א סידור אין האנט און אזוי האט מען אים געצוונגען נאכגיין נאך א געפגרט פערד, וואס מ׳האט געפירט אויף א וואגן. משה פופקא האט געמוזט נאכגיין דעם וואגן, דאוונען און זינגען.

ג ע ט א

ס׳איז אנגעקומען הארבסט, 1941. עס האבן אנגעהויבן זיך פארשפרייטן קלאנגען וועגן א געטא. די מענטשן האבן פארשידנארטיק דאס אויסגעטייטשט. מ׳איז געלאפן אין די גאסן, ווו מ׳האט זיך געריכט אז דארטן וועט זיין דער געטא און מ׳האט דארטן ביי פריינט און באקאנטע באשטעלט צימערן. טייל יידן האבן איבערגעגעבן זייער לעצטן פארמעגן צו באקאנטע קריסטן אויף אויסבאהאלטן זיי; אנדערע, ווידער, האבן געביטן זאכן אויף שפייז, מ׳האט געוואלט זיך פארגרייטן מיט עסן. די פאליציי האט געכאפט יידן מיט פעקלעך. זיי פארהאלטן און געשלאגן. מ׳האט געצאלט געלט און זיך ווי עס איז אויסגעקויפט, אבי זיי זאל נאר נישט איבערגעבן דער דייטשער זשאנדארמעריע.

א געוויסן פרייטיק איז צו דעם געווען עניין־סוחר, יהושע קאפעלמאן, צו־געפארן א קריסטלעכע פור. קאפעלמאן האט דעם באקאנטן קריסט געוואלט איבער־געבן צו באהאלטן א ביסל אייזן. א פוילישער פאליציאנט, באזער, האט עס באמערקט און גלייך געמסרט דער דייטשער זשאנדארמעריע. מ׳האט דעם ייד גלייך ארעסטירט. צווי טעג האט מען קאפעלמאנען געהאלטן אין ארעסט. און זונטיק פרי האט מען אים ארויסגעפירט לעבן די פוילישע מאגילקעס צום שיסן. צווי יידן, זיינע שכנים, האבן אים איבערן גאנצן וועג געפירט אונטער די הענט. מ׳האט אים דערשאסן און זיינע צווי באגלייטער האבן אים באערדיקט אויפן פלאץ. קאפעלמאנס ווייב און קינדער זיינען נאכגעלאפן דעם גאנצן וועג און געזען פון דער ווייטן, ווי די דייטשן שיסן זייער מאן און טאטן.

דער יודנראט האט זיך באמיט וועגן אפלייגן די גזירה פון געטא, נאר עס האט גארניט געהאלפן. א געוויסן טאג האט מען פארופן דעם יודנראט און אים באפוילן צוצוגרייטן ערטער פאר א צווי הונדערט יידן פון די ארומיקע ישובים זאבעלאטש, סאבאקינצע און אנדערע קלענערע ערטער. אין עטלעכע טעג ארום האט מען די יידן געבראכט און זיי באזעצט אין הייזער אויף קראנקער גאס, ווו ס׳האט געדארפט זיין דער געטא. דאן האט מען אויך געהייסן דעם יודענראט גרינדן דער יידישער פא־ליציי. די יידישע פאליציי איז באשטאנען פון צוואנציק מאן. פאר גוט באצאלט האט

מען געפועלט ביי דער פּוילישער פּאָליציי, אַז אין טאָג פון טרייבן אין געטאָ אַריין, זאָלן זיי ניט שלאָגן און רויבן די פּעקלעך, וואָס די יידן וועלן מיטנעמען מיט זיך.

סוף נאָוועמבער, 1941 איז אַרויסגעגעבן געוואָרן די לעצטע באַפעלן, ווי צו גיין אין געטאָ.

אין טאָג פון אריבערגיין אין געטאָ זיינען אָנגעקומען קיין וואַסילישאָק פול פּאָליציאַנטן פון די אַרומיקע שטעטלעך און זיי האָבן שטרענג באַוואַכט די גאַסן.

די פּראָצעדור פון אַריינגיין אין געטאָ איז געווען אַ „פשוטע"; צו יעדער יידישער שטוב זיינען צוגעגאַנגען זשאַנדאַרמען, פּאָליציי און פּאָרשטייער פון מאָגיסטראַט. יעדער ייד האָט געקענט מיטנעמען נאָר דאָס, וואָס ער אַליין האָט געקענט טראָגן.

די יידישע שטוב, מיט די איבערגעבליבענע זאַכן איז גלייך פּאָרקלאַפּט געוואָרן דורך די מאָגיסטראַט־באַאַמטע. מער האָט שוין דער ייד פון זיין שטוב ניט געקענט נעמען.

די יידישע פּאָליציאַנטן האָבן אָפּגעפּירט די יידן מיט זייערע פּעקלעך אין די פּאָר זיי באַשטימטע ערטער אין געטאָ.

דאָס געטאָ איז באַשטאַנען פון האַלב קראָנקער גאַס, פּוילער גאַס, דאָס שול־הויף־געסל און האַלב ווילנער גאַס.

די דייטשן האָבן אַרויסגעגעבן אַ שטרענגן באַפעל, אַז די יידן טאָרן זיך ניט אומקערן און באַווייזן זיך נעבן זייערע געווועזענע הייזער. געציילטע יידן האָבן ניט קוקנדיק אויפן פּאַרבאָט זיך באַמיט צוצוקומען צו זייערע הייזער און ראַטעווען עפּעס פון זייער געווועזענעם פאַרמעגן. זיי האָבן דערפאָר באַצאָלט מיט זייער לעבן.

צוליב דעם „חטא" זיינען אין ערשטן טאָג פון געטאָ־אַנטשטייונג דערשאָסן געוואָרן: פּייטשע שוואַרץ, אַ סאָבאָקינצער ייד און אַ זיבן־יאָריק איישישקער יינגל.

שווער איז געווען דאָס לעבן פון די וואַסילישקער יידן ביזן געטאָ. איצט איז אָבער די לאָגע געוואָרן פיל ערגער. פריער האָט יעדע פאַמיליע געהאַט איר אייגןווינקל. אין געטאָ האָבן פינף באַלעבאָסטעס געהאַט נאָר איין קיך. פינף משפּחות מיט קינדער — נאָר איין שלאָף־צימער. די ענגשאַפּט האָט דערפירט צו אָפּטע קריגעריין. דעם יודנראַט איז צוגעקומען אַ נייע אויפגאַבע צו רעגולירן די קריגעריין און ריי־סענישן צווישן די יידן אין געטאָ.

ס'הייבן זיך אָן די גרויסע שחיטות

אויף צומאָרגנס, נאָכן אַריינגיין אין געטאָ איז ווידער געקומען די „בויד" פון שטשוטשין. זיי זיינען אַריינגעפּאָרן אין געטאָ, מיטן אויסרייד, אַז זיי גייען קוקן די ריינקייט פון געטאָ. פּלוצלונג האָבן זיי אַרומגערינגלט שמואל דעלאַטיצקיס שטוב און אַרויסגעפּירט פון דאָרטן אַלע מענטשן. מ'האָט זיי אַרויסגעפּירט הינטער דעם שטייערנעם בית־מדרש און דערשאָסן זעכצן יידן מענער, פרויען און קינדער.

די אומגעקומענע קרבנות זיינען:

קושנער שמואל, זיין פרוי טייבל, צוויי טעכטער רחל און סימע און אַ זון אַלתר (5 פערזאָן);

קושנער צביה מיט איר טאָכטער חיה;

גאָרדאָן צילא מיט אן אייניקל — אַ קינד פון אַנדערהאַלבן יאָר;

באָרנשטיין יוסף (דער שמיד), זיין פרוי הינדע און צוויי קינדער;

דעלאַטיצקי אסתר מיט אַ קינד פון דריי יאָר;
וואַלאַטשינסקי סאָניע.

גרויזאָם איז געווען די מאָרד־עקזעקוציע. אַ טייל מענטשן האָבן געפֿרווועט אַנטלויפן. מ׳האָט זיי נאָכגעיאָגט, געכאַפּט, שרעקלעך זיי געפֿיניקט, געטראָטן מיט די פיס און דאַן דערשאָסן מיט דום־דום קוילן (קוילן, וואָס צערייסן דעם קערפּער).

נאָכדעם זיינען די מערדער קאַלטבלוטיק אַוועק אין יודנראַט און געמאָלדן, אַז אויפן גאָרטן ליגן זעכצן דערשאָסענע יידן. זיי האָבן באַפוילן זיי צו באַגראָבן ניט אויפן בית־עולם, נאָר אויפן פלאַץ, וווּ זיי ליגן. די קרבנות זיינען געלעגן צעריסענע אויף שטיקער, נאָר איין קינד איז געלעגן רואיק, ווי אין אַ זיסן שלאָף.

פֿרישע קרבנות

מ׳האָט נאָך ניט פֿאַרגעסן דאָס בלוט באָד פון די זעכצן, ווי אין אייניקע טעג אַרום האָט מען שוין ווידער אַרעסטירט פֿינף יידן, וואָס האָבן זיך אַרויסגעגנבט הינטערן געטאָ איינשאָפן זיך עפּעס צו עסן.

פֿיר פון די פֿינף אַרעסטירטע האָט מען דעם זעלבן טאָג דערשאָסן. דעם דאָזיקן מאָרד האָט אויסגעפֿירט די פּוילישע פֿאָליציי מיטן קאָמענדאַנט יעזשעווסקי בראש.

די דערשאָסענע זיינען געווען:

דער געטאָ־פֿאָליציאַנט באַאַרסקי יודל (כאַצקל דעם שוסטערס זון) צוואַנציק יאָר אַלט;

מאָוושאָוויטש רחל — פֿינף און פֿופציק יאָר אַלט;

שרה־גיטל שיינהויז (פֿיניעס טאָכטער);

פרוי יענטל באַאַרסקי האָט מען באַפֿרייט.

מיט יעדן טאָג איז די לאָגע אין געטאָ געוואָרן שרעקלעכער. די לעבן־געבליבענע האָבן געבעטן אויף זיך דעם טויט. דער זאָפאַס שפּייז האָט זיך געענדיקט. די זאָכן האָבן זיך צעריסן, אויף אַרבעט האָט מען געטריבן. דער טויט האָט געלויערט אויף יעדן שריט און טריט.

איינמאָל איז ווידער פֿאַרפֿאָרן די „בויד" צו דער פּוילישער פֿאָליציי. די פֿאָליציאַנטן זיינען גלייך אַרײַנגעלאָפֿן אין געטאָ און געכאַפּט פֿינף יידן, סתּם דורכגייער, צווישן זיי איין יודענראַט־מיטגליד און זיי אַלעמען אָפּגעפֿירט צו די דייטשע מערדער.

אויפן הויף פון דער פֿאָליציי האָט מען זיי גלייך דערשאָסן.

אָט זיינען די נעמען פון די קרבנות:

מרדכי ליפּשיץ (אַ מיטגליד פון יודענראַט) 35 יאָר אַלט;

אַן איישישקער יידישער פֿאָליציאַנט — 20 יאָר אַלט;

יצחק פֿאַוע — 40 יאָר;

משה ראָזענבלום — 50 יאָר;

די פרוי פון סאָבאָקינצער שוחט.

דאָס „לעבן" איז אָנגעגאַנגען ווייטער.

און — ווידער איז געקומען די „בויד". די פּוילישע פֿאָליציאַנטן זיינען ווי ווילדע חיות געלאָפֿן אין געטאָ כאָפּן קרבנות. דער פֿאָליציאַנט שאָכאָוויטש פון קליבאָניץ, וואָס איז געווען טרויעריק־באַקאַנט מיט זיינע מערדעריין, איז אַריין אין שטוב פון איציק באַאַרסקי (דאָרט האָט אויך געווווינט חנן קראָוויץ) און באַפוילן די צוויי מענער

אייזיק באיארסקי און חנן קראוויץ מיטצוגיין מיט אים. די פרויען האבן זיך געבעטן ביים פאליציאנט, אים געקושט די הענט. ענדלעך האט ער פאר א גרויסן אפצאל באפרייט די צוויי מענער. אינצווישן־צייט האבן אנדערע פאליציאנטן געכאפט זעקס יידן און זיי געבראכט אין דער קאמענדאנטור, ווו מ׳האט זיי גלייך דערשאסן.

די נעמען פון די דערשאסענע זיינען:

יעקב גארדאן (יאנקל נחומס);

מאיר לייב גערשאוויטש (דער וואסילישקער שוחט);

דינה אבראמאווסקי (די וואליישערקע);

קלמן גאווזרין (דער סופר);

שלמה זילבערבלאט און זיין פרוי.

דאס איז געווען דער לעצטער אנפאל פון די „בויד״־באנדיטן.

די שטשוטשינער קאמענדאנטור האט פארלאזן שטשוטשין און איז אריבערגעפירט געווארן נענטער צום פראנט.

דאס געטא האט א ביסל אפגעאטעמט פרייער. וואכן זיינען פארביי אן קרבנות. די האפענונג האט זיך געשטארקט.

די לעצטע שחיטה

דעם 8טן מאי 1942, זיינען קיין וואסילישאק אנגעפארן פיל דייטשן, ליטווינער און פאליציאנטן. דאס געטא איז געווארן שטרענג באוואכט און ארומגערינגלט. די יידן האבן געפילט, אז עס דערנענטערט זיך א גרויסע געפאר.

דער יודענראט האט פרובירט בארואיקן די מענטשן, נאר עס האט גארניט געהאלפן. די פאניק איז געווען גרויס. דעם 8־טן מאי איז קיינער ניט געגאנגען אויף ארבעט.

צוויי זשאנדארן זיינען געקומען אין געטא און „באשטעלט״ אין יודענראט ווערטפולע זאכן. יעדע וויילע האבן זיך פארשפרייט אנדערע קלאנגען — איינער ערגער פון צווייטן. די שפאנונג איז געשטיגן. די נאכט איז שוין קיינער נישט געשלאפן.

שבת, דעם 9־טן מאי, באלד אין דער פרי, זיינען שוין די מענטשן ארומגעלאפן, עפעס זיך דערוויסן, זוכן עצות. גאנץ פרי איז ארויס א באפעל: צונויפטראגן און צונויפקלייבן דאס גאנצע גאלד און געלט און עס איבערגעבן די דייטשן.

טייל יידן האבן אויסגעפירט דעם באפעל און טייל האבן זייער געלט פארניכטעט.

במשך דער גאנצער צייט האט זיך אין געטא געהערט שיסעריי־ן. דאס האבן די פאליציאנטן געשאסן צו די, וועלכע האבן געוואלט אנטלויפן.

ארום צען אין דער פרי איז ארויס א צווייטער באפעל: קיין יד טאר נישט ארויס־גיין פון הויז. אין די געטא־געסלעך מעגן זיך באוויזן די יודענראט־מענטשן און די יידישע פאליציי.

גלייך האט זיך אנגעהויבן א שיסעריי אין געטא און עס זיינען געפאלן ביי די שוועלן פון זייערע הייזער:

חיים אשר קאפעלמאן, א סאבאקינצער פרוי, און פיל אנדערע.

בייטאג האט די זשאנדארמעריע ארויסגערופן צוויי פורמאנעס: הירשל טאבעליצקי און משה זאבלאצקי, און זיי באפוילן צונויפבריינגען אין זשאנדארמעריע בענק און טישן, וויל מארגן וועט ביי זיי פארקומען א גרויסער באל... קומענדיק צוריק אין געטא, האבן

די צווי פורמאנעס דערציילט, אז אויפן יידישן בית־עולם גראבן די שטעטלשע פויערים גרויסע, טיפע גריבער. זיי האבן אויך דערציילט, אז עס וועט זיין א שחיטה, און נאר פאכלייט וועט מען לאזן לעבן. דער בירגערמייסטער שמיגירא און דער געטא־לייטער וואטקעוויטש זיצן אין דער זשאנדארמעריע און גרייטן צו ליסטעס.

א טייל יידן האט מיט געוואלד זיך געוואלט ארויסרייסן פון געטא, א טייל האט פרובירט איבערקויפן די פאליציאנטן, וואס האבן באוואכט דעם געטא, נאר אן דער־פאלג. יעדער פרוו האט זיך געענדיקט מיט קרבנות.

עס איז אנגעקומען זונטיק, דער 10טער מאי 1942, דער טרויעריקסטער טאג פאר די וואסילישקער יידן. פון שבת אויף זונטיק איז קיין מענטש אין געטא ניט געשלאפן. פרומע יידן האבן געזאגט תהילים און געבעטן רחמים, געווארט אויף א נס. נאר קיין נס איז ניט געשען.

זונטיק, 10 א זייגער אין דער פרי, האבן פאליציי און ס.ס.־לייט אנגעהויבן טרייבן די יידן פון די הייזער צום פלאץ לעבן יודנראט. דארטן איז פארגעקומען די סעלעקציע. טרייבנדיק צום יודנראט האט מען שוין געהאט פיל דערשאסן אויפן וועג. פון איילעניש, טומל און שרעק האבן א סך פארלוירן זייערע קינדער. דאס ווינקל פון דער סעלעקציע איז געווען מיטן פנים צו ווילנער גאס, צווישן דעם מויער פון יאנעס מאנעס און ראובן צעשלערס מויער. צווישן די צווייי מויערן איז געשטאנען דער פוילישער בירגערמייסטער — שמיגורא, דער קאמענדאנט פון דער פוילישער פא־ליצי — יעזשעווסקי, דער לייטער פון ארבעטס־אמט — וואטקעוויטש, דער מייסטער פון דער דייטשער זשאנדארמעריע, ווינדיש, פון לידער „געביטס קאמיסאריאט", און א גרויסע „סוויטע" פון „הויכע" ס. ס. און ס. ד. אפיצירן, וואס זיינען געקומען דורכפירן די שחיטה.

ביי דער סעלעקציע איז מען געשטאנען פאמיליענווייז. מען האט געפרעגט ביי די קרבנות זייער פאמיליע און בארוף. דאן איז געפאלן דער באפעל: לינקס! רעכטס! רעכטס — צום לעבן, לינקס — צום טויט. די צום טויט פארמשפטע האט מען מיט קלעפ געטריבן אין דער ריכטונג צום בית־עולם.

אויף ביידע זייטן וועג זיינען געשטאנען באוואפנטע ס.ס.־לייט און פאליציאנטן, גרייט צו שיסן אויף יעדן, וואס וועט פרובירן צו אנטלויפן. עס זיינען געווען פאלן, וואס מ׳האט צעטיילט פאמיליעס; א טייל אויף רעכטס און א טייל — אויף לינקס. די נאענטסטע האבן זיך צום לעצטן מאל געזעגנט אונטער א האגל פון קלעפ.

ביי א צווייי הונדערט לעבנגעבליבענע יידן האט מען צונויפגעקליבן לעבן פייגוסעס מויער, צווישן זיי — די שרייבערס פון די שורות. פון דער וויטנס האבן די לעבנגעבליבענע געזען, ווי הונדערטער יידן, פרויען, מענער און קינדער ווערן געטריבן צום טויט. טייל האבן פרובירט צו אנטלויפן, נאר ס׳איז זיי ניט געלונגען. נאר א קליינעם טייל איז יא געלונגען. גאר גיך האט זיך אנגעהויבן א עדיכטע שיסעריי, וואס האט זיך געצויגן לאנגע שעהן. די געווינענען און געשרייען פון די קרבנות האבן זיך דערטראגן ביזן מיטן שטעטל.

ס׳איז צוגעפאלן די נאכט. די לעבנגעבליבענע האט מען אויף ביינאכט ארייג־געפירט אין בית־מדרש.

מאטל סטאליער מיט זיין שוואגער יאנקל בעשאנסקי, האבן זיך אין טאג פון דער שחיטה אומגעקערט פון דארף, ווו זיי האבן געארבעט. זייערע פאמיליעס האט מען שוין געהאט ארויסגעטריבן פון הויז. זיי איז געלונגען זיך צו באהאלטן ביי

ביי דער מצבה צום אַנדענק נאָך די וואַסילישקער קדושים, אין „יער־הקדושים" אין דער נ
פון ירושלים.

זיך אין שטוב אויפן בוידעם. פון בוידעם האָט מאָטל סטאָליער געזען, ווי מ׳טרייבט און מ׳מאָרדעוועט די יידן, צווישן די פאַרמשפּעטע צום טויט האָט ער דערזען זיין פרוי גושקע און זיין מיידעלע. ער האָט זיך גלייך אויפן אָרט אויפגעהאָנגען.

פייגעלע ראָזענבלום, זיבעצן יאָר אַלט, און פריידקע מושענזאָן, איין און צוואַנציק יאָר, זיינען משוגע געוואָרן ביי די גריבער.

דער בלוטיקער שניט פון 10־טן מאי האָט געקאָסט בערך טויזנט אַכט הונדערט יידישע קרבנות.

חנה און אליהו וואָלאָטשינסקי

צווישן טויט און לעבן

בעת דער סעלעקציע אין גרויזאַמען שחיטה־טאָג, בין איך צוזאַמען מיט מיין מוטער און שוועסטער אַפּגעשיקט געוואָרן דורך די דייטשע מערדער אויף לינקס, דאָס הייסט — צום טויט.

מען האָט אונדז געטריבן צו די צוגעגרייטע גריבער אויפן בית־הקברות. מיר זיינען געווען אַרומגערינגלט דורך די נאַצי־מערדער. אַ שיסעריי, געווייגען און געשרייען האָט זיך געהערט פון אַלע זייטן.

ניט ווייט פון בית־הקברות האָט מיר מיין מאַמע געזאָגט: קינד מיינס, אַנטלויף! איך באַשוואָר דיר! גיי ניט לעבעדיקערהייט אין גרוב!

דאס איז געווען דאס לעצטע מאל, וואס איך האב געפאלגט מיין מאמען.

איך בין געלאפן מיט די פעלדער אין דער ריכטונג צום וואלד. פאר מיר איז געלאפן משה דעם קאזאקס זון, א שוסטער.

די דייטשן האבן געעפנט אויף אונדז א פייער.

דעם קאזאקס זון איז געפאלן נעבן מיר א פארוונדעטער. איך בין אויך געפאלן פון שרעק און מידקייט.

די דייטשן האבן געמיינט, אז איך בין טויט און אויפגעהערט צו שיסן.

ביסלעכווייז בין איך געקומען צו זיך. נאענט פון מיר האב איך באמערקט א צעשאטן בינטל שטרוי. איך האב זיך צוגעשארט צום שטרוי און זיך באדעקט דערמיט ווי־עס־איז.

די גאנצע צייט האב איך געהערט א שיסעריי. דאס האט מען אומגעבראכט די אומשולדיקע קרבנות. איך האב געמיינט, אז מ׳האט אומגעבראכט אלע וואסילישקער יידן.

דער טאג איז פארבי. פארנאכט האבן די דייטשן און פאליציאנטן פארלאזן דעם פלאץ מיט א פריילעך געזאנג.

ווי נאר ס׳איז געווארן פינצטער האב איך זיך פאמעלעך אויפגעהויבן און זיך געגומען דערווייטערן פונעם שרעקלעכן ארט.

נאך א צווי שעה גיין בין איך אנגעקומען אין דארף ארצעשי. איך האב אנגע־קלפאט אין א פרעמדער טיר פון א קריסט און געבעטן א ביסל וואסער און א שטיקל ברויט. דער קריסט האט מיר ביידע זאכן געגעבן.

ס׳האט שוין אנגעהויבן טאגן, ווען איך בין דערגאנגען צו א נאענטן וואלד. אין דעם וואלד האב איך זיך אויסבאהאלטן צווי וואכן. ביינאכט פלעג איך ארויסגיין איבער פארשידענע קריסטלעכע הייזער צו קריגן עפעס עסן. מערסטנטייל פלעגן זיי מיר געבן א שטיקל ברויט, א ביסל געקעכץ און טיילמאל אפילו א גוט ווארט.

אויף דער דריטער וואך האט מיר א קריסט געזאגט, אז אין וואסילישקער געטא זיינען פארבליבן יידן. מיר איז שוין דערעסן געווארן צו וואגלען אין וואלד, ווי א חיה, אויך האב איך געפילט א גרויסע בענקשאפט צו יידן.

דעם ערשטן טאג שבועות בין איך אנגעקומען צוריק אין געטא.

צוזאמען מיט די רעשטלעך וואסילישקער יידן האב איך דורכגעמאכט אלע עטאפן פון אומקום — געטא שטשוטשין און „טאדט״־לאגער אין לידע.

זעענדיק, אז עס נעמט ניט קיין סוף צו די יידישע צרות און אז אין געטא זיינען ניטא קיינע אויסזיכטן צו בלייבן, בין איך מיט נאך פיר יידישע בחורים אנטלאפן אין וואלד.

נאך א סך שווערקייט און לאנגע וואגלענישן זיינען מיר אנגעקומען אין ביעלסקער יידישן אטריאד אין נאליבאקער פושטשע און דערלעבט דעם טאג פון באפרייונג.

געווינטלעך, ביז איך האב דערלעבט דעם טאג פון דער באפרייונג, האב איך וויידער דורכגעמאכט צענדליקער טעג און הונדערטער שעהן צווישן טויט און לעבן. ס׳איז ניטא דער מוט אויפסניי אויפצוווקן אט יענע שוידערלעכע טעג און שעהן פון גרויל און פיין — ס׳ווילט זיך פארגעסן דעם שוידערלעכן קאשמאר פון מארד און אומקום.

יהודה שוואַרץ

דריי מאל זיך געראטעוועט דאס לעבן

א. אין ווילייקער לאגער

אין איינעם א זומער־טאג 1942, איז צוגעפארן צום שטשוטשינער יודענראט א גרופע דייטשן און האבן געפאדערט 100 ארבעטער צו דער דיספאזיציע פון לידער „טאדט־לאגער" (א דייטשישע בוי־ארגאניזאציע, וואס פלעגט אויספירן ארבעטן פארן פראנט: באן־ליניעס, בריקן, שאסייען, באנוצנדיק זיך מיט יידישע צוואנגס־ארבעטער). די רשימה פון די 100 ארבעטער האט אויסער מיר און מיין שוואגער יצחק פופקא ארומגענומען די פאלגנדע וואסילישקער: לייבקע לייבאוויטש און פאמיליע; שמעון גארדאן און פאמיליע; כעמקע קאפלאן און פרוי; משהלע ראכמילעוויטש, שמואל ארליאנסקי מיטן שוואגער, יוסף מעדלינסקי, עשל בעשאנסקי, משהל קראוויץ מיטן זון פישל (שאלעווער) און נאך אנדערע. מיר זענען אפגעפירט געווארן צו ראזשאנקער באן־סטאציע, וווּ מען האט אונדז פארפאקט אין פראכט־וואגענס, וואס האבן אונדז געדארפט טראנספארטירן קיין לידער „טאדט־לאגער".

איך פערזענלעך בין געווען צופרידן, וואס מען פירט אונדז קיין לידע; ערשטנס, זיינען ארומגעגאנגען קלאנגען, אז מען ליקווידירט דעם שטשוטשינער געטא און מען פירט אלעמען ארויס קיין באריסאוו אין א לאגער, וויבט פון אונדזער אלטער היים; צווייטנס, פון לידע איז געווען פיל גרינגער אנצוקניפן א קאנטאקט מיט פארטיזאנער. אבער אונדזער אנטוישונג איז שנעל געקומען, וועז מיר האבן באמערקט, אז מיר זיינען אייבערגעפארן לידער סטאציע און מען פירט אונדז ווייטער אונטער א שטרענגער וואך. מיר זיינען געווארן זייער אומרואיק, מען האט געמומען רייזן וועגן שפרינגען פון די וואגאנעס, אבער דער אינסטינקט האט מיר געראטן ניט צו מאכן דעם געפערלעכן שריט און ווארטן ווייטער.

מיר זיינען אנגעקומען פארטאג אויף דער סטאציע ווילייקע, דארט האבן אונדז אפגעוואלרט דייטשן — און ארויסגענומען א טייל אין ווילייקע (די צוויטע טייל האט מען אפגעפירט צו דער סטאציע קראסנע, 7 קילאמעטער פון ווילייקע), איך מיטן שוואגער יצחק פופקא און נאך אייניקע וואסילישקער, זיינען פארבליבן אין ווילייקע. מען האט אונדז ארייngעטריבן אין הילצערנע בארקן, וואס האבן געדינט פריער אלס מאגאזינען פון תבואה. דארט האבן מיר געטראפן בערך 700 באראנאוויטשער יידן, צווישן זיי לוסיע שווארץ (אלטער שווארצס זון) — א בארוועסן, א נאקעטן און א הונגעריקן. ער האט אונדז דערציילט, אז זיי האט מען מיט צווי וואכן פריער געבראכט פון באראנאוויטשער געטא, מען האט זיי פארכאפט פלוצלינג, גייענדיק צו דער ארבעט, און זיי האבן אפילו ניט באוויזן אנצוואגן זייערע פאמיליעס.

אויף צומארגנס האט מען אונדז געטריבן צו דער ארבעט, לייגן א באן־ליניע פון מאלאדעטשנע ביז מינסק. די ארבעט איז געווען זייער א שווערע, באגלייט מיט קלעפ פון די דייטשישע אויפזעער. געארבעט האט מען פון פינצטער ביז פינצטער און קומענדיק פון דער ארבעט אויסגעמאטערטע, צעשלאגענע און הונגעריקע, איז מען געלאפן באקומען אביסל וואסערדיקע זופ, וואס די קיך האט צוגעגרייט. די הונגעריקע ארבעטער האבן זיך געשטופט וואס שנעלער צו באקומען דאס ביסל וואַרעמע וואסער־דיקע זופ און זיינען באגעגנט געווארן מיט א האגל פון קוילן.

מיט עטלעכע טעג שפעטער איז מיר על־פי צופאל געלונגען זיך אריינצובאקומען אויף מאלעריי־ארבעט ביים דייטשישן פראנט־פירער און כ׳האב אים נושא חן געווען. אויסער מאלן און פארבן האב איך געפוצט די שטיוול און די מעשענע ספראנזשקעס פון די פאסן, אז מען האט זיך געקענט שפיגלען אין זיי, ווי אויך געריניקט און געהייצט די אויוונס. א געוויסן טאג האב איך זיך דערוווסט, אז מען שיקט יידן אין אונדזערע געטאס צו זאמלען ווינטער־זאכן און עסנווארג פאר די ארבעטער, האב איך באשלאסן אדורכ־צוריידן זיך מיטן פראנט־פירער, ער זאל מיר דערלויבן פארן קיין שטשוטשין נאך זאכן און שפייז פאר אונדזערע ארבעטער. נאך לאנג בעטן און אונטערקויפן זיך, האב איך און עשל בעשאנסקי (צאן־טעכניקער) געקראגן די דערלויבעניש.

מיר זיינען אנגעקומען אין שטשוטשין יום־כיפור ביינאכט, אלץ ארום איז געווען פינצטער און פארשפארט. וועז איך האב אנגעקלאפט אין מיין ווינונג, האבן זיך אלע דערשראקן און ניט געוואלט עפענען. צום סוף האבן דאקטאר אלפערט און כץ געעפנט די טיר און די פרייד איז געווען ניט צו באשרייבן, ווייל אלע האבן געמיינט, אז מיר זיינען שוין לאנג טויט. צומארגנס האב איך איבערגעגעבן אין יודענראט א באריכט, און געבעטן מען זאל צוגרייטן אלע זאכן, וואס מיר זיינען געשיקט געווארן ברענגען, ווייל אין דריי טעג ארום מוזן מיר פארן צוריק.

מיט א שווערן געמיט האב איך זיך וויידער געשיידט מיט מיין משפחה און פריינט. די געפעק מיט זאכן האט מען אפגעפירט קיין סטאציע ראזשאנקע, וווּ די דייטשן האבן שוין געהאט באשטעלט א וואגאן. אנקומענדיק צוריק אין ווילייקער לאגער, האבן מיר צעטיילט יעדן איינעם זיין פעקל און בריוו פון די משפחות און די שטימונג איז געווארן פיל בעסער.

מיין געדאנק האט מיר געגומען שטארקער דיקטירן וואס שנעלער אוועקגיין פון דעם לאגער צוריק צו מיין משפחה, כאטש די לאגע האט זיך צייטווייליק פארבעסערט. איך האב פארגעזעצט מיין ארבעט און געהאלטן אין איין בעטן דעם פראנט־פירער, ער זאל מיר באפרייען צוריק צו מיין פרוי און קינד. נאך לאנגע בעטענישן האט ער מיר באפרייט פארן פריין, אז איך וועל צוריק מיט די זעלנער אים שיקן שטיוול און פארשידענע ווערטפולע זאכן.

איך האב זיך אומגעקערט אין שטשוטשינער געטא מיטן באשלוס, וואס גיכער אנטלויפן אין וואלד. די לאגערן וויליקע און קראסנע האט מען אין א קורצער צייט ארום ליקווידירט און אלע דארטיקע ארבעטער אומגעבראכט.

כ. נאך דער גרויסער שחיטה

דא וועלן מיר זיך צוריקקערן און דערציילן אין קורצן ווי אזוי מיר זיינען נאך דער גרויסער שחיטה אין וואסילישאק, אריבערגעטראנספארטירט געווארן קיין שטשוטשין.

די פאר הונדערט „נוציקע" יידן, וואס זיינען פארבליבן נאך דער גרויסער שחיטה אין וואסילישאק, האט מען אפגעפירט אין שטיינערנעם בית־המדרש.

אין בית־המדרש האט מען אונדז אלעמען רעגיסטרירט, געמאכט א נייע רשימה פון „נוציקע" יידן. די רעגיסטראציע האבן דורכגעפירט ווינדיש און דער געביטס־קאמיסאר פון לידע. פלוצלינג דערשיינט דער קאמענדאנט יעזשעווסקי מיט אייניקע

פאליציאנטן, זיי פירן ארויס די משפחה בערל קאפעלמאן (שטאנדאר) פון בית־המדרש און צעשיסן. די געוואלדן פון דער פרוי, וועלכע האט געדריקט צום האַרצן אַ קליין קינד, איז ניט צו באשרייבן — אייביק, אייביק וועט דאס בילד שטיין פאר מיינע אויגן און פארבלייבן אין מיין זכרון.

פון בית־המדרש האט מען אונדז צעשיקט צוריק אין אונדזערע הייזער איבער־צונעכטיקן. איך מיט מיין פרוי חנה און קינד, זיינען פארבליבן פון 25 פערזאן, וואס האבן מיט אונדז אין דעם הויז געווינט. פארשידענע בילדער און מחשבות האבן אונדז געמאטערט אַ גאנצע נאכט, קוים דערלעבט טאג בין איך ארויס אויפן גאס. קיינער האט די נאכט ניט געשלאפן, מענטשן זיינען ארויס פון באהעלטענישן און האבן מורא געהאט, מען זאל זיי ניט צעשיסן. אויך מיר האבן מורא געהאט, ווייל אין בית־המדרש האט מען געמאלדן, אז ווער עס וועט אויסבאהאלטן אן אנטלאפענעם פון דער שחיטה וועט דערשאסן ווערן. אייניקע פערזאן פון יודענראט האבן געפרובירט אונטערצוקויפן די דייטשן און פאליציי, כדי איינמעלדן די אלע פארבאהאלטענע בעת דער שחיטה.

עס איז געווען אַ באפעל פון דער דייטשישער זשאנדארמעריע, זיך צוזאמענ־קלייבן ביים בית־מדרש וו מען וועט ווידער אלעמען רעגיסטרירן. מען האט געהייסן זיך אריבערקלייבן אין נייעם געשאפענעם קליינעם געטא, וואס איז באשטאנען פון איין זייט קראנקער און פוילער גאס. צומארגנס האט מען אונדז ווידער געטריבן צו דער ארבעט, איך מיטן שוואגער יצחק פופקא זיינען אוועק צוריק ארבעטן אויף אונדזער אלטן ארבעטס־פלאץ ביי מאלעריי, ביי אונדז אין הויז, אויף בעליצקער גאס. מיר האבן געפארבט גרויסע דיקטענע וואליזעס פאר די דייטשן, וואס מען האט געשיקט קיין דייטשלאנד אנגעפאקט מיט יידישע האב־און־גוטס, אנגעריבט נאך דער שחיטה.

לאנג האט מען אונדז אין וואסילישאק ניט געהאלטן, נאך 6־7 וואכן האט מען געמאלדן, אז מען ליקווידירט דעם געטא און מען שיקט אריבער קיין שטשוטשין. דאס איבערפירן קיין שטשוטשין איז געווען אין דריי גרופן — אזוי האט באשטימט די ארטיקע מאכט: שמיגירע דער בורמישטש, יעזשעווסקי דער קאמענדאנט און וואדקעוויטש דער פארוואלטער פאר יודענפראגן.

איך האב געהערט צו דער ערשטער גרופע. אנהויב יוני 1942, האט מען אונדז אויפגעזאמלט לעבן מענדל דעם רימערס הויז, וו עס איז שוין אלץ געווען גרייט צום אפפירן. פלוצלינג איז צוגעגאנגען יעזשעווסקי און מיר מיט נאך 2 משפחות צוריק־געשיקט אין געטא, אלע איבעריקע האט מען אוועקגעשיקט אין שטשוטשין אין דער באגלייטונג פון אַ גרויסער פאליציי־וואך. צופארנדיק ביז די מאגילקעס האט מען זיי געהייסן ארויפגיין פון די וועגענער, די פורן מיט די זאכן האט מען צוגענומען און די מענטשן האט מען צופוס געטריבן אונטער אַ האגל פון קלעפ קיין שטשוטשין.

די איבערגעבליבענע אין וואסילישאק האבן געגומען לויפן צו שמיגירען און יעזשעווסקין אונטערצוקויפן זיי, מען זאל ביי דער צווייטער גרופע ניט צוגעמען די פעקלעך און פאר גוט באלוינען זיי האט מען דאס אויסגעפועלט. אזוי בין איך מיט מיין שוואגער יצחק פופקא און פאמיליעס סוף חודש יולי בשלום איבערגעפירט געווארן קיין שטשוטשינער געטא. אין שטשוטשינער געטא, האבן מיר ארגאניזירט אַ קליינע גרופע מיטן ציל צו אנטלויפן אין וואלד, האפנדיק, אפשר וועט פארט עמעצן געלינגען זיך צו ראטעווען. אין צווישנצייט האב איך באקומען אַ בריוועלע פון משהלע פאשטער וועגן זיין לעבן אין וואלד, ער האט געראטן אונדז זיין גרייט צום אנטלויפן.

ג. דאָם אנטלויפן פון געטאָ אין וואַלד

אין אַ געוויסן טאָג איז דערשינען ביי מיין אַרבעטס־פּלאַץ אין שטשוטשין אַ קריסטין מיטן נאָמען מאַקאַרעוויטש, וועלכע האָט געווינט 7 קילאָמעטער פון וואַסילישאָק (אויף אַ כוטאָר) מיט אַ צווייטן בריוועלע פון משהלען, אַז מיר זאָלן וואָס שנעלער אַנטלויפן פון געטאָ, ווייל מען וועט אונדז אין קורצן ליקווידירן.

איך לויף אַוועק צו אונדזער גרופּע, מיר באראטן זיך אַנטלויפן אָדער ניט און איך באַשליס אָפּצוליגן מיין אַנטלויפן אַ פּאָר וואָכן שפּעטער. די פּויערטע גייט אַוועק מיט דעם באַשלוס און זאָגט צו, אַז זי וועט קומען אין אַ פּאָר וואָכן אַרום אונדז נעמען. אָבער אויפן וועג ווערט זי פאַרהאַלטן פון אַ דייטשישן פּאַטרול, וואָס קערט איר אום צוריק אין שטשוטשין, ווייל ביינאַכט איז פאַרבאָטן די באַוועגונג פּאָר ציווילע. די קריסטין בלייבט נעכטיקן אין שטשוטשין און אויף צומאָרגנס דערשיינט זי ווידער אויף מיין אַרבעטס־פּלאַץ אויסערן געטאָ און בעט זיך ביי מיר, מיר זאָלן מיט איר מיטפּאָרן.

ביי דעם מאָמענט איז געפּאַלן דער דעציזירנדער באַשלוס, צו אַנטלויפן אין וואַלד. גיך האָב איך פאַרלאָזן מיין אַרבעטס־פּלאַץ, געלאָפן צו מיין פּרוי און קינד גיך אײַנפּאַקן אין אַ זעקל אַביסל שמאַטעס און דאָס נויטיקסטע פאַרן קינד. דער מוח האָט פּיבערהאָפּט געאַרבעט, דער פּלאַן איז פאַרטיק: איך נעם מיין פּרוי און קינד און מיר גייען אין דער ריכטונג צום באָד, וואָס האָט זיך געפונען אויסערן געטאָ. דאָרטן האָט געאַרבעט חיהלע קראָוויץ און דעם דאָקטאָר קאצס פּאָטער, אַלס פאַראַנטוואָרטלעכע איבערן באָד, און זיי האָבן אונדז געהאָלפן אין אונדזער אנטלויפן (דאָרט אויפן הויף האָט שוין אויף אונדז געוואַרט די קריסטין מיט אַ פּור). מיין פּרוי האָט זיך שנעל איבערגעטאָן ווי אַ פּויערטע, געמומען דאָס קינד אויפן האָנט און אַריינגעזעצט זיך אין וואָגן. איך בין נאָכגעגאַנגען מיט אַן עמער פאַרב און אַ פּענדזל — מיטן אויסרייד — אין פאַל מען וועט אונדז פאַרהאַלטן — גיי איך צו מיין אַרבעט מאָלן.

הינטערן שטאָט רייס איך אַרונטער די געלע לאַטעס, טו אָן אַ פּויערשן פּלאַשטש, נעם איבער די לייצעס פון די קריסטין און ווער דער פורמאן. צו אונדזער גליק האָט געמומען שפּריצן אַ רעגן צוזאַמען מיט שניי, וואָס האָט פאַרלייכטערט אונדזער וועג. איך ווייס ניט, וויפל שעה האָב איך זיך געשלעפּט מיטן וואָגן, ניט איינמאָל האָט דאָס בלוט פאַרגליווערט אין די אַדערן פּאָר שרעק, און דאָס האָרץ איז געבליבן שטיין. איינס ווייס איך, אַדאָנק יענעם שריט זיינען מיר געבליבן לעבן.

מיר זיינען דערפאָרן בשלום צו אונדזער באַשטימטן פּלאַץ, ביי דער קריסטין מאַקאַרעוויטש און זיינען פאַרבליבן דאָרט אייניקע טעג. אין אַ געוויסן אָוונט זיינען אָנגעקומען משהלע און אַרקע גאָרדאָן און נאָך עטלעכע יידישע פאַרטיזאַנער און אונדז צוגענומען אין די נאַטשער פּושטשעס, וווּ מיר האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין די פאַרטי־זאַנער־גרופּן. איך האָב זיך שנעל אַקלימאַטיזירט און אָנגעהויבן זוכן וועגן, ווי אַזוי צו גיין צוריק אין געטאָ שטשוטשין און ברענגען אַהער מיין שוועסטער אסתר מיט די קינדער. צוזאַמען מיט די בריידער טשערניאַק פון שטשוטשין זיינען מיר אַוועק צוריק אין געטאָ, וווּ מיר זיינען געזעסן צוויי טעג אין אַ פאַרשפאַרטן קעלער ביז אונדז איז געלונגען אַרויסצופירן די מענטשן נאָך וועלכע מיר זיינען געקומען.

אין וואַלד זיינען אויך געווען שווערע מאָמענטן פון ראנגלען זיך מיטן טויט, אָבער דאָס זיינען געווען מאָמענטן פון קאַמף און נקמה.

אליהו וואלאטשינסקי

איך אנטלויף פון דער שחיטה

דריי טעג פאר דער שחיטה איז דער וואסילישקער געטא געווארן שטרענג באוואכט דורך פוילישע פאליציאנטן, ליטווינער און דייטשן.

בכדי זיך לוסטיק צו מאכן און גלייכצייטיק אנצווואַרפן א פחד אויף די יידן, פלעגן זיי שיסן סתם אן א ציל אין געטא. פון די שיסערייען זיינען דעמאלט געפאלן:

חייקע בלאכאראוויטש, א פאלוקניער מיידל;

מאיר, א יונגער בחור (געשטאמט פון סאבאקינצע).

מענדל זאפאלסקי איז ארויס ביי זיך אויפן הויף, האט אים דער פוילישער פאליציאנט קאוטשיק אויפן פלאץ דערשאסן.

שבת, דעם 9-טן מאי 1942, האט דער פאליציי-קאמענדאנט, יעזשעווסקי, דערשאסן חיים-בערל גארדאן מיט זיין יונגן זון אייזיקל. פריער האט דער רוצח אויסגענוצט חיים-בערלען אלס יודענראט-מיטגליד און געשיקט אים זאמלען גאלד און פארשידענע ווערטפולע חפצים.

נאך דעם ווי חיים-בערל גארדאן האט אפגעגעבן יעזשעווסקין די צונויפגעזאמלטע זאכן, האט ער אים אפגעפירט א היים אין געטא. צוקומענדיק נאענט צו זיין הויז, האט יעזשעווסקי געלאזט גייען חיים-בערלען פארויס און איינגעשאסן אין אים א קויל אין פלייצע.

חיים-בערלס זון, אייזיקל, וועלכער האט דורכן פענצטער באמערקט, אז יעזשעווסקי צילט מיטן רעוואלווער אין זיין פאטער, האט ער גיך אן עפן-געטאן די טיר, כדי דער פאטער זאל קענען שנעל אריינגיין. יעזשעווסקיס צווייטע קויל האט געטראפן אייזיקלען אין בויך.

די אומגליקלעכע מוטער, נעכקע גארדאן, איז לאנג ניט געווען צעשיידט פון אירע נאענטסטע. אויף צו מארגנס, דעם 10-טן מאי, האט איר מיט אירע איבעריקע צוויי קינדער דערוואַרט דער זעלבער גורל.

מיך מיט מיין מוטער און שוועסטערל האט מען אין טאג פון דער שחיטה אפגעשיקט אויף לינקס — צום טויט. די אלע צום טויט-פארמשפטע האט מען פריער אויסגעלייגט מיט די פנימער אראפ ביים יודנראט אויף ווילנער גאס. קיינער האט זיך ניט געטארט רירן. לעבן מיר איז געלעגן קלמן קראוויץ. אין א געווישן מאמענט האט ער אויפגעהויבן דעם קאפ. ער האט גלייך געקראגן א זעץ מיט א ביקס אין קאפ, איז שוין געבליבן ליגן אויף אייביק.

וועג מ'האט אונז געבראכט אויפן בית-עולם, האט מען באפוילן אלעמען זיך אויסצוטאן נאקעט און אפטראגן די זאכן אויף אין פלאץ. עס איז אנטשטאנען א גרויסע פאניק. א טייל מענטשן האבן אנגעהויבן אנטלויפן. ארקע גארדאן האט א זעץ געטאן א דייטש אין פנים און איז דער ערשטער אנטלאפן.

די 17-יאריקע לייקע בענקין האט ארויסגעריסן ביי א פאליציאנט די ביקס און געוואלט אים דערשיסן. ליידער האט זי ניט געקענט זיך אומגיין מיט קיין געווער. א צווייטער פאליציאנט האט איר אויפן ארט דערשאסן. די העלדישע יידישע טאכטער איז געפאלן מיטן ביקס אין האנט.

די דייטשן און זייערע מיטהעלפער האבן געהאלטן אין איין שיסן די אומשולדיקע קרבנות. קינדערלעך האט מען געוואַרפן לעבעדיקערהייט אין די צוויי גרויסע גריבער.

אין אַ געוויסן מאַמענט האָט מיין מוטער צו מיר אַ געשריי געטאָן: לויף זונעלע, דו וועסט בלייבן לעבן!

איך בין געלאָפן, ווו די אויגן האָבן מיך געטראָגן. כ׳הער אַ שיסעריי הינטער זיך. כ׳פיל, אַז איך בין פאַרוווונדעט אין פוס. נאָר איך האַלט אין איין לויפן. איך לויף און פאַל, איך האָב זיך געגומען אין דער ריכטונג פון אַראַטישקער וואַלד. כ׳הער, אַז עס יאָגט מיר נאָך אַ מאַטאָציקל. מ׳שיסט מיר נאָך. מיט די לעצטע כוחות האָב איך זיך דערשלאָגן אין וואַלד אַריין.

די קריסטין פילאָנאָוויטש פון אָסטראָווע, האָט מיך אַריינגעלאָזט אין איר שטוב און מיר געגעבן די ערשטע הילף. זי האָט זיך פאַרבונדן מיט ד״ר אַלפערטס פרוי חיה און באַקומען עטלעכע באַנדאָזשן און אַ ביסל רפואות פאַר מיר.

די קריסטן האָט מיך אויסבאַהאַלטן אין וואַלד אין אַ גרוב ביז עס האָט זיך אויסגעהיילט מיין פוס. וועג איך בין געקומען צו די כוחות האָב איך באַדאַנקט מיין רעטערין און זיך געלאָזט וויטער אין די וועלדער.

גאָר גיך האָב איך זיך אַנגעשלאָסן אין די פאַרטיזאַנער־רייען.

לייבקע איינשטיין

די צווייטע „קליינע" שחיטה

דעם 10־טן מאַי 1942, האָט מען אויסגעמאַרדעט אַרום 1.800 יידן און נאָר בערך 200 יידן האָט מען דערווייל געלאָזט לעבן. די גליקלעכע זיינען געווען על פּי רוב פאַכמענער מיט זייערע פאַמיליעס. די צוואַנציק פּראָצענט גערעטעוועטע האָט מען אַריינגעטריבן אין שטיינערנעם בית־מדרש און דאָרט רעיעסטרירט.

עס איז געווען אַ פאַל, אַז עמעצער פון דער פּוילישער באַפעלקערונג האָט געמסרט איינעם פון די געראַטעוועטע, בערל קאַפלמאַן (שטאַנדאַר), מ׳האָט די גאַנצע פאַמיליע אַרויסגענומען פון בית־מדרש און אויפן אָרט דערשאָסן.

מאַנטיק פרי, דעם 11־טן מאי, זיינען אַרויסגעקראָכן פון פאַרשידענע לעכער און „סכראָנעס" ביי אַ 100 אויסבאַהאַלטענע יידן און אַזוי אַרום דערווייל זיך באַ־פרייט. מיין מוטער עטל קראָוויץ און מיין זיבן יעריק זונעלע שמואליק און איך זיינען געווען צווישן די גליקלעכע אויסבאַהאַלטענע.

הערמאַן סענדיק און ד״ר קאַץ האָבן אונדז אָנגעזאָגט די פריילעכע בשורה, אַז מיר זאָלן קיין מורא ניט האָבן — מ׳וועט אַלע אויסבאַהאַלטענע רעיעסרירן צווישן די נוציקע יידן. אָבער ווער קען זיך פרייען. דאָס האַרץ ווייטט און וועדט צעריסן אויף שטיקער אויפן גרויסן חורבן, וואָס עס איז ערשט נעכטן געשען. אויפן שול־הויף ליגן נאָך קרבנות, וואָס מ׳האָט נאָך ניט באַוויזן צוזונעמען. דער גאַנצער פּלאַץ איז רויט פון בלוט.

שטיל איז אין געטאָ. טירן, פענצטער, לאָדנס, אַלץ איז צעפּראָלט און דער ווינט ווייטט צוזאַמען מיט אונדז אַזוי טרויעריק. מ׳לאָזט אונדז לאַנג ניט טרויערן. עס וועדט אַרויסגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין טאָג פון דער

שחיטה זאָלן זיך גלייך צונויפקלייבן לעבן בית־מדרש, מ׳וועט אַלעמען רעגיסטרירן פאַר נוציקע יידן.

ווי נאָיוו מ׳איז נאָך געווען און געגלויבט די נאַצישע דייטשע מערדער. וועט האָט זיך עס געקענט פאָרשטעלן, אַז די נעכטיקע מאַסן־עקזעקוציע האָט ניט געשטילט זייער דורשט נאָך יידיש בלוט.

עס האָבן זיך גלייך פאַרזאַמלט די אַלע, וואָס האָבן זיך פאַרשטעקט בעת דער שחיטה. יעדער איינער פון אונדז איז געווען גרייט צו טאָן די שווערסטע אַרבעטן. מ׳האָט אַלעמען אויסגעשטעלט צו 5 מאָן איינער הינטערן צווייטן. אין אונדזער פינפטל בין איך געשטאַנען מיט מיין מוטער, מיין זונעלע און די ברידער מרדכי און יצחק סוויאַטאַי. אַזוי זיינען מיר געווען אויסגעשטעלט ביי אַ צוואַנציק פינפטלעך. איך וועל זיך באַמיען דאָ אויסצורעכענען די פאַרזאַמלטע (אויף וויפל איך געדענק):

שאול קושניר (לעבט אין אַמעריקע)
הירשל זאַשקאָוו (לעבט אין אַמעריקע)
משה אַהרן פייגוס (געשטאָרבן אין ישראל)
זיידל פייקאָווסקי (אומגעבראַכט)
חעמקע קאָפּעלמאַן (אומגעבראַכט)
מאָנעס יאָנעס (אומגעבראַכט צוזאַמען מיט דער גאַנצער משפּחה)
פייגל שפּירא (אומגעבראַכט צוזאַמען מיט די קינדער)
אַלטע איינשטיין (אומגעבראַכט)
בתיה קאָוואַלסקי (אומגעבראַכט)
יצחק סוויאַטאַי (אומגעבראַכט)
שיינע סוויאַטאַי (אומגעבראַכט)
אסתר סוויאַטאַי (אומגעבראַכט)
עטל עלישעוויטש (אומגעבראַכט מיט צוויי קינדער)
אשר שיינהויז (אומגעבראַכט מיט צוויי קינדער)
משהלע קאָפּעלמאַן (אומגעבראַכט)
הירשל קאָפּעלמאַן (אומגעבראַכט)
הלל קאַבאַטשניק (אומגעבראַכט)
הערשל גערשאָוויטש (אומגעבראַכט)
חנטשע קאָגאַן (אומגעבראַכט)
יענטל באָיאַרסקי (אומגעבראַכט צוזאַמען מיט 4 קינדער אין מיידאַנעק)
דבורהל באָיאַרסקי (אומגעבראַכט צוזאַמען מיט 2 קינדער אין מיידאַנעק)
פרידה קאָפּעלמאַן (אומגעבראַכט)
יודל דאלינסקי (אומגעבראַכט מיט זיין גאַנצער משפּחה).

די דייטשן מיט דער פוילישער פּאָליציי האָבן אונדז גלייך ארומגערינגלט. אַז מיין זונעלע האָט דערזען ווי מען רינגלט אונדז אַרום און מען צילט אָן אויף אונדז דאָס געווער, האָט ער אָנגעהויבן שטאַרק צו ווייַנען און זיך קלאָמערן אין מיר מיט זיינע צוויי ציטערנדיקע הענטלעך.

— „מאַמע, כ׳האָב מורא, מ׳גייט אונדז שיסן, ראַטעווע מאַמע״ !!

— וויין נישט זונעלע, האָב ניט קיין מורא, עס טוט ניט ווי, מ׳פילט אַפילו ניט, ווי די קוילן טרעפן. זיי שיסן שנעל.

אָט אַזוי, האָט מיט אַ שטילן שעפּטשען „געטרייסט״ אַ יידישע מאַמע איר קינד.

עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ סעלעקציע: רעכטס, לינקס.

פֿלוצלינג האָט דער עולם געזומען לויפן אין אַלע זייטן. אפשר וועט ווער־ לונגען זיך צו ראַטעווען?

עס האָט זיך גלייך אַנגעהויבן אַ געדיכטע שיסעריי פון אַלע זייטן אויף די אַנט־ לויפנדיקע און שטייענדיקע מענטשן. אַ סך קרבנות זיינען געפאַלן אויפן פּלאַץ.

אין לעצטן מאָמענט איז צו אונדז צוגעגאַנגען דער פּוילישער קאָמענדאַנט, יע־ זשעווסקי, און האָט מיך, מיט מיין קינד און מוטער אַוועקגעשיקט אויף רעכטס. לויפנ־ דיק אויף רעכטס, האָב איך געהערט ווי מיין קוזינע חנהטשע קראַוויץ שרייט צו מיר: — ראַטעווע מיין קינד, מיין שרה'לען!!

איך באַווייז קוים צוצונעמען ביי מיין קוזינע איר דריי־יאָריק מיידעלע, ווי גלייך האָט מען זי דערשאָסן אויפן אָרט.

איך פאָרשטעק דאָס מיידעלע צווישן די לעבן־געבליבענע. אַ פּוילישער פּא־ ליציאַנט, וואָס האָט באַמערקט ווי איך האָב אויסבאַהאַלטן מיין קוזינעס מיידעלע איז צוגעלאָפן צו מיר און געדראָט, אַז ער וועט מיך מיט מיין פאַמיליע שיקן צום טויט. כ'האָב זיך קוים, מיט אַ סך געבעט און טרערן, אַרויסגעדרייט פון זיינע הענט.

האַרצרייסנדע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט פאַר אונדזערע אויגן. בעת מ'האָט אַנגעפאַנגען שיסן צו די, וועלכע זיינען געשטאַנען אויף לינקס, זיינען פיל פון זיי געפאַלן אויף דער ערד ניט קיין דערשאָסענע. יהושע קאָפּעלמאַנס צוויי יינגעלעך, משהלע און הירשעלע אין עלטער פון 12 — 10 יאָר האָבן געקניט פאַרן קאָמענדאַנט יעזשעווסקיס פּיס און זיך געבעטן ער זאָל זיי לאָזן לעבן.

יעזשעווסקי איז צוגעגאַנגען נאָענט צו זיי און מיט צוויי שאָסן אין זייערע קעפּעלעך האָט ער זיי שטיל געמאַכט.

פון אַלע זייטן האָבן זיך געהערט געווייגען און געשרייען, נאָר די געדיכטע שיסעריי האָט אַלעמען „באַרואיקט"... בערך אַכציק מאָן זיינען אין משך פון געציילטע מינוטן דערשאָסן געוואָרן אויפן שול־פּלאַץ. מיר, די לעבנגעבליבענע, זיינען גע־ שטאַנען צוגעשפּאַרט צו אברהם־עליע שווערצקעס מויער און מיט טויט־שרעק אין די אויגן זיך צוגעקוקט פון דער נאָענט צו דער בלוטיקער שחיטה. איין קויל האָט געטראָפן אין אונדזער גרופּע און מאָנעס יאָנעס איז געפאַלן טויט אויפן אָרט. אַלטע אייגשטיין איז געפאַלן אַ פאַרוווונדעטע און מ'האָט איר אַ ניט־דערשאָסענע אָפּגעפּירט צו די גריבער אויפן בית־עולם. משה קאָוואַלסקיס טאָכטער, בתיה האָט זיך געראַנגלט שווער מיט אַ פאַליציאַנט, אָבער ער האָט איר דערשאָסן.

ווען די בלוטיקע אַקציע האָט זיך געענדיקט האָט מען באַפוילן אַלע איבערגע־ בליבענע יידן, זיך אַריבערצוקלייבן אין אַ קורצער צייט אינעם נייעם קליינעם געטאָ אַריין.

די געראַטעוועטע פון דער נעכטיקער שחיטה און דאָס קליינע הייפּעלע פון אונדזער גרופּע האָבן שנעל געזומען אַריבערטראָגן זייערע אַרעמע פּעקלעך פון אַלטן געטאָ אינעם נייַ־געשאַפענעם קליינעם געטאָ. מיר זיינען געווען צעבראָכן און פאַרצווייפלט. די פּיס האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו גיין. דער אינציקער „מאַנסביל" אין אונ־ דזער פאַמיליע איז געווען מיין זיבן יאָריקער זונעלע. (מיין מאָן איז בעת דער שחיטה געווען אויסערן שטעטל). מיין קינד איז דער ערשטער געקומען צום באַוווסטזיין. ער איז אַראָפּ אין קעלער אָנשיטן אַ ביסל קאַרטאָפּל. און איך מיט דער מאַמען האָבן עס אַריבערגעטראָגן אין אונדזער נייער געטאָ־ווינונג.

מיר האבן געטאפטשעט אין די קאלוזשעס בלוט פון די ערשט ניט לאנג דער־שאסענע נאענטסטע.

די נאכט איז צוגעפאלן. מ׳האט זיך, ווי ס׳איז „איינגעקוואדרירט" אין נייעם געטא. מיר זיצן אין דער פינצטער, הונגעריקע, איינגעטוליעטע אייגער אין צווייטן, עס הערן זיך געוויינען פון די רעשטלעך איבערגעבליבענע פאדרבלאנדזשעטע נשמות. מיר געפינען זיך צוזאמען מיט דער משפחה פון אייזיק באיאדסקי, און זיין שוועסטער דבוירל מיט אירע צוויי קינדער ביי נחום דעם גלעזער אין הויז, אויף קראנקער גאס.

אויף צומארגנס באלד אין דער פרי האט מען אונדז ווידער ארויסגעטריבן אויף ארבעט. עס טריפט א רעגנדל, דער ברוק מיט די טראטוארן זיינען רויט פון בלוט. אויף די גאסן וואלגערן זיך, טליתים, ספרי־תורות, גמרות. די הייזער אין געטא שטייען שטיל און פאריתומט, עס איז רואיק אין שטעטל. אלץ רוט אין די גריבער אויפן בית־עולם.

אינצווישנצייט איז זייער קראנק געווארן אייזיק באיאדסקי. עס האט לאנג ניט געגומען און ער איז געשטארבן מיט א „לוקסוס־טויט", ביי זיך אויפן בעט. מיר זיינען אים געווען מקנא.

די זשאנדארמעריע האט געגעבן א דערלויבעניש איינצוארדענען באיאדסקין א לוויה.

אויפן בית־עולם האט זיך פאר אונדזערע אויגן אנטפלעקט א שוידערלעך בילד: א גרויסער מאסן־קבר באגאסן מיט קאלך. דער שיכט קאלך אויף די קרבנות האט געפלאצט און די שפאלטן זיינען געווען פול מיט בלוט. עס האט זיך אונדז געדאכט, אז דער קבר באוועגט זיך.

לאנג זיינען מיר געשטאנען און ביטער געווויינט, ניט קענענדיק זיך אפרייסן פון ברודער־קבר.

מ׳טרייבט אלע טאג אויף ארבעט. ווער צו זיין פאך און ווער אזוי צו עבודת־פרך. גאר שנעל האבן זיך פארשפרייט קלאנגען, אז מ׳גייט אונדז אריבערפירן אין שטשו־טשינער געטא. די קלאנגען האבן זיך שנעל באשטעטיקט.

די רעשטלעך וואסילישקער יידן האט מען ארויסגעפירט קיין שטשוטשין אין דריי פארטיעס. די לעצטע גרופע יידן האט פארלאזט וואסילישאק דעם 1־טן אוי־גוסט, 1942.

וואסילישאק איז געבליבן יידן־ריין.

*

די יעניקע וואס טענהן, אז די יידן זיינען געגאנגען צו דער שחיטה „כצאן לטבח". זיינען דארט ניט געווען און קענען זיך גארניט פארשטעלן דעם גיהנום פון יענע שעהן. מיר האבן אין אונדזער באשרייבונג פארצייכנט בלויז עטלעכע פאלן פון העלדישקייט, וואס עס האבן ארויסגעוויזן וואסילישקער יידן בעת מען האט זיי געטריבן צו די טויט־גריבער און בעת דער עקזעקוציע גופא. דאס ארויסריסן ביי א פאליציאנט די ביקס אדער דאס אנטלויפן אונטער א האגל פון קוילן נעבן די טויט־גריבער — אזוי ווי ס׳איז געשען אין וואסילישאק — זיינען געווען אקטן פון עפנטלעכער העלדישקייט, אבער אחוץ די אקטן זיינען געווען צענדליקער אנטפלעקונגען פון שטילער העלדישקייט וואס קיינער האט ניט באמערקט און וועגן וועלכע קיינער וועט קיינמאל ניט וויסן. נאר געציילטע אזעלכע פאלן זיינען שפעטער דערציילט געווארן פון מויל צו אויער און זאגן עדות דערויף, אז אפילו אין די שרעקלעכסטע מינוטן פון אומקום האבן וואסילישקער יידן ניט פארלוירן דעם צלם אלהים, האבן געזארגט פאר נאענטע און באקאנטע — געטרייסט און דערמוטיקט און זיך מקריב געווען.

מיר ברענגען דאָ בלויז אַ בינטל פאַקטן, וואָס מיר האָבן געזאַמלט וועגן אַזוינע וואַסילישקער שטילע העלדן.

חאָמעלע דעם רבס, וועלכע איז געגאַנגען מיט איר מוטער. די רביצין צו דער שחיטה. די דייטשן האָבן חאָמעלען געשיקט צום לעבן, אָבער זי האָט זיך ניט געוואָלט צעשיידן מיט איר מאַמען און צוזאַמען איינגעקלאַמערט אייַנע צו דער צווייטער אַוועק צום טויט.

העניע דאָלינסקי, וועלכע האָט מיט כוח אַרויסגעכאַפט ביי איר טאָכטער, רבקה, איר פּיצל קינד און אויסגעשריען: "לויף! ראַטעוו זיך צוזאַמען מיט דיין מאַן און ברידער!". זי אַליין מיטן איניקל איז אַוועק צו די גריבער.

מירל איינשטיין (מודריק), וועלכע האָט אין לעצטן מאָמענט, נאָענט פון בית הקברות אויסגעשריען צו איר זון לייבקע (לעבט אין ישראל): "לויף, קינד מיינס, ראַטעוו זיך און נעם נקמה פאַר אונדזער אומשולדיק בלוט!" זי מיט איר טעכטערל איז אַוועק צו די גריבער.

פּירע טשעסלער (ברעמבורג), וועלכע האָט אין די לעצטע מאָמענטן פון איר לעבן געטרייסט איר זונעלע: "וויין ניט, קינד מיינס, האָב קיין מורא, האָסט דאָך אַזוי ליב געהאַט דעם פּאַפּאַ (הלל טשעסלער, געשטאָרבן פּאַרן קריג). עס וועט שוין ניט נעמען לאַנג און מיר וועלן זיין מיט אים צוזאַמען". אַזוי האָט געטרייסט אַ יידישע מאַמע איר קינד אין טאָג פון דער שחיטה. איך וויל באַמערקן, אַז די פרוי פּירע ברעמבורג איז געווען זייער אַ שיינע, און די סאַדיסטישע דייטשן האָבן זי ספּעציעל איבערגעלאָזט צום שיסן די לעצטע. מען האָט איר געהייסן זיך אויסטאָן מוטער־נאַקעט, און זיך צוקוקן ווי אַזוי מען שיסט־אויס פריער אַלע יידן.

אַלטער קושניער, וועמען די דייטשן האָבן געוואָלט צייטווייליק לאָזן לעבן, ביים דערשיסן די 16 מאַן. אויף מאָרגן, ווען מען האָט אַרײַנגעטריבן אין געטאָ, צווישן זיי זיינע עלטערן און שוועסטער, האָט ער אויסגעשריען צו די מערדער: "אויב איר שיסט מיינע עלטערן, שיסט מיך אויך!" דער אורטייל איז אויסגעפירט געווארן.

חנהלע פּופּקאָ (איר פאָטער יצחק פּופּקאָ לעבט אין ישראל). זיצנדיק נאָענט פון די גריבער האָט זי געזאָגט צום פאָטער: "טאַטע, לויף, ראַטעוו זיך!". זי מיט דער מאַמען זיינען אַוועק צום טויט.

מינא שוואַרץ, וועלכע האָט געזאָגט צו איר זון (לעבט היינט אין ישראל): "יהודה, איך באַשווער דיך, קינד מיינס, אַנטלויף, גיי ניט קיין לעבעדיקער אין גרוב!". אַליין איז זי מיטן מאַן און טאָכטער ראָזעלע אַוועק צו די גריבער.

לייקע בענקין, וועלכע האָט אין טאָג פון דער שחיטה אַרויסגעריסן ביי אַ פאַליציאַנט די ביקס און געצילט אים צו דערשיסן, אָבער ליידער האָט אַ צווייטער פאַליציאַנט זי פריער דערשאָסן.

קלמן קראַוויץ, וועלכער איז געווען באַהאַלטן צוזאַמען מיט מיר אין סכראָ. דערהערנדיק די שיסעריַיען און די קולות פון דרויסן, האָט ער זיך אויפגעריסן פון זיין פלאַץ און אויסגעשריען: "נייַן, איך קען דאָ ניט פאַרבלייבן מיט אייך. איך מוז גיין צו זיי, צו אַלע וואַסילישקער יידן. וואָס עס וועט געשען מיט זיי, זאָל געשען מיט מיר". עס האָט ניט געהאָלפן מיין בעטן זיך: "גיי ניט, פאַרבלייב מיט מיר". ער איז אַוועק אַן אַ צוריקקער.

כבוד זייער אָנדענק!

חיה אַלפּערט (קראַוויץ)

מיינע איבערלעבונגען אויסערן געטא

דעם 1־טן אוגוסט, 1942, בערך דריי חדשים נאָך דער גרויסער שחיטה, האָט מען די רעשטלעך וואַסילישקער יידן אַריבערגעפירט אין שטשוטשינער געטאָ.

עס האָט לאַנג ניט געדויערט און מ׳האָט די יידן פון שטשוטשינער געטאָ אָנגעהויבן אַרויספירן אין פאַרשידענע פלעצער. די דייטשן האָבן געמאָלדן, אַז די יידן, וואָס וועלן פרייוויליק פאָרן אין באָריסאָווער אַרבעטס־לאַגער, זיינען „געזיכערט" מיטן לעבן. טייל יידן האָבן זיך געלאָזט פאַרפירן פון די דייטשע „פאַרזיכערונגען", מ׳האָט זיי טאַקע אַרויסגעפירט קיין באָריסאָוו, אָבער צוריק איז שוין קיינער ניט געקומען.

אַ געוויסע צאָל יידן האָט מען פון שטשוטשינער געטאָ אַרויסגעפירט אויף אַרבעט אין לידער „טאָדט־לאַגער".

די גאַנצע צייט האָב איך זיך אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק צו אַנטלויפן פון געטאָ און זיך אויסבאַהאַלטן ביי קריסטן. זייענדיק פיל יאָרן אַ קרעמערין, האָב איך געהאַט אין דער אומגעגנט פון וואַסילישאָק אַ סך באַקאַנטע קריסטן.

איך האָב באַשלאָסן צוצוגיין צו אַ באַקאַנטער קריסטין, אַנטאָנינאַ גאָבים, אין דאָרף גליניצע און זען, צי מ׳קען זיך ביי איר אויסבאַהאַלטן.

פאַר אונזער אָפּפאָר פון וואַסילישאָק קיין שטשוטשין, האָט זי מיר געהאָט געזאָגט, אַז אויב ס׳וועט זיין שלעכט אין שטשוטשינער געטאָ, זאָל איך מיט דער פאַמיליע קומען צו איר אין שטוב און זי וועט אונדז אויסבאַהאַלטן.

אַ געוויסן וויינטערדיקן פרייטיק האָב איך זיך געלאָזט אין ריזיקאַלישן וועג אַריין. אַ פראָסטיקער טאָג, דער שניי האָט טיף פאַרווייעט די וועגן. כ׳בין אָפּגעגאַנגען עטלעכע קילאָמעטער און באַמערקט, אַז איך בלאָנדזשע. איך בין אַריין אין אַ פויערישער כאַטע און געפרעגט דעם וועג אויף וואַסילישאָק. דער פויער האָט מיר געוויזן דעם ריכטיקן וועג און איך האָב אַ מידע פאַרגעזעצט מיין גאַנג.

פלוצלינג בין איך אַרומגערינגלט געוואָרן דורך פוילישע פאָליציאַנטן. כ׳האָב געפילט, אַז מיין סוף דערנענטערט זיך. זיי האָבן מיך געפרעגט ווער איך בין און וווּ איך גיי. כ׳האָב זיי געענטפערט, אַז כ׳בין אַ יידישע פרוי פון וואַסילישאָק און איך גיי צום ברודער־קבר, זיך געזעגענען מיט מיין מאַן און זון, ווייל איך פאָר אינגיכן אַרויס קיין באָריסאָוו. די פוילישע פאָליציאַנטן האָבן מיך גוט צעשלאָגן, אַריינגעשליידערט אין אַ שליטן און געבראַכט מיך אין שטשוטשינער תפיסה.

אין תפיסה האָט געאַרבעט אַ יידישע פרוי, זי איז גלייך אַוועק אין געטאָ און דערציילט מיין טאָכטער און איידעם, וואָס עס איז מיט מיר געשען. די קינדער זיינען גלייך אַוועק אין יודנראַט. מיט פיל מי און געלט איז זיי געלונגען אונטערצוקויפן דעם קאָמענדאַנט פון דער פוילישער פאָליציי יעזשעווסקי (ער איז דאַן שוין געווען קאָמענדאַנט אין שטשוטשין). ס׳האָט לאַנג ניט געדויערט און כ׳בין ווידער געווען אויף דער פריי.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָט מען מיין איידעם, ד״ר אַלפּערט צוגענומען אַלס דאָקטאָר אין לידער „טאָדט־לאַגער", אין אַ צייט אַרום האָט מען אויך מיין טאָכטער אַריבערגעפירט קיין לידע, אַלס קראַנקן־שוועסטער. (איך האָב אויסגעזוכט אַ שטשוטשינער קריסט, וועלכער האָט פאַר אַ גוטער באַלוינונג אַריבערגעפירט מיינעם אַ בריוו צו דער קריסטין אַנטאָנינא גאָבים).

איך בין פֿאַרבליבן אַליין און באַשלאָסן פֿאַר יעדן פֿריז אָנצוקניפּן אַ קאָנטאַקט מיטן דאָרף גליניצע.

אין אַ קורצער צייט אַרום איז אָנטאָנינאַ גאַבים געקומען צו מיר אין געטאָ. זי האָט מיר אָנגעטאָן פּויערישע קליידער און מיר האָבן ביידע פֿאַרלאָזן דעם געטאָ. מיר זיינען אַרויס הינטערן שטעטל, וווּ עס האָט אויף אונדז שוין געוואַרט אָנטאָנינאַס זון מיט אַ פּור. שפּעט ביינאַכט זיינען מיר אָנגעקומען קיין גליניצע. מ׳האָט מיר גלייך אַרײַנגעפּירט אין אַ שייער, וווּ איך האָב געענטפֿערט די ערשטע נאַכט.

זעקס וואָכן האָב איך זיך אויסבאַהאַלטן אין שייער. כ׳פֿלעג פּון צייט צו צייט קוקן דורך די שפּאַרעס, כדי צו זען, וואָס עס טוט זיך אויפֿן גאַס. די קעלט איז געווען גרויס.

אין געוויסע אָוונטן פֿלעגט די קריסטין מיך אַרײַננעמען צו זיך אין שטוב אַריין. זי פֿלעגט אָנוואַרעמען וואַסער כדי איך זאָל זיך קאָנען אַרומוואַשן. אין שטוב האָב איך לאַנג ניט געקענט בלייבן. זיי האָבן זייער מורא געהאַט, ווייל פֿאַר אויסבאַהאַלטן אַ יידן האָט געדראָט טויט־שטראָף.

דאָס דאָרף איז שטענדיק געווען באַלאָגערט דורך דייטשן און דער עיקר דורך ווייסע פֿאָליאַקן. איך פֿלעג זיך שטענדיק אויסבאַהאַלטן אין די סטויגן שטרוי. פֿון די ווייסע פֿאָליאַקן איז געווען פֿיל שווערער זיך אויסצובאַהאַלטן, ווי פֿון די דייטשן. די דייטשן פֿלעגן אַריינפֿאַלן אין דאָרף אויף אַ קורצן באַזוך. זיי פֿלעגן צונויפֿזאַמלען אייער, פּוטער און קעז און שנעל אַוועקפֿאָרן. די ווייסע פֿאָליאַקן פֿלעגן אַרומקריכן גאַנצע נעכט איבערן דאָרף און נישטערן אין אַלע ווינקעלעך.

מיין לאַגע איז וואָס אַמאָל געווארן אומדערטרעגלעכער. די קריסטין פֿלעגט מיך צייטנווייז אויסבאַהאַלטן ביי זיך אויפֿן בוידעם אין שטרוי. איך פֿלעג הערן ווי די קינדער ווייגען, אַז די „זשידאָווינע" וועט ברענגען אַן אומגליק אויף זייער פֿאַמיליע. איך פֿלעג זיך אָפּט בעטן ביי דער קריסטין:

— הרגעט מיך אַוועק, איך קען ניט צוזען אייערע ליידן, און איך קען מער ניט איבערטראָגן מיינע ליידן.

די קריסטין האָט מיך געטרייסט:

— מיר וועלן דיך ניט הרגענען. מיר האָבן אַ גאָט אין הימל, וואָס עס איז באַשערט, דאָס וועט געשען.

אין אַ צייט אַרום האָט די קריסטין מיט איר מאַן איינגעאָרדנט פֿאַר מיר אַ שטיקל באַהעלטעניש ביי זיך אין קאָרטאָפֿל־קעלער. אַזוי בין איך געלעגן לעבעדיקערהייט אין אַ פֿאַרמאַסקירטן קבר. אין די גרויסע פֿרעסט פֿלעגט מען מיר אויף ביינאַכט אַרײַננעמען אין שטוב און אַוועקלייגן שלאָפֿן אויפֿן אויוון. דאָרטן איז שטענדיק געלעגן דער קריסטינס אַלטע מוטער. זי פֿלעגט מיך פֿאַרשטעלן מיט אירע פֿלייצעס, אויב עמעצער פֿלעגט ביינאַכט אַרײַנגיין אין הויז.

ווען כ׳בין קראַנק געוואָרן און געקראָגן הויכן פֿיבער, האָט מען מיך שוין אויך בייטאָג געלאָזן ליגן אויפֿן אויוון.

די פּויערישע פֿאַמיליע, וואָס האָט מיך אויסבאַהאַלטן, איז געווען זייער אַן אָרעמע. דאָס ביסל געלט, וואָס כ׳האָב זיי געגעבן איז שוין אויסגעגאַנגען. נישט אַיינמאָל האָט אויסגעפּעלט אַ שטיקל ברויט.

איינמאָל, בייטאָג, בעת איך בין געלעגן אויפֿן אויוון, איז אַריין אין שטוב אַ פּויער פֿון דאָרף. ער האָט מיך נישט געזען. פֿלוצלינג האָב איך געהערט, ווי ער זאָגט צו

מיינע רעטער, אז אין דאָרף רעדט מען, אז זיי באַהאַלטן אויס אַ וואַסילישקער יידישע פרוי, די חאַנאַווע, מיט איר משפחה.

הערנדיק דעם שמועס איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אויגן. גלייך, ווי דער פויער האָט פאַרלאָזן די שטוב, האָב איך זיך געבעטן ביי דער קריסטין, זי זאָל אויסזוכן פאַר מיר אַ באַהעלטעניש, אויף אַן אַנדער פלאַץ.

מיין רעטערין איז גלייך אַוועקגעפאָרן אין אַ צווייטן דאָרף צו אַ באַקאַנטן קריסט וועלכער איז מסכים געווען מיך אויסצוהאַלטן ביי אים אַ קורצע צייט.

אַנטאַנינאַס מאַן האָט שטאַרק מורא געהאַט מיך איבערצופירן אויף דער נייער באַהעלטעניש. איך האָב אים געקושט די הענט, געווײַנט און געבעטן.

ענדלעך האָט ער מיך אַריינגעלייגט אין אַ שליטן, מיך צוגעדעקט מיט שטרוי און אַזוי בין איך ערב פורים, 1944 אַנגעקומען אויף מיין נייער באַהעלטעניש.

ווידער ליג איך באַהאַלטן אין אַ שייער מיט שטרוי. דער קריסט באַציט זיך צו מיר זייער גוט. מ׳גיט מיר עסן און אויף ביינאַכט נעמט ער מיך אַריין צו זיך אין שטוב. זייענדיק ביים קריסט האָב איך זיך דערוווסט, אז מיט עטלעכע טעג צוריק האָבן ווייסע פּאָליאַקן דערהרגעט אין דעם דאָרף יאַנקל וואָלאָטשינסקיס קינדער און חנן מאָוושאָוויטשן.

לאַנג האָט מיך דער קריסט ניט געקענט אויסבאַהאַלטן. ער האָט צו וויסן געגעבן וועגן דעם דער קריסטין אין גליניצע.

אַ געוויסע נאַכט האָט מען מיך אַריבערגעפירט צו מיינעם אַ באַקאַנטן קריסט אויף אַ נייעם פלאַץ. ער איז געווען מיינער אַ לאַנגיאָריקער קונה.

איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ „סכראָן" (באַהעלטעניש) וואָס איז געווען ביים פויער אין שטוב. ביינאַכט פלעגט מען מיך אַריינעמען שלאָפן אין שטוב. אייַ נאַכט, ווען כ׳בין געשלאָפן אין שטוב, האָט מען פלוצלינג אַנגעקלאָפט אין טיר. דער פויער האָט קוים באַוויזן מיך אַראָפּצולאָזן אין סכראָן, אַזוי ווי איך שטיי און גיי. אין שטוב זיינען אַריין ווייסע פּאָליאַקן. זיי האָבן געפּאָדערט בראָנפן און חזיר. אינ־צווישן האָבן זיי אין שטוב געפונען אַ פידל. אין דער פויערישער כאַטע איז געווען אַ גאַנצע שמחה. מ׳פרעסט, מ׳טרינקט און מ׳טאַנצט. איך בין געלעגן אין געהאַקטע וווּנדן. איך האָב זיך געטרייסלט פון שרעק און קעלט.

די עלטערע טאַכטער פון קריסט האָט אויסגענוצט דעם טומל און אומבאַמערק־טערהייט מיר אַראָפּגעוואָרפן אין סכראָן אַריין אַ פּאָר וואַליקעס און עפּעס אַנצוטאָן.

פון גרויס שרעק איז די בעל־הביתטע קראַנק געוואָרן און איך האָב געמוזט פאַר־לאָזן די שטוב פון מיינע קריסטלעכע פריינט.

ווידער געפּין איך זין ביי מיין רעטערין, אַנטאַנינאַ אין דאָרף גליניצע.

איך ליג אין אַ קאַלטן קאַמער. דער ווינט וואַיעט דורך די שפּאַלטן און לעכער. פון צייט צו צייט לאָזט מען מיך אַריין אין שטאַל צו די שעפּסן. צווישן די שעפּסן איז מיר פיל וואַרעמער.

עס איז אַנגעקומען דער ליבער יום־טוב פסח 1944. מיט געצייטלטע יאָרן צוריק בין איך געווען אַ בעל־הבית׳טע, מיט אַ פאַמיליע און אַ ליכטיקע, וואַרעמע היים. איצט בין איך געלעגן אַן עלנטע, פאַרלאָזענע אין אַ באַהעלטעניש און ביטער געווײַנט, דערמאָנענדיק זיך די גליקלעכע יאָרן, וואָס וועלן שוין קיינמאָל נישט קומען צוריק.

די צייט פון פּסח ביז שבועות איז שוין געווען פיל גרינגער, וויל עס איז ניט

געווען קאלט. איך בין געווען זייער שוואך און אויסגעמאטערט פון אלע דורכגעמאכטע צרות און פון שווערן ווינטער.

איינמאל איז אנטאנינא ארויפגעלאפן אויפן בוידעם, ווו איך בין געלעגן באהאלטן און אנגעהויבן ארויסנעמען פארשידענע זאכן, וואס זי האט דארטן געהאט פארשטעקט. זי דערציילט מיר, אז די דייטשן צינדן אונטער די דערפער און אז אלע קריסטן אנטלויפן אין די וועלדער.

אויך פאר מיר האט מען אויסגעגראבן עפעס א גרוב צווישן די קאנאפלעס, ווו איך זאל זיך קענען אויסבאהאלטן.

ביינאכט האבן זיי זיך צוריק אומגעקערט אין זייערע הייזער און איך — צוריק אין מיין באהעלטעניש אויפן בוידעם.

אין דארף האבן זיך פארשפרייט קלאנגען, אז די רוסן גרייפן־אן אויף אלע פראנטן און די דייטשן טרעטן־אפ.

ביי מיר פארגנבעט זיך א געדאנק : אפשר וועל איך פארט איבערלעבן די מלחמה און זיך נאך טרעפן מיט די קינדער? איך וועב חלומות. און — עס זיינען אנגעקומען די גרויסע, גליקלעכע טעג. אנטאנינא דערציילט מיר, אז מען פירט פיל פארוווונדעטע דייטשן אין נאענטן שפיטאל. די רוסישע ערשאפלאנען באמבארדירן באראנאוויטש, לידע. די טעג פון באפרייונג דערנעענטערן זיך.

איין טאג האט מיר אנטאנינא אנגעזאגט די פריילעכע בשורה, אז די רוסן האבן פארנומען לידע. פון גרויס שמחה האט זי מיר אפגעבאקן א פיש. מיר ווייזן ביידע פון געריטקייט און פרייד.

איך קוק דורך די שפארונעס פון בוידעם און איך זע, אז פיל מענטשן לויפן אין דארף. איך דערוויס זיך, אז דאס לויפן וואסילישקער אינווינער פון שטעטל אין דארף ארייז. זיי דערציילן, אז וואסילישאק ברענט.

ביינאכט בין איך געשטאנען און זיך צוגעקוקט צום רויטן הימל. איך בין גליקלעך, וואס וואסילישאק איז אוועק מיטן פייער. ניטא קיין מענטשן — זאלן אויך ניט זיין קיין הייזער!

אויף צומארגנס זיינען די רוסן שוין געווען אין וואסילישאק.

מיט טרערן האב איך זיך געזעגנט מיט דער קריסטלעכער, מענטשלעכער פאמיליע און זיך אומגעקערט אין מיין חרובער היים.

עטל קראוויץ

וואסילישקער פארטיזאנער

אין טאג פון דער גרויסער שחיטה — 10.4.1942 — זיינען צענדליקער יוגנט־לעכע זיך צעלאפן אין פארשידענע ריכטונגען, אונטער א האגל פון דייטשע קוילן. צווישן די אנטלאפענע פון אומשלאג־פלאץ און ממש פון בית־הקברות זיינען געווען : ארקע גארדאן, איטשקע גארדאן, משהלע פאטשטער, בערל מילער, לייבקע איינ־שטיין, יודל שוואַרץ, ראובן דאלינסקי, רבקה דאלינסקי, שלמקע לובעצקי פון סאבא־

קינצע, זוסקע גראדזשענסקי, משה באיארסקי, מולקע קאמאי, אייזישקי לייזער, יצחק פופקא און נאך אנדערע וואסילישקער, זאבעלאצער און סאבאקינצער יוגנטלעכע.

א טייל פון די אנטלאפענע זיינען געווען פארוונדעט און אויסגעגאנגען אויף די וועגן; א טייל האט נאך עטלעכע טעג וואגלעניש זיך אומגעקערט צוריק אין וואסילישקער געטא; א טייל האט זיך דערשלאגן צו באקאנטע פויערים און א טייל האט דער גורל פארווארפן איבער וועלדער און פושטשעס.

די אנטלאפענע יידן זיינען געווען די ערשטע וואלד־יידן, די ארגאניזירער פון דער וואסילישקער פארטיזאנקע.

די ערשטע וואסילישקער אנטלאפענע זיינען אנגעקומען אין זאבעלאצער וועלדער. דארטן האבן זיך געשאפן צוויי גרופעס. איין גרופע — יידן פון ראדונער געטא. א צווייטע גרופע — פון וואסילישקער, זאבעלאצער און סאבאקינצער יידן.

ניט וויט פון די צווויי יידישע גרופעס איז געווען טעטיק א רוסישע גרופע, וואס איז אנטלאפן פון דייטשער געפאנגנשאפט.

יעדע גרופע האט געזארגט פאר זיך. די באוואפענונג איז געווען א מינימאלע — א פאר פארזשאוועטע ביקסן.

די ארומיקע פויערים, וועלנדיק פטור ווערן פון די יידן, וואס קומען בעטן און פאדערן עסן, האבן אנגעשיקט אויף זיי דייטשן.

די דייטשן קומענדיק אין וואלד, האבן גראד אנגעטראפן אויף דער רוסישער גרופע און פארפירט מיט זיי א פארביטערטן קאמף. די יידן האבן אויף שנעל זיך צעלייגט אין א „זאסאדע" און אפגעווארט די דייטשן.

נאכן פארענדיקן דעם קאמף מיט דער רוסישער גרופע האבן די דייטשן זיך אומגעקערט צו זייער „אבאז". נאר דא האט זיי אומגעריכט באגעגנט א פייער. דאס האבן די נעכטיקע געטא־בחורים מקבל געווען די מערדער פון זייערע טייערסטע און נאענטסטע.

זיבן דייטשן זיינען געפאלן פון די פארזשאוועטע ביקסן און די איבעריקע זיינען זיך צעלאפן.

די יידישע גרופעס האבן צום ערשטן מאל דערפילט דעם זיסן טעם פון נקמה. די יידן זיינען רייכער געווארן מיט געווער, שטיוול און שינעלן.

דער זיג האט געהויבן דעם אנזען פון די יידן אין אויגן פון דער רוסישער גרופע. די רוסן האבן באשלאסן זיך צו פאראייניקן מיט די יידישע גרופעס און שאפן א געמיינזאמען באוואפנטן כוח קעגן דעם פאשיסטישן שונא.

דאס איז געווען דער אנפאנג פון דער פארטיזאנער־באוועגונג אין נאטשער פושטשע.

אין משך פון זומער 1942 זיינען די רעשטלעך וואסילישקער יידן איבערגעפירט געווארן אין שטשוטשינער געטא, ווו מ׳האט אויך קאנצענטרירט די איבערגעבליבענע יידן פון ראדן, זשאלודאק, ראזשאנקע א. א.

אין געטא שטשוטשין האבן אנגעהויבן דערגיין קלאנגען, אז אין נאטשער פוש־טשע, אין ליפיטשאנער פושטשע, ווי אויך איבערן ניעמאן אין נאליבאקער פושטשע געפינען זיך פארטיזאנער־כוחות פון רוסן און יידן.

צו יענער צייט האט משהלע פאטשטער צוגעשיקט דורך א קריסט, א בריוו צו לוסיק וואלאטשינסקי, אין וועלכן ער האט געשריבן, אז ער געפינט זיך אין נאטשער

פושטשע און קעמפט צוזאמען מיט נאך קעגן בלוטיקן שונא. משהלע פאטשטער האט געשריבן, אז ער איז גרייט צו העלפן אונדז אנצוקומען אין די פארטיזאנער רייען.

אין שטשוטשינער געטא זיך געשאפן א געהיימע גרופע, וואס האט זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט די יידישע פארטיזאנער אין נאטשער פושטשע.

צו דער געהיימער גרופע האבן געהערט:

ד"ר אלפערט און פרוי, לוסיק און חנה וואלאטשינסקי, יענטל באיארסקי, אסתר פופקא, הירשל און נחמן יוסף טאבליצקי, ד"ר קאצס פאטער (א ווילנער יד).

די גרופע האט אנגעהאלטן א נאענטן קאנטאקט מיט די פארטיזאנער און זיך געגרייט צו אנטלויפן פון געטא אין וואלד.

משהלע פאטשטער האט אן אויפהער געשריבן און אנגעזאגט דורך זיין שטענדיקן שליח, א געווייסע קריסטין מאקארעוויטש, אז מ'זאל וואס שנעלער פארלאזן דעם פארשאלטענעם געטא און קומען אין וואלד.

אין א געוויסן מארק-טאג, מערץ 1943, האט די קריסטין מאקארעוויטש, ארויס-געפירט לוסיק וואלאטשינסקען מיט זיין משפחה פון שטשוטשין. נאך א שווערע נאכט פון וואגלענישן האבן זיי זיך ענדלעך געטראפן מיט די ערשטע וואסילישקער פארטיזאנער: מילער בערל, גארדאן ארקע און משהלע פאטשטער. צוזאמען זיינען זיי געגאנגען ביז דער נאטשער פושטשע. אין א קורצער צייט ארום איז א צווייטע וואסילישקער גרופע אנטלאפן פון שטשוטשינער געטא אין נאטשער פושטשע. צו דער גרופע האבן געהערט:

אסתר פופקא — וואלאטשינסקי מיט אירע צווייי קינדער, סיאמקע באיארסקי מיט זיין משפחה, לייבקע גארדאן און פרוי און ד"ר קאצס פאטער פון ווילנע.

צווייי יידן פון דער לעצטער גרופע, לייבקע גארדאן און ד"ר קאצס פאטער, האבן זיך ניט געקענט צופאסן צו די שווערע וואלד-באדינגונגען. זיי האבן זיך צוריק-געקערט אין שטשוטשינער געטא און זיינען שפעטער אומגעקומען.

די רעשטלעך וואסילישקער יידן האט דער גורל צעיאגט און פארטריבן אויף פאר-שידענע פעלדער. א געוויסע טייל וואסילישקער יידן זיינען ארויסגעשיקט געווארן פון שטשוטשין אין לידער געטא און אין לידער טאדט-לאגער, וואס האט זיך געפונען אין דער דארטיקער טורמע.

די וואסילישקער יידן, וואס זיינען מגולגל געווארן קיין לידע האבן אנגעבונדן קאנטאקטן מיט פארטיזאנער פון פארשידענע וועלדער, ספעציעל מיט די פארטיזאן-נער-גרופן פון נאליבאקער פושטשע. ניט קוקנדיק אויף די גרויסע שוועריקייטן און געפארן האבן די וואסילישקער זיך געגרייט צו אנטלויפן אין וואלד.

אין משך פון פרילינג און זומער 1943 זיינען אנטלאפן פון געטא אין וואלד אריין פאלגנדע וואסילישקער יידן:

קצב שלמה, די ברידער און שוועסטער מודריק, חיה קוזניץ, לייבקע אייגשטיין, עלטשיק פלאטאווסקי, ירחמיאל פארטנאי, לייזער איישישקי, יאנקל קושניר, זלמן מעדניצקי, די ברידער יוסף און פרץ סטאניצקי, אברהם גערשאוויטש, יהודה שוארץ, מרדכי סוויאטאי, ד"ר אלפערט און פאמיליע, תנחום גארדאן, אפרים קאפעלמאן, זאפאלסקי, באיארסקי יעקב שלמה, משהלע זאבלאצקי און פרוי, אסתר פופקא מיט די קינדער.

די וואסילישקער יידן האבן זיך אנגעשלאסן מערסטנטייל אין רוסישע פארטיזאנער-

אטריאדן און האבן אנטייל גענומען אין פארשידענע קאמפען, וואס די פארטיזאנער האבן געפירט מיטן פארהאסטן, בלוטיקן דייטשן שונא.

טייל פון זיי זיינען געפאלן אין קאמף בעתן אויספירן פארשידענע דיוועדסיע-ארבעטן:

משהלע פאטשטער איז געפאלן אין זאבעלאץ ביים אויפרייסן א „מלעטשארניע", וואס האט צוגעשטעלט מילך-פראדוקטן פאר די דייטשע אקופאנטן.

קאפעלמאן אפרים איז געפאלן אויף פאסט ביי ביעלסקין אין אטריאד אין יוני 1943. פארן טויט האט קאפעלמאן נאך באוויזן צו געבן אלארם-שאסן און דערמיט אפגעראטעוועט ביעלסקיס לאגער.

ציפעלע באיארסקי איז געפאלן פון א צופעליקע קויל.

תנחום גארדאן איז געווען דער פאליטישער קאמיסאר אין ביעלסקיס אטריאד. ער איז געפאלן אין נאליבאקער פושטשע א טאג פאר דער באפרייאונג (יולי, 1944).

סיאמקע באיארסקי אויפן טויטן-בעט

מעדניצקי זלמן, סיאמקע באיארסקי און יאנקל קושניער זיינען געפאלן נאך דער באפרייאונג פון די הענט פון ווייסע פאליאקן (א. ק.), ביי וואסילישאק.

ניט לייכט איז געווען דאס לעבן פון א יידישן פארטיזאן. דער יידישער גורל האט זיי פארפאלגט אויך אין וואלד. פאר דער קלענסטער עבירה פלעגט מען די יידן זייער שטרענג באשטראפן. ניט אין יידישער פארטיזאן איז געפאלן פון א רוסישער פארטיזאנער-קויל.

ניט קוקנדיק אויף אלע שווערייטן האבן די יידישע פארטיזאנער פארגעזעצט זייער קאמף און צוזאמען מיט די רוסישע פארטיזאנער געשלאגן אן אויפהער דעם דייטשן שונא און נקמה גענומען פארן אומשולדיק פארגאסענעם יידישן בלוט.

די וואסילישקער יידישע פארטיזאנער זיינען געווען צווארפן איבער פארשידענע וועלדער און פושטשעס. זייער קאמפס-וועג האט געפירט פון ניעמען—שטשארע ביז פארשידענע וווייטע און ברייטע פושטשעס. זיי האבן דורכגעטאפטשעט מיט זייערע פיס די וויסרוסישע און פאלעסיער בלאטעס. אין צייטן פון די דייטשע אבלאווע האבן זיי אונטער א האגל פון קוילן געפארסירט באן-ליניעס, טייכן און שאסייען.

זומער, 1944, האט די זיגרייכע רויטע-ארמיי געגעבן א טויט-קלאפ דער פאשיס-טישער דייטשער חיה.

אנפאנג יולי, 1944, איז וויסרוסלאנד באפרייט געווארן פון די דייטשע אקופאנטן.

א קליין הייפעלע, על פי נס גערעטעוועטע יידן, האבן זיך אומגעקערט אין דער חרובער וואסילישאק.

חנה און לוסיק וואלאטשינסקי ; חיה און ד״ר אברהם אלפערט

דאס לעבן אין וואלד

אין וואלד אַריין צו די פּאַרטיזאַנער

אין אָנהייב 1943 האָבן מיר זיך געפונען אין שטשוטשינער געטאָ. אונדזער אייניציקע שטרעבונג איז געווען — אַרויסרייסן זיך אין וואַלד אַריין צו די פּאַרטיזאַנער. צו דעם צווועק האָבן מיר אָנגעקניפט קאָנטאַקטן מיט פּאַרשידענע פּאַרבינדלער פון די פּאַרטיזאַנער.

אינמיטן די אַלע צוגרייטונגען האָט מען מיך, מיט נאָך אַ גרופּע יידן, צוגענומען אויף אַרבעט קיין לידע, אין טרויעריק־באַקאַנטן „טאַדט־לאַגער".

די ערשטע טעג האָב איך דאָרטן געאַרבעט אַלס געווײַנלעכער אַרבעטער אויף דער באַן־ליניע, אין באַדינגונגען פון הונגער, קעלט, קלעפ און שרעק.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָב איך זיך פּאַרשטענדיקט מיטן לידער יודנראַט און דורך זייער הילף האָב איך אָנגעהויבן אַרבעטן אין „טאַדט־לאַגער" אַלס דאָקטאָר.

מיין אַרבעט איז געווען זייער אַ פּאַראַנטוואַרטלעכע און אַ שווערע. פון אײַן זייט האָבן די נאַצישע לאַגער־פירער געפּאָדערט, אַז אַלע מוזן גיין צו דער אַרבעט, פון דער צווייטער זייט זיינען געווען פיל קראַנקע, דערשעפּטע יידן, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין כוח צו גיין צו דער שווערער אַרבעט.

אין די ראַמען פון מיינע באַגרענצטע מעגלעכקייטן איז מיר דאָך געלונגען ווי עס איז צו היילן די מענטשן און געבן זיי אַזוי אַרום אַ שאַנס צו באַפרייען זיך אויף אַ קורצער צייט פון דער שווערער אַרבעט.

זייענדיק אין לאַגער האָב איך זיך געשטעלט אין פּאַרבינדונג מיט די קריזן פון לידער געטאָ, וועלכע האָבן, פונקט ווי איך, געהאַלטן, אַז דער אייניציקער אויסווועג איז: אַנטלויפן פון געטאָ און זיך אָנשליסן אין די פּאַרטיזאַנער־רייען. איך פלעג אויסנוצן מיין אָפּצייכענונג פון רויטן־קרייץ, אַלס דאָקטאָר און פון צייט צו צייט זיך לאָזן גיין פון לאַגער, וועלכער האָט זיך געפונען אין דער דאָרטיקער טורמע, אין לידער געטאָ — אין צווייטן עק שטאָט.

אין געטאָ האָב איך אויסגעפונען פּאַרבינדונגען מיט יידישע פּאַרטיזאַנער, וועלכע פלעגן פון מאָל צו מאָל קומען פון וואַלד אַרויספירן מענטשן צו די פּאַרטיזאַנער.

די שוין פאַרצווייגטע רוסישע פּאַרטיזאַנקע האָט זיך שטאַרק געניטיקט אין דאָקטוירים און די יידישע פּאַרטיזאַנער־שליחים האָבן געהאָט אַ ספּעציעלע אויפגאָבע אַרויסצופירן פון די געטאָס און לאַגערן די יידישע דאָקטוירים.

נאָכן פאַרשטענדיקן זיך מיט די פּאַרטיזאַנער, האָב איך צו וויסן געגעבן מיין פרוי, קינד און מוטער, וועלכע זיינען נאָך פאַרבליבן אין שטשוטשינער געטאָ, וועגן מיין גורלדיקן באַשלוס. איך האָב אונטערגעשטראָכן, אַז נאָך מיין אָנקומען אין וואַלד, וועל איך שיקן אַ שליח קיין שטשוטשין כדי זיי אַריבערצונעמען אין פּאַרטיזאַנקע. אויף דעם האָב איך באַקומען אַן ענטפער פון מיין פרוי, אַז זי איז ניט מסכים מיט מיין פּלאַן. אויב אָנטלויפן אין וואַלד, איז נאָר צוזאַמען — צוזאַמען לעבן און צוזאַמען, חלילה אומקומען.

נאָכן באַקומען מיין פרויס ענטפער, האָב איך געמוזט צייטווייליק אָפּלייגן מיין

פלאַן און כ׳האָב אַנגעהויבן זוכן וועגן, ווי אַזוי אַריבערצופירן מיין פאַמיליע פון שטשו־טשינער געטאָ אין לידער „טאָדט־לאַגער".

נאָך שווערע באַמיונגען און פאַרשידענע צוזאָגנישן האָב איך, און נאָך אַ גרופּע וואַסילישקער, וואָס האָבן אויך געאַרבעט אין „טאָדט־לאַגער", געקריגן פון לאַגער־פירער אַ שיין, וואָס האָט דערמעגלעכט אַריבערצוברענגען אונדזערע פאַמיליעס פון שטשוטשין קיין לידע.

אין משך פון צוויי טעג איז מיר געלונגען אַריבערצוברענגען מיין פרוי און אַכט־יאָריקן יינגעלע (מיין פרויס מוטער האָט מען צוליב איר עלטער ניט געקענט מיטנעמען).

אויסער די פאַמיליעס האָבן מיר געבראַכט אין לאַגער אַריין פאַרשידענע מעדי־קאַמענטן, שפּייז און פיל מתנות פאַרן לאַגער־פירער.

איך און מיין פרוי האָבן געקריגן אַ באַזונדערע צעלע און מיר האָבן אַנגעהויבן לעבן צווישן די גרויע, קאַלטע וועגט פון דער לידער טורמע.

געווארעמט האָט אונדז דער געדאַנק, אַז גאָר אינגיכן וועלן מיר אַנטלויפן אין וואַלד אַריין. מיר האָבן ווידער אַנגעהויבן זוכן קאָנטאַקטן מיט די יידישע פאַרטיזאַנער־שליחים אין לידער געטאָ. אַלץ איז געטאָן געווארן שטרענג געהיים. דעם סוד האָבן מיר פאַרטרויט נאָר צו דריי מענטשן — צוויי וואַסילישקער און איין וואַראַנאָווער יידן. די וואַסילישקער יידן אשר ראַכמילעוויטש און יוסף מעדלינסקי האָבן אונדז אַרויס־געוויזן פיל פריינדשאַפט און איבערגעגעבנקייט און האָבן אונדז פיל געהאָלפן אין די שווערע טעג. דער וואַראַנאָווער יידּ ווילענסקי, וואָס האָט געווינט אין לידער געטאָ און געאַרבעט אין לאַגער האָט אונז קאָנטאַקטירט מיטן געטאָ און האָט אונדז אַ סך געהאָלפן ביים רעאַליזירן אונדזער פלאַן.

אין אַ געוויסן פרימאָרגן האָט אונדז דער זעלבער ווילענסקי געבראַכט אַ געהיים בריוועלע פון אונדזער קוזין, יוסף קראַוויץ, וואָס האָט זיך געפונען מיט די פאַר־טיזאַנער אין ליפּיטשאַנער פושטשע.

דערוויסנדיק זיך, אַז מיר לעבן, האָט אונדזער קוזין געזוכט פאַרשידענע וועגן ווי אַזוי אונדז צו ברענגען צו זיך אין וואַלד אַריין.

דער צופאַל האָט געוואָלט, אַז דאָס דאָזיקע בריוועלע האָט געבראַכט מיינער אַ געווּעזענער שול־חבר פון די גימנאַזיע־יאָרן — יאַנקל דרוק.

יאַנקל דרוק איז שוין אַ לאַנגע צייט געווען אַ פאַרטיזאַן אין ביעלסקיס אָטריאַד און איז געקומען אין לידער געטאָ אַרויסנעמען זיין פאַמיליע. איבערשיקנדיק דאָס בריוועלע, האָט ער אָנגעזאָגט דורך ווילענסקין, אַז אין אייניקע טעג אַרום זאָלן מיר זיין גרייט, ער וועט אונדז פירן אין וואַלד אַריין.

אונדזער איבערראַשונג איז געווען גרויס. מיר האָבן געמוזט שנעל דעצידירן און אנקומען ווי אַמגיכסטן אין לידער געטאָ.

דאָס אַרויסגיין פון „טאָדט־לאַגער" איז געווען שטרענג פאַרווארט. טאָג און נאַכט איז געשטאַנען ביים טורמע־טויער אַ דייטשע וואַך. אַרויסצוגיין פון לאַגער אין געטאָ אַריין האָט מען געמוזט האָבן אַ ספּעציעלן שיין. יעדע באַוועגונג אין די לידער גאַסן אָן אַ שיין איז געווען פאַרבונדן מיט טוט־געפאַר. מיר האָבן באַשלאָסן צו ריזיקירן. אַ געוויסן טאָג איז מיין פרוי געלונגען איבערצוצייגן אַן אַלטן דייטש, וואָס האָט געהיט דעם טורמע־טויער, ער זאָל דערלויבן איר מיטן יינגעלע צו גיין אין די שוסטער־ווארשטאַטן פאַרריכטן דעם קינדס שיכלעך. דער אַלטער דייטש האָט אונדז גוט גע־

קענט. ניט איינמאל פלעגט ער טרינקען אין אונדזער צעלע אַ ביסל סאַמאַגאַן. דער זעלבער דייטש האָט אויך מיר דערלויבט אַרויסצוגיין פון טויער קויפן אין אַ נאַענטן קיאָסק אַ צייטונג.

ענדלעך זיינען מיר געווען הינטערן טורמע־טויער. מיר האָבן באַשלאָסן אויף אייגענער ריזיקע דורכצומאַכן דעם לאַנגן וועג ביזן געטאָ. איך בין געגאַנגען מיטן רויטן קרייץ־צייכן אויפן אַרבל. מיין פרוי האָט זיך פאַרבונדן מיט אַ טיכל דאָס פנים, ווי עס זאָלן איר וויי טאָן די ציינער, אויסרעכענדיק, אַז אין פאַל ווען דייטשן אָדער פּאָליציאַנטן וועלן אונדז פאַרהאַלטן, וועלן מיר טענהן, אַז איך פיר מיין פרוי צו אַ דענטיסט אין געטאָ אַריין.

אונזער יינגל איז געגאַנגען באַרוועס, אָנגעטאָן אין אַ פּעלצל. מיר האָבן אים געהייסן גיין אָפּגערוקט פון אונדז אויפן טראָטואַר, מ׳זאָל מיינען, אַז ער איז אַ קריסטלעך קינד. מיר האָבן אים אָנגעזאָגט, אַז ער זאָל פון צייט צו צייט אַ קוק טאָן אויף אונדז. אין פאַל ווען מ׳וועט אונדז פאַרהאַלטן, זאָל ער זיך ניט אָפּשטעלן נאָר גיין ווייטער אין דער ריכטונג פון געטאָ.

ענדלעך זיינען מיר אָנגעקומען אין פּופקאָס ברויז און פון דאָרט זיינען מיר געגאַנגען צוזאַמען מיט אַ גרופּע יידישע אַרבעטער אין געטאָ אַריין.

דאָס אַריינגיין אין געטאָ איז געווען דערלויבט נאָר פאַר די סטאַבילע געטאָ־איינווינער. ביים טויער פון געטאָ איז געשטאַנען אַ וואַך פון יידישע און פּוילישׂ־ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן שטרענג קאָנטראָלירט די אַריינגייענדיקע אין געטאָ.

אונדזער יינגעלע האָט זיך ווי עס איז דורכגעשמוגלט צווישן די אַרבעטער, אויך מיר מיט מיין פרוי איז געלונגען אָן שוועריקייטן אַריינצוגיין אין געטאָ. מיר זיינען גלייך אַוועק צו אונדזער פריינט ווילענסקי, וועלכער האָט אונדז באַלד אַראָפּגעלאָזן אין אַ „מאַלינע" (באַהעלטעניש).

אויף צו מאָרגנס האָבן מיר זיך געטראָפן אויף א בוידעם מיט יאַנקל דרוקן. ער האָט אונדז געטרייסט און גהייסן זיין גרייט צום וועג. דערווייל זיינען צו אונדז דערגאַנגען ידיעות, אַז פון „טאָדט־לאַגער" זוכט מען אונדז. די יידישע פּאָליציי אין געטאָ, וואָס האָט בדרך־כלל צוזאַמענגעארבעט מיט די פאַרטיזאַנער־שליחים, האָבן אונדז געמאַכט ערנסטע שוועריקייטן צוליב אַ שטרענגן פאַרבאָט פון אינזשיניער אַלטמאַן, דער פירער פון די יידישע וואַרשטאַטן, וועמען דער געטאָ־קאָמיסאַר האָט געוואָרנט, אַז אויב יידן וועלן לויפן אין וואַלד אַריין, וועלן זיי אומברענגען דעם גאַנצן געטאָ.

נאָך אַ סך שווערע אונטערהאַנדלונגען האָבן מיר איבערצייגט די יידישע פּאָליציאַנטן, אַז צוריק אין לאַגער אַריין טאָרן מיר ניט גיין. מיר האָבן זיי געזאָגט, אַז מיר זיינען „טריפה סחורה", און זיי דאַרפן זען וואָס שנעלער פטור צו ווערן פון אונדז.

אין אַ באַשטימטן אָוונט — 9.6.1943 — האָט די יידישע געטאָ־פּאָליציי גוט אָנגעשיכורט דער פּוילישׂ־ווייסרוסישער פּאָליציי, און, אַ גרופּע פון נייַן יידן, בראש מיט יאַנקל דרוק, האָט פאַרלאָזן אין דער נאַכט־פינצטערניש דעם געטאָ. יאַנקל דרוק מיט אַ נאַגאַן אין האַנט, האָט אונדז געפירט רואיק און זיכער. מיר זיינען פאַרבייגעגאַנגען אַ באַן־ליניע, דורכגעשניטן שאָסייען, אויסגעמיטן די פּלי־קאָשאַרן. די אַלע פּלעצער זיינען געווען באַוואַכט דורך דייטשן. מיר זיינען געגאַנגען און געלאָפן אָן אויפהער אין משך פון דער גאַנצער נאַכט.

פֿאַרטאָג זיינען מיר אָנגעקומען אין דער נאָענט פון אַ דאָרף, וואָס האָט זיך שוין געפונען אין פֿאַרטיזאַנישן ראַיאָן — אין דעם דאָרף איז איינגעשטאַנען אַ פֿאַרטיזאַנער־פֿאָסטן. אין דער פינצטערניש האָבן מיר ניט געוואָלט זיך דערנענטערן צום פֿאָסטן, מורא האָבנדיק, זיי זאָלן אויף אונדז ניט שיסן.

וועג עס איז געווען ליכטיק האָבן מיר זיך דערנענטערט צו זיי. יאַנקל דרוק האָט געוווסט דעם אָפּגערעדטן פּאַראָל.

די פֿאַרטיזאַנער האָבן אונדז אויפגענומען מיט אָפענע אַרעמס. מ׳האָט אונדז גלייך אָפּגעפֿירט אין אַ שייער פון אַ קריסט זיך אָפּרוען. דאָרטן האָט מען אונדז מכבד געווען מיט פּריש ברויט או מילך.

דעם זעלבן טאָג האָט מען אונדז אַריבערגעשיפט איבערן ניעמאַן און מיר זיינען אָנגעקומען אין דער אמתער פֿאַרטיזאַנער־זאָנע, ווו עס האָט געשוויבלט און געגריבלט מיט באַוואָפנטע פֿאַרטיזאַנער.

כאָטש אונדזער געדאַנק איז געווען אָנצוקומען אין ליפּיטשאַנער פּושטשע האָט מען מיך אַלס דאָקטאָר פֿאַרהאַלטן אין די געגנט פון דאָרף דאַקודאָווע.

איך בין גלייך באַשטימט געוואָרן אַלס דאָקטאָר אין אָטריאַד „באַלטיץ", וואָס האָט אָפּערירט אין דער אומגעגנט פון ניעמאַן.

מיר האָבן זיך האַרציק געזעגנט מיט אונדזער העלדישן וועג־פירער, יאַנקל דרוק, און מיט די איבעריקע יידן, וועלכע זיינען אַוועק צו ביעלסקין אין אָטריאַד.

מיר האָבן אָנגעהויבן אונדזער פֿאַרטיזאַנער־לעבן.

די לעצטע אָבלאַווע און אונדזער באַפֿרייאונג

מיר געפינען זיך צווישן די טייכן שטשארע און ניעמאַן אין דער בריגאַדע „פּאָביעדאַ" פון קאָמאַנדיר בולאַק. מיר זיינן אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן.

דייטשן, פּוילישע פֿאָליציי, אוקראַינער, וולאָסאָווצעס — אַלע לויערן אויף אונדזערע לעבנס. דער פֿאַרטיזאַנער הויפּט־שטאַב האָט באַשלאָסן, אַז מיר מוזן דורכרייסן דער בלאָקאַדע.

דעם 9.6.1944 האָבן מיר פֿאַרלאָזן אונדזער באַזע און זיך געלאָזן אין אַ שוועלן קאָמפּסוועג. מיר דאַרפן דורכמאַכן בערך דרייסיג ק״מ ביזן שאָסיי, וואָס מיר מוזן דורכרייסן מיט אַ קאָמף. מיר פירן פֿאָר די הענט אונדזער יינגעלע. ער איז שוין מיד, קוים וואָס ער גייט. פֿאַרנאַכט זיינען מיר אָנגעקומען צו אַ קליין וועלדל. מיר באַשליסן דאָ אַ ביסל אָפּצורוען.

מיר האָבן נאָך פֿאָר זיך אַ טייך און דאָן דער שאָסיי, וואָס מיר מוזן ביינאַכט פֿאַרסירן.

מיטאַמאָל האָט זיך אויף אונדז געעפנט אַ פייער פון אַלע זייטן. וווייזט אויס, אַז די דייטשן האָבן אונדז דערשפּירט. עס פֿאַלט אַ באַפּעל „נאָ הורא".

די פֿאַרטיזאַנער האָבן אָנגעהויבן צו באַשיסן די דייטשע פֿאָזיציעס. די אויפרייסן פון די דייטשע מינעס און די פֿאַרטיזאַנישע גראַנאַטן האָבן געהילכט אין דער לופֿט.

מיר לויפן אין דער פינצטערניש. דאָס פייער ווערט וואָס אַמאָל שטאַרקער. עס הערן זיך געשרייען פון פֿאַרוווונדעטע. די פֿאַניק איז גרויס. מיר לויפן און פֿאַלן, לויפן און פֿאַלן. מיטאַמאָל באַמערק איך, אַז מיין מאַן איז ניטאָ. ס׳איז ניטאָ קיין צייט צו טראַכטן און לויף מיט מיין קינד ווייטער. מיר גייען דורך אַ גאַנץ טיפן טייך.

מיט די לעצטע כוחות שטופ איך ווי עס איז אַרויף מיין יינגעלע אויפן ברעג. נאָר מיר אַליין האָבן שוין אויסגעפעלט כוחות אַרויפצוקריכן אויפן גאַנץ הויכן ברעג פון טייך. מיין זונעלע האָט מיר אויסגעשטרעקט זיינע צוויי קינדערשע הענטעלעך און מיר געהאָלפן אַרויסקריכן פון טייך.

מיר לויפן ווייטער. אויפן וועג טרעפן מיר פיל פאַרוווונדעטע און דערהרגעטע. בעת מיר זיינען דורכגעגאַנגן דעם שאָסיי איז שוין געווען רואיק. ס׳האָט אָנגהויבן טאָגן.

איך באַמערק די צעשטערטע דייטשע בונקערס. דאָס האָבן די פּאַרטיזאַנער אין אַ קעגן־אָנגריף צעשטערט און פאַרניכטעט.

קליינע גרופּעס פּאַרטיזאַנער, צווישן זיי פיל פאַרוווונדעטע האָבן פאַרגעזעצט זייער מאַרש אלץ ווייטער פון שאָסיי אין דער ריכטונג פון מזרח.

ביי אַ ראַנד פון אַ וואַלד האָבן מיר באַמערקט באַוואָפנטע מענטשן. איך בין געווען זיכער, אַז דאָס זיינען „וולאָסאָוצעס". איך און מיין קינד האָבן שוין ניט געהאָט קיין צייט און קיין כוח צו אָנטלויפן.

צום גליק האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס זיינען פּאַרטיזאַנער פון אונדזער אָטריאַד, וואָס האָבן דורכגעריסן די בלאָקאַדע. צוקומענדיק נענטער, האָב איך געטראָפן דעם קאָמיסאַר איוולעוו און דעם קאָמאַנדיר פון אונדזער שטאָב — בולאַק.

מיין ערשטע פראַגע איז געווען צי זיי וויסן עפּעס וועגן מיין מאַן, ד״ר אַלפּערט. אונדזער קאָמאַנדיר, בולאַק האָט מיר געענטפערט מיט אַ רואיקער שטים : מיר וויסן, אַז דיין מאַן איז אַריינגעפאַלן אַ לעבעדיקער צו די דייטשן.

איך בלייב אַ פאַרשטיינערטע. דאָס קינד הייבט אָן ווינען. טיף אין האַרצן האָב איך גפילט, אַז דער קאָמאַנדיר האָט געזאָגט אַ ליגן. דער קאָמיסאַר איוולעוו, וואָס האָט געהערט דעם קאָמאַנדירס רייד, האָט צו אים געזאָגט : ווי אַזוי קענסטו איר זאָגן אַזוינע רייד? מיר האָבן דאָך ניט קיין קאָנקרעטע ידיעות.

עס זיינען פאַרבּיי צען טרויעריקע טעג און איך האָב פון מיין מאַן גאָרניט געהערט. טרויעריקע געדאַנקען האָבן מיר געעגבערט טאָג און נאַכט.

דער קאָמיסאַר איוולעוו, דער פּאַרטיזאַן באַגדוש און דער „באַקסיאָר" לעווקאָוויטש האָבן געזאָרגט פאַר מיר מיטן קינד. זיי האָבן מיר געבראַכט אַ „דזשערושקע" מיט וואָס זיך צוצודעקן, ווי אויך עפּעס שפּייז צום עסן.

אינצווישן צייט האָט מען פון שטאָב אַלע טאָג אַרויסגעשיקט אויסשפּיר־גרופּן זיך צו דערווייסן עפּעס וועגן גורל פון די פּאַרטיזאַנער, וואָס זיינען פאַרפאַלן געוואָרן אין דער נאַכט, וואָס האָבן ניט דורכגעריסן דער בלאָקאַדע.

אַ געוויסן טאָג, וועז איך בין געזעסן אַ צעקלעמטע און זיך געוואַרעמט ביי אַ „קאָסטיאָר" איז אָנגעריטן אַן אויסשפּיר־גרופּע. זיי זיינען גלייך צוגעריטן צו מיר און מיר אָנגעזאָגט די גליקלעכע בשורה, אַז מיין מאַן לעבט. זיי האָבן אים געזען און גערעדט מיט אים.

פון גרויס גליק און איבערראַשונג בין איך געבליבן ווי פאַרשטיינערט און נישט געקענט אויסרעדן אַ וואָרט. מיין זונעלע האָט פון פרייד געווויינט.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז בעתן פאַרסירן דעם שאָסיי האָבן אַ טייל קאָמאַנדירן, זעענדיק דעם שטאַרקן דייטשן פייער, געגעבן אַ באַפעל זיך צוריקציען, און איבער פיר הונדערט פּאַרטיזאַנער זיינען צוריקגעטרעטן צוריק אויף די אַלטע באַזעס. אין דער נאַכט־פינצטערניש און אין כאַאָס, וואָס האָט זיך געשאַפן בעת דער דייטשער

שיסערייַ, האָט מיין מאַן אונדז פאַרלאָרן און איז צוריקגעטראָטן צוזאַמען מיט פיל אַנדערע פּאַרטיזאַנער. די אָפּטרעטנדיקע פּאַרטיזאַנער האָבן זיך צעטיילט אויף קליינע גרופּעס, וואָס זיינען געווען אָפּגעריסן אייַנע פון דער צווייטער. ס׳האָט לאַנג געדויערט ביז ס׳איז אייַנגעשטעלט געוואָרן אַ קאָנטאַקט צווישן די גרופּעס און דעם בריגאַדע־שטאַב.

דערווייל האָבן מיר באַקומען אַ באַפעל פון מאָסקווע זיך צוריקצוקערן אויף די אַלטע באַזעס. עס הייבט זיך אָן די אָפּענסיווע. מיר האָבן ווידער געדאַרפט דורכגייַן דעם שאָסיי און טייך. אויך ביים צווייטן מאָל צוריקגייַן האָבן מיר געליטן שווערע אבדות — פּאַרוווונדעטע און דערהרגעטע.

איך בין געקראָכן מיטן קינד אין וואַסער, וואָס האָט צייטנווייַז מיר דערגרייכט ביזן האַלדז. מיט מיין קערפּער האָב איך פּאַרשטעלט מיין קינד פון די דייטשע קויל. מיט גרויסע ניסים האָבן מיר זיך דורכגעריסן דורך דעם צווייטן פּייער נאָענט פון מיר מיטן קינד.

ביים דורכגייַן איז צעריסן געוואָרן דורך אַ דייטשער מינע דער קאָמיסאַר איוולאָוו. אין משך פון די טעג האָב איך געגעבן אַ סך הילף די פּאַרווונדעטע; אָלס קראַנקן־שוועסטער האָב איך בייַ זיך שטענדיק געטראָגן פּאַרשידענע באַנדאַזשן און רפואות, וואָס זיינען נויטיק צו ערשטער הילף. ניט איינמאָל האָב איך צוגעטיילט הילף אונטער אַ האָגל פון קויל.

צוויי טעג נאָכן דורכגייַן צוריק דעם שאָסיי האָב איך זיך געטראָפן מיט מיין מאַן. ווי גרויס עס איז געווען די שמחה איז שווער צו דערציילן. (דערצו איז ער נאָך געקומען מיט אַ גרויס פּאַרמעגן — מיט אַ שטיקל ברויט).

מיין מאַן ד״ר אַלפּערט האָט געקראָגן אַ באַפעל צו אָרגאַניזירן אַ צייטווייליגן שפּיטאָל. מ׳האָט אונדז אויסגעזוכט אַ רואיקן, אָפּגעזונדערטן פּלאַץ אויף דער צווייטער זייט שטשאָרע און דאָרט אָרגאַניזירט דעם שפּיטאָל.

קיין אָרבעט האָט אונדז ניט אויסגעפעלט, מחמת בעתן דורכרייַסן דער לעצטער דייטשער בלאָקאָדע זיינען פיל פּאַרטיזאַנער פּאַרוווונדעט געוואָרן.

מיר אָרבעטן אין זייער שווערע באַדינגונגען. עס פעלן אונדז אויס מעדיקאַמענטן, באַנדאַזשן. די קראַנקע ליגן אויף דער ערד אין קליינע בייַדלעך.

מיין מאַן, איך און נאָך אַ קראַנקן־שוועסטער טוען אַלץ, וואָס עס איז נאָר מעגלעך, כדי צו היילן די קראַנקע און שטילן זייערע וויי־טיקן.

מיר זיינען אין משפּחה, טייל מאָל האָט זיך מיר געדוכט, אַז די אַלע יונגע פּאַרוווונדעטע זיינען אונדזערע קינדער. עס האָט זיך אָזוי געוואָלט זיי זאָלן אַלע בלייבן לעבן. אין די פּאַרנאַכטן פלעגט זיי אָרומכאָפּן אַ בענקשאַפט, און זיי פלעגן אָזוי טרויעריק אויסזינגען זייער וויי־טיק. איך דערמאָן מיך ספּעציעל אין איין פּאַרטי־זאָן, וואָס איז געווען שטאַרק דורכגעשאָסן אין פוס. ער האָט ניט געקענט גיין, און פון גרויס יסורים געזונגען. זיינע בענקשאַפט־טענער פלעגן זיך צעטראָגן איבערן שפּיטאָל־לאָגער און ניט איינמאָל האָט ער מיט זיין זינגען געבראַכט מיר טרערן. זיין געזאנג פלעגט מיך אָפּרייסן פון דער וויר־קלעקייט, און אַריבערטראָגן צו מיין פּאַרגאַנגענהייט — צום אַמאָל. צו די גליקלעכע קינדער־יאָרן, צו דער וואַרעמער היים, צו טאַטע־מאַמע, ברודער... צום שטעטלע וואַסילישאָק, וואָס איז שוין מער ניטאָ... און וועבן געדאַנקען פון אַ צוקונפט. און מיינע געדאַנקען האָבן מיר ניט אָפּגענאַרט, עס זיינען אָנגעקומען די גרויסע טעג פון באַפרייונג.

יולי, 1944:

די רויטע אַרמיי האָט אָנגעהויבן איר גרויסע אָפענסיווע און זיך באַוועגט, ווי אַ גליענדע לאַווע, איבער די ווייסרוסישע פליינען.

די דייטשע „וועלט-באַזיגער" זיינען אָפגעטראָטן כאַאָטיש אויף מערב.

אין פאַרוואָרפענעם, פון גאָט פאַרגעסענעם, ווינקל פון אונדזער שפיטאָל האָבן זיך דערטראָגן ווייטע עכאָס פון די דונערנדיקע „קאָטיושעס". קיין „סוואָדקעס" (נייע ידיעות) האָבן מיר ניט באַקומען. מיר האָבן גאָר ניט געווּסט, אַז די רויטע־אַרמיי געפינט זיך שוין אין באַראַנאָוויטש.

אין אַ געוויסן אָוונט האָבן אונדז צוויסן געגעבן אונדזערע פאַרטיזאַנער שומרים, אַז ניט ווייט פון אונדז פאַרלייגן די דייטשן אַ טעלעפאָן־קאָבעל. מיר האָלטן אָפּ אַ קורצע באַראַטונג און מיר באַשליסן גלייך צו פאַרלאָזן דעם שפיטאָל און איבערטראָגן די שטאַרק פאַרוווּנדעטע אין די פאַר זיי צוגעגרייטע „סכראָנעס".

מיר ליגן צווישן זומפיקע קוסטעס און אָבסערווירן די געגנט. מיטאַמאָל האָבן מיר דערזען, אַז עס דערנעענטערן זיך זעלנער מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן. פון אָנפאָנג האָבן מיר געמיינט, אַז דאָס זיינען דייטשן. מיטאַמאָל אָבן מיר באַמערקט די סאָוויעטישע אָפּצייכנס אויף די זעלנערישע היטלען. דאָס איז געווען אַ „ראַזוועדקע" פון דער באַפרייַערישער רויטער אַרמיי. מיר לויפן זיי אַנטקעגן, פאַלן צו זייערע פיס און קושן זייערע שטיוול. מיר גייען ווייטער אין וואַלד און טרעפן דאָרט פיל סאָוויעטישע זעלנער. מ׳גיט אונדז אַלעמען עסן. מיר האָבן גלייך איבערגעגעבן אין זייער פעלד־שפיטאָל אונדזערע פאַרוווּנדעטע פאַרטיזאַנער.

אונדזערע אויגן גלויבן ניט, וואָס זיי זעען. צי איז עס ווירקלעכקייט, צי אַ טרוים? צי איז טאַקע געקומען אַ סוף צו דער בלוטיקער דייטשער אָקופּאַציע? די געשמאַקע ריחות פון דער פעלד־קיך, די הילכיקע שמועסן פון די רויט־אַרמייער, די פרייד פון די אַרומיקע פאַרטיזאַנער זאָגן אָן, אַז עס איז ענדלעך אָנגעקומען דער לאַנג־אויס־געבענקטער טאָג פון באַפרייונג.

קראוויעץ חיה און ד״ר אברהם אַלפערט

איבערלעבונגען אין דער רויטער ארמיי

אין יאָר 1940 בין איך אַריינגעטראָטן אין די רייען פון דער רויטער אַרמיי. געדינט אין לענינגראַד ביז דעם אויסברוך פון קריג. איך ווער געשיקט אויפן פראָנט קיין טאַלין און דאָרט האָב איך געקעמפט קעגן נאַצישן שונא. מיר ווערן דורך זיי בלאָקאַדירט — באַקאָנט אונטערן נאָמען: די לענינגראַדער גרויסע בלאָקאַדע.

מיר לעבן אין אויסערגעווייַנלעכע אוממענטשלעכע באַדינגונגען; קעלט און הונגער. איך בין געווען געשוואָלן פון הונגער. דערצו ווער איך נאָך שטאַרק ראַנירט און ווער איבערגעשיקט מיט דער הילף פון אַן עראָפלאַן קיין אוראַל. איך באַקום די געהעריקע מעדיצינישע הילף. נאָך אַ לאַנגער צייט אָפּליגן אין שפיטאָל, ווער איך ווידער געשיקט צום פראָנט ביי קורסק, אַריאָל, וווּ מיר קעמפן פאַרביסן מיטן

שונא. עס הייבט זיך אָן די גרויסע אָפענסיוו און אַזוי דערגיי איך ביז וואַרשע. דאָרט ווער איך צום צווייטן מאָל לייכט פאַרוווונדעט. איך בלייב אויף אַ קורצער צייט אין פעלד-שפּיטאָל און מאָביליזיר זיך צוריק אויפן פראָנט. מיין ציל איז צו נעמען נקמה פאַר אונדזער אומשולדיק פאַרגאָסן יידיש בלוט — פאַר מיין טאַטן, מאַמען, שוועסטער און ברידער.

מיר גייען פאָרויס, מיר טרעטן אַריבער דער דייטשער גרענעץ. איך קעמף מיט אַ לייכטער האָרץ אויף דעם שונאס טעריטאָריע, ווו מיר נעמען נקמה פאַר אונדזערע נאָענטע און טייערע. ביי קיסטרין, ביים טייך אָדער ווער איך צום דריטן מאָל ראַנירט.

נאָך אַ קורצער צייט טרעט איך ווידער אַריין אין די קעמפנדיקע רייען. איך קעמף מיט מיין גאַנצן כח און ווילן מיט אייַן געדאַנק: נקמה! און מיטן דאָזיקן געדאַנק טרעט איך אַריבער די גרענעץ פון בערלין. ביי איינעמען דעם רייכסטאג, דעם ערשטן מאי 1945 ווער איך שווער פאַרוווונדעט און באַקום 11 ווונדן איבערן גאַנצן קערפער. איך ווער ווידער איבערגעשיקט אין פאַרשידענע שפּיטעלער אין אָקופירטן דייטשלאַנד ווו איך בין אָפּגעלעגן 8 חדשים אין גיפס.

דער גורל האָט געוואָלט, אַז איך זאָל בלייבן לעבן און קענען מיינע איבערלעבונגען איבערגעבן צו די אַלע, וואָס ווילן וויסן פון אונדזער הערשאַפט קאַמף און יידישן פּיין.

איך ווער באַפרייט פון דער אַרמיי אין בוכנוואַלד, דאָרט איז געשטאַנען דער דעמאָביליזיר-באַטאַליאָן.

בנימין סטאָצקי

נאך דער באפרייאונג

מיט אַ טיפן צער האָבן מיר זיך אומגעקערט פון די וועלדער קיין וואַסילישאָק אין דער חרובער היים.

קומענדיק אין שטעטל האָבן מיר דאָרטן שוין געטראָפן עטלעכע פריער צוריק-געקומענע פּאַרטיזאַנער: לוסיק און חנה וואָלאָטשינסקי, משה אהרן פייגוס עליו השלום, און מיין מוטער עטל קראָוויץ, וועלכע האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ קריסט.

מיר, די על-פי-נס געראָטעוועטע טוליען זיך אינער צום צווייטן און לעבן אַלע ווי איין משפּחה. מיר האָבן ניט קיין ווינונג, ווו צו אויסרוען אונדזערע אויסגע-מאַטערטע קערפּערס און אויסגעטריקנטע מוחות. דאָס שטעטל איז חרוב — פאַרברענט.

קריסטלעכע הייזער אין די עקן גאַסן שטאַרטשען אַרויס פון די אַרומיקע חורבה'עס און — דער גרויסער איינגעפאַלענער ברודער-קבר אויפן בית-עולם, דאָס איז פאַרבליבן פון דער יידישער קהלה.

די שטעטלשע קריסטן באַציען זיך צו אונדז גוט. זיי קוקן אויף אונדז ווי אויף בייזע וווּנדער, טייל פון זיי לייגן אונדז פאָר הילף. מיר נעמען ניט אָן, ווייל מיר געדענקען גוט זייער באַציונג צו אונדז בעת דער דייטשער אָקופּאַציע.

די אַרטיקע סאָוויעטישע מאַכט באַציט זיך צו די געראָטעוועטע יידן מיט גרויס

זאַרג. מ׳האָט אונדז אַריינגענומען צייטווייליק אויף נעכטיקן אין „סעל־סאָוויעט", ביז מ׳וועט קריגן פאַר אונדז ווינונגען.

אינצווישנצייט האָבן זיך צוריקגעקערט אין שטעטל נאָך וואַסילישקער פּאַרטיזאַנער: עלטשיק פּלאַטאָווסקי, ירחמיאל פּאַרטנאָי, ד״ר קאַץ, סטאַניעצקי יוסף, יאַנקל קושניער (געפאַלן שפּעטער פון אַ סאָוויעטישער קויל), מעדניצקי זלמן (דערמאָרדעט געוואָרן דורך די אָרטיקע קריסטן), דוד גערשאָוויטש, יודל שווארץ (לעבן אין ישראל) און סיאָמקע באָיאַרסקי (דערמאָרדעט געוואָרן דורך די ווייסע פּאָליאַקן).

מיר, די רעשטלעך איבערגעבליבענע יידן, האָבן אַרומגעבלאָנדזשעט איבער די חרובע גאַסן און מיט שטומע בליקן געפרעגט אייגער דעם צווייטן: נאָך וואָס זיינען מיר דאָ געקומען?

אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן מיר געקריגן אַ באַפעל פון דער סאָוויעטישער מאַכט אַריבערצופאָרן קיין אָסטרין, דאָרט וועט מען אונדז איינאָרדענען מיט ווינונגען און אַרבעט.

זומער, 1945, ווי נאָר עס האָט זיך אָנגעהויבן די רעפּאַטריאַציע פון די געוועזענע פּוילישע בירגער קיין פּוילן, האָבן מיר פּאַרלאָזן אָסטרין און געפאָרן קיין פּוילן.

די מערסטע פון אונדז האָבן געהאַט פאַר זיך אין ציל — פּאַרלאָזן די בלוטיקע ערטער און אָנקומען קיין ארץ־ישראל.

נאָך שוועריע וואַנדערונגען און וואָגלענישן האָבן מיר אונדזער שטרעבונג רעאַליזירט.

חיה אַלפּערט (קראַוויץ)

צוויי בריוו פון וואסילישאק: מערץ 1945; מאי 1965

1

משה אהרן פייגוס איז אייגער פון די 17, וואָס זיינען לעבן־געבליבן אין דעם שטעטל וואַסילישאָק, נאָכדעם ווי די נאַצישע האָרדעס זיינען אַהין אַריינגעדרונגען. די נאַציס האָבן געפונען גוטע „מיטאַרבעטער" פאַר דער אויסראָטונג פון די יידישע איינוווינער אין שטעטל מצד די פּאָליאַקן. אָט וואָס דער בריוו פון משה־אהרן פייגוס, דער איניציקער לעבן־געבליבענער פון זיין גאַנצער משפּחה, דערציילט וועגן דעם.

דער בריוו פון משה־אהרן פייגוס, אַ קרבן פון די נאַציס, וואָס באַשרייבט ממש מיטן בלוט פון זיין האַרצן די נאַצישע רציחות, איז געשריבן געוואָרן דעם 18טן מערץ 1945 צו זיין שוועסטער מירצע און שוואָגער ד״ר א. פּאָטשטער (פושטר) אין תל־אביב.

אין דעם בריוו ווערט געזאָגט:

מיין טייערע שוועסטער מירצע און אַשר!

אייער בריוו האָב איך דערהאַלטן. לייענענדיק אים, האָב איך זייער פיל געווויינט. איך האָב געוואָלט, אַז איך האָב שוין קיינעם ניט. איר פרעגט זיך נאָך, ווער עס איז פאַרבליבן פון אונדזער פאַמיליע. ליידער קיינער ניט, נאָר איך אייגער.

פון אונדזער שטעטל זיינען פאַרבליבן לעבן 17 מענטשן, וואָס איך בין איינער פון זיי. וואָס שייך אונדזער פאַמיליע, איז אונדזער ליבע אומפאַרגעסלעכע מוטער געשטאָרבן מיט אַ נאַרמאַלן טויט, דאָס הייסט, מיט אַ „לוקסוס־טויט"; וועג די מערדער האָבן פאַרנומען אונדזער שטעטל, איז זי קראַנק געוואָרן אויף אַ גריפּע — זי איז געשטאָרבן זייער גיך און רואיק.

דעם 10־טן מאַי 1942, האָט מען אַרומגערינגלט די גענטאָ און מען האָט אַרויסגע־טריבן פון דאָרט אַלע יידן צום אויסמאָרדן. אויפן וואַסילישקער בית־עלמין איז שוין געווען צוגעגרייט אַ גרוב פון 26 מעטער לאַנג, 6 מעטער בריים, 3 מעטער טיף. די גרוב איז געמאַכט געוואָרן מיט טרעפּ, און פאַרן אַרונטערגיין אין גרוב אַריין האָט זיך יעדער געמוזט אויסטאָן נאַקעט. אין גרוב האָט זיך יעדער געמוזט אַוועקלייגן — און פון אויבן איז געשטאַנען אַ מערדער מיט אַן „אויטאָמאַט" (מאַשין־ביקס) און געשאָסן אין די קעפּ פון אונדזערע טאַטעס, מאַמעס און אונדזערע ליבע קינדערלעך.

ביים מאָרדן איז פאַרגעקומען אַ סאָרטירונג אויף רעכטס און לינקס: רעכטס — אויף לעבן, לינקס — אויף טויט. 1,750 זיינען אויסגעקליבן געוואָרן אויף טויט, 410 — אויף לעבן. איך מיט מיין פאַמיליע זיינען געווען אויף רעכטס, ווייל איך בין געווען אַ וואַלד־ספּעציאַליסט: איך האָב געהאַט פערציק יידישע אַרבעטער — און איך האָב מיט זיי געהאַקט וועלדער. מיין ליבער ברודער לייזער איז אומגעקומען דעם 10 טן מאַי. אים האָט מען געהייסן גיין רעכטס, נאָר ער איז געוואָרן זייער נערוועז און ער האָט אויסגעשריען: „אויב אַלע לינקס, ווייל איך קיין אויסנאַם ניט זיין" — און ער איז מיט זיין אייגענעם ווילן אַוועק צום טויט.

אין וואַסילישקער געטאָ זיינען דעמאָלט פאַרבליבן 410 מענטשן. סיסטעמאַטיש האָט מען אָנגעהויבן ליקווידירן די וואַסילישקער געטאָ — און מען האָט אָנגעהויבן אַלע־מען אויסצורעכענען. איך האָב זיך דעמאָלט געזאָגט מיט מיין ליבער רחל'ע און מיינע טייערע קינדערלעך, געניקט און פריידל. איך בין אַנטלאָפן.

פון אַלע ליידן, וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט, שרייב איך אייך אָפּילו קיין איין פּראָצענט ניט, ווייל אויף פּאַפּיר איז עס שווער אויסצושרייבן.

מאַמעס, וואָס פלעגן זיך אַרויסגנבענען זוכן אַ ביסל מילך פאַר אונדזערע אַרעמע קינדערלעך, פלעגן זיי גלייך דערמאָרדן. די באַהעלפער אין די מאָרדן זיינען געווען אַלע באַקאַנטע פּאָליאַקן אונטער דער מאַסקע פון ווייסרוסן.

עס זיינען פאַרבליבן לעבן: ד"ר אַלפּערט, חיהלע מיט זייער זון; עלציק פּלאַטאָווסקי (שלמה דעם שוסטערס זון), ירחמיאל פּאָרטנאָי, יודל שוואַרץ, איצע־פישלס פון בעליצ־קער גאַס, ניסקע קאַבאַצניק, פייוועט דעם בעקערס זון, זלמן מעדניצקי (זיידל דעם שוסטערס זון), לוסיק וואָלאָטשינסקי מיט זיין פרוי, יאַנקל וואָלאָטשינסקי; די צוויי זין פון ברוך סטאַנעצקי, אברהם גראָדענסקי, דער פערד־העגדלער, שאָמקע באַיאַרסקי, וואָס האָט געהאַט אַ וואַסער־מיל. דאָס זיינען די, וואָס זיינען געוואָרן פאַרטיזאַנער — און עטל קראַוויץ.

צום צעטל פון די לעבן־געבליבענע איז צוגעגעבן: „ווער עס ווייל זיך פאַר־בינדן מיט זיי, זאָל שרייבן אויפן אַדרעס: ד"ר א. אלפערט, מיאַסטעטשקאָ אָסטרינאָ, וואַסילישקאָווסקאיא ראַיאָנאָ, גראָדענסקאי אָבלאַסטי, ב.ס.ס.ר.".

אייער ברודער משה אהרון פייגוס

2

דער צווייטער בריוו איז פון אַ וואסילישקער פוילישן איינווינער, נאָוואָגראָדזקי עדווארד, פון קראָנקער גאַס, געשריבן צו דער פאַמיליע פון ד״ר א. אַלפערט, אין מאי 1965.

מיר ברענגען דאָ דעם אינהאַלט פונעם בריוו, איבערגעזעצט פון פויליש:

וואסילישאק איז יידן־ריין, נישט געבליבן קיין איין ייד אין שטעטל. ער גיט אָבער צו, אַז אין די גרעסערע שטעט, ווי גראָדנע און לידע, געפינען זיך יידן, ארטיקע און פון אַנדערע געגנטן. צווישן אַנדערע דערמאָנט ער דעם לערער קראָוו־טשיק, וועלכער האָט געארבעט אַלס לערער אין וואָסילישאק פאַר דער סאָוויעטישער מאַכט אין די יאָרן 1940/41 (ער געפינט זיך איצט אין גראָדנע). דער מחבר פונעם בריוו באַדויערט שטאַרק די יידישע טראַגעדיע און טראַגישן אומקום דורך די נאַציס־טישע מערדער.

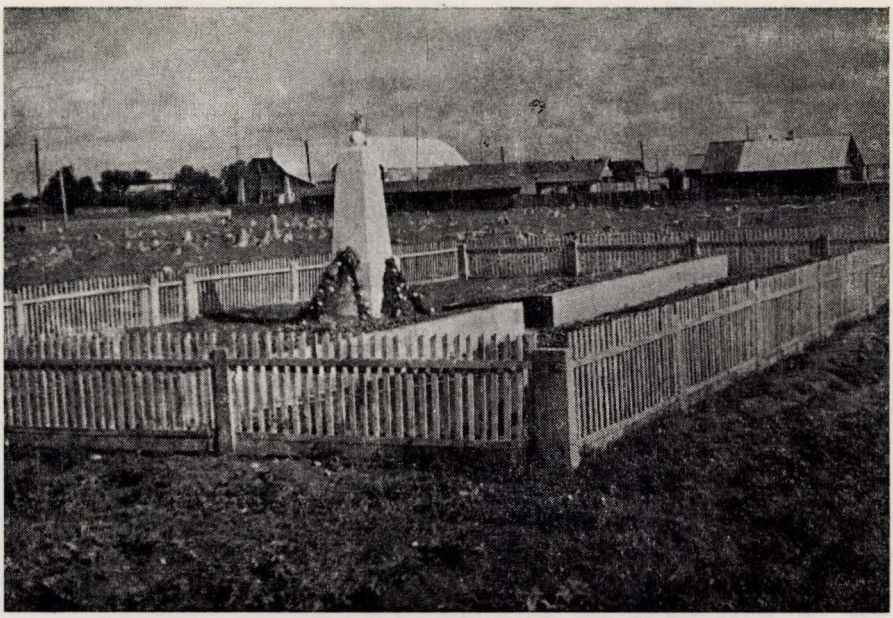
דאָס שטעטל האָט זיך ערטערווייז אָפגעבויט, פויערים פון דער אומגעגנט האָבן באַקומען פון דער מאַכט די יידישע פלעצער, ווו זיי האָבן אויפגעבויט הילצערנע הייזער. עס אַרבעט דער פאַראָוואַלטער מיל פון די בריידער באַיאַרסקי ז״ל, וואָס גיט עלעקטרישע באַלויכטונג אין שטעטל. וווּ עס איז געווען די באָד, איז אויסגעבויט געווארן אַ מלעטשאַרניע, באַוועגט דורך דאַמף. דעם לעצטן יאָר איז אויסגעבויט געווארן אַ בעקערייַ, וואָס באַזאָרגט די איינווינער מיט פרישע ברויט. אין דעם געווענעם הויז פון זיידל פייקאָווסקי, געפינט זיך אַ רעגירונגס שפּייז־געשעפט.

אין דער געגנט איז אויסגעבויט געווארן אַ צוויי שטאָקיקער בנין פאַר דער ארטיקער שול. פון די בתי־מדרשים איז נישטאָ קיין זכר. דעם שטיינערנעם בית־מדרש האָט מען צענומען, און אין ציגעלנעם האָט מען איינגעאָרדנט אַ קינאָ און אַ לעזע־זאַל. איינס פון די וויכטיקסטע זאַכן, וואָס ער דערמאָנט, איז דער גורל פון ברידער־קבר. מיט אַ יאָר צוריק האָט די ארטיקע מאַכט, לויט אַ באַפעל פון דער צענטראַלער סאָוויעטישער מאַכט, אויפגעשטעלט אויפן קבר אַ מאָנומענט פון צעמענט, 4 מעטער די הויך. אין לעצטן יאָר איז עס געווארן אַרומגעצוימט מיט אַ פּאַרקאַן, אויסגעמויערט פון צעמענט (קלאָמבעס), ווו מ׳האָט פאַרפלאָנצט גראָז מיט בלומען (פון דעם זעלבן עדווארד נאָוואָגראָדזקי האָבן מיר באַקומען אַ בילד פון דעם מאָנומענט און ברידער־קבר. זע עמוד 274).

דעם 9־טן מאי 1965 — צוואַנציק יאָר נאָכן זיג איבער נאַצי־דייטשלאַנד, האָבן די ארטיקע שול־קינדער און ארגאַניזאַציעס באַזוכט דעם ברודער־קבר און געלייגט קרענץ פון בלומען.

*

נישטאָ מער קיין יידיש לעבן אין וואָסילישאָק, געבליבן איז נאָר דער גרויסער פאַריתומטער ברידער־קבר, וועלכער ווערט ארומגערינגלט בהדרגהדיק מיט פויערישע כאַטעס, געבויטע אויפן שטח פון געווענעם יידישן בית־עולם...

איינזאם איז דער בריידער־קבר אין וואסילישאק

ביי דער מצבה נאך די וואסילישקער קדושים אין „יער־הקדושים" אין די בערג פון ירושלים

רשימה פון וואסילישקער קדושים

די רשימה נעמט אַרום די קדושים פון וואַסילישאַק ווי אויך די קדושים פון די אַרומיקע ישובים, וועלכע זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אין וואַסילישקער געטאָ (סאבאקינצע, מיסיעוויטש, פּאַלאַסע, שאַלעווע, כאַדזילאַן, זאַבאַלאַטש, סקריבאָווע).

דערנאָך קומט אַ רשימה פון וואַסילישקער בחורים, געוועזענע פוילישע זעלנער, וועלכע זיינען אין יאָר 1939 אַריינגעפאַלן אין דייטשישער געפאַנגנשאַפט און זיינען דאָרט אומגעבראַכט געוואָרן. די דאָזיקע רשימה איז איבערגעגעבן געוואָרן פון אפרים פורמאַן, דער איינאונאיינציקער אַפּגעראַטעוועטער פון דער גרופּע.

צו לעצט קומט אַ רשימה פון וואַסילישקער פּאַרטיזאַנער, וועלכע זיינען געפאַלן אין די פּאַרטיזאַנער־קאַמפן.

מיטן פּאַרעפנטלעכן די דאָזיקע רשימות, רעכענען מיר אַריין אין אונדזער בלוט־חשבון אויך די יעניקע וואַסילישקער קדושים וואָס זייערע פאַמיליע־נעמען איז אונדז לייַדער ניט געלונגען אויפצודעקן, און צינדן אָן אַ נר־תמיד נאָך זייער אַלעמענס אָנדענק אין אונדזערע הערצער.

ועדת הספר

א.

אַבראַמאָווסקי דינה.
אַבראַמאָווסקי שפרה.
אַבראַמאָווסקי שמואל און קינדער.
אַבראַמאָווסקי אליהו חיים, חנה און קינדער.
אַבראַמאָווסקי זלמן, דאָבקע און זון.
אַבראַמאָווסקי יענקל און משפּחה.
אַבראַמאָווסקי שאול און משפּחה.
אויסישקי חיים, מיכלע און קינדער: לייזער און פּאָלע.
אויסישקי רייכל און איר מאַן.
אויסישקי דוד, חנה און קינדער.
אייזנבוד אליהו (שטאָט־רב), חנה (די רביצין) און טאָכטער נחמה.
אייזנבוד נח (דעם רבס זון) און משפּחה.
איינשטיין אַלטע.
איינשטיין זיידל, ביילע און זין.
איינשטיין מירל, יואל און טאָכטער יהודית.
איינשטיין חיים און משפּחה.
אַלקעניצקי צדוק, שרה־רבקה און משפּחה.
אַלקעניצקי סימה און אהרן.
אַלקעניצקי אברהם־לייב.
אַלקעניצקי מרדכי און משפּחה.
אַרלאַנסקי כאַסיע און קינדער: שמואל און זלאטע.

אַרלאַנסקי ראובן, איטע און זון זלמן.
אַרלאַנסקי מרים און משפחה.
אַרלאַנסקי גדליה, חנה און קינדער.

ב.

באַבראַווסקי פרץ און העניע.
באַבראַווסקי הירשל און משפחה.
באַבראַווסקי זיידל און משפחה.
באַיאַרסקי יעקב און יאַכקע.
באַיאַרסקי יאַשע־אהרן און נחמה.
באַיאַרסקי אברהם, ביילע און קינדער.
באַיאַרסקי גדליה, חיה־רחל און קינדער: הירשעלע און שלמהלע.
באַיאַרסקי בערל, העניע און קינדער: ישראלקע און צביה.
באַיאַרסקי חיים, בריינע און קינדער: צביה, דוד און דינה.
באַיאַרסקי אהרן און שיינע־אסתר.
באַיאַרסקי מאיר, מערעלע און טאַכטער חיהלע.
באַיאַרסקי סיאַמע, ציפּעלע און טאַכטער.
באַיאַרסקי הירשל, נחמה און קינדער: באַבעלע, שולא און שמואל.
באַיאַרסקי פיכל און ביילע.
באַיאַרסקי יענטל און קינדער: גנעסיע, שלמה, חינה און מאַשע.
באַיאַרסקי משה, פעשקע און קינדער.
באַיאַרסקי ליפּע.
באַיאַרסקי נפתלי און וועלוול.
באַיאַרסקי לייזער, חיה און קינדער.
באַיאַרסקי חאַצקל, פרומה און קינדער: פערעלע און יהודה.
באַיאַרסקי שאול און מערל.
באַיאַרסקי יעקב און עטל.
באַיאַרסקי זלמן און זין: שלמהקע, משה־חיים, ראובן און יעקב.
באַיאַרסקי אברהם און ראַזע.
באַיאַרסקי אשר און משפחה.
באַיאַרסקי טייבע.
באַיאַרסקי לייבע און משפחה.
באַיאַרסקי הירשל און משפחה (פון דעם היים פיכל).
באַיאַרסקי חנה־אסתר און משפחה.
באַם שמואל און משפחה.
באַם מאַטל און משפחה.
באַם משהל, ביילקע און קינדער: חנן און יענקעלע.
בייגקין לוזער, תמרה און קינדער: לאה און שלמה.

בערנשטיין יוסף און משפחה.
בערנשטיין לייזער־איטשע, זיין פרוי און קינדער: הירשל און הדסה.
בערנשטיין אברהם און משפחה.
בערקאָוויטש שיינע־עטל.
בערקאָוויטש בצלאל, בתיה און זון יענקל.
בערקאָוויטש נחום, פרידה (פון דער היים מוסנזאָן) און זון אהרן.
בעשאַנסקי פייוועש, וועלע און קינדער: מוניע און חנהלע.
בעשאַנסקי העשל, עטעלע און טאַכטער שולא.
בעשאַנסקי יעקב און זיין מוטער.
בעשאַנסקי יצחק, רחל און טאַכטער גיטעלע.
בעשאַנסקי הירשל און משפחה.

ג.

גאַווּרין קלמן און טעכטער חיה און לאה.
גאַלדבערג משהל, רחל און קינדער.
גאַלדבערג אַלטער און הינדע.
גאַלדבערג חיים און עטל.
גאַלדבערג הלל און משפחה.
גאַלדבערג יענקל־וועלוול און משפחה.
גאַלוב יעקב, סימע און טאַכטער באַשעלע.
גאַרדאַן חיים־בערל, נעכקע און קינדער: ליזע, אייזיק און מאַניק.
גאַרדאַן ציפּע.
גאַרדאַן צינה און טעכטער: חיה, געניע און נחמה.
גאַרדאַן תנחום, בתיה און טאַכטער פרומע.
גאַרדאַן טייבקע און משפחה.
גאַרדאַן ישראל, עטקע און קינדער.
גאַרדאַן נחום, ביילקע און זון חיים.
גאַרדאַן שמעון, שרה־רייזל, און זון קיווע.
גאַרדאַן לאַסקע, בערל און קינדער: נחום, עלטשיק, ליפקע, שלמהקע און שרה־רבקה.
גאַרדאַן יעקב, קריינע און קינדער: דאָרע, אברהמלע און שלמה.
גאַרדאַן בערל (סאַלטיס) און משפחה.
גאַרדאַן אברהם, לאה און קינדער: אייזיק און חיה־ריווּעלע.
גאַרדאַן לייבקע, חיה און טאַכטער פריידע.
גאַרדאַן יעקב, יוכבד און קינדער: תנחום און מלכה.
גאַרדאַן יעקב־לייב און קינדער: אייזיק און דאָרע.
גאַרדאַן רבקה (פון דער היים פייקאָווסקי) און קינדער.
גינזבורג שיימע, שרהלע און זון בנימין.
גלאַזער ר׳ זלמן־לייב און ליבע.

גלאזער יודל און מרגלית.
גלעמבאצקי שמואל און טילע.
גלעמבאצקי חיה, אייזיק און זון אברהמלע.
גלעמבאצקי יענקעלע און משפחה.
גלעמבאצקי איטשע־פסח און פעסיע.
גלעמבאצקי יהושע, עלקע און קינדער: הירשל און פייגעלע.
גלעמבאצקי העשע־איטע און משפחה.
גלעמבאצקי חיים־הירשל, זיין פרוי און קינדער: אייזיק און פייגעלע.
געלמאן אברהם־הירשל און הדסה.
גערשאוויטש משה־אליהו און משפחה.
גערשאוויטש העשל, חיה און קינדער.
גערשאוויטש ר׳ מאיר־לייב, מאטלע און קינדער: לאה, מלך, אברהם, אשר, אפרים־עקיבא, חנה און שרה־רייזל.
גראדזענסקי אברהם, זעלדע און קינדער: גיטקע, זוסקע און מאיר.
גראדזענסקי נחום, פרומע־חנה און קינדער: גולקע און מאטקע.
גראדזענסקי דוד, פייגע און קינדער.
גראדזענסקי מאיר און משפחה.
גראדזענסקי זלמן, שרהלע (פון דער היים קראוויץ).
גראדזענסקי הירשל, אסתר און קינדער: יהושע און ירחמיאל.
גראדזענסקי ירמיהו, זיין פרוי און זון יוסף.
גראדזענסקי ישראל און זיין פרוי.

ד.

דאלינסקי ביילע און טאכטער ראזעלע.
דאלינסקי העניע אזן זין: ראובן און מולקע.
דאלינסקי אברהמל, פייגעלע און קינדער: יוסף און לייטשע.
דאלינסקי לובע און רבקה (צוויי שוועסטער).
דאלינסקי יודל, רחל און קינדער: מאטל און מאיר.
דאלינסקי מעמקע, אלטע און טאכטער עסיע.
דאלינסקי יצחק און משפחה.
דאלינסקי שמואל, זלאטקע און קינדער.
דאלינסקי מאריאשע.
דאלינסקי באשקע, ריווע־לאה און קינדער.
דימאנט יעקב־פייטשע און זון.
דייכאווסקי מרדכי, רבקה און דריי קינדער.
דייכאווסקי יעקב, פריידל און דריי קינדער.
דערעטשינסקי אלטער און קינדער: בריינע און לייבקע.
דערעטשינסקי לייבע, חנה און קינדער.

דעלאטיצקי שמואל, אסתר און קינדער.
דעלאטיצקי חיה און מאן און דריי קינדער.
דעלאטיצקי בעלא און מאן און צוויי קינדער.
דעלאטיצקי טשערנע און מאן און צוויי קינדער.
דראגוצקי משהקע, גרונקע און קינדער.
דראגוצקי ניסן, מנוחה און קינדער.
דראגוצקי חיה, שלום, יהודית און לייקע.
דראזנין אברהם־יהושע, בת־שבע און זון בנימין.
דוד (דער שמש).

ו.

וואוויארסקי מאיר, יהודית און טאכטער בתיה.
וואוויארסקי חיה־זיסלע און קינדער בערל־הירש און בתיה.
וואוויארסקי ראובן, ברכה און קינדער.
וואוויארסקי יקותיאל, שאשל און קינדער: ראובן, אסתר־רחל און כאסיע.
וואלאטשינסקי ראובן, העניע און קינדער: יענקעלע, חנה, רחקע און עלקע.
וואלאטשינסקי עלטשיק, העניע און קינדער.
וואלאטשינסקי טשערנע און קינדער: בנימין, אהרן, מרדכי און רחל.
וואלאטשינסקי סאניע.
וואלאטשינסקי שלמה און ביילע.
וואלטשקאווסקי אלטער און משפחה.
וואלטשקאווסקי זיידל, תמרה און קינדער.
וואלטשקאווסקי רחל־לאה.
וואלפיאנסקי חנן און זיין פרוי.
וואלפיאנסקי אידל און משפחה.
וואסילסקי אבא און שרה.
וואסילסקי בתיה.
וואסילסקי אברהם־עליע און מרים.
וואסילסקי יוסף, חנה און טאכטער מערעלע.
וואסילסקי בערל און חנה־צירל.
וואסילסקי איסר, יענטל און קינדער.
וואסילסקי יוסף און שמואל.
וואסילסקי ארטשיק און קינדער: נחום־איטשע, פעשקע און חיימקע.
וואסילסקי מרדכי און משפחה.
וואסילסקי עטקע און משפחה.
וואראביטשיק דוד, שפרה און קינדער.
וויטיצקי משהל, מינע און פיר קינדער.
וויינער יקותיאל־דוד, תמרה און קינדער.

וועזאווסקי אלטער, חיה און קינדער.
וועזאווסקי שרה, איר מוטער און שוועסטער רחל.
וועזאווסקי משה, בתיה און קינדער.

ז.

זאגער מאריאשע (פון דער היים פלאטאווסקי), חיים־משה און קינדער: טוביה, רבקה און שלמהלע.
זאמיעשטשאנסקי פנחס, ביילע און קינדער: שפרינצע און סימקע.
זאמיעשטשאנסקי הירשל און משפחה.
זאמיעשטשאנסקי משהל, שרה און קינדער.
זאמיעשטשאנסקי ראובן ,ליביטשקע און קינד.
זאמיעשטשאנסקי ירחמיאל, ביילע און קינד.
זאפאלסקי איטשע־מענדל און ראשע.
זאפאלסקי בערל־הירשל, צילה (פון דער היים קאוואלסקי).
זאקראיסקי רבקה און קינדער: נאטקע און ישראלקע.
זאשקאוו משהל, יהודית און קינדער.
זילבערבלאט שלמה און דבורה.
זילבערבלאט דוד און משפחה.
זילבערבלאט שמחה און משפחה.
זילבערבלאט יעקב און משפחה.
זימילעוויטש יעקב, רבקה און קינדער: אהרן און לייטשע.
זינגער ישראל, שרה און קינדער: בנימין און אהרן.
זלאטניצקי משה־עקיבא, רבקה און זון אברהמלע.
זשוראווסקי חיים און לאסקע.

ט.

טאבליצקי לאה און זון לייבע.
טאבליצקי הירשל, איטל און קינדער: ישראל־לייזער און שרהלע.
טאבליצקי נחמן־יוסף, שרה און קינדער.
טאקער משה, דבורה און קינדער: חנה און בערעלע.
טאשמאווסקי אברהם און העניע.
טאשמאווסקי בערל, יענטל און קינדער: משה און חנה.
טאשמאווסקי משהל, דבורה און קינדער: יהודית און חנה.
טענצער שלום און משפחה.
טענצער לאה.
טענצער אברהם און משפחה.

י.

יאנאס מונס, שאשעלע און קינדער.
יאנאס שפרה.
יארמאווסקי זיסל, הינדע און קינדער.
יהודה (דער טויבער) און זין.
יואל (דער קצב) און טאכטער פריידקע.
יוכנאוויטש יחיאל און משפחה.
יוכנאוויטש נטע און זיין פרוי.
יוכנאוויטש משהל און משפחה.
יזראעלעוויטש דאבע און טאכטער ליבקע.
יזראעלעוויטש אליהו־חיים און בעלע.

ל.

לאם אלטער, חיה, זון אברהמלע און טעכטער.
לובטשיק מערל און קינדער: מנוחה, העניעלע, מאיר און שרה־באשקע.
לוניאנסקי משה, ריווילע (פון דער היים פודזינסקי) און טאכטער חיהלע.
לוסקי ישראל, ציפע און קינדער: הדסה ויהושע.
לוסקי ישראל, נחמה און זון נח און טאכטער.
לייבאוויטש לייבקע, רחל און קינדער: יצחק און פישל.
לייבאוויטש מאיר, ראזע און קינדער.
לייבאוויטש ראובן און ארטשיק.
ליס אסתר און דאבע־קיילע.
ליס אלטער.
ליס קיווע, דיבורא און טאכטער מאיא.
ליפשיץ טייבע און זון משה.
ליפשיץ מרדכי און משפחה.
ליפשיץ מולע און משפחה.
ליפשיץ אסתר און משפחה.
לעווין אברהם, אסנע און קינדער: טייבעלע און משהל.

מ.

מאושאוויטש אריה־לייב און משפחה.
מאושאוויטש טייבל און קינדער.
מאושאוויטש רחל, חנן און פייקע.
מאטל (באקאנט אונטערן נאמען מאטל מיטן פויק).

מאיעווסקי משה־גדליהו, ריוועלע און קינדער: פרייידעלע און דוידל.
מאיעווסקי שאשל (מאלעוויטש) און טאכטער סאניעלע.
מאיעווסקי שרהל (פוד), משה און קינדער: סאלאמאנטשיק און אייזיק.
מאיעווסקי נחמן, בתיה (פון דער היים קוזניץ).
מאראשינסקי יוסף, חיה און פיר קינדער.
מאראשינסקי לייזער און משפחה.
מאראשינסקי לייבקע און משפחה.
מאַרדוכאָוויטש פייגל.
מודריק מאריאשע און זין: פייבל, נחום און ניסן.
מודריק משה און טייבע.
מודריק חיה־שאשל און זון שאול.
מודריק לייבע, חיה־פרידע און קינדער: ליבע, זלאטע, אברהם־לייזער און סימע.
מודריק אידל, תמרה און קינדער.
מוזיקאַנסקי אביגדור, שרהל און קינדער.
מוסענזאַן שלמה־מרדכי, ליבע און טאכטער שרה.
מוסענזאַן יעקב און משפחה.
מילער בנימין און חיה.
מילער חנה.
מילער קדיש און משפחה.
מילער חאצקל און משפחה.
מייראָוויטש אייזיק, חוה (פון דערהיים סוויאטאי) און קינדער: שרה־ביילע, לייזער, מרים, אסתר און שמעיהו.
מעדלינסקי ליבע.
מעדלינסקי יוסף און שאשקע.
מעדניצקי זיידל, תמרה און קינדער: זלמן, לייקע און שאול.
מערעצקי דינע און טשערנע.
מערעצקי זשעניע.

נ.

נאָוואָגראדזקי הירשל, אדקע און קינדער.
נאַרוויד חיים־בערל, פעשעלע און קינדער: דוד און חיהלע.
נחע (דער שוסטער) און זיינע זין: שלמהקע, זאָוול און טאכטער פערל.

ס.

סאדאָוויק עלקע און טאכטער יאכע.
סאדאָוויק חנה־מירל.

סוויאטוי שיינע און זון יצחק.
סוויאטוי דבורה און נחמהלע.
סוויאטוי לייקע און משפחה.
סוויאטוי בנימין און משפחה.
סוויאטוי שלמה.
סטאליער אברהם־יעקב און זיין ווייב.
סטאליער יודל, רבקה און קינדער.
סטאליער שלמה און משפחה.
סטאליער אריה און מערע.
סטאליער מאטל, גושקע און טאכטער.
סטאליער מינע איר מאן און קינדער.
סטאליער מאטל און משפחה.
סטאנעצקי וועלוול, חוה און קינדער: רחל, משה און חנן.
סטאנעצקי יעקב־שלמה און משפחה.
סטאנעצקי באשע און ישראל־יענקל.
סטאנעצקי חנן, זיין פרוי און קינדער: הערשל און רייזל.
סטאנעצקי חייה־לייקע און משפחה.
סטאצקי מאטל און קינדער: דאבקע, מלכה, ראשקע, אברהם־דוד, יוסף.
סטאצקי יצחק, רישל און קינדער: יאכקע, יענקל, לייבקע, שיינע־חיהלע.
סטאצקי אברהם, העניע און קינדער: יהודית, ראשקע, יוסף און אסתר.
סטאצקי נחום, פערל און טאכטער העניע.
סלאנימסקי זלמן און ציפע.
סלאנימסקי תמרה און משפחה (זלאטניצקי).
סעגאלאוויטש שעפסל און משפחה.
סעגאלאוויטש שיינע.
סענדיק הערמאן, ריווקע און קינדער: מענדל און חיימקע.
סרעבניק רחל, זון חיים און טאכטער (פון דער היים גארדאן).

עלישעוויטש מאטל, עטל און קינדער: רחל, חיה, רבקה און יאכקע.

פ.

פאוע שלמה, רחל און קינדער: חיים־איטשקע, אשר און מלכהלה.
פאוע יצחק, אלטע און קינדער.
פאוע חנן און משפחה.
פאטאשינסקי חיה (פון דער היים דאלינסקי) און זון מאיר.
פאטשטער מוליע, ראזע און זון משהלע.
פאטשטער אברהם, גיטעלע אין טאכטער פריידעלע.
פארטנוי ראובן, פרוי און זון.
פארטנוי לאה און קינדער: וועלוול און מירעלע.

פֿאַרטנוי חנה.
פֿאַרטנוי גיטעלע און אירע קינדער (פון דער היים פּלאַטאַווסקי).
פֿויזנער שמעון און בתיה (פון דער היים פּסאַרעצקי).
פֿופקאַ ר׳ מרדכי־בער.
פֿופקאַ משהל, עסיע און קינדער: חיימקע, העזעלע און טאַכטער.
פֿופקאַ יצחק, אסתר און קינדער: געניע און העזעלע.
פֿופקאַ שלמה־זלמן, ריוול און קינדער.
פֿופקאַ חיה־רבקה און קינדער: חנהלע, טייבעלע, לובינקע און קיווע.
פֿייקאַווסקי שמואל, חיה־פֿייגע און טאַכטער טילע.
פֿייקאַווסקי בערל און משפּחה.
פֿייקאַווסקי משה און שרה.
פֿייקאַווסקי זיידל, חיה און קינדער.
פֿלאַטאַווסקי שלמה, טייבל און זון מאיר.
פֿלאַטאַווסקי תנחום, חיה און טאַכטער מאַשע.
פֿלאַטאַווסקי שמואל און פּאַיע.
פֿלאַטאַווסקי יענקל, מאַשע און זון משה.
פֿלאַטאַווסקי בתיה (פון דערהיים באַיאַרסקי) און טאַכטער.
פּסאַרעצקי ישראל־יהודה און משפּחה.
פּסאַרעצקי נטע־לייב, ראַשל און קינדער: בצלאל, משה, נחום און בנימין.
פּסאַרעצקי יעקב־שמואל, תמרה און קינדער: טוביה, גיטל, שרה און לייקע.
פּסאַרעצקי איסר־יהודה, בוניע און טאַכטער באַשקע.

פ.

פּורמאַן מיכל, שרה און קינדער (שוועסטער פּון מיכל פּורמאַן).
פּורמאַן אסתר־יהודית און קינדער: דוד, חייקע און אַלטער.
פּורמאַן מאַטל, סולקע און קינדער.
פּורמאַן אליקום, לאה און קינדער: אפּרים און חנהלה.
פּייגום רחלע און טעכטער געניע און פּריידעלע.
פּייגום לייזער.
פּינקלשטיין יצחק, העניע און קינדער.
פּרענקל יענקל־עליע, פּעשקע און קינדער.
פּרענקל מאַטע, זון און טאַכטער.

צ.

צאַפּנאַס אשר, חיה און קינדער.
צאַפּנאַס מאַרגולע.
צירולניצקי זיידל, לאה און קינדער.

צירולניצקי בערל און חנה־צירל.
צעשלער ראובן, הינדע און קינדער.
צעשלער פירה (פון דער היים ברעמבורג) און זון.

ק.

קאבאטשניק פייוועז, ריוול און קינדער: ניסן, הלל און טאכטער.
קאבאטשניק ביילע און רחל.
קאבאטשניק הלל און משפחה.
קאבאטשניק יוסף, חנהלע און זון.
קאבאטשניק הלל און קריינע.
קאגאן מרדכי און משפחה.
קאגאן משה, כאנטשע (פון דער היים קראוויעץ) און טאכטער שרהלע.
קאגאן מירעלע, דוד און טאכטער.
קאוואלסקי משה, זיין פרוי און קינדער: באשקע און צאלקע.
קאוואלסקי הירשל און משפחה.
קאזאנאוויטש בערל, אלטע און טאכטער מאשקע.
קאלאמאנסקי אלטער, הינדע, זון מאיר און טאכטער.
קאלאמאנסקי בנימין, עטל און קינדער: מאיר, מולקע און פישל.
קאמיי פריוועז און זון מולקע (פופקא).
קאנאוויטש חיים־יענקל.
קאנאוויטש סאניע און קינדער: מיכקע, שייקע און פייוול.
קאנאוויטש לייזער־וועלוול, דאבע און קינדער.
קאנאוויטש משה.
קאנטאראוויטש שפרה און קינדער: פרומטשע, מלכה און יודל.
קאנטאראוויטש אלטער, מערעלע (פון דער היים באיארסקי).
קאפלאן דוד און משפחה.
קאפלאן נחמיה און מרגלית.
קאפלאן יהודה, ברייגע און זון לייזער.
קאפלאן שרה־פייגע.
קאפלאן רחל.
קאפלאן פייגל און אירע קינדער: לייבקע און כאנקע.
קאפלאן (יענקל דער שמש) און בלומע.
קאפעלמאן בערל, זיין פרוי, טאכטער לייקע און נאך קינדער.
קאפעלמאן פרידע.
קאפעלמאן הירשל, ברכה און קינדער.
קאפעלמאן חיים־לייב, מלכה און קינדער: הירשל און טייבעלע.
קאפעלמאן בערל און משפחה.
קאפעלמאן אריה און משפחה.
קאפעלמאן בערל, קיילקע און קינדער.

קאפעלמאן לוזער און טעכטער מירעלע און חיהלע.
קאפעלמאן יצחק, פייגע און קינדער.
קאפעלמאן משה־בצלאל, בתיה־רבקה און קינדער: לאה, יצחק, ישראל און חיים־צבי.
קאפעלמאן יאשע־עליע, אלטע און קינדער: יודל און בלומע.
קאפעלמאן (די חכמים) יצחק און דוד.
קאפעלמאן יעקב און משפחה.
קאפעלמאן חיים־אשר און שיינע־חייה.
קאפעלמאן יצחק, פעסיע און קינדער: חנהלע און ציפקע.
קאפעלמאן זרח, שרה־ליבע און קינדער: חנהלע און רחלע.
קאפעלמאן יאסל, שרה און קינדער.
קאפעלמאן יענקל, מערקע (פון דער היים קאבאטשניק) און קינדער.
קאפעלמאן יצחק, חנה און קינדער.
קאפעלמאן זלמן און משפחה.
קאפעלמאן ירחמיאל, באשקע (פון דער היים ביינקין) און קינדער.
קאפעלמאן אבא און זיין טאכטער פייגעלע.
קאפעלמאן העניעלע און מאן גמליאל דאלינסקי און קינד.
קאפעלמאן פייגל און קינדער: ריוועלע און דוד.
קאפעלמאן זרח, זיין פרוי און קינדער.
קאפעלמאן לאה, חיה און משה־אהרן מיט זיין משפחה.
קאפעלמאן יהודה און משפחה.
קאפעלמאן יהושע, הינדע און קינדער: אפרים, רחלע, משהלע און הירשעלע.
קאפעלמאן לייוויק, גיטל און קינדער.
קאפעלמאן נחמיה און משפחה.
קאצעוו חנה און קינדער: לייבקע, שרהלע און יאסקע.
קאצעלניק ליזע
קארטשמער הרצל, מאטלע און קינדער: שושנה, יהודה און תנחום.
קארנאפעלסקי ביילע און משפחה.
קארען דוד, שיינע און זון ירמיהו.
קארען משה־אשר, יהודית און קינדער.
קארען אברהם, בריינע און קינדער: ראשקע, מערעלע און ירמיהו.
קארען ירחמיאל און משפחה.
קאשטשינעווסקי גאלדע און קינדער: מיירים, ראשע־בוילקע און שרה־מינע.
קאשטשינעווסקי בנימין און רחל־מירל.
קאשטשינעווסקי עלטשיק, עטל און קינדער: חנהלע און מאיר.
קאשטשינעווסקי נחום־יצחק און אסתר־רחל.
קאשטשינעווסקי רייזל, זון משה און טאכטער.
קאשטשינעווסקי לייזער־יענקל און רייזל.

קוזניץ יצחק (דער לערער) און קינדער: שרהלע, מינעלע, משהלה און ישראלקע.

קוזניץ ברוך־הירש, לאה און קינדער.

קוזניץ אריה, שרה און זין: אברהם און דב.

קוזניץ נחום, פייגע און דריי קינדער.

קוזניץ יאַכע (פון דער היים בערנאַטשאווסקי) און טאַכטער לאה.

קוזניץ יאַשע־צאַלע, קענדע און קינדער: אהרן, אברהם, נחום, נאטקע און חוה.

קוזניץ לייבע און רחל־לאה.

קוזניץ בצלאל און חיה.

קוזניץ מרדכי און זעלדע.

קוטשינסקי אברהם, זשעניע און קינדער.

קויפמאַן יעקב, ליזע און קינדער: פאַווקע און באַרקע.

קולוואַרסקי אברהם, גולקע און קינדער: משה און עשל.

קולוואַרסקי שמואל, פאַלע און קינדער: אמעלע און אידה.

קולוואַרסקי פסח (פאַסקע), ביילינקע (פון דער היים סענדיק) און טאַכטער.

קולוואַרסקי ברוך, סאַניע און קינדער: פייגעלע, פסח און איטעלע.

קופּערבערג און משפחה (די פרוי פון דערהיים ביינקין).

קורלאַנסקי דוד, לאה און קינדער.

קושניר חיה און קינדער: שמולקע און חנה.

קושניר צביה און קינדער: אַבראַשקע, חייקעלע און שמעון.

קושניר שרה־קיילע און קינדער: שלמה־זלמן און סימקע.

קושניר מולע, טייבל און קינדער: אַלטער, רחלע און סימקע.

קושניר תנחום, ביילע און קינדער: בערל, רבקה און יענקעלע.

קושניר אריה־לייב, ביילקע און קינדער.

קושניר צירל (פון דערהיים אייסישקי) און קינדער.

קושניר ליבע, מאַטל (סרעבניק) און קינדער.

קיוועלעוויטש משה, טייבל און קינדער: יצחק, רבקה און לייקע.

קראַוויץ חנן און זון קלמן.

קראַוויץ לינבקע, זעלדע און זון אליקום.

קראַוויץ יעקב, זיין פרוי און קינדער: חייקע און נאַטקע.

קראַוויץ משה און משפחה.

קראַוויץ יוסף און משפחה.

קראַוויץ יעקב־צאַלע און העניע־חיה.

קראַוויץ קיילע און אירע קינדער: יוסף, וויכנע־רייזל, בן־ציון און בנימין.

ר.

ראזענבלום משה, ריווע־לאה און קינדער: אברהמלע, חיה, פייגעלע און מאטי.

ראכמילעוויטש אשר, גאלדע און זון משה.

ראכמילעוויטש ברוך, מינע און קינדער: חיימקע און הענעלע.

ראכמילעוויטש משהל, ביילע און טעכטער: הענ׳יעלע און חנהלע.

ראכמילעוויטש אברהמלע.

ראפאלאוויטש ישראל, שרה און קינדער: ליזע, שכנא, מרדכי, חנה און בערל.

ריבאק אברהם, חיה־ריווּל און קינדער: ארטשיק און פערל.

ריבאק בערל, זיין פרוי און קינדער: ארטשיק און פערקע.

רעזניק אשר, בתיה און קינדער: מרים און מרדכי.

רעמז יודל, צביה און טאכטער חיהלע.

רעמז יצחק, יאקע און קינדער.

ש.

שאפירא ישראל, מאריאשע און זון יענקעלע.

שאפירא פייגל און משפחה (פון דער היים יאנאס) און קינדער.

שארסקי שמעון און משפחה.

שארסקי מעניע און משפחה.

שוואַרץ איטשע־פישל, מינע און טאכטער ראזע.

שוואַרץ גיטל און קינדער: עליאש, מירעלע און בעטי.

שוועצקי שאול, זיין פרוי און זון נחום יהושע.

שוועצקי שלמה און משפחה.

שוועצקי אברהם־עליע, פרוי און זון פנחס.

שולקעס שמואל, דבורה (פון דער היים באיארסקי) און קינדער: שלמה און הענ׳יעלע.

שטיין יעקב (דער לערער) און משפחה.

שטערנבערג רחל (פון דער היים סאדאוויק) און טאכטער בעלע.

שיינהויז שרה־גיטל (פון דער היים קושניר), אשר און קינדער: חיהלע און זון.

שמיד נחום און משפחה.

שמיד אליקום און משפחה.

שעכמיסטער סימה און משפחה.

שעכמיסטער יוסף, מאטלע (פון דער היים איינשטיין) און קינדער.

שעשקא בן־ציון, גרונע און זון צמח.

שעשקא ירחמיאל, פסיה און קינדער.

שעשקא ניסן און קינדער: נאטקע און בערעלע.

שעשקא נחום־יצחק, מינע און טעכטער: רויזעלע און ליזעלע.

הרב שרירא דב, חיה־אודעס (פון דער היים גלאזער) און טאכטער.

קדושים פון די ארומיקע ישובים

סאבאקינצע

אבראמאווסקי הירשל, רבקה און טאכטער פרומע.
אבראמאווסקי זלמן און פרוי רחל.
באיארסקי שמואל, שרה, און קינדער: מאיר־לייב און שלום.
ביניאקאנסקי רחל און טאכטער שיינע־גאלדע.
ביעשאנסקי טייבל.
בערעזיצקי לייבע, אסתר און קינדער: אהרן, בערל און ליבע.
בערעזיצקי משה־אליהו, טשערנע און קינדער.
גארניצקי שיינע און קינדער: מאטל און לאה.
גארניצקי עוזר, רחל און טאכטער.
דאלינסקי וועלוול, בתיה (פון דער היים לובעצקי) און טאכטער ליובע.
דוד דער זאמבראווער און פאמיליע.
הייקאווסקי אברהם, פעסיע (פון דער היים ביעשאנסקי) און קינדער: משה און יהושע.
הייקאווסקי כאסיע און קינדער: יעקב, מירום און נח.
זלאצאווסקי שלמה, רבקה און קינדער: אסתר און זון.
יעזשערסקי לייבע און קינדער: חיים, מאיר און שרה.
יעזשערסקי מרים.
יעזשערסקי פייגל און משפחה.
ישעיהו דער זאמבראווער און משפחה.
ישראל דער שוחט און משפחה.
לובעצקי יצחק, חנה און קינדער: אהרון, בעלא און באשעלע.
לובעצקי לייבע, כאסיע און קינדער: דאבע און אהרן.
ניעמטשינסקי ברריינע און טאכטער חנה מיט משפחה.
ניעמטשינסקי יענטע און קינדער: רבקה און שמואל.
סאדאווסקי שלמה.
פרענקל בנימין און משפחה.
קאבראווסקי מאיר, שרה, העניע און ציביה.
קאגאן משה און משפחה.
קאהאנאוויטש מרדכי און משפחה.
קאפעלמאן חנה און קינדער: משה, איטע, רחל, כאסיע און פנחס.
קארנאפפאלסקי הירשל, יענטע און טאכטער חנה.
קאשטשינעווסקי אלטע, אהרן און שרה.
רוסעל יצחק, גושקע און טאכטער בעלע.
שימעלעוויטש יצחק און קינדער: רבקה, זלאטע און מוסיע.
שלאמאווטש דב און טאכטער שיינע־רבקה.

מיסיעוויטש, פּאַלאַסע, שאַלעווע, כאַדזילאָן, זאַבאָלאָטש

גאָלובאָווסקי יעקב און זין: חיים און ברוך.
דאָלינסקי פסח, רחל און פאַמיליע (זאַבאָלאָטש).
זאַבלאָצקי יוסף.
לובעצקי לאה און פאַמיליע (זאַבאָלאָטש).
סטאַראָדוואָרסקי עלקע און קינדער.
קראָוויץ בנימין און דבורה.
קראָוויץ שיינע און קינדער: ציפּע, זיידל, איטע און חוה.
קראָוויץ אהרן־הערשל, נחמה און קינד מוליק.
קראָוויץ משהל, פרומטשע און קינדער: פישל, איזיע און סאָניע.
קראָוויץ חיים און פרוי איטע (פּאָליטשוק).
קראָוויץ אהרן און פרוי ראני (סאָכאָראָוו).

סקריבאָווץ

גאָרבער שיינדל.
געראָווסקי יעקב און קינדער: נחמן, הרצל, מרדכי, בערל, פייגע און רחל.
פּודזינסקי אהרן און קינדער: אברהמל און סאָניע.
פּודזינסקי בערל, אידא און קינדער: חיהלע, בלומעלע און לייזער.
פּודזינסקי אביגדור און פרוי סאָניע.
פּודזינסקי מלכה און זון אברהמל.
פּודזינסקי חנוך, יהודית און קינדער: חנה און לייבע.

אומגעקומענע פֿון זעלנער אין דייטשישער געפֿאַנגנשאַפֿט

באַיאַרסקי גדליהו
באַיאַרסקי ישראל.
גאָרדאָן אברהמלע.
זאַמיעשטשאַנסקי ראובן.
מאָרדוכאָוויטש נחום־בער.
מודריק די בריידער שאול און יוסף.
סטאָצקי יוסף.
סטאָצקי יענקל.
פּורמאַן דוד.
קאָגאַן משה.
קאָנאָוויטש שייקע.
קראָוויץ די בריידער יוסף און בן־ציון.
שעשקע נחום־איטשע.

געפאלן אין די רייען פון דער רויטער ארמיי

ביעשאנסקי מאניע.
טראצקי ראובן.
לעווין אברהם.
סטאניעצקי חנן.
פסארעצקי בנימין.
קוזניץ ישראל.
קויפמאן פאווקע.
קולוואַרסקי משה.
קולוואַרסקי פסח.
קושניר בערעלע.
ריבאק ארטשיק.

געפאלן אין פארטיזאנער־קאמפן

אויסישקי לייזער (געקעמפט אין פראקאפס בריגאדע).
באיארסקי סיאמקע (אומגעבראכט דורך די ווייסע פאליאקן — א. ק.).
באיארסקי ראובן (געקעמפט אין ביעלסקיס אטריאד).
באיארסקי ציפעלע (געקעמפט אין אטריאד „בארבא").
גארדאן תנחום (געקעמפט אין ביעלסקיס אטריאד).
וואלאטשינסקי אהרן און מרדכי (צוויי ברידער — אומגעבראכט דורך די ווייסע פאליאקן).
זאקראיסקי נאטע (אומגעבראכט דורך די ווייסע פאליאקן).
מאושאוויטש חנן (אומגעבראכט דורך די ווייסע פאליאקן).
מודריק אברהם־לייזער (געקעמפט אין ביעלסקיס רייען און געפאלן אין א שלאכט מיט די דייטשן צוויי טעג פאר דער באפרייאונג).
מעדניצקי זלמן (אומגעבראכט דורך דער א.ק.).
טאדאווסקי שלמה (פון סאבאקינצע, געפאלן אין דער נאטשער פושטשע).
פאטשטער משהלע (געפאלן אין דער נאטשער פושטשע, אין „לענינסקי" אטריאד).
קאפעלמאן אפרים (געפאלן אין ביעלסקיס אטריאד).
קושניר יענקעלע (געפאלן אין וואסילישאק).
קראוויץ זיידל (פון פאלאסע).

*

קאשטשינעווסקי יהודה (געפאלן אין דער באפרייאונג־מלחמה פאר מדינת ישראל).

דער ערשטער קאמיטעט פון וואסילישקער לאנדסמאנשאפט אין ישראל

ערשטע שורה (פון רעכטס): חסיה קאפעלמאן, ליפשיץ ד"ר מארק, קאפעלמאן (ברסוכר) דבורה, מארדוכאוויטש ראובן; צווייטע שורה: קאשטשינעווסקי (עצמוני) משה, מעדלינסקי (גפן) ראזע, באיארסקי יהושע.

דער וואסילישקער קאמיטעט פארן יזכור־בוך

פון רעכטס: יוסף באיארסקי (אבני), חיה קראוויץ (אלפערט), שרה־גיטל באיארסקי (בייער), צפירה באיארסקי, (אביאל), אלפערט ד"ר אברהם, חסיה קאפעלמאן.

קהילת

אוסטרין

אָסטרין

החומר עובד לפי סיפוריהם של:

אבלוב אהרן, גלמבוצקי חנן, דרזנין חיה, זצ'פינסקי שלמה, ילין יעקב, ליפשיץ הינדה, נוביק שמואל, סגלוביץ צבי, שקלרובסקי דינה.

הפרק האחרון (,,החורבן'') נרשם מפי הניצולים:

בויארסקי שלמה, יזרסקי מיכאל־מאיר, קזימיר אברהם, רזניק יצחק, שולנר משה

עיבוד ועריכה: פנחס א.

הוצאת אירגון יוצאי אוסטרין בישראל

אוסטרין / אָסטרין

התובן - אינהאלט

עמודים 295 — 352 :

א. העיירה אוסטרין

ב. הדת בעיירה

ג. „חדרים" ובתי־ספר

ד. חיי הכלכלה

ה. במלחמת־העולם הראשונה

ו. תקופת מעבר

ז. בעלי־המלאכה

ח. הפעולה החברתית והתרבותית

ט. התנועה הציונית

י. עסקני־ציבור

יא. פרקי־הווי

יב. החורבן

זייטן 353 — 366 :

דאָס לעבן און חורבן פון אונדזער שטעטל אָסטרין

צבי סעגאַלאָוויטש, מ. מ. יעזערסקי, שלמה באַיארסקי

זייטן 367 — 378 :

רשימה פון אָסטרינער קדושים

א. העיירה אוסטרין

בשדמות רוסיה הלבנה, על אם הדרך גרודנה־וילנה, שכנה לה העיירה אוסטרין מוקפת יערות. ודומה היה כאילו צמחה באמצע יער מובר. כל הדרכים אליה וממנה עברו דרך יערות.

במרחק 3—2 ק"מ מהעיירה, בדרך לגרודנה, השתרע לו היער השקלאנסקי. ועל ידו זרם לו בנחת יובל הנימן בשם קוטרה.

במורד הרחוב המוביל לשצ'וצ'ין — היער הבאראניכי. בדרך לקמיונקה בכיוון לסקידל נמשכו היערות העבותים של דזמברובה, ובמורד רחוב נובידבור בדרך לוילנה — היער הלוביסקי.

בסביבה נמצאו אגמים מרובים. פלג אחד חצה את העיירה ושמו — אוסטרינקה. מוצא הפלג — חוות הפריץ סקבינסקי. הוא עבר את רחובות וסילישוק ונובידבור, ומאחורי ביהח"ר ללבנים נשפך לקוטרה — יובל הנהר הגדול נימן.

כמעבר על הפלג אוסטרינקה שמשו, במשך שנים רבות, שני גשרי־עץ. האחד — ברחוב נובידבור והשני — ברחוב וסילישוק. רק בימי השלטון הפולני נבנו במקומם שני גשרי בטון. בגלל הכביש הראשי ביאליסטוק—גרודנה—וילנה, שחצה את העיירה.

הערים הגדולות הסמוכות לעיירה היו: גרודנה — במרחק של 50 ק"מ, ולידה — במרחק של 66 ק"מ. תחנת רכבת לא היתה במקום, כי אם ברוזאנקה במרחק של 28 ק"מ מהעיירה. עד למלחמת העולם הראשונה נמצאו בעיירה יהודים רבים, שלא ראו מימיהם רכבת.

בימי שלטון הצאר הרוסי השתייכה העיירה לגליל וילנה. ובימי הפולנים — לגליל נובוגרודק. עיר המחוז היתה לידה (עד שנת 1930). משנה זו ואילך — שצ'וצ'ין.

בשנים קדמוניות היתה העיירה רכושו הפיאודלי של הנסיך דרוצקי־לובצקי. הישוב היהודי גדל בעיירה, עם נשולם של היהודים מהכפרים שבסביבה, בגזירת הצאר הרוסי בשלהי המאה הקודמת. באו אז לעיירה יהודי־כפר חסונים: חוכרי־שדות, טוחנים, אכסנאים ועובדי־יער. היישוב היהודי בעיירה הגיע למספר של 375 משפחות שהם כאלפיים נפש. היישוב הנוצרי מנה כ־600 נפש.

האוכלוסיה בכפרים שבסביבה היתה, רובה ככולה, מבני רוסיה הלבנה, ומעוטה פולנית, בעלי־אחוזות. וכן היה גם בעיירה. רק עם התבסס השלטון הפולני במקום (לאחר מלחמת העולם הראשונה), החלו להופיע בסביבה מורים, פקידים ומתישבים פולנים. היתה זאת מדיניות מכוונת של השלטון להגדיל את מספר הפולנים בשטחים המיושבים ע"י מעוטים לאומיים.

במרכז העיירה גרו יהודים. בסימטאות ובקצוות העיירה — נוצרים. באמצע השוק עמדה לה גאיוניה הכנסיה הפרובסלבית, שכאילו הביטה בזלזול על בתי־העץ הנמוכים של יהודי העיירה.

בשנת 1930 הקימו הפולנים כנסיה קטולית בנויה עץ, על גבעה, סמוך לעיריה.

המרכז היה השוק, ממנו הסתעפו רחובות וסימטאות לכל הכוונים. שם נמצאו החנויות, עשרות חנויות של יהודים. בבתים הצמודים לחנויות גרו החנוונים והסוחרים, „בעלי־הבתים" המיוחסים שבעיירה.

„ההמון", בעלי־המלאכה והפועלים, הצטופפו בסימטאות. חייץ חברתי היה קיים בין „בעלי־הבתים" לבין בעלי־המלאכה. בת „בעל־בית" נחשבה כמיוחסת. חברות בינה לבין מישהו מבעלי־המלאכה היתה פסולה בהחלט.

בית־המדרש הגדול

רק בראשית המאה העשרים, וביחוד לאחר מלחמת העולם הראשונה, חל שנוי יסודי. ה„המון" חש בכוחו כי רב הוא. הם החלו להתערב בעניני הצבור שבעיירה. החייץ נפל ולא נבדל איש מרעהו.

בני ה„המון" נרשמו כחברים בהסתדרויות־הנוער החלוציות. ביחד הפליגו בשירה וברקודים. ביחד חלמו על עליה לארץ, על עולם צודק יותר, יפה יותר ומענין, המזומן להם בעתיד הקרוב.

ב. הדת בעיירה

חיי הדת בעיירה התרכזו בשני בתי־המדרש: „הגדול" ו„הקטן", שהיו בנויים לבנים. הם עמדו סמוכים זה לזה בחצר בתי־המדרש. בשניהם היו „ארונות־קודש" מפוארים והיו גדושים ספרים. לא לראווה, כי אם לשימוש. יהודי אוסטרין ישבו על התורה ועל העבודה. כל אחד לפי יכולתו.

היו צמודים לבית־המדרש „הגדול" 2 קלויזים ולבית־המדרש „הקטן" רק קלויז אחד.

כגבאים ראשיים של בית־המדרש „הגדול" שמשו במשך שנים רבות: חיצ'יק דרזנין הנגיד וישעיהו קרינסקי (בין הבונים הראשיים של בית־המדרש „הגדול" היה אלעזר מאיר פלובסקי). בבית־המדרש „הקטן": אלתר בנו של אליהו חיים ואברהם ילין, ומהקודמים משה יעקב זצפינסקי. בעלי־התפילה בעיירה היו: איצ'ה בר זלוצקי, איצ'ה חיים הקצב קמיונסקי וישראל בנו של זלמן.

הצורך בבית־מדרש נוסף ל„גדול" נבע, לא מתוך מחלוקת, חס ושלום, כי אם מתוך רבוי האוכלוסין. רבו המתפללים, ובית־המדרש הגדול צר היה מלהכיל את כל המתפללים.

אמצעיהם הכספיים של יהודי העיירה לא הספיקו לגמר בנינו של בית־המדרש. אספו כספים גם בעיירות הסמוכות. תרומה נדיבה של אלמנה עשירה מוילנה אפשרה את גמר בנינו.

בית־המדרש הגדול היה סואן מרוב עם, והקטן — הצטיין בסדריו.

הרב ונכבדי העדה ישבו בכותל המזרח, וההמון — במערב. בשבת של ראש־החודש היה החזן מתפלל: בליל־שבת בבית־המדרש הקטן, ולמחרתו „מוסף": בבית־המדרש הגדול.

בתי־המדרש שימשו לא רק כבתי־תפילה, כי אם כמקום מפגש ליהודי העיירה. כאן השיחו את לבם, דנו בשאלות היהדות בעולם ובעיירה. כאן הושמעו „חדשות" העולם.

לילדים ולנוער שימשו בתי־המדרש כמקום למשחקים, לשובבות ולהתפרקות. השטח הפנוי, שבין בתי־המדרש, שימש כמגרש לספורט.

בבית־המדרש „הגדול" למדה חברת ש"ס. חברים בה היו, על פי רוב, יהודים בעלי־בתים באים בשנים וביניהם לומדים מופלגים: עקיבא בורוכוביץ', ישראל זליקובסקי החנווני, ורב בר סוחר הקמחים. כל השבוע למדו בעצמם, ורק בשבת היה רב העיירה דורש בפניהם.

בקלויז הגדול למדה חברת „חיי־אדם". חבריה היו, על פי רוב, בעלי־מלאכה: חייטים וסנדלרים. רבי היה שונה להם את פרקם. רבים נספחו לחברה זו. השעור הקבוע היה יום־יום בין מנחה למעריב. גבאי החברה: סנדלר אחד, תלמיד חכם מופלג, בשם סביצקי.

בקלויז הקטן ישבה על התורה חברת „מקרא", חבריה היו: נפחים ובורסים. גבאי החברה: נפח.

בבית־המדרש „הקטן" היתה מתכנסת יום־יום, בבוקר לאחר תפילת שחרית, ובערב בין מנחה למעריב, חברת „משניות". רבים ממתפללי בית־המדרש „הגדול" היו באים, לאחר התפילה, להקשיב ללמוד „המשניות". במשך שנים רבות היה ה„רבי" של חברה זו, שלא על מנת לקבל פרס, ר' נטע הירש ברטלסקי. הלמוד בחברת „משניות" היה שיטתי, קבעו עיתים לסיום. ב„סיום" היו עורכים סעודה, היו מפליגים בפלפולי דאוריתא ומשמחים את ליבם.

היהודים הפשוטים שבפשוטים הקימו להם חברת „תהילים". לאחר התפילה היו „גומעים" פרקי תהילים, המשמשים כצרי לכל נפש דוויה.

כמו כן התקיימה חברה בשם „תפארת־בחורים", של צעירים לומדי תורה.

לימוד התורה היה לשם תענוג ולא ל„תכלית" כלשהי. יהודים עמלים, לאחר יום־עבודה מפרך, יהודים טרודים ברדיפה אחרי פרנסה, היו משכיחים את כל צרותיהם במשמע אגדה יפה או פלפול חריף. היהודים הפשוטים התיחסו ב„דרך־ארץ" ללמדנים, המפליגים בים התלמוד, העמוק מני ים, והקשיבו לדבריהם.

מגידים

לפרקים היו מופיעים „מגידים" בעיירה. כשהיו תולים את המודעה וקובעים את זמן

הדרשה היה בית־המדרש מתמלא מפה אל פה. ה„מגיד" היה דורש את דרשתו בניגון מיוחד. ה„דרשה" היתה גדושה בפסוקים, מאמרי חז"ל, משלים ומלתי דבדיחותא. היו מפחידים באישו של גיהנום, או תארו בצבעים מרהיבים את גן־העדן המזומן לזכאים לו. לאחר מאה ועשרים שנה. הגברים המקשיבים היו מהנהנים בראשיהם לשמע „הדרשה", ולעומתם הנשים שבעזרה היו ממררות בבכי. יהודים פשוטים יגעי־עמל היו נרדמים בניחותא, בהשעינם את ראשיהם העייפים על גבי ה„עמודים".

כל דרשה היתה בפרשת השבוע ומוסר השכל בצידה. בין „המגידים" נמצאו נואמים מלהיבים, אשר דרשותיהם היו לשיחת הבריות במשך זמן רב. למחרת „הדרשה" היו סובבים בעיירה מבית לבית ומאספים כסף לטובת המגיד תמורת הדרשה.

רבנים

הרב הזקן הגאון ר' יעקב צבי שפירא נפטר בשנת תרס"ז. הוא התפרסם בעולם בפרושו על המשניות בשם „תפארת־יעקב". את כסאו ירש אחריו הרב יעקב טבשונסקי. הוא היה תלמיד הישיבות המפורסמות: וולוזין וסלובודקה. חברו ללמודים בוולוזין היה המשורר הלאומי ח. נ. ביאליק. הוא היה יהודי קומתן, בעל הדרת־פנים, המהדיר בלבושו, קנאי לתורה היה. היה דורש ברבים 4 פעמים בשנה: בשבת הגדול, בשבת תשובה, ביום כפור לפני כל נדרי, ובשבת זכור. פיו היה מפיק מרגליות. כל המתפללים מכל בתי־המדרש והקלויזים היו מתכנסים לשמוע את דרשותיו. היה מפליג בדבור 4—3 שעות בקול צלול ובחיתוך דיבור ברור. דרשותיו היו מעמיקות, הקשיבו להן בענין רב, בגלל בקיאותו המופלגת במקורות והסברתו הפשטנית. הוא התפרסם בדרשותיו במרחקים. הציעו לו את משרת המגיד הראשי ב„ירושלים דליטא", וילנה. הוא סרב לקבל את המנוי החשוב ונשאר בעיירה. מקומו הקבוע היה בבית־המדרש הגדול. רק לעיתים מזומנות היה סר לבית־המדרש הקטן. סמוך לסיום תפילתו היה פונה לביתו ושוקע בעיון בספרים. מתמיד גדול היה. לא היה מעורב בין הבריות.

היה מקרב את בחורי־הישיבות, שלמדו במרחקים. בהגיעם לאוסטרין לחגים, היה מזמינם לביתו ומשיח אתם בדברי־תורה. יחסו אליהם כאל חברים. היה מעודד את הוריהם — רובם יהודים עניים — שיתאמצו מעל ליכולתם על מנת כן, שבניהם ימשיכו לעסוק בתורה.

בסיומה של מלחמת העולם הראשונה, בין מלכות למלכות, כשהלגיונרים הפולנים השתלטו על העיירה, ובגרודנה נשארו עוד הגרמנים, והעיירה היתה סגורה ומסוגרת, נשארו תקועים בעיירה כמה וכמה בחורי־ישיבה, שלא יכלו לחזור ל„ישיבותיהם". הרב כנסם בבית־המדרש הקטן, הקים במקום „ישיבה" והיה דורש בפניהם פעמיים בשבוע.

הוא פרסם פירוש על מגילת אסתר בשם „פדות יעקב". ספר זה נרכש ע"י כל יהודי העיירה. נמצאו אתו בכתובים עוד 32 ספרי דרוש.

עם סיומה של מלחמת העולם הראשונה, כשיהודים רבים בעיירה סבלו חרפת רעב, התמסר הרב לפעולה צבורית במסגרת „יקופו", היה ציר אוסטרין בכל הכנסים המחוזיים של הסתדרות זו. הפעיל רבים וטובים. בהשפעתו גברה העזרה של יוצאי אוסטרין בארצות־הברית ליהודי העיירה. לאחר מכן הפנה את מרצו הצבורי בעסקנות למען „אגודת־ישראל".

הוא נפטר בגיל צעיר בשנת 1922 ממחלת הטיפוס. כל יהודי העיירה התאבלו על מותו ללא עת, בגיל של 47 שנים, של רבם האהוב והמנהיג הנערץ.

הרב חיים הכהן ליבוביץ׳

לאחר מותו של הרב טבשונסקי עלה על כסא הרבנות בעיירה הרב ליבוביץ׳. הוא היה קרובו של הגאון הנודע בעל „חפץ חיים".

בתו גיטל היתה מורה בבית־הספר „תרבות" שבעיירה. כשהגיעה לפרקה רצה הרב להשיאה לבחור ישיבה. היא „הנאורה" סרבה. סוף־סוף נאלצה להכנע לרצון אביה. בעלה ישב בבית הרב, שנים על גבי שנים, ועסק בתורה. לאחר מותו של הרב ליבוביץ׳ ז״ל, פרצה מחלוקת בעיירה. אלה רצו להכתיר את חתנו בכתר הרבנות, ואלה סרבו. מקורבי הרב, הכניסו לבית־המדרש את מטת הרב המת, ע״י ארון־הקודש, ואיימו, כי הרב לא יובא לקבר ישראל עד שהקהל יקבל עליו כרב את חתנו. הקהל נכנע לאיום זה, והחתן, הרב ש. גרשונוביץ׳, נתמנה כרב בעיירה. הוא היה אחרון הרבנים. נספה על קדוש השם בעת הכבוש הנאצי.

מחלוקת

הקהילה באוסטרין דאגה בראש וראשונה למשכורת הרב ויתר „כלי־הקודש". משכורתו של הרב היתה זעומה. רוב הכנסותיו באו לו: מהשחיטה, ממכירת שמרים, מסידור חופה וקידושין וכדומה.

לעתים מזומנות היתה פורצת מחלוקת בעיירה, בדבר תפקידיה ודרכי פעולתה של הקהילה. בעלי־הבתים הנאורים ראו בקהילה מוסד מוניציפלי חילוני, ואילו הרב ומקורביו רצו להמשיך במסורת הקדומים של הקהילה כמוסד דתי בלבד. בעלי־המלאכה טענו, כי בעלי־הבתים השתלטו על הקהילה, ודעתם שלהם אינה נשמעת כלל. המריבות הגיעו לפעמים עד לידי הטלת איסור על שחיטת שוחטים מסוימים והטרפת איטליזים. בשעת מחלוקת אחת הטיל הרב ליבוביץ׳ ז״ל אסור על שחיטתו של חתן הקצב חיצ׳יק קמיונסקי, לייזר הירש דרזנין. הצבור לא נשמע לאסורו של הרב והמשיכו לקנות בשר באיטליזו של חיצ׳יק משחיטת חתנו. סוף־סוף הגיעו לידי פשרה.

רבנים מעיירות המחוז בהלוויתו של הרב ליבוביץ׳

הקהל הגדול בהלוויתו של הרב ליבוביץ׳

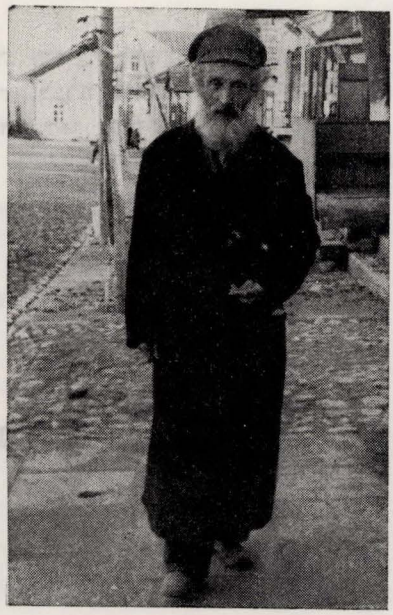
המחלוקת היתה פורצת, על פי רוב, בחול המועד של חג הפסח. יהודי העיירה היו פנויים אז לעיסקי ציבור. מזונותיהם מוכנים להם מבעוד זמן, בטלים הם מעבודה, ושעתם פנויה לעיסקי־ציבור.

ר׳ שמואל החזן

בין „כלי־הקודש" שבעיירה היה מפורסם החזן ר׳ שמואל. עשרות בשנים שמש כחזן, שוחט ומוהל בעיירה. הוא היה ממשפחת הרב מבריסק, בילדותו התיתם מאביו, והרב הגאון ר׳ יושי בר בן רב העיר בריסק אמצו ולמדו תורה. הוא למד תורה עם הרב דמתא, רבי חיים סולוביצ׳יק, שנודע ברבים בגאונותו. עולם הנגינה משך אותו.

החזן ר׳ שמואל דולגוב

הרבי ר׳ משה־אברהם דרזנין

הפסיק למודיו והתמסר לחזנות. הוא היה בעל מנגן ולימים הנוראים לוותה אותה מקהלת משוררים, חדוש בעיירות הקטנות בימים ההם. ידו היתה פתוחה לצדקה, וביתו היה פתוח לרווחה לכל נצרך. אורחים רבים היו מסובים על שולחנו. „עוזרות־בית" יהודיות לא היו בנמצא. בנות הכפרים שבסביבה, היו יורדות העירה ומשרתות בבתי־היהודים. בדרך זו הכינו להן נדוניא. לכשהגיעה משרתת, ששרתה בביתו, לפרקה, היה מקציב לה סכום כסף, נוסף על משכורתה, לקניית פרה או סוס. איכרים רבים בסביבה היו ידידיו, נושאי משרתותיו. בבואם לשוק, היו במשך שנים מביאים לביתו כמתנת־חנם מפרי משקם החקלאי. מסירותם לחזן ר' שמואל היתה לאין שעור. בימי הכבוש הגרמני במלחמת העולם הראשונה נאסר על האיכרים גדול הטבק. החזן היה שטוף בעישון, וטבק בל ימצא. האיכרים לוקחי משרתותיו גדלו טבק בהסתר, וספקו לו שקים מלאים טבק, שהספיקו עד לשנות העשרים הראשונות, ימי השלטון הפולני.

הוא היה יהודי נהנתן, אבל מן המותר על פי התורה. שופע עליצות־חיים ומתבדח בטעם. מימרותיו ובדיחותיו היו נפוצות בעיירה ומפורסמות בעיירות הסמוכות והרחוקות. לעת זקנתו איבד את קולו, בכל זאת המשיך לעבור לפני התיבה, והקהל נהנה מהטעמותיו את התפילה. כפירוש המלים נשמע הדבר. הוא נפטר זקן ושבע־ימים בחורף תרפ"ו.

חברה קדישא

„חברה קדישא" נהלה את ממשלתה ביד רמה. היו לה לחברה זו הכנסות גדולות מדמי־הקבורה. היו מקרים — אמנם נדירים — שה„חברה קדישא" היתה מעכבת את קבורת המת, על מנת להוציא מידי היורשים האמידים דמי קבורה כפי הערכתם.

פעם בשנה, ביום חמישי בשבוע של פרשת „ויחי", היתה החברה עורכת סעודה רבתי, אליה הוזמנו כל יהודי העיירה.

שנים רבות היו גבאי החברה: חיצ'יק דרזנין וישעיהו קרינסקי.

מקרה מות, כי קרה, היה אבל אופף את כל יהודי העיירה. יהודי אוסטרין קיימו מצוות הלווית־המת. רבים רבים היו מלווים את נושאי הארון עם המת עד לבית־הקברות.

ג. „חדרים" ובתי־ספר

חדר קטן צר וחמים
ועל הכירה אש,
שם הרבי עם תלמידיו
לומד „אלף־בית".

עד למלחמת העולם הראשונה, היו מוסדות־החנוך באוסטרין „חדרים" בלבד, כרגיל. ב„חדר" למדו רק בנים. הבנות הסתפקו בשעורים פרטיים אצל מורים. יום הלימודים היה ארוך — מהבוקר עד חשכה.

שנת הלימודים היתה חלוקה לשני „זמנים": מלאחר פסח עד לימים הנוראים, ומלאחר סוכות עד חופשת הפסח. שכר הלימוד היה משתלם לפי „הזמן". לכל מלמד שיטות חינוך והוראה משלו. העונש הגופני היה רווח, בדרך־כלל, ב„חדרים".

מקום־הלימודים בבתים הפרטיים של המלמדים. יושבים היו, התלמידים, צפופים

מסביב לשולחנות ארוכים ב„חדרים", והיו שונים את פירקם בקול. היו „חדרים" מיוחסים לבני „בעלי־הבתים", ורגילים — לבני ה„המון", בני בעלי־המלאכה. ראשית הלימוד — אצל מלמד דרדקי, לימוד „עברי" קרוא וכתוב, לאחר מכן עלו כתה ל„חדרים" בהם לימדו: חומש עם פירוש רש"י, נ"ך וגמרא.

לאחר סיום ה„חדרים" בעיירה, היו רבים מבין התלמידים ממשיכים לימודיהם ב„ישיבות": וולוז'ין, גרודנה, סלובודקה, רדין ונוברדוק. הם־הם היו ה„עלית" החברתית בעיירה, הלמדנים המיוחסים. מהם, שפרשו, והפכו לאכסטרנים, מהם, שלמדו בקורסים־הפדגוגיים בגרודנה, והרביצו תורה מודרנית ברבים; באוסטרין ובסביבה.

המלמד ליבצ'יק מרחוב שצ'וצ'ין

הוא לימד רק „עברי" קריאה בסדור. ליותר מזה לא היה מסוגל. נערים רבים היו יוצאי אולפנו. אפילו רב העיירה היה, בשעתו, תלמידו. שנים רבות לאחר מכן, כשבגרו, זכרו עוד תלמידיו את טעם קמץ־אלף א שלו, וכן את טעם רצועתו.

המלמד וינשטין — שברחוב הצ'יכבי

חדרו של זה היה סמוך לבית־העלמין. צר היה ה„חדר" וחשוך, חלונותיו קטנים ורצפתו — חמר. בשעת הלימוד התרוצצו תרנגולים ותרנגולות ב„חדר" ומנקרים. התלמידים היו סמוכים לשולחנות הארוכים, מקשיבים לתורת מלמדם בפיות פעורים, שונים את פרקם בקול, וחוטפים — מלקות. סגולה למלקות — גריסים או גרעיני חיטים, שהביאו התלמידים ל„חדר", בהם היו מלקיטים את העופות לעיני הרבי.

מרדכי לייזר קפלן, הגבן

סמוך לתחנת המשטרה, ברחוב הצ'יכבי, היה קיים „חדרו" של מרדכי ליזר. הבית היה קט ומט לנפול. מלמד דרדקי היה. לימד „אלף־בית" לדרדקים, כשבידו חוטר ארוך, בו הצביע על האותיות בפני התלמידים.

מאחורי הפרגוד לימדה אמו „סטעמפעניו" את הבנות „אלף־בית". קול הבנים והבנות הלומדים תורה, היה בוקע ועולה מ„חדר" זה ומתפשט למרחקים.

לאחר שנים אירגן וניהל מרדכי ליזר ה„מלמד" את הספריה העירונית.

ה„חדרים" לגדולים לומדי תנ"ך וגמרא

המלמדים ב„חדרים" אלה היו, ברובם, יהודים בני־אורין, אשר פיהם לא פסק מגירסא, ותביעותיהם מהתלמידים היו חמורות.

יושי בר המלמד (ברחוב וסילישוק)

ידען גדול בתנ"ך היה יושי־בר. יושב היה לו בראש השולחן הארוך ומסביר פרק בתנ"ך, והתלמידים שונים בקול אחריו. וכך כל היום: קריאה בקול ושינון.

יהודי חלוש היה יושי־בר, אבל ידו יד־ברזל. מתעצל היה לקום ממושבו הקבוע להעניש את התלמיד הראוי לכך, ולכן היה מכבד ב„מתנת־ידו", יד־הברזל, את התלמידים הסמוכים אליו. מובן מאליו, כי כל תלמיד היה משתדל לתפוס לו מקום ישיבה בריחוק מקום מהרבי.

ביום שישי, לפני ההליכה הביתה, היו „מעבירים את הסדרה", עוברים על פרשת־השבוע בנגון טעמי־המקרא. ואוי לו לאותו תלמיד, אשר הרבי צרם את אזנו ב„פזר".

הוא שמש גם כ„רופא" לתלמידיו. בשעת צינה, כשאם היתה מתלוננת בפניו על כאב־גרון של בנה, היה הרבי תוקע לו כף בפה, מורח לו בנוצה ארוכה טבולה בדבש או במשחה סודית אחרת את גרונו, והכל היה בא על מקומו בשלום. לכאב־בטן — התרופה הבדוקה, חוקן! כמו כן, לוחש היה על „עין־רעה" ועל „שושנה".

התלמידים היו מסתכלים בפיות פעורים במעשי־הנסים של הרבי שלהם. וידעו בעל־פה את לחשיו, למשל:

עין הרעה, עין הרעה,
איזה מין פגע וצרה.
שלשה חגוים בקורה,
שם תשארי צרורה.

בדרך כלל, רוו התלמידים נחת מנסיונותיו „הרפואיים" של הרבי. בינתיים, חלה הפסקה ביום הלימודים הארוך, והיה שמח.

„חדרו" של משה אברהם

קפדן ורגזן היה ר' משה אברהם. והקפיד על כך, שתלמידיו ידעו את פירקם. ואוי לו למי שנכשל בבחינות. היה מסביר יפה את תורתו. בעל־דמיון היה, והיה ממחיש את התנ"ך לתלמידיו, לסבר את האוזן. כוחו היה גדול ב„דרוש". לעתים מזומנות היה דורש בפני הקהל בבית־המדרש.

קבע היה דורש בפני הקהל בערב יום הכיפורים. „דרשותיו", המלהיבות את הדמיון, היו מעוררות בכיות ואנחות בין הנשים שבעזרה. הקולות הבוקעים מ„עזרת הנשים" היו ממלאים את חללו של בית־המדרש.

ב„בין־הזמנים" היה מחזר בעיירות קרובות ורחוקות ודורש ברבים. כל „הכנסותיו" סיפקו לו פרנסה בצימצום, והיה חי חיי־דחק כיתר המלמדים בעיירה.

לעת זיקנה שמש כשמש בבית־המדרש הגדול.

אישיה המלמד שברחוב נובידבור

יהודי מתון ושתקן היה אישיה המלמד. מוכן היה ללמד תורה לדורשים לה, אפילו לא על מנת לקבל שכר. מימיו לא הרים יד על תלמיד. בשעת הפרעות חמורות בלימודים היה מסתפק בגערה: שגץ! מחוצף! עז פנים!

בהתנהגותו היה יוצא־דופן בין כל המלמדים שבעיירה. ולכן לא היה מקובל על ההורים. ההורים כמלמדים היו בטוחים, כי אין כל נזק בהכאת תלמידים. הפוך הדברים! זוהי השיטה הבדוקה ביותר להרביץ תורה בילדים.

ר' אברהם ילין

כקרן אור בשדה־החינוך בימים ההם, היה „החדר המתוקן" של ר' אברהם ילין. תלמיד־חכם מובהק היה. קומתן, ועיניו מפיקות חכמה וחריפות השכל. הקדים את בני־דורו בגישתו לחינוך ולחיים בכלל. יהודי משכיל היה וידען גדול בדקדוק שפת עבר. ממנו באה להם, לאַנשי אוסטרין והסביבה, ידיעת הלשון העברית ודקדוקה.

מקובל היה בעירה: „כל מי שלא למד תורה מפי ר׳ אברהם ילין אינו יודע עברית כהלכה". הוא הראשון, ששכר דירה מיוחדת ל„חדרו המתוקן", שלא כיתר המלמדים, שהיו מלמדים בדירותיהם. שכר הלימוד ב„חדרו" היה גבוה ביחס. כל מלמד היה מקבל ל„זמן" 12—8 רובל, ואילו הוא — 32—20 רובל. להתקבל ל„חדרו" נחשב כזכייה בגורל.

ר׳ אברהם ילין

ב„חדרו" פרשו את התנ״ך לפי הביאור של מנדלסון, כלומר, הסבירו לא ביידיש, כרגיל, אלא בגרמנית. יסוד הלימוד היה: עברית, תנ״ך ודקדוק הלשון. לאחר מכן, הרחיב את מצע המקצועות הנלמדים, וזיניוק — מנהל ביה״ס הרוסי שבמקום, לימד גם ב„חדרו": את הלשון הרוסית, חשבון, גיאוגרפיה והיסטוריה רוסית. לאחר מכן הוסיף את לימוד „הגמרא" כאחד המקצועות, המורה — בחור־ישיבה.

ספריה קטנה היתה ע״י „חדרו" של ר׳ אברהם ילין, בהנהלה עצמית של התלמידים. בסוף כל „זמן" היה מקיים בחינות ומעניק פרסים לתלמידים המצטיינים.

בדרך כלל, היה מחזר אחרי ילדים מוכשרים, מקבלם ל„חדרו" ותומך בהם. דורות של תלמידים עברו את „חדרו" של ר׳ אברהם ילין.

ניצנים ראשונים של חינוך מודרני בעירה

תדירות היו יורדים לאוסטרין אכסטרנים או בוגרי תיכון מוילנה, גרודנה ובילסטוק, שהיו נזקקים לכסף לשם המשך לימודיהם. הנוער באוסטרין, תאב־דעת והשכלה, היה מספק להם עבודה בשפע. עיסוקם העיקרי היה: מתן שעורים פרטיים, לבנות, ביחוד. לימדו רוסית, ומקצועות כלליים אחרים. שוהים היו בעירה זמן־מה, צוברים מזומנים ומסתלקים. אכסטרנים אחרים היו באים במקום העוזבים וממשיכים. כי הדרישה ללימודים היתה רבה. יש ואכסטרן כזה היה מתאהב באחת מתלמידותיו, נושא אותה לאשה ומשתקע בעירה.

סקציה לכדורגל ליד ביה"ס העברי (1925)

פלוגת רוכבי אופניים בחגיגת ל"ג בעומר (שנת 1933)

הנסיון הראשון של בי"ס מעורב

מורה היה ודומבלנסקי שמו, יליד אישישוק, בוגר הקורסים־הפדגוגיים בגרודנה. הוא הגיע לעיירה — ערב מלחמת העולם הראשונה — כקודמיו, לשהייה זמנית לשם צבירת כסף. נשא לו לאשה את בת העיירה, מבית זליקובסקי, ונשאר כתושב בעיירה. הוא היה מורה מצליח. בשנת 1913 הקים בי"ס מעורב פרטי. הביא לעיירה את אביו, מלמד באישישוק, ללימודי קודש. הוא לימד בביה"ס לימודי־חול: היסטוריה, גיאוגרפיה וחשבון. תלמידיו היו, ברובם, בני אמידים. בי"ס זה התקיים רק שנה אחת. עם פרוץ המלחמה, גוייס לצבא, ולא שב עוד לעיירה. לאחר מכן המשיך כמורה בבי"ס „תרבות" בקובנה.

עוד מורה היה בעיירה, שהיה מופיע בפני בית־המשפט שבאוסטרין, מר אוטינסקי שמו. התחיל ללמד רוסית ומקצועות כלליים אחרים את בנות בעלי־המלאכה, בעיקר. המשיך בכך עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

„חדרים" חדשים

בזמן המלחמה, מלחמת העולם הראשונה, נשארו תקועים באוסטרין כמה וכמה בחורי־ישיבה. הדרכים השתבשו בגייסות, ואי אפשר היה להגיע ל„ישיבות" שבמרחקים. ישבו וישבו בעיירה ללא כל עיסוק. פתחו ב„מלמדות", כרגיל. פתחו „חדרים" חדשים ללימוד „גמרא" בדרגה גבוהה, בחדרים פרטיים ובבתי־המדרש.

בשעת הכיבוש הגרמני נפתח באוסטרין בי"ס חובה. שפת ההוראה — גרמנית, כמובן. הקדישו זמן גם ללימודי־קודש. בראש בי"ס זה עמדו: המורה קשצ'ינבסקי ואשתו.

המורים ויגדורוביץ, סרבר ואחרים, ילידי אוסטרין כולם, היו באים לנופש־קיץ לעיירה, בזמן החופש הגדול שבבתי־הספר. היו מארגנים מקהלות, הצגות תיאטרון, הרצאות בספרות ובמדע. פעולות אלו הכניסו רוח־חיים בעיירה.

(לאחר מלחמת העולם הראשונה חל שנוי ערכין בעיירה, יסודות החיים המסורתיים התערערו, קמו מפלגות בישראל, ה„בונד" החל בפעולה, ומשך אחריו את בני ה„המון", קמו מפלגות ציוניות וכו').

ביה"ס המודרני הראשון בעיירה

בשנת 1921 נוסד בעיירה בי"ס עממי, ששפת הוראתו — יידיש. מנהלו — וולצ'קובסקי, יליד ז'לודוק היה, מורה מוכשר היה, מארגן טוב ויידישיסט נלהב. בא לאוסטרין והתחיל בשעורים פרטיים. לא עברו ימים רבים והוא רכז מסביבו חוג של תומכים ואוהדים מבין בעלי־המלאכה שבעיירה. בהשפעתו החליטו להקים בי"ס, ששפת הוראתו יידיש, בעיירה. שכרו בנין והחלו בהרשמת תלמידים. בהתחלה — תלמידים לכתות הגבוהות של בי"ס עממי, ולאחר מכן פתחו גם כתות יסוד. תכנית הלימודים: של צ. י. ש. א.

נוסף לוולצ'קובסקי היו מורים בבי"ס זה: חיים ווליצקי ודוד שקלרובסקי. ביה"ס פתח מועדון לתלמידים ופיתחו פעולה תרבותית ענפה. זמירות ה„בונד" נשמעו בעיירה, דבר שעורר רוגז רב, ביחוד, בין הנוער הציוני שבמקום.

בית־הספר העברי בשנת 1922.

בית־הספר העברי בשנות השלושים הראשונות

בי"ס תרבות

עם התבסס השלטון הפולני הוצא צו של חינוך חובה. החלו בהרשמת גילאי חינוך־חובה לבי"ס עממי בשפה הפולנית. קמה בהלה בעיירה. „מובילים את ילדי ישראל לשמד".

החוגים הציוניים התעוררו לפעולה. בשנת 1923, במוצאי־שבת אחד, כאשר רובם של היהודים היו מכונסים בבית־המדרש הגדול, קיימו אספת־עם שם. אהרן אבלוב ויוסף ויגדורוביץ הסבירו לציבור, כי אין מנוס מהקמת בי"ס מודרני מאושר ע"י השלטונות, אבל ברוחנו אנו. רוב הציבור השתכנע, ובו במקום נבחרה ועדה מארגנת לבצוע ההחלטה שנתקבלה, על הקמת בי"ס מאושר ע"י השלטונות.

בית־הספר העברי בשנות העשרים

המלמדים ועסקני החינוך הדתי שללו רעיון זה, כי בנפשם הדבר, אבל הועדה המארגנת ספחה אליה עסקנים מהדור הישן והצעיר כאחד. כגון: יצחק גרזלסקי, ברל פרצקי ועוד והצליחו להקים בית־ספר.

ביה"ס שוכן בעזרת הנשים ובקלויזים שע"י בתי־המדרש. הורכב חבר המורים. המנהלת, מורה לפולנית בשם קובלסקי מלודז', (היא היתה מוסמכת להוראה ועל שמה הוצא הרשיון, מתבוללת היתה מהכרה).

אהרן אבלוב — הסטוריה כללית ועברית — שפת ההוראה — עברית.
דוד שקלרובסקי — חשבון וגיאוגרפיה.
המורה גיטל — בת הרב — מורה כללית בכתות הנמוכות.
משה ברזובסקי — מורה לזמרה.

גם המלמדים סופחו לכוחות ההוראה. לימדו תנ"ך עם פרוש רש"י. בגלל המחסור במורים מוסמכים, לא היה ביכולתו של מרכז „תרבות" בוילנה לספק מורים מוסמכים, הסתפקו לכן בכוחות־הוראה מקומיים, רק לשנת הלמודים השניה נשלחו המורים המוסמכים: חזן וציגלניצקי.

החליפו את המנהלת, קיבלו במקומה מנהל חדש, מורה מלידה — נובופרוצקי שמו. מקצועותיו היו: פולנית וחשבון — (פרט מענין, חשבון לימדו בשפת האם, ביידיש). שפת ההוראה בכל יתר המקצועות היתה: עברית. משנה לשנה נוספו מורים מוסמכים, מספר התלמידים גדל, ביה"ס היה בסימן עלייה.

בניין חדש לבי"ס „תרבות"

עזרת הנשים והקלויזים לא יכלו להכיל בתוכם את כל התלמידים, שנרשמו. נגשו, לכן, להקמת בנין מיוחד לביה"ס, על מגרש צבורי. ההתלהבות היתה גדולה, אבל האמצעים הכספיים — מועטים. לכן התנדבו לעבודה בהקמת ביה"ס עשרות הורים, עסקני חנוך ונוער. תרמו ימי־עבודה: סחבו לבנים, חמרי בנין, שמשו כעוזרים לבנאים המומחים. מלאכת הבנין נמשכה שנים ונסתימה בשנת 1935.

בי"ס „תרבות" השתכן לו בביתו המרווח, הנוח והמתאים.

לאט־לאט נשרו מביה"ס המורים המקומיים, ובמקומם באו מורים מוסמכים מבחוץ. לכרוגין שמשו כמנהליו גם: חזן, קלקו, ברונשטין, קרמר ואחרים. ביה"ס הגיע לרמה פדגוגית נאותה, והתפרסם בסביבה. ישובי הסביבה שלחו את ילדיהם לבי"ס „תרבות" באוסטרין.

ע"י ביה"ס היו קימים: מקהלה ותזמורת, בהדרכת המורה המחונן ליזר קפלנסקי. מפרק לפרק, היו תלמידי ביה"ס מציגים בפני הקהל. הצגות אלו עוררו שמחה בקרב הצבור ולכדוהו מסביב לביה"ס. בל"ג בעומר היו מקימים טיול מסורתי ליער הלוביסקי. בראש הלכה התזמורת, והתלמידים בילו את כל היום בחיק הטבע: במשחקים, בזמרה וברקודים.

רוב האוכלוסין תמכו בבי"ס „תרבות" גם החוגים הדתיים, כי הקדישו זמן ללימודי קודש בביה"ס. בדרך כלל, שולם שכר למוד, רק העניים פטורים היו ממנו. היה קיים ועד־הורים, אשר דאגותיו הכספיות והארגוניות של בי"ס עליו היו. בועד ההורים הצטיינו: ברל פרצקי — הקשר עם המרכז, גרזלסקי יצחק — ענייני דת, הוא הקים מנין מיוחד לתלמידים והיה מכבד אותם בשבתות ובחגים בעליות לתורה, עזרא מאירוב, מוטקה מאירוב ויוסף ויגדורוביץ'.

בי"ס „תרבות" נעשה, ברבות הימים, מרכז חיי התרבות בעיירה. צלילי הדיבור העברי נשמעו בבתים וברחובות. הרוצחים הנאצים שיתקו את קול העברית בעיירה.

ד. חיי הכלכלה

מקורות הפרנסה היו: המסחר והמלאכה. הם הם, שסיפקו לאיכרים ולחוות שבסביבה את צרכיהם: במוצרי תעשיה ומלאכה, במכשירים חקלאיים ובשירותים שונים.

היו חנונים אשר פרנסתם היתה מצויה בשפע והיו — שפרנסתם היתה מצומצמת, התקימו בדחקות, כי חנויותיהם היו ריקות למחצה. באמצע השוק, בקיץ ובחורף, ישבו על דוכניהן, המלאים סלסלות וארגזים של ירקות ופירות, נשות־השוק.

בחום הקיץ הלוהט, בקור החורף וברטיבות עונת הגשמים לא עזבו את משמרתן,

מקום עבודתן, ציפו לקונים, כי, כרגיל, הפדיון היה מועט, פרט לימי השוק. בסתיו ובחורף היו מחממות את אבריהן הקפואים בכוננים (פייער־טעפ בלעז).

החנונים הזעירים התרוצצו בשוק וחפשו גמילות־חסד או הלואה לזמן קצר, לתשלום שטרות, אשר זמן פרעונם הגיע, מסים, אשר מפגרים בתשלומם, והסכנה רבה! הגובה הממשלתי (הקומורניק בלע"ז) ירד לנכסיהם וימכור את רכושם הדל.

כולם ציפו ליום הפדות, יום שני בשבוע, יום השוק בעיירה. ביום זה הועמדו עשרות דוכנים וסוכות בשוק, כובענים, פרוונים, חרטים, בורסים ואופים הציעו את תוצרתם ללקוחות מהכפר. ביום זה הגיעו לשוק סוחרים ובעלי־מלאכה מעיירות סמוכות וגם הם הציעו את מרכולתם ותוצרתם ללקוחות.

היה זה מנהג קדמונים. השוק חפשי לכל הבא אליו.

ביום שוק

בעלי־המלאכה והסוחרים של אוסטרין היו פוקדים את ימי־השוק שבעיירות הסביבה. היו מובילים לשוקים: מגפים, נעלים, כובעים, מוצרי־עור והלבשה, סדקית וכדומה. נודדים היו משוק לשוק למצוא את פרנסתם הזעומה.

נמצאו באוסטרין מספר סיטונאים, אשר סחרו: בבשר, גרעינים, ביצים, חמאה, פטריות, זרעים, פשתן, שערות־חזיר ועורות־חיות.

ידועים ברבים היו בעלי אסמי־התבואות: קרינסקי חיים, עקיבא בורוכוביץ וגדליה בנו.

ערב יום־השוק היו הסיטונאים מחלקים לסוחרים הזעירים „מזומנים", שייקנו בשבילם מכל הבא ליד כסוכניהם. עם גמר יום השוק היו מתחשבנים. והכל על פי „נאמנות". אמון הסיטונאי בחברו הסוחר הזעיר היה איתן.

נמצאו סוחרי גרעינים, שהיו מלוים ישירות לאכרים ע"ח הקציר הבא, כאשר השדות עמדו עוד בקמה.

רוכלים

רוכלים יהודים היו מחזרים בכפרים בעגלותיהם, והציעו את מרכולתם לאיכרים

במזומנים או בחליפין. היו מוכרים סדקית: מחטים, חוטים, מראות, מסרקות ומטפחות לאיכרות.

בחליפין היו מקבלים: סמרטוטים, עורות חיות־ציד, פטריות, ביצים וחמאה.

בין הרוכלים נמצאו גם „הלכים", „ההלך" היה צועד מכפר לכפר, כשכל „חנותו" טעונה על כתפיו, גם הוא היה מוכר סדקית. המאבק על הפרנסה בצמצום היה קשה ומר.

חנווני אוסטרין היו רוכשים את סחורותיהם בערים הגדולות של פולין, אבל „עיר־הבירה" של אוסטרין היתה גרודנה. כאן הרגיש בן אוסטרין כמו בבית. כאן רכש לו את מצרכיו האישיים, שלא היו בנמצא בעיירה, כאן בדקו בתולות, שהגיעו לפרקן, אופנות, כאן התקימו פגישות של „כלות" ו„חתנים", כאן בילו את שעתם הפנויה.

אכסניה היתה בגרודנה, בחצרו של שמש ברחוב האזרחים (מישצ'נסקי). אכסניה זו שימשה כמקום מיפגש לאנשי אוסטרין. בחור, שישב על התורה בגרודנה, לכאן היו משגרים לו „חבילות" מהבית, והן היו מגיעות אליו.

כלה שהמתינה לכלי חמודותיה מידי החיטים שבגרודנה, כאן היתה שרויה. „חולה", הבא להתרפא אצל רופאי גרודנה, כאן היה שוהה בין בדיקה לבדיקה. בקצור, נחלת אוסטרין בגרודנה.

סחר היערות

אוסטרין משופעת היתה ביערות־אורן. וכן בסביבה כולה. שנים מצאו יהודים את פרנסתם בסחר־היערות. מומחים לדבר היו סוחרי־היערות היהודים.

הסיטונאים שבהם היו: יהושע ברנשטין, יהושע זפולנסקי, אהרן וישעיהו קרינסקי. סיטונאי או קבוצת סוחרי־יער היו קונים יער־אורנים במחובר לקרקע מאת „הפריצים" שבסביבה. ה„פריץ" קבל את שלו והיער עבר לידי היהודים. הסוחרים היהודים הם־הם, שכרתו את העצים, מיינו אותם, עבדו אותם ושלחום באשר שלחום.

העונה — בחורף. האכרים פנויים לעבודות־חוץ. הדרכים, דרכי־המלך, מושלגות וקפואות וכשרות הן להובלת העצים במגררות. את העצים המעובדים היו משלחים לתחנת הרכבת הסמוכה, לאגמים שבסביבה או לנהר „קוטרה", יובל הנימן. משהפשיר הקרח היו משיטים דוברות על ה„קוטרה" והאגמים, שנשפכו ל„נימן" הנהר הגדול. ומה„נימן" לים הבלטי עד לפרוסיה המזרחית. פרנסת המומחים היתה מצויה בשפע. האכרים קיבלו תמורת עבודתם „פתקאות", שהיו מתקבלות בכל החנויות והמרזחים שבעיירה ככסף עובר לסוחר.

כמו כן היתה באוסטרין לשכה לסחר־עצים, שותפות של שלשה סוחרי יערות מפורסמים בפולין: הלר, קלצקי ומרגליות. הם לא היו תושבי העיירה. ישבו קבע בערים גדולות. תושבי העיירה: יחיאל ברישנסקי, ליב זלצובסקי ונחמן טברקובסקי, מומחי־יערות, היו סוכניהם. לפעמים היו מגיעים גם „נאמנים" מבחוץ לגמר עיסקה מסוימת. סחר־היערות היה רב־ממדים, וסיפק פרנסה בשפע לכל העוסקים בו. כמו כן הרחיב את האופקים של התושבים בבואם במגע עם בני העולם הגדול.

טחנות־מים

לפנים, לפנים היו טוחנים קמח בטחנות־מים, במקום בו היו מים מצויים. בעיירה היתה קימת טחנה כזו, רכושו של הגלח הרוסי היתה. כמובן, שהוא החכירה ליהודי,

שהיה דר סמוך לה ועליה פרנסתו. מקומה היה ברחוב וסילישוק ושאבה מים מהנחל אוסטרינקי.

בשנת 1914, כשנסוגו הרוסים, הבעירו את סכר־העץ שהיה אוגר את המים בנחל לצורך הטחנה. הטחנה נהרסה עד תום ולא נבנתה שוב.

בכפר לויביסקי נמצאו שתי טחנות מים רכושם של ה„פריצים": בוטרילה ולישצ'יג. חוכריהם היו: הירשל מלויביסקי ובנו מנדל שוורצברד.

טחנה נוספת היתה בקרפצ'וצ'יזנה. חוכריה היו: האחים שקלרובסקי. לאחר מכן, בנו האחים שקלרובסקי טחנת־קיטור בעיירה. מנהליה היו: דוד שקלרובסקי, יוסף ויגדורוביץ' וחיים וליצקי. החל משנת 1935 היתה טחנה זו מספקת חשמל לתושבי־העירה עד חצות הלילה.

מדיניות הנישול של הפולנים

בראשית שנות השלשים החריפה ממשלת ה„סנציה" את מדיניותה האנטי־יהודית. המסים הכבדים עוד מימי גרבסקי ומדיניות ה„אובשם" (בבקשה, יהודים! רע לכם בפולין? צאו לפלשתינא שלכם) לחצו והרסו את הסוחר ואת בעל־המלאכה היהודי.

התעמולה האנטישמית בין האיכרים גברה. הסיתו אותם להחרים את היהודים. לא לקנות ולא למכור להם.

קבוצת אנטישמים פולנים ובראשם סנצקי מקוברובצה יזמה הקמת קואופרטיב פולני בשם „האיכר", סמוך לחנויות היהודים בשוק. החנונים היהודים ראו סכנה לפרנסתם בקיומו של הקואופרטיב. הוא ישלול מהם כליל את פרנסתם הצנועה. ניסו למנוע הקמת הקואופרטיב. פנו לשלטונות, הגישו תביעה לבית־המשפט, — לא נענו. ביום בהיר אחד יצאה קבוצת נשים ובחורות יהודיות לשוק, למנוע בכוח הקמת בנין לקואופרטיב „האיכר".

באותו יום נאסרו ונשלחו לכלא בלידה. רק לאחר השתדלויות מרובות שוחררו. באמצע המרכז המסחרי היהודי צץ בנין בן קומותיים. בקומה הראשונה — חנות גדולה למצרכי־מזון, מכשירי חקלאות ואסם לגרעינים. בקומה השניה — מסעדה.

סטודנטים מפיתים את האיכרים

ביום שוק אחד בשנת 1934 הגיעה לאוסטרין קבוצת סטודנטים והחלה בהסתה נגד היהודים. האיכרים התלהבו והחלו בשוד חנויות של יהודים. (של עזרא מאירוב וגרשון פילובסקי).

מיניה וביה התארגנה הגנה עצמית של יהודים. הציתו עגלות מספר של איכרים. קמה בהלה בשוק, מאימת האש הבוקעת התפרעו הסוסים ודרסו איכרים רבים. ההגנה העצמית מצאה את הסטודנטים המסיתים וחיבלה בהם קשות.

האיכרים התפכחו וחזרו לכפריהם כלעומת שבאו. ועדת־חקירה ממשלתית הגיעה, אסרה יהודים מספר והובילה אותם לשצ'וצ'ין. כעבור ימים אחדים שוחררו.

הפגנת הכוח של היהודים עוררה בקרב האיכרים יחס של כבוד אליהם, ומאותו יום ואילך פסקו המהומות האנטישמיות באוסטרין.

מוסדות אשראי

בראשית המאה העשרים נוסדה באוסטרין קופה להלואה ולחיסכון, שהיתה מסונפת למרכז בוילנה. ההלואות ניתנו — בערבות של ערבים, לפחות שניים, ללא שעבוד

נכסים. ההנהלה היתה נבחרת לשנה אחת בלבד. כגזבר שימש במשך שנים רבות — ישעיהו קרינסקי. עבודת ההנהלה, כולל הגזברות, היתה בהתנדבות. עם נסיגת הרוסים בטלה הקופה. בזמן הכיבוש הגרמני לא היתה קיימת קופה להלואה ולחסכון בעיירה.

עם התבסס השלטון הפולני הקימו מחדש בנק עממי. כהון יסוד שימשו הכספים, שתרמו בני־אוסטרין שבארה"ב, וכן דמי־חבר של התושבים.

הבנק פעל בתוך ביתו של יושה־בר — ברחוב וסילישוק. בהנהלה היו: אברהם דרזנין, לוינסקי יעקב ועוד. היושב־ראש — ברל פרצקי.

מנהלי החשבונות — סטריצקי (יחיאל ברישנסקי, יחזקאל דוד טחורניצקי).

לפי מסורת הקופה להלואה ולחיסכון, נהג גם הבנק העממי לכנס אספה שנתית, בה נמסר דו"ח כספי ונבחרה הנהלה חדשה לשנה אחת בלבד.

קופת גמילות־חסדים

בעליית ביתו של הירשל צדוק אבלוב השתכנה לה „קופת גמילות־חסדים".

מנהלי הקופה היו: בן החרט עץ, ופיבל יוסל בן יצחק החייט. קופה זו היתה מחלקת הלואות קטנות לנצרכים, שלא יכלו להזדקק לבנק העממי. מפאת חוסר ערבים, מצבם הכספי הקשה ואי־יכולתם לשאת בעול של תשלום רבית.

הלואות קופת גמילות חסדים ניתנו ללא רבית כלשהי, ועמדו לו לאדם הקטן בשעת דחקו.

ה. במלחמת־העולם הראשונה

הקרבות פסחו על אוסטרין במלחמת העולם הראשונה. הצבא הרוסי נסוג ללא קרב, והגרמני — נכנס לעיירה. תושבי העיר הרוסים ערקו מהמקום עם הצבא הרוסי הנסוג. יהודים בעלי־עגלות הצטרפו לנסיגה, אבל לא הרחיקו. הצבא הגרמני המתקדם חסם להם את הדרך לרוסיה, ע"י הכפר ברזיצה ובסביבות נובוגרודק. לאחר חדשי נדודים חזרו לעיירה.

במהירות וביסודיות השתלטו הגרמנים על חיי הכלכלה. הכל צומצם במסגרת חוקית. לאוכלוסיה חולקו מנות של לחם, תפוחי־אדמה, סוכר צהוב וסחרין, לפי כרטיסים. המסחר כמעט שבת. כמו כן הטילו הגרמנים מכסת חלב בתכולת שומן קבועה על כל פרה ופרה. ואוי לו למי שהוסיף מים לחלב.

כל הגברים הכשרים לעבודה נלקחו לאנגריה, גם ילדים הועסקו בעבודות קלות. העבודה בעיקרה היתה ביערות: כריתת־עצים ושלוחם לגרמניה. כן הועסקו היהודים בעבודות חקלאות בחוות הנטושות. היבול נשלח בחלקו לחזית, ובחלקו נאגר באסמים. את הכנסיה הפרובסלבית הפכו לאסם. הטילו אנגריה על סוסים להובלת מצרכים לחזית. בעלי־עגלות, שלא רצו להפקיר את סוסיהם בידי עגלונים זרים — סוס היה יקר־מציאות בתקופה ההיא — הסתכנו והובילו בעצמם את המטענים לחזית.

פעם גייסו הגרמנים 50 בחורים צעירים לחפירת תעלות ע"י הברזינה, בחזית. חרדה לוותה אותם בצאתם לחזית. לאחר חדשים של עמל מפרך חזרו בשלום לעיירה.

המסחר

המסחר שבת. כל הסחורות, שהיו מצויות בחנויות נרשמו והוחרמו. התנועה פסקה. לנסיעה ממקום למקום נזקקו לרשיון מהשלטונות. נמצאו יהודים, שסכנו את חייהם והמשיכו לסחור בחשאי. כי המנות, שחולקו ע"י השלטונות לא סיפקו את המינימום ההכרחי לקיום.

ראש עיר יהודי

המפקדה הגרמנית השתכנה בביתו המרווח של חיצ'יק דרזנין. כמעט כל הבתים הגדולים, שבעירה, הוחרמו ע"י הגרמנים לצרכיהם. בימי הכבוש הראשונים קבעו הגרמנים מגע עם האוכלוסיה היהודית, שבמקום, קבעו כראש־העיר יהודי בשם סטוצקי, בונדאי יליד איביה, שהיה פעיל במהפכה של שנת 1905.

בשעת הכבוש הגרמני היה ראש־העיר, ה„בונדאי" לשעבר, מופיע בבתי־המדרש ודורש ברבים בזכות תרבותה העשירה של גרמניה. רומם את העם הגרמני, אשר בניו היו: מרקס ואנגלס, גיתה, שילר והינה וכו'.

ועדה עירונית

מאליה קמה ועדה עירונית של עסקנים מקומיים לתווך בין השלטונות הגרמניים־הז'נדרמיה, בעיקר, לבין האוכלוסיה היהודית. בראש ועדה זו עמד: ישראל הקצב.

הועדה טפלה בכל הענינים, שבין הרשות הגרמנית לבין האוכלוסיה. יחסית היה מצבם של יהודי אוסטרין נוח יותר מאשר מצב יהודי העיירות הסמוכות. בכל זאת, סבל חלק ניכר של האוכלוסיה חרפת־רעב. נאלצו להשקיט את רעבונם ברקיקי כוספה (מאקאכע בלע"ז) מאכל־בהמות.

האנדרלמוסיה שבמלחמה השאירה באוסטרין פליטים רבים. ועדה מיוחדת טפלה בהם.

מגיפות

בגלל התזונה הלקויה נחלשה חסינותה של האוכלוסיה היהודית. בעקבות המלחמה פרצו מגיפות של טיפוס, דיזנטריה ושפעת ספרדית. רבים היו המתים. פחד המגיפות נפל על הגרמנים והחלו בפעולות. בהופיע מחלה במשפחה־בודדה, הבית חוטא ב„קרבול". את החולים היו מוציאים למחנה־הסגר.

כמו כן הקימו הגרמנים בי"ס לילדי ישראל. שפת ההוראה — גרמנית, כמובן! המנהל — קשצ'ינבסקי ואשתו — מורה. לימוד השפה הגרמנית הפך ל„אופנה". ילדי „בעלי־הבתים" החלו לשנן להם את השפה הגרמנית.

בהעלותם זכרונות, היו זקני העיירה מספרים על הגורל המר, שנפל בחלקם בעת הכבוש הגרמני במלחמת העולם הראשונה. רעב, מחלות, דחקות ועוד.

לעומת הגיהנם הנאצי נראים הימים ההם כגן־עדן עלי אדמות.

ו. תקופות מעבר

המהפכה הרוסית בשנת 1917 והגרמנית בשנת 1918 בישרו את קץ המלחמה העקובה מדם, סבל, ורעב. אמנם, עוד שלטו הגרמנים באוסטרין וסביבתה, אבל הורגש בעין כי קץ שלטונם בא. סוף־סוף עזבו הגרמנים בשנת 1919 את העיר. התרכזו בגרודנה. העיירה נשארה ללא שלטון. בין הזמנים הופיעו כנופיות־אכרים, שהחלו בהתנפלויות ובשוד. החיים נעשו הפקר. בסביבות אוסטרין השתוללו כנופיות בלכוביץ'.

משטרה יהודית

בימים טרופים אלה התכנסו הצעירים שבעיירה, וביניהם חיילים משוחררים, לטכס עצה, החליטו להקים משטרה יהודית במקום. רכשו כמה רובים ואקדחים אצל הגרמנים הנסוגים.

משטרה יהודית בין מלכות למלכות (לאחר מלחמת־העולם הראשונה, חורף 1918/19); השוטרים — עזרא מאירוב, יששכר שפירא, שלמה־הירש שולקובסקי ומשה עפרון.

זכור עוד המחזה של אותם ימים: קבוצת צעירים יהודים התרכזה בשוק ובראשם המנהיג. הוא שלף אקדח וירה באויר, כולם המשיכו אחריו במטח יריות, למען דעת: קיים שלטון בעיירה, והפוגע בו — ייענש.

מקום מושב המשטרה היהודית היה בביתו של אליעזר פילובסקי. שמועות היו רווחות, כי כנופיות בלכוביץ מתכוננות להתנפל על העיירה ולשדדה. היו מכנסים את הטף והנשים, הסוסים והבהמות ומבריחים אותם ליער בלילות. בראש היוצאים ליער — הרב טבשונסקי. לאור היום היו חוזרים לעיירה. וכך נמשך הדבר ימים על ימים. בלילה — ליער, ובבוקר — לעיירה. בסופו של דבר פסחו הכנופיות על אוסטרין והעיירה נשמה לרווחה.

האכרים מתכוננים לפרעות

נפוצה שמועה, כי איכרי הסביבה מתכוננים לפלוש לעיירה ולעשות בה שמות. הזמינו קבוצת חיילים גרמנים מגרודנה להגנה על המקום. החיילים, בבואם, פרצו למסעדה של אהרצ'יק קרינסקי וגרשו את כל האיכרים השיכורים החוצה. גרמני אחד עמד לו על גזוזטרת המסעדה וכוון את רובהו לביתו של יעקב ה„סטרוסטה". יריה נפלטה. נשמעו צעקות וקול בכי, התברר, כי יוסף לוניאנסקי נהרג. הכדור חדר דרך הגזוזטרא פגע בו והרגו.

הגרמנים חזרו לגרודנה והעיירה נשארה שוב — הפקר.

הלגיון הפולני

הפולנים שבסביבה החלו בארגון לגיון. מטה הלגיונרים — שצ'וצ'ין. קבוצת לגיונרים הגיעה לעיירה. רצו להחרים את סוסו של נוטקה בריל. הוא התנגד. קמה בהלה, האנשים החלו להתכנס ע"י ביתו. נפלטו יריות ונפגעו: גדליה בורוכוביץ והקצין הפולני. בו בערב הגיעה קבוצת לגיונרים נוספת משצ'וצ'ין לנקום נקמת הקצין הפולני. עברו מבית לבית ובזזו את הרכוש.

עם בוקר כנסו את כל היהודים בשוק, העמידום בשורה וספרו כל עשירי למות. 70 יהודים הקדישו למות. ברגע האחרון הגיע לעיירה הפריץ הפולני סקבינסקי, ולאחר השתדלויות מרובות הציל ממות את היהודים.

למען ישמעו ויראו, תפסו הלגיונרים יהודי אחד והלקוהו בפומבי בשוק. הבעירו את ביתו של נוטקה בריל מקור הפורענות. אסרו יהודים אחדים והובילום למפקדה בשצ'וצ'ין.

טרם התבסס השלטון הפולני במקום, והנה פרצה המלחמה הרוסית־פולנית.

בעת נסיגת הפולנים פרצו לביתו של הרב טבשונסקי שלשה פרשים (אולנים בלע"ז) פולנים ותבעו ממנו כסף עונשים, אחרת, ידליקו את בית הרב.

„מזומנים" לא היו בידי הרב. הפרשים אספו חבילות־קש מסביב לבית למען הדליקו. כמה בחורים מהמשטרה היהודית הופיעו במקום, ירו באויר והפרשים „הגבורים" ברחו.

הכבוש הסובייטי

בדרך הסתערותם על ורשה בשנת 1920 כבשו הסובייטים את אוסטרין. מיד הוקם „ועד מהפכני" (רבקום בלע"ז) ויתר המוסדות הסובייטיים. החרימו לעצמם את בתי „בעלי־הבתים" החשובים שבעיירה: אברהם ילין, אליעזר מאיר פילובסקי, חיצ'יק דרזנין ועוד.

בחורים מספר מבין היהודים שיתפו פעולה עם הסובייטים. „בורגנים" עתירי־נכסים לא היו באוסטרין, בכל זאת, הספיקו „בעלי־הבתים" שבעירה לטעום את טעם השלטון הסובייטי. דירותיהם וחנויותיהם הוחרמו. 4 חדשים שלטו הסובייטים באוסטרין.

לאחר המפלה ע"י ורשה בשנת 1920 נסוגו הסובייטים בחפזון מאוסטרין. השלטון הפולני נעשה יציב. איכרים חזרו למושבותיהם, והחיים חזרו למסלולם הרגיל.

בימי מלחמת העולם השנייה

בשנת 1939, בערב יום־הכיפורים, נכנס הצבא הסובייטי לאוסטרין. הפולנים הקימו משמר־אזרחי פולני לפני הנסיגה.

רק יצאו הפולנים, וקבוצת נוער מהפכנית מעורבת, יהודית־נוצרית, התנפלה על המשמר האזרחי, פרקה את נשקו והקימה בו במקום משטרה עממית. בקבוצה זו היו: אברהם קזימיר, איצ'קה קרביץ, דוד שבדסקי, הרצקה וליצקי (סימקס), פבל מקרביץ, פיטקה טרול, קולקה סלטבינסקי ואחרים.

המשטרה העממית תפסה את בית־הדואר, המשטרה והקהלה, והעמידה משמרות בעיירה.

המנהיג: פבל מקרביץ וסגנו — פינקה קרינסקי.

בינתים חזרה קבוצת חיילים פולנים לעיירה, אסרה את המשטרה העממית בחלקה, והתכוננה לשלוח באש את כל העיירה. רק השמועות על התקרבות הגייס האדום מנע מהם בצוע זממם.

ערב כניסת הצבא האדום הקימה המשטרה העממית שער־כבוד לכבודם ע"י ביתה של חיה (אורס) ברזובסקי. את הצבא האדום הנכנס קידמו בדגלים ופרחים, בלחם ומלח. זמנית הוקם ועד העיירה: בראשו — בוריס גרדזיצ'יק, וחבריו: יצחק הירש, איצ'קה קרביץ, דוד שבדסקי, הרצקה סימקס, פיליפ אולשקו, אברהם קזימיר ופינקה קרינסקי.

סובייט מקומי

כעבור 3 חדשים נבחר סובייט מקומי, וגלגלי השלטון נכנסו למסלולם. יו"ר הסובייט — איש המזרח (ווסטוצ'ניק בלע"ז), חבריו קיבלו עליהם תפקידים שונים, הם הוו את האקטיב המפלגתי בעיירה. אוסטרין סופחה לנפת וסילישוק.

החנויות הקטנות חוסלו מאליהן. הסחורות נמכרו ובחלקם הוחבאו. החנויות הגדולות הולאמו. נוסדה חנות קואופרטיבית „סלפו", מכרו בה: מזון, מלבושים, מכשירים ועוד. בגלל המחסור במצרכים שונים, נוצרו תורים תמידיים ע"י ה„סלפו". פסיכוזה של אגירה השתלטה על הציבור. עם הידיעה, כי משהו מוכרים ב„סלפו" נעמדו כולם בתור לקניה. לא חשוב מהו המיצרך הנימכר.

אנשי עבודה, בעלי־מלאכה ואינטליגנציה עובדת השתלבו יפה במשטר הסובייטי. נמצאו להם מקומות עבודה. חנונים וסוחרים חיו במצוקה. לא היה דואג להם. גם הם יצאו לעבודות פיסיות פשוטות כגון: כריתת עצים ביערות וכדומה.

בפברואר—מרץ 1940 גורשו לרוסיה בני משפחות הסוחרים הגדולים, משפחות יודל רושקין והמומחה ליערות נחמן טברקובסקי, הרשו להם לקחת אתם את כל מטלטליהם. בשעת מעשה, נראה הדבר כאסון, לאחר מכן התברר כי היה זה לטובה.

ח נ ו ך

עם כניסת הסובייטים לעיירה סגרו את בי"ס „תרבות" ופתחו במקומו בי"ס, אשר שפת הוראתו — יידיש. את הילדים וכן את ההורים פיטמו באגדות על „סטלין הגדול", חיברו שירים לכבודו.

הנוער המבוגר קיבל סטיפנדיות מהשלטונות והמשיכו לימודיהם בערים הגדולות: גרודנה ואחרות.

בית־המדרש הגדול הוחרם, שיכנו בו קלוב מהפכני. בבית המדרש הקטן המשיכו להתפלל ללא הגבלות.

קמו קואופרטיבים של סנדלרים, חייטים, נגרים וכדומה. לא היה מחסור בעבודה. נפתחו אופקים חדשים בפני הנוער: קורסים, אספות, הרצאות. העתיד נראה ורוד.

התנפלות הכנופיות הנאציות על רוסיה הסובייטית, שמה קץ לכול.

ז. בעלי־המלאכה

מושב בעלי־המלאכה בעיירה היה ברחובות: וילנה, גרודנה, וסילישוק, הרחוב הצ'יכבי ובשכונת הסמטאות. בחריצות ובאמונה שרתו בעלי־המלאכה את תושבי אוסטרין ואת האכרים וה„פריצים" שבסביבה.

בין בעלי־המלאכה היו מומחים ו„טנדטניקים". מהם — שפרנסתם היתה בשפע, ומהם — שפרנסתם בצמצום.

חייטים

כמומחים לתפירה היו מפורסמים בעיירה: נחום ברנשטין וליבה גלמבוצקי. „בעלי־הבתים", המיוחסים שבעיירה, היו מזמינים אצלם, ורק אצלם, את מלבושיהם. גם הפקידים הפולנים המועטים, וכן „הפריצים" שבסביבה היו מזמיני מלבושים רק אצלם. כמובן, שהיו משופעים בעבודה. ביחוד, בערבי החגים: פסח וראש השנה, היה בוקע טרטור מכונת־התפירה מבתי־המלאכה אלה, עד מאוחר בלילה.

קורס לחייטות מטעם חברת „זינגר" בשנת 1930

שוליות וחניכים היו בבתי־מלאכה אלה. השוליות — כשוליות, אבל החניכים היו מתענים שנים על גבי שנים בבתי המלאכה בעבודות שרות שונות, עד שזכו לעבוד ב„מספרים" ו„מגהץ". עבדו ועבדו עד שעלו בדרגה, והפכו לשוליות.

חייטי־הקונפקציה

חייטי הקונפקציה לא עבדו לפי הזמנות. אלא הכינו מלבושים, ועניי העיירה וכן האיכרים שבסביבה קנו אצלם מן המוכן.

יש והאיכרים היו מביאים אריגים משלהם לתפירה. חייטים אלה היו מומחים לכול: למקטרנים, לסוטות, מכנסים חמילות וכו'.

מובן מאליו, כי התפירה לא היתה לפי אופנת פריז האחרונה. אבל את עניי העיירה ואת האיכרים שבסביבה תפירה זו סיפקה.

לפעמים היו האיכרים משלמים לחייטים לא במזומנים, כי אם בפרי תוצרתם החקלאית: תפוחי אדמה, שפון או חטה, או מוצרים עונתיים אחרים.

ההלכים

בשפל המדרגה במקצוע זה היו החייטים ההלכים: יוצאים היו את העיירה בבוקרו של יום ראשון לכפרים שבסביבה לכל השבוע, לפעמים בלווית בניהם.

מקל — ביד ומכונת־התפירה על השכם היו מחזרים בכפרים שבסביבה. האיכרים העניים סיפקו להם עבודה בשפע: חידוש בגד ישן, ותקונים שונים. כאוכלי „כשר", היו לוקחים אתם כלי־בשול ואוכל משלהם, למען יוכלו לטעום טעמו של תבשיל חם, בשהותם בבתי „הגויים".

בערב יום שישי היו חוזרים לעיירה טעונים שכר עמלם, מוצרים חקלאיים. בלט בין „ההלכים" ישראל ברזובסקי הגבוה. חיט היה, מטופל בילדים ואוהב משפחתו. היה מוסר נפשו ממש על חינוך ילדיו. כל השבוע „תלוש" היה, בין האיכרים המגושמים. פרנסה! אבל בשבת חייתה רוחו. שוהה היה בבית־המדרש גם לאחר התפילה וממלמל פסוקי תהילים. בין מנחה למעריב היה מתישב לו על יד תלמידי החכמים המנצחים זה את זה בהלכה, בולע דבריהם בצמא ונרדם מרוב עייפות. וכך שבוע אחרי שבוע.

עם שחר ביום ראשון היה מפליג שוב לכפרים.

סנדלרים

גם בין הסנדלרים היו מומחים ו„מטליאים". עובדים היו עד האחר בלילה. איכרים שבאו לבית הסנדלר, המתינו בביתו עד גמר התיקון, לא היה להם, על פי רוב, — זוג שני להחלפה.

משום מה נחשב מקצוע הסנדלרות כ„נחות־דרגה". הסנדלרים השלימו עם כך, ובעידנא דבדיחותא היו הם בעצמם מלעיגים על עצמם.

סנדלר אחד שאלו ליהודי אחד:

— מי חשוב יותר, הסנדלר או התפר?

— התפר! אומר היהודי.

— לאו! משיבו הסנדלר. יחוסו של הסנדלר עולה על של התפר.

— למה?!

— פשוט! מכיון שעיסוקם של תפרים עם סנדלרים, ועיסוקם של סנדלרים עם „בעלי־בתים".

נגרים

למעשה, חלוקים הנגרים בעולם לנגרי־בנין ולנגרי־רהיטים, מה שאין כן בעיירה אוסטרין. נגרי־אוסטרין מומחים היו גם לבנין וגם לרהיטים. מתי זקוק יהודי לרהיטים? פעם אחת בחייו, בשעת חתונתו. ולפעמים גם אז לא. הבנייה לא היתה מרובה באוסטרין,

לכן יוצאים היו לכפרים ולחוות שבסביבה. שוהים היו לפעמים בכפר כל הקיץ. בכפר בונים: בתים חדשים, אסמים, רפתות ואורוות.

כל אכר אמיד היה מכניס לו לביתו ארגז גדול, להטמנת רכושו, וכן לבתו, שהגיעה לפרקה, מקום אגירה של ה„נדוניה" שלה. „הפריצים" שבסביבה העסיקו את הנגרים הרבה מאד. תמיד היו מוסיפים איזה בנין לחוותיהם.

אכר המזמין נגר לביתו היה מוליכו בעגלתו לכפר ומחזירו בכל ערב שבת לביתו שבעיירה. מקצוע הנגרות מכובד היה על האיכרים בכפר. יתר על כל המקצועות האחרים. בין הנגרים היו מומחים מצוינים. אמנים ממש!

נגר־אמן היה איצ'ה ליבקה קמיונסקי. בצעירותו בנה את „ארון הקדש" והבמה בבית־המדרש שבעיירה. מעשה אמנות לתפארת. כל ימיו היה משתבח בעבודתו זו.

נפחים

בקצות העיירה, בפינות הרחובות שכנו להם הנפחים. שאון המפוחים וקול הלמות הפטישים הכבדים על הסדנים הדהדו בכל הסביבה. תורים ארוכים של איכרים היו מתמשכים על יד הנפחיות, לפני העונות החקלאיות ה„בוערות". כל איכר התקין לו את כלי עבודתו. כאן הכינו: מחרשות ומשדדות, פרזלו סוסים, הצמידו חשוקי־ברזל לעגלה שהתפרקה וכדומה. אף על פי, שבעלי־מלאכה לא היו מן המיוחסים הגדולים בעיירה, התיחסו לנפחים ביראת כבוד. חשו, כאילו, כאן בין הנפחים טמון הגרעין הבריא של הגזע היהודי. הגברתנים שבעיירה, מן הנפחים היו.

בעלי־העגלות

לפנים בישראל, היו „בעלי־העגלות" המושלים בכיפה. הם היו הקשרים היחידים בין העיירה לבין העולם הגדול והרחוק. עד הופעת המכונית בעולם.

שונים היו בעלי העגלות איש מרעהו. היו ביניהם „בעלי־בתים" מיוחסים, משופעים בפרנסה, המשלחים את ילדיהם ללמודים בערים הגדולות, ולוקחים חתנים „מיוחסים" לבנותיהם, והיו בעלי־עגלות עניים מרודים, אשר פרנסתם על סוס העומד להתפגר, הסוחב בקושי את העגלה החורקת, ובהתפגר סוס כזה, היו נזקקים לבריות לקניית סוס חדש מאותו סוג.

העיסוק הראשי היה: הבאת הסחורות המוזמנות ע"י החנוונים שבעיירה מהסיטונאים בלידה או בגרודנה. בנסיעתם לערים היו מעבירים נוסעים.

כמו כן היו בעלי־עגלות אשר התפרנסו על הובלת נוסעים לתחנת הרכבת רוז'נקה, (28 ק"מ מרחק מהעיירה) וממנה.

בנסיעתם לערים היו מובילים „חבילות" לילדי אוסטרין הלומדים בחוץ. הנסיעה היתה — בשיירה. חסים היו על סוסיהם שעליהם פרנסתם. בחוזרם עמוסים מהעיר, היו על־פי־רוב מהלכים ברגל ע"י העגלה, על מנת שלא להכביד על הסוסים, במעלה־ההר היו גם הנוסעים יורדים מהעגלה ודוחפים את העגלה. שקעה עגלה בבוץ־הדרכים — בימות הגשמים — היו הנוסעים עוזרים עמם, עם בעלי־העגלות, להוציאה מהבוץ.

מוביל־הדואר מתחנת הרכבת לעיירה היה משה יעקב בוטרימוביץ. למרות, שהפכו בחררה שלו, היה יוצא נישכר בכל המכרזים וממשיך בהובלת־הדואר. הובלת הדואר נחשבה כמכובדת — כמעט כפקידות ממשלתית. רק נוסעים חשובים היה מסיע בעגלת־הדואר שלו לתחנה ובחזרה.

מכוניות המשא הראשונות

בשנת 1928 פסקו החיים הטובים של בעלי־העגלות. הופיעו המכוניות הראשונות לנוסעים ולמשאות.

התחרות היתה קשה. האמידים שביניהם זנחו את המאבק עם המכונית ונעשו שותפים לה. רק הנמושות המשיכו במאבק, שתוצאותיו היו ברורות מראש. המכוניות הרחיבו את דרכי הקשר עם העולם הגדול. הקצבים — סיפקו בשר לורשה, סוחרי־התבואות — גרעינים לוילנה, זרעים ופשתן — ללידה.

בקיץ היו המכוניות מספקות מוצרים חקלאיים לקיטנים הברנים שבדרוזגניק. מרחק של 60 ק"מ מאוסטרין.

גם תנועת הנוסעים גדלה, „קפיצה" לוילנה או לגרודנה הפכה למעשה יום־יום.

בורסים

בקצה העיר לא הרחק מהפלג אוסטרינקה שכנו בתי הבורסקי של האחים פילבסקי. פועלי הבורסקי עבודתם ברטיבות ובסרחון. שבועות על גבי שבועות היו שורים את העורות בבריכות מיוחדות ממולאות מים וקליפות אלון בתוספת חומצות ותמציות אחרות.

לאחר השרייה — החלה מלאכת הקלוף, בסכינים עקומות וחדות היו קולפים מהעורות את השערות ושיירי הבשר שנשארו דבוקים בהם. ערמות ערמות של קליפות־אלון מוטלים היו ע"י הבריכות. ריחות קליפות האלון הנרקבים וריחות העורות לעבוד היו מפיצים צחנה בסביבה.

בי"ח ללבנים

ע"י העיירה היה בי"ח ללבנים בבעלות נוצרית, חוכריו ופועליו היו רק יהודים. תוצרת ביה"ח ללבנים: לבנים לבנין, (על פי רוב לבניית תנורים וכיריים, כי הבתים היו ברובם בניני־עץ), סירי חמר וכדים.

הלקוחות: יהודי העיירה והאיכרים שבסביבה. השימוש בכלי־חמר נפוץ היה הן בין היהודים והן בין האיכרים שלא כבימינו.

אחת לכמה שנים היו מחכירים את ביה"ח ללבנים במכרז. המכרז היה: בשוק־הסוסים ותמיד ביום־שוק, הוא יום שני בשבוע.

חקלאים יהודים

גוון מיוחד הוסיפו לעיירה שלנו החקלאים היהודים: משפחות בריל, מיכלביץ וטוף. היו אלה שרידי ההתישבות החקלאית היהודית בסביבה עוד מימי אלכסנדר הראשון צאר רוסיה. שדותיהם היו סמוך לעיירה ומעורבים בשדות „הגויים".

בימי אלכסנדר השלישי וניקולאי השני, הצארים של רוסיה, נקטו נגדם באמצעי־לחץ שונים, על מנת לנשלם מאדמתם. החקלאים היהודים עקשנים היו. עמדו בכל הגזירות ולא נכנעו. המשיכו לעבד שדותיהם. לחקלאי בריל, היה לו, בוסתן של עצי פרי מובחרים. כארבע מאות עץ היו בו. חברת „יק"א", שטיפחה את החקלאות היהודית בגולה, שיגרה לו אגרונום מומחה, שהדריכו בטפול בעצי־הפרי בשיטות מודרניות.

קצבים

קצבי העיירה קרובי־משפחה היו זה לזה. מקצוע זה היה עובר בירושה מדור לדור.

באיטליזים היו עובדים ההורים עם בניהם וחתניהם לוקחי־בנותיהם. גם נשיהם החסונות עשו מלאכת־גברים באיטליז.

רוב הקצבים היו אנשים ישרים ומכובדים. האוכלוסיה היהודית וכן הרב רחשו להם אימון ללא סיג. וכי קלה היא בעיניכם „הכשרות"?

מקור הבהמות לשחיטה — השוק. לכבוד החגים היו הקצבים טורחים ומוצאים בהמה משובחת לשחיטה. יתענגו להם היהודים על רוב טובה בחגים. הקנייה — היתה באיטליז, רק המשפחות העשירות היו זוכות להספקת בשר הביתה. עם הופיע מכוניות־המשא הרחיבו הקצבים עסקיהם וסיפקו בשר לורשה הבירה. „בעלי־הבתים" אמידים היו קונים להם לעצמם עגלים לשחיטה. את העורות מכרו לבתי הבורסקי והבשר עלה להם בזול.

השוחטים חיו ברווחה, בגלל השחיטה המרובה. מקבלים היו מידי הקצבים, נוסף לדמי־השחיטה, חלקי בשר מכל בהמה שחוטה: הקרביים, הטחול ועוד.

ח. הפעולה החברתית והתרבותית

עם סיומה של מלחמת העולם הראשונה, כאשר השלטון הפולני התבסס, החלו לחזור לעיירה חיילים משוחררים מהשבי הגרמני ומרוסיה הסובייטית. החוזרים ראו את העולם הגדול, שבי ומהפכות, מנהגים אחרים, הווי אחר, קלטו השקפות עולם חדשות, וקשה היה עליהם להסתגל מחדש לחיי העיירה. הם התסיסו את הציבור, ובעזרת עסקנים מקומיים החלו בפעולה חברתית ותרבותית בממדים שונים מהמקובל עד אז.

„יקופו"

ראשית כל נרתמו לעבודת עזרה לנצרכים. היישוב היהודי הדלדל במלחמה, בעזרת „יקופו" (שקבלה כספים גם מה„ג'וינט") החלו בעזרה לנצרכים.

נבחר ועד, שעסק בחלוקת מנות מזון, מלבושים וכדומה. נפתח תמחוי לחלוקת תבשילים וכן שתי חנויות מכולת: לבעלי־המלאכה ו„לבעלי־הבתים".

ספריות

הספריה הצבורית הראשונה נפתחה בעזרת „יקופו" בשלהי מלחמת העולם הראשונה. ממחסני „יקופו" בוילנה הביאו לאוסטרין ספרים רבים, רובם — ביידיש, וחלקם — בעברית. בראש הספריה — איזיק טוף.

במשך הזמן נתוספו ספרים רבים לספריה. הספרות הקלסית ביידיש והמתורגמת — מלשונות אירופה. כמו כן נוספו ספרים במדעי החברה: כתבי בורוכוב, ז'יטלובסקי, מדם ועוד. הנוער היה שטוף בקריאה. הספריה היתה המקור היחידי לרכישת ידע והרחבת אופקים.

עם התבססות השלטון הפולני, כשהחיים בעיירה חזרו למסלולם הרגיל, הרחיבה הספריה את רכישותיה. כל ספר חדש שהופיע, הן מקורי והן מתורגם, הוזמן מיד ע"י הספריה. הספרן ומרחיב הספריה היה: מרדכי ליזר קפלן.

דירת הספריה — בביתה של פיגה ברנשטין. שלש פעמים בשבוע, בערבים כמובן,

החוג הדרמתי בשנת 1928.

בהצגת המחזה „א מענטש זאל מען זיין" (בשנת 1934)

היו מחליפים ספרים. כל קורא היה משליש ערבון ונוסף לכך משלם תשלום חדשי. לעזרת הספריה בא החוג הדרמתי, שהיה מקדיש חלק מהכנסותיו לטובת הספריה. הנהלת הספריה היתה עורכת ערבי־ספרות, והרצאות על נושאים שונים. הספריה הפכה למרכז רוחני לנוער המשכיל שבעיירה. הנוער באוסטרין קרא ושנה, והיה מפורסם בסביבה כנוער משכיל ותרבותי.

חוגים דרמתיים

רצופות היו קיימים באוסטרין חוגים דרמתיים. השחקנים והבמאים היו מבני המקום. ההרכב האנושי של החוגים היה מתחלף. שחקנית התחתנה — באה אחותה במקומה. במאי עזב את העיירה, נמצא לו מיד מחליף והחוג הדרמתי לעולם עומד.

החוג הדרמתי הראשון התגבש בשלהי מלחמת העולם הראשונה. מנהלו היה: זידקה דרזנין. הוא הבמאי, הוא המאפר והוא — אחד השחקנים הראשיים. כשנתאפשר הדבר היה משחק כמה תפקידים במחזה אחד. ביחוד, הצטיין בעצוב דמויות קומיות. כמו כן ידע יפה שירה ומחול.

החזרות היו ממושכות. ורק לאחר חודשי הכנה מרובים היו מציגים הצגות. מקום ההצגות — בצריף „מכבי־האש".

בערב ההצגה היו מפנים את הצריף מאביזרי הכבאות. היו מסדרים מקומות ישיבה על גבי לוחות השעונים על גדמי־עץ, או עמדו פשוט ע"י הכתלים. לאחר מכן, קנו בהזדמנות רהיטים ישנים של ראינוע, שפשט את הרגל בגרודנה. מאז היו הצופים בתיאטרון באוסטרין מסובים כרוזנים, שיא הנוחיות והשכלול! חשמל לא היה בעיירה. האירו את התיאטרון במנורות־בזק או במנורות סתם.

כל הצגה — מאורע כביר בעיירה. כל העיירה היתה נוהרת להצגת „תיאטרון". הרפרטואר בימים ההם: גולדפדן, פרץ הירשביין, י. גורדין ועוד. „הכוכבים" בימים ההם היו: דוד שקלרובסקי, בשה שקלרובסקי וציפה ויגדורוביץ. בשנת 1922 חלה התקדמות נוספת. ביה"ס העממי הפולני (פובשכנה) העמיד לרשות „התיאטרון" את אולמיו.

המשמרות התחלפו. קם דור חדש של „כוכבים". גם הבמאי התחלף. דוד שקלרובסקי המורה קבל עליו את נהול החוג הדרמתי.

מורה זה היה פעיל מאד בעניני תרבות בעיירה. בבמויו הציגו את „מירלה אפרת", „המלך ליר" וכו'. ה„כוכבים" היו רחק־ה טוף, מאַשאַ לונינסקי ועוד. הלחשן — אברהמ'ל עפרון. ושוב החלפת משמרות של „כוכבים". יעקב דרזנין, מיפילוב, דינה שקלרובסקי, משקה גרשוביץ', ליב בוטרימוביץ ופשה וליצקי, התבלטו בהצגות. אבל, הבמאי נשאר והתמיד, דוד שקלרובסקי.

גזבר החוג במשך שנים רבות היה: מרדכי ליזר קפלן.

כל הכנסות ההצגות הוקדשו למוסדות, היו מוסדות, שעיקר תקציבם מהחוג הדרמתי באו להם. „הכוכבים" היו אהובי־הציבור, בסיומה של הצגה היו מגישים למצטיינים — בונבוניירות. נוער העיירות הסמוכות היה מבקר קבוע בהצגות באוסטרין בגלל הפרסום הרב, שזכו בו אנשי־החוג.

התזמורת

גאוות „מכבי־האש" בעיירה היתה על תזמרתם. חברי־התזמורת היו רק יהודים. מנצחה הראשון של התזמורת היה הכומר הפרבוסלבי („דיאק" בלע"ז) — קוקון. בוגר

הוועד למען ק.ק.ל. בשנת 1928

פעילי הקק"ל במסיבת־פרידה לח' לוניאנסקי שמעון (1930).

קונסרבטוריום למוסיקה היה, ומוסיקאי מחונן. בעצמו היה פורט על ויולה. כל הזדמנות שבאה לידו לפעולה מוסיקלית לא החמיצה. לקראת „הימים הנוראים" היה מכין את מקהלת בית־המדרש להופעה בציבור. רבה היתה אהבתו של הכומר קוקין למוסיקה, אבל גדולה הימנה — ל„טיפה־המרה", תדירות היה מופיע שכור כלוט. עוזרו בניצוח על התזמורת היה שלום ברזובסקי — הכנר.

הכומר קוקון וכן שלום ברזובסקי פעלו בתזמורת בהתנדבות. לאחר מלחמת העולם הראשונה, התישב ישיבת־קבע בעיירה ליזר קפלנסקי (בנו של המגיד). ליזר זה בוגר הקונסרבטוריום בוילנה היה. פרט ונשף בכלים שונים. פסנתר, כינור, בס, קלרנט, קורנס ועוד. „מכבי־האש" קבעו לו משכורת חודשית — כמנצח. נוסף לכך, עסק במתן שיעורים פרטיים. היה מצרף לתזמורת את תלמידיו המצטיינים.

הנגנים הראשיים היו: ל. קפלנסקי (המנצח) — קלרנט. יקותיאל סלוצ׳ניק — קורנט, יושקה טרספולסקי ויואל רובין — בס, אביגדור ורניקוב וליב בוטרימוביץ׳ — אלט, זיידל סטניצקי, יעקב פרץ פטושינסקי ואהרצ׳יק אברובלנסקי — בכלים שונים. בתוף — יודל טשמובסקי, ובמצלתיים — ברקה ורניקוב.

התזמורת היתה מופיעה בכל החגיגות הרשמיות בעיירה. ולפעמים, גם בחתונות. נוסף לכך ארגן ליזר קפלנסקי מחוץ ל„מכבי־אש" תזמורת מיתרים: כנורות, מנדולינות וגיטרות. תזמורת זו היתה מופיעה בקונצרטים בפני הציבור. בשעת החזרות היו מתכנסים עשרות בני־נוער מאחורי החלונות להקשיב לצלילי המוסיקה, הבוקעים מביתו הקטן. הכשרון למוסיקה עבר לבניו בירושה. בן אחד משלו למד בקונסרבטוריום בוילנה. מוטקה בנו היה מורה פרטי למוסיקה, בני הנוער שבעיירה, וכן בני הפריצים שבסביבה קבלו ממנו שעורים פרטיים במוסיקה.

ט. התנועה הציונית

הדים על המתרחש בתנועה הציונית העולמית הגיעו גם לאוסטרין בדרכים שונות ובשבילים עקלקלים.

עתון עברי בעקיפין, חוברת מפלגתית במישרין, אורח נוטה ללון, המשיח לפי תומו, זרעו את הזרעים הראשונים של הרעיון הציוני בעיירה. והוא נבט ושגשג, כי הקרקע היתה כשרה לכך. בשנת 1917, לאחר הצהרת בלפור, אשר הפיחה תקוות חדשות בצבור היהודי, התקיימה בבית־המדרש הגדול, האסיפה הציונית הפומבית הראשונה.

היתה זו אספה רבת־עם ומרהיבה. הנואם הראשי היה: חצקל דוד טחורניצקי. הלבבות פעמו בקצב אחד, ונשמעו פעמי־המשיח. בימי הכבוש הגרמני — במלחמת העולם הראשונה — ארגן מר ליבוביץ׳, חתנה של החזנית, חוג ציוני ראשון בעיירה.

מר ליבוביץ׳ הקדיש את זמנו הפנוי לחוג זה. היה קורא בפני החוג מתוך חוברות ציוניות שונות וכן קטעי ספרות מתאימים. הפעולה — ביידיש. הוא עצמו היה חבר „צעירי־ציון", אבל החוג נשא אופי כלל־ציוני. לימים עזב ליבוביץ את העיירה וקיומו של החוג נפסק.

ק.ק.ל.

לאחר הצהרת בלפור קמה בשנת 1918 ועדה למען ק.ק.ל. בראשה עמד: זידל

הסתדרות „החלוץ" בשנת 1932

הסתדרות „החלוץ" בשנת 1933

טהורניצקי, ידען גדול בעברית היה, ולאחר מכן אחד המורים בבי"ס „תרבות" שבמקום. נוסף לו היו פעילים בועדת ק.ק.ל. בשנים הראשונות: איסק טחורניצקי — מזכיר, ויעקב פרץ פטושינסקי — המורשה. בכל הזדמנות חגיגית כגון: חתונה, ארוסין, ברית, בנקט וכו' היו מתרימים לטובת ק.ק.ל. בחגים סדרו מנין ציוני, שהכנסותיו קודש לק.ק.ל. מדי חודש בחודשו היו מפרסמים בבתי־המדרש דו"ח כספי על פעולות הועדה.

כשהיגר א. טחורניצקי לארה"ב, בא במקומו כמזכיר — אהרן אבלוב. למעשה, התרכזה כל הפעולה הציונית בעיירה בועדה זו. מרכזי המפלגות הציוניות היו ממציאות לועדה דברי דפוס.

גם מועדון ציוני הקימה הועדה. היה זה בביתו של מרדכי מאירוב.

„החלוץ"

תנועת החלוץ התארגנה באוסטרין בשנת 1923, יוזמיה היו: א. אבלוב והמורים: ל. נובופרוצקי, חזן וציגלניצקי. המועדון הציוני שבבית מאירוב הועמד לרשות „החלוץ", הועד עמד בקשר הדוק עם המרכז בורשה, ועד המועצה הגלילית בוילנה, מרכז „החלוץ" היה שולח רצופות ספרות ציונית ועתונות א"י־לית.

בכל שבוע קוימו אספות ופגישות חוגים, בהן דנו בבעיות העומדות על הפרק של תנועת א"י העובדת וקראו קטעים מתוך עתונות הארץ. פופולריים היו הקורסים לעברית שאורגנו. כל העבודה — בעזרת כוחות מהמקום. נדירות היה מופיע שליח מ„המרכז" בורשה או מהמועצה הגלילית בוילנה או המועצה האזורית בלידה.

כל הפעולה הציונית היתה מרוכזת ב„החלוץ". פעולת הועדות למען ק.ק.ל. ולמען קרן היסוד, הפעילות לטובת בי"ס „תרבות" שבמקום וכו'. פעילי „החלוץ" היו עולים ארצה. ראשוני החלוצים שעלו היו: אהרן אבלוב ולייב טוף. סדרו לכבודם נשף־פרידה, בביתה של דובה טשמובסקי, הכינו מכל טוב. כל בני העיירה לוו את החלוצים העולים מרחק רב מהעיירה. העולים הבאים היו: שלמה ברזובסקי, נחה אבלוב, אידלה זפולינסקי ודבורה שורצבורד. עליית חלוצים לארץ הפכה למאורע חגיגי לנוער בעיירה. בני הדור הצעיר לא זנחו את פעולות „החלוץ" ונרתמו לעבודה במקום העולים לארץ. היו אלה הצעירים: צבי ורניקוב, אריה זלוצקי, שלמה זצפינסקי, צבי סיגלוביץ', פרץ פטושינסקי, אהר'קה שקלרובסקי ועוד ועוד.

החלה פרשת היציאה להכשרה. רבים מ„החלוץ" באוסטרין יצאו להכשרה לגרוכוב שע"י ורשה, לקבוצי „שחריה" וכו'. נעשה נסיון להקים קבוץ הכשרה לעבודות־יער בקרבת מקום, ביער הבאראניכי. השתתפו בו חלוצי וילנה ואוסטרין.

גם הנשארים בבית הכשירו את עצמם לעבודה פיסית. היו חוטבים עצים, חוצבים קרח בשביל הקהילה, ועבודות נוספות שונות. בשנת 1923 חכר „החלוץ" את גינתו של אליעזר מאיר, את יבולי הגינה מכרו בעיירה, וההכנסה היתה קודש ל„קרן־החלוץ".

„החלוץ הצעיר"

ע"י „החלוץ" שבעיירה הוקמה תנועת הדור הצעיר „החלוץ הצעיר", בשנת 1928. צעירי „החלוץ הצעיר" פתחו בעיירה פעולה ענפה: נשפים ספרותיים, קורסים שונים, הרצאות ושיחות, שירים ורקודים. כמובן, שהיו פעילים בכל הועדות לפעולה ציונית בעיירה. הקימו גם ספריה צבורית של „החלוץ־הצעיר". פעילי תנועה זו היו: א. זלוצקי, צ. סגלוביץ, ש. זצ'פינסקי ול. בליכר. רבים מבין חניכי „החלוץ הצעיר" עלו ארצה.

מושבת־קיץ של צעירי „החלוץ הצעיר" מסניפי אוסטרין ונובידבור

הסתדרות „החלוץ־הצעיר" בשנת 1931

חברי „החלוץ" בעבודה בגן־הירק (1923/24)

קן „השומר הצעיר" באוסטרין

עם ייסוד „החלוץ" בעיירה, עלייתם ארצה של החלוצים הראשונים, הקיפה התנועה החלוצית את רובו של הנוער בעיירה. גדולו של בי"ס „תרבות" במקום, חייב יצירת מסגרת לשכבה הצעירה. בשנת 1927 נוסד קבוץ־הכשרה של „השומר־הצעיר" במקום. השתכנו בביתו של הירשל ליפשיץ. היו אלה צעירים מגליל גרודנה—ביאליסטוק אשר הכשירו עצמם לעלייה. כביש ע"ש פילסודסקי נסלל בין גרודנה לוילנה, בקטע אז'ור— אוסטרין עבדו „השומרים": בנים ובנות כאחד, היו יוצאים מדי בוקר לעבודת הכביש, התוית התואי לכביש, חפירת תעלות, הכנת חצץ, סלילת תשתית האבן ופזור חצץ וכו'. היתה זאת הופעה מרנינה. ההליכה לעבודה היתה מלווה שירה אדירה, שירת הארץ.

לכשהסתדרו במקום החלו לפתח פעולה תרבותית בקרב הנוער. היו מופיעים תדירות במועדון „החלוץ" ובהשפעתם עברה קבוצת צעירים מ„החלוץ הצעיר" לקן „השומר־ הצעיר". היו אלה: יהודית בורישנסקי מיכל זפולנסקי, שיינה רבקה פטושינסקי, דב קרינסקי, יוסף טחורניצקי ויעקב ילין. הם הוו את השכבה הבוגרת ב„קן". השפעת ה„קן" היתה רבה בקרב הנוער הלומד ב„תרבות" ובביה"ס העממי הפולני (פובשכנה בלע"ז). התנועה הטילה חובות על חניכיה. עשרת הדברות השומריות: תלבושת צנועה, איסור העישון, איסור שתיית משקאות משכרים, איסור המשחק בקלפים ואפילו בחנוכה וכו'. כמו כן הטילה על חניכיה את חובת הפעולה הציונית הרגילה: למען ק.ק.ל. ולמען קפא"י, הדוגמא החיה של המגשימים חברי ההכשרה, אשר עבדו ביום בכביש ובלילות היו שרים שירי א"י, דבורם העברי השוטף, כל אלה הוו אתגר לצעירים שימשיכו בדרכם.

ואמנם מיטב הנוער עבר ל„השומר־הצעיר". הנוהג היה לצאת כל קיץ למושבת קיץ ולאחר 3 שנים, למחנה מחוץ לעיר לעשרה ימים רצופים. המטרה — חנוך לעצמאות וחיי חברה. שמור בזכרוני יום שבת במושבת קיץ בקוברובצה, הבית — בית אכר, הרצפה — חמר, השלחנות — לוחות עץ, המאור — עששית נפט, ואנו מסובים כולנו

„השומר־הצעיר" — כ' תמוז תרצ"א (1931)

מושבת־קיץ של חברי „השומר־הצעיר" (1933).

בעת הלוויתו של נחום שימנוביץ׳ — חבר „השומר הצעיר״ (1931)

מסביב לשלחנות הארוכים לבושים בגדי־שבת. ופתאום — בכי. בכי געגועים לבית המסורתי בלילות שבת. החברה התלכדה והתגבשה. כולם היו דוברי עברית ופעלו רבות לטובת הקרנות, פתחו פעולה תרבותית ענפה.

כשיצאו ראשוני הבוגרים להכשרה: יעקב ילין, יהודית בורישנסקי, מיכל זפולנסקי ודב קרינסקי, נמסרה הנהגת הקן במקום לצעירים שבגרו בעבודת התנועה והיה המשך. ואמנם כן, רבים חניכי „השומר־הצעיר״ שעלו והם בקבוצים, ובמקומות יישוב אחרים בארץ.

י. עסקני־ציבור

ברל פרצקי

בשעת מלחמת רוסיה—יפן היגר ברל פרצקי לארה״ב. ב־1911 חזר לאוסטרין. עם פרוץ המלחמה ב־1914 גוייס לצבא הרוסי ונפל בשבי הגרמני. במחנה השבויים בגרמניה פעל רבות. עם שחרורו מהשבי — בסיומה של מלחמת העולם הראשונה — חזר לאוסטרין. המצוקה היתה ללא נשוא. נרתם לעבודת העזרה כחבר בועדות השונות, שקמו לשם כך. היה מיוזמיו של הבנק העממי. היה חבר קבוע בועד ההורים שע״י בי״ס „תרבות״ ופעל רבות לבסוסו והרחבת פעולותיו של ביה״ס „תרבות״ ולהקמת בנין מיוחד לו.

נואם מחונן היה, ונאומיו שכנעו בהגיונם הצלול. אהוב־הציבור היה, ונערץ.

ישעיהו קרינסקי

מגדולי סוחרי־היערות שבעיירה, ומומחה גדול במקצוע זה. בכל המכרזים הגדולים

קבוצת חניכים של „השוה"צ" בעת פרידה מיהודית בורישנסקי בעלותה ארצה (1932)

קבוצת בוגרים של „השוה"צ" (1932)

לקניית יערות לכריתה השתתף וזכה לעצמו, או בשותפות עם סוכנויות לסחר־העצים.

היה בעל מרץ רב ואימפולסיבי. חפש לו מוצא למרץ הרב החבוי בו בעסקים שונים. למרות עיסוקיו המרובים מצא לו שעה פנוייה לעסקנות ציבורית.

שנים על גבי שנים היה הגבאי הראשון של בית־המדרש הגדול. נשיא „חברה־קדישא". זמן רב עמד בראש הקופה להלואה וחסכון שבעיירה.

דוד טוף

יהודי פטריארכלי יפה־הליכות ועיניו גדולות ופקוחות, ומבטן עמוק וחודר לפני ולפנים. „זקן נורדאי" מסורק עיטר את לחייו. מברשות ממברשות שונות היו לו לסריקת זקנו ושפמו. מהדר במלבושיו, ביחוד, לכבוד שבת והמועדים. בבוקרו של שבת היית פוגשו, כשהוא מהודר במלבושיו, ופוסע לו בנחת לבית־המדרש שלו.

לפני כניסתו לבית־המדרש היה נעמד, ומפנה מבטו לעבר בנין „מכבי־האש", המוסד אותו הקים, טיפח, והיה נשיאו שנים רבות.

חסר־השכלה טכנית היה. אבל ידי־תבונות היו לו. כל מכונה שנתקלקלה, נמסרה לו והוא תיקנה בשלמות. היה גם מתכנן תכניות־בנין.

יחזקאל דוד טחורניצקי

בן למשפחה מכובדת וענפה והוא — מחשובי העדה שבאוסטרין, בחור־ישיבה, בקי בש"ס ובפוסקים ש„התמשכל", וקנה לו ידיעה מעמיקה בלשונות: רוסית, אנגלית ועוד, ממעצבי דמותה החברתית המתקדמת של העיירה, פעיל במוסדות לעזרה הדדית כגון: הבנק להלואה ולחסכון ועוד, וכן במוסדות החנוך והתרבות. אף על פי שלא שאף למנהיגות בצבור, היו דבריו נשמעים תמיד, כי איש הגיון היה האיש ובעל מחשבה מעמיקה.

יחזקאל־דוד טחורניצקי

איש „שביל־הזהב". ידע למזג את המסורת היהודית עם הדעות והמחשבות של העולם החדש, שלא כדרך בחורי־ישיבה ש„התפקרו", שזילזלו במסורת היהודית.

ניסה מזלו בהגירה לארה"ב — לפני מלחמת העולם הראשונה — וחזר לעיירה. מתון היה בדבריו, צנוע בהליכותיו, וחיוך שובה־לבבות נסוך על פניו. את פרנסתו מצא

לו במחסן התרופות שפתח. בהליכותיו המלבבות רכש את אימון לקוחותיו היהודים והכפריים הנוצרים כאחד. חרדתו לחיי־אדם ויושרו האישי ביססו את מעמדו הכלכלי, וכולם היו פונים למחסן־התרופות שלו לקניית תרופות.

יושרו הציבורי היה ללא־פגם. כל איש מצוק ומר־נפש ידע, כי אוזן קשבת לתלאותיו ויד מושטת לעזרה נכונו לו מידי האיש הזה. ביחוד התבלט בעסקנות הפוריה בשלהי מלחמת העולם הראשונה. הרעב של ימי הכיבוש הגרמני דלדל את האוכלוסיה, המלחמה והמגיפות הוסיפו בעיירה מספר רב של משפחות מיותמות ועגונות. כשנפתחו שערי העולם הגדול ועזרה התחילה זורמת מחוץ לארץ, נרתם במלוא כוחו ואונו לעבודת העזרה. ניחם, עודד ותמך במשפחות השכולות ללא משוא פנים, והכל מתוך סבר פנים יפות.

מחובבי שפת־עבר היה והצליח להנחילה לבניו אחריו.

משוללי גולת אירופה המזרחית. חש והבין, כי אין תקומה לישראל בגולה זו. עודד את הנוער ליציאה לעולם הגדול שמעבר לים. בעיירה סופם להגיע לידי דילדול רוחני וכלכלי כאחד. ואמנם זכה, וכל בני משפחתו הצעירים יצאו, עוד לפני השואה, לארצות שמעבר לים וכך ניצלו מגורל אחיהם שנשארו באירופה. עיניו לא ראו את השואה שפקדה את העיירה, הוא נפטר ערב מלחמת העולם השניה. יהא זכרו ברוך!

ר' אברהם ילין

איש רב פעלים, מחנך הדור, בעל ידיעות עמוקות במדעי היהדות היה ר' אברהם ילין. חניך ישיבות וולוז'ין ווילנה, שלאחר־מכן נתפס להשכלה וכ„אכסטרן" רכש לו ידיעות נרחבות בשטחים שונים. העמיק ידיעותיו בקורסים פדגוגיים שונים ונהיה מורה בישראל. בבחרותו נדד כמורה מישוב לישוב עד שהקים לו משפחה באוסטרין ושם פתח את „החדר המתקן".

חדוש היה בדבר, בשעתו. שעורים קצובים, מקצועות שונים: עברית, תנך, רוסית, חשבון, גיאוגרפיה ועוד. „מהפכה" ממש בחנוך הדור הצעיר היה בדבר. ואמנם, אופקים חדשים נפתחו בפני הצעירים תלמידיו. כמורה מחונן הנחיל לתלמידיו אהבה ללשון העברית וידיעה מעמיקה. קבלה היתה באוסטרין: „כל מי שלא למד תורה מפי ר' אברהם ילין, אינו יודע עברית כהלכה". אהב את המלאכה, הטיף בפני תלמידיו לזנוח את הפרנסות היהודיות ולרכוש להם מקצוע יצרני המכבד את בעליו. לכן היה מקובל על מעמד־העובדים בעיירה.

עם יחזקאל דוד טחורניצקי ויחיאל ברישנסקי פעל רבות בועד העזרה לנצרכים בשלהי מלחמת העולם הראשונה. שלישיה זו הוותה צוות מלוכד מאוחד בדעותיו בכל עניני הקהילה שבעיירה.

כשקם בי"ס „תרבות" בעיירה היה אחד ממוריו והמשיך בהוראה כל ימיו, גם בזמן הכיבוש הרוסי במלחמת העולם השנייה, אילצוהו ללמד יידיש, לחלל את השבתות והמועדים. נאלץ ללמד גם ביום הכיפורים. חרב עליו עולמו, היה בין ראשוני הקרבנות בימי השואה. הגרמנים הוציאוהו להורג ביריה מאחורי העיר והשאירוהו על אם הדרך.

בחורים צעירים סיכנו את חייהם גררוהו משם והביאו אותו לקבר ישראל.

ה.י.ד.

ברל קרינסקי

איש צנוע וישר דרך היה ברל קרינסקי ז"ל. בצעירותו, בעיירה, התמסר לפעולה לטובת הקרנות הציוניות: ק.ק.ל., קפא"י ועוד.

בשנת 1927, עם הווסד קן "השומר־הצעיר" בעיירה, היה מראשוניו. את להט־נעוריו שקע בעבודת הקן. יצא למושבת־מנהלים, חזר והדריך, והשפיע.

מן המגשימים היה. באפשרות הראשונה יצא להכשרה לקבוץ לודביקובו, ביערות־פולסיה, ומשם ללובצי ולסלונים, עד שזכה לעלות ארצה בפלוגה הראשונה של קבוץ "במסילה־פלנטי" 1932.

ברל קרינסקי

השתקע ברחובות כפועל בנין. אחריותו ומסירותו לעבודה העמידה אותו כראש קבוצה וכאחראי לה. כך היה במכון ויצמן ולאחר מכן — בגבעת־ברנר. ראה את עבודתו — לא רק כמקום־עבודה ופרנסה, כי אם כייעוד. הקלה זאת בעיניך להקים בניינים במולדת? עם כל בנין חדש שהוקם רחב ליבו.

אסון פקדו בזמן עבודתו בגבעת־ברנר. עינו נפגעה וראייתו לקתה. חדשים שכב בבית־החולים "הדסה" בירושלים. טפולים, תקוות, אשליות, אכזבות, רופאים, ולבסוף, הודאות המכאיבה־הקטלנית. — עוורון. נכה. אי ימצא לו פרנסה למשפחתו?

אחרי לבטים רבים, סודר בעבודה ב"ועדה לבטיחות ולגיהות". איש ריב היה לנותני העבודה. מבשרו חזה את גורל הנכה. הגיש משפטים נגד מפקירי בריאות הפועל. עמד בכבוד על משמרת זכויות הפועל. כשהגיעו השמועות הראשונות על השואה שפקדה את עיירתנו, נרתם להקמת מצבה לזכר הקדושים במרתף־השואה. בלכתו לעבודה פקדו האסון שוב, וקיפד את פתיל חייו.

בן 52 היה במותו. יהי זכרו ברוך!

יא. פרקי־הווי

ראשיתה של ההגירה לארה"ב מאוסטרין נעוצה בכשלון המהפכה הרוסית הראשונה בשנת 1905. „מהפכנים" שלחמו בשלטון הצאר וצפויה היתה להם סכנת גירוש לסיביר הבריחו גבולות וערקו לארצות־הברית.

צעירים שסרבו לשרת בצבא הצאר, בהגיע זמן ההתיצבות — ברחו לארה"ב. פושטי־רגל, שרצו להתחמק מנושיהם נמלטו לארה"ב.

אחריהם נהרו בני בעלי־מלאכה, שלמדו את המקצוע בבית הוריהם, ולא היו להם סיכויי תעסוקה במקום, גם הם היגרו „לארץ־הזהב" ארצות־הברית של אמריקה. הווי חדש נוצר בעיירה. אבות, ראשי־המשפחה, היו ב„עולם־החדש", ואילו נשיהם וילדיהם ציפו בעיירה ליום המאושר, יום איחוד המשפחות בארה"ב. בינתיים משגרים היו לבני משפחתם כסף לקיומם עד הנסיעה לארה"ב.

ב„בין־הזמנים" של חלופי השלטונות בשלהי מלחמת העולם הראשונה; גרמנים, פולנים, בולשביקים ושוב פולנים, הצליחו כמה משפחות להגיע עד לנמל דנציג ומשם היגרו לקרוביהם באמריקה.

יוצאי אוסטרין שבארה"ב היו לעזר רב לאנשי העיירה עד תום מל חמת העולם הראשונה. תרמו למוסדות הקהילה, שלחו מזונות ומלבושים במרוכז לנצרכים שבעיירה וכו'.

עד התגבש השלטון הפולני נוצר „מעמד" חדש בעיירה, מעמד מקבלי כספים וחבילות מארה"ב, שעל אלה פרנסתם.

לאט־לאט הפכו „האמריקנים" למיוחסים שבבריות. ובהגיע „אמריקני" לביקור בעיירה היתה השמחה רבה.

לימים החלו מגיעות לעיירה רווקות זקנות מארה"ב. צברו להן קצת כסף בעבודתן, וירדו לאירופה לחפש לעצמן חתנים. לעומת הסטנדרט שבעיירה הרי היו עשירות מופלגות, וביחוד, כאשר נשואין איפשרו הגירה לארה"ב.

ההגירה בגדר של איחוד־משפחות נמשכה גם בימי השלטון הפולני, אם כי צומצמה בגלל חוק „המכסות" שהתקבל בארה"ב.

עם מדיניות הנישול הפולנית נאלצו צעירי־העיירה לחפש להם את עתידם בארצות חדשות. ארה"ב היו סגורות ומסוגרות. ארצות הגירה חדשות הופיעו באופק, ארצות לא ידעום אבותיהם. ארגנטינה, מקסיקו, פרו, קובה, צ'ילי ועוד, במרכזה ובדרומה של אמריקה.

וולפסון צבי (הרי דה אוסטרין)

נולד ב־1887 (מרחשון תרמ"ח) באוסטרין ע"י וילנה. חוקר בתולדות הפילוסופיה. למד בנערותו בישיבת סלובודקה. ב־1903 בא לארה"ב. כאן למד תחילה בישיבת ר' יצחק אלחנן בניו־יורק, ואח"כ בביה"ס התיכון המרכזי בסקראנטון, פנסילבניה, לאחר שסיים בי"ס זה ב־1908 נתקבל לאוניברסיטה ע"ש הארווארד. כבן הכיתה, שנועדה לסיים את למודיה בתואר מ.א. ב־1912 הקדים וולפסון לקבל סמיכה זו ב־1911. מ־1912 עד 1914 שהה בצרפת, גרמניה ואנגליה בסיוע קרן המלגות של שאלדון. בשנת 1915 הוכתר כד"ר לפילוסופיה בהארווארד ובאותה שנה נתמנה כאן כמדריך. בשנת 1921 הועלה לדרגת פרופסור עוזר ובשנת 1925 לזו של פרופסור מן המנין ע"ש נתן

ליטאואר בספרות עברית ובפילוסופיה יהודית. ב־24־1922 שימש גם פרופסור אורח ב„מכון היהודי לדת" מייסודו של סטיון וייז. ב־1958 התפטר מן התקדרה שלו, שבה הצטיין כמחנך דורות של סטודנטים וכאחד המורים המפורסמים ביותר של הארווארד. במשך שנות כהונתו הלך פירסומו וגדל, קיבל תארי־כבוד מן האוניברסיטאות של שיקאגו, הארווארד, ברנדייס ועוד, ופרסים הרבה. ספר היובל לכבודו עומד לצאת לאור בעריכתם של ס.ו. ברון ושאול ליברמן.

הביבליוגרפיה של מפעלו המדעי מ־1912 עד 1960 מכילה 77 פריטים. מחקריו בקרשקש סוכמו בספרו הגדול „ביקרתו של קרשקש על אריסטו" — 1925.

בספרו זה הוא פתח שער בפרשנות טכסטים פילוסופיים של יה"ב על־ידי קביעת משמעותם המדויקת של מונחים פילוסופיים והשתלשלותם. וולפסון השתמש כאן בפעם הראשונה בדרך חקירה, שהוא קרא לה „מתודה היפותטית־דדוקטיבית" — כלומר, מתודה, שמשתמשת בהשערות והיפותזות כדי לרדת לסוף דעתו של המחבר הממעט בדברים ומסתמך על ידיעת הגדרים והמושגים בחוג האינטימי של קוראיו. על טיבה של מתודה זו מדבר וולפסון בהקדמותיהם של כל ספריו. הוא משווה אותה אל דרך הפלפול התלמודי, או לפירוש החוקה, או למתודה הביקרתית־ההיסטורית במחקר הספרותי, או להיפותזות של מדעי־הטבע. משתדל הוא לירד לסוף כוונתם של המחברים לא רק על יסוד מה שכתוב במפורש, אלא גם על פי רמזים ורמזי רמזים ולפרש את הגלוי שאין לו שחר ע"פ הסתום שהחוקר מגלה אותו. מתודה זו דורשת גם בקיאות גם חריפות מרובה, ושתי התיזות הללו נתקיימו בו.

מחקריו בקרשקש הביאו את וולפסון לידי מגע ישיר בתורתו של אבן רושד, שדעותיו עוד לא נתבררו כל צרכן — ביחוד מפני שכתבי־היד של חיבוריו טרם נתפרסמו ברובם. מתוך כך עלה על דעתו של וולפסון להציע תכנית לפרסום כל כתביו של אבן רושד בערבית, עברית ולטינית — תכנית, שנתקבלה ע"י האקדמיה ליה"ב של אמריקה. עד הזמן האחרון היה וולפסון העורך הראשי של הוצאה זו.

וולפסון פירסם מ־1921 ואילך, שורת מאמרים על תורתו של ברוך שפינוזה, וב־1934 הופיע ספרו „הפילוסופיה של שפינוזה" 2 כרכים. כוונת הספר היתה להראות עד כמה מחשבתו של שפינוזה חדורה בפילוסופיה עברית ובאסכולסטיקה הלטינית גם יחד ולברר בפרוטרוט את הטענות שהיו לו, לשפינוזה, על הפילוסופיה של קודמיו כיצד הגיע לידי משפטיו המסכמים.

וולפסון רואה בשפינוזה את חתימתה של הפילוסופיה הדתית של יה"ב, שבראשה עמד פילון האלכסנדרוני. לזה האחרון הקדיש וולפסון ספר מיוחד בשם „פילון, היסודות של הפילוסופיה הדתית ביהדות, בנצרות ובאיסלם". 2 כרכים 1947. לפי דעתו, היה פילון היחיד בין הפילוסופים ההלניסטיים, שיש בתורתו משום חידוש והוא הכין את הדפוס שבו נוצרו השיטות של אבות־הכנסיה, דעותיהם של אנשי הכליום הערבי (שלא היתה להם שיטה משלהם), והפילוסופים של יה"ב (הערביים, היהודיים והנוצריים).

משנתו של פילון משמשת בניין־אב לכולם. הוה אומר, שלדעתו של וולפסון נטלו שני יהודים חלק בראש בהתפתחותה של הפילוסופיה הדתית. פילון כמייסדה ושפינוזה — כמחסלה. ב־1956 הופיע ספרו של וולפסון „הפילוסופיה של אבות־הכנסיה" כרך א', שבו הוא עוסק בתורת היחס בין האמונה והשכל, תורת־השילוש ותורת ההתגשמות, ששלשתן, לפי דעתו, נבעו במידת מה ממשנתו של פילון. ספרו על הכלאם עומד לצאת בקרוב, וכן מכין וולפסון ספר על הפילוסופיה היונית כפי שהשפיעה על הפילוסופיה של פילון ושל יה"ב. חוץ מן החיבורים הנזכרים פירסם וולפסון מאמרים מרובים חשובי־

ערך על כמה בעיות של הפילוסופיה מאפלטון עד שפינוזה וכן על פילוסופים אחרים, כמו: דקרט, לייבניץ ויום.

מתוך האנציקלופדיה העברית ש.ר.א. (שמעון רבי אלכסנדר אלטמן)

המתגיסים לצבא

בימי הצאר לא חלה חובת־גיוס אישית על האזרחים, בגלל גודל האוכלוסיה וצמצום תקציב המלחמה. לכן הוטלו „מכסות" של חייבי גיוס על כל פלך ופלך, והפלכים חילקו את המכסות בין הערים והעיירות. נוצרה פירצה דרכה חמקו מחובת הגיוס כל „היחסנים" והמקורבים למלכות. נתפסו לגיוס לצבא בני „עמך" הפשוטים והרחוקים מראשי־הקהל.

בגיוס לצבא ראו ניתוק מהמשפחה ושילוח לארץ גזירה, כביכול. בגלל המרחבים העצומים של רוסיה לא נתאפשרה כמעט „חופשה" לחיילים. שרתו רצופות — 3 שנים בימי ניקולי השני. לפני כן שרתו בצבא עד 25 שנה.

יחס זה לצבא היה רווח, במידה מסוימת, גם בין האיכרים.

אלה שחויבו בגיוס וצוו להתיצב בעיר הנפה לידה, חיפשו פורקן לקיפוחם. ואמנם, שבועות אחדים לפני יום ההתיצבות פסקו חייבי־הגיוס ממלאכתם, השתכרו והשתוללו. נספחו עליהם גם „הגויים" חייבי הגיוס ובצוותא שתו ושכרו ו„הפכו עולמות".

נציגי השלטון בעיירה היו שלשה שוטרים עלובים, ובראשם „אורדניק" מעין רב"ט משטרתי. פחד המתגייסים נפל על השוטרים, והם עשו בעיירה כבתוך שלהם.

ביום שבת שלפני ההתיצבות היו המגוייסים היהודים „מעכבים את הקריאה" בבית המדרש. היו סוגרים את הדלתות ואין יוצא ואין בא עד...

לאחר משא ומתן מייגע היה „הקהל" מבטיח „למגוייסים" סכום כסף מסוים וה„הסגר" הוסר.

עם התקרב יום הגיוס השלימו עם גורלם המר ונרגעו. טעונים חבילות, שקים וארגזים היו מתישבים להם בעגלות רכוני־ראש ועצובים לנסיעה ללידה. קרובי־משפחה, מכרים וידידים לוום עד הרחק מהעיירה בבכיות ובתנחומים.

הקנטוניסט אפרים בלאכר

בן משפחה ענייה היה, ולכן היה „קרבן" העיירה ונמסר למלכות, בשעתו, בגיל חמש. חנכוהו בכפר רוסי מרוחק ובהגיעו לגיל הגיוס נמסר לצבא ושרת 25 שנה רצופות. בגמר שרותו חזר לעיירה מבולבל במקצת, ואז הדביקו לו את הכינוי „דראַצאַ".

נחת לא רווה הצבא ממנו. תכופות היה מעמיד פני חולה מסוכן ומשתחרר מחובות ללא רוחו. לאחר שעמדו על כך מפקדיו היה סופג מלקות ולא נפטר משרות. זה גרם, כנראה, לערבוב דעתו עליו.

לעיתים היה „מציג" בפני הבריות את „העמדות הפנים" שלו בעת שרותו בצבא הרוסי. ביראת כבוד היה מזכיר את שם הצאר ואת שמות בני משפחתו, אף על פי, שבקיאותו בשלשלת היוחסין המלכותית היתה לקויה והיה מערבב את הפרשיות. שפת דבורו היתה לקויה כדעתו. היה שח בשפה רוסית משובשת המתובלת בבטויים ב„יידיש".

עזרה רפואית

לפי שיחות הזקנים, לא היה, במשך שנים, עד כמה שזכרונם מגיע, רופא בעיירה,

חייל ניקולייבי משוחרר, שליפשטין שמו, היה החובש בעיירה. ובזה הסתפקו. תרופות היה מכין במו ידיו, ו„האַבקה האַדומה" — המפורסמת, היתה תרופה לכל פגעים ומרעין בישין. אשתו, אשת־החיל, היתה המילדת בעיירה.

בשנת 1910 נשלח ע"י השלטונות, הרופא מיכלסון, יליד וילנה, לעיירה. כמובן הוא הפך בחררה של „החובש", ונשקפה הסכנה ש„החובש" ישאר ללא פרנסה. אשתו „אשת־החיל", ירדה לחיי הרופא, עד שנאלץ לעזוב את העיירה.

אלמנת הגביר ברזובסקי פתחה בית מרקחת בעיירה. היה זה בשנת 1912. ומאז נוספו תרופות על „האבקה־האדומה" של החובש. בעל־חווה פולני מיקולסקי שמו היה רופא לפי מקצועו. היה מופיע בעיירה פעמים אחדות בשבוע, בכרכרה רתומה לסוסים, כרכרה „פריצית". היה מקבל חולים יהודים, והכיר בעל פה את כל חולשותיהם, פגעיהם ומכאוביהם של חוליו היהודים.

לימים נוסף גם מחסן לתרופות (סקלד אפטצ'ני בלע"ז) בעיירה. בעליו — יחזקאל דוד טחורניצקי. בבית־המרקחת של חיה אורס ואצל טחורניצקי הסוחר בתרופות, היו מכינים במו ידיהם תרופות לפי פקודת הרופא. ולפעמים עסקו גם הם ב„רפואה".

חולים מסוכנים היו משלחים לערים הגדולות: גרודנה ווילנה.

עם השלטון הפולני הגיעו למקום רופאים תושבים. הראשון היה יהודי ושמו גוטליב, לאחריו הגיע רופא ממשלתי פולני.

ביום השוק, יום שני בשבוע, היה בא בין הבאים החובש מנובידבור, וינשטין שמו. לקוחותיו האיכרים שמרו לו אמונים ולא פנו לרופאים. משנת 1927 ואילך היה מבקר בעיירה פעמיים בשבוע, רופא־שיניים תושב גרודנה. חנה ה„מילדת" אשת השמש אהרן המשיכה להגיש עזרה ליולדות כבשנים קדמוניות.

„מכבי־האש"

בתי אבן ולבינים מועטים היו בעיירה. הכל בניני־עץ מקורים ברעפי עץ או פחים. בתי „הגויים" ואסמיהם מקורים היו בקש. אין תימה בדבר, שעונת החום בקיץ היתה גם עונת „השריפות", שהיו פורצות תכופות ומכלית את כל הרכוש.

כסייג לשריפות ארגנה הקהילה היהודית „מכבי־אש". לא היתה חובת השתתפות ב„מכבי־האש". הכול — בהתנדבות. אבל, אוי לה לאותה משפחה, אשר בן משפחתם הצעיר: בן או חתן — לא נרשם מרצונו הטוב ב„מכבי־האש".

היו קוראים „אזעקה" באמצע הלילה. „שריפה" פרצה „כאילו", בעיירה. ולפי המוסכם מראש, היו כל „מכבי־האש" פונים לאותו בית ומתחילים בכבוי־השריפה, טיפסו ועלו על הגג והחלו, דרך הארובה, להציף את הדירה במים. לא הועילו הטענות של הדיירים, למה נטפלתם אלינו? למה אתם מציפים אותנו במים?

— גיצים עפים מארובתכם וסכנת „שריפה" בעיירה. לאחר רכוך זה נמצא כבר „המתנדב" ל„מכבי־האש" באותה משפחה. סמוך לבית־המדרש עמד לו צריף עץ ובו אוחסנו מכשירי הכבוי: המשאבות למיניהן, חביות ריקות טעונות על עגלות וכדומה. המשאבות היו של יד. ולהנעתן נזקקו לשני זוגות לכל משאבה. לעיתים תכופות היו מכריזים „אזעקה", תירגלו הנעת משאבות, טפוס על גגות, שמוש בקרדומים וכו'.

בשעת האזעקה היו מתאספים כל בני העיירה לחזות בתירגול. בעיני הילדים היתה זאת „הצגה" עליזה, והשמחה היתה רבה ביניהם. „מכבי־האש" עטורים קסדות נחושת, לבושים בגדי־שרד, היו משתתפים בכל „המסדרים" מטעם השלטונות בעיירה.

„מכבי־האש" לאחר מלחמת־העולם הראשונה (1918/19)

„מכבי־האש" בשנת 1930

הודות ל„מכבי־האש" ניצלו בתים רבים מכליה בשריפה. היהודים והנוצרים שבעיירה וגם השלטונות התיחסו בכבוד למכבי־האש, כי העריכו את פעולתו לטובת הציבור כולו.

ידידיה בעל־העגלה

יהודי ירא־שמים היה ידידיה בעל־העגלה. כל ימיו עבד עבודת־פרך, בלילות היה „מזדחל" בסוסו ועגלתו לגרודנה העיר. ובימים היה מתרוצץ בין החנויות שבגרודנה לקבל את הסחורות, שהזמינו חנווני אוסטרין ולהובילם הביתה. שעתו לא הספיקה לו לשינה ותמיד היה רדום. קיבל עליו עול מצוות „הכנסת־אורחים".

תמיד נזדמנו לעיירה „אורחים" לשבת. היו מתכנסים בבית־המדרש ומצפים לאחר התפילה להזמנה לסעודת־שבת. הוא דאג להם. היה „מחלק" אותם בין „בעלי־הבתים". כשהאורחים היו מרובים ולא מצא להם מקום סעודה בבתים של אחרים היה מזמין את כולם לביתו לסעודת־שבת. ומאידך, בשעת „הדחק", נזדמן רק אורח אחד לשבת, היתה לו „חזקה" עליו והוא סעד על שולחנו בשבת.

בניו השניים המשיכו בפרנסת האב לאחר מותו. „ירשו" גם את מדת „הכנסת־אורחים" שלו, וכאביהם בחייו דאגו לאורחים בשבת.

סקבינסקי „הפריץ"

במרחק של שני ק"מ מהעיירה היתה חוותו של „הפריץ" הפולני סקבינסקי. ידידם של יהודי העיירה היה. כל עסקיו — עם יהודים. הם חכרו את שדותיו ובירארו את יערותיו. התעניין במתרחש בעיירה היהודית כאחד התושבים היהודים. בערבי פסחים תורם היה „מעות־חיטים" לעניי העיר.

ומעשה בשנת 1919 הציל, במסירות־נפש ממש, מידי הלגיונרים הפולנים 70 יהודים, שנידונו למוות.

בשנת 1920 אסרוהו הבולשביקים ודנוהו למות, הכניסוהו עד לביצוע פסק־הדין למרתף המשטרה. היהודים זכרו לו את מעשיו הטובים והשתדלו לשחררו. ניסו לשחד את השומרים עליו ולא עלה בידם. החליטו, לכן, לשחררו בכוח. חלקם שוחחו עם השומרים וניסו לשדלם לשחררו, בה בשעה פרצה קבוצה אחרת את המרתף, שחררה את „הפריץ" האסיר, והרחיקה אותו מתחומי העיירה.

לשוא חפשוהו השלטונות. כעונש, אסרו מספר יהודים במקומו. לאחר שדולים מרובים שיחררו את היהודים ממאסר ומעונש.

*

כל המהות וסדרי החיים בעיירתנו, כבעיירות אחרות מן הסוג הנדון, היו ספוגים הווי יהודי מושרש מלא חן וחסד. הווי זה התבטא בצורות שונות גם בחיי הכלכלה והחברה, לרבות הפעילות הציבורית של מוסדות וחברות לעזרה סוציאלית והדדית („הכנסת אורחים", קופת גמ"ח, „ביקור־חולים", „לינת הצדק", „תומכי עניים" וכיו"ב). בראש המוסדות והחברות עמדו מתנדבים, גברים ונשים, חלקם „בעלי־בתים" וחלקם פשוטי־עם, בעלי־מלאכה ובעלי־עגלות, חנוונים וסוחרים זעירים — כולם תמימי־דרך ויישרי־לבב שעסקו בצרכי־ציבור באמונה ובמסירות.

יב. החורבן

מפי הניצולים:
שלמה בויארסקי, מיכאל־מאיר יזרסקי, אברהם קזימיר, יצחק רזניק, משה שולנר

עוד לפני פלישת הגרמנים לאוסטרין נמצאו נוצרים „טובים", שבישרו ליהודי־העיירה בשמחה: — שעתכם הגיעה! היטלר בא! היהודים היו נבוכים ונבהלים. אבל. הם לא ידעו את הצפוי להם, ליהודי העיירה, מאת הגרמנים ימ"ש.

ביום רביעי בשבוע, יום 25.6.1941 נכנסו הפלוגות הראשונות של הגרמנים לעיירה. בחוצות אוסטרין המרוצפות אבנים הדהדו צעדי המגפים המסומרות של הגרמנים והטילו אימה. היהודים נכלאו מרצונם בבתיהם. אין יוצא ואין בא. בראשית השתכנה המפקדה הגרמנית בבית של חיה אורס ברזובסקי. לאחר מכן עברה לבנין בי"ס „תרבות" שבמקום.

הוצאו הפקודות הראשונות: כל יהודי חיב לענוד טלאי צהוב. אסור על יהודי לבא במגע עם האוכלוסיה הנוצרית.

ועד־היהודים (יודנרט)

כבר בימים הראשונים נבחר, לפי פקודת המפקדה הגרמנית, ועד־היהודים. על חבריו נמנו: ברל פרצקי, משה של חיה אורס (הרוקח) גדליהו בורוכוביץ', מיכאל טוף וברל וורניקוב. כיו"ר הוועד נבחר: יוסף ויגדורוביץ.

הוועד פנה למפקדה הגרמנית בדבר בטול גזירת „הטלאי־הצהוב" כי היהודים התבישו בכך. המפקדה הגרמנית נענתה לבקשה זו, והחליפה את „הטלאי הצהוב" בסרט לבן על הזרוע שבמרכזו „טלאי צהוב".

תמורת „חסד" זה תרם הועד למפקדה: 5 אדרות־שיער ו־5 זוגות מגפים.

לאחר שבועיים, חזרה בה המפקדה „מחסדה" וחייבה את היהודים לשאת „טלאי־צהוב".

הז'נדרמיה

בשבוע השני לפלישה הגרמנית הגיעה לעיירה הז'נדרמריה, שהשתכנה בבית הזפות של מיכאל טוף.

עם בוא הז'נדרמריה רבו הגזירות ונפלו הקרבנות הראשונים. „פריצה" פולנית, אשר חוותה היתה סמוכה לטחנת־המים שבלויביסקה הלשינה על שני יהודים, כי קומוניסטים הם.

הגרמנים אסרו מיד את החיט איצ'קה קרביץ ואת דוד שבדסקי. הוציאום מאחורי העיירה ונורו ביער הלוביסקי. ביום בהיר אחד פקדו הגרמנים, כי רב העיר יתיצב בפניהם. במקומו הופיע, מרצונו הטוב, המלמד הזקן ר' משה אברהם דרזנין, הרוצחים הגרמנים הובילוהו לחפירות שע"י בוסתן הגלח והרגוהו ביריות.

„גסטפו"

לפתע פתאום הופיעה פלוגת עונשין של ה„גסטפו" בעיירה. בעזרת השוטרים

המקומיים, בילורוסים כולם, כנסו את כל "כלי־הקודש" ואת מורי בתי־הספר בשוק, הובילום אל החפירות שע"י בוסתן הגלח ושם נורו כולם.

בין הנרצחים היה המורה הותיק והמחנך הדגול ר' אברהם ילין. את גופות הקדושים המעונים מסרו לקבורה לועד־היהודים ובאו לקבר ישראל.

עוד לא ספגה האדמה את דם הנרצחים ו"הגסטפו" החלה לבלוש אחרי קרבנות חדשים. הוצאה הפקודה: על כל יהודי העיירה להתכנס בשעה 2 אחה"צ בשוק. הנשאר בבית יירה בו במקום.

בזמן המיועד התכנסו כל היהודים, מטף ועד זקן בשוק.

בינתים חטטו אנשי ה"גסטפו", הז'נדרמריה והשוטרים המקומיים בבתי־היהודים. מי שנמצא בבית נורה. בין הנרצחים באותו יום היו: נוטקה בריל, איצ'קה גרינברג, וגרשקה זלמנ'ס. לפנות ערב פטרו את כל הנאספים בשוק לבתיהם.

דם היהודים נעשה הפקר, כל יהודי, שהעלילו עליו, דינו נחרץ למות, ללא כל חקירה ודרישה. כך נספה גיסו של סנדר מכפר בערשט (בעלה של פיגל). גוי אחד טינה היתה בלבו עליו. העליל עליו בפני הגרמנים. תבעו את מסירתו לרשות. כשהתיצב בפני הרשות נורה מיד. ללא כל סיבה נורו: אהרצ'יק קפיטניק, זוסקה בן אשר אמסטיבובסקי, ואיזיק קרינסקי (הוא נורה ביער הברניכי).

הגיטו

נפוצו שמועות, כי הגרמנים עומדים לצופף את היהודים בגיטו. מכרים־נוצרים בקרו את היהודים בבתיהם וטענו בפניהם: "למה לכם להפקיר את רכושכם בידי הרוצחים הגרמנים? מוטב תמסרוהו לנו לפקדון, לאחר המלחמה נחזירו לכם"! יהודים מספר נתפתו לשדולי הנוצרים, ברור כי רכושם ירד לטמיון. השמועות על הגיטו התאמתו. באוקטובר 1941 יצא הצו: "על כל היהודים להתרכז בגיטו".

הגיטו כלל בתוכו את הרחובות הבאים: הרחוב הגרודנאי (בהמשך לביתו של מאיר זבלוצקי) הרחוב הצ'יכבי, רח' נובידבור חציו עד הגשר, רח' וסילישוק וחצר בתי־המדרש, הגיטו נשאר פתוח.

בשכונה זו צופפו נוסף ליהודי אוסטרין גם את יהודי נובידבור. הוליכו אותם ברגל עד אוסטרין מרחק של 9 ק"מ והכניסום לגיטו. מספרם היה כ־500 נפש.

טרם הספיקו היהודים להסתגל למקום מגוריהם החדש וכבר הופיעו גזירות חדשות: היטלי מס, קנסות, והגרוע מכל — אנגריה. הגרמנים תבעו מאת יו"ר ועד־היהודים יוסף ויגדורוביץ להכין רשימה מלאה של כל צעירי היהודים הכשרים לעבודה. הוא ענה להם בגאון: "בידי אין יהודים צעירים. רצונכם, קחוני לעבודה במקומם". הוא נאסר בו במקום ונשלח למחנה־רכוז ע"י ביאליסטוק, ומאז נעלמו עקבותיו. במקומו מונה כיו"ר ברל פרצקי.

התביעות מהועד לא פסקו. "הבו רשימת הצעירים, אחרת דמכם בראשכם". סוף־סוף נכנע הועד והגיש את הרשימה המבוקשת. הם רוכזו ורובם נשלחו לטרבלינקה.

בגיטו נשארו המשפחות המיותמות והשכולות. נשים ללא בעלים וילדים — ללא הורים.

בגיטו הסגור

עברו כשבועיים ונתחדשה גזירה חדשה: "על כל היהודים לעבור לגיטו סגור. שטח הגיטו צומצם וכלל רק את רח' וסילישוק וחצר בית־המדרש, ותו לא. את הגיטו הסגור

הקיפו בגדר תיל. שער אחד נשאר ליציאה ולכניסה. בין בתיהם של דוד רובין (של מירקה) ואברהם דרזנין (של חיצ'יק). על יד השער עמד משמר של שוטרים מקומיים, בילורוסים. ערב הכניסה לגיטו הסגור בקרו בבתי היהודים אנשי הז'נדרמריה בלווית נוצרים מהמקום ושדדו כאוות נפשם. בו בלילה החלו היהודים להטמין את רכושם בבורות חפורים ובמהמורות. שכניהם הנוצרים בלשו אחרי מקומות המחבוא.

לגיטו הסגור הוכנסו יהודי אוסטרין ונובידבור, ביחד, כאלף ומאתים נפש. ההעברה לגיטו היתה מתוך בהלה. הגרמנים נגשו בהם, ולכן לא הספיקו היהודים להעביר את כל רכושם לגיטו הסגור. מה שנשאר הופקר. באותו לילה נורתה על סף ביתה אשת אבלוב.

מכונת הדמים הגרמנית החישה את פעולותיה לאחר רכוז היהודים בגיטו הסגור. למחרת נכנסו לבית הרב שני אנשי „גסטפו", פקדו עליו לקחת אתו אדרת־שיער ולבנים להחלפה. הוציאוהו מביתו ומאז נעלמו עקבותיו. כל השתדלויות הועד, להוודע מה אונה לו, נשארו מעל. לאחר ימים בא אכר אחד ומסר: „בעיני ראיתי כשהובילו את רב העיר בדרך לקובריץ, על יד צלם הנוצרי העומד על אם הדרך נורה".

במאבק עם הרעב

בגיטו שרר רעב איום. היהודים אימצו את כל כוחותיהם להמלט ממות־רעב. למרות גדר־התיל, המשמרות, והאיסורים החמורים לבא במגע עם הנוצרים שמחוץ לגיטו, השתדלו היהודים למצא מחיה לנפשותיהם. בצאתם לאנגריה החליפו היהודים את שארית רכושם במזון. יום אחד תפסו הגרמנים את שרה פיגל מיכליץ ואת אחיה ליבל בשעת שיחה עם גוי שעמד בחוץ, ה„גסטפו" אסרה אותם מיד במרתף הקואופרטיב הפולני לשעבר.

שוד ורצח

ועד היהודים ניסה לשחררם, אבל לשוא. למחרת הוציאום לשוק, פקדו עליהם להתפשט ערומים ולרקד, תוך כדי רקוד נורו שניהם. הם נקברו בשדה שלהם ע"י מקום מותם.

בסוף דצמבר 1941 הוצא צו חדש: „על כל היהודים לבא לשוק ובידם כל חפצי הערך שברשותם". היהודים עשו כן. הם צוו להטיל את חפצי־הערך לתוך ארגזים פתוחים, שהוכנו מבעוד יום.

בשוק סדרו אנשי ה„גסטפו" סלקציה. הפרישו את כל בעלי־המומים. הם היו כעשרה וביניהם: ישראל הבעל־מום, רחל בשקה העוורת, משה האלם ויוכבד (יחקה) החרשת. כולם נורו לעיני כל הקהל בשוק. הועד צווה לקברם. רק לפנות ערב הורשו היהודים לחזור לגיטו הסגור. כך נמשכו ימי האימים והלילות ללא שינה. בלילות ישבו היהודים במחשכים. על כל בית ממנו בקע קו־אור המטירו הגרמנים אש־יריות.

ראש העיר הגרמני

לאחר רכוז היהודים בגיטו הסגור, עזבה המפקדה הצבאית את העיר והגיע ראש־עיר אזרחי גרמני. השתכן בבית הלבנים של חיה אורס.

ראש העיר, גרמני קומתן וכבד־בשר, ענוד צלב־קרס על שרוולו לא פסק לדרוש

מהיהודים: כסף, זהב, תכשיטים, אדרות־שיער, מוצרי־עור וכו'. לרשות „השליט האזרחי" נשארה הז'נדרמריה. כל הכשרים לעבודה יצאו יום־יום לאנגריה: שרות אישי לגרמנים, פנוי שלגים, כריתת עצים ביערות, שרוש הגדמים, שנשארו לאחר הכריתה וכו'. נוצרים עשירים, שנזדקקו לעובדים, היו מזמינים אצל ראש־העיר יהודים לעבודה. הוא היה ממלא את מבוקשם תמורת תשלום לעצמו. היהודים יצאו ברצון לעבודות אלו. כל קשר עם העולם שמחוץ לגיטו אפשר רכישת מזון למשפחה הרעבה.

סדנאות

לפי צו הגרמנים ארגן ועד היהודים סדנאות, שנמצאו מחוץ לגיטו, בביתו של סנדר החנווני — סדנא לנגרות, ובביתו של זליקובסקי — סדנא לחייטים. הסדנאות עבדו לפי הזמנות ראש העיר והז'נדרמריה ללא תשלום, כמובן. ביציאה לעבודה בסדנאות נזקקו לרשיונות. הזוכים בכך היו „מאושרים". הועד סיפק להם מנות מזון מצומצמות.

הכומר אוהב היהודים

בדרך כלל, לא התעמרו הנוצרים של אוסטרין ביהודים. נמצאו נוצרים שסיפקו ליהודים מזונות בחשאי, דרך גדר התיל, תמורת הרכוש, אשר היהודים העבירו להם עם כניסתם לגיטו. בהשפעתו של הכומר הפולני אוהב היהודים. כומר זה היה מרבה בדרשות בכנסיה והדריך את צאן מרעיתו לא לבוא לעזרת הגרמנים בהשמדת היהודים. היו נוצרים ששמחו לעזיבת הסובייטים ולכניסת הגרמנים למקום. בפניהם היה טוען: „האב לא עזב, האם לא חזרה, עזב אב חורג, והגיעה אם חורגת".

עד היכן הגיעה מסירות נפשו של הכומר ליהודים!

פעם היה מעשה, הנגר היהודי אברהם קזימיר עבד, לפי הזמנה, בכפר סמוך אצל נוצרי עשיר, הנוצרי רצה להעניק לו תמורת עבודתו מזונות. היהודי פחד להכניס לגיטו מזונות. סכנת נפשות היתה כרוכה בדבר. מה עשה הנוצרי? פנה לכומר, הלז קבל ממנו את המזונות והעבירם בחשאי, דרך גדר התיל, לידי הנגר היהודי.

גזירות חדשות

יצא צו חדש: „בשער כל בית בו גרים יהודים צריך לתלות רשימה מפורטת של הדרים בו".

לאחר גזירה זו נורתה כל משפחת אמסטיבובסקי אשר (5 נפשות). רק בן אחד חמק והתחבא בעליית בית־המרחץ. הגרמנים בלשו אחריו, אבל לא מצאוהו. בעזרת ועד־היהודים נמלט לסביבות דרוזגניק.

ועד היהודים השתדל בכל כוחותיו להציל נפשות, לבטל גזירות, אבל לא עלה בידו.

ביום 6.6.42 גרשו הגרמנים את כל היהודים מהגיטו לשוק. בחרו מביניהם מאה צעירים ושלחום „לעבודה" בסביבות ביליסטוק. לאחר בחירה זו הוחזרו היהודים לגיטו.

בסתיו 1942 נפוצו שמועות, כי הגרמנים מתכוננים לרוקן את גיטו אוסטרין. הנוצרים שבמקום פנו שוב ליהודים להעביר את שארית רכושם להם, למען לא יפול בידי הגרמנים. היהודים נוכחו מנסיונם המר, כי כל שמועה רעה סופה מתקימת. קבוצה של 12 צעירים ערקה ליערות שבסביבה. ביניהם היה בנו של ויגדורוביץ. הנמלטים נפלו מהפח אל הפחת. תוך זמן קצר נהרגו כולם ע"י הגרמנים ועוזריהם מבני הכפרים שבסביבה.

בספטמבר 1942 החלו הגרמנים בתמרונים חדשים. כנוס היהודים בשוק והחזרתם לגיטו. כמה פעמים עשו כן, מתוך רצון לערבב את דעת היהודים עליהם. בזמן ה„גירושים" נשדד רכוש היהודים, שנשאר הפקר בגיטו.

כל הגזירות על יהודי אוסטרין חלו תמיד בשבתות או בחגים.

גרוש היהודים מאוסטרין

באחד מימי אוקטובר 1942, ביום שבת, נקרא הועד וצווה: לכנס ביום ראשון הבא את כל היהודים בשוק על כל מטלטליהם ללא הגבלה. ליום זה זימנו הגרמנים אכרים על עגלותיהם. העמידו את האכרים בסמטאות הסמוכות לבל ייראו. המשטרה המקומית פרצה לגיטו וגרשה משם את כל היהודים לשוק. השוק היה מוקף גרמנים מצוידים במכונות־יריה, האכרים הופיעו. כל משפחה על מטלטליה התישבה בעגלה לחוד. השיירה הארוכה של העגלות החלה לזוז.

— לאן?

לפנות ערב הגיעו לעיירה אז'ור, שם נשארו ללון. העיירה כולה היתה ריקה מאין יושב. יהודי אז'ור גורשו ממנה, שעות מועטות לפני כן. יהודי אוסטרין מצאו בבתים על הכיריים תבשילים חמים, ובתנורים לחם טרי, שיהודי אז'ור לא הספיקו לקחתם אתם בזמן הגירוש. האכרים העגלונים שולחו לבתיהם בחזרה. למחרת העמיסו אכרים־עגלונים מאז'ור את היהודים על העגלות. 5 ק"מ לפני מחנה קלבסין — המתינה הגסטפו לשיירה. כל הצעירים צוו לקפוץ מהעגלות. הטף, הנשים והקשישים המשיכו לנסוע. הצעירים עונו, בהצלפות מגלבים ובמכות־רצח הריצו אותם 5 ק"מ עד קלבסין. רבים היו הנופלים בדרך, ביניהם הירשלה בן הרב.

בכניסה לקלבסין צוו האכרים להריץ את הסוסים, וליהודים נתנה הפקודה: לקפוץ! לא הספיקו להוריד את מטלטליהם. ולזאת כוונו הגרמנים, לשלם לאכרים שכר־הסעה במטלטלי־היהודים. הבהלה היתה גדולה. בכיות, צריחות והצלפות. מרוב בהלה איבדו הילדים את הוריהם והנשים — את בעליהן.

קלבסין

לפנים היה כאן מחנה שבויים רוסים. כל המחנה גדור בתיל. הדירות, בתי־חמר וצריפים שקועים חצים באדמה. חושך שרר בדירות והצפיפות — איומה.

שם מצאו יהודי אוסטרין את עמיתיהם: מסקידל, קרינקי, אז'ור ויתר העירות בסביבת גרודנה. לכל עירה הקצו שכונה לחוד. התנאים היו איומים. מזון — לא ניתן. היה קים מחסור במים. לא יצאו כלל לעבודה. מזמן לזמן היו מביאים למחנה כמה ככרות לחם אפויות מסובין.

מים היו במחנה בשפע, אבל, על היהודים נאסרה הגישה לברזים והשמוש בהם. פעם נתפסו מספר נשים מאוסטרין בפשען. ניסו להביא מים לטפן. בעוון זה קשרום זו לזו בחבלים וכך הובלו בכל שטח המחנה למען ישמעו וייראו.

היו מקרים, שבעד „גניבת מים" הוצלפו האנשים במגלבים עד צאת נשמתם. בתי שמוש לא היו בנמצא. חפרו בור גלוי לעשיית צרכים באמצע המחנה. נשים וגברים ביחד, ללא מחיצות. הנשים היו מתבישות לעשות את צרכיהן בפומבי. בלית ברירה נאלצו לעשות כן, אבל היו מכסות את פניהן מבושה.

נערה צעירה בת 16 שנה וחיה שינה שמה התעקשה והתאפקה מעשיית צרכיה ביום. היתה מחכה לכשיחשיך. פעם בצאתה מצריפה לעשיית־צרכים בלילה נתקלה בגרמני. מרוב פחד חזרה בריצה לצריף. הגרמני רדף אחריה נכנס לצריף אחריה ותבע את הסגרתה לידיו, באם לאו, יומתו כל אנשי הצריף ביריה. יושבי הצריף הצביעו על הנערה. הגרמני, בראותו את יופיה, תבע ממנה להתפשט ערומה לעיניו. הנערה סרבה והתחננה לפניו, שיהרגנה. הגרמני שלף את אקדחו ואמר: „לא אותך בלבד אהרוג אם תסרבי לי, כי אם את כל דיירי הצריף".

הנערה לא רצתה לגרום למיתת דיירי־הצריף ומלאה את תביעתו הסדיסטית של הגרמני.

השלב האחרון

בעקב הרעב, הזוהמה והצפיפות פרצו מגיפות במחנה. רבים ניספו. את המתים היו משליכים לתוך בורות או תעלות ומכסים בסיד. המצב החמיר מיום ליום. והאנשים ציפו למות, שיגאלם מיסוריהם. בגעגועים הזכירו את „הימים הטובים" של גיטו אוסטרין. לאחר מכן החלו „המשלוחים". לאן? לא ידעו!

רבים ראו ב„משלוחים" פדות מיסורים מיותרים. ביהודי סקידל החלו וביהודי יתר העירות המשיכו. המעונים הנשארים במחנה התחננו בפני הגרמנים, שיחישו את שלוחם. נענו לבקשתם...

בסוף נובמבר 1942 הוציאו את כל יהודי אוסטרין מקלבסין. בצעידה לתחנת הרכבת לסוסנה נפלו רבים מאפיסת כוחות ונשארו בדרך. בתחנה העמיסום בקרונות משא ושלחום ישר לאושביץ. בדרך קפצו בודדים מהרכבת הדוהרת וביניהם: ליבקה מכפר שימקיצה, יצחק הירש פוגצ'בסקי, ברצ'ה פוליצ'ק ויעקב בן משה הנפח. הם נורו כולם ע"י המשמר הגרמני, המלווה את הרכבת.

אפר קדושי אוסטרין

אוסטרין סופחה לרייך השלישי. לפי החוק הנאצי לא בוצעו שחיטות המוניות ברייך. את היהודים, שנידונו להשמדה טוטלית העבירו, לכן, לשטחי הכבוש: פולין, רוסיה הלבנה ועוד.

על יהודי אוסטרין הוטלו ענויי־תופת בדרך הקוצים ל„פתרון־הסופי", אשר שחרר אותם, סוף־סוף, מהגהינום הנאצי. „קברות־המונים" פזורים בכל רחבי רוסיה הלבנה. על פי רוב ידוע תאריך ההשמדה ומקום הקבורה של יהודי העיירות.

אוסטרין גם לכך לא זכתה. גופות קדושי אוסטרין המעונים מושלכות בבורות מכוסי סיד של קלבסין ואפרם בסביבות משרפות אושביץ.

וכך הושמדה כליל ע"י הרוצחים הנאצים הקהלה היהודית רבת השנים — אוסטרין.

שנות האימים (1941—1944)

אני, יזרסקי מיכאל מאיר, יליד אוסטרין בשנת 1924, רוצה להעלות זכרונות של ימי־האימים, שנות מלחמת העולם השניה, שנות גסיסתה של הקהלה היהודית והשמדתה ע"י הרוצחים הנאצים ימח שמם.

וכן להזכיר את שמות בני־הנוער של אוסטרין אשר פרצו ליערות, נספחו לפרטיזנים ברוסיה הלבנה, על מנת לנקם נקמתם ברוצחי עמם וקרוביהם.

דרך־הענויים אותה עברו יהודי־אוסטרין תחת שלטון האימים הנאצי ידועה פחות או יותר. השנים 1944—1941 נחרתו עמוק־עמוק בזכרון שארית הפליטה מגיא ההריגה, השרידים, שניצלו על פי נס.

נעלמים הם מפעלי הגבורה של יהודים, אשר למרות הטרור האיום, לבשו עוז, פרצו ליערות ונקמו את נקמתם ברוצחים הנאצים. כאחד השרידים, ברצוני לחשוף קטעי זכרונות מהימים ההם.

עד יום 6.6.42 הייתי בגיטו אוסטרין עם כל בני־משפחתי. גבול הגיטו עבר ע"י ביתנו ממש. הגיטו כלל בתוכו את הרחובות והסמטאות :מביתנו שברחוב וילנה עד לפלג שע"י הבורסקי של גרשון מרדכי פילובסקי. כל הסמטאות כולל רחוב וסילישוק עד לגשר, חצר בתי־המדרש, חזית השוק עד לשער, שבין בתיהם של דוד רובין ודרזנין אברהם.

יהודי וולושי, צופפו בחצר בתי־המדרש וברחוב וסילישוק.

ביום 6.6.42 פרצה בהלה בגיטו. הגרמנים תבעו לאנגריה מאה בחורים צעירים.

לאן יובילום? משך הזמן? כמוסים הדברים!

לא נמצאו מתנדבים לאנגריה זו, הגרמנים גרשו את היהודים מהגיטו וכנסום בשוק, הם החלו לבחור — לפי ראות עיניהם — בחורים צעירים כשרים לעבודה.

ואני — בתוכם. הפרוטקציה של דודי גדליהו בורוכוביץ' ושל קרובי ברל ורניקוב — הם היו חברי ועד־היהודים — לא הועילה ולא כלום.

עוד באותו יום הובילו הגרמנים ברגל את קבוצת המאה לתחנת הרכבת באז'ור, מרחק של 24 ק"מ. הועמסנו על הרכבת, שחכתה לנו ונסענו כל הלילה. עם שחר הגענו לסטרושלץ, עיירה הסמוכה לביליסטוק.

חולקנו לשתי קבוצות־עבודה, והחילונו בהקמת בניינים שונים, בשביל משרד הרכבת. משכננו היה בצריפים גדורי־תיל. מזמן לזמן הורשינו לבקר בגיטו ביליסטוק. מתן הרשיונות היה בידי המפקד הגרמני של המחנה. עבדנו עבודת־פרך. החזקנו מעמד מתוך תקוה, כי בקרוב יחליפו אותנו ונחזור לגיטו אוסטרין. את תקותנו נשא הרוח.

בהשכמה ביום 2.11.42, שעת־היציאה לעבודה, כרגיל, הוקפנו ע"י פלוגת ס.ס. וצווינו ללכת. התרו בנו: „כל המנסה לצאת מהשורה יירה בו במקום". הורצנו. הכוון — ביליסטוק. פתאום הופנינו לכוון אחר. חרדה תקפה אותנו. לאחר מכן נודע לנו, כי פנינו מועדות למחנה בו רוכזו יהודי ביליסטוק.

במחנה זה נמצאו אורוות לסוסי הצבא הפולני לשעבר. באורוות אלו צופפו את יהודי ביליסטוק והעיירות הסמוכות. יום־יום הגיעו משלוחים חדשים של יהודים.

כרגיל בלילות נובמבר שרר קור איום. ואנו — ללא כסות. אוכל לא ניתן לנו. הסבל היה ללא נשוא. קור ורעב.

קבוצת צעירים ניסתה להתחמק מהמחנה, אבל, לא עלה בידם, המחנה היה מוקף גדר־תיל מוארת בזרקורים ושמורה היטב ע"י הגרמנים. נוסף לכך, היתה הגדר מחושמלת. גם המעבר מצריף לצריף בתוך המחנה היה בלתי אפשרי. כל צריף היה מובדל ממשנהו בתיל.

פסי הרכבת הגיעו עד לאמצע המחנה. ויום־יום פלטו הרכבות משלוחים חדשים. הצריפים היו ממוספרים. בצריף מס' 17 שוכנו יהודי־אוסטרין.

החלו בחלוקת מזון. המנה ליום — 150 גרם לחם ושני תפוחי אדמה רקובים. מים לרחיצה לא היו. בגלל הקור לא התפשטו בלילות. ישנו על גבי לוחות־עץ ללא מזרנים.

רבים היו המתים, בין הקשישים, בעיקר. וכך שהינו במחנה איגנטקה 16 יום רצופים. ביום 19.11.42 נכנסה רכבת ארוכה למחנה. היו בה כמה קרונות נוסעים וקרונות־בקר סגורים רבים, הוצאנו מהצריפים והועמסנו על קרונות־הבקר. אנו אנשי אוסטרין נכנסנו בצוותא לקרון אחד.

בדרך לטרבלינקה

דרך מקרה, נודע לנו, — מפי נהג קטר פולני — כי רכבת זו פניה מועדות לטרבלינקה. קמה בהלה! עם חסימת הדלתות מבחוץ ע"י הגרמנים החילונו לטכס עצה. מה לעשות? הדעות היו חלוקות. היו, שטענו: אין לנו ברירה, עלינו לחמוק מהקרונות, המובילים אותנו למות בטוח. יהי מה! והיו, שפחדו לקפוץ מרכבת דוהרת. הרוב נטה לקפוץ. שיקה גולדברג טפס ועלה עד לאשנב שבדלת. שבר את סורגי־הברזל והוציאם, הושיט יד ופתח את המחסום שבחוץ בכוחותיו האחרונים.

הרכבת דהרה. יהודי־אוסטרין החלו בקפיצות, הקרון התרוקן. הגרמנים לא השגיחו בכך. ישבו להם בנחת בקרונות הנוסעים, ולא העלו בדעתם, כי יהודים מדולדלים יעזו לפרוץ דלתות ולקפוץ מרכבת דוהרת.

הנרודים

התרכזנו בחורשה סמוכה, והחלטנו לחכות עד שיחשיך, כי בסביבה זו מסוכן היה ליהודי להראות.

עם בוא הלילה התחלקנו קבוצות־קבוצות והפלגנו — כל קבוצה בדרך משלה — לכוון אוסטרין, מתוך תקוה, כי הנוצרים מכרינו אולי יחביאונו, ויתכן כי נצליח להצטרף לפרטיזנים הפועלים, בודאי, בסביבה המיוערת של אוסטרין.

נמצאתי בקבוצה אחת עם אריה שילנסקי. זוכרני כי היו בה גם: יוסף קרוספודין, שלמה קונופקה, הירש קרינסקי ויצחק קפיטקין. בראשנו עמד אהרן שילנסקי. הוא היה בן 28 שנה אז וחייל משוחרר. התמצא בא"ש לילה. ואמנם הוביל אותנו ללא מצפן בטוחות, כאילו היה מתושבי הסביבה.

המטרה: להגיע לכביש גרודנה תוך כדי פסיחה על העיר ביליסטוק, השורצת גרמנים. אימת הגרמנים, שהשארנו מאחורינו הוסיפה לנו איל. לאט־לאט פסו כוחותינו. השהות באיגנטקה בתנאי קור ורעב החלה לתת את אותותיה. הטור התמשך ורבו הנחשלים. בהתחלה נסינו לשאת את הנחשלים על כתפינו. נאלצנו לוותר על כך. הרגשנו כי עוד מעט ונתמוטט כולנו. השארנו את הנחשלים שכובים בשדה חדלי־אונים ומיואשים.

זכורני, כי בין הנחשלים היו: הירש קרינסקי ויצחק קפיטקין. אחרים נשמטו מזכרוני.

נשארנו רק ארבעה: אהרן שילנסקי, יוסף קרוספודין, שלמה קונופקה ואנכי.

עם שחר הגענו ליער. נחבאנו במשך כל היום. עם חשיכה המשכנו לצעוד. וכך יום־יום. הימים — למחבוא, והלילות — לצעידה. במשך הזמן הצלחנו להשיג כמות מצערה של מזון אצל הנוצרים שבסביבה.

לילה אחד, תוך כדי צעידה, נתקלנו בסיור גרמני. איבדנו בהיתקלות זו את חברנו שלמה קונופקה. נשארנו רק שלושה. נהר הנימן עמד בדרכנו. אי אפשר היה לחצותו בסביבות גרודנה. המשכנו נדוד עד סביבות סקידל. באחד מימי דצמבר הראשונים עם שחר הצלחנו לחצות את הנימן בעזרתו של נוצרי אחד מבני המקום.

כעבור יומים הגענו לכפר אַלישקיצה, 7 ק"מ מאוסטרין. ושם נודעה לנו האמת המרה. „אין יותר יהודים באוסטרין". כולם הובלו למחנה הרכוז קלבסין שע"י גרודנה.

חפשנו פרטיזנים. לא מצאנום. בגלל הקור והשלגים המרובים. החלטנו להפרד. יוסף קרוספודין הלך לסביבות ברשט. היו לו שם אכרים מכרים, קווה כי יחביאוהו עד עת מצוא.

אהרן שילנסקי פרש לליצ'קובצה.

לאחר מכן נודע לי כי האכרים מסרו את י. קרוספודין לרשות. עם שילנסקי נפגשתי, לאחר שבועות של נדודים, בשצ'וצ'ין. החלטנו לחרוף שם. נשארו עוד מתי מעט יהודים בגיטו שצ'וצ'ין. ועד־היהודים סרב לקבלנו לגיטו. כי לא נמצאנו ברשימות שבידי הגרמנים. נאלצנו להמשיך נדוד.

ללא מזון וסחוטים מנדודים החלטנו להספח למחנה־עבודה במזרח לפי שעה. עם בוא האביב נחמוק. שמענו, כי במזרח פועלים פרטיזנים. הגענו — בלווי משמר גרמני — שילנסקי ואנכי, למחנה־עבודה באושמינקה (תחנת הרכבת של אושמינה המרוחקת ממנה 18 ק"מ). נמצאו שם יהודים מוסילישוק, שצ'וצ'ין, ברנוביץ' ויתר עיירות הסביבה. במחנה זה שהינו כחדשיים.

עם הפרטיזנים

ביום 8.3.42 הצלחנו: שילנסקי ואנכי, לחמוק מהמחנה והגענו עד לעיירה אושמינה. בדרך נספחו אלינו יהודים מספר וחפשנו את הפרטיזנים בכפשותך. ברשותנו היו: 2 רובים, אקדח אחד, תרופות, ורופא בשם — דלינסקי.

תוך כדי חפושים אחרי הפרטיזנים פגשנו קבוצת בחורים ובחורות שנדדו בסביבה. ספרו לנו, כי הפרטיזנים שבסביבה סרבו לספחם אליהם, באשר היו חסרי־נשק.

קבוצתנו מנתה כבר כ־50 איש. ואהרן שילנסקי בראש. מנהיגנו אהרן שילנסקי נכנס למשא־ומתן מיגע עם ראש הפרטיזנים שבסביבה. הלז סרב לספחנו לפרטיזנים. התמקמנו ביער כקבוצה עצמאית. רק לאחר חדשי־צפיה קבלונו הפרטיזנים. ומאז חיינו ביניהם. החלה פרשת־הגבורה של קרבות והתנפלויות. נקמנו בגרמנים את נקמת דם אחינו השפוך.

בינואר 1944 נפל בקרב אהרן שילנסקי, הוא נספה בקרב בסביבות סקידל, ומעשה שהיה כך היה: בסביבה זו היה לו בית־מחבוא. פעם אחת נשאר יחידי במקום. חבריו יצאו לאן שיצאו. לפתע הגיעו למקום 5 גרמנים ופתחו ביריות. שילנסקי לא איבד את עשתונותיו. השיב ביריות והצליח להמית שני גרמנים ושלישי — לפצוע. קפץ דרך החלון והתחיל בריצה לכוון היער, שני הגרמנים הנותרים רדפו אחריו וכנראה, נפצע, לא רצה ליפול בידיהם חיים ופוצץ את עצמו ברמון. היה זה כחצי שנה לפני בוא הצבא האדום. כך חי, נאבק, נלחם ומת אחד מגבורי ישראל הנעלמים.

אהרן שילנסקי הי"ד.

דאס לעבן און חורבן פון אונדזער שטעטל אסטרין

צבי סעגאלאוויטש / אונדזער שטעטל ביים לעבן

מאָנומענטאַלע בנינים און דענקמאָלן האָבן ניט באַפוצט אָסטרין; אַרכיטעקטן האָבן ניט פלאָנירט אירע גאַסן און הייזער. בלויז קליינע גערטלעך, הילצערנע פאַרקאַנעס, דרענגלעך, סלופקעס און סתם שטייגער האָבן אָפגעטיילט שכנישע הייזער.

אַ מאַרק־פלאַץ, עטלעכע „הויפּט־גאַסן", אַ פאָר זייטיקע געסלעך, די „קאָשאַר־קעס" — דאָס איז געווען אָסטרין.

די יידן האָבן געלעבט אַרום דעם מאַרק אין אַלע אַרומיקע גאַסן און געסלעך. די גויים — ביים סוף פון די גאַסן, וואָס נענטער צו די אַרומיקע פעלדער און לאַנקעס און אין דער פאַרשטאָט „וואַלעשיי".

די צאָל רייכע יידן, די „גבירים" האָט מען געקאָנט אָנציילן אויף די פינגער. מערסטנטייל יידן האָבן שווער און ביטער געאַרבעט און קוים פאַרדינט אויף פרנסה.

דער גראָשן איז געווען זייער אויסגערעכנט אוז טייער. אין יענע יאָרן האָט מען ניט געשריבן מיט קיין „גלאָבוסן", נאָר מיט פשוטן טינט. טינט איז קיינמאָל ניט געווען קיין טייערער אַרטיקל. דאָך פלעגן פיל אויסקאָמבינירן, אַז די טינט זאָל זיי אויסמאַכן וואָס ביליקער. מ׳פלעגט קויפן ביי בריינדל בוטענסקין פאָר עטלעכע גראָשן אַ ביסל פאַרב „פיאָלעט" און עס צעמישן אין אַ פלאַש קאָכיקע וואַסער און מ׳האָט שוין געהאַט אַ זאַפאַס טינט אויף עטלעכע יאָר. איין חסרון האָט געהאַט די אייגענע פּראָדוצירטע טינט — עס פלעגט בעתן שרייבן מאַכן קלעקן אויפן פאַפּיר.

די שול־קינדער האָבן אָפּגעהיטן זייערע פּענעס, בלייפּעדערס און העפטן. זיי האָבן פאַרשטאַנען און געוווסט, אַז זייערע עלטערן קומט אָן גאַנץ שווער איינצוקויפן פאָר זיי די אַלע שרייב־מאַטעריאַלן.

יידן האָבן זיך אַרויסגעהאַלפן אין דער פרנסה אויף פאַרשידענע וועגן. די וואָס האָבן געהאַט אַ שטיקל פריייען פלאַץ ביי די הייזער, פלעגן מאַכן אַ גערטל און פאַרזייען עטלעכע בייטלעך מיט פאַרשידענע גרינסן; אַנדערע, וואָס האָבן געהאַט קי פלעגן אָפּגעבן דאָס מיסט פון די קי צו באַקאַנטע פויערים. סוף זומער פלעגן די פויערים, אַלס באַלוינונג פאַרן מיסט, ברענגען קאַרטאָפל פאָר די יידן, אָן אָנגעפילטער „זאַשעק" קאַרטאָפל אויף ווינטער איז שוין געווען אַ האַלבע חיונה.

מערסטנטייל פלעגן באַלעבאָסטעס אַליין באַקן אין די הייזער ברויט. מ׳פלעגט אַליין ראָשטשינען אין דייזשעס, קנעטן דאָס טייג. די גרויסע לעבלעך ראַזעווע ברויט, אונטער־געבעט פון אונטן מיט גרינע קאָשטאַן־בלעטער, האָבן געהאַט אַלע טעמים.

די אַרבעטס־מעגלעכקייטן אין שטעטל זענען געווען מינימאַלע און באַגרענעצטע. עס זיינען געווען יידן אָן אַ סטאָבילער באַשעפטיקונג און סתם בטלנים. אַזוינע האָבן זיך באַגנוגנט מיט דער גענט־אונטערשטיצונג, וואָס זיי פלעגן באַקומען ערב יום־טוב פון זייערע קרובים אין אַמעריקע. דאָס האָט געקלעקט ווי־עס־איז אויף ברויט און קאַר־

טאָפל און אַנדערע נייטיקסטע זאַכן. קיין דירה־געלט האָט מען ניט באַצאָלט צאָלן. כמעט אַלע יידן האָבן געהאַט אייגענע הייזער.

בעל־הבתישע זין האָבן קיין מלאכה ניט געלערנט, כדי ניט צו פֿאַרשעמען זייער „מעמד". זיי פלעגן אַ ביסל צוהעלפן די עלטערן אין די קראָמען און מערסטנטייל זיך אַרומדרייען לייַדיק איבער די גאַסן.

אויפן מאַרק, אַרום די צווייַ סעלצערקעס פון ישראל־אברהמל און טאָפן האָבן זיך זומער־צייט שטענדיק פֿאַרזאַמלט גרופּעס מענטשן. אין די סעלצערקעס האָט מען דערקווויקט דאָס האַרץ מיט אַ ביסל סאָדעוואַסער און ליאָדעס. אויף דער שורה שטיינער לעבן ישראל־אברהמלס קראָם זיינען שטענדיק געזעסן שטעטלשע בטלנים. דאָ האָט מען פֿאָליטיקירט, אַרומגערעדט שטעטלשע און וועלטלעכע נייעס.

דער ערשטער ראַדיאָ

ביזן יאָר 1925 איז נאָך אין אַסטרין ניט געווען קיין ראַדיאָ. געשמועסט האָט מען אין שטעטל, אַז עס איז פֿאַראַן אַזאַ מין קעסטעלע, וואָס מ׳רופט עס „ראַדיאָ" און אַז מ׳קען פון אים הערן געזאַנג, מוזיק און רייד פון גאָר גאָר ווייט.

סוף־סוף האָט אַסטרין זוכה געווען צו זען מיט די אייגענע אויגן אַ ראַדיאָ־אַפּאַראַט. אויף טשיכעווער גאַס האָט געווווינט אַ יידישער דאָקטאָר, אַ בחור. אָט דער דאָקטאָר האָט — אין יאָר 1925 — אַראָפּגעבראַכט קיין אַסטרין דעם ערשטן ראַדיאָ. דער ראַדיאָ איז געווען אַן אַ הילכער. מ׳האָט געהערט מיט הער־טרייבלעך.

גרעסערע גרופּעס יוגנטלעכע פלעגן זיך אין די פֿאַרנאַכטן זאַמלען ביים פענצטער פון דאָקטאָרס הויז און זיך צוקוקן ווי דער דאָקטאָר זיצט מיט די הער־טרייבלעך אויף די אויערן און הערט עפּעס. דער פֿאַרזאַמלטער עולם האָט ניט געהערט קיין וואָרט. דאָך איז דער וווּנדער געווען גרויס.

ברונעמער

קיין וואַסער אין די הייזער איז ניט געווען. אַרעם און רייך, אַלע פלעגן ברענגען וואַסער מיט עמערס פון די שטעטלשע ברונעמער.

לאָמיר זיי דערמאָנען, די אַלטע, גוטע ברונעמער, וואָס האָבן צוגעשטעלט וואַסער צום טרינקען, קאָכן, וואַשן און צו לעשן שריפות.

אין מיטן מאַרק, ניט ווייט פון דער פֿראָוואָסלאַווענער צערקווע, איז געווען אַ האַלב־מאָדערנער הילצערנער ברונעם מיט אַ ראָד און אַ קייט צו וועלכער עס זיינען געווען צוגעפּעסטיקט צוויי עמערס. ביים ברונעם איז געווען אַ „טשאָפּ", מיט אַ הילצערנעם צודעק, שטענדיק אָנגעפילט מיט וואַסער. דאָס וואַסער אין „טשאָפּ" האָט געדאַרפט דינען צו לעשן שריפות. דער ברונעם אויפן מאַרק און דער „טשאָפּ" זיינען שטענדיק געווען אַרומגעוואָקסן מיט אַ גרינלעכן מאָך.

פֿאַר די דייטשן, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז אויפן מאַרק געווען אַ וואַסער־פּלומפּ. נאָר דער פּלומפּ איז אַזוי לאַנג געשטאַנען פֿאַרלאָזן, ביז ער איז אינגאַנצן פֿאַרשוווּנדן פון מאַרק־לאַנדשאַפט.

אויף וואַסילישקער גאַס איז געווען שמואל דעם בעקערס ברונעם. ווינטער־צייט איז דער ברונעם געווען שטענדיק אַרומגעקאָוועט מיט אייז כמעט ביז די ברעגעס.

ניט איינמאָל פלעגט מען זיך אויסגליטשן מיט די פולע עמערס וואַסער און דאָס אייז ביים ברונעם אין געוואָקסן העכער. כדי זיך ניט אויסגליטשן פלעגט מען אויפן אייז אויסשיטן אַש.

אויף גראָדנער גאַס האָט זיך געפונען „טראַכימקעס ברונעם" (לעבן הויז פון אַ גוי מיטן נאָמען טראַכים).

„טראַכימקעס ברונעם" אין שוין געווען אַ מאָדערנער, געבויט פון בעטאָן־רערן (אויסגעאַרבעט די בעטאָן־רערן האָט יוסף וויגדאָראָוויטש).

געריידט האָט מען, אַז „טראַכימקעס ברונעם" אין דער טיפסטער אין שטעטל. דאָס וואַסער פון דעם־אַ ברונעם אין שטענדיק געווען קלאָר און קאַלט.

זומער־צייט פלעגט מען קומען פון גאַנצן שטעטל צו „טראַכימקעס ברונעם" שעפן וואַסער אויף טיי.

אין די זייטיקע געסלעך, ביי די גויישע הייזער זיינען געווען אַלטע ברונעמער „באָבעס". אַ גראָבער, הויכער קלאָץ, איבער דעם — אַ צווייטער באָווגלעכער לאַנגער קלאָץ מיט אַן אַראָפגעהאַנגענעם לאַנגן הילצערנעם שטאַנג. צו דער שטאַנג אין געווען צוגעבונדן אַן עמער, וואָס האָט זיך אַראָפגעלאָזן אין ברונעם.

ווינטער־צייט פלעגט מען אויסהאַקן אין אייז וואָס האָט באַדעקט דער אָסטרינקע אַ לאָך, אַ „פרילאָנקע" און פון דאָרטן שעפן וואַסער.

פרנסה האָט טאַקע אויסגעפעלט אין אָסטרין, אָבער וואַסער אין געווען בשפע.

שריפות

אין די זומערדיקע חדשים פלעגן אָפט אויסברעכן שריפות. די פלוצימדיקע גע־שרייען: „פֿאָזשאַר, פֿאָזשאַר!" פלעגן אַרויסטרייבן דאָס גאַנצע שטעטל פון די הייזער. אַלע זיינען געלאָפן צום פּלאַץ פון דער שריפה. די „פֿאָזשאַרנע קאָמאַנדע" מיט טאפן בראש זיינען געלאָפן די ערשטע. מ'שלעפט די פעסלעך וואַסער און פֿאָמפּעס. שטענדיק פלעגט ביי די פֿאָזשאַרנע טרעפן עפּעס אַ מכשול: דאָ איז אויסגערונען דאָס וואַסער פון די אויסגעטרוקנטע פעסלעך, דאָ האָט ניט געאַרבעט די האַנט־פֿאָמפּע און דאָ איז פֿאַרפאַלן געווארן די קישקע.

ווי עס זאָל ניט זיין — איידער די פֿאָזשאַרנע האָט זיך געגומען צו דער אַרבעט, איז שוין דאָס קליינע הילצערנע הייזל געווען האַלב פֿאַרברענט.

יידן פון די שכנותדיקע הייזער פלעגן אַרויפקריכן אויף די דעכער און מיט נאַסע שמאַטעס געהיט, אַז די פונקען פון ברענענדיקן הויז זאָלן ניט אַריבערטראָגן דאָס פייער אויף זייערע הייזער.

די „מאַכט"

די גאַנצע „מאַכט" אין שטעטל איז געווען דער פּוילישער קאָמענדאַנט און די פֿאָר פֿאָליציאַנטן. אַ באַפעל איז אַרויס, אַז די איינווינער מוזן האַלטן ריין די גאַסן און פלעצער אין דער נאָענט פון זייערע הייזער.

אַז מ'האָט נאָר געזען פון ווייטן אַ פּוילישן פֿאָליציאַנט, פלעגן די יידן אַרויסלויפן פון די הייזער מיט בעזעמער און געגומען פֿאַרקערן די גאַס און אַרום די הייזער — מאַכן „טשיסטאָטאָ". אַז אַ ייד האָט געזען, ווי עס גייט דער פּוילישער קאָמענדאַנט, פלעגט

ער ספּעציעל דורכגיין פֿאַרביי אים און מיט גרויס רעספּעקט אַראָפּנעמען פֿאַרן קאָמענ־דאַנט דאָס היטל.

שבת אין שטעטל

דאָס אַלץ — אין די גרויע, וואָכיקע טעג פון אַ גאַנץ יאָר. גאַנץ אַנדערש מיטן אָנקומען פון ערב שבת. שוין פון פרייטיק פרי האָט זיך געלאָזט מערקן די צוגרייי־טונגען צום שבת. פון די הייזער האָבן זיך געהערט ריחות פון פריש געבאַקענע חלה, פון געפילטע פיש און אַנדערע שבתדיקע מאכלים.

פרייטיק בייטאָג האָבן יידישע פרויען און קינדער זיך געאיילט מיט די „טשאָלנטן" אין די נאָענטע בעקעריין. מ׳ראָמט און מ׳רייניקט די הייזער. מ׳וואַשט און מ׳קעמט מיט געדיכטע קעמלעך קינדערשע קעפלעך.

מיט פּעקעלעך ריינע וועש אונטער די אַרעמס איילן זיך די מענער אין באָד. אין שוויץ־באָד איז אַ טומל, אַ גערַאַש. פון פיל פֿאַרע זעט מען פון אָנהייב ניט אייגער דעם צווייטן. אַלע וויילע גיסט מען אַרויף אויף די גליענדיקע שטיינער אין אויוון נאָך אַ שפּעלע וואַסער און די היץ אין שוויץ־באָד ווערט גרעסער. אויף די אויבערשטע טרעפּ אין שוויץ־באָד ליגן צעלייגט בעלי־בתים און בעלי־מלאכות. אין באָד זיינען אַלע גלייך. פּשוטע „עמך"־מענטשן שמייסן די בעלי־הבתים מיט בעזעמלעך. די שוויץ־באָד איז געווען דער איינציקער פּלאַץ, וווּ אַ פּשוטער ייד האָט געקענט שמייסן די מיוחסים פון שטעטל. די פּנימער ביי אַלעמען זיינען צעגליט. מען קילט זיך אָפּ און מ׳כאַפּט אָפּ דעם אָטעם מיט שעפּעלעך קאַלטע וואַסער.

„אין שול אַריין!"

יאָשע דער שמש פלעגט בקולי קולות אָנזאָגן דעם אָנקום פון שבת. אינמיטן מאַרק־פּלאַץ פלעגט ער שטיין און שרייען „אין שול אַריין!" און — דאָס גאַנצע שטעטל קליין און גרויס, האָט געשטראָמט אין דער ריכטונג פון די צוויי בתי־מדרשים.

האָט זיך געמאַכט, אַז ס׳איז געקומען אויף שבת אַ חזן, איז די שטימונג גאָר געווען אַ געהויבענע. אָסטרין האָט ליב געהאַט חזנים און האָט זיך פאַרשטאַנען אויף חזנות.

פרייטיק צו נאַכטס: פון די קליינע הייזלעך שיינען אַרויס די שבתדיקע ליכט. טאַטעס, מאַמעס און קינדער אַלע אויסגעפּוצט אין שבתדיקע מלבושים, זעצן זיך אַרום די שיין־געדעקטע שבתדיקע טישן. פון די הייזער צעטראָגן זך קלאַנגען פון „קידוש", פון שבתדיקע זמירות.

די יוגנט איילט זיך מיטן עסן. יעדער איינער וויל שוין וואָס גיכער זיין אין לאָקאַל פון זיין אַרגאַניזאַציע, אין זיין קאָמפּאַניע. מען שאַרט זיך שטיל אַרויס פון די הייזער. די ענגע לאָקאַלן פון די יוגנט־אַרגאַניזאַציעס זיינען שוין פול.

אַ פריילעכער געזאַנג צעטראָגט זיך איבערן שטעטל. צו די לאָנקעס און פעלדער פון די וויסרוסישע פּליינען דערגייען קלאַנגען וועגן ציון, ירדן און כנרת.

פּאַרלעך און גאַנצע קאָמפּאַניעס שפּאַצירן אַרויף וואָסילישקער און גראָדנער גאַסן. מ׳גייט אַרויס פון שטעטל אויף שאָסייען און וועגן. פון אומעטום הערט זיך געלעכטער און געזאַנג.

זומערדיקע שבתים: נאָכן שבתדיקן עסן איז דאָס שטעטל ווי פוסט געווארן. די

יוגנט איז אַרויס שפּאַצירן און זיך ווייַלן אין לויביסקער וואַלד, ביי ברעגעס פון טייכן, לעבן די וואַסער־מילן.

עלטערע מענטשן און קינדער פלעגן אַרויסגיין אויף אַ שבתדיקן שפּאַציר אין גלחס סאַד. נאָך די בתי־מדרשים און נאטקע ברילס גרויסן גאָרטן, איז געווען דעם גלחס סאַד. דאָס איז געווען אַ גרויסער שטח מיט הויכע, שיינע ביימער, באַדעקט מיט גרינעם גראָז און בלעטער.

אין די הייסטע טעג איז אין גלחס סאַד געווען קיל. עלטערע מענטשן פלעגן כאַפּן אַ געשמאַקן דרימל אין שאָטן פון די ביימער. דאָס קליינווואַרג האָט געשפּילט אין פוטבאָל, געקלעטערט אויף די ביימער און זיך געווארפן מיט „שישקעס". ס׳פלעגט טרעפן, אַז דעם גלח זיינען ניט געפעלן געווען די ניט־געבעטענע געסט און ער פלעגט אין באַגלייטונג פון זיין הונט צעטרייבן די יידן אין אַלע זייטן.

זומער,ווינטער, האַרבסט און פרילינג, שבתים און יום־טובים. יעדע צייט, יעדער יום־טוב האָט געבראַכט זיינע איבערלעבונגען און פרייד.

אַסטרין האָט ממשיך געווען דעם פאַרוואַרצלטן יידישן לעבנס־שטייגער, האָט ממשיך געווען די גאָלדענע קייט פון דורות.

מ. מ. יעזערסקי / אין די גרויזאמע יארן : 1941-1944

אַ סך איז געשריבן געוואָרן וועגן גיהנום־וועג, וואָס די אַסטרינער יידן האָבן אַדורכ־געמאַכט אין די טרויעריקע יאָרן (1941—1944) אונטערן דייטשן נאַצי־קלעם, יאָרן וועלכע האָבן זיך גוט אייַנגעקריצט אין זכרון פון די על־פּי־נס לעבנגעבליבענע. וויניק איז אַבער געשריבן געוואָרן וועגן די אַסטרינער יידישע גבורים, וועלכע האָבן זיך אונטערן שוועריסטן טעראָר און געדיכטער אַרומרינגלונג, געריסן אין וואַלד, כדי נקמה צו נעמען אין די דייטשע מערדער.

ווי אייַנער וואָס האָט מיטגעמאַכט דאָס־אָ לעבן — אויב מען קאָן אַזוי זאָגן — ווייל איך דאַ אַפּשפּיגלען כאָטש אַ קליינעם פראַגמענט פון דעם.

ביז דעם 6טן יוני 1942, בין איך צוזאַמען מיט מיין פאַמיליע געווען אין געטאָ. לעבן אונדזער שטוב איז געווען די גרענעץ פון געטאָ — אין ווילנער גאַס. דער געטאָ האָט דעמאָלט אַרומגענומען פאָלגנדיקע גאַסן און געסלעך: פון אונדזער שטוב, אין דער ריכטונג צום טייכל לעם דער גאַרבעריי; די געסלעך, מיט וואַסילישקער גאַס, כמעט ביזן בריק; דער שול־הויף, דער פראַנט פונעם מאַרק פון שול־הויף מיטן טויער לעבן דוד רובינס מויער און דראַזנינס.

אַזוי אַרום זיינען די יידן פון וואלאשיי, די גאַנצע רעכטע זייט פון שטעטל, אַריינפאַרן־דיק פון ווילנע — אַריינגעטריבן געוואָרן אין זייט פון שול־הויף אין וואַסילישקער גאַס.

אין טאָג פון 6טן יוני 1942, איז געוואָרן אַ גרויסע בהלה אין געטאָ: די דייטשן האָבן געפאַדערט הונדערט יידן אויף אַרויסצושיקן אויף אַרבעט. וווּ? ווען? אויף ווי לאַנג? — האָט מען ניט געווווסט.

אַזוי ווי קיינעמען האָט זיך ניט געגלוסט אַליין, פריוויליק זיך צוצושטעלן, האָט מען

אַלעמען אַרויסגעטריבן אויפן מאַרק און די דייטשן האָבן אָפּגעקליבן הונדערט יידן, צווישן זיי — אויך איך. עס האָט ניט געהאָלפן די פּראָטעקציע פון מיין פּעטער גדליהו באַרוכאָוויטש און מיין קוזין בערל וויערניקאָוו, וועלכע האָבן געאַרבעט אין יודענראַט.

דעם זעלבן טאָג האָט מען די גאַנצע גרופּע געטריבן צופוס צום באַן קיין אַזיאַר, 24 קילאָמעטער פון אָסטרין.

אַ גאַנצע נאַכט זיינען מיר געפֿאָרן. אויף צומאָרגנס פֿאַרטאָג זיינען מיר אָנגעקומען אין שטעטל סטאַראָשעלץ, עטלעכע קילאָמעטער פון ביאַליסטאָק. דאָ האָט מען אונדז צעטיילט אויף צוויי גרופּעס, און מיר האָבן אָנגעהויבן בויען פֿאַרשידענע בנינים פֿאַר דעם אייזנבאַן־אַמט.

געלעבט האָבן מיר אין באַראַקן, אַרומגעצוימט מיט שטעכל־דראָט. פון צייט צו צייט פלעגט מען קאָנען באַזוכן דעם ביאַליסטאָקער געטאָ. צו דעם האָט מען געדאַרפט האָבן אַ דערלויבעניש פון אונדזער לאָגער־קאָמענדאַנט, אַ דייטש. מיר האָבן שווער און ביטער געאַרבעט מיט דער אינציקער האָפענונג, אַז מען וועט שיקן פון אָסטרין אַן אויסטוישגרופּע, וועלכע זאָל אונדז פֿאַרטרעטן. געשען איז אָבער עפּעס אַנדערש:

דעם צווייטן נאָוועמבער פֿאַרטאָג, ווען מיר האָבן זיך, ווי יעדן טאָג, געגרייט צו דער אַרבעט, זענען מיר פֿלוצלינג אַרומגערינגלט געוואָרן דורך אַ האַרדע ס.ס.־לייט און מען האָט אונדז געהייסן גיין. זיי האָבן אונדז געוואָרנט, אַז מיר זאָלן זיך ניט צעלויפן, אַנדערש האָבן זיי אונדז געדראָט צו דערשיסן.

מען האָט אונדז געטריבן צופוס אין דער ריכטונג צו ביאַליסטאָק, שפּעטער האָבן זיי פֿאַרקירעוועט אין אַן אַנדערער ריכטונג. ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווּסט איז דאָס געווען דער לאָגער פון די ביאַליסטאָקער יידן.

אין דעם לאָגער האָבן זיך געפונען לאָנגע געביידעס און סטאַינעס, אין וועלכע עס האָבן זיך פריער געפונען די פערד פון דער פּוילישער אַרמיי. אין די דאָזיקע סטאַינעס האָט מען צונויפגעטריבן די יידן פון די אַרומיקע ישובים. יעדן טאָג פלעגן אָנקומען פרישע טראַנספּאָרטן מיט יידן.

די דעמאָלטיקע נאָוועמבער־נעכט זענען געווען שרעקלעך קאַלטע, וואָס אָנצוטאָן איז ניט געווען, מיט וואָס זיך צוצודעקן וואַדאי ניט, פון עסן — אָפּגערעדט. דער פּראָסט פון איין זייט, און דער הונגער פון דער צווייטער זייט האָבן אונדז אַזוי דערקוטשעט און דערגאָנגען די יאָרן, אַז מען האָט דאָס ניט געקאָנט מער איבערטראָגן.

אַ גרופּע יוגנטלעכע האָבן פֿרובירט אַרויסצובאַקומען זיך פונעם לאָגער, אָבער, ליידער, האָט זיך דאָס נישט איינגעגעבן, ווייל דער גאַנצער צוים איז געווען באַלויכטן מיט גרויסע פּראָזשעקטאָרן און באַוואַכט מיט דייטשן. דערצו זיינען די דראָטן אַרום דעם צוים געווען עלעקטריזירט. פון איין באַראַק צום צווייטן האָט מען זיך ניט געקאָנט באַוועגן, ווייל זיי זיינען געווען אָפּגעטיילט מיט שטעכל־דראָט.

אין לאָגער גופא איז געווען אויסגעבויט אַ באַן־ליניע און עס זיינען כסדר געקומען עשאַלאָנען מיט מענטשן.

יעדער באַראַק האָט געהאַט אַ נומער. דער באַראַק, אין וועלכן ס׳האָבן זיך געפונען די אָסטרינער יידן, האָט געטראָגן דעם נומער 17.

דאָס עסן איז באַשטאַנען פון 150 גראַם ברויט אַ טאָג און צוויי פֿאַרפוילטע אָפּגעקאָכטע קאַרטאָפֿל. וואַסער צום טרינקען איז געווען שווער צו באַקומען. צוליבן מאַנגל אין וואַסער האָט מען זיך ניט געקאָנט וואַשן, און צוליב דער גרויסער קעלט, האָט מען זיך ניט אויסגעטאָן — מחמת מ׳איז געשלאָפן אויף די הוילע נאַרעס, אַזוי אַז אַ סך מענטשן

זיינען אויסגעשטאַרבן, דערהויפט — עלטערע מענטשן. דאָס אַלץ איז געשען אין די זעכצן טעג פון אוּנדזער זיין אינעם איבערגאַנגס־לאַגער איגנאַטקע.

דעם 19טן נאָוועמבער איז אין לאַגער אַריינגעפאָרן אַ באַן מיט אַ טייל פּאַסאַזשיר־וואַגאָנעס און אַ גרעסערע טייל פּאַרמאַכטע וואַגאָנעס. מ׳האָט אונדז אָנגעהויבן אַרויס־טרייבן פון די באַראַקן גלייך אין די פּאַרמאַכטע וואַגאָנעס אַריין. די אָסטרינער יידן האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען אַפילו ביי די שווערסטע באַדינגונגען.

אויפן וועג קיין טרעבלינקע

צופעליק האָבן מיר זיך דערוווּסט פונעם מאַשיניסט, אַ פּאָליאַק, אַז דער עשאַלאָן גייט קיין טרעבלינקע. עס איז געווָארן אַ גרויסע בהלה צווישן אונדז. נאָכן פּאַרקלאַפּן די טיר פון אונדזער וואַגאָן האָבן מיר אָנגעהויבן צו באַטראַכטן אונדזער לאַגע. אַ טייל פון אונדז האָבן געהאַלטן, אַז מיר מוזן ביי אַלע באַדינגונגען אַרויסבאַקומען זיך פונעם וואַגאָן וואָס פירט צום זיכערן טויט, אָנדערע וויידער האָבן מורא געהאַט צו ריזיקירן צו שפּרינגען פון וואַגאָן אין גרעסטן געלויף. נאָך דערצו ווען די טיר איז געווען פּאַרשפּאַרט.

אַזוי אָבער ווי דער גרעסטער טייל אָסטרינער יידן האָבן געהאַלטן, אַז מען מוז ריזיקירן, האָט שייקע גאָלדבערג זיך אַרויפגעכאַפּט אויפן וואַגאָן־פּענצטערל, אויסגעבראָכן די קראַטן, זיך אַריבערגעבויגן ביז אין דער העלפט און מיט אַלע כוחות געעפנט די טיר פון וואַגאָן. די באַן איז געלאָפן מיט דער גרעסטער שנעלקייט און — די מערהייט אָסטרי־נער יידן האָבן אָנגעהויבן שפּרינגען פון באַן.

דאָס אַראָפּשפּרינגען פון באַן האָבן די דייטשן ניט באָמערקט, ווייל, ערשטנס, זיינען זיי געפּאָרן אין די פּאַסאַזשיר־וואַגאָנעס, און, צווייטנס, האָבן זיי זיך ניט פּאָרגעשטעלט, אַז יידן וועלן אויפברעכן די טיר און שפּרינגען אין פולן גאַנג.

דער אָנהייב פון אונדזער נע־ונד

מיר האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן אין אַ קליין וועלדל און אָנגעהויבן צו באַטראַכטן אונדזער לאַגע און זיך באַראַטן וואָס ווייטער צו טאָן? ס׳איז געבליבן, אַז מען זאָל דאָ צוּוואַרטן ביז ס׳וועט ווערן פינצטער, ווייל אין יענע קאַנטן איז געווען אוממעגלעך זיך צו באָוועגן פּאָר אַ יידּ. מיטן אָנקומען פון דער נאַכט האָבן מיר זיך צונויפגענומען אין עטלעכע גרופּעס און געלאָזן זיך אין די אָסטרינער געגנטן. דאָס האָבן מיר באַשלאָסן דערפאָר, ווייל די מערהייט פון אונדז האָט געהאַט אין דער געגנט באַקאַנטע קריסטן. אַ צווייטע אויסרעכענונג איז געווען: צו פּאַראייניקן זיך מיט די פּאַרטיזאַנער אין יענער געגנט.

איך האָב זיך געפּונען אין דער גרופּע פון אהרן שילאַנסקי. פון די איבעריקע אין דער גרופּע געדענק איך: יוסף קראָספאַדין, שלמה קאָנאָפקאָ, הירש קרינסקי און יצחק קאָפּיטקין.

אהרן שילאַנסקי, וועלכער איז דעמאָלט אַלט געווען 28 יאָר, איז געווען אַן אויסגעדינ־טער זעלנער אין דער פּוילישער אַרמיי, און דאָס איז אים דאָ שטאַרק צונוצגעקומען — אַן אַ קאָמפּאַס און אָן וועלכע ס׳איז אַנדערע אָריענטיר־מכשירים, האָט ער אונדז געפּירט אין דער פינצטער מיט אַ זיכערער האַנט, ווי ער וואָלט געווען אַ דאָרטיקער.

אין דער ערשטער נאַכט פון אונדזער וואַנדערן האָבן מיר זיך געשטעלט פּאָר אַ ציל

אויסצומיידן ביאַליסטאָק און אַרויס אויפן גראָדנער שאָסיי, וואָס פירט דורך סאָקאָלקע—קוזניצע. מיר האָבן דאָס געטאָן צוליב דעם, ווייל אויף מערב־זייט פון ביאַליסטאָק האָט געווימלט מיט דייטשן און ס׳האָט געדראָט אַריינצופאַלן אין זייערע הענט.

פון אָנהייב האָט אונדז געטראָגן דער אימפעט, אָבער וואָס ווייטער האָבן זיך דער גרעסטער טייל דערפילט אָפּגעשוואַכט פון די לעצטע איבערלעבונגען אין איגנאַטקע. אַ היפּש וועג האָבן מיר די אָפּגעשוואַכטע חברים ממש געטראָגן אויף די פֿלייצעס, אָבער נאָר אַ געוויסער צייט האָבן מיר דאָס געמוזט אויפגעבן, ווייל מיר האָבן אויך דערפילט, אַז אונדזערע כוחות גייען אויס. אַזוי אַרום איז אָפּגעשטאַנען פון אונדז: הירש קרינסקי און יצחק קאָפּיטקין. די איבעריקע געדענק איך ניט. זיי אַלע זענען געבליבן ליגן אין פעלד דערשעפּטע און פאַרצווייפלטע.

אין אונדזער גרופּע זיינען געבליבן: אהרן שילאַנסקי, יוסף קראָספאָדין, שלמה קאָנאָפּקאָ און איך. צומאָרגנס האָבן מיר זיך געפונען אין אַ צווייטן וואַלד, ביינאַכט זיך ווידער געפונען גרייטן אין וועג אַריין. אַזוי טאָג־אײַן און טאָג־אויס — וווּ גענעכטיקט, ניט געטאָגט. אין די ווייטערדיקע טעג האָבן מיר זיך שוין ווי־עס־איז איינגעשאָפן עפּעס עסן ביי קריסטן.

אין אונדזער ווייטערדיקן מאַרש האָבן מיר זיך איינמאָל אָנגעשטויסן אויף אַ דייטשן פּאַטרול אין מיטן נאָכט. אין דער דאָזיקער נאָכט האָבן מיר פּאַרלאָרן דעם חבר שלמה קאָנאָפּקאָ. מיר זענען געבליבן דריי.

דאָס רוקן זיך אין דער ריכטונג צו אָסטרין איז געווארן שטאַרק באַשוווערט צוליבן ניעמען, וואָס איז אונדז געשטאַנען אויפן וועג. פּאַרסירן דעם טייך דורך גראָדנע איז געווען אוממעגלעך, האָבן מיר, נאָר לאָנגע איבעריקע וואָנדערונגען, אויסגעמיטן גראָדנע און פאַרסירט דעם ניעמען אין געגנט פון סקידל — אין די פרימאַרגן־שעהען פון די ערשטע דעצעמבער־טעג, האָט אונדז אָ קריסט אַריבערגעפירט דעם ניעמען.

אין צוויי טעג אַרום זיינען מיר דערגאַנגען צום דאָרף אַלישקאָווצע, זיבן קילאָמעטער פון אָסטרין. און דאָ ערשט האָבן מיר זיך דערווויסט דעם טרויעריקן אמת — אַז אין אָקטאָבער האָט מען די אָסטרינער יידן אַרויסגעפירט קיין קעלבאַסין, לעם גראָדנע.

אַזוי ווי אין אָסטרינער געגנט האָבן מיר ניט אָנגעטראָפן אויף די פאַרטיזאַנער — צוליבן גרויסן פראָסט און טיפע שנייען — זיינען מיר זיך פונאַנדערגעגאַנגען. יוסף קראָספאָדין איז אַוועק אין בערשטער געגנט, גלייבנדיק, אַז זיינע באַקאַנטע פּויערים וועלן אים אויסבאַהאַלטן, און אהרן שילאַנסקי איז אַוועק קיין ליטשקאָווצע.

שפּעטער האָב איך זיך דערוווסט, אַז די פּויערים האָבן קראָספאָדינען אויסגעליפערט צו די דייטשן. דאָקעגן מיט שילאַנסקין האָב איך זיך געטראָפן אין עטלעכע וואָכן אַרום, אין שטשוטשין. ער האָט געמיינט אַריבערצוווארטן דאָרט דעם שווערן ווינטער.

אין שטשוטשין האָבן זיך נאָך געפונען עטלעכע יידן, געבליבענע נאָך די שחיטות אין ווייסרוסלאַנד. דער יודענראָט האָט אונדז ניט דערלויבט צו געפינען זיך אין געטאָ, ווייל מיר זיינען אין ערגעץ נישט געווען געמאָלדן. באין ברירה האָבן מיר געמוזט פאַרלאָזן שטשוטשין און ווידער זיך לאָזן אין וועג אַריין. אויסגעמאַטערטע פונעם לאַנגן נע־ונד און אַן שום מיטלען צום לעבן, זענען מיר געווען געצווונגען אָוועקצופאָרן ווידער אַמאָל צו די דייטשן אויף אַרבעט. דאָס מאָל — אויף מזרח. אונדזער אינציקע האָפענונג איז געווען, אַז מיטן אָנקומען פונעם פרילינג, וועלן מיר אַנטלויפן צו די פּאַרטיזאַנער. אין יענע געגנטן זיינען שוין געווען פּאַרטיזאַנער.

צוזאַמען מיט שילאַנסקין זענען מיר אָנגעקומען — אונטער אַ וואַך פון צוויי דייטשן

— אין אַרבעטער־לאַגער אין אַשמיאַנקע. דאָס איז צווישן מאָלאָדעטשנע און נייע ווילייקע. אין דאָזיקן לאַגער האָבן זיך געפונען יידן פון וואַסילישאָק, שטשוטשין, באַראַנאָוויטש און אַנדערע אַרומיקע שטעטלעך. אינעם דאָזיקן לאַגער זיינען מיר געווען קאָרגע צוויי חדשים.

אונדזער אַנטלויפן צו די פּאַרטיזאַנער

דעם 8טן מערץ 1943 בין איך, צוזאַמען מיט שילאַנסקין, מיט גרויסע שוועריקייטן און סכנות, אַנטלאָפן פונעם לאַגער און אָנגעקומען אין דעם שטעטל אָשמענע (אַשמיאַנקע איז אַ באַן־סטאַציע, און אָשמענע ליגט 18 קילאָמעטער פון אָשמיאַנקע). פון אָשמענע זענען מיר, אַ גרעסערע גרופּע, אַריבער צו די פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן פּאַרמאָגט: צוויי ביקסן, אַ רעוואָלווער, מעדיקאַמענטן און אַ דאָקטאָר — דאַלינסקי. אָנקומענדיק אינעם פּאַרטיזאַנער־ראַיאָן, האָבן זיך צו אונדז אָנגעשלאָסן אַ גרופּע בחורים און מיידלעך פון דער אַרומיקער געגנט. די פּאַרטיזאַנער האָבן זיי ניט געוואָלט אַרײַננעמען אָן געווער.

אהרן שילאַנסקי, וועלכער האָט רעפּרעזענטירט אונדזער גרופּע, וואָס האָט שוין געציילט ביז פופציק מאַן, איז אַוועק צום פּאַרטיזאַנער־עלטסטן אויף אונטערהאַנדלונגען — וועגן אַרײַננעמען אונדז אין זיין אָפּטיילונג. ס׳האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן און מיר האָבן זיך באַזעצט אין אַ וואַלד, אָפּגעזונדערט פון די פּאַרטיזאַנער.

ערשט אין עטלעכע חדשים אַרום האָט מען אונדז אַרײַנגענומען אין זייערע רייַען און פון דעמאָלט אָן האָבן מיר געפּירט אַ פּאַרטיזאַנער־לעבן. דאָס איז געווען א הערשיש קאָפּיטל פון קאַמפן און דיוווערסיע־אַקטן. מיר האָבן נקמה געגנומען פּאַרן אומשולדיקן בלוט פון אונדזערע טייערסטע און נאָענטסטע.

אין יאַנואַר 1944, איז אהרן שילאַנסקי אומגעקומען אין אַ ניט־גלייכן קאַמף מיט די דייטשן, ניט ווייט פון סקידל. געווען איז עס אַזוי: אומגעריכט האָבן 5 דייטשן געמאַכט אַן איבערפאַל אויף זיין שטוב. גראָד זיינען זיינע חברים ערגעץ אַוועק און ער האָט זיך געפונען איינער אַליין. שילאַנסקי האָט זיך אָבער ניט פאַרלירן און צוויי פון זיי דערשאָסן און איינעם פאַרוואונדעט. אַרויסשפּרינגענדיק דורכן פענצטער האָט ער געגנומען לויפן צום וואַלד צו. די צוויי דייטשן האָבן אים נאָכגעשאָסן און וואַרשיינלעך פאַרוואונדעט. נישט וועלנדיק אַרײַנפאַלן אין זייערע הענט, האָט ער זיך אַליין אויפגעריסן מיט אַ גראַנאַט. און געווען איז דאָס אינגאַנצן אַ האַלב יאָר פּאַרן אָנקומען פון דער רויטער אַרמיי.

אַזוי האָט געלעבט, זיך געראַנגלט און געקעמפט איינער פון אונדזערע גרויסע העלדן, אהרן שילאַנסקי.

שלמה באַיארסקי

פון געטא אסטרין ביזן טויט־לאגער אוישוויץ

25.6.41. דער ערשטער קרבן פון די דייטשישע מערדער איז געווען יצחק־הירש, דוד דעם שמידס זון. גלייך ביים אַריינמאַרש אין אַסטרין האָבן זיי אים דערשאָסן. אין אַ וואַך שפּעטער האָבן זיי דערשאָסן: מאיר דעם מוליערס זון, חיימען דעם זון פון חנה די קאַבראָוצער און דודן „דער פראָק" (אַסטאַליער). דאָס איז געווען דער אָנהייב.

שפּעטער האָבן זיי אַרעסטירט זיידקען, שמואל דעם בעקערס אַ זון, פּיניען, שייע ניאָמעס און עטלעכע קריסטן. די אַרעסטירטע האָט מען אָפּגעשיקט קיין גראָדנע אין טורמע. דאָרט זיינען זיי געבליבן עטלעכע טעג. נאָכדעם האָט מען זיי געזומען אויף אַן אויספּאָרשונג. דער אויספּאָרשונגס־ריכטער (אַ דייטש), האָט זיי פּאָרגעלייגט אויסקלייבן די שטראָף: טויט דורך שיסן, אָדער אָפּשיקן אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער.

— איך ראַט אייך איר זאָלט אויסקלייבן דאָס ערשטע: שיסן; ס׳איז אַ לייכטער טויט; קאָנצענטראַציע־לאַגער איז אויך אַ זיכערער טויט אָבער אַ לאַנגזאַמער און אַ גרויזאַמער.

זיי האָבן געשוויגן.

— פונוואַנען זענט איר? — האָט זיי דער דייטש געפרעגט.

— פון אָסטרין.

— קענט איר אין אָסטרין אַ פּרוי מיטן נאָמען חייקע פּאטושינסקי?

— זיכער! — האָבן זיי געענטפערט.

— זייער אַ שיינע פרוי — האָט דער דייטש געזאָגט — כ׳בין אַמאָל געווען אין אָסטרין און קוואַרטירט ביי איר אין הויז. ווייל איר זענט אָסטרינער וועל איך אייך באַפּרייען!

דער דייטש האָט זיי געגעבן אַ פּאָר־שיין און אָפּגעשיקט צוריק קיין אָסטרין. פּיניע שייע ניאָמעס, איז אַוועק קיין לידע, נישט געוואָלט בלייבן אין אָסטרין, מורא געהאַט, אַז מ׳וועט אים ווידער אַרעסטירן (ער איז אומגעקומען אין לידע). זיידקע שמואלס איז געבליבן אין אָסטרין און מיטגעמאַכט דעם גורל פון אַלע אָסטרינער יידן ביזן סוף.

ביי דער ערשטער סעלעקציע אין געטאָ זיינען אומגעקומען: לייבע משה יאַנקלס, יאָשקע בערעלעס, זיידקע שמואלס, אבא־מאיר דעם מולערס זון און אַרטשיק דער ביאַליסטאָקער.

די לאַגע איז געווען קאַטאַסטראָפאַל. מ׳האָט געטריבן צו צוואַנגס־אַרבעט, פאַרריכטן שאָסייען און דער לוין איז געווען קלעפּ. בעסער איז געווען די לאַגע פון די, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי פּויערים אין דער סביבה. יעדער פּויער האָט געקענט באַשטעלן יידן צו דער אַרבעט און באַצאָלן די דייטשן איין מאַרק פּאַר יעדן אַרבעטס־טאָג, אָבער ביי די פּויערים פלעגט מען באַקומען עסן צו דער זעט און קיין קלעפּ.

גלייך נאָך סוכות 1941, האָבן די דייטשן דערשאָסן אַ יידישע פאַמיליע פון וואַרשע, וואָס איז פון דאָרט אַנטלאָפן און געווויינט ביי אַ קריסט מיטן נאָמען טעקאָטש (אויף וואַלאָשיי). שפּעטער האָבן זיי אונטערגעצונדן סאָפראַנס שייער (אויף גראָדנער גאַס), ווייל ס׳האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז יידן האָבן ביי אים אויסבאַהאַלטן פאַרשידענע ווערט־פולע זאַכן.

דערנאָך איז געקומען דער „בלוטיקער זונטיק", ווען די דייטשן האָבן דערשאָסן 80 יידן פון שטעטל.

אין אַ וואַך שפּעטער האָבן די דייטשן דערשאָסן אשר לאַנדעס פאַמיליע. בעת דער

שיסעריי איז זלמן אשרס אַנטלאָפן און אויך זיין ברודער זיסקע, די דייטשן האָבן זיי נאָכגעשאָסן און זיסקע איז געפאַלן ביי ברילן אין גאָרטן לעבן פּאַרקן, מ׳האָט דער־ציילט, אַז ער איז נאָר פּאַרוווּנדעט געוואָרן און איז שפּעטער געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַק.

אין אַ קורצער צייט שפּעטער, האָט דער פעלדפּעבל סוקס, דער הערשער פון אַסטרין, איינגעלאַדן פּאַרעצקען, דעם פרעזעס פון יודענראַט, און אויפגעפּאָדערט ער זאָל צושטעלן דעם רב, און פּאַרזיכערט, אַז דעם רב וועט גאָרניט געשען (ס׳איז דאָן אָנגעקומען אַ באָפעל אָפּשיקן אַלע רבנים אין אַ לאַגער קיין לידע). פּאַרעצקי האָט פּאַרגעלייגט דעם דייטש אויסקויף־געלט פאַרן רב, גאָלד אָדער אַנדערע ווערטפולע זאַכן.

— מענטש! דו דאַרפסט ניט זיין אומראויק, דעם רב וועט גאָרניט געשען... — האָט דער דייטש געזאָגט.

דער רב איז געקומען אין קאָמענדאַנטור. מ׳האָט אים באָפוילן איינשטייגן אין אַ לאַסט־אויטאָ, וווּ ס׳איז שוין געווען איין מענטש, און דער אויטאָ איז אָפּגעפאָרן. מיט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער איז געקומען אַ קריסט פון סאבאקינצע צום יודענראַט און דער־ציילט, אַז די דייטשן האָבן דאָרט אויפן וועג דערשאָסן דעם רב און דעם צווייטן און זיי באַגראָבן אויף זיין פעלד.

שפּעטער האָבן די נאַצי־רוצחים צונויפגעקליבן אַלע לערער: אברהם יעלין, משה אברהמס, מילער מיט זיין גאַנצער פאַמיליע, און אַלע אַנדערע לערער, און זיי אַוועקגע־פירט אין גאָרטן פון נאטקע ברילֿ, דאָרט האָט מען זיי אַלע דערשאָסן. אויף צומאָרגנס האָט מען די קרבנות אַרויפגעלייגט אויף צוויי וועגענער און געפירט באָגראָבן אויפן אַסטרינער בית־עלמין. געשען איז דאָס אַנהייב 1942, גלייך נאָך ניי־יאָר.

מ׳האָט דאָס שטעטל צעטיילט אויף צוויי טיילן: ווילנער גאַס, די קאָשאַרקעס און די בתי־מדרשים זיינען געווען געטאָ נומער 1; טשיכעווער גאַס און נאָך עטלעכע הייזער — געטאָ נומער 2.

אין יעדן הויז האָבן זיך געפונען 20—25 פערזאָן. ביי מיר אין הויז (אויף טשיכעווער גאַס) האָבן זיך געפונען: שלמה־הירש שילקאָווסקי מיט זיין משפּחה; זיין ברודער מאָטקע שילקאָווסקי מיט זיין פאַמיליע; מיין פרויס צוויי פלימעניצעס פון בערשט; מיין שוואָגער דוד פון בערשט מיט זיין פאַמיליע; און מיין פרויס מוטער. די אַלע פאַמיליעס זיינען געווען אין מיין קליינער נאָרמאַלער משפּחה־דירה.

ס׳איז אַרויס אַ באָפעל: פון 5 נאָכמיטאָג ביז 8 אינדערפרי, טאָר זיך קיין ייִד נישט באַווייזן אין גאַס, און זונטיק — אַ גאַנצן טאָג נישט. קיין וואסער־אינסטאַלאַציע און קלאָזעטן זיינען דאָך אין די אַסטרינער הייזער נישט געווען. איז ווער אַרויס פון שטוב „אויף באַדערפענישׂ" אין די פאַרבאָטענע שעהן, איז ער שוין צוריק נישט געקומען, גלייך אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן.

איינמאָל אַ זונטיק האָבן מיר געזען דורכן פענצטער ווי צוויי דייטשן טרייבן אַ פרוי מיט קלעפּ, זי ווייניט און וויל נישט גיין, אָבער זי מוז. זיי האָבן איר פאַרשלעפּט ביז לייבע זלאָצאָווסקיס הויז, ס׳האָט זיך דערהערט אַ קנאַל פון אַ שאָס און די דייטשן זיינען אַוועק. דורך דער הינטערטיר בין איך צוגעגאַנגען זען ווער איז די פרוי: געווען איז דאָס בלומקע חיים דעם שמידס טאָכטער. זי איז געלעגן אויף דער גאַס אַ דערשאָסענע און הינט זיינען געשטאַנען און געלעקט איר בלוט. די דייטשן האָבן נאָכדעם געפאָדערט פון יודענראַט, אַז דער מאַן אירער מיט די צוויי קינדער (אַ מיידעלע פון צוויי יאָר און אַ יינגעלע פון אַ יאָר) זאָלן זיך מעלדן אין דער קאָמענדאַטור. די דייטשן האָבן אים אַוועקגעפירט צו

ברילס גאָרטן און דאָרט דערשאָסן, וועָן די צוויי קליינע קינדער האָט אַ פוילישער פּאָלי־ציאַנט (גראַצאָווסקי פון בערניק) דערשאָסן ניט וויט פון דעם זעלבן פּלאַץ.

אַלע נאָווידוואָרער יידן האָט מען געבראַכט אין אַסטרינער געטאָ און די ענגשאַפט אין געטאָ איז געוואָרן נאָך גרעסער. נאָך פּסח 1942 האָט מען דעם געטאָ נומער 1 אַרום־געצוימט מיט שטעכל־דראָט און אַלע יידן פון געטאָ נומער 2 אַריינגעטריבן אין געטאָ נומער 1.

ס׳איז אָנגעקומען אַ ידיעה פון שטשוטשין: „מיר האָבן געהאָט אַ גרויסע חתונה, די חתונה האָט אונדז געקאָסט 2100...“ (דאָס הייסט, אַז די דייטשן האָבן דערמאָרדעט 2100 יידן אין שטשוטשין. די ידיעה האָט אַרויסגערופן אַ פּאַניק אין געטאָ, מענטשן זיינען גאַנצע נעכט נישט געשלאָפן פון פּחד. פּאָרעצקי איז אַוועק צום קאָמיסאַר פון געטאָ זיך דערוויסן וועגן גורל פון די אָסטרינער יידן.

— זייט רואיק, אָסטרינער יידן, אייך וועט גאָרנישט פּאַסירן! — האָט דער דייטש פּאַרזיכערט.

די געמיטער האָבן זיך באַרואיקט און מ׳האָט פּאָרגעזעצט די צוואַנגס־אַרבעט אין וואַלד ביים אויסגראָבן קאָרטשעס, ביים פּאָרריכטן שאָסייען אאַז״וו. גרויס הונגער האָט געהערשט אין געטאָ און יידן האָבן זיך געטיילט מיטן לעצטן ביסן. דורך די דראָטן פון צוים פלעגט מען אַריינשמוגלען קאָרן, גערשטן, גריקע. חיים דער ביאַליסטאָקער און מיכל שלמה יאָסלס האָבן אינגעאָרדנט אין זייער שטוב אַ זשאָרנע און געמאָלן מעל און גרויפן פון דער אַריינגעשמוגלטער תבואה.

איינמאָל אַ זונטיק איז אַרויס אַ באָפעל, אַז אַלע יידן אין עלטער פון 16 ביז 60 יאָר זאָלן זיך צונויפזאַמלען אין שול־הויף, צוויי אַזייגער נאָכמיטאָג. דער קאָמיסאַר האָט אויסגעקליבן 100 מאַן, צווישן זיי אויך יאָסל וויגדאָראָוויטש און אַוועקגעשיקט אויף אַרבעט קיין סטאַראָסעלץ. אַלע זיינען זיי דאָרט אומגעקומען, בלויז אייגער, חיים, דעם זאַמאָשטשינערס אַ זון, איז געבליבן לעבן.

אַזוי האָט זיך געצויגן דעם גאַנצן זומער 1942. יידן האָבן זיך באַמיט אַנגרייטן אַ ביסל שפּייז אויף ווינטער, ווייל די דייטשן האָבן דערלויבט קויפן פריי קאָרטאָפל.

די פרומע האָבן געזען אין די צרות משיחס צייטן: די גאולה איז שוין נאָענט... פלעגן זיצן טעג און נעכט און זאָגן תהלים, כדי צו דערנענטערן די גאולה.

איינמאָל זיינען צוויי דייטשן אַריין אין געטאָ און באַמערקט בערל דעם הויכן. ער האָט געהאַט אַ פאַטריאַרכאַלישע באָרד, האָבן זיי אים פאָטאָגראַפירט, דאַן אָפּגעשאָרן די באָרד און ווידער פאָטאָגראַפירט...

ס׳האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען אַז מ׳האָט אַלע קאַמינקער יידן אָפּגעשיקט אין די טויט־לאַגערן און דער אומרו אין געטאָ איז געוואָקסן. אין ערשטן נאָוועמבער 1942, 5 אַ זייגער פאַרטאָג, האָבן מיר באַקומען אַ באָפעל: אַרויסגיין אין גאַס און מיטנעמען מיט זיך פּעקלעך זאָכן וויפל יעדער אייגער קען טראָגן. מיר האָבן אויפגעוועקט די קליינע קינדער, פאַרפאַקט די פּעקלעך און אַרויס אין גאַס.

וועָן ס׳איז ליכטיקער געוואָרן האָט מען אונדז געטריבן צו די וועגענער וואָס זיינען שוין געווען צוגעגרייט. מיר האָבן אַרויפגעזעצט די קינדער און די שוואַכע אויף די פורן און די דערוואַקסענע וועלן גיין צופוס. אָט אַזוי האָבן מיר פאַרלאָזן דעם געטאָ אין אָסטרין, בעת די גויים שטייען אויף די גאַסן און באַגלייטן אונדז מיט אַ שפּאָטישן געלעכטער, פרייען זיך אויף אונדזער אומגליק.

גייענדיק זיינען מיר געקומען ביז שקלאַנסקער וואַלד אויף גראָדנער וועג, דער וועג

פון אַסטרין ביז אַזשאַר וואָס ציט זיך אין אַ געדיכטן וואַלד. מיר זיינען דורכגעפאָרן שקלאַנסק, אַריבער דעם טייכל קאָטרע, און אויך דאָרט שטייען אַלע גויים פון די דערפער און קוקן ווי מען פירט די יידן פון אַסטרין צו זייער אומבאַוווסטן גורל. וועג מיר זיינען דערפאָרן ביז דער „שוועגטער" בלאָטע, האָט מען זיך אַפגעשטעלט און עטלעכע זיינען אַריין אין וואַלד פאַר אייגענע באַדערפענישן. מ׳האָט לייכט געקענט פאַרשווינדן אין וואַלד, אָבער קיינער האָט ניט געוואָגט.

מיר זיינען אָנגעקומען אין אַזשאַרער געטאָ און געזען די טירן פון אַלע הייזער זיינען אָפן (די יידן פון אַזשאַר האָט מען שוין פריער אַרויסגעפירט). מיר האָבן געפונען אין די אויוונס וואַרעם ברויט, וואָס די אַזשאַרער האָבן ניט באַווּיזן מיטצונעמען. מיר האָבן אין אַזשאַר געזעכטיקט און צו מאָרגנס אינדערפרי האָבן מיר פאָרגעזעצט די רייזע אויפן גראָדנער טראַקט.

נאָך קאַפּליצער דאָרף האָט מען באַפוילן אַלע דערוואַקסענע אַראָפגיין פון די וועג־נער און גיין צופוס. מ׳האָט אונדז צעשטעלט צו פיר אין אַ רייַ (איך, בערל וועריניקאָוו, שלום שודמעס און ישראלקע איטשע־מרדכיס זיינען געגאַנגען אין דער ערשטער רייַ). די דייטשן זענען געגאַנגען פאָרויס מיט אַ שנעלן טעמפּאָ, זיי האָבן געשריען מיר זאָלן זיי נאָכהאַלטן. און די עלטערע מענטשן האָבן אָנגעהויבן פאַלן (הערשל דעם רבס איז געבליבן ליגן אויפן וועג).

אָט אַזוי זיינען מיר דורכגעגאַנגען און אָנגעקומען אין לאַגער קעלבאַסין. דאָרט האָבן מיר זיך איבערצייגט, אַז צו אונדזערע צרות איז גאָר קיין גרונט נישטאָ, ווייל ווי שלעכט ס׳איז געווען אין אָסטרינער געטאָ איז אין קעלבאַסין געווען נאָך ערגער.

דער לאַגער אין קעלבאַסין איז געווען פריער אַ לאַגער פון רוסישע געפאַנגענע, געבויט אַזוי ווי אַ „זעמליאַנקע" — 6 פוס טיף, די וועגט פון ברעטלעך זענען באַדעקט מיט ערד. אין יעדער „זעמליאַנקע" האָט מען אריינגעשטופט ביז 300 מענטשן און עסן האָט מען געגעבן: אַ פערטל פונט ברויט אַ טאָג און איינמאָל אַ ביסל וואַסער מיט אַ פּאָר געפרוירענע קאַרטאָפל (קיין וואַסער צום טרינקען און וואַשן זיך איז ניט געווען). מענטשן האָבן אָנגעהויבן פאַלן ווי די פליגן, פון שמוץ זיינען אַלע געווארן לייזיק און ס׳איז אויס־געבראָכן אַ טיפוס־עפּידעמיע.

אין דעם לאַגער האָבן זיך געפונען 25 טויזנט יידן (פון אַסטרין, אַזשאַר, סקידל, סוכאָוואָליע, סאָפּעצקין, וואָלקאָוויסק, לונע, קרינקי, אַמדור, נאָוויידוואָר, קאַמינקע א״אַ). אַלע מענער האָבן געמוזט אינדערפרי אַרויס אין דרויסן און זיך אויסשטעלן אין רייען לויט די שטעט. דער לאַגער־פירער, סינצלער, פלעגט דורכגיין די רייען און נאָכקוקן צי מ׳שטייט גלייך און די שטייענדיקע אין די ערשטע רייען פלעגן יעדן טאָג באַקומען קלעפּ מיט אַ גראָבן שטעקן אין פּנים, סתם אַזוי.

איך האָב געאַרבעט אין קיך, מ׳האָט געדאַרפט זיין זייער שטאַרק דערצו. אונדזער אַרבעט איז באַשטאַנען: 4 אַ זייגער פאַרטאָג קומען אין קיך, נעמען די צעבערס (צו צוויי מאָן) און אַנטראָגן וואַסער אין די קעסלען; דערנאָך ברענגען קאַרטאָפל אין די זעלבע צעבערס. דאָס גרעסטע אָפּקומעניש איז געווען טראָגן די צעבערס מיט די קאַרטאָפל, ווייל מענטשן פלעגן אונדז באַפאַלן און אָנהייבן שלעפּן קאַרטאָפל פון הונגער. מיר האָבן גע־מוזט ברענגען די צעבערס פולע מיט קארטאָפל אין קיך, אָבער וואָס האָבן מיר געקענט טאָן — שלאָגן אָסטרינער יידן, שכנים, פריינט?...

פון הונגער און טיפוס זיינען מענטשן געפאַלן ווי די פליגן און די „זעמליאַנקעס" זיינען פול געווען מיט טויטע קערפערס. איינמאָל אין טאָג (8 אַ זייגער אינדערפרי) פלעגט

מען די געשטאַרבענע אַרויסטראָגן פון די „זעמליאַנקעס". אַחוץ דעם זיינען פיל מענטשן אַראָפּ פון זינען, געוועזענע גבירים זיינען אויסגעאַנגען פון הונגער אָדער זיי האָבן דאָס ניט געקענט אויסהאַלטן און משוגע געוואָרן.

דאָס בילד שטייט מיר שטענדיק פאַר מיינע אויגן: ביינאַכט, אין „זעמליאַנקע" איז פינצטער, כ׳שטיי אויף און וויל אָפּקאָכן אַ פּאָר קאַרטאָפל וואָס כ׳האָב געגנבעט בייטאָג. אויף דער ערד ליגן טויטע און ערום זיי דרייען זיך די משוגעים און פלאַפלען, זיי רעדן אויף אין טעמע — עסן... איך שאַרך זיך דורך צווישן די ליגנדיקע אויפן פּאָל, היט זיך ניט אַרויפטרעטן אויף זיי, און ברענג אַ פּאָר שטיקלעך האָלץ. איך פאַרהענג די פענצטער, מאַך אַ פייערל און קאָך אָפּ די פּאָר צעשניטענע קאַרטאָפל. פרויען בעטן זיך ביי מיר: „גיט אַ פּאָר פּענצלעך קאַרטאָפל"... אָבער איך אַנטלויף פון „זעמליאַנקע", כ׳האָב מורא זיך אומצוקוקן, ס׳דאָכט זיך מיר מ׳לויפט מיר נאָך...

אַ געוויסן טאָג האָבן די דייטשן באַפוילן אַלע סקידלער יידן אַרויסגיין פון די „זעמליאַנקעס", מ׳האָט זיי אַרויפגעזעצט אויף לאַסט־אויטאָס, און די נאַציס האָבן זיי אַוועקגעפירט אין אַן אומבאַוווסטער ריכטונג. אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען אָנגעזאָגט: מאַרגן גייט אָסטרין!

יענע נאַכט האָט זיך קיינער ניט געליגט שלאָפן. 3 אַ זייגער פאַרטאָג האָט מען אונדז אַרויסגעטריבן אין דרויסן. אַ שניי איז געפאַלן. משהקע בערעזאָווסקי (משהקע אַרעס) איז געשטאַנען מיט אַ לאַמטערנע און באַלויכטן דעם וועג, מיר זאָלן זען ווי צו גיין. ער האָט זיך מיט אונדז געזעגנט: „זייט געזונט און גייט געזונט!" משהקע, גדליה באַרוכאָוויטש (קיווע), וועלפקע בריל, יאַנקל לוניאַנסקי און אַנדערע, זיינען געבליבן אין לאַגער, ווייל זייערע פאַמיליע־מיטגלידער זיינען געווען קראַנק אויף טיפוס.

מיר מאַרשירן צו דער באַן־סטאַציע (5 קילאָמעטער ווייט). עלטערע יידן האָבן זיך אַפּגעשטעלט, ניט געהאַט קיין כוחות צו מאַרשירן, האָבן זיי די דייטשן דערשאָסן אויפן אָרט. מען טרייבט אונדז אַריין אין „טאָוואַרנע" וואַגאָנעס. די באַן רירט.

פון מיין וואַגאָן זיינען שפּעטער 3 בחורים אַרויסגעשפרונגען דורכן פענצטער און אַוועק. זיי זיינען דערגאַנגען ביז גראָדנע און אַריין צוריק אין געטאָ (דאָרט אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע גראָדנער יידן).

מיר זיינען אָנגעקומען אין טויטן־לאַגער אוישוויץ. מ׳עפנט די טירן און ס׳הערט זיך אַ געשריי: „אַרויס! זיך לייגן אויפן באָדן!". אַן ס.ס.־מאַן האָט באַמערקט זיידל דראַזניז וואָס איז קוים געגאַנגען און געהאַלטן אַ שטעקן אין דער האַנט. איז ער צו אים צוגעלאָפן, אַרויסגעריסן דעם שטעקן און אָנגעהויבן שלאָגן אויף רעכטס און לינקס. די מענטשן זיינען געפאַלן אייגער אויפן צווייטן, ס׳איז אויסגעבראָכן אַ יאָמער און אַ געוויין...

געווען איז דאָס דער לעצטער טאָג פון לעבן פאַר די אָסטרינער און נאָווידוואָרער יידן וועלכע האָבן פריער איבערגעלעבט לאַנגע יסורים־מאַנאַטן ביז מען האָט זיי געבראַכט קיין אוישוויץ.

איך בין דער איינאונאיינציקער פון די דאָזיקע יידן, וואָס האָט זיך על־פּי־נס אָפּגעראַטעוועט פון דעם אוישוויצער גהינום.

לוח־המצבה לזכר קדושי אוסטרין ונובידבור במרתף השואה על הר־ציון בירושלים

רשימה פון אסטרינער קדושים

א.

אבעלאוו הירשל־צדוק, פרוי וועלע און טאכטער פראדקע.
אבעלאוו בן־ציון און פאמיליע.
אבעלאוו מרדכי און פאמיליע.
אברובלאנסקי יעקב־מאיר און פרוי חיה.
אברובלאנסקי חיים, פרומע, אפרים, רבקה, מינע, גדליהו, משה, יהושע, דב, יעקב און דוד.

אטלאס אלתר, פרוי און קינדער.
אייזנשטאט, פרוי חיה־שיטקע און קינדער.
אמסטיבאווסקי אשר, פרוי רייזל און קינדער: זלמן, זיסקע, זלאטקע, מירקע און עטקע.

ב.

באיארסקי ישראל־יוסף און פרוי שיינע.
באיארסקי אשר, פרוי און פינף קינדער.
באיארסקי שרה און קינדער: ליבע, מרדכי־וועלוול, רייזל און ישראל.
באיארסקי גיטל (מאן קאגאנאוויטש) און קינדער.
באיארסקי מאטקע, פרוי צביה און קינדער.
בארטעלסקי ישראל־מאיר, פרוי צירל, זון הענאך און נאך קינדער.
בארטעלסקי נאטע־הערש און פאמיליע.
בארוכאוויטש גדליהו און פרוי, טאכטער חנה און נאך קינדער.
בארישאנסקי יחיאל, פרוי ראשל און טאכטער העניע.
באשוקעוויטש זיידל און פאמיליע.

בוטענסקי, פרוי און טאכטער פייגל.
בוטרימאוויטש משה־יעקב, פרוי ציפע, קינדער: שרה־עטל און יהודה.
בוטרימאוויטש שעפסל און פאמיליע.
בוטרימאוויטש לייבע, פרוי מאשע און קינדער.
בוטרימאוויטש שלמה, פרוי צביה און קינדער.
בוטרימאוויטש איסר, פרוי טשערנע, קינדער: לובע, פרומע, לייבע און עטל.
בולאן הירשל און פאמיליע.
בליאכער פסח און פאמיליע.
בליאכער גדליהו, פרוי פערל און קינדער.
בליאכער משה, פרוי חנה־גיטל און קינדער.
בליאכער שמואל און פאמיליע.
בליאכער יוסף, פרוי ראשקע און קינדער.
בליאכער כאצקל, פרוי הדסה און קינדער: הרצל, יעקב, יענטע, מאיר און אפרים.

בליאַכער יואל און פרוי פייגע.
בליאַכער שמואל (יואלס זון) און פאַמיליע.
בליאַכער כאַצקל (יואלס זון) און פאַמיליע.
בליאַכער רייזל (יואלס טאָכטער), מאן ראבלאַנסקי און קינדער.
בליאַכער חיה און קינדער: אייזיק און גנעשקע.
בליאַכער יוסף, פרוי חיה־שרה און טאָכטער חנה.
בליאַכער יעקב, פרוי בלומע און קינדער.
בליאַכער חייקל און פרוי פעשע.
בליאַכער אַלטע (מאַן קאַזאַנאָוויטש) און קינדער: משה, דבורה.
בליאַכער אסתר־גוטקע (מאן וואַראַנאָוסקי לייזער).
בליאַכער זיידל.
בערנשטיין נחום און פרוי סאָניע.
בערנשטיין פייגע און קינדער: יהושע, ביניש און צביה.
בערעבייטשיק שלום, פרוי מינקע און זון יוסף.
בערעבייטשיק משה, פרוי זעלדע און קינדער.
בערעזאָווסקי שמעון, פרוי חנה און קינדער.
בערעזאָווסקי חיה (ארעס).
בערעזאָווסקי משה און פאַמיליע.
בערעזאָווסקי מאַטקע און פאַמיליע.
בערעזאָווסקי זלמן, פרוי צביה און קינדער.
בערעזאָווסקי דוד, פרוי שיינע־מינקע און קינדער: אסתר־חייקע, חיים־מאַטקע און יהושע.
בערעזאָווסקי ישראל, פרוי אַלטע און קינדער: הירש־לייב, רייצע, שיינע־רחל, יהושע און יצחק־הירש.
בערעזאָווסקי יוסף און פרוי רבקה.
בערעזאָווסקי הירשל און פאַמיליע.
בראדאטש דוד און פרוי שרה־רבקה.
בראדאטש יהושע, פרוי ציפע און קינדער.
בריל נאַטע, פרוי עטל און קינדער: סאָניע, זאב, אסתר און אַלטע.
בריל לייב, פרוי און קינדער: מאַטל און בלומע.
בריל חיה און קינדער: יעקב, חיים און שמואל.
בריל אברהם, פרוי קיילע און קינדער.
בצלאל (צאַלקע דער טשעשלער), פרוי חיה־לאה און קינדער.

ג.

גאַלדבערג אהרן, פרוי זיסל און קינדער: שאמקע, שייקע און וועלוול.
גאַרדאַן ניסן, פרוי לאה און קינדער: רחל, יצחק און הירשל.
גלעמבאצקי מאיר און פאַמיליע.
גלעמבאצקי חנה־אסתר.

גלעמבאַצקי יעקב־שלמה און פאַמיליע.
גלעמבאַצקי אברהם.
גלעמבאַצקי בערל.
גלעמבאַצקי אליהו־חיים.
גלעמבאַצקי חיים־יודל.
גלעמבאַצקי לייבע, פרוי און קינדער.
גלעמבאַצקי יקותיאל, פרוי און קינדער: ראובן, לאה, שיינע, מרים און זעלדע.
געלשאַוויטש חנה־רחל און טאַכטער איטקע.
געלשאַוויטש יואל און פאַמיליע.
געלשאַוויטש גרשון און פאַמיליע.
געלשאַוויטש העניע, מאַן און קינדער.
געלשאַוויטש הירש־לייב און פאַמיליע.
געלשאַוויטש לייזער און פאַמיליע.
געלשאַנאַוויטש שמעון, דער רב, פרוי גיטל און קינדער.
גראזאלסקי אסתר און קינדער: מרים און יעקב.
גרינבערג, פרוי ליבע און קינדער.
גרשוני הענאַך, פרוי באבקע און קינדער: ליבקע און משה.
גרשוני שמואל, בערל, חיה־שרה, העניע, לייבל און הדסה.

ד.

דאַוידאַווסקי יצחק, פרוי פייגע־ריווע און קינדער: שיינע־רחל, שמואל, אליהו און אפרים.
דאוידאַווסקי יעקב און פאַמיליע.
דראזנין מרדכי, פרוי פרידע און קינדער: חנוך און חיה־גיטל.
דראַזנין משה־אברהם און פרוי רחל.
דראזנין זיידל און פאַמיליע.
דראַזנין גרשון־מאיר און פאַמיליע.
דראזנין יעקב, פרוי חנה און קינדער.
דראַזנין פערל, מאַן און קינדער.
דראזנין לאה, מאַן און קינדער.
דראזנין אַסנע, מאַן אליקום און קינדער.
דראזנין לייזער־הירש, פרוי אַלטע און זון ירחמיאל.
דראזנין אברהם און פרוי כאַסיע.
דראזנין לייבע און פרוי פאַניע.
דראזנין (אַ טאַכטער פון יעקב־לייזער), מאַן און קינדער.
דראזנין חיים־דוד, פרוי שרה־ליבע און קינדער.
דראזנין איטשע־לייב און פאַמיליע.
דראַזנין חיים, פרוי חיה און קינדער.
דראזנין לייבע־הירש.

דראַזנין כאַצקל, פרוי דבורה־לאה און קינדער.
דראזנין זיידל, פרוי פּעשע און קינדער.
דראזנין טייבל (מאַן אברהם טכאַרניצקי) און קינדער: שולמית און שרה.

ה.

האַלפּערין יחיאל, פרוי כאַמטשע און קינדער.

ו.

וואליצקי הירשל, פרוי סימע און טאַכטער יענטע.
וואליצקי חיים, פרוי פּערל און קינדער: אהרן און לייבע.
וואליצקי מרדכי, פרוי פּעשע און קינדער.
וואליצקי חנה (די אַקושערקע).
וואליצקי משה, פרוי אַלטע און קינדער: חנה, מירל, שיינע־לאה, זלאַטקע און איסר.
וואליצקי יעקב, פרוי לאה־הדסה.
וויגדאַראַוויטש יוסף, פרוי בתיה און קינדער: סאַניע און דוד.
וועריקאַוו חיה־שרה און זון הירשקע.
וועריקאַוו בערל און פאַמיליע.
וועריקאַוו אביגדור, פרוי שיינע־רבקה און טאַכטער רחל.
וועריקאַוו פּתחיה, פרוי און קינדער.
וועריקאַוו יהודה און פאַמיליע.
וועריקאַוו אליהו או פאַמיליע.
וועריקאַוו איטקע און פאַמיליע.
וועלוול דער שלאַסער און פאַמיליע.

ז.

זאבלאַצקי משה און פרוי סלאווע.
זאבלאַצקי מאיר, פרוי הינדע און קינדער: הירשקע, משה, צביה, רייכל און פרומקע.
זאַטשעפּינסקי נח, פרוי צביה און קינדער.
זאַטשעפּינסקי חיה־שרה, מאַן נאַטל קאַרן, טאַכטער מאשע און אַ זון.
זאַטשעפּינסקי נחמיה, פרוי און קינדער.
זאַטשעפּינסקי בערל, פרוי און טאַכטער מנוחה.
זאטשעפּינסקי טאניע, מאַן און קינדער.
זאטשעפּינסקי לאה־הדסה און מאַן יעקב וואליצקי.
זאטשעפּינסקי מאַשע־יענטע.
זאטשעפּינסקי יוכבד.
זאלוצקי איטשע־בער און פרוי גיטל.
זאלוצקי נאַטע, פרוי רבקה און קינדער: חיה־שרה, ירחמיאל, רחל און אברהם.
זאַלוצקי פייוול, פרוי דינה און קינדער: מינע, יהושע, חיה־שרה און נחום.
זאַלוצקי יוסף־יצחק, פרוי און קינדער: זעליק־לייב, פסח, מינקע, חיה־שרה און נחום.
זאַלוצקי יעקב, דבורה, בת־עמי, שמואל, עלקע און טשערנע.

זאפאלאנסקי שלום, פרוי שיינע און קינדער: עלקע, הינדע, חנה און יעקב.
זאפאלאנסקי יהושע, פרוי העניע און זון דוד.
זאפאלאנסקי אברהם־יודל, פרוי שרה און קינדער: יעקב, מיכאַל, כיענע, אסתר, ביילע און עוזר

זלאצאווסקי לייבע, פרוי חיה־מאַשע און קינדער: אשר און אסתר.
זעליקאַווסקי עזריאל, פרוי רבקה און קינדער.
זעליקאַווסקי עזריאל, פרוי עטל און קינדער.

ח.

חנה־כאַשקע און זון בצלאל.

ט.

טאוושונסקי אסתר און זון הירשל.
טאף דוד, פרוי גוטע־ליבע און קינדער: חנה און אליהו.
טאף מיכאל, פרוי העניע און קינדער: אסתר, רבקה, שלמה און שיינע.
טאף אייזיק, פרוי ליזע און קינדער.
טאף לייבע און פרוי מוסיע.
טאף שפרה, מאַן יעקב בערעזאַווסקי און קינדער: ברכה, בערטע, פרידע און איזי.
טאקער נחום און פאַמיליע.
טאשמאַווסקי ידידיה און פרוי חיה־דאַבע.
טאשמאַווסקי גרשון־לייב, פרוי זלאַטקע און קינדער: שמואל, רחל און חנה.
טאשמאַווסקי יהודה, פרוי רייכל, טאַכטער ביילקע און אַ זון.
טאשמאַווסקי אַלטע און זון ישראל.
טאשמאַווסקי יוסף, פרוי שרה־זלאַטקע און קינדער: לייב־איטשע און שלום.
טאשמאַווסקי שכנא, פרוי ליבע און קינדער.
טאשמאַווסקי בנימין, פרוי שיינע און קינדער: שרה, צביה און צפורה.
טאשמאַווסקי יהושע.
טאשמאַווסקי שמואל.
טאשמאַווסקי עלקע.
טכאַרניצקי יחזקאל־דוד און פרוי ביילע.
טערעספאַלסקי בערל און פרוי ביילע.
טערעספאַלסקי בצלאל, פרוי ציפע און קינדער: איסר און מאַשע.
טערעספאַלסקי יוסף, פרוי טאַניע און קינדער.

י.

יהושע דער שוסטער, פרוי אסתר (אידל דעם סטאַלערס אַ טאַכטער) און קינדער.
יעזערסקי חיים און פאַמיליע.
יעלין אברהם, פרוי שיינע און זון שמואל־יצחק.
יעלין יוסף, פרוי חנה און אַ טאַכטער.
יעלין פעשע, מאַן יעקב גערשטיין און קינדער: שיינע און יוסף.
יענקל דעם שמיד, פרוי און קינדער: יוסף און אַלטע.
יעראַזאַלימסקי יהושע און פרוי.

ל.

לאם באַנטשע, פרוי חנה און קינדער.
לאַמפּערט חיים, פרוי חיה און קינדער: יעקב־לייב, שעפּסל, שמואל, אברהם־יצחק און נאַך אַ זון.

לוניאנסקי מערי און מאַן אברהם.
לוניאַנסקי יעקב און פרוי שיינע.
ליפשיץ יעקב, פרוי באַבקע און קינדער: שפּרה, פייגל, עשקע און שיינע־עטקע.
ליפשיץ מלכה און פאַמיליע.
ליפשיץ לייבע, פרוי רוזשע, זון הירשל און אַ טאַכטער.
לייבאָוויטש יוסף און פאַמיליע.
לעווין דער שערער און פאַמיליע.

מ.

מייאיראָוו מרדכי, פרוי ראשל און קינדער: צביה, אפרים, לייבע, מאיר, משה און בצלאל.
מייאיראָוו עזרא, פרוי צירל און קינדער: יוסף, משה, פערל, בערל און טוניע.
מייאיראָוו משה און פאַמיליע.
מייאיראָוו מרדכי, פרוי צביה און קינדער: יקותיאל, לאה, שבח, טייבקע און פסח.
מייאיראָוו דוד, פרוי שאַשקע און קינדער: מיכלע, בלומע, ראשל און הירשל.
מייאיראָוויטש חיים, פרוי און קינדער.
מייאיראָוויטש יוסף (פון דאַרף זאבלאָטשי).
מייזל משה און פרוי דבורה.
מייזל אייזיק און פאַמיליע.
מייזל רבקה און מאַן.
מייזל פרומקע.
מייזל פייוול.
מייזל זיסקע.
מייזל שייקע, פרוי ציפּע און קינדער.
מיכאַל דער טשעשלער און פאַמיליע.
מיכאַלעוויטש אַלטער, פרוי און טאַכטער פייגל.
מיכאַלעוויטש לייבע און פאַמיליע.
מיכאַלעוויטש חיים און פאַמיליע.
מיפּעלאָו אברהם, פרוי גיטל און קינדער.
מעדניצקי ביילקע און קינדער: העניע און מענדל.

נ.

נאוויק מאיר און פרוי שרה־דבורה.
נאוויק אריה.
נאוויק יפה.

נאוויק אסתר.
נאוויק יהודה.
נאוויק אייזיק.
נאוויק דבורה.
נאוויק שלמה.
נאוויק בתיה.
נאוויק כאסיע.
נאוויק שרה.
נפתלי דער שינדל־מאכער און פאמיליע.

ס.

סאוויצקי שמואל־יונה און פאמיליע.
סאוויצקי אברהם־משה.
סאוויצקי דוד־משה.
סאוויצקי מענכן, פרוי מיכלע און זון משה.
סארווער טוניע.
סולקעס וועלוול, פרוי חנה און קינדער.
סטאנעצקי שמואל, פרוי רבקה און טאכטער צירל.
סטאנעצקי זיידל, פרוי חיה־איטקע און קינדער: צילע און שולמית.
סטאנעצקי טייבקע און מוטער.
סטאצקי ברוך און פאמיליע.
סטריצקי, פרוי חנה און קינדער.
סלוצניק אברהם־לייב.
סלוצניק יקותיאל און פאמיליע.
סלוצניק ריווע־לאה און פאמיליע.
סלוצניק זלאטקע און פאמיליע.
סלוצניק שמחה.
סלוצניק יעקב און פאמיליע.
סלוצניק לייבע, פרוי פעשקע און קינדער.
סמאלענסקי הירשקע, פרוי שרה און קינדער.
סמאלענסקי אליעזר און פאמיליע.
סמאלענסקי זלמן און פאמיליע.
סענאלאוויטש ישראל, פרוי מלכה און זון מרדכי.

ע.

עפראן משה און פרוי רחל.
עפראן שרה, מאן און קינדער.
עפראן אברהם, פרוי פרומקע און קינדער: אשר, יצחק און ראשקע.

פ.

פאטושינסקי משה, פרוי חיה און קינדער: יעקב־פרץ, העניע און חיים־יודל.
פאטושינסקי מרדכי און פאמיליע.

פּאטושינסקי שרה־לאה און פּאַמיליע.
פּאטושינסקי פּייגל.
פּאטושינסקי יהודה און פרוי ליבע.
פּאטושינסקי חיה און זון מאיר.
פּאַליאטשעק לייזער־בער און פּאַמיליע.
פּאליאטשעק ישראל־אברהם, פרוי באַשע און זון ראובן.
פּארעצקי בער, פרוי חייה־פּייגל און קינדער: שלמה און יחיאל.
פּארעצקי חיה און טאַכטער.
פּוגאַטשעווסקי שלמה, פרוי רחל און קינדער: יהודה, ברריגדל, וועלוול, שמואל, משה, ראובן און כאַנטשע.
פּוגאַטשעווסקי מינע.
פּוגאַטשעווסקי רחל.
פּוגאַטשעווסקי רייזל.
פּוגאַטשעווסקי אלטער.
פּוגאַטשעווסקי אלי־יוסף און פּאַמיליע.
פּילאווסקי ישראל און פּאַמיליע.
פּילאווסקי אליהו און פּאַמיליע.
פּילאווסקי אברהם־יודל און פּאַמיליע.
פּילאווסקי גרשון־זלמן און פּאַמיליע.
פּילאווסקי גרשון־מרדכי און פרוי.
פּילאווסקי הירש־לייב און פּאַמיליע.
פּילאווסקי יעקב, פרוי שרה און קינדער: שולמית און אליעזר־מאיר.
פּילאווסקי גרשון, פרוי און קינדער: חיה און אליעזר־מאיר.
פּילאווסקי חנה־איידלע.
פּילאווסקי זיידל, פרוי אַסנת און קינדער.
פּילאווסקי גרשון, פרוי פּעשע און קינדער: שרה־ליבע און שלמה־זלמן.
פּילאווסקי לייבע און פּאַמיליע.
פּילאווסקי יקותיאל־הירש און פרוי.
פּילאווסקי חנן.
פּילאווסקי לאה און פּאַמיליע.
פּילאווסקי אסתר־רחל און פּאַמיליע.
פּיקאַווסקי משה־הלוי, פרוי באַבקע און קינדער: צירל, אסתר־לאה און שרה־שיינקע.
פּיקאַווסקי פּיישקע, פרוי מאַשע און אַ זון.

ס.

פּאליש אליעזר, פרוי אסתר און קינדער: מולע, ליבע און מיכלע.
פּארבער טאַדל, פרוי ציפּע און קינדער: שלום, לייבע און אַ צווילינג.
פּיינגאַלד רבקה.

פּיינגאָלד ליבע, מאַן דינעס און 3 קינדער.
פּערדער זיידל, פּרוי שיינע־רחל און קינדער.
פּרענקעל מיכאל, פּרוי רחל און קינדער: שיינע־עטל, חנה און זלאטקע.

צ.

צוויק ישראל און פאַמיליע.
צירולניצקי דוד און פאַמיליע.
צירולניצקי חיים און פאַמיליע.
צירלניצקי מרדכי און פאַמיליע.

ק.

קאזמיר פּסח, פּרוי באבקע און קינדער: יהודית, העניאַך און חיה.
קאַטאַק נחום.
קאַטאַק איטקע.
קאַטאַק לייבע.
קאַטאַק יוסף.
קאַטלער ירחמיאל.
קאַכאַנאָווסקי און פאַמיליע.
קאמיאנסקי לייבע און פאַמיליע.
קאמיאנסקי אברהם און פאַמיליע.
קאמיאנסקי שלמה, פּרוי הינדע און קינדער: משה־עקיבא און נאַך 2 קינדער.
קאמיאנסקי זלאַטקע, מאַן און קינדער.
קאמיאנסקי איטשע־לייב און פּרוי.
קאמיאנסקי משה־יעקב, פּרוי חיה און קינדער.
קאַנאַפּקע בנימין, פּרוי גוטע און קינדער: פּערל, סינקע און שלמה.
קאנטאָראָוויטש ישראל, פּרוי אסתר און קינדער: רפאל, שרה און חיה.
קאַפּלאן יהושע־ירוחם און פאַמיליע.
קאַפּלאן יעקב, פּרוי זעלדע און קינדער.
קאַפּלאן לייבע און פאַמיליע.
קאַפּלאַן יודל און פאַמיליע.
קאפלאן מרדכי־לייזער און שוועסטער.
קאפלאן נח, פּרוי חיה און קינדער.
קאפלאן לייבע, פּרוי ליבע־רחל און קינדער.
קאפלאן מרדכי, פּרוי שרה און אַ טאַכטער.
קאפלאן נחמן.
קאַפּלאן יצחק.
קאפּלאנסקי שרה און אַ זון.
קאפלאנסקי לייזער, פּרוי רבקה, זון מרדכי און נאַך קינדער.
קאראים משה און פאַמיליע.
קאראַלין נח און פאַמיליע.

קאשטשיניעווסקי נחמיה, פרוי שרה־לאה און קינדער: אייזיק, וועלוול, ראובן, משה און יוסף.

קאשטשיניעווסקי אייזיק, פרוי שרה און קינדער.

קאשטשיניעווסקי יעקב־לייב, פרוי מאַשע און טאָכטער חיה־באַשע.

קאשטשיניעווסקי זלאַטקע און פאַמיליע.

קדיש (לייבע שמעונס), פרוי זיסל און קינדער.

קוטשינסקי חייקל, פרוי ליבע און קינדער: זלמן, יצחק און אַנדערע.

קראַוויץ יצחק (איטשקע) און פאַמיליע.

קראַוויץ מאיר און פרוי.

קראַוויץ דוד, פרוי און קינדער: רחל און יוסף.

קראַוויץ וועלוול, פרוי מירקע און קינדער: משה און אבא.

קראַוויץ לייבע און פאַמיליע.

קראַוויץ אהרן און פאַמיליע.

קראַוויץ משה און פאַמיליע.

קראַוויץ וועלוול, פרוי אסתר־רבקה און קינדער: חיים־מאָטקע, יחיאל און עלקע.

קראַוויץ בערל, פרוי פרומע און קינדער: זאב, משה, אברהם, מינקע און ביילע.

קראסנפאדין סענדער, פרוי און קינדער.

קראסנפאדין יוסף.

קרוטשאַק יוסף (דער שמש), פרוי געלע און קינדער: חיה, לאה, צביה און מאשע.

קרוטשאַק חייקל, פרוי חנה און קינדער.

קרינסקי אליהו (עלע).

קרינסקי חיים, פרוי חנה און זון הירשל.

קרינסקי נחמה, מאַן און קינדער.

קרינסקי מרדכי און פאַמיליע.

קרינסקי יצחק.

קרינסקי פעשע, מאַן און קינדער.

קרינסקי ישעיהו, פרוי מערע־לאה און טאָכטער יהודית.

קרינסקי פנחס, פרוי יענטע און קינדער: יעקב און שיינע.

קרינסקי אייזיק און פרוי.

קרינסקי אברהם־חיים, פרוי פרומע־לאה און קינדער: אסתר, שמעון און משה־מאיר.

ר.

ראדונסקי הירשקע, פרוי רייכל און קינדער.

ראדונסקי משה, פרוי גאָלדע און קינדער.

רובין דוד, פרוי שיינע און קינדער: משה, יעקב, ישראל־זיסל, רחל, מלכה, רבקה און מירקע.

רושאַנסקי בלומע.

רושאַנסקי יקותיאל.

רושאַנסקי שרה.

רושאנסקי הינדע.
רושאנסקי גיטל.
רושאנסקי בערל, פרוי אסתר און קינדער: שמעון און וועלוול.
רושקין יהודה, פרוי מרים אין קינדער.
רעזניק אסתר און זון זיידל.
רעכטמאן משה און פאמיליע.

ש.

שווארצבארד מענדל און פרוי שרה־איטע.
שווארצבארד לאה און פאמיליע.
שווארצבארד פייגל און פאמיליע.
שווארצבארד שיינקע און פאמיליע.
שווארצבארד גאטליב, פרוי ריצקע און קינדער.
שוועצקי אברהם, פרוי אין קינדער.
שוועצקי משה־יעקב, פרוי און קינדער.
שוועצקי חנה און זון דוד.
שוועצקי אריה (לעמפל), פרוי און זון זיידל.
שולאנער מרדכי און פרוי אסתר.
שולאנער יהודה און פאמיליע.
שולאנער פאניע.
שולאנער אנעטקע און איטקע.
שולאנער פרידע.
שילאנסקי שמעון, פרוי פריידל און קינדער: אהרן און יוסף.
שילאנסקי חנן, פרוי חיה־שרה און קינדער.
שילקאווסקי מרדכי, פרוי דבורה און זון הירשל.
שילקאווסקי שלמה־הירש, פרוי רחל־לאה און קינדער: שמחה, גאלדע און נאך א טאכטער.
שימאנאוויטש משה־זלמן, פרוי מרים אין קינדער: נחמה, יהודית און שיינע.
שמולעוויטש שמואל, פרוי צביה און קינדער.
שמולעווסקי יעקב און פרוי פרומע.
שמולעווסקי יצחק און פאמיליע.
שקלאראווסקי אריה, פרוי ביילע און טאכטער מערל.
שקלאראווסקי דוד, פרוי ציפע און קינדער: סאניע און משה.
שקלאראווסקי וועלוול, פרוי עלקע און קינדער.
שקלאראווסקי אהרן און פרוי.
שקלאראווסקי חיים, פרוי סולקע און קינדער.

ת. נ. צ. ב. ה.

קהילת

נובידבור

נאָוויידוואָר

החומר עובד לפי סיפוריהם של:
ברשצ'נסקי אלטה, ברשצ'נסקי יוסף, גורדון בלומה, גינזבורג בתיה, גינזבורג יצחק, מטשקובסקי ראשל (טרופ רות), סטרינסקי ברוך, ספוז'ניק יחזקאל, סרולוביץ איידלה (גרין עדינה), קפלנסקי מירל, קרינסקי שרה (דואר), רדונסקי שרה (קרינבסקי).

הפרק האחרון („חורבן נובידבור") נרשם מפי הניצול

קוברובסקי שמואל

עיבוד ועריכה: פנחס א.

הוצאת אירגון יוצאי נובידבור בישראל

נובידבור / נאָווידוואָר

התוכן - אינהאלט

א. דאָס שטעטל נאָווידוואָר

ב. אינעם ערשטן וועלט־קריג

ג. דייטשע אָקופּאַציע 1915—1918

ד. זעלבשוץ

ה. דאָס עקאָנאָמישע לעבן

ו. בעלי־עגלות

ז. בעלי־מלאכות

ח. די קהילה

ט. דאָס רעליגיעזע לעבן

י. די ציוניסטישע באַוועגונג

יא. דערציאונג און קולטור

יב. געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס

יג. הכנסת אורחים

יד. מעדיצינישע הילף

טו. עפיזאָדן און פאַקטן

טז. געשטאַלטן און עסקנים

יז. חורבן נאָווידוואָר

*

רשימה פון נאָווידוואָרער קדושים

(זייטן 429 — 434)

א. דאס שטעטל נאוויידוואר

דער יידישער ישוב אין נאָווידוואָר האָט געהאַט אַ רייכע, היסטאָרישע פאַרגאַנגענ־הייט. אין אַלטע קראָניקעס און דאָקומענטן ווערט זייער פיל דערמאָנט וועגן יידישן ישוב אין נאָווידוואָר, וואָס איז אין משך פון פיל יאָרן געווען אַ גרויסער און באַקאַנטער ישוב אין דער גאַנצער אומגעגנט.

אָנהייב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט איז נאָווידוואָר געווען אַ קליין שטעטל אויפן הויפט־טראַקט ביאַליסטאָק—גראָדנע—ווילנע. די נאָענטסטע באַן־סטאַציעס זיינען גע־וען: סקריבעווע — 35 ק״מ פון שטעטל און פֿאַרעטש — 33 ק״מ. די נאָענטסטע גרעסערע שטעט: לידע — 50 ק״מ און גראָדנע — 56 ק״מ. די שכנישע אָרומיקע שטעטלעך, מיט וועלכע נאָווידוואָר איז געווען שטאַרק פֿאַרבונדן זיינען געווען: אָסטרין, ראָדין, וואַסי־לישאָק און סקידל.

בעת דער צאַרישער מאַכט האָט נאָווידוואָר געהערט צו דער ווילנער גובערניע, לידער אויעזד. די גאַנצע צאָרישע מאַכט איז באַשטאַנען פון אַן אוריאַדניק און אַ סטראַזשניק. די קאַנצעלאַריע און פֿאַסט האָט זיך געפונען אין דאָרף גלעמבאָקע, 5 ק״מ פון נאָווידוואָר. אין שטעטל גופא איז געווען אַ יידישער סטאַראָסטע, פריער אייזיק פֿרוסקי און נאָכער איטשע זאָמאָשטשאַנסקי. די אויפגאָבע פון סטאַראָסטע איז געווען: פירן די רעגיסטראַציע פון די ניי־געבוירענע און צושטעלן די רשימה פון מיליטער־פליכטיקע יונגעלייט צום פריזיוו.

צום יידישן סטאַראָסטע פלעגן פון צייט צו צייט קומען די „נאַטשאַלסטוואָ״ פון לידער אויעזד. בעת די פֿאַליאַקן האָט נאָווידוואָר געהערט צו נאָוואָגרודקער וואָיעוואָדשאַפט, שטשוטשינער פֿאָוויאַט.

די גאַנצע באַפעלקערונג פון שטעטל האָט געציילט אַרום 900 נפשות: 100 יידישע פֿאַמיליעס, בערך — 500 נפשות, און אַרום 80 קריסטלעכע פֿאַמיליעס — 400 נפשות. די קריסטן פון שטעטל זיינען געווען ווייסרוסן פון קאַטוילישן גלויבן. בעת דער פוילישער מאַכט האָבן זיך אין נאָווידוואָר באַזעצט אַ קליינע צאָל פוילישע באַאַמטע, לערער און פֿאַליציאַנטן.

פון קיילעכדיקן מאַרק, וואָס האָט זיך געפונען אין מיטן שטעטל, האָבן זיך געצויגן די קליינע געציילטע נאָווידוואָרער געסלעך. אָסטרינער גאַס, וואַסילישקער גאַס, גראָד־נער גאַס, די ציגעלניער גאַס און אַ גוייש געסל. די יידן האָבן געווינט אויפן מאַרק און אין די „הויפט־גאַסן״. די גויים — אין די עקן־גאַסן, ביים אַריינפאָר אין שטעטל. די יידן האָבן זיך געפילט ווי די בעל־הבתים פון שטעטל.

בדרך כלל זיינען די באַציאונגען צווישן די יידן און קריסטן געווען גוטע. לאַנגע יאָרן האָבן די יידן און קריסטן געלעבט בשכנות און געהאַנדלט אייניער מיטן צווייטן. די שטעטלשע יידן און קריסטן האָבן זיך גוט געקענט. האָט אַ קריסט אין אַ נויט־פאַל

זיך געגייטיקט אין אַ געלט־אונטערשטיצונג, האָט זיך שטענדיק געפונען אַ שטעטלשער פאַרמעגלעכער יידּ, וואָס האָט אַרויסגעהאָלפֿן דעם קריסטלעכן שכן אין זיין נויט.

די הייזער אין שטעטל זיינען געווען מערסטנטייל הילצערנע. די געציילטע מויערן זיינען געווען: דער בית־הכנסת, שבחס מויער, אהרן קאַמפּינסקיס מויער און אַלתר סטאַרינסקיס מויער. די דעכער פון די הילצערנע הייזער זיינען געווען געדעקט מיט שינדלען. די גויישע הייזער זיינען געווען געדעקט טיילווייז מיט שטרוי.

דעם מאַרק האָט באַצירט דער פֿאַשאַרנער „סאַריי" און אַ „פּלאַמפּ". פון וואַסער־פּלאַמפּ האָט מען קיין סך נוצן ניט געהאַט. ווינטערצייט איז ער געווען מערסטנטייל פאַרפראָרן און זומערצייט האָט ער סתם ניט געאַרבעט.

אין מיטן שטעטל האָט זיך געפונען דער בית־מדרש, אַ שיינער געמויערטער צוויי־שטאָקיקער בנין. דעם בית־מדרש האָט מען געענדיקט בויען בערך אין יאָר 1900. די גאָווידוואָרער יידן האָבן שטאַלצירט מיטן שיינעם, אַריגינעלן אָרון־קודש אין בית־מדרש, געשניצט דורך אַ באַקאַנטן יידישן ווילנער קינסטלער. נעבן בית־מדרש האָט זיך געפונען אין די שפּעטערע יאָרן די „ליאָדאָוונע". ווינטער פלעגט די „לינת־הצדק" פאַר־גרייטן אין „ליאָדאָוונע" אייז. די שטעטלשע קראַנקע, יידן און קריסטן, האָבן זיך באַנוצט מיטן אייז בעת פאַרשידענע היץ־קראַנקייטן. ענדע שטעטל איז געשטאַנען, אָרומגע־רינגלט מיט ביימער, דער קאַסציאָל. נעבן קאַסציאָל האָט זיך געצויגן דער קאַטוילישער מאָגילניק, אָרומגערינגלט מיט אַ געמויערטן פֿאָרקאַן.

ביים אַריינפאָר פון אָסטרין אין גאָווידוואָר איז געשטאַנען אַ צלם מיט צוויי ביימער, ווו עס פלעגן זיך צוזאַמענטרעפן יוגנטלעכע און פאַרבערענגען די צייט.

ביים שטעטל איז רואיק געפלאָסן אַ קליין טייכל. דאָס טייכל האָט אַפילו ניט געהאַט קיין נאָמען (צוליב דעם, וואָס דאָס טייכל האָט ניט געהאַט קיין נאָמען, האָט מען אין גאָווידוואָר ניט געטאָרט געבן קיין גט). פאַרן טייכל האָט זיך געפונען די שטעטלשע באָד. נאָכן טייכל — די ציגעלניע. אַנטקעגן דער ציגעלניע — דער יידישער בית־הקברות. אין אַ צווייטן עק פון שטעטל האָט זיך געפונען אַ סמאָלאַרניע און נעבן איר די בוינע (שעכטהויז).

וואַסער פלעגט מען שעפֿן אויף פאַרשידענע אופנים, מיט אַ לאַנגן שטעקן, מיט אַ שטריק, מיט אַ קייט צוגעבונדן צו אַ ראָד — אין די ברונעמער. דער בעסטער ברונעם, ווו מ׳פלעגט נעמען וואַסער אויף טיי לכבוד שבת, איז געווען ביי די „ראָזמיסלעס" (קריסטן). אין דער געגנט פון גאָווידוואָר האָבן זיך געפונען פיל פריצישע הויפֿן. די נאָענטסטע הויפֿן זיינען געווען: דוביטשאַן, רעוויאַטיטש און גלובאָקע. די נאָענטסטע דערפער אָרום שטעטל זיינען געווען: מאַליקייצע, סטאַרינקי, קולעצי און רעוויאַטיטש. אין די אָרומיקע דערפער האָבן יאָרן לאַנג געווווינט געציילטע יידן. די ישובניקעס זיינען געווען שטאַרק פאַרבונדן מיטן יידישן ישוב אין גאָווידוואָר. טייל קינדער פון די ישוב־ניקעס האָבן געלערנט תורה אין די גאָווידוואָרער „חדרים" און געגעסן „טעג" ביי באַ־קאַנטע און אַנדערע. אויף יידישע יום־טובֿים, און ספּעציעל אויף ימים־נוראים, פלעגן די ישובניקעס אַראָפקומען אין שטעטל מיט זייערע פאַמיליעס און מתפלל זיין מיטן גאַנצן יידישן קהל.

קליין און אָרעם איז געווען דאָס שטעטל. געציילטע גבירים האָבן געהאַט פרנסה בשפע. די גרעסטע טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט שווער געהאַרעווט, כדי מפרנס צו זיין זייערע פאַמיליעס, כדי צו קענען דערציען און לערנען די קינדער.

ניט קוקנדיק אויף דער מאַטעריעלער אָרעמקייט, האָט אין שטעטל פּולסירט אַ

געזעלשאַפטלעך־גייסטיק לעבן. נאָוויִדוואָרער יידן האָבן אָפּגעהיט די לאַנגיאָריקע טראַדיציע. דאָס לעבן האָט זיך געפּירט אין איינקלאַנג מיטן יידישן רעליגיעזן שטייגער. יונג און אַלט, מענער און פרויען, האָבן אָפּגעהיט די יידישע דינים און מצוות. די קינדער האָבן געהאַט דרך־ארץ פאַר די עלטערן און זיי אָפּגעגעבן פיל כבוד.

די נייע שטרעמונגען פון קולטור און אויפקלערונג, פון דער ציוניסטישער באַפרייאונגס־באַוועגונג, האָבן אויך דערגרייכט קיין נאָוויִדוואָר. די יידישע יוגנט אין שטעטל איז מיטגעריסן געוואָרן מיט די אידעען פון דער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג פון יידישן פאָלק, די עלטערן האָבן געוואָלט פאַרזעצן דעם אַלטן לעבנס־שטייגער, די קינדער אָבער האָבן געזוכט נייע וועגן. עס שאַפן זיך רייבונגען צווישן עלטערן און קינדער. די יוגנט איז אָנגעגאַנגען מיט איר וועג, וואָס האָט פיל פון זיי געפירט קיין ארץ־ישראל.

קליין, אָרעם נאָוויִדוואָר. שבתים און יום־טובים האָבן באַפוצט דיינע גרויע, וואָכעדיקע טעג. יעדער יום־טוב מיט זיינע הכנות און פרייד, מיט זיינע מאכלים, מיט זיין ניגון.

פרילינג האָבן זיך צעבליט די פרוכט־סעדלעך, וואָס זיינען געווען ביי מערסטנטייל יידישע הייזער. דאָס ווייסע בליעכץ פון די פרוכט־ביימער האָט זיך אויסגעמישט מיט די ראָזע בליעכץ פון בעז און רויטן בליעכץ פון אַנדערע ביימער. אָנגענעמע ריחות פון די בליענדיקע ביימער און פון די אַרומיקע פעלדער און לאָנקעס האָבן זיך פאַרשפרייט איבערן שטעטל.

אין פרילינגדיקע אָוונטן האָבן יידישע יוגנטלעכע געשפּאַצירט הינטערן שטעטל. מ׳פלעגט אַרויפקריכן אויפן הויכן פּאַרקאַן פון מאָגילניק און רייסן ווייסע און ראָזע בעז. אין זומערדיקע טעג, ספּעציעל אין די שבתים, פלעגט מען זיך ווייַלן אין די נאָענטע, אַרומיקע וועלדלעך. מ׳האָט פאַרבראַכט, געזונגען און געטרוימט.

אין די פרילינג־חדשים בליען אויך איצט די פרוכט־ביימער אין נאָוויִדוואָר. וויסט און הרוב זיינען די יידישע הייזער. נאָוויִדוואָר איז „יודענריין". די דייטשע נאַצי־מערדער האָבן בלוטיק פאַרשניטן דעם לאַנגיאָריקן יידישן ישוב.

ב. אינעם ערשטן וועלט־קריג

ראש־השנה־צייט פון יאָר 1915. אין דער לופט האָט מען געפילט, אין שטעטל און אין דער גאַנצער סביבה, אַז עס דערנענטערט זיך דער סוף פון דער רוסישער הערשאַפט. פון צייט צו צייט פלעגן רוסישע אָפּטיילונגען פון אַוואַנגאַרד אַדורכגיין דורכן שטעטל און האָבן אָנגעוואָרפן אַן אימה אויף די אייִנוווינער.

איין מאָל, אַן אָוונט, האָט זיך פלוצלינג באַווייזן אַ גרופּע רייטער־סאָלדאַטן, וועלכע האָט זיך אינגעאָרדנט אויפן מאַרק־פּלאַץ. אַ טייל פון זיי האָט אָנגעצונדן פייער און אָנגעהויבן קאָכן קעסלען טיי, און אַ טייל האָט זיך אַ לאָז געטאָן איבער דער שטאָט און אָנגעהויבן ראַבעוונען. דער ערשטער קרבן איז געווען שלמה סרולאָוויטשס הויז. ער גופא איז געווען מאָביליזירט אין דער רוסישער אַרמיי, און אין שטוב זיינען געווען נאָר די פרוי און די קינדער. הערנדיק די געוואָלדן פון דער פרוי און די קינדער זיינען מענטשן אַרייַנגעלאָפן אין הויז צו הילף. די סאָלדאַטן האָבן זיך דערשראָקן פון די געשרייען, געכאַפט וואָס ס׳איז זיי געקומען אין האָנט אַריין, און אָנטלאָפן. צום גליק האָבן די סאָל־

דאָטן באַקומען אַ באַפעל אָפּצוטרעטן, און אַזוי אַרום איז דאָס שטעטל געראַטעוועט געוואָרן פון רויב און אפשר אויך פון מאָרד.

בשעת די קאַמפן, ביים אָפּטרעטן פון רוסישן מיליטער, האָבן אַ סך איינוווינער פון שטעטל זיך געגרייט אַנטלויפן קיין רוסלאַנד און דאָרט איבערוואַרטן די מלחמה. אַ טייל יידן געהאַט פערד און וואָגן. זיי האָבן אָנגעלאָדן די וועגענער מיט זייער האָב און גוטס, און דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך פאַרזאַמלט אויפן מאַרק־פלאַץ. אַ טייל — אַוועק־פאָרן קיין רוסלאַנד און די אַנדערע זיך צו געזעגענען. צום גליק האָבן זיי נישט באַוויזן אַוועקצופאָרן. די דייטשן האָבן זיך דערנענטערט צום שטעטל, און אַזוי אַרום האָט זיי אויסגעמיטן דער גורל פון פליטים.

ביינאַכט האָבן זיך באַוויזן די ערשטע שטאַפעטן־דייטשן, רייטנדיק אויף מאָטאָציק־לען. די דייטשן האָבן צעטיילט ביסקוויטן דער פאַרזאַמלטער יידישער באַפעלקערונג .מיר האָבן זיך געטראַכט: סוף־סוף איז געקומען די גאולה. אָבער אויף צו מאָרגנס אין דער פרי האָבן די דייטשן קאָנפיסקירט אַלע פערד און וועגענער פון דער יידישער באַפעל־קערונג.

אָט אַזוי זיך אָנגעהויבן דאָס נייע לעבן אונטער דער דייטשישער אָקופאַציע פול מיט ליידן: שפּייז־קאַרטן, אַרבעטסלאָזיקייט, צוואַנגס־אַרבעט, באַוועגונג־באַגרענע־צונגען און קאָנפיסקאַציעס אָן אַ שיעור, לעגאַלע און אומלעגאַלע.

ג. דייטשע אקופאציע 1915-1918

די שמחה וואָס האָט געהערשט די ערשטע טעג בעת די דייטשן זיינען אַריין, האָט לאַנג נישט געדויערט.

אין משך פון די דריי יאָר דייטשע אָקופאַציע האָט די גאַנצע באַפעלקערונג פון שטעטל, ניט נאָר יידן, זייער פיל גליטן. קיין אַרבעט איז ניט געווען. דער האַנדל איז געווען פאַרווערט, די געשעפטן ליידיק. עס איז ניט געווען פון וואַנען צו ברענגען סחורה, די קלענסטע זאַך וואָס מ׳האָט געפונען באַהאַלטענערהייט האָט געהייסן — קאָנטראַבאַנדע. פאַר יעדן עובר זיין אויף די דייטשע באַפעלן האָט מען געמוזט צאָלן געלט־שטראָפן. אָן אַ שיין האָט מען נישט געטאָרט פאָרן פון אירט אין צווייטן. די לאַגע האָט געשאַפן שמוגלעריי. די וואָס האָבן ריזיקירט האָבן זייער גוט פאַרדינט און זיינען געווואָרן מלחמה־גבירים.

ביסלעכווייז האָבן זיך די יידן צוגעפאַסט צו די נייע מלחמה־באַדינגונגען, צו די נייע בעל־הבתים און זייערע באַפעלן און גזירות.

ווער עס האָט געצויגן אַ טייל פרנסה פון אַ קו, ווער עס האָט באַארבעט אַ שטיקל פעלד און גאָרטן. איינער האָט זיך אַרויסגעהאָלפן מיט געדונגענע פרוכט־סעדער און אַ צווייטער האָט אַ ביסל אונטערגעהאַנדלט מיט די פויערים פון די אַרומיקע דערפער. פון יעדער קו האָט מען געמוזט געבן די דייטשן אַ געוויסע נאָרמע מילך און פון יעדער הון — אַ געוויסע צאָל אייער. ביטער איז געווען דער גורל פון די בעלי־בתים, וואָס זייערע הינער האָבן זיך נישט געלייגט, אָדער זייערע קי האָבן געגעבן מאָגערע מילך. אַלע שפּייז־פראָדוקטן זיינען געווען אויסגעטיילט און נאָרמירט אויף קאָרטן.

די נויט אין שטעטל איז געווען גרויס. אין אַ ספּעציעל שוועריר לאַגע האָבן זיך געפונען די משפחות וואָס זייערע מענער זיינען געווען אין אַמעריקע. ביז דער מלחמה האָבן די משפחות געלעבט פון דער שטיצע, וואָס זיי האָבן באַקומען פון זייערע נאָענט־סטע אין אַמעריקע. איצט, אַז די שטיצע האָט אויפגעהערט, זיינען די פּאַמיליעס פאַר־בליבן פשוט אָן ברויט. ווי שווער עס איז נישט געווען די לאַגע אין נאָוויידוואָר, איז די לאַגע אין די גרויסע שטעט געווען פיל שוועריר. זייער אָפּט פלעגן אין נאָוויידוואָר קומען פּליטים פון ווילנע און אַנדערע ערטער. די פּליטים זיינען געווען אָפּגעריסן און הונגעריק. נאָוויידוואָרער יידן האָבן אַלץ געטאָן, כדי צו באַשפּייזן און באַקליידן די פּליטים.

אַ קליינע צאָל שטעטלשע עסקנים האָבן געגרינדעט אַ הילפס־קאָמיטעט. דער קאָמיטעט האָט אַרגאַניזירט אַ קיך פאַר קינדער פון די אַרעמע משפחות. די אַרעמע קינדער פלעגן אַלע טאָג באַקומען אומזיסט אַ וואַרעם עסן. פיל יונגע און עלטערע מענטשן האָבן פרייוויליק געאַרבעט און פיל אויפגעטאָן לטובת דער קיך. בראש פון דער קיך פאַרוואַלטונג איז געשטאַנען שבחס אַן איידעם,שרהלעס מאַן (אַן אָפּשטאַמיקער פון וואַ־סיליעשאָק) אלתר אַבעלאָוו.

די דייטשע זשאַנדאַרמען אין שטעטל האָבן זיך באַצויגן מיט פאַרשטענדעניש צו דער פילאַנטראָפּישער אַרבעט, וואָס איז געפירט געווארן דורכן יידישן הילפס־קאָמיטעט. די דייטשע קאָמענדאַנטור פלעגט אַפילו פון צייט צו צייט צוטיילן לטובת דער קיך אַ ביסל האַלב־פאַרפרוירענע קאַרטאָפל, געלן צוקער און אַנדערע פּראָדוקטן.

ד. זעלבשוץ

בעת דער דייטשער אָקופּאַציע זיינען געווען אין דער אומגעגנט פון נאָוויידוואָר קליינע באַוואָפנטע גרופּעס פון רוסישע זעלנער, וואָס זיינען בעתן שנעלן אָפּטרעטן פון דער רוסישער אַרמיי אָפּגעריסן געווארן פון זייערע אָפּטיילונגען. די גרופּעס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די אַרומיקע וועלדער. פון צייט צו צייט פלעגן זיי באַפאַלן און באַרויבן יידישע ישובניקעס. ספּעציעל האָבן זיי געהויבט רייכע פויערים, וואָס האָבן מיטגעאַר־בעט מיט די דייטשן.

אין דער אומגעגנט האָט מען זייער גענליטן פון די אָפּטע אָנפאַלן פון די באַנדעס. די דייטשע אָקופּאַציע־מאַכט האָט זיך באַמיט זיי צו ליקווידירן, נאָר אָן דערפאָלג. אַ טייל פון דער פויערישער באַפעלקערונג האָט אונטערגעשטיצט די רוסישע גרופּעס צוליב סימפּאַטיע און אַ טייל, אויס מורא.

אין אַ זומערדיקן פרייטיק צו נאַכטס 1916, ווען דאָס גאַנצע שטעטל איז שוין גע־שלאָפן איז אַ גרעסערע באַנדע באַפאַלן דאָס הויז פון פעלדשער מענדל ווינשטיין. דעם פעלדשער איז געלונגען צו אַנטלויפן פון שטוב. ער איז שנעל געלאָפן צו דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע און זיי דערציילט וועגן איבערפאַל. יענעם פרייטיק צו נאַכטס איז אין נאָוויידוואָר געווען פאַרזאַמלט די דייטשע זשאַנדאַרמעריע פון דער גאַנצער אומגעגנט. שבת אין דער פרי האָבן זיי געזאָלט אַרויסגיין אין די אַרומיקע דעפער און וועלדלעך זוכן די באַנדעס. דערהערנדיק, אַז אין שטעטל געפינט זיך אַ באַנדע האָבן זיי שנעל געכאַפט דאָס געווער און אַרויסגעלאָפן אין דער ריכטונג פון מענדל ווינשטיינס הויז.

זייענדיק בגילופין, האָבן זיי ניט אָנגענומען קיין שום פאָרזיכטיקייט־מיטלען און באַלויכטן זייער וועג מיט עלעקטרישע טאַשן־לאָמפּן. ס׳איז אויסגעבראָכן אַ שיסעריי און דער דייטשער וואַכמייסטער איז געפאַלן. די דייטשן האָבן זיך צוריקגעצויגן און די באַנדע האָט באַוויזן צוצורויבן ביי מענדל וויינשטיינען אין הויז פיל געלט און זאַכן. די מענטשן אין שטוב האָבן זיי נישט אָנגערירט.

1918. וואָפנשטילשטאַנד. די דייטשן, אונדזערע היטער און פאַרטיידיקער האָבן פאַרלאָזן נאָוויידוואָר. דאָס שטעטל איז געבליבן אָן אַ מאַכט. אָרום און אָרום איז אומרואיק. די יידן האָבן געלעבט אין גרויס שרעק. די יוגנט אין שטעטל האָט באַשלאָסן אַליין זיך פאַרטיידיקן און אָרגאַניזירט אַ זעלבשוץ. נאָך לאַנגע באַמיאונגען האָט מען באַקומען 3 ביקסן. דער געווער־ספּעציאַליסט איז געווען שלמה שבחס, וואָס האָט זיך ניט לאַנג צוריקגעקערט אין שטעטל אָלס דעמאָביליזירטער זעלנער פון דער רוסישער אָרמיי. די 3 ביקסן זענען געלעגן ביי אונדז אין שטוב אונטערן בעט.

אין אַווינטערדיקן אָוונט, ווען מיר זיינען שוין געלעגן אין די בעטן קלאָפט מען פלוצלינג אין פענצטער. — „ר׳ שלמה, זיי זיינען דאָ!״. אַ גרופּע יידישע יוגנטלעכע, וואָס האָט שפּעט שפּאַצירט אין שטעטל, האָט דערזען עפּעס אַ פאַרדעכטיקן פויער, זיי האָבן געמיינט, אַז דאָס איז זיכער עמעצער פון אַ רויבער־באַנדע. שנעל האָבן זיי אַלאָרמירט דאָס גאַנצע שטעטל. מיר האָבן זיך שנעל אָנגעטאָן. דערווייל האָט זיך שוין צונויפגעקליבן דאָס גאַנצע שטעטל. שלמה שבחס און נאָך צווי יוגנטלעכע האָבן געזונמען די 3 ביקסן. בראש פון די דריי באַוואָפנטע האָט זיך דאָס גאַנצע שטעלט אַרויסגעלאָזן מאָרשירן איבער די נאָווידוואָרער געסלעך. ביי יעדן עק געסל האָבן די דריי באַוואָפנטע געגעבן אַ שאָס כדי אָפּצושרעקן די רויבער.

אַזוי האָט מען געגעבן עטלעכע שאָסן און מ׳האָט זיך אומגעקערט אין די הייזער און געלייגט ווידער שלאָפן. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס איז געווען אַן אומזיסטע שרעק. דער „פאַרדעכטיקער רויבער״ איז געווען סתם אַ שטעטלשער גוי, וואָס האָט זיך אומגעקערט אַהיים פון אַ נאָענטן דאָרף.

אַזוי זיינען פאַרביי פיל אומרואיקע טעג און נעכט.

ניט קוקנדיק, וואָס די יידן אין שטעטל האָבן געהאַט נאָר דריי ביקסן, האָבן זיי פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז זיי האָבן פיל געווער. די כוונה איז געווען אָפּצושרעקן די אַרומיקע פויערים און רויבער־באַנדעס. צוליב די פאַרשפּרייטע קלאַנגען זיינען מיר בעת די ערשטע פאָליאָקן אויסגעשטאַנען פיל צרות.

בעת די ערשטע פוילישע לעגיאָנערן זיינען אַריין אין שטעטל האָבן די קריסטן זיי דערציילט, אַז די יידן באַהאַלטן אויס פיל געווער. עטלעכע לעגיאָנערן אין באַגלייטונג פון אַ שטעטלשן גוי זיינען געקומען צו אונדז אין שטוב און געפאָדערט דאָס געווער. מיין פאָטער האָט זיי אָפּגעגעבן די דריי ביקסן, נאָר די לעגיאָנערן האָבן געפאָדערט נאָך געווער. מיין פאָטער האָט זיי פאַרזיכערט, אַז די יידן האָבן נישט מער קיין געווער. ער האָט זיי דערקלערט די סיבות, צוליב וואָס די יידן האָבן פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז זיי האָבן פיל געווער, כדי אָפּצושרעקן די באַנדעס רויבער. די לעגיאָנערן האָבן אָפּילו ניט געוואָלט הערן און האָבן אַרעסטירט דעם פאָטער. נאָך גרויסע באַמיאונגען האָבן זיי אים באַפרייט.

ווי געזאָגט, האָבן די נאָווידוואָרער יידן פיל געליטן אין דער ערשטער צייט פון ווידעראויפגעלעבטן פוילן. פאַרשידענע ניט־רעגולערע פוילישע מיליטער־גרופּעס זיינען דורכגעגאַנגען דורכן שטעטל. יעדע גרופּע האָט געריבט, געמאַכט אונטערזוכונגען

(אָביסקעס) און אָנגעטאָן פֿאַרשידענע צרות. ספּעציעל האָבן יידן געליטן בעתן דורכמאַרש פון די ערשטע לעגיאָנערן. זיי האָבן געראַבעוועט יידישע הייזער און קראָמען. אין פֿאַרשידענע הייזער האָבן די לעגיאָנערן געמאַכט שטרענגע „אָביסקעס", זוכנדיק כלומרשט געווער. פֿאַר יעדער קליניקייט האָבן די לעגיאָנערן געהאַט אין שטראַף — גאָראָנצעס" (שמיץ).

די פֿאָליאַקן האָבן אונטערגעוואָרפן געווער ביי יחיאל קוטשינסקי און אים באַשולדיקט, אַז ער האָט אויסבאַהאַלטן געווער. יחיאל האָט באַקומען זיין שטראַף — 25 גאָראָנצעס. אַן ענלעכע שטראַף האָט געקריגן שמעון קרינסקי. די לעגיאָנערן האָבן געפֿאָדערט פון אים, אַז ער זאָל אויסזאָגן, ווו עס געפינט זיך זיין ברודער יוסף קרינסקי, ווענען זיי האָבן באַשולדיקט אין קאָמוניזם. געשמיסן האָט מען אין שייער פון אברהמל אַמסטיבאָווסקי. די געשרייען פון די געשמיסענע האָט מען געהערט אין גאַנצן שטעטל.

אין אַ געוויסער מאָס האָבן אויך די אַרומיקע ווייסרוסישע פויערים געליטן ביי די ערשטע פֿאָליאַקן. אין 1914 זיינען פיל פּריצים אַנטלאָפֿן קיין רוסלאַנד. די פויערים האָבן אינצווישן־צייט צעראַבירט די פֿאַרלאָזענע הויפן. ווען די פּריצים זיינען צוריקגעקומען אין נייַ־אַנטשטאַנענעם פוילן, האָבן זיי געפונען פוסטע הויפן. גאָר שנעל האָבן זיי זיך דערוווסט וואָס די פויערים האָבן אָפּגעטאָן בעת זייער אָפּוועזנהייט. דער פּריץ ד״ר מיקולסקי האָט אַראָפּגעבראַכט אַ ספּעציעלע שטראָף־קאָמאַנדע, וועלכע איז אַרומגעפֿאָרן איבער די אַרומיקע דערפער און געזוכט דאָס פּריצישע גוטס. ווו זיי האָבן געפונען, האָבן זיי זייער שטרענג באַשטראָפט די פויערים. ווי געווויינלעך האָט די שטראָף־קאָמאַנדע אָנגעטאָן פיל צרות אויך די אומשולדיקע יידן.

ה. דאס עקאָנאָמישע לעבן

די יידישע באַפֿעלקערונג אין נאָוויִדוואָר האָט געלעבט מערסטנטייל פון האַנדל און מלאכה. אַלע קראָמען אין שטעטל זיינען געווען אין יידישע הענט. אַ גאַנצע וואָך האָבן די קרעמער אויסגעקוקט אַ קונה, אַלע האָבן געוואָרט אויפן מאַרק־טאָג — מיטוואָך. פון מאַרק־טאָג האָט אַ קאָנטיקע טייל פון שטעטל געצויגן חיונה אַ גאַנצע וואָך.

אין מאַרק־טאָג האָט דאָס שטעטל אויפגעלעבט. הונדערטער פויערישע פורן פון די אַרומיקע דערפער האָבן אָנגעפילט דעם מאַרק־פּלאַץ און אַרומיקע גאַסלעך. די יידן האָבן געקוי̈פט ביי די פויערים: תבואה, בהמות, עופות און פֿאַרשידענע לאַנדווירטשאַפּטלעכע פּראָדוקטן. די פויערים האָבן געקויפט אין די יידישע קראָמען פֿאַרשידענע בגדים, שפּייז־פּראָדוקטן און אַלערליי אַרטיקלען פֿאַר זייער באַלעבאַטישקייט. ס׳רוב קרעמלעך זיינען געווען קליינע, מיט האַלב־פוסטע פֿאָליצעס. די בעלי־הבתים פון אַזוינע קרעמלעך האָבן קוים געהאַט פרנסה.

עס זיינען אויך געווען רייכע קרעמער און סוחרים וואָס האָבן געהאַט פרנסה בשפע.

די גרעסטע קראָם אין נאָוויִדוואָר איז געווען שבח סרולאָוויטשס. זיין קראָם איז געווען ממש אַ כל־בו. מ׳האָט דאָרט פֿאַרקויפט: שפּייז־פּראָדוקטן, גאַלאַנטעריע, כעמיקאַלן. שבח פלעגט אויך צופּאַסן ברילן און אפילו פֿאַרקויפן געוויסע רפואות. ער האָט געווווסט וואָס פֿאַר אַ רפואה מ״גיט צו שילשול און צו אַ הוסט. די פּריצים פון דער אומגעגנט

פלעגן ביי אים אַלץ אייגקויפן — פון שפּייז ביז אָפּטישע אַרטיקלען. שבח איז געווען זייער אַן אַרגנטלעכער מענטש און אַלע זיינע קונים האָבן געהאַט צו אים דעם פולן צוטרוי. שבח האָט אַליין געפּירט די בוכאַלטעריע פון זיין געשעפט. ער פלעגט מאַכן דעם יערלעכן בילאַנס. ניט קוקנדיק דערויף וואָס ער איז געווען שטענדיק פאַרנומען און פאַריאָגט מיט זיינע געשעפטן, האָט ער געפונען צייט צו לערנען תורה און זיך פאַרנעמען מיט פאַר־שידענע שטעטלשע ענינים. אַ טייל פון זיינע פאַרדינסטן האָט ער געשפּענדעט אויף צדקה. שבחס זון, שלמה סרולאָוויטש, איז געגאַנגען אין זיין פאָטערס וועגן. ער איז אויך געווען אַן אַרגנטלעכער סוחר. שלמה סרולאָוויטש האָט געהאַט אַ קראָם פאַר זיך און האָט געהאַנדלט מיט אַ טייל אַרטיקלען וואָס זיין פאָטער. ער פלעגט אויך פאַרדינגען צימערן פאַר דורכרייזנדיקע און געסט.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז אין נאָווידוואָר באַקאַנט געווען ישראל גינזבורג, דער קרעמער. גינזבורגס קראָם איז אויך געווען אַ כל־בו, ווו מ׳האָט געקריגן פון אַ רידל ביז מאַנופאַקטור. אַלע באַאַמטע און פּולישע לערער פלעגן קויפן ביי אים. די פּולישע לערערקעס פלעגן קומען אַלע זונטיק אין שטעטל און פאַרפאָרן צו ישראל גינזבורגן אין הויז. זיי פלעגן אַלץ אוונקויפן ביי אים אין קראָם.

אין נאָווידוואָר איז געווען אַ גרויס וויין־ און בראַנפן־געשעפט, וואָס האָט געהערט צו נחום משה גאָרדאָן.

אַ געוויסער קוואַל פון פרנסה פאַרן שטעטל איז זומער געווען דער באַרימטער דאַטשע־פּלאַץ דרוזגענינק. זומערצייט פלעגן נאָווידוואָרער יידן צושטעלן קיין דרוזגענינק: פרוכטן, עופות, אייער און פאַרשידענע פּראָדוקטן. די דרוזגענינקער דאַטשניקעס זיינען געווען גוטע קונים.

אין דער אומגעגנט פון נאָווידוואָר זיינען געווען פיל פּריצישע הויפן, און נאָווי־דוואָרער יידן האָבן לאַנגע יאָרן געפּירט מיט די פּריצים אַ פאַרצווייגטן האַנדל. יידישע סאַדאָווניקעס פלעגן אָפּדינגען ביי די פּריצים פרוכט־סעדער נאָך בעתן בליען. ס׳פלעגט טרעפן, אַזווינטן און רעגנס האָבן פאַרניכטעט דאָס בליכץ. די סאַדאָווניקעס פלעגן דאַן צולייגן פיל געלט. מערסטנטייל האָבן די סעדער געגעבן פיל פרוכט און מ׳האָט געהאַט פון די סעדער קאַנטיקע הכנסות. די זומערדיקע פרוכט פלעגט מען פאַרקויפן אויף די מערק און אין דרוזגענינק. די ווינטערדיקע פרוכט: רעגענטן און אַנדערע, פלעגט מען האַלטן אין קעלערס און ווינטער עס פאַרקויפן צו טייערע פרייזן. גרויסע פרוכט־סוחרים פון ווילנע און וואַרשע פלעגן קומען קיין נאָווידוואָר אייגקויפן די ווינטערדיקע פרוכטן.

אין שטעטל גופא זיינען ביי אייניקע יידישע הייזער געווען קליינע פרוכט־סעדער, וואָס האָבן געגעבן פרוכט פאַר פיל משפחות. נאָווידוואָרער יידן פלעגן פירן פאַרשידענע לאַנדווירטשאַפּטלעכע פּראָדוקטן צו פאַרקויפן אין גראָדנע, ווילנע און אַנדערע גרע־סערע שטעט.

ווינטערצייט פלעגט מען אין נאָווידוואָר שטאָפּן געדזן און זיי אַרויספירן צום פאַר־קויפן קיין גראָדנע. די שטעטלשע יוגנט האָט געהאַט טענות צו די סוחרים, וואָס קויפן־אויף פיל געדז אין דער גאַנצער אומגעגנט, און פאַרקויפן עס פאַר טייערע פרייזן אין גראָדנע. איין מאָל, צווישן מנחה און מעריב האָט מען אין בית־מדרש באַשלאָסן צו פאַרווערן אַרויספירן די געשטאָפּטע געדז פון שטעטל, כדי סתם־יידן זאָלן אויך קענען קויפן ביליק אַ גאַנדז און הנאה האָבן פון אַ ביסל געדזענע שמאַלץ און גריוועניעס. די יוגנט האָט צעשטעלט וואַכן אָפּצוהיטן די געדז־סוחרים און זיי ניט לאָזן אַרויספירן

זייער סחורה. די געגנדז־סוחרים איז דאָך געלונגען זיך אַרויסצודרייען פון זייערע היטער און דער האַנדל מיט די געשטאָפּטע געגנדז איז אַנגעגאַנגען ווייטער.

שווער איז געווען דער געראַנגל פאַר פּרנסה, און נאָוויידוואָרער יידן האָבן אַלץ געטאָן כדי מפרנס צו זיין זייערע פאַמיליעס, און דערציען זייערע קינדער.

אין נאָוויידוואָר זיינען געווען עטלעכע פאַמיליעס, וואָס האָבן געצויגן זייער חיונה פון דאָרפּס־האַנדל. יידן דאָרפסגייער פלעגן אַרומגיין פון דאָרף צו דאָרף און בייטן פאַר־שידענע קליינאַלאַנטעריע־אַרטיקלען אויף פאַרשידענע לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן. אַ דאָרפסגייער פלעגט אַרויסגיין פון שטעטל און אויף זיין פלייצע אַ זעקל מיט פויערישע טיכלעך, שפּיגלעלעך, קעמלעך און פאַרשידענע קליינע אַרטיקלען, אין וועלכע עס האָט זיך געגייטיקט אַ פויערישע באַלעבאָטישקייט. צוריקקומען אין שטעטל פלעגן די דאָרפס־גייער זיין באַלאָדנט מיט פעלעכלעך, שוועמלעך, פוטער און קעז. די דאָרפסגייער פלעגן זייער דאָזיקע סחורה פאַרקויפן די גרעסערע שטעטלשע סוחרים.

אַ טייל דאָרפסגייער האָט זיך מיט דער צייט אַרויפגעאַרבעט און זיך איינגעשאָפט אַ פערד און וואָגן, וואָס האָט באַדייטנדיק פאַרלייכטערט די אַרבעט און פאַרגרעסערט דאָס „געשעפט".

אַ באַקאַנטער דאָרפסגייער איז געווען גאָטליב פּילאָווסקי, אַ ירא־שמים און תלמיד־חכם. זייענדיק פיל טעג צווישן גויים אין די דערפער, פלעגט ער זיך באַנוגענען מיט אַ טרוקן שטיקל ברויט און וואַסער, כדי ניט עסן חס ושלום טרפות.

אברהם־דוד דער גלעזער פלעגט גיין איבער די דערפער אַריינשטעלן שויבן און אַ ביסל אונטערהאַנדלען.

מיכל דער מלמד (בערזעץ), איז יונגערהייט געווען אַ מלמד. אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז ער געפאָרן איבער די דערפער און געהאַנדלט.

אין נאָוויידוואָר איז אויך געווען אַ פּרוי אַ דאָרפסגייערין — שרה־ליבע, אַן אשת־חיל. אייגע אַליין פלעגט זי אַרומגיין פון דאָרף צו דאָרף און געשלעפּט אויף איר פלייצע איר ביסל סחורה. קיין זאַך איז איר נישט געווען שווער, אַבי צו באַשפּייזן איר משפחה. איר מאַן, לייזער דער שטעפּער, איז אויף דער עלטער געווירט געוואָרן אַ ביסל פון זיינען. איין מאָל איז ער באַפאַלן זיין פרוי מיט אַ מעסער און איר צעשניטן דעם האַלדז. אַליין איז לייזער דער שטעפּער געשפּרונגען נאָכדעם אין אַ ברונעם. דער ברונעם איז נישט געווען קיין טיפער און מ׳האָט אים אַרויסגעצויגן.

ו. בעלי־עגלות

אין משך פון פיל יאָרן זיינען די בעלי־עגלות געווען די אינציקע, וואָס האָבן פאַר־בונדן נאָוויידוואָר מיט די אַרומיקע שטעט. אַלע סחורות פון שטעטל און אין שטעטל האָט מען געפירט מיט פערד און וואָגן. בעל־עגלות זיינען געווען פאַרשידענע. עס זיינען געווען בעל־עגלות, וואָס האָבן צוביסלעך אונטערגעהאַנדלט. זיי אַליין פלעגן אויפקויפן אין די מאַרק־טעג און אין די אַרומיקע דערפער פאַרשידענע לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן און דאַן עס פירן פאַרקויפן אין די גרויסע שטעט: לידע, גראָדנע און ווילנע (זומערצייט אין דרוזגענעק).

עס זיינען געווען בעל־עגלות, וואָס האָבן זיך ניט פאַרנומען מיט מסחר. זיי פלעגן נאָר פירן סחורה פון נאָוויידוואָר אין די גרויסע שטעט און אויף צוריקוועגס ברענגען פאַר די שטעטלשע קרעמער פאַרשידענע סחורות. די בעלי־עגלות האָבן אויך געפירט פאַסאַזשירן אין בריידע ריכטונגען, פון שטעטל און אין שטעטל.

אין גראָדנע פלעגט מען פאָרן מערסטנס צוויי מאָל אַ וואָך, זונטיק און מיטוואָך. אין ווילנע, 126 ק״מ ווייט, פלעגט מען פאָרן נאָר אין מאָל אַ וואָך. דריי טעג אין איין ריכטונג. מ׳פלעגט אַרויספאָרן זונטיק און צוריקקומען פרייטיק. אַ טייל וועג אין דער ריכטונג פון גראָדנע איז געווען אַן אַ שאָסיי. ביז אַזשאָר איז געווען אַן ערד־וועג. אין אַזשאָר פלעגט מען אָנקומען אָנהייב אָוונט, נאָך אַ טאָג נסיעה. אויף אָפרו און נאָכטלעגער פלעגט מען פאָרפאָרן אין דער אכסניה פון ר׳ אפרים. שלאָפן פלעגט מען אויף אייגענע פעלצן. ווויל איז געווען דעם, וואָס האָט ווינטערצייט פאַרכאָפט אַ פלאַץ נאָענט פון ווארעמען אויוון. גליקלעך איז מען געווען, אַז מ׳האָט געכאָפט אַ פלאַץ אויף אַ באַנק אָדער אין עפעס אַ ווינקל, כדי צו קענען כאָפן אַ פאָר שעה אַ דרימל. קיין געלט פאָר דעם „האָטעל״ האָט מען ניט באַצאָלט. די בעל־עגלות האָבן אין אכסניה געקויפט צום עסן און געמאַכט אַ „לחיים״. דאָס איז געווען ר׳ אפרימס הכנסה.

אין מיטן דער נאַכט פלעגט מען אויפשטיין און זיך לאָזן וויטער אין וועג. פאַרטאָג פלעגט מען אָנקומען קיין גראָדנע. די נסיעה האָט זיך געצויגן לאַנגזאַם. סיי דער בעל־עגלה און סיי די פאַסאַזשירן פלעגן מערסטנטייל ווען דרעמלען. די פערד האָבן שוין געוווסט דעם וועג „אויף אויסנוויניק״.

די סטאַבילע סטאַנציע אין גראָדנע פאָר אַלע בעל־עגלות און סתם נאָוויידוואָרער יידן, איז געווען ביי דעם „שמשל״ אין אכסניה.

אַ גאַנצן טאָג פלעגן די בעל־עגלות אַרומלויפן איבער די גראָדנער גאַסן און קראָמען. זיי האָבן פאַרקויפט די געבראַכטע סחורה און איינגעקויפט פאַרשידענע סחורות אויף פירן צוריק, פאָר די נאָוויידוואָרער קרעמער.

ערב פורים האָבן די בעל־עגלות געפירט אַ ספעציעלן סאָרט פאַסאַזשירן. עטלעכע צענדליק נאָוויידוואָרער מיידלעך פלעגן יאָר־יערלעך אַדויספאָרן קיין גראָדנע אַרבעטן אַלס וועלגערקעס אין גראָדנער „פאַדריאָדן״.

דער שווערסטער ווען פאָר די בעלי־עגלות איז געווען ענדע ווינטער. מ׳האָט ניט געקענט פאָרן ניט מיט וועגענער און ניט מיט שליטנס. אויפן שאָסיי איז שוין צעגאַנגען דער שניי און מ׳האָט געדאַרפט אַ וואָגן. אויף דעם ערד־וועג איז נאָך געלעגן אַ טיפער שניי און מ׳האָט געמוזט פאָרן מיט אַ שליטן. ערב פסח, ווען די וואַלגערקעס האָבן זיך אומגעקערט פון גראָדנע קיין נאָוויידוואָר, פלעגן זיי מוזן העלפן די בעל־עגלות שלעפן און שטופן די וועגענער איבער די האַלב־פאַרגאָסענע וועגן.

איינער פון די באַקאַנטסטע בעלי־עגלות אין שטעטל איז געווען אלתר־יאָשעס (כויכע). די גרעסטע צאָל פאַסאַזשירן איז געפאָרן מיט אים.

זומער און ווינטער, אין היצן, רעגנס און פרעסט, האָבן די נאָוויידוואָרער בעל־עגלות מיט זייערע פערד, וועגענער און שליטנס פאַרבונדן נאָוויידוואָר מיט דער אַרומיקער וועלט.

יאָר 1928 האָט אויך נאָוויידוואָר פראָגרעסירט — די ערשטע אויטאָבוסן האָבן אָנגעהויבן קורסירן פון שטעטל קיין גראָדנע, לידע און אומגעגנט.

ז. בעלי־מלאכות

אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין שטעטל האָט זיך מפרנס געווען פון מלאכה. יידישע שוסטערס, שניידערס, סטאָליערעס, שמידן און אַנדערע בעלי־מלאכות האָבן פלייסיק געאַרבעט און באַדינט די שטעטלשע איינווינער און די אַרומיקע פויערישע באַפעלקערונג.

פייוול דער סטאָליער (זאָטשעפינסקי), אויף דער גויישער גאַס, האָט געאַרבעט מערסטנטייל פאַר די פויערים פון די אַרומיקע דערפער. פייוול דער סטאָליער האָט געהאַט נאָך אַ פּרנסה. ביי אים אויפן הויף איז געווען אַ מאַשין צו בערשטן וואָל. שטעטלשע און אַרומיקע פויערים פלעגן ברענגען צו פייוולען וואָל צום רייניקן און בערשטן. אַ האַלב־בלינד פערד האָט געדרייט די וואָל־מאַשין.

אַ באַקאַנטער פאַכמאַן אין שטעטל איז געווען בערטשיק דער טשעסלער (בערעשטשאַנסקי), אָסטרינער גאַס. בערטשיק איז געווען אַ קינסטלער אין זיין פאַך. צענדליקער הייזער, סטאָדאָלעס און פאַרשיידענע געבוידעס האָט בערטשיק דער טשעסלער אויפגעשטעלט אין די אַרומיקע פריצישע הויפן און ביי פאַרמעגלעכע פויערים. אָלע האָבן זיך באַצויגן מיט אַכטונג צום יידישן פאַכמאַן. בערטשיק דער טשעסלער האָט געהאַט אַ שיינע שטים און ימים־נוראים פלעגט ער זיין אַ בעל־תפילה אין בית־מדרש.

באַקאַנט זענען אויך געווען דוד דער סטאָליער (וואַסיליישקער גאַס) און יאָסל דער שינדלמאַכער (אָסטרינער גאַס).

פרץ דער שניידער (גראָדנער גאַס). זיין ספּעציאַליטעט איז געווען נייען קאָזשוכעס און פּעלצן פאַר די גויים. ער פלעגט גיין נייען אין די דערפער. אַ גאַנצע וואָך, פון זונטיק ביז פרייטיק פלעגט ער זיין אויסער דער שטוב. ער איז געווען אַ פּשוטער יידּ, אַ בעל־כוח. יידן און קריסטן האָבן מורא געהאַט פאַר זיינע ברייטע, פּעסטע אַקסלען און געזונטע הענט.

יידל קאָבראָווסקי דער שניידער, איז געווען אַ גוטער פאַכמאַן. ביי אים האָבן זיך געלאָזט נייען פריצים, לערער און סתם בעסערע קליענטן. יידל דער שניידער איז געווען אַ באַלעזענער מענטש, מיט ראַדיקאַלע אָנשויאונגען. ער האָט געלייענט פיל סאָציאַליסטישע ליטעראַטור און האָט געפריידיקט סאָציאַליסטישע אידעען. ביי אים אין שטוב איז געווען אַ זאַמלפונקט פון דער שטעטלשער יוגנט.

הירשקע וואַשילסקי זייענדיק אַ שניידער האָט שטענדיק געטראַכט און געחלומט וועגן ערד־אָרבעט. זיינע טרוימען האָט ער פאַרווירקלעכט. מיט דער הילף פון „איקאַ" האָט ער דערוואָרבן באָדן נישט ווייט פון שטעטל און האָט פאַרפלאַנצט פאַרשיידענע פרוכט־ביימער. פיל צייט האָט ער געווידמעט זיין פרוכט־סאָד און האָט מצליח געווען אין זיין אָרבעט. אַ דאַנק זיין הילף און איניציאַטיוו האָבן אויך אַנדערע יידן געפלאַנצט פרוכט־סעדער ביי די הייזער און אויף אַנדערע פלעצער.

לייבע דער שניידער (כאַסמאַן) האָט געאַרבעט שניידערייַ מיט אָלע זיינע זין. בלויז איין זון זיינער, שלמה, איז געווען אַ שוסטער.

שמעון דער שניידער (גאָרדאָן) (אָסטרינער גאַס), איז געווען אויך אַ דאַמען־שניידער, פון די ערשטע שניידער אין שטעטל. זיינע אָלע קינדער זענען אויך געווען שניידערס. זיי אָלע לעבן היינט אין אַמעריקע.

אהרן, דער דרוזגעניקער שוסטער, איז געקומען אין שטעטל בעת דער ערשטער

וועלט־מלחמה, אַלס פּליט. ער האָט אויסגעלערנט דאָס שוסטער־פאַך עטלעכע יוגנטלעכע פון שטעטל, וואָס זיינען שפּעטער געוואָרן שוסטער פאַר זיך. אהרן דעם שוסטערס זון חיים־שלום, איז אויך געווען אַ שוסטער. חיים שלום איז געווען אַ ציוניסטישער עסקן. אַרום אים האָט זיך געזאַמלט די ציוניסטישע יוגנט פון שטעטל. ביי זיין שוסטער־טישל האָט מען באַשטימט וועגן דער קולטור־טעטיקייט אין שטעטל און וועגן פאַרשיידענע ציוניסטישע אַקציעס אין נאָוויידוואָר.

שלמה כאַסמאַן דער שוסטער (אַ זון פון לייבע דעם שניידער) האָט געהאַט אַ שיינע שטים און האָט אַלס יונגער בחור געזונגען אַלס משורר. שלמה איז געווען אַ גוטער שוסטער און שפּעטער אַריבער אַרבעטן קיין גראָדנע. גלייכצייטיק האָט ער געזונגען אין גראָדנער שטאָטישן כאָר. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט ער פאַרלאָזן דאָס שוסטעריי און איז געוואָרן אַ חזן־שוחט. ער איז געווען חזן אין זשאַלודאָק.

ר׳ איטשע דער שוסטער (סאַפּאָזשניק) וואָסילישקער גאַס, פלעגט ארבעטן ביים פאַך, און זיין פרוי כאַשע פלעגט באַקן ברויט. ער האָט געהאַט צוויי זין — כאַצקל דער שוסטער (געוווינט אין מאַרק) און לייבע דער שוסטער.

שמואל קאַבראָוסקי האָט געהערט צום יונגן דור שוסטערס. דאָס פאַך האָט ער געלערנט ביי ר׳ אהרן דעם דרוזגעניקער.

שמאי דער שמיד האָט געוווינט די ערשטע שטוב ביים אַרייַנפאָר פון אָסטרין קיין נאָוויידוואָר. די קינדער פון אַמעריקע פלעגן אים שיקן געלט. ער איז געווען אַ בעל־צדקה, און פלעגט געבן מיט אַ ברייטער האַנט נדבות אָרעמע מענטשן און שפּענדן פאַר פילאַנטראָפּישע צוועקן.

שייע דער שמיד האָט געווווינט די לעצטע שטוב פון גראָדנער גאַס. געווען אַ פשוטער אָרנטלעכער ייד.

ביי משה כאַצקל דער שמיד (וואָסילישקער גאַס), האָט געאַרבעט אַ יידיש לערנייניגל. דעם שמידס פרוי, פייגע, איז געווען זייער אַ קאַרגע און פלעגט געבן דעם ינגל וויניק עסן. דאָס ינגל האָט זיך פאַרקלאָגט פאַרן רב. דער רב האָט געפרופן דעם שמיד און זיין פרוי צו אַ דין־תורה. דעם שמידס פרוי האָט געלייקנט שטיין־און־ביין; זי האָט געטענהט, אַז ביי איר אין שטוב, אין די שאַפּעס, שטייט מכל טוב. דערויף האָט דאָס לערנייניגל געענטפערט, אַז אין די שאַפּעס שטייט טאַקע מכל טוב, נאָר אויפן טיש שטייט גאָרנישט...

ביי מלכה דער שניידערקע האָבן געלערנט שניידעריי פיל שטעטלשע מיידלעך. זי האָט געגייט פאַר די פויערטעס פון שטעטל און פון די אַרומיקע דערפער. די פויערטעס האָבן איר געבראַכט פאַר דער אַרבעט פיל עסנווארג. וואַרטנדיק אויף דער אַרבעט פלעגן די גויעס דערווייל האָדעווען אירע קינדער. מלכה די שניידערקע האָט פון איר אַרבעט מפרנס געווען איר גאַנצע גרויסע פאַמיליע.

נאָוויידוואָרער מיידלעך האָבן געלערנט און געאַרבעט אַלס שניידערקעס און נייַטאָרינס אין גראָדנע און אין אַנדערע שטעט. אַ דאַנק די דאָזיקע שניידערקעס זיינען אין 1905 דערגאַנגען די רעוואָלוציאָנערע שטרעמונגען קיין נאָוויידוואָר.

ר׳ נטע דעם מלמדס (סעגאַל) האָט געהאַט פיר טעכטער. אַלע זיינען געווען שניידערקעס. ביי זיי האָבן פיל מיידלעך פון שטעטל געלערנט דאָס שניידער־פאַך, און שפּעטער געוואָרן זעלבשטענדיקע שניידערקעס. צוויי חברטעס — רחל און פייגל — האָבן יאָרנלאַנג געהאַלטן אַ בשותפותדיקן שניידער־וואַרשטאַט ביז זייער חתונה.

הינדע, נחום־משהס (גאָרדאָן), איז געווען אַ גוטע שניידערקע. זי האָט געגייט פאַר יידישע טעכטער שיינע קליידער. אויך רבקה איטשעס (זאַמאשטשאַנסקי) איז געווען

אַ גוטע שניידערקע. אירע קונדן זיינען געווען מערסטנס קריסטלעכע. שפרה מיט איר שוועסטער רבקה, אויך שניידערקעס, האָבן געגייט פאַר קריסטן און יידן.

בעת די שניידערקעס פלעגן זיך אומקערן פון די גרעסערע שטעט, צוריק אין שטעטל, פלעגן זיי ברענגען נייע לאָזונגען וועגן פרייהייט און קאַמף. זיי פלעגן זינגען רעוואָלוציאָנערע לידער:

„ברידער און שוועסטער פאַרציט אַ דראָט,
ניטאָ קיין קייסער, ניטאָ קיין גאָט".

„ברידער און שוועסטער פון אַרבעט און נויט,
אַלע וואָס זיינען צעזייט און צעשפרייט".

„אין געזאַלצענעם ים פון די מענטשלעכע טרערן"...

*

די אייניציקע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אין שטעטל זיינען געווען: די ציגעל־ניי, די גאַרבאַרניע און די סמאָלאַרניע.

די ציגעלניע האָט זיך געפונען נאָכן טייכל, און האָט געהערט צו די יידישע ציגעל־ניקעס: שמואל זאַמאָשטשאַנסקי, אהרן, הלל און יצחק בני פנחס. די אַרבעטער אין ציגעלניע זיינען געווען פויערים פון דער אומגעגנט.

די ברידער לייבע און אהרן פּרוסקי האָבן געהאַט אַ גאַרבאַרניע. זיי פלעגן אַרבעטן אַליין ווי אויך מיט קריסטן און געהאַנדלט מיט פאַרטיקע לעדער.

אין צווייטן עק פון שטעטל, אויפן וועג קיין אָסטרין, האָט זיך געפונען די סמאָ־לאַרניע, וואָס האָט געהערט צו שמערל לובעטקין. אין משך פון לאַנגע יאָרן האָט געאַר־בעט אין דער סמאָלאַרניע בנימין קאָבראָווסקי.

ח. די קהילה

די נאָוויידוואָרער קהילה איז געווען אַן אָפּטיילונג פון דער וואַסילישקער קהילה. די קהילה־טוער אין נאָוויידוואָר זיינען געווען נחום־משה גאָרדאָן און ישראל גינזבורג.

די קהילה האָט אויסגעהאַלטן דעם רב, חזן, שוחט, שמש און געזאָרגט פאַר די רעלי־גיעזע הצטרכותן פון שטעטל. אין משך פון פיל יאָרן האָט זיך געפירט אַ קהילה־פּנקס, וווּ מ׳האָט פאַרשריבן אַלע תקנות און געשעענישן אין שטעטל.

דער גייסטיקער מנהיג און אויטאָריטעט אין שטעטל איז געווען דער רב. בעת מ׳האָט געדאַרפט אויפנעמען אַ נייעם רב אין שטעטל, פלעגן פאַרקומען מחלוקתן. עס פלעגן זיך שאַפן צוויי צדדים. יעדער צד האָט געהאַט זיינע אַמביציעס און געטאָן אַלץ, כדי זיין קאַנדידאַט זאָל ווערן רב אין שטעטל. די מחלוקת לשם שמים פלעגט צייטנווייז אָננעמען זייער שארפע פארמען. ווי געווינלעך איז דאָס הויפּט־געווער בעתן

קאַמף געווען „מעכב זיין די קריאה". נאָך אַ לאַנגן משא־ומתן פלעגן די צדדים ווי עס איז זיך דורכקומען.

די לעצטע רבנים פון דער נאָוויִדוואָרער קהילה זיינען געווען:

הרב יוסף ראַפּ (ר׳ יאָסעלע), נפטר געווארן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה.

הרב באַם, געווען אויפן כסא־הרבנות נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה.

הרב אייזיק קאַמענעצקי, דער לעצטער רב פון דער נאָוויִדוואָרער קהילה, אומגע־קומען צוזאַמען מיט זיין קהילה בעת דער בלוטיקער היטלעריסטישער אָקופּאַציע.

די רבנים האָבן נישט באַקומען קיין רעגולערן געהאַלט און זיי האָבן געלעבט זייער באַשיידן. די הויפּט־הכנסה פון רב איז געווען פון פּאַרקויפן ליכט, זאַלץ און הייוון. האָט עמעצער געפרווועט שטערן דעם „מאָנאָפּאָל" פון רב אויף די דריי אַרטיקלען, פלעגט מען אַזאַ ווידערשפּעניקן אַריינווארפן אין חרם. אַ געוויסע הכנסה האָט דער רב געהאַט פון די פּאַרקויפּטע עליות יום־טוב, ווי אויך פון מסדר קידושין זיין, דין תורהס און בוררות בייַ פּאַרשיידענע סכסוכים.

צווישן מאָל אין יאָר, שבת־תשובה און שבת־הגדול, פלעגט דער רב האַלטן אַ דרשה אין בית־מדרש. אַ דרשה פון רב איז געווען אַ געשעעניש אין שטעטל. דער פול־געפּאַקטער עולם אין בית־מדרש פלעגט אויסהערן די דרשה מיט גרויס אינטערעס.

אַ מחלוקת לשם שמים פלעגט אויך אויסברעכן ביים קלייבן אַ חזן.

ס׳איז געווען אַ מנהג, אַז אַ נאָוויִדוואָרער בן־עיר האָט נישט געטאָרט פּאַרנעמען די שטעלע פון אַ חזן אין שטעטל. דער מנהג איז געווען צוליב דעם, וואָס אין שטעטל זיינען געווען עטלעכע חזנים בני־עיר. כדי אויסצומיידן מחלוקת האָט מען נישט ענגומען קיין איינעם פון זיי. אָבער פיל געבוירענע נאָוויִדוואָרער, וואָס זיינען געווען חזנים, האָבן פּאַרנומען שטעלעס אין פּאַרשיידענע גרעסערע קהילות.

באַקאַנטע חזנים־שוחטים זיינען געווען: יצחק זשעטלער, אהרן לייב, זאַוול. די הויפּט־הכנסה פון די שוחטים איז געווען פון דער שחיטה. יעדער שוחט איז מערסטנטייל געווען גלייכצייטיק חזן.

די קהילה האָט אויך אויסגעהאַלטן אַ שטעטלשן בעדער. די באָד און מקווה איז געווען אַ וויכטיקע אינסטיטוציע אין שטעטל. פרייטיק זיינען פיל מענער און קינדער געגאַנגען אין באָד. די הויפּט־אַטראַקציע איז געווען די שוויצבאָד, מען האָט זיך געוואַשן און געשוועמט, געשמיסן מיט ספּעציעלע בעזעמלעך. אין באַשטימטע טעג האָט מען געהייצט די באָד פּאַר די פּרויען פון שטעטל. מיט קיין גרויס היגיענע און באַקוועמ־לעכקייטן האָט זיך די נאָוויִדוואָרער באָד און מקווה נישט אויסגעזייכנט. די אייניריכ־טונגען זיינען געווען זייער פּרימיטיוו און די ענגשאַפּט איז געווען גרויס. דאָך האָט אַ נאָוויִדוואָרער געפילט ערב שבת אין באָד אַלע טעמים...

*

צו זיין אַ חבר אין דער חברה־קדישא האָט זיך געדאַרפט פּאַר אַ גרויסע מצווה. איז געשען אַן אומגליק, אייניער פון די שטעטלדיקע איינווויינער איז געשטאָרבן, האָט זיך אָנגעהויבן אַ דינגעניש מיט דער חברה־קדישא וועגן פּרייז פּאַרן קבר. נישט אייַן מאָל האָט דאָס געבראַכט ערגערניש און קריגעריי־ען.

קיין טהרה־שטיבל איז אין נאָוויִדוואָר נישט געווען. די טהרה פלעגט מען מאַכן ביים געשטאָרבענעם אין הויז. איז געשטאָרבן אַ ישובניק פלעגט מען אָנהייבן זוכן אַ שטוב אויף צו מאַכן די טהרה, פּאַר געצאָלט. נישט אייַן מאָל האָט דאָס געבראַכט צו בזיון־המת ביז מ׳האָט געפונען אַ שטוב צו מאַכן די טהרה. די חברה־קדישא האָט געזאָרגט, אַז

דער בית־עולם זאָל׳ זיין אַרומגעצוימט מיט אַ פּאַרקאַן און געהאַלטן אָרדענונג אין אים.

איין מאָל אין יאָר, חנוכה־צייט, פלעגט די חברה־קדישא מאַכן אַ סעודה. חול־המועד פּסח פלעגט מען קלייבן דעם גבאי פון דער חברה.

יאָרנלאַנג זיינען געווען די גבאים פון חברה־קדישא: ר׳ נחום משה גאָרדאָן, הלל מאטשיקאָווסקי און לייב פּרוסקי.

דער פּנקס פון דער קהילה האָט זיך געפּירט ביי דער חברה־קדישא. אין פּנקס האָט מען פאַרשריבן די וויכטיקסטע געשעענישן אין שטעטל.

ט. דאס רעליגיעזע לעבן

דאָס רעליגיעזע לעבן אין נאָוויִדוואָר האָט געהאַט טיפע וואָרצלען. אין משך פון דורות האָט זיך אין שטעטל איינגעוואָרצלט אַ רעליגיעזער לעבנס־שטייגער: אַלט און יונג, מענער און פרויען האָבן אָפּגעהיט מצוות, זיך געפּירט לויט די דינים פון דער תורה.

דער צענטער פון רעליגיעזן און געזעלשאַפּטלעכן לעבן איז געווען דער בית־מדרש. נאָוויִדוואָרער יידן האָבן שטאָלצירט מיט זייער שיינעם, גרויסן, געמויערטן צווייִשטאָקיקן בית־מדרש. דער בית־מדרש איז געווען שיין געבויט. אינעווייניק אויסגעפּוצט מיט אַן אַריגינעלן שיינעם אָרון־קודש. פאַרענדיקט בויען דעם בית־מדרש האָט מען אין 1900. דעם אָרון־קודש האָט ספּעציעל געשניצט אַ באַקאַנטער ווילנער יידישער קינסטלער אין משך פון צוויי יאָר.

אויפן צווייטן שטאָק האָט זיך געפונען די „עזרת־נשים". פון דאָרט האָבן יידישע פרויען אַראָפּגעקוקט דורך די סטאָכעטקעס אונטן אין בית־מדרש און אָנגעקוואָלן פון נחת, בעת דער מאַן, אַ זון, אָדער אַן איידעם איז עולה געווען לתורה. פון „עזרת־נשים" האָט זיך ימים־נוראים געהערט אַ יאָמער און געוויין. דאָס האָבן כשרע, יידישע פרויען געדאָונט און אויסגעבעטן פאַר זייערע משפּחות און כלל־ישראל אַ געזונט, גוט יאָר.

אין בית־מדרש פלעגט מען אַריינגיין דורכן „פּאָליש". אין דער רעכטער זייט פון פּאָליש האָט געווינט דער רב. אין דער לינקער זייט פון פּאָליש איז געווען אַ גרויסער זאָל, וווּ עס פלעגן פּאַרקומען פאַרשידענע פאַרזאַמלונגען.

דאָס בית־מדרש איז שטענדיק געווען פול מיט יידן. דאָ דאָונט מען, שמועסט מען און מען לערנט תורה. אָלע שטעטלשע פּראָבלעמען: באַציאונגען פון מענטש צו מענטש, פון מענטש צו גאָט און געזעלשאַפּטלעכע פּראָבלעמען האָבן דאָ געפונען זייער לייזונג.

דאָס בית־מדרש איז געווען דער קולטורעלער און געזעלשאַפּטלעכער צענטער פון שטעטל. דאָ האָט מען געווויילט דעם רב, דעם חזן און דעם גבאי; דאָ האָט מען שבת אָפּגעהאַלטן דאָס לייענען אין דער תורה, כדי צו צווינגען אַ תקיף אין שטעטל גיין צו אַ דין־תורה, אָדער פאַרגלעטן אַן עוולה וואָס עמעצער איז באַגאַנגען קעגן צווייטן. דאָ האָט מען אַ שוועך קראַנקן צוגעגעבן אַ נאָמען און געבעטן, אַז ער זאָל געזונט ווערן. דאָ האָט מען זיך צוגעהערט צו די דרשות פון רב אָדער פון פאַרבייפאָרנדיקע מגידים. דאָ האָבן אָרעמע דורכפאָרער אָדער אַנדערע אָרעמעלייט, קבצנים, געפונען אַ געלעגער,

וווּ זיי האָבן איבערגענעכטיקט אויף טיש און בענק לעבן אויוון. און דער עיקר — דאָ האָט מען געדאַוונט און געלערנט.

פשוטע יידן האָבן זיך באַגעגנט ביים תהלים־זאָגן. בעלי־בתים האָבן געלערנט משניות און גמרא. פאַררוקט אין אַ ווינקל זענען געזעסן די „פרושים" און אַ גאַנצן טאָג געלערנט. דאָס קול פון לערנען האָט געהילכט צווישן די וועגט פון בית־מדרש. טאָג־אויס, טאָג־אויס, אין אַ באַשטימטער שעה, פלעגן זיך צונויפזאַמלען יידן און געזאָגט תהלים. יאָרנלאַנג איז דער גבאי פון חברה־תהלים געווען ר׳ שמעון אברהמלס. שבת פלעגט מען זאָגן תהלים פאַרן דאַוונען.

איין מאָל, אין אַ ווינטערדיקן שבת, איז ר׳ שמעון אברהמלס ניט געקומען אין בית־מדרש תהלים זאָגן. אַ טייל יידן זיינען אַוועק צו אים זען, וואָס ס׳איז געשען. און אָט וואָס ס׳איז געשען. אַ טייל פון זיין הויז איז נישט געווען געדעקט מיט אַ דאַך. די גאַנצע נאַכט האָט געשנייט. דער פאַלנדיקער שניי האָט פאַרשטעלט די טיר. און מ׳האָט נישט געקענט עפענען די טיר פון אינעווייניק. די יידן האָבן אום שבת אָפגערוימט דעם שניי און ערשט דאַן, האָבן די שטוב־אייגנווינער געקענט אַרויסגיין. מיט פאַראַד האָט מען ר׳ שמעון אברהמלס געפירט אין בית־מדרש. מיט התלהבות האָט מען זיך געשטעלט תהלים־זאָגן.

אין שטעטל זיינען געווען יידן לומדים, צווישן זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט:

ר׳ שבח אליהו סרולאָוויטש דער „מתמיד". ער פלעגט אויפשטיין צווישן אַ זייגער ביינאַכט, אַוועק אין בית־מדרש און געלערנט ביז שחרית.

ר׳ אברהם משה, ער איז געווען אָנגעזאָפט מיט ליבע צו מענטשן און תורה. ער האָט אַליין געלערנט און געלערנט מיט אַנדערע.

ר׳ נחום משה גאָרדאָן דער „תלמודיסט". ער איז שטענדיק געזעסן לעבן אָרון־קודש און געלערנט גמרא. ער האָט זיך נישט געמישט אין קיין קהלישע ענינים. אַ שטילער און צניעותדיקער מענטש, אָבער אַ גרויסער בעל־צדקה.

ר׳ יעקב יוסף פרוסקי דער „בקי". ער האָט שטענדיק געלערנט אין בית־מדרש. מיט זיין זיסער שטימע פלעגט ער אונטערזינגען ביים לערנען, און געצויגן די אויפ־מערקזאַמקייט פון עולם אין בית־מדרש און פון די פאַרבייגייער. דער בחור מאיר פרוסקי, ר׳ אהרנס זון, דער „עלוי", האָט יונגערהייט פאַרלאָזן דאָס שטעטל און געלערנט אין די ישיבות פון גראָדנע און מיר. צוריקגעקומען אין שטעטל אָנגעשטאָפט מיט תורה, איז ער גאַנצע טעג געזעסן אין בית־מדרש און געלערנט.

פאַרטאָגס פלעגט מען אויפשטיין און גיין דאַוונען. דאָס בית־מדרש איז געווען געפראָפט מיט מענטשן. פאַרנאַכט, צווישן מנחה און מעריב, פלעגן יידן קומען אין בית־מדרש דאַוונען; מ׳פלעגט הערן נייעס און כאָפן אַ שמועס וועגן פאָליטיק.

שבת האָבן זיך אַלע יידן פאַרזאַמלט אין בית־מדרש. איז ווער נישט געקומען, איז דאָס געווען אַ סימן אַז ער איז קראַנק, און מ׳דאַרף אים מבקר־חולה זיין. אַ פאַרכטיקע רעליגיעזע שטימונג האָט געהערשט אין שטעטל ספעציעל ימים־נוראים־צייט. ווען מ׳האָט דערהערט דאָס שופר־בלאָזן, האָט מען געווסט, אַז דער יום־הדין דערנענטערט זיך. אויפן גאָס איז פינצטער און יידן איילן זיך אין בית־מדרש סליחות זאָגן. דער שמש פלעגט גיין פון שטוב צו שטוב, קלאָפן אין די פענצטער און וועקן צו סליחות. מוצאי־שבת פאַר ראש־השנה איז דאָס בית־מדרש געווען געפראָפט מיט מענטשן. מ׳האָט געפילט, אַז ס׳איז די העכסטע צייט תשובה צו טון. ערב יום־כפור נאָכן דאַוונען פלעגט מען מתיר־נדר זיין.

דער קולמינאַציע־פונקט איז געווען יום־כּפּור בייַ כל־נדרי. חשובע יידן, אַנגעטאָן אין טלית און קיטל, פלעגן אַרויסנעמען די ספרי־תורהס און דער רב פלעגט אויסרופן: על דעת המקום ועל דעת הקהל א.אַז.וו. אַ ציטער פלעגט אַרומנעמען דעם עולם בייַ „ונתנה תוקף", „מן המצר קראתי יה", און צו „נעילה". די שטימע פון חזן געמישט מיט די קולות פון די דאַוונענערס און דאָס געוויין פון די ווייבער פלעגט אַנווּאַרפן אַ שרעק. אָפּגעשוואַכטע פון תענית פלעגט מען משפּחהווייז זיך לאָזן צוריק אַהיים, און זיך געזעצט צו דער סעודה נאָכן תענית. אַלע האָבן באַשיימפּערלעך געזאָגן, אַז גאָט האָט צוגעהערט די תפּלות פון זיין פֿאָלק. און דאָס נייע יאָר וועט זיין אַ גוט און לעבעדיק יאָר, אַ יאָר פון געזונט, פון שלום אויף דער וועלט.

עס זיינען פֿאַרביי די אומעטיקע ימים־נוראים. גלייך נאָך יום־כּפּור האָט מען זיך געגנומען גרייטן צום יום־טוב סוכות. אויף יעדן הויפּל, בייַ יעדן הייזל, האָבן טאַטעס און קינדער אויפגעשטעלט סוכות און באַדעקט זיי מיט סכך.

סוכות־טעג. בעל־הבתישע יידן האָבן זיך פֿאַרגרייט מיט לולבים און אתרוגים. מ׳טראָגט די אתרוגים מיט גרויס דרך־ארץ אין בית־מדרש. יעדער אתרוג ליגט אין אַ זילבערנער פושקע, איינגעוויקלט אין ווייכן, דינעם פּלאָקס, אָדער וואַטע. די אָנגעגנעמע ריחות פון די אתרוגים און לולבים צעשפּרייטן זיך איבערן חלל. „עמך" באַנוגנט זיך מיט אַ שאָקל פון לולב און אַ שמעק פון אַ פרעמדן אתרוג.

און אָט איז אָנגעקומען דער פריילעכסטער יום־טוב שמחת־תורה. בעת די הקפות איז דאָס גאַנצע שטעטל פאַרזאַמלט אַרום בית־הכנסת, וואָס איז פול געפּאַקט מיט מתפּללים. קינדער מיט פענער — אויף יעדער פּאָן אַ רויטער עפּל מיט אַ ליכטל. אין שול איז ליכטיק און פריילעך. דער יום־טוב האָט זיך געלאָזט פילן בייַ אַלעמען.

בעת פֿאַרקויפן די פּסוקים פון „אתה הראית", האָט זיך יעדער משתתף געווען, און ניט איין חשבון פון „כבוד" איז דאָ דערלייַדיקט געוואָרן.

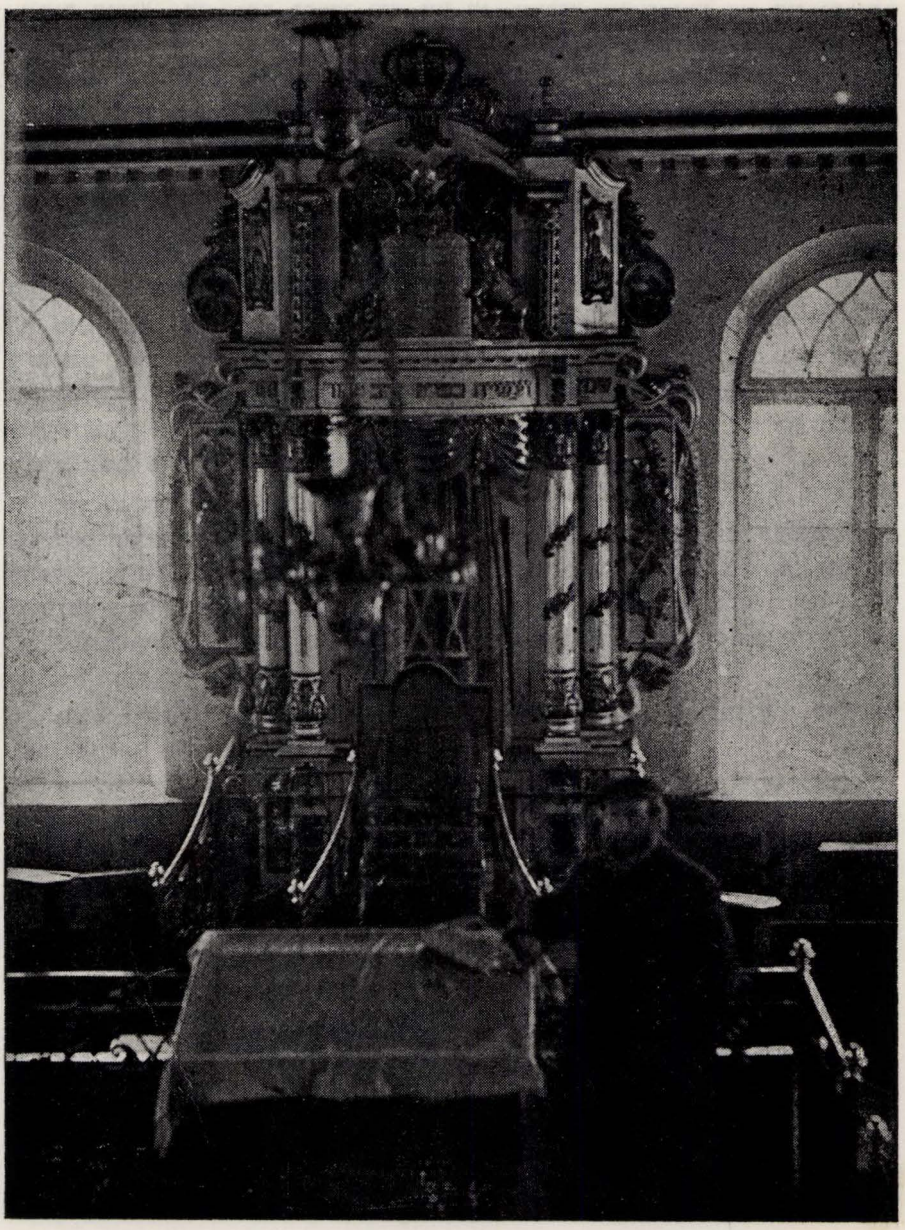
יאָסל קרינסקי האָט געהאַט אַ חזקה צו קויפן מעריב פון שמחת־תורה. ער האָט באַצאָלט וויפּל מ׳האָט פֿאַרלאַנגט.

און אָט גייט מען די הקפות. יונג און אַלט, אַלע האָבן זיך געפּרייט מיט דער הייליקער תורה. שמחת־תורה פלעגן זיין מניינים אין פיל הייזער. אין יעדן מנין האָט מען געמאַכט אַ שנעפּסל, צוגעביסן און זיך משמח געווען. גייענדיק פון די מניינים פלעגט מען זיך אַיינלאַדן איינער דעם צווייטן אויף „קידוש". קרובים און סתם יידן אַלע צוזאַמען. אַ גאַנצן טאָג האָט מען געהוליעט און געשיכורט. מ׳פלעגט אַרויסנעמען קרעפּלעך און טייגעכצן פון פרעמדע אויוונס און אָפּטאָן פֿאַרשיידענע שטיקלעך איינער דעם צווייטן. ערנסטע בעלי־בתים, תלמידי־חכמים, וואָס אַ גאַנץ יאָר האָט מען נישט געזען קיין שמייכל אויף זייערע ליפּן, האָבן אום שמחת־תורה געטאַנצט און געזונגען.

איין טאָג אין יאָר האָט מען זיך אַרויסגעטאָן פון אַלע זאַרגן און זיך געפּרייט מיטן גאַנצן האַרצן. דאָס גאַנצע שטעטל איז ווי אַרויס פון די כלים. פון אַלע זייטן האָבן זיך געהערט געזאַנגען און פריילעכע אויסגשרייען.

מוצאי יום־טוב. די יוגנט האָט זיך נישט געווואָלט געזעגענען מיטן פריילעכן שמחת־תורה און האָט זיך געוויילט ביז שפּעט אין דער נאַכט.

אין די שבת־טעג און יום־טובים האָט דאָס שטעטל געביטן סיי דאָס אויסזען און סיי דעם אינהאַלט. ס׳איז געווען גאָר אַן אַנדערע שטעטל, אויסגעטאָן פון דער גרויער וואָכע־דיקייט פון דאָגת פּרנסה און אַנדערע זאָרגן, און אָנגעטאָן אין אַ לבוש פון פרייד און התעלות הנפש.

אין בית־המדרש ביים ארון־הקודש
(דער שמש יחזקאל וואַשילסקי)

י. די ציוניסטישע באוועגונג

די יידן אין נאָווידוואָר האָבן אַלע יאָרן געלעבט מיט זייערע געפילן און געדאַנקען מיט ארץ־ישראל. אַ יידיש קינד האָט אייגנגעזאַפּט ליבע צום לאַנד פון די אבות פון קלייניוויי אָן. דער קבר פון רחל אמנו, דער כותל־המערבי זיינען אַלעמען געווען נאָענט צום האַרצן. ירושלים — עיר הקודש האָט מען דערמאָנט דריי מאָל אַ טאָג, צו יעדער תפילה, סיי אין דער וואָך, סיי יום־טוב. דער גייסטיקער קאָנטאַקט צווישן נאָווידוואָר און דער ווייטער, ווייטער ארץ־ישראל איז קיינמאָל נישט איבערגעריסן געוואָרן.

די ערשטע נאָווידוואָרער, וואָס זיינען עולה געווען קיין ארץ־ישראל אין אָנהייב פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט זיינען געווען:

יוסף אלגביש, ר׳ אייזיק פרוסקי און די רביצין עצע אמסטיבאָווסקי.

יוסף אלגביש האָט זוכה געווען צו זיין פון די ערשטע בויער פון תל־אביב. אויף דער עלטער איז ער געווען אן אכר אין עתלית. (געשטאָרבן אין יאָר תשכ״א).

ר׳ אייזיק פרוסקי און די רביצין אַמסטיבאָווסקי זיינען געפאָרן קיין ארץ־ישראל, כדי צו שטאַרבן און רוען אין הייליקן לאַנד.

די קינדער פון די ערשטע עולים זיינען געגאַנגען אין די וועגן פון זייערע עלטערן און זיינען אין יאָרן אַרום עולה געווען אַלס חלוצים אין ארץ־ישראל.

דער זון פון דער רביצין, משה אמסטיבאָווסקי איז געווען פון די ערשטע טוער לטובת דעם יידישן ישוב אין ארץ־ישראל. ערב יום־כפור פלעגט ער שטיין אין בית הכנסת מיט אַ קערה און זאַמלען געלט לטובת דעם ישוב. די באַלפור־דעקלאַראַציע האָט אַרייגעבראַכט פיל לעבן און האָפענונג אין שטעטל. עס האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ ציוניסטישע טעטיקייט, וואָס האָט מיטגעריסן מיט זיך די גרעסטע טייל פון דער שטעטלשער יוגנט.

די ערשטע ציוניסטישע עסקנים אין נאָווידוואָר זיינען געווען: בלומע מאַטשע־קאָווסקי, הינדע און ראַשל גאָרדאָן, תנחום כהן, עדינה סרולאָוויטש, מאיר אהרן זאַ־מאַשטשאַנסקי, איסר בערעשטשאַנסקי, יהושע באַם, חיים־שלום מאַטשעוויצקי, צבי פרוסקי און גרשון קאָבראָווסקי. די הויפּט־אַרבעט פון די ציוניסטישע עסקנים איז געווען צו זאַמלען געלט פאַר די ציוניסטישע פאָנדן (קרן קימת לישראל און קרן היסוד). מ׳האָט געזאַמלט געלט ביי יעדער געלעגנהייט: אין בית־מדרש ביים עולה זיין לתורה און אויף פארשיידענע שמחות. נאָווידוואָרער יידן האָבן גערן געשפּענדעט לטובת די נאציאָנאַלע פאָנדן.

אין נאָווידוואָר פלעגן פון צייט צו צייט אַראָפקומען ציוניסטישע עסקנים פון גראָדנע, ווילנע און וואַרשע. זיי פלעגן אַרויסטרעטן אויף ציוניסטישע פארזאַמלונגען. יעדער באָזוך פון אַזאַ עסקן איז געווען אַ געשעעניש אין שטעטל. די יוגנט אין שטעטל האָט געלייענט ציוניסטישע בראָשורן און ארץ־ישראל־צייטונגען, און האָט זיך אינטע־רעסירט מיטן לעבן אין ארץ־ישראל.

אין 1926 האָט זיך געגרינדעט דער „החלוץ". די אַקטיוויסט טוער פון „החלוץ" אין שטעטל זיינען געווען: גרשון קאָבראָווסקי, אייזיק סרולאָוויטש, אריה ווינשטיין און בצלאל בערעשטשאנסקי.

דער לאָקאַל פון „החלוץ" האָט זיך געפונען ביי יעקב־זלמן זאַנג און שפּעטער אין הויז פון יעקב־לייב קאָפּעלמאַן.

דער קאָמיטעט און אַקטיוע טוער פאַרן ק.ק.ל. אין יאָר 1925

דער ק.ק.ל.־קאָמיטעט אין יאָר 1928. זיצן פון רעכטס אויף לינקס: בערל אַמסטיבאָווסקי, חיה סרוי־לאָוויטש, אריה ווייגשטיין, אהובה בערעשטשאַנסקי, חיים שלום מאַטשעוויצקי (דער שוסטער), אַ לערער, ביילקע סאָפאָזשניק, דער לערער גרשון קאָבראָווסקי

דער „החלוץ" האָט געפירט אַ פארצווייגטע קולטור־טעטיקייט אין שטעטל. עס זיינען געשאַפֿן געוואָרן קורסן פאַר עברית, יידישע געשיכטע א. אַ. וו. דער „החלוץ" האָט איינגעאָרדנט פאַרזאַמלונגען, וווּ מ׳האָט באַהאַנדלט פֿראָבלעמען פון דער ציוניס־טישער אַרבעטער־באַוועגונג און אַנדערע אַקטועלע ציוניסטישע פראַגן. די „החלוץ"־מיטגלידער האָבן אַקטיוו געאַרבעט פאַר די ציוניסטישע נאַציאָנאַלע פאָנדן. ספּעציעל האָבן די „החלוץ"־חברים זיך אויסגעצייכנט אין פאַרשיידענע אַקציעס לטובת דער אַרטיקער „תרבות"־שול. אַ קאָנטיקע טייל פון דער שטעטלשער יוגנט האָט געפונען איר אָרט און ציל אין „החלוץ".

דער „החלוץ" אין יאָר 1926

די אַרגאַניזירער פון פאַרשיידענע „החלוץ"־אַקציעס און קולטור־אונטערנעמונגען זיינען געווען גרשון קאָבראָווסקי און אייזיק סרולאָוויטש.

אין 1931 זיינען אַרויס אויף חלוצישער הכשרה די חברים: ברוך סטאַרינסקי, שרה ראַדונסקי און שרה קרינסקי. דער הכשרה־פונקט האָט זיך געפונען אין פּינסק און אין אסטראג — וואָלין.

די ערשטע עולים קיין ארץ־ישראל נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען געווען: יוסף בערעשטשאַנסקי מיט זיין פאַמיליע (געקומען פון קאָוונע אין יאָר 1925); איידעלע סרולאָוויטש (גרין), געקומען אַנהויב 1926 יאָר; און תנחום מיט בתיה כהן, געקומען אין 1927 יאָר.

אין 1930 זיינען עולה געווען אין ארץ־ישראל: חיה סרולאָוויטש (גינזבורג) און געניעשע פרוסקי (נעכע קראָנגאָלד).

אין 1933 זיינען עולה געווען די חלוצים ברוך סטאַרינסקי, שרה ראַדונסקי, שרה קרינסקי און יעקב ווייגשטיין.

געזעגענונגס־אָוונט צום אָפּפאָר פון באַשע און תנחום כהן קיין ארץ־ישראל (1927)

געזעגענונגס־אָוונט צום אָפּפאָר פון חיה סרולאָוויטש קיין ארץ־ישראל (1930)

די עליה פון „החלוץ"־חברים איז אָנגעגאַנגען ווייטער. עס זיינען עולה געווען: ראובן וויניצקי, זהבה פּרוסקי, מינע קוטשינסקי, בנימין קוטשינסקי.

נאָכדעם, אין יאָר 1934, איז געקומען אין לאַנד איטקע סרולאָוויטש. אין 1935 איז געקומען אין לאַנד ראַשעל סרולאָוויטש. זייערע עלטערן שלמה און שיינע גילה זיינען געקומען אין לאַנד אין יאָר 1936 בעת די געשעענישן.

אַריה ווינשטיין (לייבקע מענדעלס) איז געקומען אלס שילער אין מקוה־ישראל.

בלומע גאַרדאָן מיט איר פאַמיליע, און איר שוועסטער רות טראָף זיינען געקומען אין לאַנד אין חודש יאַנואַר 1935.

קליין איז געווען דאָס שטעטל, נאָר גרויס איז געווען דער דראַנג צו עליה קיין ארץ־ישראל. נאָוויידוואָרער יונגע בחורים און מיידלעך האָבן געוואָלט רעאַליזירן זייערע חלוצישע שטרעבונגען, עולה זיין קיין ארץ־ישראל און בויען דאָס לאַנד. ליידער האָט די ענגלישע מאנדאַט־רעגירונג באַגרענעצט די עליה און די געציילטע סערטיפיקאַטן האָבן נישט געקאָנט באַפרידיקן דער גרויסער נאָכפראָגע.

דער „החלוץ" האָט איינגעאָרדנט מחנות־קיץ און מושבות, ווו מ'האָט זיך געטראָפן מיט דער חלוצישער יוגנט פון די אַרומיקע שטעטלעך. אַן ענגע צוזאַמענאַרבעט איז געווען מיטן „החלוץ" אין אסטרין. נאָוויידוואָרער „החלוץ"־חברים פלעגן אַרויסגיין אויפן שאַסיי, אין דער ריכטונג צו אסטרין. אויפן מיטן וועג, ביים דאָרף קאָבריצע, פלעגט מען זיך באַגעגענען מיט די אָסטרינער חברים און צוזאַמען דורכפירן שמועסן, זינגען און פאַרברענגען. נאָוויידוואָרער חלוצים זיינען היינט צו טאָג פאַרוואָרצלט אין פאַרשיידענע שטעט, מושבות און קבוצים. זיי זיינען געווען געטרייע, איבערגעבענע בויער פון מדינת ישראל.

*

אין נאָוויידוואָר איז געווען זייער טעטיק די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „בית"ר". די „בית"רים" זיינען געווען דיסציפּלינירטע, איבערגעגעבענע חברים. דער לאָקאַל פון „בית"ר" האָט זיך געפונען אין הויז פון מוסיע קאַמפּינסקי אויף גראָדנער גאַס.

דער „בית"ר" האָט געפירט אַן אַקטיווע קולטורעלע און אָרגאַניזאַציאָנעלע טעטיקייט. אין שטעטל פלעגן אָפט קומען רעוויזיאָניסטישע רעדנער. יעדע רעוויזיאָניסטישע פאַרזאַמלונג פלעגט צעהיצן די געמיטער אין שטעטל. עס פלעגן פאָרקומען קריגעריין צווישן די בית"רים און „החלוץ"־חברים.

די בית"רים פלעגן אָפט פאָרן אויף צוזאַמענטרעפן מיט „בית"ר"־אָרגאַניזאַציעס פון דער אומגעגנט.

די ערשטע בית"רים פון שטעטל, וואָס זיינען אָרויס אויף הכשרה זיינען געווען: בתיה קאַמפּינסקי און אייזיק גינזבורג. פאַר די בית"רים איז זייער שווער געווען עולה זיין קיין ארץ־ישראל. נאָכדעם, ווי די רעוויזיאָניסטן האָבן פאַרלאָזן די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע און געגרינדעט אַ נייע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָבן די בית"רים כמעט ווי נישט געהאַט קיין שום אויסזיכט צו קריגן אַ סערטיפיקאַט. די בית"רים פון פּוילן האָבן זיך מיט אַלע וועגן און אומווועגן געריסן קיין ארץ־ישראל. עס האָט זיך דאָן געשאפן אַן אומלעגאַלע עמיגראַציע קיין ארץ־ישראל. אויך די נאָוויידוואָרער בית"רים זיינען עולה געווען אויף אַן אומלעגאַלן אופן.

אַ טייל נאָוויידוואָרער בית"רים איז געלונגען ממש ערב דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה עולה זיין אויף אַן אומלעגאַלן וועג קיין ארץ־ישראל. איינער

דער „החלוץ" אין יאר 1932

אַ זומער־קאַלאָניע פון „החלוץ־הצעיר" (אין קאַבראָוצע) אין יאר 1932

פון די, וואָס האָט באַוויזן צו קומען פונקט פאַר דעם קריג איז געווען אייזיק גינזבורג (יצחק). און בתיה (קאַמפינסקי) גינזבורג גלייך נאָך דעם קריג. דעם קריג האָט זי אַדורכגעמאַכט אויף די גרענעצן פון לאַנד און נישט געקאָנט אַריין אין לאַנד.

די באַציאונגען צווישן די אָנהענגער פון „החלוץ" און די אָנהענגער פון „בית״ר" זיינען געווען זייער אָנגעשטרענגטע. בעת עס פלעגן אראָפקומען. פֿאַרטייאישע רעדנער פלעגן ביידע צדדים פירן צווישן זיך הייסע דיסקוסיעס. אָפטמאָל פלעגן די דיסקוסיעס אַריבערגיין אין קריגעריין און צייטנווייז אויך אין געשלעגן.

די צווישנפאַרטייאישע באַציאונגען אין דער גרויסער ציוניסטישער וועלט, ספּעציעל אין ארץ־ישראל, האָבן געהאַט אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין נאָוויִדוואָר. אין „החלוץ" און אין „בית״ר" האָט זיך קאָנצענטרירט די בעסטע יוגנט פון שטעטל און יעדער פון זיי האָט מיט אַ יוגנט־ברען געגלויבט אין זיין וועג.

יא. דערציאונג און קולטור

אין משך פון דורות האָבן יידישע קינדער געלערנט תורה און חכמה אין חדרים, ביי שטעטלשע מלמדים.

יוסף בערעשטשאנסקי דערציילט:

...אין עלטער פון 3 יאָר האָט מען מיר אָפּגעגעבן לערנען צו משה אהרן דעם מלמד. יונגערהייט איז משה אהרן געווען אַ שוסטער. אויף דער עלטער האָט ער געלערנט קליינע קינדער אַלף־בית.

אין עלטער פון 5 יאָר בין איך אָנגעקומען צו נאָטע דעם מלמד. ביי נאָטען האָט מען שוין געלערנט לייענען אין סידור, חומש און שרייבן יידיש. נאָטע דער מלמד איז אויך געווען דער שמש אין בית־מדרש.

אין עלטער פון זיבן יאָר האָט מען מיר אריבערגעפירט לערנען אין חדר פון ר׳ אברהם־משה. ביי ר׳ אברהם־משהן האָבן מיר שוין געלערנט חומש מיט רש״י און תנ״ך. ר׳ אברהם־משה איז גלייכצייטיק געווען אַ בעקער. אין זעלבן גרויסן צימער, וווּ די יינגלעך האָבן געלערנט, האָט דעם מלמדס ווייב געקאָנט דעם טויג און אויסגעמאַכט לעבלעך ברויט און פֿאַרשיידענע געבעק. דער מלמד ר׳ אברהם־משה האָט אין מיטן לערנען געבאַקט דאָס געבעקס אין אַ גרויסן אויוון.

אין משך פון גאַנצן טאָג איז אָנגעגאַנגען אין חדר אַ האַנדל מיט געבעק.

נאָכן חדר פון ר׳ אברהם־משה האָב איך נאָך געלערנט צווויי יאָר ביים מלמד ר׳ יהושע פון סאָבאַקינצע. ביי אים האָבן שוין געלערנט גרעסערע יינגלעך. מיר האָבן געלערנט חומש מיט רש״י, תנ״ך און אויך עברית.

די אַלע חדרים זיינען געווען אין די הייזער פון די מלמדים. די גאַנצע ווויניגע פון מלמד איז באַשטאַנען מערסטנטייל פון איין צימער. אַ דינע מחיצה, אָדער סתם אַ פֿאָרהאַנג, האָט אָפּגעטיילט דעם חדר פון דער איבעריקער שטוב. אין זעלבן צימער האָט דעם מלמדס פרוי געקאָכט, געוואַשן, דערצויגן אירע קינדער. אַלע חדרים זיינען געווען מעבלירט אויפן זעלבן אופן. אינמיטן — אַ לאַנגער הילצערנער טיש און אַרום אים לאַנגע בענק. דער שול־יאָר האָט זיך איינגעטיילט אין צוויי „זמנים": איין „זמן"

תלמידים, לערער און עסקנים פון דער „תרבות"־שולע אין יאָר 1928. שטייען פון רעכטס: אַ לערער, בנימין קוטשינסקי, מאיר־אהרן זאַמאַשטשאַנסקי, לייבל־אריה ווינשטיין, חיים־שלום מאַטשעוויצקי (דער שוסטער), גרשון קאַבראָווסקי (לערער), פאַרטנאָי (לערער)

עסקנים פון דער „תרבות"־שולע. שטייען פון רעכטס: אַ לערער, פּעשקע אַמסטיבאָווסקי, גאָלדע זאַמאַשטשאַנסקי, ביילקע סאָפּאָזשניק, שלמה בערעשטשאַנסקי. זיצן: מאיר אהרן זאַמאַשטשאַנסקי, ליובא אַמסטיבאָווסקי, אשר סאָפּאָזשניקאָוו, קונע־רייזל זאַמאַשטשאַנסקי, דער לערער פּאַרטנאָי. אונטן: ראָשעל מאַטשעקאָווסקי, ראָשעל סרולאָוויטש

איז געווען פון נאָך פּסח ביז ערב ראש השנה. דער צווייטער „זמן" האָט זיך געצויגן פון נאָך סוכות ביז ראש חודש ניסן. סיי זומער, סייווינטער האָט מען געלערנט פון אָכט פרי ביז אָכט אָוונט, מיט אַן איבעררייס אויף „וואַרמעס" (מיטאָג).

בעת מיר פלעגן זיך אומקערן ווינטער פון חדר איז שוין געווען שפּעט אָוונט. די חדר־יינגלעך פלעגן טראָגן מיט זיך לאָמטערנעס פון אייגענער פּראָדוקציע. אויפן וועג פלעגט מען שטיפן און זיך וואַרפן מיט שניי.

עטלעכע מאָל אין וואָך האָב איך געלערנט ביי אַ פּריוואָטן לערער פון אָכט ביז צען אין אָוונט. ביים פּריוואָטן לערער האָב איך געלערנט עבֿרית, רוסיש און חשבון.

אין יאָר 1908 בין איך אָנגעקומען לערנען אין דער רוסישער „אוטשילישטשע". אין דער „אוטשילישטשע" האָבן געלערנט בערך 100 קריסטלעכע קינדער און 14־15 יידישע קינדער, מערסטנטייל מיידלעך. בעת דער גלח פלעגט קומען אין „אוטשילישטשע" לערנען רעליגיע, פלעגט מען די יידישע תלמידים באַפרייען פון דער לעקציע.

אין „אוטשילישטשע" האָב איך געלערנט צוויי „זמנים".

*

אויסער די אויבנדערמאָנטע חדרים זיינען אין נאָוויידוואָר געווען באַקאַנט פאָל־גנדיקע מלמדים:

דער רבי יצחק אַכינאָווסקי (גמינע־גאַס), געלערנט גמרא. יצחק אַכינאָווסקי איז געווען אַ ייד אַ תלמיד־חכם, דערצו אַ כעסן. זיינע תלמידים האָבן געקענט גוט לערנען. ער פלעגט לערנען אויך אין די אַרומיקע ישובים. איינמאָל אַווינטער, בעת ר' יצחק איז געפאָרן פון א ישוב אַהיים איז ער אויפן וועג געפּראָרן געוואָרן און געשטאָרבן.

גרשון קאָבראָווסקי, (דאָלנער גאַס) האָט געלערנט עברי, חומש און רש"י. גרשון קאָבראָווסקי איז נאָכער געווען אַ לערער אין דער תרבות־שול.

יהושע באַם (וואַסילישקער גאַס), דעם רבס אַ זון, האָט געלערנט גמרא, חומש און רש"י (נאָכער געווען אַ לערער אין תרבות־שול).

כאצקל דער „געלער" האָט געהאַט פאַרשיידענע פּרנסות, און צו דעם איז ער געווען אַ דרדקי־מלמד. כדי אַרײַנגיין צו כאַצקלען אין חדר האָט מען פריער געמוזט דורכגיין אַ שטאַל, וווּ ס'איז געשטאַנען אַ קו, דאָן אַ שפּייכלער פון האָלץ, נאָכער אַ פינצטערן פּירהויז, וווּ ס'זיינען געשטאַנען פאַרשיידענע שטוב־כלים. דאָס הויז פון כאַצקל דער „געלער" איז באַשטאַנען פון אײַן גרויסן צימער. אַ קליידער־שראַנק האָט צעטיילט דעם צימער אויף צוויי טיילן. אין איין טייל האָט געווויינט דער מלמד מיט זיין פאַמיליע, אין דער צווייטער טייל איז געווען דער חדר. כאַצקל דער געלער האָט גע־לערנט לויט דער שיטה פון קמץ אלף — אַ. וועט עס האָט זיך אויסגעצייכנט אין לייענען האָט אַ מלאך אַראָפגעוואָרפן אים אַ מתנה — אַ קאָפּיקע. וועט עס האָט נישט געקענט לייענען האָט באַקומען אַלס מתנה — שמיץ מיט אַ קאַנטשיק. ביי כאַצקלען אין חדר האָבן געלערנט יינגלעך און מיידלעך צוזאַמען.

כאצקל דער געלער איז געווען אַ געוויסע צייט אַ שמש אין בית־הכנסת. ימים נוראים פלעגט ער זיין אַ בעל־תפילה אין מניינים ביי די אַרומיקע ישובניקעס. אין דער פרייער צייט פלעגט ער זיך פאַרנעמען מיט לאָנדווירטשאַפט און זאָרגפול באַאַרבעטן זיין גרויסן גרינס־גאָרטן, וואָס האָט זיך געפונען נעבן זיין הויז. אין בית־מדרש איז ער געווען אויסגעמישט אין אַלע שמועסן, וויכוחים, קריגעריין און... געשלעגן.

אין שטעטל איז אַרומגעגאַנגען אַ ווערטל: „וואָס וועט אויף מיר זאָגן כאַצקל דער געלער"?...

ירחמיאל קאפלאַנסקי איז אַנגעקומען אין נאָוויִדוואָר נאָכדעם ווי ער האָט חתונה געהאַט מיט יהודה בערעשטשאַנסקיס טאָכטער — מרים. ירחמיאל קאַפלאַנסקי האָט געפירט אַ חדר מתוקן. ער האָט געלערנט עברית, תנ"ך, חשבון, לייענען און שרייבן רוסיש.

אין נאָוויִדוואָר חדרים האָבן געלערנט פיל יינגלעך פון די אַרומיקע יידישע ישובניקעס. די קינדער פון די ישובניקעס זיינען איינגעשטאַנען אויף קוואַרטיר ביי שטעטלשע יידן און געלערנט צוזאַמען מיט זייערע קינדער. „געגעסן טעג" יעדן טאָג ביי אַ צווייטן. אויף שבת פלעגן די קינדער זיך אומקערן אין זייערע היימען אין די דערפער. זונטיק גאנץ פרי פלעגן זיי זיך אומקערן, אויסגעוואַשענע, מיט ריינע זאַכן און וועש און מיט פעקעלעך שפייז אויף דער וואָך.

יעדער מלמד האָט געלערנט תורה אויף זיין אופן. ווער מיט א טייטל און ווער מיט אַ קאַנטשיק. איין מלמד האָט געלערנט מיט ליבשאַפט, אַ צווייטער — מיט רוגזה. אַ דאַנק דער שווערער, איבערגעבענער אַרבעט פון די מלמדים האָבן די יידישע קינדער אין נאָוויִדוואָר געקענט לייענען און שרייבן, געקענט תורה, תנ"ך און גמרא.

*

אין די ערשטע יאָרן פון דער פוילישער מאַכט האָבן אַלע קינדער געמוזט לערנען אין דער „פאָוושעכנער שול". פאַרמיטאָג האָבן די יידישע קינדער געלערנט אין „פאָוו־שעכנע" און נאָכמיטאָג האָבן זיי געלערנט יידישע לימודים ביי מלמדים און לערער. געלערנט האָט מען פריוואָט און גרופּעסווייז אין קלויז פון בית־מדרש.

אין 1925 האָט זיך אַרגאַניזירט די תרבות־שול אין שטעטל. מערסטנטייל קינדער זיינען אַריבער פון דער „פאָוושעכנע" אין דער „תרבות"־שולע. די תלמידים פון „תרבות" האָבן געלערנט אין בית־מדרש און אין די קלייזלעך. אין תרבות־שולע האָט מען געלערנט פיל יידישע און וועלטלעכע לימודים. אַלע קרייזן אין שטעטל האָבן אונ־

די מלוכהשע פאָלקס־שולע („פאָוושעכנע") אין יאָר 1925

די „תרבות"־שולע (פון לינקס: דער לערער אייזיק סרולאָוויטש)

טערשטיצט דער תרבות־שולע. די רעליגיעזע קרייזן מיטן רב בראש האָבן זיך אינטע־רעסירט מיט דער שול און מיטגעהאָלפן אין איר טעטיקייט. אַקטיווע מיטגלידער פון עלטערן־קאָמיטעט זיינען געווען: חיים־שלום מאַטשעוויצקי, פסח סאַפאָזשניק, ישראל גינזבורג. אַ דאַנק דער איבערגעגעבנקייט פון עלטערן־קאָמיטעט און מערסטנטייל עלטערן האָט די תרבות־שולע עקזיסטירט נישט קוקנדיק אויף די פינאַנסיעלע שוו־ריקייטן.

אין שולע זיינען געווען בערך 60 תלמידים. געלערנט האָט מען נישט לויט כתות, נאָר לויט קבוצות. אין איין צימער פלעגן אָפטמאָל לערנען עטלעכע קבוצות. די קינדער און עלטערן זיינען געווען זייער צוגעבונדן צו דער שולע. די קינדערישע שול־פאָרשטע־לונגען האָבן שטענדיק געהאַט גרויס דערפאָלג און האָבן אַריינגעבראַכט קאָנטיקע הכנסות אין דער האַלב־פוסטער שול־קאַסע.

אין 1935 האָט מען מיט גרויס פייערלעכקייט געלייגט אויפן שול־הויף אַ גרונט־שטיין פאַרן בנין פון דער תרבות־שולע.

אין דער תרבות־שולע האָבן געלערנט די שטעטלשע לערער: יהושע באַם (דעם רבס זון), אייזיק סרולאָוויטש און גרשון קאָבראָוסקי. עס זיינען אויך געווען לערער פון אַנדערע שטעט: דער לערער פאָרטנאָי פון זשאַלודאָק און ציגעלניצקי פון לידע.

הגם אַלע ציוניסטישע קרייזן האָבן צוזאַמען מיטגעאַרבעט פאַר דער תרבות־שולע, האָט יעדער קרייז זיך באַמיט, אַז די לערער זאָלן זיין זייערע חברים און סימפּאַטיקער.

די שווערע עקאָנאָמישע לאַגע האָט נישט דערמעגלעכט דער מערהייט אָביטו־ריענטן פון דער תרבות־שול פאָרטזעצן זייער לערנען. נאָר געצווילטע קינדער פון

פֿאַרמעגלעכע עלטערן האָבן געלערנט אין סעמינאַרן און גימנאַזיעס אין גראָדנע און ווילנע.

*

דער ערשטער דראַמאַטישער קרייז האָט זיך אַרגאַניזירט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת דער דייטשער אָקופּאַציע. ווער עס האָט געהאַט אַ טאַלאַנט צו שפּילן און זינגען האָט אָנטיילגענומען אין דער אַרבעט פון דראַמאַטישן קרייז.

צום ערשטן דור אַרטיסטן האָבן געהערט: מאיר־אהרן זאַמאָשטשאַנסקי, צבי וואַשילסקי, אהרן־שלמה וואַשילסקי, תנחום כהן, שלום־בער פּרוסקי, עדינה סרולאָוויטש, ראַשל גאַרדאָן, יהודה און גרשון קאָבראָוסקי און פּעשקע אמטסיבאָווסקי.

מיט דער צייט זיינען צוגעקומען נייע יונגע כוחות: בערל זאַמאָשטשאַנסקי, גנעסיע פּרוסקי, חיה סרולאָוויטש, אסתר־רחל ווילענסקי, חיה־בלומע ווילענסקי, איסר בע־רעשטשאנסקי, ראַשל מאַטשקאָווסקי, שפּרה סאַפּאָזשניקאָוו א. אַ. דער הויפּט־אַרטיסט איז געווען מאיר־אהרן זאַמאָשטשאַנסקי. ער פלעגט מיט גרויס קונסט אויספירן פּאַר־שיידענע קאָמישע ראָלן.

בעת די ערשטע פּאָרשטעלונגען האָבן נאָוויידוואָרער מיידלעך נאָך נישט געהאַט די דרייסטקייט צו שפּילן טעאַטער צוזאַמען מיט בחורים. מאיר־אהרן פלעגט דאַן שפּילן אויך מיידלשע ראָלן. אין דער פּאָרשטעלונג „קבצנזון־הונגערמאַן" האָט מאיר־אהרן געשפּילט אַלס חנהלע. מיט דער צייט זיינען די נאָוויידוואָרער מיידלעך געוואָרן מער מאָדערנער און געשפּילט צוזאַמען מיט די בחורים.

יאָרן זיינען פאַרביי. די עלטערע שוועסטער און ברידער האָבן חתונה געהאַט, געוואָרן פאַמיליע־מענטשן. אויף זייער פּלאַץ האָבן געשפּילט זייערע יינגערע שוועסטער און ברידער. קיין אַרטיסטן האָבן אין נאָוויידוואָר נישט אויסגעפעלט.

טייל פּאָרשטעלונגען זיינען געווען באַגלייט מיט מוזיק און געזאַנג. דער מוזי־קאַלישער לייטער איז געווען איסר בערעשטשאַנסקי.

דער רעפּערטואָר פון די פּאָרשטעלונגען איז געווען אַ פּאָרשיידנאַרטיקער: פּרץ הירשבייגס, גאַרדינס א. אַ. פּיעסן. ספּעציעל באקאנט און באַליבט זיינען געווען די פּאָרשטעלונגען: „דער יידישער קעניג ליר", „דאָס פּינטעלע ייד", „מירעלע אפרת", „דער בטלן".

די טעאַטער־פּאָרשטעלונגען פלעגן פּאָרקומען צוויי, דריי מאָל אַ יאָר. פון אָנפאַנג האָט מען געשפּילט אין דער „נאַראָדנער אוטשילישטשע". נאָכער האָבן די פּאָרשטע־לונגען געוואָנדערט פון איין אָרט צום צווייטן. אין דער גרויסער הילצערנער הויז פון הירשל בערעשטשאנסקי, אין הויז פון אַבע סטארינסקי, ביי סרולאָוויטשן אין שייער און אין די לעצטע יאָרן אין „סאריי" פון פּאָזשארנער קאָמאנדע. די הכנסות פון די פּאָרשטעלונגען פלעגט דער דראַמאַטישער קרייז ווידמען לטובת דער שטעטלשער ביבליאָטעק, לינת הצדק און לטובת דער תרבות־שולע.

*

אין שטעטל האָט אַ לאַנגע צייט עקזיסטירט אַ כאָר אונטער דער אָנפירונג פון איסר בערעשטשאַנסקי. דער כאָר האָט געציילט בערך 30 פּערזאָן. געזונגען האָט מען פּאָרשידענע לידער אין יידיש און עברית. צוויי, דריי מאָל אַ יאָר פלעגט דער כאָר איינאָרדענען קאָנצערטן.

אַ באַשיידענעם ביישטייער צום קולטורעלן מוזיקאלישן לעבן האָט בייגעטראָגן דער אָרטיקער בלאָז־אָרקעסטער. דער דיריגענט פון בלאָז־אָרקעסטער איז געווען אַ

קריסט מיכאַל דראַמאַוויטש. אַלע מיטגלידער פון אַרקעסטער האָבן געשפּילט פון נאָטן. צום אַרקעסטער האָבן געהערט: מאיר־אהרן זאַמאַשטשאנסקי, ראובן גאָרדאָן, אידל בערעשטשאנסקי, אליהו בערעזאָווסקי, איזיק שוועצקי, אריה ווינשטיין, יודל וואסילסקי און אַנדערע. דער אַרקעסטער פלעגט אַרויסטרעטן אויף פאַרשיידענע שטעטלשע פייערונגען.

אַ פאַרשטעלונג פון דראַמאַטישן קרייז אָדער אן אַרויסטריט פון כאָר פלעגן אַרויסרופן גרויס אינטערעס אין שטעטל. יוגנטלעכע פון אַרומיקע שטעטלעך און ישובים פלעגן קומען אין נאָווידוואָר בעת אַ טעאַטער־פאַרשטעלונג. נאָווידוואָרער בחורים און מיידלעך פלעגן אויך פאָרן באַזוכן טעאַטער־פאַרשטעלונגען אין גראָדנע און אין אַרומיקע שטעטלעך.

*

די ערשטע יידישע ביבליאָטעק אין נאָווידוואָר האָט זיך געגרינדעט אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת דער דייטשער אָקופּאַציע. אַלס אָנפאַנג האָבן געדינט בערך 150 ביכער, וואָס מ׳האָט באַקומען פון ווילנער „יעקאָפאָ" אין 1917.

אין משך פון יאָרן האָט מען זיך איינגעשאַפן פיל נייע ביכער אין יידיש און עברית (מערסטנטייל אין יידיש). די ביליאָטעק האָט געוואַנדערט פון איין פלאַץ אויפן צווייטן. פון אָנפאַנג אין הויז פון אהרן־דוד מילכיקער, נאָכער אין איינעם פון די קלייזלעך ביים בית־מדרש, ביי יידל קאָבראָווסקין און אויף אַנדערע פלעצער.

דער הויפט־טוער און פירער פון ביבליאָטעק איז אין משך פון יאָרן געווען אייזיק סרולאָוויטש. צו דער ביבליאָטעק־פאַרוואַלטונג האָבן געהערט: לייבל רוצקי, אהרן־דוד מילכיקער, יידל קאָבראָווסקי, הינדע גאָרדאָן, בלומע מאַטשעקאָווסקי א. אַ. פאַר אַ קליינעם מאָנאַטלעכן אָפּצאָל האָט יעדער פון שטעטל באַקומען ביכער צום לייענען. די שטעטלשע יוגנט האָט זייער פיל געלייענט און געשעפּט וויסן פון די ביכער.

דער קולטור־פאַראיין אין יאָר 1928

ביי דער ביבליאָטעק האָט עקזיסטירט אַ קולטור־פאַריין. דער קולטור־פאַריין פלעגט איינאָרדענען ליטעראַרישע שמועסן, קעסטל־אָוונטן, ליטעראַרישע משפּטים און פאַרשיידענע קולטורעלע אונטערנעמונגען.

יב. געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס

די „לינת הצדק" איז געגרינדעט געוואָרן אין 1921 און האָט עקזיסטירט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די מיטגלידער פון לינת־הצדק פלעגן באזוכן אַלע חולים פון שטעטל: אַרעם און רייך. ביי שוועָרע חולים, וואָס זיינען געלעגן לאַנגע וואָכן אין די הייזער פלעגן די מיטגלידער פון „לינת־הצדק", אַ מאָן און אַ פרוי, זיצן אַ גאַנצע נאַכט, כדי די מידע משפּחה פון קראַנקן זאָל זיך קאָנען אַ ביסל אויסרוען. שטיצע פלעגט מען געבן נאָר אָרעמע קראַנקע און קימפּעטאָרינס. אַן אָרעמען קראַנקן פלעגט מען ברענגען אַן עוף, אַ ביסל הינערשע זופ און פאַרשיידענע נויטיקע זאַכן. די „לינת־הצדק" פלעגט באַצאָלן פאַרן וויזיט פון דאָקטאָר, ווי אויך פאַר די רפואות, וואָס דער דאָקטאָר האָט פאַר־שריבן אן אָרעמען קראַנקן. פיל יידישע איינוווינער פון שטעטל האָבן אָנטיילגענומען אין דער וויכטיקער אַרבעט פון „לינת־הצדק".

די „לינת־הצדק" האָט זיך אויסגעהאַלטן פון מיטגלידס־אָפּצאָל, וואָס די איינ־וווינער פון שטעטל האָבן געצאָלט, ווי אויך פון תרומות. ביים עולה זיין לתורה פלעגט מען מנדב זיין לטובת לינת־הצדק.

אויפן שול־הויף האָט מען געשאַפן אַ „ליאָדאָוועניע". ווינטער־צייט פלעגט מען פרייוויליק פאַרגרייטן אייז. אַפילו די קריסטן פון שטעטל האָבן געהאָלפן אָנהאַקן אייז. די „לינת־הצדק" האָט אויסגעטיילט אייז פון „ליאָדאָוועניע" אויך פאַר קריסטלעכע קראַנקע.

אַן אַקטיוע טוערין פון „לינת־הצדק" איז געווען ראַשל מאַטשעקאָווסקי. ביי איר אין שטוב האָט זיך געפונען דער אייז־פענכער, א „גראָדוסניק" (מדחום) און אַנדערע מעדיצינישע מכשירים. די אַנדערע עסקנים פון „לינת־הצדק" זיינען געווען: גאָלדע זאַמאָשטשאַנסקי, חיים־שלום מאַטשעוויצקי, יהודה קאָבראָווסקי א"א.

*

אַלע יאָרן האָט עקזיסטירט אין שטעטל אַ „גמילות־חסד" קאַסע. די „גמילות־חסד" קאַסע האָט זיך געפונען ביי נחום־משה גאָרדאָן אין שטוב. דאָס געלט פון „גמילות־חסד" האָט זיך געשאָפן פון „פּייַן", וואָס יעדער מיטגליד האָט אַרייַנגעטראָגן. בעת די „עליות" פלעגט מען מנדר זיין לטובת דער „גמילות־חסד" קאַסע.

די „גמילות־חסד" האָט אַרויסגעהאָלפן מיט הלוואות די קרעמער, אָרעמע בעלי־מלאכות אָדער סתם אַ ייד בעת אַ נויט.

צום ועד פון „גמילות־חסד" האָבן געהערט: חיים־שלום מאַטשעוויצקי, ישראל גינזבורג און פּסח סאָפּאָזשניק.

אין 1933 האָט זיך אין נאָוויִדוואָר געגרינדעט א באַנק, אַן אָפּטיילונג פון אסטרינער באַנק. דער פירער פון באַנק איז געווען יחיאל קוטשינסקי.

*

די „פּאָזשארנע־קאָמאַנדע" אין נאָוויִדוואָר איז באַשטאַנען פון יידישע און קריסט־לעכע בחורים. דער אָנפירער פון דער פּאָזשאַרנע איז געווען דער פּאַרוואַלטער פון דער פּוילישער שול פּאַיער און זיין געהילף מאיר־אהרן זאַמאָשטשאנסקי.

אַלע פערד פון שטעטל זיינען געווען רעגיסטרירט. יעדער אייגנטימער פון אַ פערד האָט געהאַט „דעזשורסטוואָ". אין פאַל פון אַ „טרעוואָגע" האָט ער געמוזט שנעל לויפן מיט זיין פערד צום באַשטימטן זאַמל־פונקט.

דער אָרקעסטער פון דער „פּאָזשאַרנע־קאָמאַנדע"

אויפן מיטן מאַרק איז געווען דער פּאָזשאַרנער סאַריי, אין וועלכן עס האָבן זיך געפונען עטלעכע פעסער מיט וואַסער, אַ האַנט־פּאָמפּע און קישקעס צו לעשן שריפות. די פּאָזשאַרנע פלעגן מאַכן אָפּטע „טרעוואָגעס". מ׳פלעגט מאַכן איבונגען און קריכן אויף דעכער און אייגלעשן אַ שריפה.

קיין שריפות אין שטעטל האָבן נישט אויסגעפעלט. אין די הייסע זומער־חדשים פלעגן נישט איינמאָל אַוועקגיין מיטן פייער יידישע הילצערנע הייזער און גויאישע כאַטעס מיט שטרויענע דעכער. די פּאָזשאַרנע האָט אָפטמאָל באַוויזן אָפּראַטעווען די ברענענדע הייזער. בעיקר האָבן די פּאָזשאַרניקעס אָפּגעהיט, אַז דאָס פייער זאָל זיך נישט פּאַרשפרייטן אויף די אַרומיקע הייזער.

ביי דער פּאָזשאַרנע קאָמאנדע האָט עקזיסטירט אַ בלאָז־אָרקעסטער. דער קאָפּעל־מייסטער איז געווען מאיר־אהרן זאַמאָשטשאַנסקי.

יג. הכנסת אורחים

מיט אַ סך שיינע שטריכן און אייגנשאַפטן זיינען געבענטשט געוואָרן נאָוויִדוואָרער יידן. איינע פון די שענסטע מעלות איז געווען — הכנסת־אורחים. אַן אַרעמאַן, וואָס איז אַריין אַ הונגעריקער אין אַ יידיש הויז איז שטענדיק אַרויס אַ זאַטער. נאָוויִדוואָרער יידן האָבן געהאַט וואַרעמע, יידישע הערצער. זיי האָבן מיטגעפילט דעם ליידנדן און געהאָלפן דעם נויטבאַדערפטיקן.

אין נאָוויִדוואָר זיינען שטענדיק געווען „פרושים" און יתומים, וואָס האָבן סטאָביל געגעסן „טעג" ביי פאַרשיידענע בעלי־הבתים.

ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען אַרום נאָוויִדוואָר פאַרגעקומען מאַנעווערס פון דער רוסישער אַרמיי. די יידישע זעלנער פון דער צאַרישער אַרמיי פלעגן ביי פאַר־שיידענע געלעגנהייטן קומען אין שטעטל. די נאָוויִדוואָרער יידן האָבן מיט וואַרעמקייט אויפגענומען די יידישע זעלנער. יעדער איינער האָט זיי איינגלאַדן צו זיך אין שטוב.

אין יעדער שטוב האָט מען זיי געגעבן עסן, אַ פעקל ריינע וועש און... אַ גוט וואָרט.

ספעציעל האָט זיך אויסגעצייכנט מיט הכנסת־אורחים, ר׳ אברהם דער קצב, ר׳ גאָטליב און זיין פרוי חיה־איטע. ר׳ גאָטליב איז געווען אַ דאַרפס־הענדלער. ער האָט שווער געהאַרעווט כדי צו פאַרדינען פרנסה פאַר זיין פאַמיליע. זיין גרעסטער פאַר־גניגן איז געווען ברענגען אַן „אורח" אויף שבת. ר׳ גאָטליב פלעגט בלייבן דער לעצטער אין שול כדי צוזען צי אַלע אורחים זיינען פאַרזאָרגט מיט עסן אויף שבת.

באַקאַנט איז געווען אין נאָוויִדוואָר די צדקת גנעסיע יחיאלס. יעדער אַרעמאַן, וואָס איז געקומען אין שטעטל, האָט ביי איר געקריגן עסן און אַ נאַכט־לאגער.

בעת דער דייטשער אָקופאַציע, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מען אין די גרויסע שטעט ארום נאָוויִדוואָר גליטן הונגער. אין נאָוויִדוואָר, פונקט ווי אין אַנדערע קלענערע שטעטלעך, איז די לאַגע געווען פיל בעסער. די קליינשטעטלדיקע יידן האָבן זיך אויף פאַרשיידענע אופנים, ווי עס איז איינגעאָרדנט. אין זומער זיינען אין שטעטל אָנגעקומען פיל הונגעריקע יידן פון ווילנע. זיי זיינען געגאַנגען פון שטעטל צו שטעטל, כדי צו שטילן זייער הונגער און כדי זיך איינשאַפן אַ ביסל שפייז פאַר זייערע הונגעריקע משפחות. די ווילנער יידן זיינען איינגעשטאַנען אין בית־הכנסת. געזאָרגט פאַר זיי האָט ספעציעל ר׳ שבח. ער פלעגט נישט פאַרלאָזן דעם בית־הכנסת ביז אַלע זיינען געווען פאַרזאָרגט מיט עסן. עס פלעגט שיקן די אורחים צו די בעלי־הבתים לויט אַ געוויסער ריי און קיינער האָט נישט אָנטזאָגט. און אַזוי האָט זיך עס געצויגן פיל וואָכן. איין גרופע יידן פלעגט אַוועקגיין און גלייך פלעגט אָנקומען אויף איר פלאַץ אַ צווייטע.

פאַמיליעס, וואָס זייערע מענער און פאָטערס זיינען געווען אין אַמעריקע. צוליב דער מלחמה איז איבערגעריסן געוואָרן דער קאָנטאַקט מיט זיי. די פאַמיליע זייערע זיינע געבליבן אַן ברויט. דאָס שטעטל האָט זיי פאַרזאָרגט.

נאָוויִדוואָרער יידן האָבן אָפט זיך געטיילט מיטן לעצטן ביסן. קיין הונגעריקע אין שטעטל זיינען נישט געווען.

קיין אָפיציעלע מיטגלידער פון אינסטיטוציעס (חברות), ווי „הכנסת אורחים", „תומכי עניים", אָדער „מלבישי ערומים" זיינען אין נאָוויִדוואָר ניט געווען, אָבער דאָס גאַנצע שטעטל, בעיקר די פאַרמעגלעכע און בעלי־בתישע משפחות, האָבן דערפאַר געזאָרגט מיט אַ געפיל פון אחריות און איבערגעגעבנקייט.

יד. מעדיצינישע הילף *

אין משך פון פיל יאָרן איז מיין זיידע אברהם־לייב דער פעלדשער געווען דער אייניציקער, וואָס האָט געגעבן מעדיצינישע הילף אין נאָוויִדוואָר און אומגעגנט. זיין פּראַקטיק האָט ער אָנגעהויבן אין די 80־ער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט.

אברהם־לייב דער פעלדשער איז געווען זייער פּאָפולער אין שטעטל. ער האָט געהיילט אַלע קראַנקייטן. ער איז געווען אַליין דער דאָקטער און אַליין דער אַפּטייקער. זיין אַפּטייק איז באַשטאַנען פון פיר טעפּלעך מיט אַליין פארמישטע רפואות, וואָס זיינען געווען אַ סגולה צו אַלע קראַנקייטן. ר׳ אברהם־לייב האָט געקריגן אַ מאַנאַטלעכן אָפּצאָל פון „וואָלאָסט", דערפאַר האָט ער געגעבן מעדיצינישע הילף אין די אַרומיקע דערפער. די קראַנקע האָבן געהאַט צו אים גרויס צוטרוי.

ר׳ אברהם־לייב דער פעלדשער איז געווען זייער אַ פרומער ייד. דאָך האָט ער געמוזט צייטנווייז, צוליב פּקוח־נפש פאַרן שבת צו קראַנקע. איין שבת האָט מען אים אַרויסגערופן דרינגענד צו אַ פּריצס פרוי, וואָס איז געגאַנגען שווער צו קימפּעט. האָלטנדיק פון כלל, אַז פּקוח נפש דוחה שבת איז מיין זיידע שנעל געפאָרן צום פּריץ. ווי נאָר דער זיידע איז אַריין צו דער פּריצטע האָט זי זיך געפילט בעסער און אַלץ איז דורכגעגאַנגען בסדר. אין שטעטל האָט מען דערציילט, אַז ווי נאָר אברהם־לייב דער פעלדשער פלעגט אַריינגיין צו אַ קראַנקן, פלעגט זיך דער קראַנקער פילן בעסער.

נישט קוקנדיק, וואָס ר׳ אברהם־לייב איז געווען שטענדיק פאַרנומען, האָט ער געווידמעט פיל צייט פאַר געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ער איז געווען גבאי אין אַלע חברות אין שטעטל.

קיינער אין שטעטל האָט קיין מאָל נישט געוווסט די הוצאות און הכנסות פון די פאַרשיידענע חברות, יעדע חברה האָט געהאַט איר קאַסע און אַ באַזונדערע „קעשענע". ענדע 19־טן יאָרהונדערט, בעת ס׳האָט אָפּגעברענט דער אַלטער בית־מדרש, האָט ר׳ אברהם־לייב צוזאַמענגערופן די שטעטלשע יידן אויף אַן אָסיפה און זיי צו וויסן געגעבן, אַז ביי אים געפינט זיך 1000 רובל געזעלשאַפטלעך געלט. אין יענער צייט איז עס געווען אַ גרויסע סומע און קיינער פון שטעטל האָט נישט געוווסט פון דער געלט־סומע. ער האָט פאַרלאַנגט, אַז מיט דער דאָזיקער סומע זאָל פּנחס סטאַרינסקי אָנהייבן בויען די נייע שול.

נאָכן טויט פון דעם זיידן האָט די באָבע פאַרגעזעצט די „מעדיצינישע פּראַקטיק", די זעלבע טעפּלעך און די זעלבע רפואות. קראַנקע זיינען געזונט געווארן, קראַנקע זיינען געשטאָרבן און די „מעדיצינישע אַרבעט" איז אָנגעגאַנגען ווייטער...

אין יאָר 1910, האָט זיך באַזעצט אין שטעטל מיין פעטער מענדל דער פעלדשער. דאָס פּאַך האָט ער געלערנט נאָכן פאָטערס טויט. ער איז געווען אַ „דאָקטער" פון אַלץ: האַרץ, לונגען, כירורג, גינעקאָלאָג. ער האָט אויך געריסן ציינער. צו דעם אַלעמען איז ער אויך געווען אַליין דער אַפּטייקער.

איינמאָל איז זיינע אַ פּאַציענטין, אַ יונגע פויערטע געשטאָרבן בעת אַ קימפּעט. איר מאַן האָט אָנגעקלאָגט אויף מענדל דעם פעלדשער אין משפט. דער פּוילישער געריכט האָט אים פארמשפט אויף פיל יאָרן טורמע. מענדל ווייַנשטיין איז געזעסן אין טורמע נאָר צוויי יאָר און מען האָט אים ווי עס איז פאַר געלט באַפרייט.

---

* די קאַפּיטלעך י״ד און ט״ו — דערציילט פון יוסף בערעשטשאַנסקי.

טו. עפיזאדן און פאקטן

עמיגראציע

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די עמיגראַציע געגאַנגען אין די פאַראייניקטע שטאַטן. עס האָט געהייסן „מען גייט קיין אַמעריקע". עמיגראַנטן זענען געווען פאַרשיידענע מינים. אַממערסטן יידן האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע צוליב עקאָנאָמישע סיבות, אויבערלאָזנדיק די פאַמיליע אין שטעטל. די נויט אין שטעטל איז געווען גרויס. די אויסזיכטן זיך איינאָרדענען ביי עפּעס אַ פּרנסה זיינען געווען מינימאַלע. די גאָלדענע מדינה פון קאָלומבוסן האָט געצויגן און געלאָקט.

אַ צווייטער סאָרט עמיגראַנטן זיינען געווען אַ טייל יידישע בחורים, וואָס האָבן נישט געוואָלט דינען אין דער רוסישער צאַרישער ארמיי. דאָס דינען אין דער אַרמיי האָט געדויערט פיל יאָרן. די יידישע זעלנער האָבן געדאַרפט אויסשטיין פיל שווערי־קייטן. דער אייניציקער וועג אויסמיידן די אַלע צרות איז געווען „אַוועקגיין אין אַמעריקע".

אין אמעריקע האָבן אויך עמיגרירט יידן, וואָס זיינען געווען טעטיק אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. די שנאה צום צאַרישן רעזשים, ווי אויך די געפאַר וואָס האָט זיי געדראָט צו ווערן אַרעסטירט, האָט זיי געצוווּנגען צו פאַרלאָזן די אַלטע היים און עמיגרירן אין דער פרייַער אַמעריקע.

עס זיינען אויך געווען סתם מענטשן, וואָס האָבן אָפּגעטאָן עפּעס אַ קרימינעלע „עבירה" קעגן געזעץ און האָבן געמוזט ווערן פון שטעטל.

פון ערשטן סאָרט עמיגראַנטן האָבן אַ טייל זיך אומגעקערט צוריק אין שטעטל, נאָכדעם ווי זיי האָבן אין אַמעריקע אָפּגעשפּאָרט אַ ביסל דאָלאָרן. די איבעריקע סאָרטן עמיגראַנטן זיינען פאַרבליבן אין אַמעריקע אויף שטענדיק.

די גאַנצע עמיגראַציע האָט זיך געפּירט אומלעגאַל. וועגן פעסער און וויזעס האָט מען נישט געווּסט. מען פלעגט זיך פאַרבינדן מיט אַן אַגענט אין גראָדנע און אים באַצאָלן אַ געוויסע סומע געלט. דער גראָדנער אַגענט האָט געהאַט ספּעציעלע מענטשן, וואָס האָבן דורכגעשמוגלט די עמיגראַנטן קיין דייטשלאַנד (מזרח־פרייסן).

דאָרט זיינען די עמיגראַנטן אַנגעקומען צום הויפּט־אַגענט, וואָס האָט שוין געזאָרגט וועגן דער ווייטערדיקער נסיעה. נישט איינמאָל האָט מען אָפּגענאָרט די עמיגראַנטן. מען האָט צוגענומען ביי די עמיגראַנטן דאָס ביסל געלט און זיי געלאָזט אויף הפקר. נאָר ווי עס איז, נאָך פיל מאַטערנישן און וואַגלענישן זיינען די עמיגראַנטן אַנגעקומען אין אַמעריקע.

פאַרן פאַרלאָזן דאָס שטעטל פלעגט יעדער עמיגראַנט גיין פון שטוב צו שטוב און זיך מיט אַלעמען געזעגענען. אין נאָווידוואָר איז כמעט נישט געווען קיין איין משפּחה, פון וועלכער עמיצער זאָל נישט האָבן עמיגרירט.

רויב און מאָרד

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע בין איך איינמאָל אַ פרייטיק זומער־צייט געפאָרן מיט אַ וואָגן פון גראָדנע אין נאָווידוואָר. אויפן וועג־אָפּשניט צווישן אזשאר און שקלאָנסק האָב איך געטראָפן אַ גוי, וואָס איז געגאַנגען צופוס מיט אַ פּעקל אויף די פלייצעס. כ׳האָב פאַרפירט מיט אים

אַ געשפּרעך, ווייל דער וואָגן האָט זיך געשלעפּט און געשלעפּט. דער גוי האָט מיר דערציילט, אַז ער איז אַן אַרעסטאַנט, וועלכן די דייטשן האָבן צייטווייליק באַפרייט, צו שניט־צייט. אַנקומענדיק קיין שקלאַנסק האָבן מיר זיך געזעגנט. דער גוי האָט מיר געזאָגט, אַז ער איילט אַהיים. איך בין אַריין צו אַ באַקאַנטן גוי זיך אָפּרועון פון וועג. געווען איז דאָס פרייטיק און דער וועג אַ שווערער, האָב איך באַשלאָסן איבערלאָזן וואָגן און סחורה ביים באַקאַנטן גוי און רייטנדיק זיך געלאָזט אַהיים.

אַרויס פון דאָרף און אַריין אין וואַלד האָב איך ווידער געטראָפן דעם גוי מיטן פּעקל. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער איז מיד פון וועג און רוט זיך אָפּ. מיר זיינען געגאַנגען צוזאַמען. איך — אויפן פערד, און ער צופוס.

אַז מיר האָבן זיך דערנענטערט צו דער קרופּעטשישטשינער מיל, איז ער מיר פלוצלינג באַפאַלן, מיר אַראָפּגעוואָרפן פון פערד און מיר מיט אַ מעסער געשטאָכן אין האַלדז און אין ברוסט.

שנעל האָט ער אויסגעלייגט מיינע קעשענעס און זענדיק אַז איך זשיפּע נאָך האָט ער מיר ווידער געשטאָכן מיטן מעסער אין ברוסט.

אונטערבאַוווסטזיניק האָב איך געפילט די דראָענדיקע געפאַר, האָב איך זיך געמאַכט טויט און אויפגעהערט אָטעמען.

וועג ס׳איז שטיל געווארן, בין איך אויפגעשטאַנען מיט די לעצטע כוחות און אַנגעהויבן לויפן צו דער מיל. די מיל־מענטשן האָבן מיך באַמערקט. אין אַנפאַנג האָבן זיי געטראַכט אַז אַ משוגענער לויפט. כ׳בין געווען פאַרבלוטיקט. די מיל־מענטשן האָבן מיר דערקענט. מיט די לעצטע כוחות האָב איך זיי געבעטן, אַז זיי זאָלן צווויסן געבן מיין פּעטער דעם פעלדשער, אַז כ׳בין פאַרוווונדעט, און ער זאָל מיר קומען אַנטקעגן. זיי האָבן מיר אַרויפגעלייגט אויף אַ וואָגן און אָפּגעפירט קיין נאָוויידוואָר. נאָך אַ לאַנגער צייט, בין איך אויסגעהיילט געוואָרן און זיך געראַטעוועט פון טויט.

דער גוי, דער מערדער, האָט געהאַט אַ קען־צייכן. זיין וואָנסע איז געווען האַלב שוואַרץ און האַלב ווייס. די דייטשן האָבן אים געקענט. זיי האָבן אים געכאַפּט און אַרעסטירט.

ביים צוריקמאַרש פון די דייטשן האָבן זיי באַפרייט אַלע אַרעסטאַנטן, און צווישן זיי דעם גוי, דעם מערדער. דער גוי איז אַוועק אַרבעטן אַלס „פּאַראָבעק" ביי אַ פּריץ. דאָס איז געווען ביים פּוילישן רעזשים. איינמאָל אַ טאָג, האָט דער גוי דער־מאָרדעט זיין פּריץ, אָנגעטאָן זיינע קליידער, געכאַפּט אַ פערד און אַנטלאָפן. נאָך לאַנגע זוכענישן האָבן די פּאָלאַקן אים געפאַקט, פאַרמשפּט צום טויט און אויפגעהאָנגען.

דער מאָרד פון שמערל לובעטקין

שמערל לובעטקין דער „סמאָלאַרניק" איז געווען אַן אָנגעזעענער מענטש. קריסטן און יידן האָבן אים געשעצט, ווייל ער איז געווען אַן אָרנטלעכער און גוטהאַרציקער מענטש. די קריסטן פלעגט ער געבן אַ „פּאָרויס" אויפן חשבון פון די קאָרטשעס, וואָס זיי וועלן אים צושטעלן.

איינמאָל איז ער געגאַנגען צופוס קיין וואַסילישאק, ווי זיין שטייגער, אַן פּחד און אַן מורא. אויפן וועג האָט אים געטראָפן אַ גוי, וואָס איז אים באַפאַלן און דער־מאָרדעט אויפן פלאַץ. געווען איז דאָס אַ געוועזענער „לעגיאָנער". די פּאָלאַקן האָבן אים אויסגעזוכט און פאַרמשפּט אויף לעבנסלענגלעכער תפיסה. די גאַנצע משפּחה

זיינע איז אומגעקומען מיט אַ מיתה משונה. אַלע זיינען געווען זיכער, אַז גאָטס האַנט געפינט די מערדער און נעמט נקמה פֿאַרן אומזיסט פֿאַרגאָסענעם בלוט.

דער מאָרד־פֿאל פון שייע דעם שמידס זון

יהושע שייעס איז געווען אַ קצב. ווי מערסטנס קצבים אין נאָווידוואָר פלעגט ער ווינטער זיין אַ קצב און זומער אַ „סאָדאָוניק". ער פלעגט דינגען סעדער און די פרוכט פירן קיין דרוסקעניק, די זומער־דאַטשע. איינמאָל אַ זומער־טאָג, וועז ער איז געפֿאָרן פון דרוסקעניק אַהיים, זיינען אים באַפֿאַלן רויבער, דערמאָרדעט, באַרויבט און אַנטלאָפֿן. ער איז געבליבן ליגן אויפן וואָגן.

געשען איז דאָס נישט ווייט פון נאָווידוואָר.

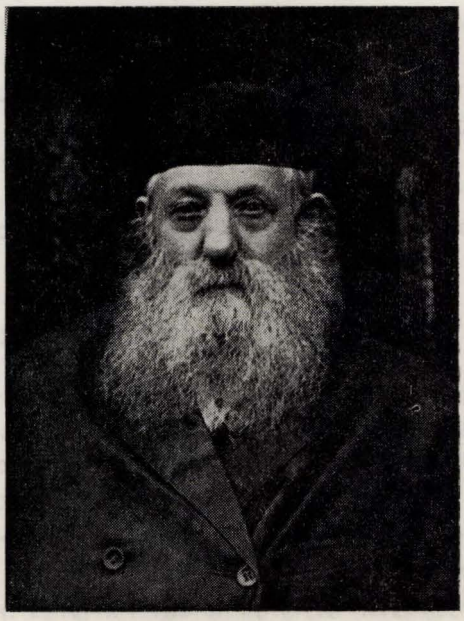
דער פערד, געווינט צום וועג, האָט געבראכט דעם דער־מאָרדעטן אין שטעטל. דער מאָרד האָט געמאַכט אַ דערשיטערנדיקן איינדרוק אין שטעטל. אַלע איינווינער האָבן זיך פֿאַרזאַמלט אַרום דעם וואָגן, אויף וועלכן ס׳איז געלעגן יהושע שייעס אַ באַגאַסענער מיט בלוט און אַ טויטער.

יאָרן לאַנג האָט דאָס שטעטל נישט פֿאַרגעסן די מענטשן, וועלכע זיינען דערמאָרדעט געוואָרן אומשולדיק.

טז. געשטאלטן און עסקנים

ר׳ פּנחס סטאַרינסקי

ר׳ פּנחס איז געווען אַ רייכער בעל־הבית. ער האָט געפירט פֿאַרשיידענע גע־

ר׳ פּנחס סטאַרינסקי

שעפטן. זיין הויפּט־געשעפט איז געווען וואָלד־האַנדל. איין זאַך האָט אים געפעלט — קינדער. ר׳ פּנחס און זיין פרוי פּראַדל זיינען געווען די הויפּט־איניציאַטאָרן ביים בויען דעם נייעם בית־מדרש. אַלע האָלץ־מאַטעריאַלן צום בויען האָט ער געגעבן אומזיסט. ער האָט אַכטונג געגעבן אויף דער בוי־אַרבעט. ר׳ פּנחסעס פרוי האָט געהאָלפן טראָגן ציגל צום בנין.

ר׳ פּנחס איז אַרומגעפאָרן אין דער גאַנצער געגנט אָנקוקן אַ שיינעם ארון־קודש. נאָך לאַנגע זוכענישן האָט ער אויסגעפונען אין ווילנע אַ יידישן קינסטלער, וואָס האָט אין משך פון צוויי יאָר געשניצט דעם שיינעם ארון־קודש, וואָס האָט באַצירט דעם בית־הכנסת אין נאָוויִדוואָר.

אין משך פון לאַנגע יאָרן איז ר׳ פּנחס סטאָרינסקי געווען דער גבאי פון בית־הכנסת.

יהודה בערעשטשאַנסקי

יהודה בערעשטשאַנסקי, דער „יון" — ער איז געווען אַן אויסגעדינטער סאָלדאָט — איז געווען בערטשיק דעם טשעסלערס אַ זון.

יונגערהייט איז ער אָוועק דינען אין צאַרישן מיליטער. ער האָט געדינט גאַנצע זיבן יאָר אין פּעטערבורג. פּאָר זיינעטוועגן וואָלט ער פאַרבליבן אין מיליטער, נאָר די ידיעה, אַז זיין מוטער האָלט ביים שטאַרבן, האָט אים געצוווּנגען זיך באַפרייען פון מיליטער. געקומען צוריק אין שטעטל האָט ער חתונה געהאַט און אויפגעשטעלט אַ משפּחה. יהודה איז געווען אַ פּשוטער, אַן „עמך"־מענטש. טאָג־אויס, טאָג־אויס פלעגט ער גיין דאָוונען אין בית־מדרש.

געווען איז ער אַ „סאַדאָוניק", אַ געזונטער ייד מיט ברייטע פּלייצעס. ביז אין טיפן עלטער איז ער געבליבן געזונט און שטאַרק.

די נאַצי־מערדער האָבן אים דערמאָרדעט ביים אריבערפירן פון די נאָוויִדוואָרער יידן קיין אסטרין. ביים מאָרד־טויט איז ער געווען אַן 98־יעריקער גרייז־גרויער.

ר׳ אפרים קאַמפינסקי

ר׳ אפרימען האָט מען גערופן „דער מיניסטער". פארוואָס? — האָט עמעצער געבראַכט אַ צייטונג פון דער גרויסער שטאָט, פלעגט ער דאָס אָפּגעבן אין בית־מדרש. ר׳ אפרים האָט אַדורכגעלייענט די צייטונג, איינגעוויקלט און אַרייַנגעלייגט אין קעשענע. נאָכדעם האָט ער איבערגעגעבן די נייעס פון דער צייטונג אַלע בייזיינע־דיקע אין בית־מדרש. ער פלעגט דערקלערן די נייעס, פאַרטייטשן די וועלט־פּאָליטיק און דער עולם האָט זיך באַלעקט מיט זיינע דערקלערונגען. דעריבער האָט מען אים גערופן „דער מיניסטער־קאָפּ".

ר׳ אפרים איז געווען אַ ייד אַ נגיד, געהאַט עטלעכע הייזער אין שטעטל און איז געווען אַ שותף אין דער ציגעלניע.

אויך דער עלטער איז ער איינמאָל נישט געקומען אין בית־מדרש דאָוועניען. דאָס איז געווען מערקווירדיק. נאָכן דאָוועניען האָבן אַ טייל דאָוועניער זיך אַ לאָז געטאָן צו אפרימס שטוב. מן הסתם, איז ער קראַנק און מען דאַרף אים מבקר חולה זיין. אַלע האָבן זיך פאַראינטערעסירט מיט זיין קרענק. יעדער איינער האָט געוואָלט טרעפן אויף וואָס איז ר׳ אפרים קראַנק.

אפשר האָט אים געכאַפּט אין מאָגן? האָט אייגער געפרווועט טרעפן.

— ריכטיק! — האָט ר׳ אפרים געענטפערט.

— וואָס האָט איר געגעסן? — פרעגט דער יידּ.

— 79 אפיקומנס! — האָט ר׳ אפרים געענטפערט.

זיין זון ר׳ אהרן איז געגאַנגען אין זיין טאַטנס וועגן. ער האָט געבויט הייזער אין שטעטל. ס׳איז אים אָבער נישט געגאַנגען אין לעבן. צוויי וווייבער האָט ער באַגראָבן. געווען איז ער אַן אַסטמאַטיקער. אַז די שכנים האָבן דערהערט זיין הוסטן, פלעגן זיי אים אַרייגטראָגן הייסע טיי.

ר׳ יעקב בערל דער „חסיד"

אין מתנגדישן שטעטל נאָוויידוואָר איז געווען איין יידּ אַ חסיד, ר׳ יעקב בערל. אין בית־מדרש פלעגט ער קומען אַנגעגורט מיט אַ „גאַרטל". ער פלעגט דאָוועניען מיט ברען און התלהבות. געווען איז ער אַן אָרנטלעכער און פרומער יידּ.

פון פאַך איז ער געווען אַ „שאָפער" אין וואַלד. אַ גאַנצע וואָך האָט ער זיך געוואַלגערט אין די וועלדער און אויף די וועגן. נאָר אויף שבת פלעגט ער קומען אין שטעטל. זיין פאַמיליע־לעבן איז געווען אַן אומגליקלעכער. ביידע זין זיינע זיינען געווען גייסטיק־קראַנקע.

איינמאָל אַ שבת, זומער־צייט, איז ער נאָך מנחה געקומען אין שטוב אַריין און זיך געזעצט צו „שלוש־סעודות", ווי זיין שטייגער. אינמיטן די זמירות איז אויפגעשטאַנען אייגער פון זיינע קראנקע זין און אים דערמאָרדעט מיט אַ האַק.

ראָבע שמואל דער ציגעלניקס (בערעשטשאנסקי)

ראָבע איז געווען אַ יידישע מאַמע ווי פיל אַנדערע יידישע מאַמעס אין שטעטל. אָבער מיט ספעציעלע אייגנשאַפטן. אַ פשוטע פרוי איז זי געווען אָבער אַ רייכע נשמה. פרום איז זי געווען. פון איר מויל איז קיינמאָל נישט אַרויס אַ קללה. שבת און יום־טוב איז זי געווען אַ „זאָגערקע" פאַר די וווייבער, וואָס האָבן נישט געקענט קיין „עברי". אַז ראָבע פלעגט זאָגן די תפילות און תחינות פאַר די וווייבער אויפן קול, מיט כוונה און האַרץ פלעגט עס קלינגען אין גאַנצן „עזרת־נשים" און רירן די הערצער פון אַלע צוהערער.

אַ באַזונדער געפיל האָט זי געהאַט פאַר אַ גוטן בעל־תפילה אַדער חזן. וווייזט אויס איז דאָס געווען ביי זיי אַ פאַמיליע־טאַלאַנט. איר ברודער, לייב ווילענסקי, איז געווען דער חזן פון פילווישאק, אַ שטעטל ביי דער דייטשישער גרענעץ. אַלע זיינע קינדער האָבן שיין געזונגען. איר טאָכטער אַלטע האָט חתונה געהאַט — נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה — מיט אַ מאַסטער בחור ראובן באַיאַרסקי. געווען איז ער אַ שיינער יונג און אַ משורר ביים חזן פון פילווישאַק, ראָבעס ברודער. זי איז געווען

מוזיקאַליש און אַ מבינטע אויף גוטע שטימעס. און באמת איר איידעם איז געווארן חזן אין איישישאק, נאָכדעם אין סווואַלק און שפּעטער איז ער אַוועק אין גלאַזגאָו (סקאָטלאַנד). לעצטנס ווויינט ער אין אַמעריקע, ער איז חזן אין דעטראָיט. אַלע זייגע זין זיינען באַווסטע מוזיקער.

ראָכעס זון איסר האָט געזונגען אין כאָר ביי איר איידעם, ראובן באַיאַרסקי און נאָכדעם איז ער געווארן אַ חזן אין זשעלודאק און שפּעטער איז ער אַוועק אין ראושאנוי. ראָכע פלעגט אָפט פּאָרן הערן „אירע חזנים", קלייבן נחת, און צוריקקומען אין שטעטל אַ באַגייסטערטע.

אין נאָוויידוואָר האָט געווויינט אירער אַ ברודער, הלל ווילענסקי. ער האָט געהאַט צוויי טעכטער. אויך זיי האָט די מומע באַזאָרגט מיט מענער חזנים, וועלכע זיינען געווען משוררים ביי איר זון איסר.

איינע פון די טעכטער, חיה־בלומקע, האָט חתונה געהאַט מיט אַ נאָוויידוואָרער בחור, שלמה חאַסמאַן, וואָס איז שפּעטער געווען חזן־שוחט אין זשעלודאַק. די צווייטע טאָכטער האָט חתונה געהאַט מיט אַ משורר, וואָס איז שפּעטער געווארן חזן אין אַמדור.

אַ היפש ביסל מבינים אויף חזנות זיינען געווען אין שטעטל. איז געקומען אַ חזן אין שטעטל דאָווענען אַ שבת איז דאָס געווען אַ געשעעניש. יעדער פלעגט זאָגן זיין „מבינות" און וואָכן־לאַנג פלעגט מען נאָכזינגען דעם חזנס שטיקלעך.

אונדזערע עלטערן*

פּאַרנדיק דורך אסטרינער גאס צום מאַרק האָט מען געזען פונדערווייטנס אַ געפּאַרבטע הילצערנע הויז מיט אַ גרויסן הויף. אין הויף פּאַרשידענע בנינים: אַ גרויסער שפּייכלער, אַ שייער פּאַר תבואה, וועלכע מיר פלעגן אַראָפּנעמען פון אונדזערע אייגענע פעלדער, שטאַלן פּאַר בהמות, און ביי דער זייט אַ גרויסע קראָם געפּראָפּט מיט סחורות. הינטערן הויז אַ גרויסער גאָרטן פּאַרפלאַנצט מיט פרוכט־ביימער און גרינס. דאָס איז געווען דאָס הויז פון אונדזערע עלטערן.

דאָס הויז האָט אונדזער פּאָטער הלל מאַטשיקאָווסקי געירשנט פון זיינע עלטערן, נאָר ער האָט שטענדיק צוגעבויט און פּאַרשענערט. פּאַר דער באַקווועמלעכקייט פון דער וואַקסנדיקער משפּחה.

מיר זיינען געווען 4 שוועסטער און אַ ברודער.

אונדזער עלטסטע שוועסטער חנה האָט חתונה געהאַט אין יאָר 1911 מיט אלתר סטאַרינסקי. זי האָט געהאַט צוויי טעכטער: אסתרקע און רחלע און צוויי זין: ברוך, וועלכער געפינט זיך זייט 1933 אין ישראל — און לייבעלע. זיי האָבן געלעבט אין נאָוויידוואָר. מען האָט זיי אַרויסגעשיקט אין אסטרינער געטאָ און זיי אַלע זיינען אומגעקומען צוזאַמען מיט די דאָרטיקע יידן.

אונדזער שוועסטער מערי האָט חתונה געהאַט אין יאָר 1916 מיט יצחק גאָרדאָן, ר' נחום משה גאָרדאָנס אַ זון פון נאָוויידוואָר. געלעבט אַלע יאָרן אין גראָדנע. איר טאָכטער חנהלע האָט חתונה געהאַט מיט יחיאל בראָמאַנען. אַ זון האָט זי געהאַט מיטן נאָמען ברוך. אַלע זיינען זיי אומגעקומען צוזאַמען מיט די גראָדנער יידן.

אונדזער ברודער חיים בצלאל מאַטשיקאָווסקי מיט זיין פרוי גיטל און זייערע

---

* פון בלומע גאָרדאָן.

פיר קינדער האָבן געלעבט אין נאָוויִדוואָר. מען האָט די גאַנצע משפּחה צוזאַמען מיט אונדזער מוטער חיה אַרויסגעשיקט אין אסטרינער געטאָ. קרובים אונדזערע פון מאַרטשיקאַנץ האָבן זיי אַרויסגענומען פון אסטרינער געטאָ קיין מאַרטשיקאַנץ. געלעבט האָבן זיי דאָרט ביז נאָוועמבער 1942. אין דעם מאָנאַט האָט מען אַלע יידן פון מאַרטשיקאַנצער געטאָ אַרויסגעפירט אויף אַ פעלד כדי אָפּשיקן זיי אין די אומקום־לאַגערן. די מאַרטשיקאַנצער יידן האָבן געשטעלט אַ ווידערשטאַנד. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן שיסן. עס איז געוואָרן אַ מהומה און פיל יידן האָבן באַוויזן זיך צו ראַטעווען אין די וועלדער. אַ סך זיינען געפאַלן לויפנדיק. די איבעריקע האָט מען דערשאָסן אויפן פֿלאַץ. 150 נפשות, צווישן זיי אונדזער מוטער, ברודער מיט זיין פרוי און זייערע דריי קינדער, ליגן אין אַ ברודער־קבר אין מאַרטשיקאַנץ.

דער איינציקער וואָס האָט זיך געראַטעוועט איז געווען זייער עלטסטער זון ברוך. דריי יאָר איז ער געווען אַ פֿאַרטיזאַנער אין די וועלדער און געקעמפט קעגן די דייטשן. ער האָט באקומען פון די רוסן אַ הויכע אויסצייכענונג. ער לעבט היינט אין ווראָצלאָוו, פּוילן.

די איינציק געבליבענע פון אונדזער פאַרצווייגטער משפּחה זיינען מיר געבליבן: בלומע גאַרדאָן און רות טראָפּ. אין יאָר 1935 האָבן מיר פאַרלאָזט פּוילן און עולה געווען אין ארץ־ישראל, מיט דער האָפענונג, אַז מיר וועלן זיך אַלע טרעפן אין גיכן אין לאַנד. דאָס איז דאָך געווען דער איינציקער וונטש פון אונדזערע אייגענע.

ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1939 זיינען מיר געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט אונדזער פאַמיליע און מען האָט געהאָפט, אַז אָט־אָט וועלן מיר ווידער זיין צוזאַמען. די נאַצי־מערדער האָבן אַ סוף געמאַכט צו אַלע אונדזערע חלומות. זיי זיינען אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע אונדזערע ליבסטע און טייערסטע נאָוויִדוואָרער יידן, און מיר אַלע זיינען פאַריתומט געבליבן.

יז. חורבן נאָוויִדוואָר

פון שמואל קאַבראָווסקי

אונטער סאָוויעטישער הערשאַפט

שטיל און רואיק איז די יידישע באַפעלקערונג פון נאָוויִדוואָר אָנגעגאַנגען אין משך פון פיל יאָרן מיט איר אַרבעט און פאַרוואָרצלטן לעבנס־שטייגער. אין האַרבסט 1939 בעת די סאָוויעטן זיינען אַריין אין די מזרח־געביטן פון פוילן האָט זיך די לאַגע אינגאַנצן געענדערט. די סאָוויעטישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן קאָנפיסקירט אַלע סחורות אין די קראָמען. פיל געוועזענע יידישע קרעמער, די מ׳שטיינס־געזאָגטע „קאַפּיטאַליסטן" זיינען געבליבן אַן באַשעפטיקונג, אַן פרנסה. די בעלי־מלאכות האָבן זיך אָרגאַניזירט אין אַרטעלן פון שוסטער, שניידער, סטאָליער א. אַ. וו.

ביסלעכווייז האָבן די יידן זיך צוגעווויינט צו די נייע באַדינגונגען. יעדער איינער אויף זיין אופן האָט ווי עס איז זיך געשאַפן פרנסה. ווער דורך אַרבעט, ווער דורך

קליינהאַנדל און וועָר דורך זוכן אַרבעט אין די אַרומיקע גרעסערע שטעט. אַ טייל פון די יידישע יוגנטלעכע האָבן געאַרבעט אין די סאָוויעטישע אינסטיטוציעס אין שטעטל. די קינדער האָבן אָלע געלערנט אין דער יידישער שולע. נייע לידער האָבן געהילכט אין די שמאָלע געסלעך. לידער וועגן פרייהייט, מענטשן־ליבע, פעלקער־פֿאַרבריderערונג און לידער וועגן „גרויסן" סטאַלין. די מענטשן האָבן געלעבט און געהאָפט אויף בעסערע צייטן. קיינער האָט זיך נישט פֿאַרגעשטעלט, אַז גאָר אינגיכן וועט דער נאָוויdוואָרער יידישער ישוב פֿאַרניכטעט וועָרן אויף אַ גרויזאַמען אופן.

דעם 2־טן טאָג פּסח 1941 האָט מען מיר מיט נאָך צוויי נאָוויdוואָרער יידן, יאָסל שמאי דעם שמידס איידעם אוו דעם באַקשטער שמידס אַ זון אָוועקגעשיקט אויף אַרבעט נעבן דער דייטשישער גרענעץ. מיר האָבן זיך געפונען אין אַן אַרבעטס־לאַגער נעבן שטעטל טיקטין. עסן אין לאַגער איז געווען ווייניק, צרות — זייער פיל. נאָר דאָך איז געווען ווי עס איז צו דערליידן.

אונטער דייטשער אָקופּאַציע

22־טער יוני 1941. אומגעריכט איז אויסגעבראָכן די דייטשיש־רוסישע מלחמה. פֿאַרטאָג האָבן אונדז אויפגעוועקט די דייטשישע באָמבעס.

די מענטשן פון אַרבעטס־לאַגער זיינען זיך צעלאָפן. יעדער איינער ווו די פיס האָבן אים געטראָגן. איך מיט די צוויי נאָוויdוואָרער יידן האָבן זיך געלאָזן אין דער ריכטונג פון אונדזער שטעטל נאָוויdוואָר. אין משך פון פיל טעג האָבן מיר געוואַנ־דערט דורך פעלדער און וועלדער.

מיט גרויסע שוועריקייטן און מיט לעבנס־געפאָר האָבן מיר זיך ווי עס איז דערשלעפּט קיין אָשאָר. די אָשאָרער יידן האָבן אונדז דערציילט ווי אַזוי מען האָט גלייך אויפן דריטן טאָג פון דייטשן אַרײַנמאַרש זיך איזדעקעוועט איבער די נאָוויי־דוואָרער יידן, ווי אַזוי מען האָט זיי האלב נאַקעטע, געטריבן פון די הייזער. איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז צוליב פֿאַרשיידענע סיבות, טאָר איך זיך נישט אומקערן קיין נאָוויdוואָר. איך האָב באַשלאָסן גיין קיין ראַדין, וווּ כ׳האָב געהאַט אַ שווועסטער. מיינע צוויי חברים האָבן פֿאַרטגעזעצט זייער וועג קיין נאָוויdוואָר. מיר האָבן זיך האַרציק גזעזגנט. מער האָבן מיר זיך שוין קיינמאָל נישט געזען.

אין ראַדין האָב איך דורכגעמאַכט די גרויסע שחיטה. פון ראַדין האָט מען מיך מיט די איבעריקע על פּי נס איבערגעבליבענע יידן אריבערגעפירט קיין שטשוטשין. אין שטשוטשינער געטאָ האָט מען אויך צונויפגעטריבן די רעשטלעך פון וואסילישקער און זשאָלודקער יידן.

אין שטשוטשינער געטאָ האָט געהערשט אַ הונגער. די ענגשאַפט איז געווען גרויס. יעדן טאָג זיינען געפאַלן אומשולדיקע קרבנות. נאָך אַ קורצן זיין אין שטשוטשי־נער געטאָ האָט מען מיר מיט נאָך אַ גרופּע יידן אריבערגעפירט אין לידער „טאָדט־לאַגער". בייטאָג האָבן מיר געאַרבעט ביי פֿאַרשיידענע שוועָרע אַרבעט און בייאַכט פלעגן מיר וועָרן פֿאַרשפֿאַרט אין די ענגע צעלעס פון לידער טורמע. יעדן טאָג האָבן מיר געהערט טרויעריקע נייעס וועגן נייע גזירות און שחיטות.

צוזאַמען מיט נאָך דריי „טאָדט"־אַרבעטער האָב איך באַשלאָסן אַנטלויפן אין וואַלד צו די פֿאַרטיזאַנער. מיינע דריי חברים זיינען געווען: שליימקע קצב און יודל שוואַרץ פון וואַסילישאק און אַ לידער בחור. אין אַ מאַרק־טאָג, בעת די באָוועגונג אין

די לידער גאסן איז געווען גרויס, האָבן מיר פיר יידישע בחורים זיך אויסגעמישט מיט די פויערים און פאַרלאָזן לידע.

אין וואלד מיט פארטיזאנער

מיר האָבן געוואַנדערט פיל טעג און נעכט. מיר האָבן זיך געדאַרפט היטן פאַר דייטשן, פויערים און אויך פאַר פאַרטיזאַנער. דער ערשטער פאַרטיזאַנער־פאטרול, וואָס האָט אונדז באַגעגנט האָט אונדז אָן קיין שום סיבה געוואָלט אַלעמען דערשיסן. אָן אומבאַקאַנטער גוי האָט זיך איינגעשטעלט פאַר אונדז און געבעטן די פאַרטיזאַנער, זיי זאָלן אונדז נישט שיסן. דעם גויס רייד האָבן ווייזט אויס געווירקט. די פאַרטי־זאַנער האָבן אונדז גוט אויסגעזידלט, צוגענומען אַלץ, וואָס זיי האָבן ביי אונדז געפונען און פארטריבן פון אָרט.

נאָך פיל וואָגלענישן און באַמיאונגען איז מיר געלונגען אַנגענומען צו ווערן אלס פאַרטיזאַנער אין אָטריאַד „מאָסקוויטשי" (פערוואָ־מאַיסקער בריגאַדע). נאָך איינער פון אונדזער גרופּע איז אַנגענומען געוואָרן אין אַ צווייטן רוסישן אָטריאַד. די איבע־ריקע צוויי חברים זיינען אַוועק צו ביעלסקיס אָטריאַד.

דער קאָמאַנדיר פון די „מאָסקוויטשן" איז געווען — קאָוואַלאָוו. צוזאַמען מיט מיין אָטריאַד האָב איך אַנטיילגענומען אין פאַרשיידענע דיווערסיע־אַקטן און קאַמפס־אָפּעראַציעס קעגן די דייטשע אָקופאַנטן.

די באַזע פון אונדזער אָטריאַד איז געווען אין נאַליבאָקער פושטשע. מיין גאַנצע שטרעבונג איז געווען נקמה נעמען אין די מערדער פון מיין פרוי און קינדער, שוועסטער און ברידער. איך בין פרייוויליק געגאַנגען אויף די געפערלעכסטע אָפּע־ראַציעס, וואָס מיר האָבן דורכגעפירט אין דער אומגעגנט פון לידע, באַראַנאָוויטש און נאָוואָגרודאָק.

בעת מיר זיינען אין יוני 1944 באַפרייט געוואָרן פון דייטשישן יאָך און אַרויס פון וואַלד, איז מיין שטרעבונג געווען, וואָס גיכער קומען אין מיין גע־בורטס־שטעטל — נאָווידוואָר. כ׳האָב געהאָפט, אפשר וועל איך טרעפן מיינעם אָ ברודער, אָ קרוב, אָדער סתם עמיצן אָ ייד פון שטעטל.

מיין באזוך אין דער חרובער היים

קומענדיק אין נאָווידוואָר האָב איך געטראָפן פוסטע, פאַרוויסטע הייזער. אָן עלנטער און צעבראָכענער בין איך געשטאַנען אינמיטן גאַס. איך האָב זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פון מיין שטוב. נאָר פון מיין נייער, שיינער שטוב, ווו איך האָב געווויינט מיט מיינע נאָענטסטע און ליבסטע איז קיין זכר נישט געבליבן. די גויים האָבן איר צענומען. איך בין געשטאַנען אויפן ליידיקן פּלאַץ און טרערן האָבן זיך געגאָסן פון מיינע אויגן. איך האָב געווויינט אויף מיין ביטערן גורל, וואָס איך בין געבליבן איינער פון מיין גאַנצער פאַרצווייגטער פאַמיליע.

מיינע מידע פיס האָבן מיר פון זיך אַליין געפירט צום בית־מדרש, צום גייסטיקן און געזעלשאַפטלעכן צענטער פון נאָווידוואָר. ווי דערשיטערט בין איך געוואָרן, ווען כ׳האָב געזען, אַז פון שיינעם ארון־קודש, מיט וועלכן מיר האָבן זיך געגרייסט און שטאָלצירט איז קיין סימן נישטאָ. די בענק זיינען געווען צעבראָכן, אַלץ איז געווען

צעשטערט, פאַרלאָזן. אַלטע, הייליקע שמות האָבן זיך געוואַלגערט צווישן צעריסענע זעקלעך מיט תבואה.

איך וואַנדער וויטער איבער די גוט באַקאַנטע געסלעך, וווּ כ׳האָב מיינע גליקלעכסטע יאָרן פאַרבראַכט. טייל הייזער זיינען צעשטערט, טייל הייזער שטייען ווי געווען. איך זוך אַ באַקאַנט יידיש פנים, נאָר ליידער, קוקן אויף מיר פון די אַמאָליקע יידישע הייזער אַרויס פרעמדע גויאישע פנימער. איך באַהערש זיך מיט אַלע כוחות נישט צו ווויינען, כדי די גויים זאָלן נישט זען און הנאה האָבן.

איך בין צוגעגאַנגען צו אַ ברונעם און אָפּגעוואַשן מיין פּנים און גליענדן שטערן. איך גיי ווייטער.

די נאָווידוואָרער גויים, מיינע געווען שכנים, וואָס איך האָב באַגעגנט אויפן וועג האָבן מיר נישט דערקענט. איך בין צוגעגאַנגען צו מיין געווען שכן, מיכאשקע פּאָפּקעס. מיכאשקעס פּרוי, מאַרילע האָט מיר באַגעגנט אויף איר הויף און געפרעגט, וואָס איך פאַרלאָנג? איך האָב איר געענטפערט, אַז וואָס איך פאַרלאָנג וועט זי מיר קיינמאָל נישט געבן. ווי נאָר כ׳האָב אָנגעהויבן רעדן, האָט זי מיר גלייך דערקענט און ארויפגעפאַלן אויף מיר מיט אַן אויסגעשרייַ, שמולקאַ!

מיר האָבן ביידע אויסגעבראָכן מיט אַ גרויס געווייַן. ביסלעכווייַז האָט זי מיר באַרואיקט. אַזוי שטייענדיק אויפן הויף איז אָנגעקומען פון פעלד מיכאשקע. אויך עֶר האָט מיר נישט דערקענט. וועָן זיין פּרוי האָט אים געזאָגט, אַז דאָס איז „נאש שמולקאַ", האָט ער זיך צעווויינט, געפאַלן אויף דער ערד און געקושט מיינע פיס. איך האָב אים געדאַרפט באַרואיקן. מיכאשקע איז אין די מלחמה־יאָרן אינגאַנצן גרוי געוואָרן. אויך ער האָט פיל געליטן פון די דייטשן. מיינע שכנים האָבן מיר אַריינגעפירט צו זיך אין שטוב און מכבד געווען מיט עסן און טרינקען.

לאַנג שעהן האָבן זיי מיר דערציילט, ווי אַזוי די דייטשן האָבן זיך איזדעקעווען און געפייניקט די נאָווידוואָרער יידן, ווי אַזוי אויך די אַרטיקע כוליגאַנעס האָבן מיטגעהאָלפן אין דער אויסראָטונגס־אַרבעט. זיי האָבן געריידט און געווויינט און איך צוזאַמען מיט זיי.

לאַנג בין איך אין נאָווידוואָר נישט געווען. די מיט בלוט אָנגעזאַפּטע ערד האָט געברענט מיינע פיס. אויף מאָרגן האָב איך פאַרלאָזן דעם חרובן, יידן ריינעם נאָווידוואָר אויף אייביק.

ווי אזוי עס זענען אומגעקומען די נאָווידוואָרער יידן

אויפן דריטן טאָג פון דייטשן אריינמאַרש האָבן די דייטשן אויפגעטריבן אין בית־מדרש אַלע נאָווידוואָרער מענער אין עלטער פון 60—16 יאָר. די קאַטוילישע און פּראָטאָסלאַוונע מענער האָט מען גלייך באַפרייט, די יידן זיינען געבליבן פאַרשפּאַרט אין בית־מדרש אַ גאַנצן מעת־לעת. אויף מאָרגן האָבן די דייטשן אָפּגעסאָרטירט 50 מענער און זיי אָפּגעשיקט אויף „אַרבעט" אין דער ריכטונג פון גראָדנע. די איבעריקע יידן האָבן זיי באַפרייט. קיינער פון דער אויסגעשיקטער גרופּע האָט זיך שוין מער נישט אומגעקערט אהיים. עס זיינען געווען קלאַנגען, אַז זיי אַרבעטן ערגעץ ארום סוואַלק. די פרויען פון די מענער האָבן זיך באַמיט עפעס זיך דערוויסן וועגן זייער גורל. זיי האָבן געשיקט שליחים, געשריבן בריוו, נאָר די מענער זיינען נעלם געוואָרן.

צווישן די ערשטע אַרויסגעפירטע 50 מענער זיינען געווען: שמואל שטיין (50 יאָר), מיט זיין זון יוסף (17 יאָר), חיים־הירשל גלעמבאָצקי (52 יאָר), מיט זיין זון אייזיק (17 יאָר), משה סרולאָוויטש (60 יאָר), אייזיק סרולאָוויטש (30 יאָר).

די פּוילישע מיעשטשאַנעס האָבן אויפגענומען די דייטשן מיט גרויס שמחה און האָבן זיי געטרויי מיטגעהאָלפן אין אויסראָטן די יידן. גלייך אין די ערשטע טעג האָבן די מיעשטשאַנעס דערהרגעט אברהם־יצחק לוביסקי, ביי אים אין שטוב. אברהם־יצחק לוביסקי, איז געווען אַ פערדהענדלער און די גויים האָבן געהאַט טענות, אַז ער האָט זיי אַמאָל אָפּגענאַרט אין מסחר.

די מיעשטשאַנעס האָבן אָנגעוויזן און געמסרט אויפן רב ר׳ אייזיק קאָמענעצקי און אויפן חזן. מען האָט זיי אַרויסגעטריבן אויפן מאַרק און געצוווּנגען טאַנצן. איינער אַ שוסטער חיים־דוד דער מערעטשער האָט געמוזט זינגען און דער רב מיטן חזן האָבן געמוזט טאַנצן לויטן שוסטערס געזאַנג. די פּוילישע מיעשטשאַנעס זיינען געשטאַנען אַרום און געקוואָלן פון פרייד.

אַ געוויסער יונגער פּויער, וולאַדעק גראַבאָווסקי, פון אַ נאָענטער דאָרף־פערמע, האָט געטראָגן אַ כּעס אופן פעלדשער מענדל ווייגשטיין. דעם פּויערס פרוי איז געשטאָרבן בעת אַ קימפּעט, וואָס דער פעלדשער האָט אופגענומען. בעת די דייטשן זיינען אַריין האָט וולאַדעק גראַבאָווסקי פאַרמסרט אויפן פעלדשער. די דייטשן האָבן גלייך אַרעסטירט דעם פעלדשער מענדל ווייגשטיין און אים דערשאָסן אין גאָרטן נעבן זיין הויז, נישט וויט פון בית־מדרש.

ספּעציעל האָט זיך איזדעקעוועט איבער די יידן אַ געוויסער יעזולסקי, אַ שמיד פון פאָך. מיט די אייגענע הענט האָט ער דערמאָרדעט דעם ייד אברהם־איטשע דער פּוהאָטשייער.

די דייטשע קאָמענדע האָט זיך געפונען אין הויז פון פעלדשער מענדל ווייגשטיין אויף וואַסילישקער גאַס. די קאָמענדאַנטור איז באַשטאַנען פון 15 דייטשן. די פּאָליציי איז געווען אין שטוב פון זאַנג אויף אָסטרינער גאַס. דער קאָמענדאַנט פון דער פּאָליציי איז געווען דער פּאָליאַק יאַנעק זולקעס.

יידיש לעבן און פאַרמעגן איז געווען הפקר. טאָג־טעגלעכע גזירות, געלט־שטראָפן, קאָנפיסקאַציעס. די יידן האָבן געמוזט אָפּגעבן די דייטשן גאָלד, זילבער, צירונג, קופּער, פוטערס און פעלצן.

אַלע יידן האָבן געמוזט טראָגן אויף די מלבושים געלע מגן־דודס. ס׳איז זיי געווען פאַרווערט פריי זיך צו באַוועגן. פאַר באַזוכן אַ קריסט איז געווען פאַר אַ ייד נאָר אין שטראָף — טויט.

מ׳האָט געטריבן די יידן אויף פאַרשיידענע צוואַנגס־אַרבעטן. די יידן האָבן געאַרבעט פאַר דער דייטשישער קאָמענדאַנטור, פאַר דער פּאָליציי. זיי האָבן געאַרבעט אין די אַרומיקע וועלדער און אויף שאָסייען. די באַלוינונג פאַר דער אַרבעט איז געווען — באַלייַדיקונגען, קלעפּ און שטענדיקע טויט־געפאַר. אַ ביסל בעסער איז געווען דער גורל פון די יידן, וואָס האָבן געאַרבעט פאַר די אַרומיקע פּויערים. זיי האָבן באַקומען פאַר זייער אַרבעט אַ ביסל עסן.

געלעבט האָט מען פון בייטן זאָכן אויף שפּייז־פּראָדוקטן. נישט קוקנדיק אויפן שטרענגן פאַרבאָט, האָבן די יידן ריזיקירט מיטן לעבן און געפירט אַ טויש־האַנדל מיט די שטעטלשע מיעשטשאַנעס און מיט די אַרומיקע פּויערים.

פון אָנהייב פונעם דייטשן אַריינמאַרש, ביז האַרבסט 1941, זיינען די נאָווידוואָרער

יידן געווען אין זייערע אייגענע הייזער. ענדע אָקטאָבער 1941 האָט מען אַלע נאָוויִדוואָרער יידן אַרויסגעטריבן פון זייערע הייזער און אויסגעזידלט קיין אָסטרין. די אַרויסגעטריבענע יידן האָט מען דערלויבט נעמען מיט זיך נאָר קליינע פעקלעך אויף די פלייצעס. דאָס גאַנצע יידישע פאַרמעגן, וואָס איז פאַרבליבן אין די הייזער האָבן די דייטשן צונויפגעזאַמלט אין מאַגאַזינען. אַ טייל האָבן צעראַבירט די אַרטיקע גויים.

אין אָסטרין זיינען די נאָוויִדוואָרער יידן געווען אין געטאָ אַ קאַרג יאָר, ביז האַרבסט 1942. די נאָוויִדוואָרער יידן האָבן דורכגעמאַכט דעם זעלבן וועג פון יסורים און אומקום, וואָס די אָסטרינער יידן. צוזאַמען מיט די אָסטרינער יידן האָבן די נאָוויִדוואָרער יידן דורכגעמאַכט די שוידערלעכקייטן פון קעלבאַסין. צוזאַמען זיינען זיי געגאַנגען זייער לעצטן וועג — קיין אוישוויץ.

*

פון אַלע יידן, וואָס זיינען אַרײַנגעפאַלן אונטער דער נאַצי־הערשאַפט זיינען, על פּי נס, געבליבן ביים לעבן נאָר 6 יידן: שמואל קאָבראָווסקי, אשר סאָפאָזשניקאָוו, שלום זאַנג, ברוך מאַטשיקאָווסקי, בצלאל סרולאָוויטש און שלום פרוסקי.

שמואל קאָבראָווסקי האָט דורכגעמאַכט די גרוילן פון די געטאָס אין ראַדין, שטשוטשין און לידע. פון לידער געטאָ איז ער אַנטלאָפן אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער.

אָשר סאָפאָזשניקאָוו — אַנטלאָפן פון לידער געטאָ צו די פּאַרטיזאַנער.

ברוך מאַטשיקאָווסקי — אַנטלאָפן אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער.

שלום זאַנג — איבערגעבליבן אין דייטשן־אַרבעטס־לאַגער.

פון בערך 500 יידישע נפשות זיינע פאַרבליבן נאָר 6 יידן. דאָס איז דער בלוטיקער סך־הכל פון דער דייטשער נאַצי־הערשאַפט אין נאָוויִדוואָר.

אַן עדות פון פּאָליאַק יוזעף בוש

אין אַ בריוו געשריבן אין נאָוויִדוואָר דעם 25־טן יאַנואַר 1946, צו דער פּאָמיליע סרולאָוויטש אין ישראל, שילדערט דער פּאָליאַק יוזעף בוש (אַ קאָאָפּעראַטיוו־מיטגליד) דעם גורל פון די שטעטלדיקע יידן (געניט איבערזעצונג פון פויליש).

זייער חשובער הער סרולאָוויטש!

אייער בריוו האָב איך דערהאַלטן דעם 20.1.46, איר האָט אים אַרויסגעשיקט דעם 27.8.45.

ס׳איז מיר אומאָנגענעם צו באַשרייבן די געשעענישן, וואָס זיינען פאָרגעקומען אונטער דער הערשאַפט פון אונדזער געמיינזאַמען שונא — דעם דייטש!

באַלד ווי די דייטשן זיינען אַריין אין שטעטל, האָבן זיי אויפן דריטן טאָג צונויפגעטריבן אַלע מענער אינעם עלטער פון 16 ביז 60 יאָר אין סינאָגאָגע. דאָרט האָבן זיי אָפּגעטיילט די יידן פון די פּאָליאַקן און פראָוואָסלאַוון. די יידן האָבן זיי קאָנצענטרירט אין אייער הויז, די פּאָליאַקן און די פּראָוואָסלאַוון האָבן זיי באַפרייט מיט צוויי טעג שפּעטער. דאַן האָבן זיי אָפּגעקליבן איבער 50 יידישע מענער און זיי פאָרשיקט קיין גראָדנע. צוישן זיי אויך אייער זון. שפּעטער האָבן זיי פאָרשפּרייט קלאָנגען, אַז מ׳האָט זיי אונטער אַן עסקאָרטע אָפּגעשיקט קיין סוואַלק אויף אַרבעט. וואָס ס׳איז מיט זיי געשען וויסן מיר נישט!

איצטער וועל איך באַשרייבן וואָס ס׳איז געשען מיט די איבערגעבליבענע משפּחות אין נאָוויִדוואָר. אַלע נאָוויִדוואָרער יידן זיינען פון יוני ביז אָקטאָבער 1941

געבליבן אין זייערע הייזער. אין אָקטאָבער האָט מען זיי אַלע אַרײַנגעטריבן אין אָסטרינער געטאָ. מ׳האָט זיי דערלויבט מיטצונעמען אַ פּעקל אין האַנט. און דאָס פּאַרמעגן זייערס האָבן די דייטשן, נאָך דעם גירוש, צונויפגעקליבן און אָפּגעפירט אין זייערע מאָגאַזינען.

דעם גאַנצןווינטער זיינען זיי געבליבן אין אָסטרין. פּרילינג־צייט האָט מען זיי אַלע — אי די אָסטרינער אי די נאָוויידוואָרער יידן — אָפּגעפירט קיין גראָדנע. מיר ווייסן נישט צי זיי זיינען געבליבן אַ געוויסע צייט אין גראָדנע אָדער מען האָט זיי גלייך אָפּגעשיקט מיט דער באַן. אָבער אויך פון גראָדנע האָט מען אַרויסגעפירט אַלע יידן מיט דער באַן, אַזוי ווי זיי זיינען געשטאַנען און געגאַנגען, אָן שום באַגאַזש. אַלץ איז געבליבן אין געטאָ. וווהין מ׳האָט זיי געפירט און וואָס מיט זיי איז געשען, ווייסן מיר נישט! אָבער מ׳קען זיך פאָרשטעלן. ס׳זיינען שוין פאַרלאָפן 8 חדשים נאָכן ענדע פונעם קריג און קיינער פון די אַרויסגעפירטע קומט נישט צוריק.

פון אַלע נאָוויידוואָרער יידן האָבן זיך באַוויזן אין שטעטל נאָר צוויי: שמואלקע קאָבראָווסקי און מאָטשיקאָווסקי חיים צאַלעלס. זיי זיינען אַנטלאָפן פון געטאָ און געווען מיט די סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנער. איצטער אַרבעטן זיי אין דער סאָוויעטישער פּאָליציי, אָבער נישט אין אונדזער געגנט, אַזוי אַז כ׳ווייס נישט זייער אַדרעס. ס׳זיינען געווען קלאַנגען, אַז שלום פּרוסקי האָט עמעצן געשריבן פון רוסלאַנד. דאָס איז זייער מעגלעך, ווייל ער איז אַוועק קיין רוסלאַנד נאָך פּאַר דער דייטשישער אָקופּאַציע. זיין אַדרעס קענט איר זיך דערוויסן נאָר דורך דעם אַדרעסן־ביורא אין מאָסקווע.

פון אַנדערע נאָוויידוואָרער יידן הערט מען נישט.

אַלע וואַסילישקער יידן אין דער צאָל פון 2650, האָט מען אין איין טאָג אויסגעשאָסן אין וואַסילישאָק.

מיט דעם ענדיק איך מיין בריוו.

מיט אַכטונג

נאָוויידוואָר 25.1.46 יוזעף בוש

די רשימה פון נאָוויידוואָרער קדושים נעמט אַרום

105 משפחות מיט 435 נעמען

כבוד זייער אנדענק!

רשימה פון נאוויידוואַרער קדושים

א.

אָכאַנאָווסקי אברהמל און פרוי (2 נפשות)

ב.

בערעזאָווסקי משה כאַצקלס משפחה: בערעזאָווסקי צאַלקע און בערעזאָווסקי זיידלס אלמנה מיט קינדער (5)

בערעשטשאַנסקי אידל שמואלס (הירשלס ברודער) מיט אַ פרוי און 3 קינדער (5)

בערעשטשאַנסקי אייזיק (יואלס זון) און פרוי (2)

בערעשטשאַנסקי הירשל, פרוי חיה־שרה און אַ זון, טאָכטער אסתר און איר מאַן (5)

בערעשטשאַנסקי הירשל (שמואלס) מיט אַ פרוי און 4 קינדער (6)

בערעשטשאַנסקי טעמע, יואלס אַלמנה (1)

בערעשטשאַנסקי צאַלקע (יואלס זון), פרוי מיכלע און 2 קינדער (4)

בערעשטשאַנסקי הירש־לייב, פרוי לאה, זיין שנור (די אלמנה נאָך זיין זון זונדל) און אירע 5 קינדער (8)

בערעשטשאַנסקי יאָסל (הירשע לייבס זון) מיט אַ פרוי און 2 קינדער (4)

בערעשטשאַנסקי שלמה (הירשע לייבס זון), פרוי דבורה, קינדער — ראַשעלע, חיה און נחום (5)

בערעשטשאַנסקי איטשע (דער כאדזאלאנער), זון יהושע און פרוי מיט זייערע 3 קינדער (5)

בערעשטשאַנסקי שלמה (דער כאָדזילאַנער) און זיינע שוועסטערן חנה און לאה (3)

בערעשטשאַנסקי יהודה, זיין אייניקל מלכה (קאַפּלאַנסקי) מיט איר זון (3)

בערעשטשאַנסקי נחום (יהודהס זון) און זיינע קינדער — בערל, חנה, אסתר, מלכה מיט איר מאַן און טאָכטער (7)

בערעשטשאַנסקי שמואל (דער שוסטער), פרוי חיה־ריווע און 3 קינדער (5)

ג.

גאָרדאָן לייבע (שמעונס), פרוי כיענקע און 3 קינדער (5)

גאָרדאָן לייזער („דער קאָזאַק"), פרוי לאה און 2 קינדער (4)

גינזבורג ישראל, פרוי מערי און טאָכטער לאה (3)

גלעמבאָצקי חיים־הירש, פרוי הינדע און קינדער — אייזיק, זלמן־מאיר און שרה־פייגע (5)

ד.

דראַזשנין משה (דער מוליער), פרוי און 2 טעכטער (4)

ו.

וואלוצקי הערצל, פרוי ציפּע און 3 קינדער (5)

וואַשילסקי בערל, זון יהודה און פרוי חנה מיט אַ קינד (4)

וואַשילסקי הירשל און פרוי מיט 3 קינדער (5)

וואַשילסקי לייבל (בנימינס זון) און פרוי מיט 2 קינדער (4)

ווינשטיין אַלתר און פרוי מיט אַ קינד (3)

ווינשטיין מענדל, פרוי ליובע און קינדער — עקיבא, פריידל און באַשע (5)

ויניצקי מאָטל, פרוי חיה און קינדער — חנא און שיינע (4)

ז.

זאַטשעפינסקי פייוול, פרוי שאַשקע און 6 קינדער (8)

זאַמאַשטשאַנסקי יצחק און זון מאיר־אהרן (2)

זאַמאַשטשאַנסקי בערל, פרוי חנה־ביילע און קינדער — אהרן און משה (4)

זאַנג אסתר, איר מאַן און 2 קינדער (4)

זאַנג בערל, פרוי העניע און אַ זון (3)

זאַנג יעקב־זלמן, פרוי חנה און אַ טאָכטער (3)

זאַנג לייזער (יעקב־זלמנס ברודער) און פרוי מיט 4 קינדער (6)

זאַנג מאיר, פרוי פרומע און 2 קינדער (4)

ט.

טורעק יהודה און פרוי מיט 2 קינדער (4)

כ.

כאַסמאַן לייב (דער שניידער מיט זיין פאַמיליע (5)

ל.

לוביסקי אברהם־איטשע (דער פוגאַטשייער), פרוי שרה און 7 קינדער (9)

לוביסקי יאָסל (דער פוגאַטשייער) פרוי אסתר־איטקע און 2 קינדער (4)

לוביסקי מאָטל, פרוי חנה און 3 קינדער (5)

לוביסקי שמואל־דוד, פרוי טשערנע און 3 קינדער (5)

לובעטקין עטל, אַ זון אייזיק, טאָכטער רבקה מיט איר פאַמיליע (6)

מ.

מאַטשיקאָווסקי חיה, זון חיים־בצלאל און פרוי גיטל מיט זייערע קינדער — פייגעלע, פיניע און ליבעלע (6)

מאַטשעוויצקי חיים־שלום, פרוי רבקה און 4 קינדער (6)

מאַטשעוויצקי שמואל־דוד און פרוי כיענקע (2)

מאַרגאָלין בענטשע און פרוי (2)

מעטיבאָווסקי שמאי, פרוי שרה־ביילע, טאָכטער חיה און מאַן יוסף קושניצקי מיט 2 טעכטער (6)

נ.

נוסינאָוויטש פישל (דער רעוויאַטיטשער), פרוי שיינע און 3 קינדער (5)

ס.

סאָלאָוויטשיק לייזער און פרוי שרה־ליבע (2)

סאַפּאָזשניק פּסח, פרוי גרונע און אַ טאָכטער (3)

סאַפּאָזשניק לייזער (1)

סאַפּאָזשניקאָוו לייבע (מאָטלס), פרוי כאַמטשע און 3 קינדער (5)

סאַפּאָזשניקאָוו ראובן און פרוי דינה (2)

סאַפּאָזשניקאָוו שמואל, פרוי רבקה און טעכטער — פּערעלע, טייבעלע און שרה (5)

סטאַרינסקי אלתר, פרוי חנה און קינדער — אסתר, רחלע און לייבע (5)

סרולאָוויטש אייזיק שלמהס (1)

סרולאָוויטש משה שבחס, פרוי אסתר און אַ טכאָטער (3)

פ.

פּופקאָ אלתר (בוניעס) און פרוי מיט 3 קינדער (5)

פּילאָווסקי בערע־לייב, פרוי חנה־ביילקע און 3 קינדער (5)

פּילאָווסקי משה, פרוי רייזל און אַ קינד (3)

פּרוסקי אהרן, פרוי חיה און זון — צבי און אייזיק (4)

פּרוסקי מאיר און פאַמיליע (4)

פּרוסקי שלום (יעקב־יוספס), פרוי אסתר און 3 קינדער (5)

פּרוסקי צאַלקע און פרוי מיט 2 קינדער (4)

פּרוסקי ראַשל און 3 קינדער — אייזיק, זלמן־מאיר און שרה־פייגעלע (5)

ק.

קאָבראָווסקי אידל מיט זיין פאַמיליע (5)

קאָבראָוסקי גרשון מיט זיין פאַמיליע (4)

קאָבראָוסקי פּיניע מיט זיין פאַמיליע (5)

קאָבראָוסקי געלע און איר פאַמיליע (4)

קאָבראָוסקי חיה און איר פאַמיליע (4)

קאָבראָוסקי שפרה און 2 קינדער (3)

קאַמענעצקי אייזיק, דער רב, פרוי און 2 קינדער (4)

קאָפּעלמאַן העניע און 5 קינדער (6)

קאָפּעלמאַן יעקב־לייב (העניעס זון), פרוי באַשקע און 3 קינדער (5)

קוטשינסקי יחיאל און קינדער — שמעון און כיענקע (3)

קעמפּינסקי אפרים און פאַמיליע (4)

קעמפּינסקי לאה (בראם) (1)

קרינסקי יוסף, פרוי שרה און 3 טעכטער (5)

קרינסקי סאַניע (אַן אייניקל פון שמואל „דעם טויבן") מיט איר פאַמיליע (4)

קרינסקי שלמה, פרוי דינה־רייזל און 2 זין (4)

קרינסקי שמעון און פרוי סאַניע (2)

קרינסקי בערל, פרוי מלכה און טעכטער — אסנת און אידעלע (4)

ר.

ראַדונסקי אלי, זיין טאָכטער באַבל און פאַמיליע (4)

ראַדונסקי ביניש און זיין פאַמיליע (4)

ראַדונסקי זיידל (אַליס זון), פרוי אסתר און אַ קינד (3)

ראַדונסקי יאַנקל, פרוי לאה און 3 קינדער (5)

ראַדונסקי נחום־וועלוול און פרוי וועלע (2)

ראַדונסקי רחל (יחיאלס) און איר טאָכטער שרה־מינקע (2)

ראָזנטאַל שמואל, פרוי רחל און 3 קינדער (5)

רוצקי לייבל, פרוי רחל און 4 קינדער (6)

ריזיקאַנט משה און פרוי מיט אַ טאָכטער (3)

ש.

שוועצקי אייזיק (שייעס), פרוי עטעלע און אַ קינד (3)

שוועצקי חיה, מאַן יאַנקל (פון סקידל), זייערע 3 קינדער און חיהס שוועסטער רייזל (6)

שוועצקי מלכה און 3 קינדער (4)

שוועצקי שייע און פרוי (2)

*

דער באַקשטער שמיד און משפחה (3)

זיידל דער אַסטרינער, פרוי לאה און 2 קינדער (4)

אהרן־דוד דער מילכיקער (לאהס אַ ברודער) און פרוי מיט 3 קינדער (5)

דוד דער סטאַליער, פרוי מינקע (לאהס אַ שוועסטער) און 3 קינדער (5)

כאַצקל דעם גענס — העניע, אהרן און 2 קינדער (4)

ישראל דער מילכיקער, פרוי פּעשע און 3 קינדער (5)

דער מערעטשער שוסטער חיים דוד און פרוי מיט 4 קינדער (6)

ראובן דער קוליטשער און 3 קינדער (4)

ליובע און איר זון נאַנטשיק (2)

ת. נ. צ. ב. ה.

קהילת

רוז׳אנקה

ראָזשאַנקע

החומר נאסף ע״י ועדת־הספר:

חנה פרנק (שוויגר), ידידיה פילובסקי, מרדכי הלפרין,
זבולון זבולוני, עזריאל בעזרוצ׳קה (ווינשטיין)

עיבוד ועריכה: הרב אברהם ליס

הוצאת אירגון יוצאי רוז׳אנקה בישראל

רוז׳אנקה / ראָזשאַנקע

התוכן - אינהאלט

מבוא כללי

החיים הכלכליים

החיים הציבוריים והחברתיים

סניף „החלוץ" ופעולתו

מדמויות העיירה

שנות השואה

שארית הפליטה

*

מיין שטעטעלע ראָזשאַנקע

רשימה פון ראָזשאַנקער קדושים

(זייטן 448 — 453)

עיירתנו רוז'אנקה

מבוא כללי

לפי המקורות המצויים בידינו, נזכרת רוז'אנקה בפעם הראשונה ב"סלובניק גיאוגרפיצ'ני קרולייבסטבה פולסקיגה" (ורשה, 1885) בערך "רוז'אנקה" בזה הלשון: "רוז'אנקה היא עיירה על הופי נחל טורייקה במחוז לידה, המרוחקת במרחק 56 ורסטאות ממנה ובמרחק 144 ורסטאות מווילנה; יושבים בה 883 תושבים (445 גברים, 438 נשים), עומדת בה כנסיה בנויה אבן בשנת 1764 על ידי המצביא פאץ".

על היישוב היהודי אנו קוראים ב"רוסקאיה אנציקלופדיה", כי בשנת 1847 מנתה קהילת יהודי רוז'אנקה 202 נפשות, ואילו לפי המפקד שנערך בשנת 1897 נמנו בה 777 נפשות, מהם 543 יהודים.

העיירה השתרעה על ארבעה רחובות לארבע רוחות השמיים: לצד מזרח רחוב שצ'וצ'ין, לצד מערב רחוב הגשר, לצד צפון רחוב הטחנה, ולצד דרום רחוב האחוזה. כן הסתעפו מארבעת הרחובות הנ"ל כמה סמטאות, כגון: סמטת בתי־המדרש, סמטת רקוביצ'י, וסמטת הגויים. מרכז העיירה היה ככר השוק שבו היו קבועים המוסדות העירוניים, כגון הגמינה (מועצה מקומית), תחנת המשטרה, בנין מכבי־אש, הבנק הקואופרטיבי וכדומה.

בשנים האחרונות לפני השואה גרו בה כמאה ועשרים משפחות יהודיות (בערך 600 נפשות), וכארבעים משפחות נוצריות.

עם פקודת הקהלות ע"י השלטון הפולני, בשנות השלושים, נוסד ועד־קהילה משותף בשצ'וצ'ין לשש עיירות הסביבה, שבתוכו היתה כלולה גם עיירתנו. נציגינו בוועד־הקהילה היו: יעקב וילנצ'יק, זאב גרבובסקי ואחרים.

החיים הכלכליים

רובם של ראשי המשפחות היו בעלי־מלאכה, כגון חייטים, סנדלרים, נגרים, פחחים, קצבים, אופים וכדומה. פרנסתם היתה תלויה בעיקר על האוכלוסיה הכפרית מהסביבה שהיו נזקקים לבעלי־המלאכה היהודיים. כן היו מספר חנויות מזון, אריגים, כלי־בית, וכן חנויות מעורבות לחמרי בנין וכלים חקלאיים בשביל האיכרים מהסביבה. היו גם כמה יהודים שהיו סובבים בכפרים וקונים בהם תוצרת חקלאית ומוכרים אותה לסוחרים סיטונאים. עיסוקים אחרים: יש שעסקו בחכירת בוסתנים וגינות מהתושבים הנוצרים, ואת התוצרת היו מוכרים לסוחרים מהערים הגדולות שבסביבה. בשנים הראשונות שלאחרי מלחמת־העולם הראשונה עסקו הרבה בגידול הטבק.

כן יש להזכיר את שתי הטחנות של קמח שהיו בבעלותם של יוסף פיאסקאווסקי ואלתר מעכאניק.

בשנים האחרונות שלפני מלחמת־העולם השנייה היה קיים גם בית־חרושת למי

סודה בבעלותו של משה חבילביצקי וכן היו שני בתי־מלאכה לסריקת צמר של ברוך זליקובסקי ושל שמחה שליוסקי.

החיים הציבוריים והחברתיים

החיים הציבוריים והחברתיים התרכזו מסביב לבתי־הכנסת, (הדברים אמורים לגבי הדור הקשיש; הדור הצעיר התרכז מסביב לספריה ולארגון „החלוץ", ראה להלן). מלבד השיעורים הקבועים בבתי המדרש, כגון „חברה ש"ס", „חברה משניות", „חברה תהלים" וכדומה, היה עוד זמן בין מנחה למעריב להסיח בכל המאורעות, הן המקומיים והן מה שקרה במדינה ובעולם הרחב, שם היו מנתחים אותם ומתווכחים עליהם כל אחד לפי תפיסתו. ראש ה„פוליטיקאים" היה ישראל־לייב האלפערין.

עד השריפה בשנת 1927, היו קיימים בעירנו שני בתי־מדרש ובית־כנסת אחד בנויים מעץ, היינו: בית־המדרש הישן, בית־המדרש החדש, ובית־כנסת שהיה מיועד רק לתפילה בימות הקיץ (בימות הגשמים לא היו מתפללים בו מפני שלא היה בו תנור לחמם אותו). במגרש בתי־המדרש היה קיים באר מים, שממנו היו שואבים השכנים מהסביבה. יש לציין שלפני מלחמת העולם הראשונה למדו בבתי המדרש כמה בחורי ישיבה שפרנסתם היתה על הציבור.

בשריפה של 1927 נשרפו רובם של בתי העיירה והיו למאכלת אש גם שני בתי המדרש. נשאר רק בית־הכנסת שבו התפללו. בשנת 1928 החלו לבנות בית מדרש אחד במקום שני בתי־המדרש שהיו מקודם. הבית־מדרש הזה נבנה מלבנים והיה יותר גדול, באופן שהכיל את כל המקומות שהיו מקודם בשני בתי־המדרש. בנין בית־המדרש נתאפשר הודות לעזרתם של יוצאי עירנו בארצות־הברית שהרוח החיה והיוזמת העקרית בזה היתה הגב׳ אסתר ביילה ז״ל. בשנת 1930 עם סיום הבנייה נערכה חגיגה מפוארת בהשתתפות כל התושבים ובהזדמנות זו חינכו את ארון הקדש המפואר שנעשה בידי אומנים ברוב פאר והדר.

על יד בתי־המדרש התרכזו גם כמה ממוסדות הציבור. הראשון והחשוב שבכולם הוא המוסד „חברה קדישא", שהיתה קיימת עוד מראשית הווסד הישוב היהודי. לחברה זו היו משתייכים חשובי הבעלי בתים שבעיירה.

גבאי בתי המדרש היו ר׳ נח פארעצקי ור׳ שרגא פייוויל דראזנין. כגבאי של „חברה קדישא" שימש ר׳ חיים בער מאסטאווסקי ואחרי פטירתו ר׳ חיים פיאסקאווסקי. השמש של בית־המדרש היה ר׳ יואל בינה ואחרי פטירתו ר׳ יוסף פאטאשינסקי. שפרה, אשתו של ר׳ יואל בינה השמש, היתה תופרת התכריכים, ואף שימשה כמיילדת של העיירה וכמשגחת על המקוה.

בית־ספר יהודי עממי לא היה קיים ברוז׳נקה. היו כמה נסיונות לייסד בית ספר „תרבות" כמו בעיירות הסביבה, אבל הדבר לא בא לכלל ביצוע, וזאת מפני התנגדות הקיצוניים ובראשם הרב ר׳ שמואל ווישניבסקי שהיה תלמיד חכם גדול וירא שמים ובלתי מתפשר בעניני דת, שיצא בכל התוקף והעוז נגד כל חידוש בחינוך הבנים. ובאין בית ספר המשיכו הילדים ללמוד ב„חדרים" כמאז ומקדם. ואם כי היה קיים בית־ספר עממי ממשלתי, וחוק חינוך חובה היה חל אף על היהודים, הנה התחכמו היהודים ועשו הסכם חשאי עם מנהל בית הספר הממשלתי כאילו בחדרים ילמדו פולנית וחשבון, וכך נמנע מהבנים לבקר בבית הספר הממשלתי. כנגד זה לא הקפידו לגבי הבנות וכולן למדו בבית הספר הממשלתי.

המלמדים היו: ר׳ יואל בינה (השמש) מלמד לתינוקות „אלף בית", מקומו היה בבית המדרש; ר׳ בעריל וואראנאווסקי ור׳ בעריל זדאנייצער שהיו מלמדים תנ״ך וגמרא; מהם עברו לה„זעלווער" רבי, שנוסף ללימודים הנ״ל היה מלמד גמרא במידה יותר גדולה וכן חשבון, דקדוק ועברית, אף מקומו היה בבית המדרש; וכן המורה חיות ללימודים כלליים. רובם של הבנים, אחרי גמרם חוק לימודם, היו נוסעים לישיבות, ומיעוטם הלכו ללמוד מקצוע. יש לציין שמבני עירנו תפסו מקום נכבד בישיבות בידיעתם והבנתם ובמדותיהם התרומיות, במיוחד יש להזכיר את הרב ניסן פאטאשינסקי שהיה ממנהלי ישיבת „בית יוסף" בביאליסטוק.

עירנו נתברכה ברבנים גדולי תורה ויראה שהיו מפורסמים בכל הסביבה. עד שנת תרפ״ד כיהן כרב בעירנו הרב הגאון ר׳ גרשון שוויטיצקי. משנת תרפ״ד ואילך עד הסוף המר היה רב העיר ר׳ יוסף ב״ר שלמה דוד ליס זצ״ל שעלה על המוקד יחד עם בני קהילתו בשנת תש״ב.

כאן מקום לפרט את שאר כלי הקודש שבעירנו, בעלי תפילה שהיו עוברים לפני התיבה בימים נוראים ומועדים, והם: ר׳ יהודה שקלארסקי, ר׳ בערל המלמד, ר׳ שמואל זאקרויסקי (השו״ב), ר׳ משה אליהו בויארסקי, ר׳ בערל מזדנייצה, ר׳ זליג פארצקי, זה האחרון היה גם בעל־קריאה. וכן היו בעלי־קריאה בנו יצחק־בריל ור׳ מיכל מיאטביסקי.

בשנת 1924 נוסדה „גמילות חסדים" שבראשה עמד יעקב וילנצ׳יק. חברי הוועד היו: זאב גראבובסקי (נפטר בארץ), לייב קאצ׳ייסקי, אליהו קאמינסקי ואחרים. במשך הזמן נהפך המוסד לבנק קואופרטיבי, אך בשנים האחרונות שלפני המלחמה נצטמצמה פעולת הבנק ושוב נוסדה „גמ״ח" ביזמתו של הרב ז״ל, שחילק בכל שבוע הלוואות לנצרכים ופיתח עבודה ענפה בתחום הכלכלה.

אף אירגון „מכבי אש" מתנדבים נוסד בשנת 26־1925 שהיה כולל יהודים ונוצרים, אך רוב חברי הארגון היו יהודים ואף היו״ר היה יהודי — יעקב וילענצ׳יק. בשנים האחרונות שלפני המלחמה אורגנה ע״י „מכבי אש" תזמורת כלי נשיפה של 15 מנגנים ואף בתזמורת היו כמעט כולם יהודים.

סניף „החלוץ" ופעולתו

בעיירתנו לא היו קיימים סניפים למפלגות הפוליטיות שהיו רווחות בין יהודי פולניה בפרק הזמן שבין שתי מלחמות העולם. הסניף של הסתדרות „החלוץ" נוסד בשנת 1923 והקיף את מרבית הצעירים והנוער, ופיתח עבודה תרבותית־חינוכית למופת.

ל„החלוץ" קדמה הספרייה, שנוסדה בשנת 1921 ומשכנה הראשון היה בביתה של אלטה גרבובסקי. מייסדי הספריה היו: רחל פילאווסקי, בן־ציון פארעצקי והעניע באיארסקי (ניספו בשואה); וכן ליבע וואראנאווסקי, אסתר אלוף (לוניאנסקי) וחנה פראנק (שווייגער) — הנמצאות שלושתן בישראל. הכסף לרכישת הספרים נאסף על־ידי ימי־סרט והצגות של הלהקה הדרמטית (ראה להלן), כן נאספו סכומים הגונים מדמי חבר של הקוראים. אולם הספרייה היווה מקום מפגש לצעירים, ושימש כמועדון תרבותי ומקום מפגש חברותי. מזמן לזמן היו נערכים בו ערבים ספרותיים, ומשם יצאה היזמה ליסוד ארגון „החלוץ" בעירנו.

חברי „החלוץ" היו העושים להפיץ את רעיון הציונות בעיירתנו, והם היו הפעילים בכל המגביות של קרן קיימת וקרן היסוד. באמצעות „החלוץ" עלו הרבה מצעירי עירנו לארץ ישראל. בין הפעילים העיקריים ב„החלוץ" בתקופה של העליה העיקרית לארץ,

סניף „החלוץ" בשנת 1925

חברי „החלוץ הצעיר" בשנת 1930

(בין השנים 1927—1933) היו: בן־ציון פארצקי ז"ל, ראובן זילברשטיין ז"ל, ויבדל"א חיים בויארסקי (הנמצא בארץ) ואחרים. בין ראשוני העולים יש למנות את חיים געלרובסקי, חנה שוויגר (פרנק), אסתר לוניאסקי, חביבה וואנאבסקי, ואסתר גרבובסקי.

על יד „החלוץ" נוסד בשנת 1924 חוג דרמטי מטובי בעלי הכשרונות של הנוער העובד והלומד. את ההצגות היו מכינים בלילות החורף הארוכים בכדי להציגן בפני הקהל הרחב בימי חג ויומי דפגרא. בין היתר הציגו את המחזות: „משה חיט" לגולדפדן, הדרך לבואנוס־איירס, די פורים שפילר, המלך ליר, כנורו של דוד, מכירת יוסף וכדומה. כמקומות להצגה היו משמשים: בית־הספר הממשלתי ובנין „מכבי אש". ההכנסות היו מוקדשות לפעולות תרבותיות וסוציאליות.

מדמויות העיירה

הרב הגאון ר' יוסף ב"ר שלמה דוד ליס (רב דמתא). נולד בשנת תרמ"ה בעיר ציכנובצי ע"י ביאליסטוק, למד בישיבת חפץ חיים ברדין, כיהן ברבנות בכמה עיירות. בשנת תרפ"ד נפטר הרב דמתא ר' גרשון סויטיצקי ז"ל והזמינו את ר' יוסף בין שאר הרבנים להספידו. דבריו עשו רושם כל כך גדול עד שתיכף אחרי ההלוויה הגישו לו תושבי העיר כתב רבנות. היה איש בעל מזג טוב ונוח לבריות, בדרשותיו היה מלהיב את הקהל ליראת שמים ומדות טובות. היה מרביץ תורה ברבים ומרצה שיעורים כמה פעמים ביום לכל שדרות הצבור. כתב הרבה חדושי תורה בהלכה ואגדה ותשובות הלכה למעשה. כן היה מתמסר הרבה להגיש עזרה לעניים, אלמנות ויתומים והכל בצנעה. הובל לטבח יחד עם משפחתו ועם קהל עדתו ביום המר והנמהר כ"ב אייר תש"ב. (מכל משפחתו נשאר רק בנו בכורו הרב אברהם ליס, עובד תורני־מדעי ב„יד הרב הרצוג" ירושלים, שעלה לארץ לפני פרוץ המלחמה).

הרב שמואל וישניעבסקי. למדן גדול ותקיף בדעתו, לא נשא פני איש והגן בקנאות על דעותיו. השקפתו הדתית היתה קיצונית והתנגד לכל חידוש בעניני חינוך הדור הצעיר, מטעם זה היה מתנגד גדול לציונות באשר ראה בה תנועה חפשית. כל היום הגה בתלמודו בבית המדרש ובני ביתו עסקו בחנות לדברי אריג. אף יריביו כיבדו אותו באשר ראו בו איש אמת בלי פניות עצמיות. כאשר הרב דמתא נעדר מהעיר, היו פונים אליו לפסוק בכל עניני דת ודין. נפטר כחמש שנים לפני פרוץ המלחמה.

השו"ב ר' שמואל זאקרויסקי. כיהן בתור שו"ב בעירנו קרוב לכ"ה שנה. בר אורין וקובע עתים לתורה, התעסק גם בצרכי ציבור ובאופן מיוחד בהכנסת אורחים. בחגים ובימים נוראים היה עובר לפני התיבה ומנעים בקולו. היה חביב ואהוב על כל יודעיו ומכיריו. נספה ביחד עם בני משפחתו בימי השואה.

ר' חיים בער מאסטאווסקי. איש עממי ויהודי רגיש. היה נתמך ע"י צאצאיו בארצות הברית, אך היה מפריש צדקה בסתר ותומך בעניים, אלמנות ויתומים למעלה מיכולתו. עד יומו האחרון, והוא כבר עבר את גיל השמונים, לא פסק בכל ערב שבת קודם הדלקת הנרות לסובב את כל הרחובות ולהכריז על השבת המשמשת ובאה. נפטר כמה שנים לפני פרוץ המלחמה.

ר' נטע (זאבאצקי). זקן ושבע ימים. פרנסתו היתה מוטלת על בניו, והוא יושב כל היום בבית המדרש ואומר תהלים בלי הפסק. כשמישהו היה פונה אליו היה עונה לו בקצרה ושוב חוזר לאמירת התהלים. הוא היה ה„תהלים ייד" של עירנו. נפטר לפני המלחמה.

סניף „תרבות" בשנת 1925

תינוקות של בית רבן

ר׳ שמעריל. איש עממי שלא היתה לו ידיעה לא במקרא ולא במשנה. כל השבוע היה מסתובב בכפרים ועושה סחורה עם האכרים. היה עני מרוד ופרנסתו מצומצמת, רק בשבת לפנות ערב, שעה זו היתה שעת עלית הנשמה שלו. בעת שהקהל היה מתאסף בבית הכנסת לאמירת תהלים, היה הוא השליח ציבור שלהם. באותה שעה היה האיש משתנה לגמרי ולא הכירו בו את הר׳ שמעריל של כל ימות השבוע, ממש „כלב ובן מלך" כבסיפורי מנדלי. ניגוניו הערבים והמלאים ערגה היו מתמזגים עם בין השמשות העצוב של אדמת פולין. נספה בשנות השואה.

ר׳ שבתי לוניאנסקי (שעבתיל דער סטארוסטע). בזמן שלטון הרוסים, לפני מלחמת העולם הראשונה, וכן בעת הכיבוש הגרמני בשנות 1915/18, היה הנציג היהודי היחידי המוכר מטעם השלטונות. בזמן ההוא לא חסרו צרות ליהודים תושבי העיירות, המסחר ביי״ש היה אסור מטעם החוק וחלק גדול מפרנסתם של היהודים בא ממסחר היי״ש עם האכרים. כן היו מקרים רבים של הסתבכות עם השלטונות על עבירות של חוקי המדינה. בכל עת צרה היו פונים לר׳ שבתי והוא לא חסך על זמנו ובריאותו, יגע וטרח, השתדל והתחנן במקום הדרוש ולא זז משם עד שעלה בידו להעביר את רוע הגזירה. נספה בימי השואה.

שנות השואה

(נמסר מפי עד־ראייה עזריאל בעזרוצ׳קה. ניצל כפרטיזן, ונמצא בארץ)

ביום שלישי 24 ביוני 1941 הוצנחו צנחנים גרמניים בסביבות לידה וגרודנה וגם קרוב לרוז׳אנקה. הצנחנים נכנסו לרוז׳אנקה דרך רחוב שצ׳וצ׳ין, נעצרו ע״י הבית של משפחת בעזרוצ׳קה, כשברשותם טנק קטן וכמה מהם רכובים על אופנועים. מיד פתחו בהרעשה מנשק אוטומטי, פגעו בכמה בתים והרסו אותם, ביניהם בית־המטבחיים. עם תום ההרעשה התבצרו על הגבעה שמאחורי העיירה, הגבעה השולטת על הכביש וואלקוביסק־מוסטי, בהשאירם כמה צופים על מגדל הכנסייה הנוצרית.

בינתיים נודע לצבא הרוסי, שבאותה שעה עוד היה נמצא בז׳לודוק, על פלישת הגרמנים. הרוסים באו לרוז׳אנקה בכח מוגבר וכבשוה בחזרה, הרגו את הצופים הגרמניים שנמצאו במגדל הכנסייה ושבו את 7 הגרמנים שהתבצרו על הגבעה. יחד עם הגרמנים תפסו הרוסים גם כמה תושבים נוצריים מקומיים, משתפי־פעולה עם הגרמנים. את השבויים הובילו הרוסים ל„מאגאזינעס" (מחסני־תבואה) שבקצה רחוב שצ׳וצ׳ין, ירו בהם וחתכו את גופותיהם לגזרים.

ביום השבת 28 ביוני נכנס לרוז׳אנקה הצבא הגרמני הסדיר, אחרי קרב קצר עם הרוסים. עם כניסת הצבא הגרמני ברחו רוב התושבים היהודים לבוסתני הסביבה והתחבאו שם, לעומת זה יצאו התושבים הנוצרים לקראת הגרמנים והעלילו על היהודים שהם הודיעו לרוסים על פלישת הצנחנים הגרמניים ושהם גרמו למותם של החיילים הגרמניים. מיד אסרו הגרמנים שמונה יהודים, ביניהם: וועלוויל פודולינסקי (הסנדלר), בנו הירשל, חיים מזאבוריה, וזיידל בנו של לייביצ׳קה, הובילום לכיוון בלתי ידוע ואיש לא שמע עליהם עוד.

מאוחר יותר, באותו יום, החלו הגרמנים בחיפוש אחרי יהודים, במיוחד אחרי גברים, ומצאו כ־70 איש, ביניהם: השוחט שמואל זאקרויסקי, בנו וחתנו; שמואל קאמינסקי ובניו יצחק, מלך ודוד; מנחם בויארסקי, בן־ציון שוויגר, משה אליהו בויארסקי, לייבקה קצ׳ייסקי, וועלוויל הקצב ואחרים. את כולם הובילו בדרך לכפר פאדבאברי, הכניסו

אותם לגורן, ציוו עליהם לחפור בור ואחר כך רצחו את כולם ביריות (עוד זמן רב היו נראים כותלי הגורן מכוסים בדם הקרבנות). על קברי הגרמנים ההרוגים חרתו כתובת: „כאן הרגו היהודים את חיילינו הגרמניים". חלק מהיהודים הנותרים ברחו לכפרי הסביבה ואף לשצ׳וצ׳ין, שם טרם פגעו לרעה ביהודים.

בינתיים עזבו הגרמנים הנ״ל את רוז׳אנקה ובמקומם באו אחרים. הם שאלו את הנשים היהודיות היכן בעליהן ואחרי שהנשים סיפרו להם מה שאירע בשבת הרגיעו אותן הגרמנים באמרם, כי הגברים יכולים לחזור ממחבואיהם וכי לא יאונה להם כל רע. כתוצאה מהבטחה זו חזר חלק מהגברים, והגרמנים העסיקו אותם בעבודות שונות תחת משמר של המשטרה הנוצרית המקומית, שמונתה על ידם.

קרוב לראש השנה תש״ב הגיעו עוד גרמנים ושמו מצור על העיירה. היהודים בחששם ששוב תהיה שחיטה החלו לברוח מהעיירה. בין הבורחים היה גם עזריאל בעזרוצ׳קה ולמרות שנתקל בגרמני לא ירה בו הלה ונתן לו לברוח. עזריאל ראה את בנימין וילענצ׳יק ובנו של וועלוויל הכהן מנסים תוך כדי ריצה לחצות את הכביש, אבל מקלען גרמני ירה בהם והרגם במקום. אלו שנתפסו החזירום למקומם ונשלחו לעבודה.

זמן קצר לפני כן ברחו ליערות יעקב פודולינסקי והמורה חיות. הגרמנים תפסו אותם, הביאום לעיירה ואחרי עינויים קשים הוציאום להורג. באותו זמן היו הגרמנים לעתים קרובות עורכים מצוד על אנשים ברחוב, חוטפים כל מי שהיה מזדמן להם ושולחים לעבודה.

אחרי החגים פקדו על כל היהודים לענוד סרט כחול-לבן על שרוול היד הימנית וכך הובילום לעבודה. לפעמים היו מופיעים באמצע העבודה אנשי הס.ס. שהיו מתעללים בעובדים ומרביצים בהם מכות.

באוקטובר 1942 ציוו אנשי הס.ס. על כל היהודים להתאסף בככר השוק והודיעו, כי מי שישאר בביתו יירה במקום. כל היהודים על נשותיהם וטפם הופיעו, מלבד בחורה אחת בשם רבקה בלושטיין שמפאת מחלתה לא יכלה לרדת מהמטה. הרוצחים מצאוה במטתה והרגוה במקום.

אחרי שעות רבות של צפייה וחרדה, כשהרוצחים משתוללים סביבם, הוציאו הגרמנים את הבעלי־בתים החשובים ביותר ובראשם את הרב ליס והעמידו אותו בצד. הם הכריזו באיום מוות, שעל כל אחד למסור לנציגי הגרמנים כל דברי־ערך שיש ברשותו, כגון זהב, כסף, תכשיטים וכדומה. אחרי שחמסו מהיהודים את הכל, שילחום בחזרה לבתיהם.

כשבועיים לאחר אותו מקרה פקדו על כל היהודים לעזוב את העיירה ולעבור לגיטו שצ׳וצ׳ין. כל אחד היה רשאי לקחת אתו כל מה שבכחו לשאת בידיו. בליווי משמר המשטרה הנוצרית הובאו כל היהודים לגיטו שצ׳וצ׳ין. שם הודיעו, כי מי שיש לו קרובים יסתדר אצל קרוביו ומי שאין לו כאלה יקבל מקום מגורים בין התושבים הוותיקים.

נציגיהם של יהודי רוז׳אנקה ב„יודנראט" של גיטו שצ׳וצ׳ין היו: חיים פארעצקי, דוד פארעצקי ולייבה פעסקובסקי. חלק מיהודי רוז׳אנקה נשלח ביחד עם יתר תושבי הגיטו למחנות־עבודה בלידא, אושמינא ובוריסוב. מן הראוי כאן לציין את פעלו הנשגב של חנה־גימפל הלפרין, שהיה מסכן נפשו ומבריח מזון לגיטו, עד שתפסוהו הגרמנים ורצחוהו.

בכ״ב אייר תש״ב, עם החיסול הסופי של גיטו שצ׳וצ׳ין, בא גם הסוף המר על שארית קהילת רוז׳אנקה. יחד עם שארית זו הוכחדו גם תושבי הכפר היהודי „קולוניה־דוברובה" הסמוך לרוז׳נקה, כולם תמימי דרך ההולכים בתורת ה׳, נהנים מיגיע כפיהם בעבודת האדמה, שעלו יחד על המוקד עם אחיהם תושבי רוז׳אנקה.

שארית הפליטה

ככה עלה הכורת על קהילת רוז'אנקה, קהילה יהודית קטנה בכמות אבל גדולה באיכות, תוססת חיים יהודיים מקוריים, גומלי חסד ועושי צדקה בכל עת ושעה, מצניעי לכת עם אלהים ואנשים ומרבי תפארת.

כעת אין ברוז'אנקה אף תושב יהודי. בבתי היהודים התיישבו הנוצרים המקומיים ומהכפרים הסמוכים. את בית המדרש הפכו לאורווה ושאר הבתים הציבוריים פורקו. את בית הקברות פינו מהמצבות (השתמשו בהן לצורכי בנין) ואת השטח יישרו והפכוהו למרעה בהמות.

כפי שעזריאל בעזרוצ'קה הצליח לברוח, כן גם הצליח לברוח מרדכי מאירוביץ. שניהם לחמו בשורות הפרטיזנים ואחרי המלחמה הגיעו לישראל.

גורל אחר היה לאחים יודל וחיים גאלפערין. יודל הצליח לברוח מגיטו שצ'וצ'ין והצטרף לפרטיזנים ביערות הסביבה. באחת הפעולות נתפס בידי הגרמנים, שכלאוהו ביחד עם קבוצת כומרים קתוליים ומאז לא נודעו עקבותיו. אחיו חיים אף הוא ברח מהגיטו, הצטיין בתור פרטיזן לוחם, השתתף בהרבה פעולות נגד הגרמנים וזכה לראות בתבוסתם. בשנת 1944 שירת במשטרה הסובייטית ונהרג בידי כנופיה של פולנים לבנים בסביבת קרעליץ. כך נפל בגורלו של אברהמל מערטשעס, בברחו מגיטו לידה, להצטרף לפרטיזנים, ואח"כ נתפס ע"י גויים שהרגוהו.

כן ניצלו והגיעו לחופי מבטחים: חנה נימענסקי, בנימין חיים קאמינסקי, שמואל יצחק פילובסקי, שרה בלומה חבילביצקי (עם בנה שלמה, ובתה חנה), והרב אריה זילברשטיין. כולם נמצאים בישראל, מלבד האחרון המשמש בתור רב בארצות־הברית.

בית המדרש

שם ושארית לקהילת רוז׳אנקה מהווים גם כמה עשרות משפחות שהגרו לארצות־הברית עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה, וכן שלשים וכמה משפחות הנמצאות בישראל שעלו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.

יוצאי רוז׳אנקה בישראל מקיימים אירגון יוצאי רוז׳אנקה שבראשו וועד נבחר. הוועד מארגן בכל שנה בכ״ב באייר, יום חיסול הגיטו בשצ׳וצ׳ין, עצרת־אזכרה רבת משתתפים בשיתוף עם יוצאי שצ׳וצ׳ין. יוצאי רוז׳אנקה הנציחו את הקהילה ע״י נטיעת חורשה ב„יער הקדושים״ והקמת מצבת זכרון לזכר קדושי רוז׳אנקה. גולת הכותרת של פעולות הוועד הוא, ייסוד קופת „גמילות־חסדים״, המחלקת הלוואות ליוצאי רוז׳אנקה ומושיטה עזרה לניצולי השואה. כל הפעולות הנ״ל ובכלל זה ייסוד קופת גמ״ח נתאפשרו ע״י תרומותיהם של יוצאי רוז׳נקה בישראל ובארצות־הברית.

הכתובות של אירגון יוצאי רוז׳אנקה בארץ: חנה פראנק (שוויגער), תל־אביב, רח׳ ועידת קטוביץ 11; ידידיה פילובסקי, תל־אביב, שדרות דוד־המלך 26.

מיין שטעטעלע ראָזשאַנקע

אָ, מיין שטעטעלע ראָזשאַנקע
איך זע דיך איצט בולטער ווי אַ מאָל,
וועז דו קומסט אויף מיינע געדאַנקען
דערוועקסטו בענקשאַפט אָן אַ צאָל.

נאָך דיינע נאָר צוויי לאַנגע גאַסן
וואָס זיינען צעטיילט געווען אויף פיר,
נאָך אונדזער יוגנטלעכן לאַכן־שפּאַסן
אומפאַרגעסן זיינען די קלאַנגען פאַר מיר.

אָ, מיין שטעטעלע, מיין היימעלע
קיין אַרעמקייט האָט ניט געפעלט,
איך וועל דיך קיין מאָל ניט פאַרגעסן
שטענדיק בענק איך נאָך דיר, מיין היים.

אָט זע איך אונדזער גאַס די לאַנגע
געצויגן זיך פון אונדז צום טייך,
ווו קינדער פלעגן זיך פריילעך שפּילן
און חברה פלעגט שפּאַצירן גיין.

אָט זע איך דעם בית־מדרש דעם אַלטן
אויך דעם נייעם נאָענט פון אים,
יונגע בחורים פלעגן דאָרט לערנען
עס קלינגט נאָך דייטלעך זייער שטים.

עס ווילט זיך אַלץ דערמאָנען איצט
מיין היים דאָרט איך בין געבוירן,
וואָלט איך געקענט דאָרט וועמען טרעפן
ווי גליקלעך וואָלט איך מיך געשעצט.

עס איז דאָרט קיין זאַך פאַרבליבן
נאָר אַ „געכטן״ מיט בלוט פאַרגאָסן,
בייזע ווינטן האָבן אַלץ פאַרטריבן,
פאַר אונדז די שטערן אויסגעלאָשן.

פאַר די קינדער פון אונדזער שטעטל
זאָל זיין פאַראייביקט אונדזער אַמאָל,
דאָרט האָבן מיר געחלומט וועגן אַ מדינה
וועגן ציונס בערג און ישראלס טאָל.

צעשטערט איז אַלץ וואָס איז געווען
אין אונדזער היימשטעטל ראָזשאַנקע,
מיר געדענקען און פאַרבינדן אַלץ
מיט אונדזערע הערצער און געדאַנקען.

נ ח מ ה

רשימה פון ראָזשאַנקער קדושים

א.

אזף הערשל, פרוי נחמה און קינדער.
איוויניצקי נחום, פרוי חיה, קינדער: ראובן, גרשון, אסתר.
אראַנסאַן ירמיה, פרוי חנה, קינדער: יואל און לאה, ברידער און שוועסטער.
אשעראָוויטש חנה־מירל און זון ישראל.

ב.

באיאַרסקי משה אלי, פרוי חנה׳טשע און טעכטער קיילע און פעשקע.
באיארסקי מענכען (מנחם).
באיאַרסקי העניע, מאַן נחום קאגאן, קינדער: צירל, חיהלע.
באקשט ביילקע.
באַקשט חיים, פרוי און טאַכטער חנה־אסתר.
בלאָושטיין אלי, פרוי און קינדער.
בלאָושטיין ביניציק, פרוי קריינע, און קינדער.
בלאָושטיין דוד, פרוי און קינדער.
בלאָושטיין ישראל.
בלאַך יצחק, פרוי חיה׳קע און קינדער.
בראזשינסקי משה,קינדער: מינדל און דבורה.

ג.

גאַלדבערג דוד, פרוי צביה, קינדער: וועלוול, רבקה, הירשל.
גאַלדבערג יעקב, פרוי און קינדער.
גאַלדבערג הערשל, פרוי פרומע, קינדער: חיים, משה.
גאַלוב דוד, פרוי און קינדער: מרדכי, ישראל, איטקע, סאַניע.
גאַלפערין כאַנע־גימפל און קינדער: יצחק, חנה־שרה, אסתר־עלקע.
גאַלפערין יאַסל־עליע, פרוי מלכה־רייזל, קינדער: הירשל, חנה, אברהם, גרונטשע (די זאַבאַריער).
גאַלפערין יודל, פרוי און קינדער: שיינקע, יוסף, חיים.
גודעס ישראל.
גורנאַפאַלסקי שמואל, פרוי בעבע, קינדער: פערל און הירשל.
גורנאַפאַלסקי בערל, פרוי שאַשע, קינדער: חיים, לאַלע און יצחק.
גיסער הלל, פרוי לייקע און קינדער.

גראבאווסקי רבקה.
גרודינסקי דוד־אהרון, פרוי און קינדער.
גרודינסקי שפרה.

ד.

דלוגאטש ברייגע און קינדער: טייבע, יחיאל.

ה.

האלפערין ישראל־לייב, פרוי חנה און קינדער: יודל, לאה, חיים און ברידער.
האלפערין משה, פרוי און קינדער.

ו.

וואראנאווסקי אברהם, פרוי מיכלע און מוטער שרה־שיינע.
וואראנאווסקי חיים, פרוי און קינדער.
וואראנאווסקי אפרים, פרוי און קינדער.
וואראנאווסקי דוד, פרוי און קינדער.
וואראנאווסקי שרה־גיטל און טאכטער נחמה.
וויליענטשיק שרה.
וויליענטשיק יעקב, פרוי דבורה, קינדער: ניאמטשיק, לאסקע, יהודה.
ווישניעווסקי ישראל, פרוי און קינדער.
ווישניעווסקי פייגל (רבנית) און קינדער: יאנקל, הירשל, ניסל, מענדל, משה־יודל.
ווישניעווסקי שאכנע־בערל.
וועלפ יוסף (הרב), פרוי חנה־מלכה, קינדער: ליפע, שרה, משה, מרגלית, דבורה־קיילע, גילע.

ז.

זאוואצקי אלטער, פרוי לאה, קינדער: פאלטי און ברידער.
זאוואצקי ישראל, פרוי ציפע און קינדער (קדיש).
זאוואצקי פייוועש, פרוי שרה־גיטל, קינדער: קדיש, טוביה.
זאוואצקי בערל, פרוי חייה־שרה, קינדער: יחיאל, נתן.
זאוואצקי חיה־גוטקע און איר משפחה.
זאפאלסקי וועלוול־נאטקע און פרוי, קינדער: מינקע און ברידער.
זאקרויסקי שמואל, (שוחט), פרוי דבורה'קע, קינדער: סאניע, מרדכי און ברידער.
זאקרויסקי שמחה־ניסל, פרוי אשקע און קינדער (זיידל).
זאקרויסקי משה, פרוי און קינדער: מרדכי, איטשקע און ברידער.
זאקרויסקי לייבקע, פרוי און קינדער.
זאקרויסקי זיידל און פרוי אלטע.

זאקרויסקי שמואל־דוד און פרוי.
זאקרויסקי יאנקל.
זאקרויסקי ראובן, פרוי און קינדער.
זאקרויסקי מינע און זון יודל.
זאשטשינסקי אביגדור, פרוי שרה־ביילע און טאכטער דבורה.
זאשטשינסקי לאזער, פרוי און קינדער.
זאשטשינסקי אלטער.
זאשטשינסקי וועלוול, פרוי חנה, קינדער: לייקע און א שוועסטער.
זאשטשינסקי בערל, פרוי אסתר און קינד הנה.
זאשטשינסקי שיינע.
זילבערשטיין אברהם און פרוי גיטל.
זעליקאווסקי ברוך, פרוי שיינע־דאבע, קינדער: פייגע, ריבע, איטקע, שמואל.

ח.

חיות אהרון־שלמה, פרוי חנה־דבורה און קינדער.

י.

יעלין אליעזר, פרוי חייה־ראשע, קינדער: שרה, אברהם.

כ.

כאזאנאווסקי ישראל, פרוי חייה, קינדער: צערנע, חנה־באשע, שמואל׳קע.
כאזאנאווסקי טוביה, פרזי און קינדער.
כאזאנאווסקי חנה און קינדער: רחל, משה־איטשע.

ל.

לוניאנסקי שעפסל און זון יוסף.
לוניאנסקי אלטער, קינדער: מענדל און שוועסטער.
ליבאוויטש אברהמל, פרוי לייקע און קינדער.
ליטאוויטש לייבקע, פרוי חנה־עלקע און קינדער.
ליס יוסף (הרב), פרוי אסתר, קינדער: משה, מתתיהו, שלמה־דוד, זאב, דב.

מ.

מייראוויטש לייקע, קינדער: נחום־קאפל, אלי־ראובן, אברהם־פאלק.
מעכאניק אלטער, פרוי ריווע־לאה, קינדער: איצע, דבורה, ליבע.

נ.

נוסימאווסקי לייביצקע, פרוי און קינדער: גישע, מאשע.
נימענסקי חיים, פרוי גיטל, קינדער: שרה, ליבע, בערל.

ס.

סאדאווסקי משה, פרוי רחל־לאה, קינדער: אסתר, יוסף, שרה־רבקה, אברהם, שמערל.
סאדאווסקי יצחק און פרוי יהודית.
סירעטעק לעאן (לייב), קינדער: דוד, משהלע.
סמאלענסקי מענדל, פרוי באשע, קינדער: וועלוול, רבקה און דוד.

פ.

פאטאשינסקי יוסף, פרוי אסתר־מערקע און טאכטער צירל.
פאטאשינסקי פרץ, פרוי שיינע־פייגע, קינדער: חייה־שרה, ישראל, זרח, טשערנע.
פאטאשינסקי אברהם־מרדכי, פרוי רחל, קינדער: לאה, משה, טשערנע.
פאטאשינסקי יעקב־מאטע, פרוי כאשקע.
פאטאשינסקי שמערל, פרוי קיילע, קינדער: מאשקע, יודל און ברידער.
פאטאשינסקי שמואל, פרוי שרה׳קע און קינדער.
פאטאשינסקי העניע־פייגע און פאמיליע.
פאטאשינסקי בריינע און פאמיליע.
פאטאשינסקי לייבע, פרוי ליבע און קינדער.
פאטאשינסקי משה, פרוי וויכנע.
פאטאשינסקי לייזער און קינדער — כאשקע, שרה־קיילע און ברידער.
פאטאשינסקי ניאמע און פרוי העניע.
פאטאשינסקי הרב ניסל, פייגל און קינדער.
פאטאשינסקי משה־לייב, שרה־ליבע און קינדער.
פאטאשינסקי יאסל, פרוי און קינדער.
פאטאשינסקי ניאמקע, פרוי ליבע און קינדער.
פארעצקי יהושע, פרוי רחל, קינדער: הירשל, פאלק, דינה׳קע.
פארעצקי ישראל־יאנקל, פרוי, טאכטער נחמה.
פארעצקי נח און פרוי חנה.
פארעצקי כאנטשיק און פרוי.
פארעצקי משה, פרוי אסתר, זון און ברודער.
פארעצקי קאפל.
פארעצקי וועלוול און פייגל, טאכטער פעשע.
פארעצקי ניאמע, פרוי ראשע, קינדער: טשערנע, משה, דוד, איצקע.

פּאַרעצקי אַלטע (חיימס).
פּאַרעצקי אַלטע און טאַכטער ליבע.
פּאַרעצקי בענדזשע, פרוי חנה און קינדער: פּערל, מרים.
פּאַרעצקי דוד, פרוי שרה און קינדער.
פּאַרעצקי זעליג, פרוי ביילע, קינדער: יצחק־בערל, מירקע און שוועסטער.
פּאַרעצקי יהושע־מאַטקע, קינדער: חיים, לאַסקע און ברידער.
פּאַדאַלינסקי הירשל, פרוי ביילקע און קינדער.
פּאַדאַלינסקי וועלוול, פרוי חנה און קינדער.
פּאַדאַלינסקי לייבקע, פרוי און קינדער.
פּאַדאַלינסקי געדשקע, פרוי און קינדער.
פּאַדאַלינסקי שיינקע און קינדער.
פּילאַווסקי שלמהקע, פרוי מערטשע, קינדער: אברהמל, שפּרה, מיישקע.
פּילאַווסקי אברהמל, פרוי מינדל און קינדער.
פּילאַווסקי מרדכי, פרוי רבקה און קינדער.
פּילאַווסקי רבקה, מאַן אוּן זון יודעלע.
פּילאַווסקי פּעשע (כאַנעס).
פּילאַווסקי פּייגע־לאה, קינדער: אבא־יודל, שיינע, איטע.
פּילאַווסקי לייקע, מאַן הלל און קינדער.
פּעסקאַווסקי אברהם־חיים, פרוי שיינע־ביילע, קינדער: פּייגע־רחל, לייבקע.
פּעסקאַווסקי שמואל־חיים, פרוי און קינדער: העניע, חייצ׳ה, איידלע.
פּעסקאַווסקי נאַטקע און קינדער: אליעזר, רייזל, אסתר־עלקע, העניע.
פּעסקאַווסקי נחום, פרוי העניע, קינדער: רייזעלע און אסתר.
פּעסקאַווסקי אַלטער און קינדער.
פּעסקאַווסקי זוסל, פרוי און קינדער: שלמה׳קע, רייזל.
פּעסקאַווסקי שלמה, פרוי רחל און קינדער.
פּעסקאַווסקי יאַסל, פרוי רחל און קינדער.
פּעסקאַווסקי טובה און טאַכטער פרומע.
פּעסקאַווסקי לייבקע, מאַן בנימין און קינדער: בערעלע, פאַלע.
פּעסקאַווסקי יוסף, פרוי פּייגל, קינדער: חיים, חיה, נחמיה, אסתר, יעטע.
פּעסקאַווסקי מרדכי, פרוי חנה און טאַכטער בתיה.
פּעסקאַווסקי שמערל, פרוי באַשע און קינדער.
פּערדער שיינע־דבורה.
פּריץ יוסף, פרוי חיה און קינדער.

צ.

ציגעלניצקי איטקע, מאַן און קינדער.
ציגעלניצקי זיידל, פרוי און קינדער.
צירולניק חנה׳קע, מאַן חיים־יאַסל, קינדער: פייוול, טייבל, הירשל, בצלאל, שרה־ריווע, שיינדל, טשערנע.

ק.

קאטשיינסקי וועלוול, פרוי בתיה, קינדער: חיים און דב.
קאטשיינסקי לייבקע, פרוי סימע, קינדער: שרה, ביילקע, שיינדל, מנוחהקע, דב.
קאמיאנסקי לייזער, פרוי רחל, קינדער: חנה, דוד, לייבעלע.
קאמינסקי היים־בערל, פרוי מיכלע און קינדער.
קאמינסקי שמואלקע, פרוי שאשקע, קינדער: יצחק, מלך, דוד־אהרון, לייבל, חנה־בלומע.
קאמינסקי דוד, פרוי עטל און קינדער.
קאמינסקי מערקע, קינדער: שלמה׳קע, חנה־אסתר, חייהלע.
קאמינסקי יודל, פרוי יהודית און קינדער.
קאמינעצקי דוד, פרוי פעשקע, קינדער: שרה, אברהם.
קאמינעצקי אלטער, פרוי מינקע און קינדער.
קאפיטניק יעקב, פרוי שרה, קינדער: כאנטשע, העניע, חוה, רחל.
קאפלאן העניע, קינדער: אריה, משה.
קאפעלמאן חיים, פרוי דבורהקע, קינדער: חנהקע, בלומקע, פייגל, ריווע, דינהקע.
קארען שמואלקע, פרוי און קינדער.
קארען איצע און פרוי.
קארען יאסל, פרוי פייגל, קינדער: חנה־מלכה, אסתרקע.
קארען דוד און פאמיליע.
קארען פייגל (שאכנעס) און קינדער.
קארען שרה־פייגע און קינדער.
קראוויעץ שמואלקע, פרוי מאשקע און קינדער.
קראסנאווסקי שלמהקע, פרוי ריקלע, קינדער: וועלוול און שווענסטער.
קרעמער ריקלע, מאן און קינדער: שרה־רבקה, יוסף־לייב.

ר.

ראבינאוויטש באשקע (פערדער), מאן פנחס, קינדער: הערשעלע און פייוועלע.
רעמז הענעך, פרוי פעלטע, קינדער: משהקע, חנה־ביילקע.

ש.

שוויגער יאסל און פרוי אלטע (שיינע).
שוויגער בן־ציון און פרוי ליבע.
שקלאר מערע.

אַלגעמיינע פּאַרצייכענונגען

אבא'קע דעם בעדערס, פּרוי און קינדער.
אברהמלע דער סטאָלער, טייבל, קינדער.
אַלטער וואַלקאָוויסקער, איידלע, קינדער.
אַלטער דעם בעדערס, פּרוי חנה, קינדער: וועלוול, אבא, כאַשקע.
ביילע די זאבאריער, מאַן און קינדער: גאָלדע, חיים,יאָסל.
זיאָמע דער שניידער, פּרוי ראָזע און קינדער.
חיים (כאָנעס איידעם), פּרוי שיינקע און קינדער.
יוסף דער יאטווויסקער, פּרוי און קינדער.
לייבע דער שמיד, פּרוי מנוחהקע, קינדער: שלמהקע און שוועסטער.
מיכאל דער יאטווויסקער, פּרוי און קינדער.
מיכאל דער דראָזשקער, פּרוי צביה.
מירקע דעם מוליערס, מאַן און קינדער.
נחום דעם בעדערס, פּרוי און קינדער.
ניאָמקע פּריידעס, פּרוי חנה, ברודער נחמיה, קינדער: ברוך, לייזער, בוניע, גישע, מאַשע.
פּיינשטיין בערל (בערנאָרד) — פּאַראייביקט דורך זיין פּרוי גיטל גאַלפּערין.
פּסח דער זעלווער רבי און פּאַמיליע.
שייעל דער שקליאָר, פּרוי מערע.
שלמה-זלמן, פּרוי און קינדער.
שמואל-וועלוול, פּרוי און קינדער.
שמחה שלאָזקעס, פּרוי און קינדער.

ת. נ. צ. ב. ה.

ש צ׳ ו צ׳ י ן

ו א ס י ל י ש ק י

א ו ס ט ר י ן

נ ו ב י ד ב ו ר

ר ו ז׳ א נ ק ה

חמש קהילות ישראל, שנספחו בסערת השואה של מלחמת־העולם השניה ונגרפו בכבול של דם ואש בידיהם הטמאות של שטני דורנו;

חמש קהילות קדושות, שנכרתו בעצם פריחתן, הושמדו ונחרבו עד היסוד בעלותן על המוקד בגיא־ההריגה בימי זוועה טבח וכליון;
נמחתו מספר החיים, נמחקו כלא היו, אפסו ואינן עוד.

נעלה נר תמיד לזכרן ונשמרהו לבל יכבה!

יזהיר הנר כזוהר הרקיע ויקרב יום נקם ושילם!